

www.caferilik.com

Eserin adı: el-Mizan Fî Tefsir-il Kur'an 7. cilt

Yazan: Allame Seyit Muhammed Hüseyin TABATABAÎ

Çeviri:Vahdettin İNCE

Tashih-Tatbik: Seyit Seccat KARAKUŞ, Abbas KAZİMÎ, Musa GÜNEŞ

Yayınevi: Kevser

Telif hakkı saklıdır.

Allâme Muhammed Hüseyin TABATABAÎ

EI-MÎZÂN FÎ TEFSÎR-İL KUR'ÂN

KEVSER

Horhor cad. No: 78/3 Fatih - İst.

Tel: 534 35 28 / Fax: 631 36 01

www.kevser.net

İçindekiler(index) dosyanın sonundadır.

Ayetlerin Meâli

Rahman ve Rahim olan Allah'ın Adıyla

- 1-** Hamd, Allah'a ki gökleri ve yeri yarattı, karanlıkları ve aydınlığı var etti. Sonra (yine de) inkârcılar, Rablerine başkalarını denk tutuyorlar.
- 2-** O, sizi çamurdan yarattı, sonra da hayatınıza bir süre koydu. Belirlenmiş süre de O'nun katındadır. Böyleyken siz hâlâ kuşkulaniyorsunuz.
- 3-** O, göklerde de, yerde de Allah'tır. Sizin gizlinizi ve açığınızı bilir ve ne kazandığınızı da bilir.

AYETLERİN AÇIKLAMASI

En'âm Suresi'nin amacı, en genel anlamıyla tevhidi, yüce Allah'ın birliğini duyurmaktır. Yani, insanların bir Rabbi vardır ve bu Rab aynı zamanda bütün âlemlerin de Rabbidir. Her şey O'ndan başlar, O'nda biter ve O'na döner. O, müjdeciler ve uyarıcılar olarak elçiler göndermiş, rububiyetinin egemenliği altında bulunan kullarını onlar aracılığıyla hak esaslı dinine yöneltmek istemiştir. Bu yüzden surenin içerdiği ayetlerin büyük bir kısmı, tevhit, ahiret günü ve peygamberlik misyonu çerçevesinde müşriklerle girilen tartışma ortamına sürülen kanıt nitelikli materyaller olma özellikleriyle belirginleşmektedirler. Bunun yanı sıra, şer'î görevler ve dinsel yasaklar bazında genel açıklamalar kapsamaktadır.

Surenin akışı -üzerinde düşünüldüğü zaman görüleceği gibi- bütünlük arz etmektedir. Surenin bölümler hâlinde indiğini kanıtlayacak şekilde, bölümler arası farklı ifade tarzı söz konusu değildir. Bu, surenin bir kerede ve bir bütün olarak indiğini gösterir. Ve yine surenin bu özelliği, onun Mekke inişli olduğunun da kanıtıdır. Büyük bir kısmında ve hatta bütününde hitabın müşriklere yöneltildiği akışın belirgin özelliği, bunu gösterir mahiyettedir.

Tefsir bilginleri ve raviler, surenin Mekke döneminde indiği hususunda görüş birliği içindedirler. Bu görüş birliği sadece bazı ayetlerde söz konusu değildir. Örneğin, bazılarına göre şu altı ayet Medine inişlidir:

"Allah'ı şanına yaraşır biçimde takdir etmediler (ululamadılar)..." (Mâide, 91) ayeti ile sonrasındaki iki ayet ve "De ki: Gelin, Rabbinizin size neleri haram kıldığını okuyayım..." (Mâide, 151) ayeti ile sonrasındaki iki ayet.

Bir görüşe göre de, surenin tamamı Mekke döneminde inmiştir, sadece "De ki: Gelin..." diye başlayan ayet ile ondan sonraki ayet Medine döneminde inmiştir.

Bazılarına göre de, En'âm Suresi'nin tamamı Mekke döneminde inmiştir; yalnızca iki ayeti Medine'de ve bir Yahudi hakkında inmiştir. Söz konusu Yahudi, "Allah, hiçbir beşere bir şey indirmedir..." [En'âm, 91] demişti.

Bir diğer görüşe göre ise, surenin tamamı Mekke inişlidir; sadece bir ayeti Medine döneminde inmiştir. O da şu ayettir: "Eğer biz onlara melekleri indirseydik..."

Daha önce işaret ettiğimiz gibi, surenin akışının bütünlüğünü ve aynı üslûba sahip oluşunu göz önünde bulundurduğumuz zaman, bu görüşleri kanıtlayacak bir ipucu bulmak mümkün değildir. İleride bu hususu, elimizden geldiğince açıklayacağız. Ehlibeyt İmamlarından, ayrıca Übey, İkrime ve Katade'den, surenin bir bütün olarak bir kerede Mekke'de indiği rivayet edilmiştir.

1) Hamd, Allah'a ki gökleri ve yeri yarattı, karanlıkları ve aydınlığı var etti.

Sure, yüce Allah'a yönelik bir övgüyle başlıyor. Bu açılış, surenin akışı içinde açıklanması amaçlanan tevhidin anlamına ilişkin bir giriş, bir mukaddime niteliğindedir. Bu nedenle söz konusu övgü, surenin ana hedefinin özünü içermekte ve böylece bu konudaki ayrıntılı açıklamaların ön hazırlığı yapılmaktadır. Yine bu nedenle müşriklerin tutumları karşısında bir şaşkınlık, tevhit yerine şirki tercih edişlerinden dolayı kınanmaları, Allah'ın birliği hususunda kuşkuya düşmelerinin yadırğanması dile getirilmekte ve böylece surenin akışı içinde geniş biçimde sunulacak öğüt, uyarı ve korkutma nitelikli ifadelerle bir hazırlık yapılmaktadır.

İlk üç ayetin kapsadığı bu övgüyle şeriatın özünü oluşturan gerçek bilgiler noktasında dinî davetin dayandığı üç temel düzene işaret e-

dilmektedir:

Bunların ilki, genel evrensel düzendir ki, ilk ayette buna işaret ediliyor. İkincisi, insanın varoluş düzenidir ki, ikinci ayette buna işaret ediliyor. Üçüncüsü de, insanın davranışlarına egemen olan düzendir ki, üçüncü ayette buna işaret ediliyor.

Dolayısıyla üç ayetin bütününden şu anlam özetlenmektedir: İnsanın da içinde yaşadığı büyük evreni yarattığı, insanın balçıktan başlayıp belirli bir süre ile son bulan sınırlı varoluşundan ibaret olan küçük âlemi yarattığı ve insanın gizlediklerini, açığa vurduklarını ve kazandıklarını bildiği için övgü yüce Allah'ındır.

Üçüncü ayetin başındaki, "O, göklerde de, yerde de Allah'tır." ifadesi, önceki iki ayetin içeriğinin açıklaması niteliğinde olmasının yanı sıra, yüce Allah'ın insanın gizlediklerini, açığa vurduklarını ve kazandıklarını bilmesine ilişkin açıklamaya da bir hazırlık mahiyetindedir.

Dolayısıyla, "Gökleri ve yeri yarattı, karanlıkları ve aydınlığı var etti." ifadesi, evrene egemen olan genel düzene işaret etmektedir. Sayısız varlık, onca farklılıklarıyla bu düzenin kapsamında idare edilmektedir. Şu, yürürlükteki sağlam düzeniyle bizim âlemimiz, yer âlemidir ki, onca genişliğiyle gök âlemince kuşatılmıştır. Sonra bu âlemimiz üzerinde aydınlığın ve karanlığın etkinliği geçerlidir. Gözlemlenen âlemin yaşadığı dönüşüm ve olgunlaşım sürecinin ruhunu da aydınlık ve karanlık fenomenleri oluşturmaktadır. Bunun bir sonucu olarak, an geçmiyor ki, bir şeyden başka bir şey doğmasın, bir şey başka bir şeye dönüşmesin, bir şey açığa çıkarken bir başka şey gizlenmesin, yeni oluşup eski çürümesin. Birbirinden farklı özellikler arz eden bu hareketlerin buluşmasından da büyük evrensel hareket meydana gelmektedir. Varlıkların ağırlıklarını taşıyan ve onları kendi yörungelelerinde yürüten de bu evrensel hareket sistemidir.

"...karanlıkları ve aydınlığı var etti." ifadesinin orijinalinde geçen "ca'l" sözcüğü "yaratma" anlamına gelir. Ne var ki, yaratma anlamına gelen "halk" kelimesi, etimolojik yapısı itibarıyla, elbisenin yıpranması anlamını içerdiğinden, çeşitli öğelerin bileşiminden bir şey meydana getirmek anlamını ifade eder. "Ca'l" için ise böyle bir ayrıntı söz konusu değildir. Belki de, göklerin ve yerin yaratılışından söz edilir-

ken "halk" sözcüğünün kullanılması, buna karşın, karanlığın ve aydınlığın yaratılmasından söz edilirken de "ca'l" sözcüğünün kullanılması, karanlık ve aydınlığın aksine, göklerin ve yerin varoluşunda terkip olgusunun söz konusu olmasından kaynaklanmış olabilir. Bu yüzden karanlık ve aydınlığın yaratılışından söz edilirken "ca'l" sözcüğü kullanılmıştır. Yine de doğrusunu yüce Allah herkesten daha iyi bilir.

İfadede "karanlıklar" çoğul, buna karşın "aydınlık" tekil olarak geçiyor. Bunun nedeni, belki karanlığın aydınlığa kıyasla oluşan bir kavram olmasıdır. Çünkü karanlık, aydınlığın olabileceği bir yerde aydınlığın yokluğundan ibarettir. Dolayısıyla aydınlığa yakınlığı veya uzaklığı açısından karanlığın çoğalması söz konusudur. Aydınlıkta, bundan farklıdır. Çünkü aydınlık, varoluşsal bir olgudur; varoluşsal bir olgunun yokluğundan ibaret olan karanlığa kıyasla oluşmaz. Karanlıkla düşünsel olarak mukayesesini sonucu aydınlığın düşünsel olarak çoğalması, gerçek olarak da çoğalmasını gerektirmez.

Sonra (yine de) inkârcılar, Rablerine başkalarını denk tutuyorlar.

Kınamayla karışık bir hayret ifadesidir. Yani, gökleri ve yeri yaratan, karanlıkları ve aydınlığı var eden yüce Allah, tek ilâh ve tek rab-dir. Hiçbir şey O'na benzemez, hiçbir şey O'na ortak olmaz. Hâl böyleyken, egemenliğin gerçek anlamıyla, yaratma ve yönetme yetkisinin tanrı edindikleri putlara değil, sırf Allah'a ait olduğunu itiraf eden kâfirlerin, putları başta olmak üzere başkalarını Allah'a denk tutmaları, kulluk sundukları heykelleri Allah'a eşit görmeleri şaşılacak bir şeydir. Tutup bunları O'na eş biliyorlar! Allah, onların bu yakıştırmalarından münezzektir. Gerçekten kâfirler, bu korkunç tutarsızlıklarıyla kınanmayı hak ediyorlar.

Buradan hareketle, ifadenin akışı içinde, erteleme ve gecikme anlamını ifade eden "sümme-sonra" edatının kullanılmasının hikmetini de kavırıyoruz. Sanki konuşmacı, yüce Allah'ın tekliğini yaratma ve var etme nitelikleriyle, ulûhuyet ve rububiyet alanındaki birliğiyle pekiştirirken, müşriklerin ve putperestlerin, "Şu ağaçtan ve taştan yontulmuş heykeller, âlemlerin Rabbine denktirler." şeklindeki iddialarını hatırlamış da, bundan duyduğu şaşkınlıktan ötürü bir süre duraklamış, konuşmaya ara vermiş, ardından tekrar konuşmasına

devam etmiş, bu arada bir süre duraksamasının nedenini açıklarçasına, onların bu tür asılsız iddiaları karşısında duyduğu şaşkınlıktan dolayı bir süre konuşmaya ara vereme durumunda kaldığını ima ederek, **"Sonra (yine de) inkârcılar, Rablerine başkalarını denk tutuyorlar."** demiştir.

2) O, sizi çamurdan yarattı, sonra da hayatınıza bir süre koydu.

Büyük âlemin yaratılışına işaret edildikten sonra, şimdi de insanın varoluşunu temsil eden küçük âlemin yaratılışına işaret ediliyor. Bu çerçevede, insanı yaratanın ve yönetenin yüce Allah olduğu belirtiliyor, yüce Allah'ın insanın dünyadaki zahirî varlığı için belli bir süre öngördüğü bildiriliyor. Şu hâlde insan, sınırlı bir varlıktır. Buna göre insan, **"İnsanı yaratmaya çamurdan başladı. Sonra onun neslini bir özden, bir hakir suyun özünden yaptı."** (Secde, 7-8) ayetinde işaret edildiği gibi, neslinin varlığını üreme yasasına göre devam ettirse de, ilk varlığı itibariyle türünün başlangıcını oluşturan balçık ile ölümle birlikte baş gösteren ecel arasında sınırlandırılmış varlıktır. Yüce Allah, ecelin, insanın dünyevî varlığının sonu olduğuna şu ayette işaret ediyor: **"Her can, ölümü tadacaktır. Sonra bize döndürüleceksiniz."** (An-kebût, 57)

Ecel kavramıyla, insanların, ölümden sonra diriltilerek yüce Allah'ın huzuruna döndürüldükleri an da kastedilmiş olabilir. Çünkü, Kur'ân'da yer alan bazı ifadelerden, ölümle haşır arasındaki ara dönemin (berzah) dünya hayatının bir devamı gibi görüldüğü sezilenmektedir. Şu ayetlerden böyle bir çıkarsamada bulunmak mümkündür: **"Buyurdu ki: 'Yeryüzünde yıllar sayısınca ne kadar kaldınız?' 'Herhâlde bir gün, yahut günün bir kısmı kadar kaldık; sayanlara sor.' dediler. Buyurdu ki: Sadece az bir zaman kaldınız; keşke bilseydiniz."** (Mü'minûn, 112-114) **"Kıyamet koptuğu gün, suçlular, dünyada bir saat-ten fazla kalmadıklarına yemin ederler. İşte onlar, böyle çevriliyorlardı. Kendilerine bilgi ve iman verilenler dediler ki: Andolsun siz, Allah'ın kitabında belirtildiği gibi yeniden dirilme gününe kadar kaldınız. İşte bu da dirilme günüdür. Fakat siz bilmiyordunuz."** (Rûm, 55-56) **"Sonra da hayatınıza bir süre (ecel) koydu."** ifadesinde "ecel" sözcüğü belirsiz kullanılmıştır. Bununla ecelin, insan açısından bir meçhul ol-

duğuna, insanın normal bilgiler aracılığıyla onu bilmesinin mümkün olmadığına işaret ediliyor.

Belirlenmiş süre de O'nun katındadır.

Bu ifadede geçen orijinal anlatım, "adı konulmuş ecel" şeklinde anlaşılabılır. Bununla sürenin belirlendiği anlatılıyor. İnsanlar arası ilişkilerin dayandığı geleneğe göre, sözleşme ve borç mukavelelerinde süre belirlenir ve bu sürenin tamamı veya sonu, adıyla zikredilir. İşte adı konulmuş süre derken, bu kastediliyor. Nitekim yüce Allah bir ayette şöyle buyuruyor: **"Belirli bir süreye kadar birbirinize borç verdiğiniz zaman onu yazın."** (Bakara, 282) Burada, "ecel" sözcüğü, belirlenen sürenin sonu anlamında kullanılmıştır. Bir diğer ayette de şöyle buyuruluyor: **"Kim Allah ile buluşmayı umarsa, Allah'ın belirlediği sürenin sonu gelmektedir."** (Ankebût, 5) Yüce Allah, Musa Peygamber ve Şuayb Peygamber kıssasının bir yerinde şöyle buyuruyor: **"Dedi ki: 'Bana sekiz yıl hizmet etmen şartıyla şu iki kızımdan birini sana nikâhlamak istiyorum. Eğer süreyi on yıl olarak tamamlarsan, artık o senin tarafından bir iyiliktir...' Dedi ki: Bu, seninle benim aramda bir sözleşmedir; hangi süreyi tamamlarsam, bana düşmanlık yok."** (Kasas, 27-28) Bu ayetlerde de "ecel" sözcüğü belirlenen sürenin tamamı anlamında kullanılmıştır.

Öyle anlaşıyor ki, sürenin sonu anlamına gelen "ecel" sözcüğü, kullanım itibariyle, sürenin tamamı anlamına gelen "ecel" sözcüğünün bir ayrıntısı mahiyetindedir. Yani sürenin sonu anlamındaki "ecel", ön-celeri "biten, tamamlanan süre" anlamında "ecel-i makziy" şeklinde kullanılmış, daha sonra nitelik hafzedilerek nitelenenle yetinilmiştir. Dolayısıyla "ecel" (süre) dendiğinde akla "biten süre" anlamı gelmiştir. Ragıp İsfahanî el-Müfredat adlı eserinde der ki: **"İnsanın hayatı için öngörülen süreye 'ecel' denir. Dolayısıyla, 'Ecel geldi' dendiğinde, bunun anlamı, 'Ölümü yaklaştı'dır. Sözcüğün asıl anlamı, sürenin tamamlanmasıdır."** (Ragıp'tan alınan alıntı burada son buldu.)

Her hâlükârda, ayetin akışından anladığımız kadarıyla, ayette geçen "süre" ve "belirlenmiş süre"den maksat, insan hayatının sonudur, sü-

renin tamamı değil. *"Allah'ın belirlediği sürenin sonu gelmektedir..."* ifadesinden de bunu algılamak mümkündür.

Bununla da anlaşılıyor ki, iki türlü ecel vardır. Biri, belirlenmemiş, müphem ecel; diğeri ise, adı konulmuş, belirlenmiş ecel. Bu ikincisi Allah katındadır. Bu ecel, *"O'nun katında"* ifadesiyle kayıtlı olduğu için, kesinlikle değişikliğe uğramaz. Yüce Allah bir ayette şöyle buyurmuştur: *"Allah'ın katında olan kalıcıdır."* (Nahl, 96) Allah'ın katındaki ecel, kesindir; değişmez, dönüşmez. Yüce Allah bir ayette, bu hususa şöyle işaret etmektedir: *"Süreleri gelince ne bir an geri kalırlar, ne de ileri giderler."* (Yûnus, 49)

Dolayısıyla adı konulmuş, belirlenmiş ecel ile, adı konulmamış, belirsiz ecel arasındaki ilişki, kesin ve hükme bağlanmış bir şeyle birtakım koşullara bağlı, muallakta tutulan şey arasındaki ilişkiye benzer. Bu bakımdan, bağlı bulunduğu koşulların gerçekleşmemesinden dolayı, koşullara bağlı bulunan şey de gerçekleşmeyebilir. Fakat kesin ve sonuca bağlanmış olan için böyle bir şey söz konusu değildir, gerçekleşmemesi diye bir şey düşünülemez.

Tefsirini sunduğumuz ayetleri, *"Her sürenin bir yazısı vardır. Allah dilediğini siler, dilediğini bırakır. Kitabın aslı ise O'nun katındadır."* (Ra'd, 38-39) ayetleriyle birlikte incelediğimiz zaman, göreceğiz ki adı konulmuş kesin ecel, "kitabın aslı"na konulandır; adı konulmamış belirsiz ecel ise, "silme ve silmeden bırakma levhi"nde yazılı olan eceldir. İleride inşaallah, "kitabın aslı"nın, etkisini göstermekten hiçbir zaman geri durmayan genel sebeplere dayanmaları açısından gerçekleşmesi kaçınılmaz olan olaylara, "silme ve silmeden bırakma levhi"nin ise, "gerekirici sebepler" de dediğimiz eksik sebeplere dayanmaları açısından herhangi bir engele takılarak gerçekleşmeme ihtimali de bulunan olaylara uyarlanabileceğini açıklamaya çalışacağız.

Tam sebeple, eksik sebep olgularını daha iyi kavramak için güneşin yeryüzünü aydınlatması olayı örnek gösterilebilir. Örneğin; biz biliyoruz ki içinde bulunduğumuz şu gece, birkaç saat sonra bitecek, üzerimize güneş doğacaktır. Güneş, ışığıyla yeryüzünü aydınlatacaktır. Fakat bunun bir bulut tarafından veya araya Ay'ın girmesi nedeniyle

ya da başka bir engel tarafından engellenmesi mümkündür. Bu engellerden herhangi birisinin, güneşin yeryüzünü aydınlatmasını engellemesi ihtimali her zaman vardır. Fakat güneş ufukta görüldüğü zaman, arada da varsaydığımız türden bir engel yoksa, kaçınılmaz olarak yeryüzünü aydınlatacaktır.

Buna göre, aydınlatma bağlamında tek başına güneşin doğması, "silme ve silmeden bırakma levhi" konumundadır. Vakti geldiğinde doğması ile birlikte, yeryüzüyle arasına girebilecek herhangi bir engelin bulunamaması durumu ise, aydınlatma bağlamında, "levh-i mahfuz" adı verilen "kitabın aslı" konumundadır.

Aynı şekilde insanın özel yapısı, bunun yanında sınırlı etkinliklere sahip temel fonksiyonları, doğal bir ömür sürdürmesini gerektirmektedir. Ki bunun yüz veya yüz yirmi yıl dolaylarında olduğu söylenmektedir. İşte sözgelimi bu süre, "silme ve bırakma levhi"nde yazılıdır. Ne var ki, evrenin bütün unsurları, insanın varlığıyla bağlantılı ve onun üzerinde etkili olmaktadır. Dolayısıyla sayısını bilemediğimiz bu sebepler ve engeller, zihni kapasitemizle kuşatamadığımız etkileşimlerle insanın doğal ömrü tamamlanmadan ecelinin dolmasına neden olabilirler. Ki biz buna "beklenmedik ölüm" diyoruz.

Bu durum, yüce Allah'ın evrene egemen kıldığı düzeni çerçevesinde, varlık için "adı konulmuş ecel" ve "adı konulmamış ecel" belirlemesine yönelik ihtiyacı zihinsel olarak tasavvur etmemizi kolaylaştırmaktadır. Dolayısıyla adı konulmamış ecelin müphemliği, adı konulmuş ecelin belirlenmişliğiyle çalışmamaktadır. Adı konulmamış ecel ile, adı konulmuş ecel kimi zaman denk gelebilecekleri gibi, kimi zaman da birbirinden ayrılabilirler. Ki bu durumda gerçekleşen ecel, kesinlikle "adı konulmuş, belirlenmiş ecel" olur.

"Sonra da hayatınıza bir süre koydu. Belirlenmiş süre de O'nun katındadır." ayeti üzerinde düşündüğümüz zaman varacağımız sonuç budur. Bu arada tefsir bilginleri, ayette işaret edilen iki ecel ile ilgili olarak garip yorumlarda bulunmuşlardır.

Birine göre: Ayette geçen ilk "ecel" sözcüğüyle yaratılış ile ölüm arasındaki süre, ikinci "ecel" sözcüğü ile de ölümlerle diriliş arasındaki süre

kastedilmiştir. İlk kuşak müfessirlerden birçoğu bu görüştedir. Benzeri bir görüş İbn-i Abbas'tan da rivayet edilmiştir.

Birine göre: İlki, dünya ehlinin ölünceye kadar geçirdikleri süre; ikincisi ise, sonu olmayan ahiret hayatının süresi anlamında kullanılmıştır. Bu görüş Mücahid, Cübbâî ve diğer bazı kişilere atfedilmiştir.

Birine göre: Ayette geçen ilk "ecel" sözcüğü, geçmişlerin yaşadıkları süre; ikincisi ise, geride kalan kuşakların yaşayacakları süre anlamında kullanılmıştır. Bu görüş de Ebu Müslim'e atfedilmiştir.

Bir diğerine göre: Biricisiyle uyku, ikincisiyle de ölüm kastedilmiştir.

Diğer birisi ise şu görüşü savunmuştur: Aslında ayette geçen iki "ecel" sözcüğüyle de aynı anlam kastedilmiştir. Buna göre ayetin anlamı şu şekilde belirginlik kazanmaktadır: Sonra bir ecel öngördü. Bu, O'nun katında adı konulmuş, belirlenmiş eceldir.

Bu görüşlerin doğru olup olmadıklarını araştırma gereğini duymuyorum. Bu hem sınırlı olan vaktimize sığmaz, hem de son derece kısa olan ömrü böylesine gereksiz bir şeyle harcamaya değmez.

Böyleyken siz hâlâ kuşkulaniyorsunuz.

İfadenin orijinalinde geçen "temterûn" kelimesi, "mirye" kökünden türemiştir ve kuşku, şüphe anlamına gelir. Ayetlerin akışında, üçüncü şahsa yönelik hitap tarzından ikinci çoğul şahsa yönelik hitap tarzına doğru bir geçiş yapılıyor. Bu şekilde, edebî sanatlardan "iltifat sanatı"nın bir örneğinin sergilenmesinin gerisindeki gerekçe şu olsa gerektir: İlk ayet, genel yaratma ve yönetmeden söz ediyordu. Bu, kâfirlerin yüce Allah'a başkalarını denk tutmamalarını gerektiren bir olguydu. Dolayısıyla, bu noktaya dikkat çekmek için, onlara üçüncü şahıs sıygasıyla hitap edilmesi yeterliydi. Buna karşın ikinci ayette, özellikle insan varlığında somutlaşan yaratma ve yönetmeden söz ediliyor. Bu ise, muhataplarının tutumlarına hayret eden, onları bundan dolayı kınayan konuşmacının, hitabı doğrudan onlara yöneltmesini ve değerlendirmelerini onların yüzüne karşı bir yanıt gibi sunmasını gerektirmektedir. Âdeta şöyle der gibi: Hadi şu göklerin ve yerin yaratılması, karanlıkların ve aydınlığın var edilmesi hususuyla ilgili gafletinizi mazur gördük, genel olgular oldukları için sonuçlarını, ge-

rektirdiklerini fark etmemiş olmanızı normal karşıladık; ya sizi yaratan, sizin için bir yaşama süresi, bir de adı konulmuş ecel belirleyen Rabbinizden kuşku duymanıza ne demeli?!

3) O, göklerde de, yerde de Allah'tır.

Önceki iki ayette, genel olarak âlemlere, özel olarak da insana yönelik yaratma ve yönetmeden söz edildi. Bu, yüce Allah'ın yaratma ve yönetme hususunda ortağı olmayan tek ilâh olduğunun farkına varılması için yeterli idi.

Buna rağmen, insanlar başka ilâhlar edindiler, değişik niteliklere sahip şefaatçilerin varlığından söz ettiler. Her birine evrensel yönlendirmede bir misyon biçtiler. Hayat tanrısı, rızık tanrısı, kara tanrısı, deniz tanrısı gibi... Yine varlık türlerine, uluslara ve kavimlere ayrı ayrı tanrılar öngördüler. Göklerin tanrısı, falan topluluğun tanrısı, feşmekân milletin tanrısı gibi... İşte bu tür asılsız iddialar, şu kesin ifadeyle olumsuzlanıyor: "O, göklerde de, yerde de Allah'tır."

Bu açıdan ayeti, "O gökte de ilâhtır, yerde de ilâhtır. O, hikmet sahibidir, bilendir." (Zuhuf, 84) ayetine benzetebiliriz. Burada, yüce Allah'ın gökleri ve yeri kapsayan, aşılmaz ve sınırlandırılmaz ulûhiye-tinin egemenliğinin evrenselliğine işaret ediliyor. Dolayısıyla bu ifade, kendisinden önceki ifadelerin açıklaması ve kendisinden sonraki ifadenin de hazırlık nitelikli ön açıklaması konumundadır.

Sizin gizlinizi ve açığınızı bilir ve ne kazandığınızı da bilir.

Gizlilik ve açıklık, karşıt iki kavramdırlar ve insanların davranışlarını niteleme amacıyla kullanılırlar. Dolayısıyla, insanların gizlisi, gizlice yaptıkları amelleri; açığı ise, örtme gereği duymadan açıktan yaptıkları amelleri ifade eder.

İnsanların kazandıklarına gelince; bu, ruhsal bir durumdur. İnsan, gizli ve açık olarak işlediği amellerle, bu ruhsal durumu edinir. Amellerinin iyi veya kötü nitelikli olması bu açıdan fark etmez. Şu hâlde, - yaptığımız açıklamalardan da anlaşıldığı gibi- sözü edilen gizlilik ve açıklık kavramları, objeler dünyasında sergilenen amellerin özlerinin şekilsel nitelikleri konumundadırlar. İnsanların kazandıkları şey ise, ruhsal ve soyut bir durumdur ve insanların nefisleriyle kaimdir. Dola-

yısıyla insanların gizlide ve açıkta sergiledikleri ameller, şekilsel bir olgu iken, bu amellerle kazanılan şeyler, manasal bir gerçektir. Belki de yüce Allah tarafından bilinen bu iki şeyin özleri itibariyle farklı oluşları, *"Sizin gizlinizi ve açığınızı bilir ve ne kazandığınızı da bilir."* ayetinde "bilme" ifadesinin tekrarlanması gerektirmiştir.

Bu bakımdan ayet, biraz sonra üzerinde durulacak risalet (peygamberlik) misyonu ve ahiret ile ilgili ayetlere bir giriş, bir hazırlık işlevini görmektedir. Buna göre yüce Allah insanların gizli ya da açıktan yaptıkları amelleri ve hayır ve şer nitelikli amelleri sonucu kazandıkları ruhsal durumu bildiğinden, ayrıca terbiye, eğitim, yönetim ve yönlendirme yetkisi O'nun elinde olduğundan, putperestlerin peygamberlik misyonuna ihtiyaç duymadıkları yönündeki çırpınışlarına rağmen insanları doğru yola iletme amacına yönelik olarak hükme bağladığı, yasalaştırdığı din desteğinde resuller göndermek de O'nun yetkisi dahilindedir. Nitekim ulu Allah şöyle buyurmuştur: *"Doğru yola iletmek bize aittir."* (Leyl, 12)

Aynı şekilde yüce Allah, amelleri ve bu amellerin insan nefsi üzerindeki etkilerini bildiğinden, hiç kimsenin gözden kaçırılmayacağı bir günde onları sorguya çekmek de O'nun yetkisi içindedir. Nitekim bu hususa şöyle işaret etmiştir: *"Yoksa biz, inanıp iyi işler yapanları, yer-yüzünde bozgunculuk yapanlar gibi mi tutacağız? Yoksa korunanları yoldan çıkanlar gibi mi tutacağız?"* (Sâd, 28)

AYETLERİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

el-Kâfi'de müellif kendi rivayet zinciriyle Hasan b. Ali b. Ebu Hamza'dan şöyle rivayet eder: İmam Cafer Sadık (a.s) şöyle buyurdu: "En'âm Suresi bir bütün olarak bir kerede indi. Sure Peygamberimize (s.a.a) ininceye kadar yetmiş bin melek ona eşlik ediyordu. Siz de ona saygı gösterin ve onu önemseyin. Çünkü yüce Allah'ın ismi, bu surenin yetmiş yerinde geçmektedir. Eğer insanlar bu sureyi okumanın sağladığı yararları bilselerdi, onu okumaya hiç ara vermezlerdi." [c.2, s.622]

Ben derim ki: Ayyâşi de bu hadisi İmam Cafer'den (a.s) mürsel olarak rivayet etmiştir. [c.1, s.354]

Tefsir-ul-Kummî'de, müellif şöyle der: Bana babam anlattı, o da Hüseyin b. Halid'den, o da İmam Rıza'dan (a.s) dinlemiş: "En'âm Suresi bir kerede ve bir bütün olarak indi. İndiği sırada yetmiş bin melek ona eşlik ediyordu. Sürekli tesbih (subhanellah), tehlil (lâ ilâhe illellah) ve tekbir (Allah-u ekber) getiriyorlardı. Kim bu sureyi okursa, o melekler kıyamet gününe kadar onun için Allah'tan bağışlama dilerler." [c.1, s.193]

Ben derim ki: Mecma'ul-Beyan adlı eserde de, müellif aynı hadisi Hüseyin b. Halid'den, o da İmam Rıza'dan (a.s) rivayet eder. Ancak rivayetin bu versiyonunda şu ifade yer alır: "...kıyamet gününe kadar onun için Allah'ı tesbih ederler." [c.3, s.6, Beyrut basımı]

Tefsir-ul-Ayyâşi'de Ebu Basir'den şöyle rivayet edilir: İmam Cafer'ın (a.s) şöyle dediğini duydum: "En'âm Suresi bir kerede ve bir bütün olarak indi. Bu sure Resulullah'a (s.a.a) indirilirken yetmiş bin melek ona eşlik etti. Siz de ona saygı gösterin ve onu ululayın. Çünkü yüce Allah'ın ismi, bu surenin yetmiş yerinde geçmektedir. Eğer insanlar bu sureyi okumanın sağladığı yararları bilselerdi, onu okumaya ara vermezlerdi." [c.1, s.353]

Tabersî'nin Cevami'ul-Cami' adlı eserinde şöyle deniyor: Ubey b. Kâ'b Peygamberimizden (s.a.a) şöyle rivayet eder: "En'âm Suresi bana bir kerede ve bir bütün olarak indirildi. Yetmiş bin melek sureye eşlik ediyordu ve sürekli olarak tesbih ve tahmid çekiyorlardı (subhanellah ve elhamdülillah diyorlardı). Kim bu sureyi okursa, bu yetmiş bin melek bir gece ve bir gündüz En'âm Suresi'ndeki ayetlerin sayısınca ona salât okurlar, esenlikler dilerler." [s.122]

Ben derim ki: Bu hadis, ed-Dürr'ül-Mensûr adlı tefsirde birçok kanaldan Peygamberimizden (s.a.a) rivayet edilmiştir. [c.3, s.302]

el-Kâfi adlı eserde, müellif kendi rivayet zinciriyle İbn-i Mahbub'dan, o da Ebu Cafer el-Ahvel'den, o da Selâm b. Müstenîr'den, o da İmam Muhammed Bâkır'dan (a.s) şöyle rivayet eder: "Allah ateşi yaratmadan önce cenneti yarattı, günahı yaratmadan önce itaati yarattı, gazaptan önce rahmeti yarattı, kötülükten önce iyiliği yarattı, gökten önce yeri yarattı, ölümden önce hayatı yarattı, Ay'dan önce Güneş'i yarattı ve karanlıktan önce aydınlığı yarattı." [c.8, s.127, h: 116]

Ben derim ki: Karanlığın aydınlığa nispeten yokluk konumunda olduğu dikkate alınarak aydınlığın yaratılmasının karanlığın yaratılmasından önce olmasının anlamı açıktır. Öte yandan bu rivayette, yaratma eyleminin itaat ve günaha izafe edilmesi, insan iradesinin, insan seçme yeteneğinin geçersiz kılınmasını, olumsuzlanmasını gerektirmez. Çünkü insan iradesinin, insanın seçme yeteneğinin geçersiz kılınması, iptal edilmesi, bizzat itaat ve günahın iptali anlamına gelir. Dolayısıyla onların yaratma eylemine konu olmasının da bir anlamı olmaz. Dolayısıyla, itaat ve günahın yaratılması ile, yüce Allah'ın evrende olan her şeye sahip olduğu, her şeyi egemenliği altında tuttuğu gibi, bu ikisine de sahip olduğu, bu ikisini de egemenliği altında tuttuğu anlatılmak istenmiştir. O'nun mülkünde, kuşatıcılığının ve egemenliğinin dışında, iradesinden ve izninden bağımsız bir şeyin meydana gelmesi mümkün müdür?!

Yaratmayı salt aracısız var etme, meydana getirme eylemiyle sınırlandırmanın da bir kanıtı yoktur. Ki yaratma bağlamında yüce Allah'a izafe edilen her şeyin, O'nun tarafından her şeyden bağımsız olarak icat edildiği anlamını ifade etsin ve örneğin, "Allah adaleti veya adam öldürmeyi yarattı" denildiğinde bu, adil insanın veya katil insanın iradesinin iptal edildiği, dolayısıyla adalet ve adam öldürmenin O'ndan başka hiç kimseyle ilgili olmadığı, aradaki tüm araçların kaldırıldığı anlamına alınsın! Bu örnekle konunun daha iyi anlaşılacağını umuyoruz. Kitabımız birinci cildinde, bu konuyla ilgili uzun açıklamalarda bulunduk.

Benzeri bir açıklama ile, yaratma eyleminin hayır ve şerre izafe edilmesinin gerisindeki anlam da belirginlik kazanır. Varoluşsal olgular veya eylemler bazındaki hayır ve şer bu açıdan farklılık arz etmez.

İtaatin günahı, aynı şekilde iyiliğin kötülükten önce yaratılmış olmasına gelince; bu hususla ilgili olarak, aydınlığın karanlıktan önce olması ile ilgili olarak söylediklerimiz aynen geçerlidir. Orada demiştik ki: Bu ikisi arasındaki nispet, bir şeyin varlığı ile yokluğu arasındaki nispettir. Bir şeyin yokluğunun gerçekleşmesi, onun varoluşuyla ilintili bir olgudur. Buradan hareketle hayatın yaratılmasının ölümünden önce olmasının da anlamı anlaşılmış olur.

Yine buradan hareketle, rahmetin gazaptan önce yaratılmasının da ne anlama geldiğini anlıyoruz. Çünkü rahmet, itaat ve hayırla; gazap ise, günah ve şerle ilintilidir. İtaat ve hayırsa, günah ve şerden önce dirler.

Yerin gökten önce yaratıldığını ise, şu ayetten anlıyoruz: "*Yeri iki günde yarattı... Sonra duman hâlinde bulunan göğe yöneldi, ona ve arza, 'İsteyerek veya istemeyerek gelin.' dedi. 'İsteyerek buyruğuna geldik.' dediler. Böylece onları iki günde yedi gök yaptı.*" (Fussilet, 9-12)

Güneş'in Ay'dan önce yaratıldığı yönündeki bir anlamı aşağıdaki ayetten çıkarsamak uzak bir ihtimal değildir: "*Güneş'e ve onun sabahına andolsun. Onu izleyen Ay'a andolsun.*" (Şems, 1-2) Bugünkü bilimsel araştırmaların sonucunda ağırlıklı olarak kabul edilen görüşe göre, Dünya Güneş'ten, Ay da Dünya'dan ayrılmıştır.

Tefsir'ul-Ayyâşî'de Cafer b. Ahmed'den, o da Ömer Key b. Ali'den, o da Ubeydî'den, o da Yunus b. Abdurrahman'dan, o da Ali b. Cafer'den, o da İmam Musa Kâzım'dan (a.s) şöyle rivayet eder: "Her namazın iki vakti vardır. Cuma namazının vakti de güneşin tam diklikten batı tarafına döndüğü zamandır." Sonra şu ayeti okudu: "*Hamd, Allah'a ki, gökleri ve yeri yarattı, karanlıkları ve aydınlığı var etti. Sonra (yine de) inkârcılar, Rablerine başkalarını denk tutuyorlar.*" İmam bu-yurdu ki: "Karanlıkla aydınlığı, zulümle adaleti denk tutuyorlar." [c.1, s.354]

Ben derim ki: İmam'ın bu açıklaması, ayete ilişkin başka bir anlam şeklindedir ve bu anlamın esasını da "Rablerini" ifadesinin "denk tutuyorlar" ifadesi yerine, "inkâr edenler" ifadesiyle ilintilendirilmesi oluşturmaktadır.

el-Kâfi adlı eserde, Muhammed b. Yahya'dan, o da Ahmed b. Muhammed'den, o da İbn-i Faddal'dan, o da İbn-i Bukeyr'den, o da Zürra'dan, o da Hamran'dan, o da İmam Muhammed Bâkır'dan (a.s) şöyle rivayet eder: İmam'a, "*Sonra da hayatınıza bir süre koydu. Bellirlenmiş süre de O'nun katındadır.*" ayetinin ifade ettiği anlamı sordum, buyurdu ki: "Burada iki ecele işaret ediliyor; biri kesin ecel, öbürü bazı şartlara bağlı ecel." [c.1, s.147, h: 4]

Tefsir'ul-Ayyâşî'de, Hamran'dan şöyle rivayet edilir: İmam Cafer Sâdık'a (a.s), "*Sonra da hayatınıza bir süre koydu. Bellirlenmiş süre de*

O'nun katındadır." ayetinin anlamını sordum, buyurdu ki: "Burada iki ecele işaret ediliyor. Biri bazı şartlara bağlıdır, o hususta Allah dilediğini yapar. Diğeri de kesindir." [c.1, s.354]

Tefsir'ul-Ayyâşî'de Mes'ade b. Sadaka'dan, o da İmam Cafer Sadık'tan (a.s), "Sonra da hayatınıza bir süre koydu. Belirlenmiş süre de O'nun katındadır." ayetiyle ilgili olarak şöyle rivayet eder: "Adı konulmamış ecel, muallaktır; bu hususta Allah dilediğini yapar. Adı konulmuş ecel ise, yüce Allah'ın Kadir Gecesi'nde, bir dahaki senenin Kadir Gecesi'ne kadar olmasını kararlaştırdığı şeylerle ilintilidir. İşte yüce Allah'ın şu sözü, bu gecede indirilen kararlarla ilgilidir: *Ecelleri geldiği zaman ne bir an ertelenirler, ne de ileri alınırlar.*" [c.1, s.354]

Aynı eserde Hamran'dan, o da İmam Cafer Sadık'tan (a.s) şöyle rivayet eder: İmam'a, "Sonra da hayatınıza bir süre koydu. Belirlenmiş süre de O'nun katındadır." ayetini sordum, buyurdu ki: "O gecede ölüm meleğine adları konularak belirlenen süreler, adı konulmuş eceldir. Yüce Allah bununla ilgili olarak şöyle buyurmaktadır: *'Ecelleri geldiği zaman ne bir an ertelenirler, ne de ileri alınırlar.'* Burada kastedilen ecel, Kadir Gecesi'nde ölüm meleğine adlandırılan sürelerdir. Diğer ecel ise, yüce Allah'ın iradesine bağlıdır. Allah dilerse, öne alır, dilerse erteler." [c.1, s.354]

Ben derim ki: Bu anlamı içeren başka rivayetler de Ehlibeyt İmamlarından aktarılmıştır. Adı konulmuş ecel ve diğer belirsiz ecel ile ilgili bu manayı yukarıda sunduğumuz ayetlerden de istifade etmiştir. Tefsir'ul-Kummî'de şöyle deniyor: Bana babam anlattı, ona Nadr b. Süveyd anlatmış, o da Halebî'den duymuş, ona Abdullah b. Miskan İmam Cafer Sadık'tan (a.s) aktarmış: "Hükme bağlanan ecel kesin-dir. Yüce Allah onu hükme bağlar ve kesin olarak gerçekleştirir. Adı konulan ecel ise, Allah'ın dilemesine bağlıdır, dilediğini öne alır, dilediğini de erteler. Kesin olan ecel açısından öne alma veya erteleme söz konusu olmaz." [c.1, s.194]

Ben derim ki: Rivayeti aktaranlardan biri yanlışlık yapmış. Böylece anlatılmak istenenin aksine bir anlam çıkmış, adı konulmuş ecel ile öbür ecelin her biri diğerinin anlamıyla açıklanmış ki, bu bir yanılgıdır.

dır. Kaldı ki, rivayet, ayeti tefsir etme amacına yönelik değildir. Dolayısıyla kabul edilmesinin pek sakıncası yoktur.

Tefsir'ul-Ayyâşî'de Husayn'den, o da İmam Cafer Sadık'tan (a.s), "Sonra da hayatınıza bir süre koydu. Belirlenmiş süre de O'nun katındadır." ayetiyle ilgili olarak şöyle rivayet eder: "Birinci ecelden maksat, yüce Allah'ın meleklerle, resullere ve nebilere bildirdiği eceldir. İkinci ecelden maksat da, yüce Allah'ın yaratılmışlardan gizlediği eceldir." [c.1, s.355, h: 9]

Ben derim ki: Bu rivayetin içeriği ile, bundan önceki rivayetlerin içerikleri arasında bir çelişki gözlemlenmektedir. Ancak "bildirdiği..." ifadesinden hareketle, bununla kastedilen hususun şu olduğunu söylemek mümkündür: Yüce Allah, adı konulmamış, belirsiz ecellerin çıkarsandığı temeli onlara bildirir; adı konulmuş kesin ecelleri ise hiç kimsenin bilgisine sunmaz, kesin ecellerin çıkarsanacağı temeli kimseye bahşetmez. Bununla birlikte yüce Allah dilediği zaman bu bilgiyi ölüm meleğine veya peygamberlerine ya da resullerine verebilir. Tıpkı yüce Allah'ın kendine has kıldığı gayb bilgisi gibi ki yüce Allah, bu bilginin kapsamında olan bazı şeyleri, dilediği zaman resullerinden dilediği kimselere bildirebiliyor.

Tefsir'ul-Burhan'da İbn-i Babeveyh'den, o da kendi rivayet zinciriyle Müsenna el-Hannat'tan, o da Ebu Cafer'den -Muhammed b. Nu-man olabilir- şöyle rivayet eder: "İmam Cafer'den, 'O, göklerde de, yerde de Allah'tır.' ayetinin ne anlama geldiğini sordum, buyurdu ki: 'O her yerde öyledir.' 'Bizzat mı her yerdedir?' diye sordum, bana şu karşılığı verdi: Vah olsun sana! Mekânlar ölçülebilir varlıklardır. O bizzat bir mekândadır, dediğin zaman, O şu ölçülere sığıyor, gibi şeyler de söylemek durumunda kalırsın."

"Fakat O, yarattıklarından ayırdır, onları bilgi ve kudretiyle kuşatmıştır, egemenliği tümünü kapsamına almıştır. O'nun yerde olanlara ilişkin bilgisi, gökte olanlara ilişkin bilgisinden az değildir. Hiçbir şey O'na uzak değildir. Eşya; bilgi, kudret, egemenlik, mülk ve irade bakımından O'nun yanında eşit konumdadırlar." [c.1, s.517]

AYETLERİN MEALİ

- 4- Onlara Rablerinin ayetlerinden hiçbir ayet gelmezdi ki, ondan yüz çevirmesinler.
- 5- Kendilerine geldiğinde hakkı da yalanladılar. Fakat alay ettikleri şeyin haberleri, yakında kendilerine gelecektir.
- 6- Görmediler mi, onlardan önce nice nesilleri yok ettik. Hem onlara, yeryüzünde size vermediğimiz imkânları vermiştik, göğü de üzerlerine bol bol boşaltmıştık ve ırmakları ayaklarının altından akar kılmıştık. Fakat günahlarından ötürü onları helâk ettik ve onların ardından başka bir nesil yarattık.
- 7- Eğer sana kâğıt üzerine yazılı bir kitap indirmiş olsaydık da ona elleriyle dokunsalardı, yine inkâr edenler, "Bu, apaçık bir büyüden başka bir şey değildir." derlerdi.
- 8- "Ona bir melek indirilmeli değil miydi?" dediler. Eğer bir melek indirseydik, artık iş bitirilmiş olur, sonra kendilerine mühlet verilmezdi.
- 9- Eğer onu bir melek yapsaydık, yine onu bir erkek yapardık ve onları yine düştükleri kuşkuyla düşürürdük.
- 10- Senden önce de peygamberlerle alay edildi. Fakat içlerinden alay edenleri, alay ettikleri gerçek kuşatıverdi.
- 11- De ki: "Yeryüzünde dolaşın da yalanlayanların sonu nasıl olmuş, bir görün."

AYETLERİN AÇIKLAMASI

Ayetlerde, kâfirlerin Peygamber ile birlikte gönderilen hakkı yalanlamaları, hakkı yalanlamacı tutumlarında ısrarlı olmaları ve yüce Allah'ın ayetlerini alay konusu yapmaları hususuna işaret ediliyor. Sonra kendilerine öğüt veriliyor; korkutuluyorlar ve uyarılıyorlar. Bu arada apaçık gerçeği inkâr ederken kendilerince kanıt olarak ileri sürdükleri anlamsız, mesnetsiz gerekçelerine susturucu cevaplar veriliyor.

- 4) Onlara Rablerinin ayetlerinden hiçbir ayet gelmezdi ki, ondan yüz çevirmesinler.

Bu ayet gösteriyor ki, büyüklük kompleksi iyice ruhlarına sinmiş, nefislerinde kök salmıştır. Bunun sonucunda, Allah'ın hakka delâlet eden ayetlerinden yüz çevirirler, Allah'ın ayetlerinden hiçbirine dönüp bakmazlar, ayetler arasında bir ayırım da yapmazlar. Çünkü onlar, ayetlerin ortak hedefi olan hakkı peşinen inkâr etmişlerdir. *"Kendilerine geldiğinde hakkı da yalanladılar."* ayeti, onların bu karakteristik yönelimlerine işaret etmektedir.

- 5) ...Fakat alay ettikleri şeyin haberleri, yakında kendilerine gelecektir.

Korkutma ve uyarma amacına yönelik bir ifadedir bu. Onların alay konusu yaptıkları şey, haktır. Hak ise, bir gün mutlaka üstün gelir, açığa çıkar. Haber konumundan reel bir olgu konumuna geçer. Ulu Allah bu hususa şöyle işaret etmiştir: *"Allah batılı yok eder, hakkı sözleriyle yerleşik kılar."* (Şûra, 24) Bir diğer ayette de şöyle buyurmuştur: *"Ağızlarıyla Allah'ın nurunu söndürmek istiyorlar. Oysa kâfirler hoşlanmasa da Allah, nurunu tamamlayacaktır. O, elçisini hidayet ve hak din ile gönderdi ki müşrikler hoşlanmasa da, onu bütün dinlere üstün getirsin."* (Saff, 8-9) Verdiği bir örnekte de şöyle buyurmaktadır: *"Allah, hak ve batılı böyle benzetme ile anlatır. Köpük yok olup gider. İnsanlara yararlı olan ise yeryüzünde kalır."* (Ra'd, 17)

Bilindiği gibi, hak üstünlük sağlayıp belirginleştiği zaman, mümin, kâfir, hakka itaat edenle, onu alay konusu yapan kimse aynı konumda olmazlar. Yüce Allah bir ayette şöyle buyurmuştur: *"Gönderilen elçi kullarımıza şu sözümüz geçmiştir: Mutlaka zafere ulaştırılanlar, kendileri olacaktır. Ve galip gelenler, mutlaka bizim ordumuz olacaktır. Bir süreye kadar onlardan dön. Onları gözetle; yakında görecektir. Bizim azabımızı mı acele istiyorlar? Fakat azap yurtlarına indiği zaman uyarılmış olanların sabahı ne kötü olur."* (Sâffât, 171-177)

- 6) Görmediler mi, onlardan önce nice nesilleri yok ettik. Hem onlara, yeryüzünde size vermediğimiz imkânları vermiştik, göğü de üzerlerine bol bol boşaltmıştık... Fakat günahlarından ötürü onları helâk ettik...

Ragıp İsfahanî el-Müfredat adlı eserinde [ayetin orijininde geçen "karn=nesil" ifadesi ile ilgili olarak] der ki: "Karn, aynı zamanda yaşayan kavim demektir. Çoğulu 'kurûn'dur."

Yine der ki: "Yüce Allah, 'Göğü de üzerlerine bol bol boşaltmıştık.', 'Göğü üzerinize bol bol boşaltır.' buyuruyor. [Orijinalde geçen] 'Midrâr' kelimesinin aslı 'derr' ve 'dirre'dir ve süt anlamına gelir. Bu kelime, devenin isimleri ve sıfatlarının istiare yollu başka anlamlarda kullanılmasından hareketle yağmur anlamında kullanılmıştır. Araplar, 'Lillahi derruhu=Ne cömert adam!' ve 'Derre derruke=Hayırlı olsun, ne güzel yaptın!' derler. Yine aynı sanatın bir yansıması olarak, 'Lissuki derretun=Çarşı ilgi gördü, bol alışveriş yapıldı.' derler." (el-Müfredat-tan alınan alıntı burada sona erdi.)

"Hem onlara, yeryüzünde size vermediğimiz imkânları vermiştik." Burada, önceki üçüncü çoğul şahıs sıygasını esas alan ifade tarzından ikinci çoğul şahıs sıygasına yönelik bir dönüş yapılıyor. İfade tarzı bazındaki bu değişikliğin zahîr gerekçesi, zamirin döneceği yerle ilgili kapalılığı gidermektir. Eğer "size vermediğimiz imkânları..." ifadesinde ikinci çoğul şahsa geçiş yapılmış olmasaydı, ayetin akışından zamirin, "Hem onlara... imkânları vermiştik." ifadesindeki zamirin dönük olduğu yere dönük olduğu vehmi uyanırdı. Yoksa, surenin girişini baz alırsak, ifade tarzının aslını, üçüncü şahıs sıygası oluşturmaktadır. Daha önce de, "O, sizi çamurdan yarattı..." ifadesi itibarıyla gerçekleştirilen hitap değişikliğinin nedenleriyle ilgili olarak açıklamada bulunmuştuk.

"Fakat günahlarından ötürü onları helâk ettik..." ifadesi gösteriyor ki, insanların uğradıkları genel nitelikli musibet ve sıkıntılar üzerinde onların işledikleri kötülüklerin ve günahların etkisi vardır. Aynı şekilde, işlenen iyiliklerin ve ibadetlerin de, bol nimetlere kavuşma ve bereketlerin yağması üzerinde etkili olduğunu ifade eden birçok ayet vardır.

7) Eğer sana kâğıt üzerine yazılı bir kitap indirmiş olsaydık da ona elleriyle dokunsalardı, yine... derlerdi.

Bu ifade, ruhlarında taşıdıkları büyüklük kompleksinin iflâh olmaz bir düzeye ulaştığını göstermektedir. Öyle ki üzerlerine gökten kâğıda yazılı bir kitap indirilse, bu kitaba elleriyle dokunsalar, görme ve işitme duyularıyla onun bir kitap olduğunu algılasalar, bu algılama hususunda duyu organları birbirlerini onaylasa, yine de faydası olmaz. O

zaman diyeceklerdir ki: "Bu apaçık bir büyüdür." Dolayısıyla onların, "Sen bizim üzerimize, okuyacağımız bir kitap indirmediğin senin çıkmana da inanmayız." (İsrâ, 93) şeklindeki boşboğazca sarf ettikleri sözlerini de ciddiye almamak gerekir.

"Kâğıt üzerine yazılı bir kitap" ifadesinde "kitap" sözcüğünün belirsiz bırakılması, bu kitabın ancak bölüm bölüm ve aşamalı olarak indirilebilecek bir kitap olabileceğini anlatmak içindir. Kitabın kâğıt üzerinde yazılı olmakla kayıtlandırılması ise, yaptıkları öneriye yakın ve içlerindeki kuşkuları giderici özellikte olması içindir. Çünkü onların zihninde Peygamber efendimize (s.a.a) inen ayetlerin, aslında onun kendi düşüncesinin ürünü olduğu yönünde fikirler dolaşıyordu. Onlara göre, bu ayetleri Emin Ruh (Cebrail) Peygamber'e indirmiyordu. Oysa yüce Allah, ayetlerin Emin Ruh tarafından indirildiğini belirtmişti: "Onu Emin Ruh indirdi; senin kalbine; uyarıcılardan olman için; apaçık Arapça bir dille." (Şuarâ, 195)

8) "Ona bir melek indirilmeli değil miydi?" dediler. Eğer bir melek indirseydik, artık iş bitirilmiş olur, sonra kendilerine mühlet verilmezdi.

"Ona bir melek indirilmeli değil miydi?" demeleri, akıllarınca Peygamber efendimizi (s.a.a) zor duruma düşürmek, âciz kılmak içindir. Oysa Peygamberimiz (s.a.a) kendilerine okuduğu ayetlerin değerli bir melek tarafından Allah katından kendisine indirildiğini haber vermişti. Buna şu ayetleri örnek gösterebiliriz: "O, değerli bir elçinin sözüdür. O elçi güçlüdür, arşın sahibi katında yücedir. Orada itaat edilen, güvenilendir." (Tekvîr, 19-21) Bunun gibi daha birçok ayeti örnek göstermek mümkündür.

Şu hâlde, onların bir meleğin indirilmesini istemeleri, yüce Allah'ın onlardan aktardığı sözlerden algıladığımız kadarıyla şu iki hedeften birine yöneliktir:

Birincisi: Kendilerine bir melek indirilsin ve bu melek Peygamberimizin (s.a.a) kendilerini korkuttuğu azabı bir an önce getirsin. Nitekim aşağıdaki ayetlerde Peygamber efendimizin onları semavî bir azapla tehdit ettiği anlatılmaktadır: "Eğer yüz çevirirlerse, de ki: Ben sizi Ad ve Semud'un başına düşen yıldırım gibi bir yıldırıma karşı uyardım."

(Fussilet, 13) *"De ki: O, büyük bir haberdır... Ben ancak apaçık bir uyarıcı olduğum için bana vahyediliyor."* (Sâd, 67-70)

Meleğin indirilmesi; gaybın, görünmez, görünene, gözlemlenene dönüşmesi anlamına geleceğinden ve bundan sonra da yapılacak bir şey kalmayacağından, inanmayacak olurlarsa -ki içlerinde değişmez bir karaktere dönüşen büyüklük kompleksi yüzünden kesinlikle inanmayacaklardır- aralarında adalet ilkesi uyarınca hükmedilecektir. Bu demektir ki, helâk edilmeleri kaçınılmaz olacaktır. Nitekim yüce Allah buna şu ifadelerle işaret etmiştir: *"Eğer bir melek indirseydik, artık iş bitirilmiş olur, sonra kendilerine mühlet verilmezdi."*

Kaldı ki, madde ile yatıp kalkan, doğa yurdunda yaşayan insanlar, kendilerine melekler inse ve melekler aralarına karışsa, yine de onları çıplak gözlerle görmeye güç yetiremeyeceklerdir. Çünkü insanların yaşadıkları ortam meleklerin yaşadıkları ortamdan farklıdır. Eğer insanlar meleklerin bulundukları ortama geçecek olurlarsa bu, içinde bulundukları maddî ortamın ötesine taşınmalarıyla mümkün olabilir ki, bunun adı ölümdür. Nitekim yüce Allah bu hususa şöyle işaret etmiştir: *"Bizimle karşılaşmayı ummayanlar, 'Bize melekler indirilmedi değil miydi? Yahut Rabbimizi görmeli değil miydik?' dediler. Andolsun ki, onlar kendi içlerinde büyüklük tasladılar ve büyük bir azgınlıkla haddi aştılar. Melekleri gördükleri gün, işte o gün suçlulara müjde yoktur ve onlara, 'Size sevinmek yasaktır yasak!' derler."* (Furkan, 21-22) Burada işaret edilen ortam, ölüm veya ölüm sonrası yaşamdır. Bunu şu ifadeden anlıyoruz: *"O gün cennet halkının kalacakları yer daha iyi, dinleyip safa sürecekleri yer daha güzeldir."* (Furkan, 24)

Yüce Allah, bu ayetin hemen arkasında, ifadenin zahirinden, ahiret gününün kastedildiği anlaşılan bir ayette de şöyle buyuruyor: *"Göğün bulutları parçaladığı ve meleklerin bölük bölük indirildiği gün, işte o gün, gerçek mülk, Rahman'ındır ve o gün, kâfirler için çetin bir gündür."* (Furkan, 25-26) Belki de şu ayette de bunu kastediyorlardı: *"Yahut Allah'ı ve melekleri karşımıza getirmelisin."* (İsrâ, 92)

Kısacası, *"Eğer bir melek indirseydik, artık iş bitirilmiş olurdu..."* ifadesi, onların kendilerine azap edecek meleğin indirilmesi yönündeki

önerilerine bir cevap niteliğindedir. Yüce Allah'ın İslâm ümmetine yönelik azap erteleme vaadini de bu ifadelerle bağlantılı olarak değerlendirmek gerekir. Yunus Suresi'nde yer alan bazı ayetlerde bu hususa şöyle işaret edilmiştir: *"Her ümmetin bir elçisi vardır; elçileri gelince aralarında adaletle hükmolunur, onlara hiç haksızlık edilmez. Diyor-lar ki: 'Doğru söylüyorsanız, bu bizi tehdit ettiğiniz azap ne zaman?' diyorlar. De ki: 'Ben kendime dahi, Allah'ın dilediğinden başka, ne bir zarar, ne de bir yarar verme gücüne sahip değilim. Her ümmetin bir süresi vardır...' 'Sahiden o gerçek midir?' diye senden soruyorlar? De ki: Evet, Rabbim hakkı için, o gerçektir. Siz onu önleyemezsiniz."* (Yunus, 47-53) Aynı anlamı içeren başka birçok ayet vardır. İnşaallah başka bir sureyi tefsir ederken bu hususta yeterli açıklamalarda bulunacağız.

Yüce Allah bir diğer ayette de şöyle buyurmuştur: *"Oysa sen içlerinde bulunduğu sürece Allah, onlara azap edecek değildir ve onlar istiğfar ediyorlarken de Allah, onlara azap edecek değildir."* (Enfâl, 33)

Buna göre, ayetten şu anlam çıkıyor: Onlar, üzerlerine melek indirilmesini istiyorlar, ama biz onların bu isteklerine cevap vermeyeceğiz. Çünkü eğer melek indirilecek olursa, işleri bitmiş olur ve artık bekletilmezler. Oysa yüce Allah, onların bir süre bekletilmelerine hükmetmiştir. Daldıkları hayatlarına bir süre daha dalsınlar, ta ki kendileri için öngörülen gün gelip çatıncaya kadar. O gün istedikleri eksiksiz yerine getirilecek ve Allah aralarında adalet ilkesine göre hükmedecektir.

Ayetin anlamının başka bir şekilde algılanması da mümkündür. Buna göre onlar, üzerlerine bir meleğin indirilmesini, kendilerine azap indirmesi için değil, Peygamberin sunduğu mesajın doğruluğuna işaret olması için istemiş olabilirler. Bu ihtimale göre onlara verilen cevapla söylenmek istenen de şudur: Üzerlerine melek de indirilse, yine de içlerinde kökleşen alçak tıynetten ve büyüklük kompleksinden dolayı inanmayacaklardır. O zaman da aralarında adalet ilkesi doğrultusunda hüküm verilerek işleri bitirilecek ve kendilerine mühlet verilmeyecektir. Onlarsa böyle bir şeyi istemezler.

İkincisi: Kendilerine bir melek indirilsin ve bu melek risalet yükünü omuzlasın, Peygamber yerine o insanları Allah'a kulluk sunmaya davet etsin veya bu melek Peygamberin yanında, tıpkı onun gibi bir elçi olarak görev yapsın, Peygamberin davetinin ve peygamberliğinin tanığı olsun, onu doğrulasın. Nitekim yüce Allah, bir ayette onların şu sözlerini aktarmaktadır: *"Dediler ki: Bu ne biçim elçi ki yemek yiyor, çarşılarda geziyor?! Ona, kendisiyle beraber uyarıcı olacak bir melek indirilseydi ya!"* (Furkan, 7) Onlar bu sözleriyle, Allah tarafından elçi olarak gönderilen bir kimsenin normal insanlar gibi davranamayacağını, yemek yiyip çarşılarda dolaşarak rızık kazanmaya çalışamayacağını demek istiyorlar. Onlara göre, Allah tarafından görevlendirilen bir elçi, özel semavî bir yaşam sürdürmelidir, melekutî bir hayata sahip olmalıdır. Maddî hayatın çabasıyla, meşakkatiyle ilgisi bulunmamalıdır. Dolayısıyla davet ettiği mesajın gök menşeli oluşu, onun hayat tarzıyla da belirginlik kazanmalıdır. Ya da onun yanında gökten inen bir melek bulunmalı ve bu melek onunla birlikte uyarıcılık görevini yapmalıdır. O zaman kimse, bu elçinin davetinin gerçekliği ve peygamberliğinin hakkaniyeti hususunda kuşkuya düşmez.

İşte hemen sonrasında yer alan, *"Eğer onu bir melek yapsaydık..."* ayetiyle onların bu önerilerine cevap veriliyor.

9) Eğer onu bir melek yapsaydık, yine onu bir erkek yapardık ve onları yine düşükleri kuşkuya düşürürdük.

İfadenin orijinalinde geçen "lebs" sözcüğü, çirkinliğinden veya gerektirici başka bir nedenden dolayı bir örtüyle bir şeyi örtmek demektir. Bu sözcük "lubs" şeklinde telaffuz edildiğinde ise, hakkın üzerine örtme anlamını ifade eder. Bana öyle geliyor ki, bu kullanımda istiare esas alınmıştır ve aslında her iki telaffuzun anlamı birdir.

Ragıp İsfahanî el-Müfredat adlı eserinde der ki: "Lebis'es-sevbe= Giysi giydi, demek, 'Onunla örtündü' demektir. 'Elbesehu gayrehu= Giysi başkasına giydirdi.' ... 'el-Lubs' kelimesinin asıl anlamı, bir şeyi örtmektir. Bu anlamda daha çok soyut kavramlar ile ilgili olarak kullanılır. Meselâ, 'Lebiset aleyhi emruhu=İşi karışık oldu' derler. Yüce Allah da şöyle buyuruyor: *'Onları yine düşükleri kuşkuya düşürürdük.'* [En'âm, 9] *'Hakkı batıl ile karıştırmayın.'* [Bakara, 42] *'Neden hakkı*

batılla karıştırıyorsunuz?' [Âl-i İmrân, 71] 'İnananlar ve imanlarını bir haksızlıkla bulamayanlar...' [En'âm, 82] Araplar, 'Fi'l-emri lebsetün=Bu işte bir karışıklık var' derler." (el-Müfredat'tan alınan alıntı burada sona erdi.)

Ayette geçen "yelbisûne" fiilinin mefulü zikredilmemiştir. Bundan mefulün kapsayıcı bir anlam içerdiğini çıkarmak mümkündür. Buna göre, ifadenin açılımı şöyle olur: Kâfirler, işi kendileri açısından içinden çıkılmaz ve kuşkulu hâle getiriyorlar. Bu, onların hem kendi kendileri için, hem de bazılarının diğer bazıları için meseleyi karışık hâle getirmelerini kapsıyor.

Onların kendileri dışındaki insanlar için işi karışık ve içinden çıkılmaz hâle getirmelerine gelince; kötü niyetli âlimlerin kendilerini izleyen cahil insanların kafasını karıştırmak için hakkı batılla karıştırmalarını veya tağutların kendilerine tâbi olan yurttaşlarını aldatabilmek için hak ile batılı birbirine karıştırmalarını buna örnek gösterebiliriz. Meselâ, yüce Allah'ın Firavun'dan aktardığı şu sözleri bunun bir örneğidir: *"Ey kavmim, Mısır mülkü ve şu altımdan akıp giden ırmaklar benim değil mi? Görmüyor musunuz? Yahut ben, şu aşağılık, neredeyse söz anlatamayacak durumda olan adamdan daha iyi değil miyim? Üzerine altın bilezikler atılmalı, yahut yanında melekler de gelmeli değil miydi? (Firavun böylece) kavmini küçümsedi, onlar da ona boyun eğdiler."* (Zuhruf, 51-54) Şu sözleri de bunun bir başka örneğidir: *"Ben size, yalnız gördüğümü gösteriyorum ve ben sizi ancak doğru yola götürüyorum."* (Mü'min, 29)

Onların kendi kendileri için işi anlaşılmaz, içinden çıkılmaz ve karışık hâle getirmelerinin anlamına gelince; bunu da şöyle açıklayabiliriz: Onlar, kendi zihinlerinde hakkı batıl, batılı da hak olarak düşünmüş ve böylece batılı izlemeyi sürekli bir davranış hâline getirmişlerdir. Çünkü insan, yüce Allah'ın insanların yaratılışlarına esas kıldığı fitrat yasası gereğince hak ile batılı birbirinden ayırabilmesine, bu fitrat yasası uyarınca hem sakınma duygusu, hem de günah işleme içgüdüğü kendisine telkin edilmiş olmasına rağmen, kimi durumlarda heva ve heves yönünü güçlendirebilir, şehvet ve gazap ruhunu pekiştirebilir. Bunun sonucunda nefsinde hakka karşı büyükleme melekesi gelişir, gerçek karşısında büyüklük

kesi gelişir, gerçek karşısında büyüklük kompleksine kapılma refleksini edinir. Hak karşısında nefsi tepkisel bir tutum içine girer, kabuğuna çekilir, kendi yaptıklarıyla gurur duyacak hâle gelir. Artık hakka dönüp bak-maz, hak esaslı çağrışı dinlemez olur. Bu aşamada kendi amelleri kendisine süslü görünür, bile bile hakkı batılla karıştırır. Nitekim ulu Allah insanın içine düştüğü bu psikolojik tepkimeyi şu ifadelerle dile getirir: *"Keyfini tanrı edinen ve Allah'ın bilgiye rağmen saptırdığı, kulağını ve kalbini mühürlediği, gözünün üstüne de perde çektiği kimseyi gördün mü?"* (Câsiye, 23) *"De ki: Size işleri bakımından en çok ziyana uğrayacak olanları söyleyeyim mi? Dünya hayatında bütün çabaları boşa gitmiş olan ve kendileri de iyi iş yaptıklarını sanan kimseleri?"* (Kehf, 103-104)

Böylece insanın bildiği hâlde, bir konuda sapıklığa düşmesinin nasıl gerçekleştiği netlik kazanıyor. Dolayısıyla bu gibi durumlarda, insanın kendisi açısından hakkı batıl ile karıştırmasını kendisini kaçınılmaz bir zarara maruz bırakması şeklinde algılayıp da bunun mümkün olmadığını söyleyemeyiz.

Kaldı ki, bizler kendi davranışlarımız üzerinde düşündüğümüzde, hareketlerimizi analitik bir gözle irdelediğimizde, birçok kötü alışkanlıklarımız olduğunu görür, bunların kötü olduğunu rahatlıkla kabul ederiz. Fakat, bu alışkanlıkları terk etme yönünde bir adım atmamız; çünkü bu gelenekler bizim düşünsel ve pratik yaşamımızda kök salmışlardır. Bu, bilerek sapmaktan, hakkı batılla karıştırmaktan, mevhum lezzetlerle zevk almaktan, nefsanî zevklere dalarak hak üzerinde sebat göstermek ve hakka göre hareket etmekten geri kalmaktan başka bir şey değildir. Yüce Allah, rızasına uygun davranabilmemizde bizim yardımcımız olsun.

Her halükârda, *"Eğer onu bir melek yapsaydık, yine onu bir erkek yapardık."* ifadesi, onların uyarıcı olarak bir melek indirilmesi durumunda kendilerinin ona inanacaklarına ilişkin önerilerine verilmiş bir cevaptır.

Cevabın özü şudur: Dünya yurdu, serbest irade esasına dayalı seçimlerin yapıldığı bir imtihan yurdu. İnsanın bu dünyada gerçek mutluluğunu elde etmesi, ancak serbest iradesiyle yaptığı tercihleri izle-

mesi ve mutluluk yolunda kendisine yarar sağlayacak veya zarara uğratacak şeyleri kazanması ile mümkündür. İnsan bu iki yoldan hangisini kendisi için seçerse, Allah da onu o yolda yürütür.

Yüce Allah bir ayette şöyle buyurmuştur: *"Biz ona yolu gösterdik; o ya şükreden olur, ya da nankörlük eden."* (İnsân, 3) Burada, insana yolun gösterilmesinden söz ediliyor. Gösterilen yolu izlemek veya ondan kaçınmak, insanın kendi tercihi kalmıştır. Belli bir yolu izlemesi için insana herhangi bir baskı uygulanmaz. Bilâkis, kendisi bir yol tutar, kendi eker, sonra da ektiğini biçer. Yüce Allah şöyle buyuruyor: *"İnsana çalışmasından başka bir şey yoktur. Ve çalışması da yakında görülecektir. Sonra ona tastamam karşılığı verilecektir."* (Necm, 39-41) Buna göre, insan sadece kendi çalışmasının ürününe sahiptir. Eğer çalışması hayırsa, yüce Allah ona bu hayrı gösterecektir. Şayet çalışması şerre yönelikse, yüce Allah onu hakkında geçerli kılacaktır. Nitekim bir ayette şöyle buyurulmuştur: *"Kim ahiret ekinini isterse, onun ekinini arttırırız; kim dünya ekinini isterse, ona da dünyadan bir şey veririz; fakat onun ahirette bir nasibi olmaz."* (Şûrâ, 20)

Dolayısıyla ilâhî davetin amacına ulaşması, ancak insanın serbest seçimine bırakılması ve bu hususta insana hiçbir zorlama ve baskı yapılmamasıyla mümkündür. Bu bakımdan ilâhî davetin taşıyıcısı resulün bir insan olması kaçınılmazdır. Resul, insanlardan biri olarak onların diliyle konuşmalı, onlar da itaat etmek suretiyle mutluluğu ya da karşı çıkmak suretiyle mutsuzluğu kendi tercihleriyle seçmelidirler. Bu nedenle de, yüce Allah, bunu yapacak güçte olduğu hâlde, insanları bu daveti kabul etmek zorunda bırakacak semavî bir mucizeyle onları buna zorlamaz. Nitekim bir ayette şöyle buyurmuştur: *"Her hâlde sen, inanmıyorlar diye neredeyse kendini helâk edecek sin! Dilesek onların üzerine gökten bir mucize indiririz de boyunları ona eğilir."* (Şuarâ, 3-4)

Dolayısıyla yüce Allah, insanlara bir meleği elçi olarak gönderseydi, hikmeti gereği onu da kendileri gibi bir adam yapardı. Bu durumda yine insanların bir kısmı serbest kazanımları sonucu kârlı çıkacak, bir kısmı da hüsrana uğrayacaktır. Bu insanlar, hem kendileri için, hem de izleyicileri için hakkı batılla karıştırıp, içinden çıkılmaz bir

hâle getirecekler. Tıpkı insan kökenli bir elçi gönderildiğinde hakkı batıla karıştırıp kuşkuya düştükleri gibi. Böylece yine yüce Allah, onların bu serbest seçimlerini geçerli kılıp düştükleri aynı kuşkuya düşürecektir. Yüce Allah şöyle buyuruyor: "Onlar eğilince, Allah da kalplerini eğriltti." (Saff, 5)

Şu hâlde, bir meleğin elçi olarak gönderilmesi, insan kökenli bir elçinin gönderilmesinden daha fazla yarar sağlayacak değildir. O hâlde, artı bir yararı olmayacaksa, melek kökenli bir elçi göndermek gereksiz bir davranış olur. Şu hâlde, kâfirlerin, "Ona bir melek indirilmeli değil miydi?" şeklindeki sözleri, özel ve yeni bir faydası olmayan boş bir işe yönelik bir istektir. Bu isteklerinin yerine getirilmesi durumunda yine de umdukları yarar sağlanmayacaktır. "Eğer onu bir melek yapsaydık, yine onu bir erkek yapardık ve onları yine düştükleri kuşkuya düşürürdük." ifadesiyle anlatılmak istenen budur.

Şimdiye kadar yapılan açıklamalardan birkaç husus açıklık kazanıyor: Birincisi: Elçinin melek olmasıyla erkek (insan) olması arasındaki bağlantı, ilâhî hikmetin, ilâhî davet açısından insanın serbest iradeye sahip olmasını gerektirdiği içindir. Çünkü eğer elçi melek olarak gönderilse ve melek de semavî görünümüyle ortaya çıksa, gayb âlemi görünür âleme dönüşmüş olacak ki, bu, serbest iradeyle, tercih hakkıyla bağdaşmayan bir zorlamadır.

İkincisi: Ayet, sadece elçi olacak meleğin erkek yapılacağından söz ediyor. Bu arada o melek, mahiyet değiştirerek insan mahiyetine mi dönüşecek -ki bazı araştırmacılar bunun imkânsızlığından söz ediyorlar- yoksa, Ruh'un normal bir insan kılığında Meryem'e görünmesi veya saygın meleklerin İbrahim Peygamber'e ve Lut Peygamber'e iki insan konuk kılığında görünmeleri gibi, insan kılığına mı girecek, bundan söz etmiyor.

Meleklerden söz eden ayetlerin büyük bir kısmı, iki şıktan ikincisini destekleyici mahiyettedir. Bununla beraber, "Eğer dileseydik, sizden, şu dünyada yerinize geçen melekler yapardık." (Zuhruf, 60) ayeti birinci şıkkı destekleyici bir içerikten yoksun sayılmaz. Aslında bu konu uzundur. Dolayısıyla başka bir yerde detaylı bilgiler elde edilebilir.

Üçüncüsü: "ve onları yine içine düştükleri kuşkuya düşürürdük." ifadesi, "Onlar eğilince, Allah da kalplerini eğriltti." (Saff, 5) ayetini çağrıştırmaktadır. Burada, onların kendileri için sapmayı istemelerinden sonra yüce Allah'ın onları saptırmasından söz ediliyor. Yoksa, onlardan bir talep olmaksızın saptırma şeklinde bir durum, ulu Allah'ın şanına yakışmaz.

Dördüncüsü: Ayette geçen "yelbisûne" fiilinin mahzuf olan mefulü, kâfirlerin hem kendileri için, hem de başkaları için işi karıştırmalarını; hem kendilerini, hem de başkalarını kuşkuya düşürmelerini kapsamaktadır.

Beşincisi: Ayet, içeriği itibarıyla onları susturmaya yönelik bir delil mahiyetindedir. Şöyle ki, eğer onlara elçi olarak bir melek indirilseydi, bu kendilerine bir yarar sağlamayacaktı, şaşkınlıklarının kalkması yönünde bir işe yaramayacaktı. Çünkü böyle bir durumda yüce Allah, o meleği bir insan kılığında gönderecekti, tıpkı insan kökenli elçi gibi. Onlar yine, bu melek kökenli elçi karşısında hakkı batıla karıştıracak, kuşkuya düşeceklerdi. Hâlbuki onlar, böyle bir öneri ortaya atmakla, bir erkek görünümünde olan bu insan kökenli elçiden kurtulmayı, böylece kuşkularının yakine dönüşmesini istemekteydiler. İndirilecek olan melek de aynı niteliklere sahip bir erkek görünümünde olacağına, -ki öyle olması kaçınılmazdır- artık bunun onlara ne faydası olacak ki?!

Altıncısı: Erkekleri ve kadınları birden kapsayan "onu bir insan yapardık" şeklindeki bir ifade yerine, sadece erkekleri kapsayan "onu bir erkek yapardık..." şeklinde bir ifadenin kullanılması -bazılarının da söylediği gibi- resullerin ancak erkeklerden olabileceklerine yönelik bir işaret içermektedir. Ayrıca bu ifade, bazılarının söylediği gibi, meleğin mahiyetinin insan mahiyetine dönüşmesinin söz konusu olmadığına, sadece insan suretine sokulmasından söz edildiğine yönelik de bir işaret barındırmaktadır.

Tefsir bilgilerinin büyük bir çoğunluğu, ayeti yorumlarken bundan maksadın şu olduğunu söylemişlerdir: "Onlar, maddî dünya ile içli dışlı olmalarından dolayı, meleği orijinal görünümüyle görmeye güç yetiremeyeceklerinden, onlara elçi olarak bir melek gönderilecek ol-

sa, onun normal bir insan görünümünde karşısına çıkması gerekecektir. Dolayısıyla, insan kökenli bir elçi gönderilmesinden dolayı, içine düştükleri kuşku ve zihin karışıklığı, insan görünümündeki melek kökenli bir elçinin gönderilmiş olması durumunda da ortaya çıkacaktır. Bundan hiçbir yararları olmayacaktır."

Ancak, "*Melekleri gördükleri gün, işte o gün suçlulara müjde yoktur.*" (Furkan, 22) ayetini esas alarak, sıradan insanların melekleri orijinal görünümüleriyle göremeyeceklerini kabul etsek de, söz konusu tefsir bilginlerinin bu tarz değerlendirmeleri, cevabın yönelik olduğu hedefle bağdaşmamaktadır.

Çünkü eğer melekleri orijinal şekilleriyle görmek insan için imkânsız bir durum olsaydı, insan fertlerinin durumları bu hususta değişmezdi; bazıları için caiz, bazıları içinse muhal bir şey olmazdı. Oysa hem Şîî, hem de Sünnî kaynaklarda yer alan rivayetlerde, Peygamber efendimizin (s.a.a) Cebrail'i iki kere orijinal görünümüyle gördüğü belirtilir. Bu durumda, yüce Allah, peygamberlerini melekleri görmeleri için desteklediği gibi, sıradan insanları da bu hususta güçlendirebilir, onların da melekleri görüp onlara inanmalarını sağlayabilir. İlâhî hikmet açısından, insanları inanmaya zorlama sakıncası dışında, bunun herhangi bir sakıncası yoktur. Oysa daha önce de belirttiğimiz gibi ayette, böyle bir sakıncaya meydan vermemek için o meleğin bir erkek yapılacağından söz ediliyor.

Ayrıca, melekleri âdemoğullarının görünümünde görmek, zorunlu olarak onların melek olduklarından kuşku duymayı gerektirmez. Yüce Allah, Hz. İbrahim ve Hz. Lut'un melekleri âdemoğulları kılığında gördüklerini, meleklerin kendilerini onlara tanıttıklarını ve onların da melekler hakkında kuşkuya düşmediklerini haber vermektedir. Yine Hz. Meryem'in Ruh'u gördüğü, Ruh'un kendisini tanıtmaya üzerine onun hakkında herhangi bir kuşkuya düşmediği, tereddüt geçirmediği haber veriliyor. Normal insanlar da neden melekleri bu şekilde görüp, onları tanımasınlar ve onların melek olduklarına ilişkin olarak kesin bir inanca ulaşmasınlar? Ne var ki, bunun tek sakıncası, bütün insanların nefislerinin İbrahim, Lut ve Meryem'in nefsi gibi olması, içgüdülerinin ve fitratlarının silinip tertemiz ve kutsal nefislere dönüş-

mesidir. Böyle bir şey ise, insanları inanmaya zorlama sakıncasını gündeme getirir. Zorlama ise, imtihanın konusunu ortadan kaldırır, imtihana mahal bırakmaz. Oysa, yukarıda da vurguladığımız gibi, ayetin temel amacı, bu tür bir sakıncayı ortadan kaldırmaktır.

10-11) Senden önce de peygamberlerle alay edildi...

Ayetin orijinalinde geçen "hâka" fiilinin kökü olan "el-hayk", ârız olmak ve isabet etmek anlamını ifade eder. Ragıp İsfahanî el-Müfredat adlı eserinde şunları söyler: "Bir görüşe göre, 'hâka' fiilinin aslı 'hakka' dır. Sonra bu sözcük 'hâka'ya dönüşmüştür. 'Zelle'nin 'zâle'ye dönüşmesi gibi. Nitekim, 'Fe ezellehum'eş-şeytanu' ifadesi, 'Fe ezâlehum...' şeklinde de okunmuştur. 'Zemmehu' ve 'zâmehu' sözcükleri arasında da benzeri bir ilişki vardır." (el-Müfredat'tan alınan alıntı sona erdi.)

Onların peygamberlerle alay etmeleri, kendilerini uyardıkları ve başlarına gelmesinden korkuttukları azabı alaya almaları şeklinde gerçekleşiyordu. Ama çok geçmeden alaya aldıkları azap, kendilerini çepeçevre sarıverdi. [Bu son iki ayetten] ilk ayette, Peygamberimizin (s.a.a) gönlünün hoş tutulmasının yanı sıra müşriklerin de uyarılmaları amaçlanıyor. İkinci ayette ise, olup bitenlerden ibret alınması, olumlu derslerin çıkarılması yönünde bir emir yöneltiyor.

AYETLERİN MEÂLİ

12- De ki: "Göklerde ve yerde olanlar kimindir?" De ki: "Allah'ındır." O, rahmeti kendi üstüne yazdı. Sizi, elbette varlığında şüphe olmayan kıyamet gününde toplayacaktır. Kendilerini ziyan edenler, işte onlar inanmazlar.

13- Gece ve gündüzde barınan her şey, O'nundur. O, işitendir, bilendir.

14- De ki: "Gökleri ve yeri yoktan var eden, besleyen, fakat kendisi beslenmeyen Allah'tan başkasını mı veli edineyim?" De ki: "Bana, İslâm'ı kabul edenlerin ilki olmam emredildi ve 'Sakin ortak koşanlardan olma!' (denildi.)"

15- De ki: "Eğer Rabbime karşı gelirsem, büyük bir günün azabından korkarım."

16- "O gün kimden (azap) geri çevrilirse, gerçekten (Allah) ona rahmetmiştir. İşte apaçık kurtuluş budur."

17- Eğer Allah sana bir zarar dokundurursa, onu O'ndan başka gidecek yoktur. Ve eğer sana bir hayır dokundurursa, O, her şeye kadirdir.

18- Ve O, kullarının üstünde mutlak galiptir. O, hikmet sahibidir, her şeyden haberdardır.

AYETLERİN AÇIKLAMASI

Tevhit ve ahiret günü hakkında müşriklerle tartışmayı hedefleyen bir ayetler grubu. İlk iki ayet, ahiret gününe ilişkin somut kanıt içeriyor. Geriye kalan beş ayette ise, tevhit, yani Allah'ın tek ve ortaksız ilâh oluşu işleniyor. İleride değineceğimiz gibi, buna ilişkin olarak iki açıdan somut kanıtlar sunuluyor.

12) De ki: "Göklerde ve yerde olanlar kimindir?" De ki: "Allah'ındır."

Ahiret günüyle ilgili somut kanıt sunulmaya başlanıyor. Kanıtın özü şudur: Allah, göklerde ve yerde bulunan her şeyin sahibidir. Onlar üzerinde dilediği gibi tasarrufta bulunma yetkisine ve gücüne sahiptir. Bu arada, yüce Allah'ın rahmet sıfatının altı çiziliyor. Rahmetin anlamı ise, her ihtiyaç sahibinin ihtiyacını gidermek, her şeyi lâıyığına ulaştırmak, her şeye lâıyığını bahşetmektir. Kullarının bir kısmı, bu arada insan, sonsuz bir hayat sürdürmeye elverişlidir, sonsuz hayatta mutlu olmasını sağlayacak donanıma sahiptir. Bu nedenle yüce Allah, egemenliğinin, sahipliğinin ve rahmetinin gereği olarak muhakkak ki onlar üzerinde bir tasarrufta bulunacak, onları toplanma yerine (mahşere) sürerek, herkese hak ettiğini, lâıyığını verecektir.

Bu bakımdan, "*De ki: 'Göklerde ve yerde olanlar kimindir?...'*" ifadesi, kanıtın önermelerinden birini, "*O, rahmeti kendi üstüne yazdı.*" ifadesi de, başka birini içermektedir. "*Gece ve gündüzde barınan her şey O'nundur...*" ifadesi de, kanıtın bir parçası olarak üçüncü bir önermeyi oluşturmaktadır.

"*De ki: 'Göklerde ve yerde olanlar kimindir?...'*" ifadesiyle, Peygamberimize (s.a.a), göklere ve yere kimin malik olduğunu, kimin hiçbir engelle karşılaşmadan onlar üzerinde dilediği gibi tasarrufta bulunduğunu sorması emrediliyor. Hiç kuşkusuz tüm bu yetkileri tekelinde bulunduran, yüce Allah'tır. Çünkü O'nun dışındakiler, hatta müşrikler tarafından ilâh oldukları ileri sürülen putlar ve heykeller dahi, diğer varlıklar gibi yaratılmışlardır. Onlar da diğer varlıklar gibi, varoluşları itibarıyla gelip yüce Allah'a dayanırlar. Demek ki, göklerde ve yerde bulunan her şeyin sahibi yüce Allah'tır.

Sorulan sorunun cevabı, hem soruyu soranın, hem de soruya muhatap olanların yanında bilinen, açık ve hasmın da ikrar ettiği bir şey olduğundan, cevabın hasm tarafından ve kendi ağzıyla verilmesine gerek duyulmamıştır. Bunun yerine, Peygamber efendimizden (s.a.a) cevabı kendisinin vermesi istenmiştir. Bununla, onların vereceği cevabı beklemekten kanıtın tamamlanması amaçlanmıştır.

Tartışma esnasında karşı tarafa soru yöneltip cevabını da kendi vermek, kanıtlama alanında etkileyici ve parlak söz söyleme (bedî') sanatının etkin örneklerinden biridir. Meselâ; birine nimet veren ve bu

bağışı nankörlükle karşılanan kişi, nimet verdiği kimseye sorar: "Seni yediren kimdir? İçiren kim, giydiren kim? Benim. Sana bunları ben yapıyorum. Sense bana nankörlük ederek karşılık veriyorsun!"

Kısacası, bu soru ve cevapla, yüce Allah'ın her şeyin mutlak maliki ve sahibi olduğu vurgulanıyor. Dolayısıyla O, her şey üzerinde dilediği gibi tasarrufta bulunma hakkına sahiptir. Dilediğini diriltme, dilediğine rızık verme, dilediğini öldürme, dilediğini ölümünden sonra yeniden diriltme hakkı O'nun tekelindedir. İşin inceliği, ölüm, gaip olma, düzensizlik vs. gibi hiçbir engel, bütün bunları yapmasına engel olamaz. Bununla, kanıtın önermelerinden biri tamamlanıyor. Bunu, "O, rahmeti kendi üstüne yazdı." önermesi izliyor.

O, rahmeti kendi üstüne yazdı. Sizi, elbette varlığında şüp-he olmayan kıyamet gününde toplayacaktır. Kendilerini ziyan edenler, işte onlar inanmazlar.

Yazmak, ispat etme ve kesin bir hükme bağlama anlamını ifade ediyor. Hak edene nimeti vermek ve lâîk olana mutluluğu ulaştırmak demek olan rahmet, O'nun fiilî sıfatlarından olduğuna göre, bu sıfatın yüce Allah'ın yazma eylemine konu olması doğrudur. Bunun anlamı şudur: O, lâîk olanlara rahmet etmeyi, nimetler bahşetmeyi, hayırlar indirmeyi kendisine farz ve gerekli kılmıştır.

Bunun gibi, eylemin yazmaya veya benzeri bir file konu olmasının bir örneğini de şu ayette görebiliriz: "Allah, elbette ben ve elçilerim galip geleceğiz, diye yazdı." (Mücâdele, 21) Veya şu ayette: "Göğün ve yerin Rabbine andolsun ki o, (sabit bir) gerçektir." (Zâriyât, 23) Fakat yüce Allah'ın hayat, ilim ve kudret gibi zatî sıfatlarını yazma ve benzeri bir fiilin konusu yapmak doğru olmaz. Sözelimi: "O, hayatı, ilmi ve kudreti kendi üstüne yazdı." denilemez.

Daha önce de söylendiği gibi, yüce Allah'ın rahmeti kendi üzerine yazması, gerekli kılması, insanlara yönelik nimetini tamamlamasını gerektirmektedir. Bu da, söz ve eylemlerinin eksiksiz karşılığını vermek üzere onları kıyamet gününde bir araya toplamakla mümkün olabilir. Ki bunun sonucunda müminler büyük kurtuluşa erişmenin sevincini yaşasınlar, diğerleri de büyük hüsrana uğramanın derin hüznünü tatsınlar.

Kanıtın bir sonucu gibi, aşağıdaki değerlendirme cümlesine yer verilmesi de bunu vurgulamaya dönüktür: "Sizi, elbette varlığında şüp-he olmayan kıyamet gününde toplayacaktır." Bu ifadeyle, yukarıda sunulan kanıt, en etkili söylemlerden biriyle pekiştiriliyor. Bu amaçla, ifadenin orijinalinde, yemin edatı olarak "lâm" ve "tekit nunu"nun yanı sıra, "şüphe olmayan" ifadesi kullanılmıştır.

Ardından o günde müminlerin kârlı çıkacaklarına, buna karşın diğer insanların ziyana uğrayacaklarına işaret ediliyor: "Kendilerini ziyan edenler, işte onlar inanmazlar."

Tefsirini sunduğumuz bu ayette, kıyamet gününe ilişkin olarak ortaya konulan kanıt, aşağıdaki ayetlerde bu konuyla ilgili olarak ortaya konulan iki kanıttan ayrıdır: "Göğü, yer ve o ikisi arasındakileri boş yere yaratmadık; bu, inkâr edenlerin zannıdır. Ateşten vay hâllerine o nankörlerin. Yoksa biz, inanıp iyi işler yapanları, yeryüzünde bozgunculuk yapanlar gibi mi kılacağız? Yoksa korunanları yoldan çıkanlar gibi mi kılacağız?" (Sâd, 27-28) Bu iki ayette, ahiretle ilgili kanıt, yüce Allah'ın fillinin boşuna olmayacağı, tam tersine her fillinin bir amacının olduğu esasına dayandırılıyor. Öbür yandan müminle kâfiri, muttakiyle günahkârı bir tutmanın, yüce Allah'a yakışmayan bir zulüm olacağı vurgulanıyor. Oysa bunlar, dünya hayatında kesin olarak birbirlerinden ayrılmazlar. Bu bakımdan bunların mutluluk ve mutsuzluk bağlamında kesin olarak birbirlerinden ayrılacakları başka bir hayatın olması kaçınılmazdır. Bu ise, tefsirini sunduğumuz ayette rahmet yöntemini kullanarak hedefe varmayı esas alan kanıtlama yönteminden farklı bir yöntem görünümündedir.

13) Gece ve gündüzde barınan her şey O'nundur. O, işitendir, bilendir.

Gece ve gündüzde barınmak, tabiat âlemi dediğimiz doğal ortamda yer almak anlamında kullanılmıştır. Sözünu ettiğimiz bu ortam, gece ve gündüz fenomenleriyle belirginlik kazanmaktadır. Bunlara ege-men olan ilâhî düzen, ışık kaynağı güneşin yansıttığı aydınlığa bağlı olarak cereyan etmektedir. Yakınlık, uzaklık, çokluk, azlık, hazır olma, gaip olma, yönler vs. gibi durumlar, hep bu ışık bağlamında kendi-ni gösterir.

Şu hâlde, gece ve gündüz bir evrensel beşik konumundadır; bütün genel unsurlar ve bunların türevleri bu beşikte eğitilerek, bunların her bir parçası, her bir ferdi kendisi için öngörülen hedefe yöneltir; ruh ve beden olgunlaşması için öngörülen yola girmesi sağlanır.

Genel ve özel anlamda barınağın, o barınakta ikamet edenin oluşumu üzerinde tam etkinliği vardır. Örneğin, herhangi bir yerde ikamet eden bir insan, rızkını temin etmek için orada dolaşır, orada yetişen hububattan, meyvelerden ve hayvan türlerinden yararlanır, suyundan içer, havasını teneffüs eder, çevrenin oluşumuna katkıda bulunur, kendisi de bu çevreden etkilenir. Vücudunun her bir parçası da kendisi için öngörülen çerçeve dahilinde gelişir. Aynı şekilde, gece ve gündüz de, kendilerinde barınan varlıkların oluşumu üzerinde genel anlamda tam etkinlik gösterirler.

Gece ve gündüzde barınan varlıklardan biri olan insan da, Allah'ın iradesi doğrultusunda, basit ve bileşik unsurların özel bir program dahilinde bir araya gelmeleri sonucu varoluşunu gerçekleştirir. Onun varlığı, oluş ve kalış bakımından düşünsel bilinç ve iradeye dayalı hayatla belirginlik kazanır. Bu düşünsel bilinç ve irade de, sahip olduğu birtakım içsel ve duygusal güçlerden kaynaklanır. Bu içsel ve duygusal güçler, ona yararları cezp etmeyi, zararları defetmeyi telkin eder, onu dil aracılığıyla anlama, insanlar arası ilişkilerde yasalara, kanunlara ve geleneklere uyma, güzellik, çirkinlik, adalet, zulüm, itaat, isyan, sevap, ceza ve af gibi konularda genel görüşlere ve inançlara saygılı olma esasına dayalı toplumsal bir yaşama çağırır.

Gece ve gündüzün ve bunların içinde barınan varlıkların yaratıcısı, onların var edicisi yüce Allah olduğuna göre, gece ve gündüzde barınan varlıkların sahibi de O'dur. Şu hâlde, gece ve gündüzün, bunlarda barınan herkesin ve her şeyin, bunlara bağlı olarak meydana gelen olayların, eylemlerin ve sözlerin gerçek sahibi ulu Allah'tır. Bunlara egemen olan akıl almaz genişlikteki evrensel yasalar sistemi de O'nun eseridir. O, seslerden ve işaretlerden oluşan sözlerimizi işitir, güzellik, çirkinlik, adalet, zulüm, iyilik, kötülük nitelikli fiil ve amellerimizi, bunlara bağlı olarak nefislerimizin kazandığı mutluluk ve mutsuzluğu bilir.

Bunları bilmemesi mümkün mü? Oysa her şey O'nun mülkünde ve iznine bağlı olarak ortaya çıkmıştır. Kaldı ki bu tür şeyler, yani güzellik, çirkinlik, adalet, zulüm, itaat ve isyan gibi kavramlar, aynı şekilde zihinsel anlamlara delâlet eden diller, bilgi ortamının dışında gerçeklikleri olmayan birtakım bilimsel şeylerdir. Bu yüzdendir ki tarafımızdan sergilenen bir fiilin güzel, çirkin, itaat veya isyan olarak nitelendirilmesi ya da yine tarafımızdan telaffuz edilen seslerin söz olarak adlandırılması, ancak bunları bilmemiz ve amaçlarını kavramamızla mümkün olmaktadır.

Bu nedenle, bir kimsenin, kendiliğinde bilimsel olan bir şeye, bilimsellik yönüyle sahip olup sonra da ona cahil olması, onu bilmemesi mümkün müdür? (İyi düşünün!)

Yüce Allah, şu uçsuz bucaksız evreni, bu evrende yer alan basit ve bileşik unsurları, akıllara durgunluk veren düzeniyle meydana getirmiştir. Sonra bizleri var etmiş, gece ve gündüzde barındırmıştır. Ardından çoğalmamızı sağlamış, aramızda sosyal bir düzen yürürlüğe koymuştur. Bunu izleyen süreçte dilleri meydana getirmemize imkân vermiştir. Yasalar edinmemizi ve bu yasalara göre hareket etmemizi sağlamıştır. Bizi ve diğer sebepleri adım adım izlemekte, faaliyetlerimizi kontrol etmektedir. Bizi ve diğer sebepleri an be an gece ve gündüz ortamlarından geçirmektedir. Havsalamıza sığmayacak yoğunluktaki olayları peş peşe objeler dünyasına sevk etmektedir.

İçimizden biri konuştuğu zaman anlamın kalbine yerleşmesi, O'nun ilham etmesiyledir. Sözcüklerin dilinde telaffuz edilmesi, O'nun öğretmesi ile. Muhatabına sözünü duyurması, O'nun duyurması ile. Anlamın muhatabın zihnine intikal etmesi, O'nun koruması ile. Düşünme yeteneğinin duyduklarını anlaması, O'nun öğretmesi ile. Muhatabın konuşmacı tarafından iletilen sözleri algılaması, O'nun yöneltmesi ile. Algıladığı anlamı kabul veya redde kalkışması, O'nun yönlendirmesi ile. Hiç kimsenin sayamayacağı onca gelişmelerin tüm aşamalarında yöneten, sürükleyen, yol gösteren, koruyan ve denetleyen, O'dur. Bütün bunlar karşısında şunu söylemekten başka çaremiz yoktur: Yüce Allah işitendir, bilendir. Üç kişinin gizli konuştuğu yerde dördüncüsü O'dur. Beş kişinin gizli konuştuğu yerde

altıncısı O'dur. Bundan az veya çok, nerede olurlarsa olsunlar, O, onlarla beraberdir. Sonra, kıyamet günü yaptıklarını onlara haber verecektir. O, her şeyi bilir.

Aynı şekilde içimizden biri iyi veya kötü nitelikli bir iş yaptığında yüce Allah onu bilir. Çünkü o, bir baba ve bir anneden doğmuştur. Onlar onu serbest iradenin denetimi altında doğurmuşlardır. Bu çocuk anne ve babasına ulaşınca kadar çeşitli aşamalardan geçmiştir. Uzun bir yol katetmiş, etkin sebeplerin sulbünden, edilgen nedenlerin rahminden geçerek yüce Allah'ın bildiği evrelerden süzüp gelmiştir. Yüce Allah onu iradesiyle bir kucaktan öbürüne intikal ettirmiştir. - Yeryüzü O'nun elinin içindedir, gökleriye sağ eliyle tutmuştur.- Nihayet, serbest iradesini kullanacağı menzile inmiştir. Bütün bu aşamalarda yüce Allah onunla beraber olmuştur. Derken insan objeler dünyasının ufuklarından belirmiş, gece ve gündüz barınağında yerini almıştır. Sonra da evrenin bir parçası olarak onun diğer parçalarından etkilenmeye başlamıştır. Bu süreçlerin tümünde yüce Allah onu görür, bilgisiyle onu kuşatır. Böyle bir varlıktan ulu Allah'ın haberdar olmaması mümkün mü?! Yaratana bilmez mi?! O latiftir, haberdardır.

Buraya kadar yaptığımız açıklamalardan anlaşılıyor ki: "O, işitendir, bilendir." ifadesi, "Gece ve gündüzde barınan her şey O'nundur." önermesinin bir sonucu konumundadır.

Gerçi işitme ve bilme, yüce Allah'ın zatî sıfatlarından sayılırlar. Zatî sıfatlarsa O'nun zatından ayrı değildirler, O'nun dışındaki herhangi bir olguyla ilintili olarak algılanmazlar. Fakat bilmenin, aynı şekilde işitme ve görmenin bir türü de vardır ki, zatın dışında olan fiilî sıfatlardan sayılır. Bu tür bilme ve işitme, kutsal zatın dışındaki bir olguyla ilintili olarak gerçekleşmektedir. Tıpkı yaratılan, beslenen, yaşayan ve ölen birinin varlığıyla ilintili olarak gündeme gelen yaratma, besleme, yaşatma ve öldürme sıfatları gibi.

Varlıklar özleri ve tözleri itibarıyla yüce Allah'ın mülkü ve O'nun tarafından kuşatılmışlardır. Dolayısıyla bunların sesler türünden olanı, O'nun işitmesinin; ışıklar ve renkler türünden olanı, O'nun görmesinin ve hepsi de, türü ne olursa olsun, O'nun bilmesinin kuşatması altındadır. İşte bu tür bir bilme, O'nun fiilî sıfatlarından

dadır. İşte bu tür bir bilme, O'nun fiilî sıfatlarından sayılır. Bu tür bir sıfat, söz konusu fiilin O'nun tarafından gerçekleştirildiği anda gerçekleşir, ondan önce değil. Önceden olmayıp sonra gerçekleşen bu tür sıfatların ispatı, O'nun kutsal ve münezze zatında değişiklik yaşadığı anlamına gelmez. Çünkü bu sıfatlar, fiil bağlamından öteye geçmezler, zatın dünyasına girmezler. Bu bakımdan, bilmeyi sahip olmanın bir sonucu gibi gösteren ayet, fiil bağlamındaki bilmeyi kanıtlama sadedindedir. Bunu anlamaya çalış.

"Gece ve gündüzde barınan her şey, O'nundur..." ifadesi, önceki ayette açıklanan kanıtın önermelerinden biri konumundadır. Çünkü, "De ki: 'Göklerde ve yerde olanlar kimindir?' De ki: 'Allah'ındır.' O, rahmeti kendi üstüne yazdı." ayetiyle, ahiret gününe ilişkin kanıt ortaya konulmuş olsa da, basit ve ilkel anlayışlar, yüce Allah'ın varlıklara sahip oluşunun onları bilmesini ve sesler gibi işitilenler türünden olanlarını işitmesini gerektirdiğini kavramayabilirler.

Bu nedenle, gökler ve yerin sahibi olduğu tekrar vurgulanıp, işitme ve bilme sıfatları buna bina edilerek bu hususa dikkat çekilmiş, "Gece ve gündüzde barınan her şey, O'nundur. O, işitendir, bilendir." buyurulmuştur. Dikkat edilirse, "Gece ve gündüzde barınan her şey, O'nundur." ifadesi, "Göklerde ve yerde olanlar O'nundur." anlamını ifade etmektedir. Bu bakımdan söz konusu ayet, önceki ayette ileri sürülen kanıtın bütünüleyici önermesi konumundadır.

Anlamının gerçek boyutlarını hakkıyla açıklayamamamıza ve açıklanamayacak olmasına karşın, bu ayet Kur'ân'ın en ince anlamlı ayetlerinden biridir. Son derece ince işaretler ve kanıtlar içermektedir. Mantıksal dokusu ise, erişilmez bir görkemliliğe sahiptir.

14) De ki: "Gökleri ve yerli yoktan var eden, besleyen, fakat kendisi beslenmeyen Allah'tan başkasını mı veli edineyim?" De ki: "Bana, İslâm'ı kabul edenlerin ilki olmam emredildi..."

Yüce Allah'ın birliğini ve ortaksızlığını kanıtlamanın başlangıcı konumundaki bir ifadedir.

Putperestliğin ve insanların puta tapmaya başlamalarının tarihini incelediğimiz zaman şu sonuca varıyoruz: İnsanların böyle bir duruma düşmelerinin, düzmece ilâhlara boyun eğmelerinin iki nedeni vardır:

Birincisi: İnsanlar, kendilerini hayatı sürdürme, yemek yeme, giyinme, barınma, evlenme, evlât edinme ve bir akrabalar topluluğu içinde yaşama gibi birçok sebebe muhtaç olma durumuyla karşı karşıya bulmuşlardır. Bu ihtiyaçların en önemlisi ise, hiç kuşkusuz beslenmedir. Basit bir gözlemle, insanın beslenmeye olan ihtiyacının sair şeylere olan ihtiyacından çok daha fazla olduğu fark edilir. İnsanlar, basit gözlemleri sonucu, bu ihtiyaçların her birinin bir sebeple bağlantılı olduğunu fark etmişlerdir. Kendilerince, bu sebeplerin söz konusu ihtiyaçlarını giderme erdeminde bulunarak kendilerini bu ihtiyaçtan kurtardığı kanısına varmışlardır. Göğün yağmur yağdırıp hayvanları için meraların ve çayırların yeşermesine, kendilerine bolluk getirmesine yol açan sebep, ovaları ve dağları yöneten sebep, sevgi ve kaynaşma duygularını harekete geçiren sebep veya denizleri ve onlar üzerinde yüzen gemileri idare eden sebep gibi.

Daha sonra, insanlar, güçlerinin tek başına bu tür zorunlu ihtiyaçları gidermeye yetmediğinin farkına varmışlardır. Bunun sonucunda, ihtiyaçlarıyla bağlantılı sebebe boyun eğme ve onu tapılan bir ilâh edinme durumunda kalmışlardır.

İkincisi: İnsanlar, birtakım olayların açık hedefi olduklarını gözlemlemişlerdir. Basit ve yalın bir gözlemle, insanın birçok zorlukla, bunlardan kaynaklanan kötülüklerle, genel ve korkunç felâketlerle kuşatıldığını, üstelik bunlara karşı koyacak gücünün bulunmadığını fark etmişlerdir. Sel, deprem, kasırga, kıtlık ve veba gibi felâketleri buna örnek vermek mümkündür. Cüz'î ama sayısız başka sıkıntı ve belâlar, hastalıklar, açlıklar, sakatlıklar, yoksulluklar, kısırlıklar, düşman saldırıları, çekememezlik, dedikodular gibi. Sonra, bunların birtakım sebeplerinin olduğunu, onların bu musibetleri üzerlerine gönderdiklerini düşünmüşler. Bunları ortaya çıkaranın, hayatlarını zehir edenin bu sebepler olduğuna inanmışlar. Bunları, türlerin tanrıları, yıldızların ve gökcisimlerinin ruhları gibi yüce varlıklar olarak algılamışlar. Ve bunların öfkesinden ve azaplarından korktukları için onları tanrılar edinmiş, kulluk sunmaya başlamışlar. Sundukları kullukla onları yatıştırma, boyun eğmeleriyle onları hoşnut etmeyi ummuşlar. Böylece kö-

tülüklerinden, hayatlarını altüst eden felâketlerinden kurtulmuş olacaklarını sanmışlar.

"De ki: '...Allah'tan başkasını mı veli edineyim?'" ayeti ile birlikte, ondan sonra gelen ayetlerde, müşriklerin puta tapma gerekçelerinin her ikisi de aynen kendi aleyhlerine kanıt olarak kullanılıyor. Yani, gerekçe esasında kabul ediliyor, gerçek olduğu belirtiliyor, ancak böyle bir gerekçenin Allah'a kulluk sunmayı gerektirdiği, O'nu her türlü uyduruk ortaklardan tenzih etmeyi lâzım kıldığı vurgulanıyor.

Dolayısıyla, "De ki: Gökleri ve yeri yoktan var eden, besleyen, fakat beslenmeyen Allah'tan başkasını mı veli edineyim?" ayeti, birinci tarz yaklaşımla sunulan gerekçeye yönelik bir işaret mahiyetindedir. Birinci tarz yaklaşım, ümit yaklaşımı, nimet bahşeden ilâha nimet bahşettiği için kulluk sunma yaklaşımıdır. Bu yaklaşımda, nimetlerine teşekkür olarak kulluk sunulur ve sunulan bu kulluk nimetlerin artmasına sebep olur.

Yüce Allah, Peygamberine, bir soru zımında şu gerçeği onlara açıklamasını emrediyor: Velinimet, nimetlerin bahşedicisi, yalnızca Allah'tır. İnsanların ve diğer canlıların yararlandıkları bu nimetler Allah'tan gelmektedir. Çünkü başkasının kendisine rızık vermesine ihtiyacı olmayan rızık verici O'dur. O besleyendir, fakat beslenen değildir. Bunun kanıtı da O'nun gökleri ve yeri yoktan var etmesi, varlıkları yokluk karanlığından varlık aydınlığına çıkarması, onlara varolma ve gerçekleşme nimetini bahşetmesi, sonra varlıklarını sürdürmeleri için onlara ancak kendisinin sayısını bildiği nimetler bahşetmesidir. Bunlar arasında insanları ve diğer canlıları beslemesi de yer alır. Şu hâlde, insanların ve diğer canlıların varlıklarını sürdürmelerini sağlayan bu nimetler, bu nimetleri gerçekleşme ortamına süren sebepler, hepsi ve hepsi, O'nun yaratması ve var etmesiyle var olmuşlardır. Bütün sebepler ve sonuçlar, O'nun yaratmasının eseridir.

Dolayısıyla, insanlar nazarındaki en büyük göstergesi beslenme olan rızık, sonuç itibarıyla yüce Allah'a gelip dayanır. Şu hâlde insanın sadece Allah'a kulluk sunması gerekir. Çünkü, başkasının kendisini beslemesine ihtiyacı olmaksızın bizi besleyen O'dur.

Yaptığımız bu açıklamalardan şu hususlar belirginlik kazanıyor:

Birincisi: "Allah'tan başkasını mı veli edineyim?" ifadesinde kulluk sunma ve ilâh edinme eylemi, veli edinme şeklinde ifade edilmiştir. Bunun nedeni, kanıtın, yüce Allah'ın besleme şeklinde insanlara nimet bahşedişinin vurgulanışı esasına dayalı olarak sunulmuş olmasıdır.

İkincisi: İfadenin, "Gökleri ve yeri yoktan var eden" cümlesiyle ilintilendirilmesi de, besleme eyleminin sırf O'nunla sınırlandırılması'nın nedenini açıklamaya dönüktür. Nitekim daha önce bu husus üzerinde durduk. "...fakat kendisi beslenmeyen..." ara cümleciklerinden de bu sonucu algılayabiliriz. Çünkü bu cümlecikle, İsa ve diğerleri gibi ilâh edinilen kimselerin beslenmeye ya da bunun yerine geçebilecek başka bir desteğe ihtiyaçlarının bulunduğu vurgulanıyor.

"Gökleri ve yeri yoktan var eden" ifadesinin kanıtın içinde yer almasından, diğer iki yöntemden daha üst bir konumda olan başka bir yöntemle işaret edildiği sonucuna da varabiliriz. Şöyle ki: Yüce Allah, şu âlemin var edicisidir. Her şey, sonuç itibarıyla, O'nun yoktan ver edişine gelip dayanır. O hâlde sadece O'na boyun eğmek gerekir.

Bu yöntemin diğerlerine oranla daha üst bir konumda olmasının gerekçesine gelince; bundan önce işaret edilen iki yöntem, yüce Allah'ın tek mabut olduğu sonucunu veriyor olmasına rağmen, içinde bir eksikliği de barındırıyor. Çünkü bu iki yöntem, Allah'a kulluk sunma zorunluluğunu, O'nun nimetinde gözü olmaya veya azabından korkmaya dayandırıyor. Dolayısıyla bu iki yaklaşımda, bizzat istenen, nimetin celbi veya azabın def'idir, sırf yüce Allah değil. Ama bu yöntemde, yüce Allah'a, Allah olduğu için kulluk sunulması gerektiği anlayışı esas alınıyor.

Üçüncüsü: Yüce Allah'ın birçok nimeti arasında özellikle besleme nimetinin zikredilmesinin gerekçesine gelince; beslenme, ilk sade bakışta, yaşayan insanın ve diğer canlıların en belirgin ihtiyacıdır.

Ardından yüce Allah, kanıtı bütünüyle ortaya sunduktan sonra, Peygamberi'ne (s.a.a), bu aklî kanıtı pekiştirecek bir hususu da onlara açıklamasını emrediyor. Yüce Allah'ın, vahiy yoluyla kendisine, ilâh edinmeyi aklın öngördüğü şekilde gerçekleştirmesini, yani tek ve ortaksız Allah'ı ilâh edinmesini emrettiğini ve bu konuda müşriklerin

yolunu izlemesini kesin olarak yasakladığını bildirmesini istiyor, "De ki: Bana, İslâm'ı kabul edenlerin (Allah'a teslim olanların) ilki olmam emredildi ve 'Sakın ortak koşanlardan olma!' (denildi.)" buyurarak.

Geride açıklanması gereken iki nokta kalıyor:

Birincisi: "İslâm'ı kabul edenlerin ilki..." ifadesiyle kastedilen, e-ğer, aranızda ilk Müslüman olan kimse ise, bu açık bir gerçektir. Çünkü Peygamber efendimiz (s.a.a) ümmetinden önce Müslüman olmuştur. Ancak eğer, ifadenin mutlak oluşundan da anlaşılacağı gibi, herhangi bir kayıtlandırma olmaksızın, onun Müslüman olanların ilki olması kastedilmişse, o zaman Peygamberimizin bu bağlamdaki ikliğı, zaman açısından değil, derece açısından söz konusu olur.

İkincisi: Ayetlerin akışında sunulan kanıtın sonucu, bir tür boyun eğme ve teslim olma demek olan kulluk olduğundan, böyle bir bağlamda İslâm sözcüğünün kullanılması, iman sözcüğünün kullanılmasından daha isabetli bir seçimdir. Çünkü İslâm sözcüğünde kulluk anlamına, yani boyun eğme olgusuna yönelik bir işaret vardır.

15) De ki: "Eğer Rabbime karşı gelirim, büyük bir günün azabından korkarım."

Burada, daha önce işaret ettiğimiz gibi, müşriklerin birtakım düzmece ilâhlar edinmelerinin ikinci gerekçesine göndermede bulunuluyor. Onların asılsız sanılarına göre, edindikleri bu düzmece ilâhlara kulluk sunmaları, onları üzerlerine öfke ve gazaplarını indirmekten ya-na güvencede kılıyordu.

Buna karşın yüce Allah, azap türleri içinde en fazla korkulmayı hak eden kıyamet azabını, göklerin ve yerin ağırlığına dayanamadığı o korkunç azabı esas alarak karşı kanıtını sunuyor. Nitekim ilk kanıt çerçevesinde de, ilk bakışta nimet bazında insanın en fazla muhtaç olduğu bir şey, yani beslenme gereksinimi esas alınmıştı.

Önceki ayette Peygamberimize (s.a.a) yönelik şirk yasağını ifade eden "Sakın ortak koşanlardan olma!" ifadesine bir işaret olarak, "Eğer Rabbime ortak koşarsam" şeklindeki bir ifade yerine, "Eğer Rabbime karşı gelirim" buyruluyor. Bu ifade değişikliğiyle anlatılmak istenen şey şudur: Büyük günün azabından yana güvencede olabilmek için yalnızca Allah'a kulluk sunmak, aklın da gerekli ve zo-

runlu gördüğü bir gerçektir. Aklın gösterdiği bu gerçeği, Rabbim tarafından bana iletilen vahiy de desteklemektedir.

Bu açıdan, bu ayetle önceki ayet, önce aklî kanıtı ortaya sürüp, ardından ilâhî vahiy ile bunu pekiştirmek bakımından benzerlik göstermektedirler. Verilmek istenen mesaj gayet açıktır. Kuşkusuz bu, Kur'-ân'ın öz ve çarpıcı ifade tarzının hayret uyandırıcı bir özelliğidir. Böylesine geniş ve çok boyutlu bir anlam, sadece "ortak koşarsam" ifadesi yerine, "*karşı gelirsem*" ifadesi kullanılarak insanların dikkatine sunulmuştur.

16) O gün kimden (azap) çevrilirse, gerçekten (Allah) ona rahmetmiştir. İşte apaçık kurtuluş budur.

Ayetin ifade ettiği anlam açıktır. Bu anlamıyla ayet, önceki ayette sunulan kanıtı bütünleyici özelliktedir. Çünkü ilk bakışta önceki ayette şöyle bir durumla karşılaşırız: Peygamber efendimiz (s.a.a), kendisi açısından tevhit inancının zorunluluğuna yönelik bir kanıt ortaya koyuyor, yüce Allah'ın kendisini şirkten nehyettiğini bildiriyor. Buna göre, onun ahiret azabından korunabilmesi için Allah'ı birlemesi gerekiyor.

Bu nedenle, gerçekleri görmekten yana gaflet içinde olan ve meseleleri iyice irdeleyemeyen kimseler, Peygambere (s.a.a) şöyle bir yanıt verebilirler: Senin de iddia ettiğin gibi şirk yasağı sırf sana yönelik olduğuna göre, bu, korkunun, dolayısıyla Allah'ı birleme zorunluluğunun da sırf sana özgü olmasını gerektirir. Şu hâlde, sunduğun kanıt, senden başkası açısından şirk olmusuzlamamaktadır. Bu bakımdan sunduğun kanıt, yalnızca seni bağlar, başkalarını bağlamaz."

Buna karşın, "*O gün kimden (azap) çevrilirse, gerçekten (Allah) ona rahmetmiştir.*" buyurularak azabın herkese yönelik olduğu, herkesi kuşattığı, ancak Allah'ın rahmetiyle ondan kurtulabileceği vurgulanıyor. Şu hâlde her insanın, kendisi açısından böyle bir günün azabından korkması gerekmektedir. Tıpkı Peygamberimizin böyle bir günün azabından korktuğu gibi. Bu demektir ki, kanıt geneldir, herkesle ilgili olarak ortaya konmuştur, sırf Peygamberimize özgü değildir.

17) Eğer Allah sana bir zarar dokundurursa, onu O'ndan başka giderecek yoktur. Ve eğer sana bir hayır dokundurursa, O, her şeye kadirdir.

Önceki ayetlerde sunulan iki kanıtta, insanların umdukları şeylerden biri olan beslenme ile, korktukları şeylerden biri olan kıyamet gününün azabı örnek alınmış ve açıklama bununla tamamlanmıştı. Yüce Allah'ın insanlara dokundurduğu başka zarar ve yarar türlerine değinilmemişti. Oysa tümü, yüce Allah'tandır.

Bu nedenle, bu ayette, kıyamet gününün azabından başka, yüce Allah'ın insanlara dokundurduğu ve giderilmesi için sadece yüce Allah'a yönelmesi gereken başka zarar türlerinin de olduğu açık bir ifadeyle ortaya konuyor. Aynı şekilde, yüce Allah tarafından insanlara bahşedilen başka hayırların da olduğu ve Allah'ın bu lütuflarını onlardan geri çevirecek, bunları onlara bahşetmesini engelleyecek kimsenin olmadığı, çünkü O'nun her şeye gücü yettiği, hayır beklentisi ve umudunun yalnızca yüce Allah'ın kulluk sunulan ilâh edinilmesini gerektirdiği vurgulanıyor.

Ancak, hâlâ bazıları şöyle bir vehme kapılabilirler: Yüce Allah'ın insanlara bir zarar veya bir hayır dokundurması, sadece O'nun kulluk sunulan bir ilâh edinilmesini gerektirmektedir. Hasım da bunu inkâr etmemektedir.¹ Fakat O'nun kulluk sunulan tek ilâh edinilmesini, ilâhlık ve mabutluğun O'na özgü kılınmasını gerektirmemektedir. Çünkü müşrikler, ilâh edindikleri şeylere aracı sebepler, güçlü şefaatçiler olarak bakarlardı. Onların evrende hayır ve şer yönünde etkinliklerinin olduğuna inanırlardı. Bu bakımdan da, insanların onların kötülüklerinden korunmak ve iyiliklerinden yararlanmak için onlara ibadet etmeleri, kulluk sunmaları gerekmektedir.

¹- Putperestlerin havas tabakası, yüce Allah'ın, kulların kendisine yönelmesi imkânsız olan sınırsız bir varlık olduğuna dayanarak O'na ibadet edilmesini caiz görüyorlardıysa da, avam tabakası, yüce Allah'ı diğer ilâhların yanında bir ilâh olarak görüyorlar, bu bakış açısıyla O'na ibadet edebiliyorlardı. Nitekim Arap müşriklerinin hac sırasındaki telbiyelerinden de bunu anlamak mümkündür. Onlar, şu şekilde telbiye getiriyorlardı: "Emrine icabet ettim. Senin ortağın yoktur. Bir ortak dışında. Ki sen ona maliksin, onun da kendi mülkü var."

Bu vehmi, yüce Allah şu ifadelerle defediyor: O, kullarının üstünde mutlak galiptir. Kullarından hiç kimse, bu gücün üstüne çıkamaz. Onlar, bu gücün ezici etkisi altındadırlar. Amelleri ve amellerinin etkileri de bu gücün etkisi altındadır. O'nun izni olmadan hayır ya da şer nitelikli bir amel işleyemezler. Hiçbir konuda kesinlikle bağımsız hareket edemezler. Kendileri açısından bir zarar veya yarar ya da başka bir şey sahibi olamazlar. Onlardan meydana gelen hayır ya da şer nitelikli her etkinlik, Allah'ın emrine, iradesine ve iznine dayanır. Kutsal zatına yaraşacak şekilde O'na nispet edilir.

Dolayısıyla, iki ayet birlikte, bir tek anlamı tamamlamaktadır. Buna göre, insana hayır veya şer olarak dokunan her şey, zatına yaraşacak bir tarzda Allah'tan kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla, yüce Allah, kul-luk sunulması gereken tek ilâh, tek mabuttur. O'ndan başka ilâh, O'ndan başka mabut yoktur.

"Eğer... dokundurursa..." ve "Ve eğer... dokundurursa..." ifadelerinde, hayır ve zararın bir kimseye ulaşması, "dokunma" tabiriyle dile getirilmiştir. Bu tabir, işin önemsizliğini vurgulamaya yöneliktir. Bununla demek isteniyor ki, insana ulaşan zarar veya hayır, oldukça az bir şeydir. Hiçbir şeyin karşısında duramayacağı, hiçbir sınırlı mahlukun dayanamayacağı, tahammül edemeyeceği sonsuz güç açısından sözünü etmeye bile değmez.

Hayırdan söz edilirken, "O, her şeye kadirdir." ifadesine yer verilmiş olması, "Hiçbir engel O'nu engelleyemez." şeklindeki bir mesajı vermeye yöneliktir. Bununla, yüce Allah'ın akla gelebilecek her türlü zarara kadir olduğu gibi, akla gelebilecek her türlü hayra da kadir olduğu vurgulanmak isteniyor. Böylece, "onu O'ndan başka giderecek yoktur." sözünün gerekçesi de anlaşılıyor. Çünkü eğer O'nun dokundurduğu zararı, O'ndan başka giderecek biri olsaydı, bu O'nun kudretini olumsuzlayan bir husus olurdu. Aynı şekilde, her şeye yönelik kudreti, hiçbir şeyin, O'nun dokundurduğu hayrı engellemeye de gücü yetmemesini gerektirir.

Zarar ve hayır adına dokundurulan şeyin Peygamberimize (s.a.a) özgü olarak zikredilmesi de, "De ki: Eğer Rabbime karşı gelirsem, büyük günün azabından korkarım." ifadesindeki özgü kılmaya benze-

mektedir. Aynı şekilde, "Ve O, kullarının üstünde mutlak galiptir." cümlesi de, "O gün kimden (azap) çevrilirse, gerçekten (Allah) ona rahmetmiştir." cümlesinin ifade ettiği genellemeyi vurgular mahiyettedir.

18) O, kullarının üstünde mutlak galiptir. O, hikmet sahibidir, her şeyden haberdardır.

Ayetin orijinalinde geçen "kahir" kelimesinin kökeni olan "kahr" sözcüğü, bir tür galibiyeti ifade eder. Bu galibiyet, bir şeyin bir şeye üstün gelmesi, baskın çıkması şeklinde kendini gösterir. Buna göre, doğaları itibariyle veya başka bir şekilde etkileri birbiriyle çelişen mağlup taraf kendi etkisini yitirip galip tarafın etkisini kabullenmek zorunda kalır. Sözelimi, su ateşe üstünlük sağlarsa, onu sönmek zorunda bırakır. Buna karşın ateş de suya üstün gelirse, onu buharlaşmak, ıslaklığını yitirip kurumak zorunda bırakır. Yüce Allah'ın etkin kıldığı evrensel sebepler de, müsebbeplerini etkileyerek olayların meydana gelmesi için öngörülen araçlar konumunda olduklarına göre, bu sebepler ne olursa olsun, yüce Allah'ın kendileri hakkında ve kendilerinden istediği şey hususunda O'nun iradesine boyun eğmek zorundadırlar. Bu nedenle, bütün sebepler, yüce Allah'ın gücü ve iradesi karşısında makhur ve mağlup, O ise, her şeyin üstünde galip ve kahirdir.

Dolayısıyla "Kahir" ismi, yüce Allah için olduğu gibi, başkaları için de kullanılabilen bir isimdir. Ancak Allah'ın kahir olmasıyla başkalarının kahir olması arasında bir fark vardır. Şöyle ki, yüce Allah'ın dışındaki varlıkların bir kısmı, diğer bir kısmını baskı altında tutarak bir şeye zorlayabilirse de, varlıklarının mertebesi ve oluşlarının derecesi açısından aynı düzeydedirler. Sözelimi, ateş odunu yanıp alevlenme zorunda bırakır. Ama her ikisi de doğal varlıktır; sadece birisinin gerektirdiği, doğal olarak diğerinin gerektirdiğinden farklıdır. Bu farklılık bağlamında ateş odundan daha güçlü olduğu için, odunun kendisini etkilemesine oranla, o odunu daha çok etkiler, üzerinde etkisini göstererek ona üstünlük sağlar.

Ancak yüce Allah'ın kahirliği, ateşin oduna üstünlük sağlayıp etkinliği altına alması gibi değildir. O, mutlak üstünlük ve kuşatıcılık anlamın-

da kahirdir, kahhardır. Örneğin, odun gibi bir cismi yakmayı, alevlendirmeyi yüce Allah'a izafe ettiğimizde, bunun anlamı şudur: Yüce Allah, ona bahşettiği sınırlı varlık bağlamında onun üzerinde kahirdir, zorlayıcı güce sahiptir. Ona verdiği ve kendi eliyle (kudretiyle) içine yerleştirdiği özellikler ve nitelikler bağlamında onun üzerinde kahirdir, zorlayıcı güce sahiptir. Onu yakması için tutuşturduğu ateş bağlamında onun üzerinde kahirdir, zorlayıcı güce sahiptir. Çünkü ateşin kendisinin ve sahip olduğu bütün özelliklerin ve etkinliklerin sahibi O'dur. Ve odunun direncini kesmek ve onun yerine yanma özelliğini vermek bağlamında onun üzerinde kahirdir, zorlayıcı güce sahiptir. Bu yüzden, O'nun iradesi ve dilemesi karşısında odunun direnmesi, baş kaldırması, serkeşlik etmesi veya benzeri bir tavır içinde olması söz konusu olamaz. Çünkü oldukça yüce bir ufuktan gelen bir iradedir bu.

O hâlde yüce Allah, kulları üzerinde kahir ve zorlayıcı güce sahiptir; ama aynı zamanda onların üstündedir. O'nun zorlaması, birbirine denk iki şeyden birinin diğerini bir şeye zorlaması gibi değildir. Kur'ân, sonucu itibariyle bu konuyu en çarpıcı şekilde dile getirmiş ve bu surede bu niteliği yüce Allah'ın ismi olarak iki yerde zikretmiştir. Biri tefsirini sunduğumuz bu ayette, diğeri ise 61. ayette.

Her iki yerde de "*kullarının üstünde*" kaydı getirilmiştir. Kaynaklarda, "galebe" sözcüğünün aksine, "kahr" sözcüğünün daha çok zorlanan varlıkların akıl sahibi olmaları durumunda kullanıldığı yönünde bir gözlem vardır. Bu yüzden Ragıp, bu kelimeyi, boyun eğdirme şeklinde açıklamıştır. Boyun eğmenin, akıl sahibi varlıklarla ilgili daha anlaşılır bir nitelik olduğu açıktır. Ama bu, gerçek anlamda veya mecaz olarak akıl sahibi olmayan varlıklar için de kullanılmasına engel teşkil etmez.

Allah, kullarının üstünde kahir ve zorlayıcı güce sahiptir. Onlara zarar ve hayır dokundurur, iradesi karşısında onlara boyun eğdirir. Kullarının yaptıkları işler, bıraktıkları etkiler açısından da onların üstünde kahir ve zorlayıcı güce sahiptir. Çünkü, kullarına temlik ettiği şeylerin maliki O'dur, kullarını kadir kıldığı şeylere kadir olan O'dur.

Başka varlıklara da izafe edilebilecek zarar ve hayır dokundurma işi, bu iki ayette yüce Allah'a izafe edildiği için, bu bağlamda O'nun konumunun diğer varlıkların konumundan ayırt edilmesinin gereği duyulmuş ve ayetin sonunda, "*O, hikmet sahibidir, her şeyden haberdardır.*" buyurulmuştur. O, hikmet sahibidir; yaptıklarını boşuna ve iş olsun diye yapmaz, her yaptığı yerindedir. Her şeyden haberdardır; başkaları gibi yanılmaz, yanlış yapmaz.

AYETLERİN MEÂLİ

19- De ki: "Şahitlik bakımından hangi şey en büyüktür?" De ki: "Benimle sizin aranızda Allah şahittir. Bu Kur'ân bana vahyolundu ki, onunla sizi ve ulaştığı herkesi uyarayım. Siz, gerçekten Allah ile beraber başka tanrılar olduğuna şahitlik ediyor musunuz?!" De ki: "Ben şahitlik etmem." De ki: "O, ancak bir tek tanrıdır ve ben sizin ortak koştuğunuz şeylerden uzağım."

20- Kendilerine kitap verdiklerimiz, oğullarını tanıdıkları gibi onu tanırırlar. Kendilerini ziyan edenler, işte onlar inanmazlar.

AYETLERİN AÇIKLAMASI

Bu ayetler grubunda, Allah'ın tek ve ortaksız ilâh oluşu vahiy yoluyla kanıtlanıyor. Çünkü ilâhın tekliği ve şirkin bu tek ilâh açısından olumsuzlanması, akıl açısından çeşitli yöntemlerle varılacak bir sonuç olsa da, bunu içinde en ufak bir kuşku bulunmayan vahiy yoluyla da kanıtlamanın herhangi bir sakıncası yoktur. Amaç, yüce Allah'ın tek ve ortaksız ilâh olduğunu kesin bir bilgi olarak zihinlere yerleştirmektir. Bu amaca, muhataplarına meydan okuyan Kur'ân gibi, ilâhî bir

vahiy olduğu hususunda en ufak bir kuşku bulunmayan vahiy yoluyla ulaşılıyorsa, buna dayanmanın hiçbir sakıncası olmaz.

19) De ki: "Şahitlik bakımından hangi şey en büyüktür?" De ki: "Benimle sizin aranızda Allah şahittir."

Burada yüce Allah, şahitlik bakımından en büyük şeyin hangi şey olduğunu sormasını emrediyor. Şahitlik, görmek ve benzeri bir yöntemle olayı somut olarak algılamak ve daha sonra, algılanan şeyi haber verme ve benzeri bir yöntemle iletmek demektir. Açıktır ki, algılama ve iletmeye özellikle de algılama- algılayanların algılama gücüne, algılanan olayın açıklık derecesine ve iletenin beyan gücüne göre değişir, farklılık arz eder. Bu farklılık bazen fahiş derecelere varır.

Örneğin; yanılma, unutmaya veya gaflet etme illeti bulunan bir algılayan ile, duyduğunu ve gördüğünü olduğu gibi algılayan ve öylece koruyan kimse bir olamaz. Ayık insanla sarhoş insan aynı olamaz. Bir işin uzmanı ve deneyimli ile, o işten haberi olmayan yabancı biri de aynı kefarete konulamaz.

Mesele bundan ibaret olduğuna göre, yüce Allah'ın şahitlik bakımından herkesten ve her şeyden daha büyük olduğundan kuşku duyulmaz. Çünkü büyük-küçük her şeyi, O meydana getirmiştir. Her iş ve her şey sonuç itibarıyla gelip O'na dayanır. O, her şeyi kuşatmıştır. O, her şeyle beraberdir. Göklerde ve yerde bulunan zerre kadar, bundan daha küçük veya daha büyük hiçbir şey O'nun bilgisinin kapsamının dışına çıkmaz. Hiçbir şeyi şaşırılmaz, hiçbir şeyi unutmaz.

Mesele en ufak bir kuşkuyla yer bırakmayacak şekilde açık ve ortada olduğu için, "De ki: 'Göklerde ve yerde olanlar kimindir?' De ki: Allah'ındır." (En'âm, 12) ayetinde veya "De ki: 'Yeryüzü ve onda bulunanlar kimindir?' 'Allah'ındır.' diyecekler." (Mü'minûn, 84-85) ayetinde olduğu gibi, "Şahitlik bakımından Allah en büyüktür." gibi bir cevaba gerek duyulmamıştır.

Bununla beraber, "De ki: Benimle sizin aranızda Allah şahittir." ifadesi, böyle bir cevaba delâlet etmekte ve yerini doldurmaktadır. "Şahittir" sözünün mahzuf bir müptedanın, yani Allah'a dönük bir zamirin haberi olması da uzak bir ihtimal değildir. Bu durumda ifadeyi şöyle açıklamak mümkündür: "De ki: Allah. O, benimle sizin aranızda şa-

hittir." Böylece bu ifade, hem sorunun cevabını, hem de yeniden başlayan ifadenin amacını içermiş olur.

"De ki: Benimle sizin aranızda Allah şahittir." ifadesi, Peygamberimizin (s.a.a) Allah'ın şahitliğini haber vermesini içermekle beraber, "De ki" ifadesini de içerdiğinden dolayı, bizzat söz konusu şahitliği de yerine getirmektedir. Çünkü yüce Allah'ın, Peygamberimize (s.a.a) yönelik olarak peygamberliğine şahit olduğunu haber vermesine ilişkin emri, zorunlu olarak bu şahitliği de ifade eder. Dolayısıyla burada, Kur'ân-ı Kerim'in başka ayetlerinde olduğu gibi, onun peygamberliğine ve Kur'ân'ın Allah katından indirilmiş bir vahiy olduğuna ilişkin olarak sunulan ifadelere benzer ifadelere yer verme gereği duyulmamıştır. Örneğin yüce Allah bazı ayetlerde şöyle buyurmaktadır: "Allah biliyor ki, sen O'nun elçisisin." (Münâfikûn, 1) "Fakat Allah, sana indirdiğine şahitlik eder; onu kendi bilgisiyle indirmiştir." (Nisâ, 166) Bunun gibi, şahitlik etme ifadesiyle veya başka bir ifadeyle bu hususa doğrudan veya dolaylı olarak işaret eden birçok ayeti örnek vermek mümkündür.

Yüce Allah'ın ayette işaret edilen şahitliğinin, "Benimle sizin aranızda" ifadesiyle kayıtlandırılması, yüce Allah'ın iki hasım taraf, yani Peygamberimizle (s.a.a) soydaşları arasında aracılık yaptığına delâlet eder. Peygamberin onlardan ayrı düştüğü tek husus ise, peygamberlik ve resulluk iddiasında bulunması, Kur'ân'ın Allah katından kendisine indiğini söylemesidir. Ancak, daha sonra Kur'ân'ın vahiy yoluyla kendisine indirildiği, "Bu Kur'ân bana vahyolundu." ifadesiyle belirtildiğine göre, yüce Allah'ın onunla soydaşları arsında şahitlik yapmasından maksat, onun peygamberliğine şahitlikte bulunmasıdır. Hemen arkasında gelen ayette geçen şu ifade de bunu destekler mahiyettedir: "Kendilerine kitap verdiklerimiz, oğullarını tanıdıkları gibi onu tanırırlar." İnşaallah yeri gelince, bu ayet üzerinde duracağız.

"Bu Kur'ân bana vahyolundu ki, onunla sizi ve ulaştığı herkesi uyarayım."

Peygamber efendimizden (s.a.a) müşriklere söylemesi istenen sözlerin bir bölümüdür bu. Ve "...Allah şahittir." sözüne atfedilmiştir. Peygamberlik misyonunun insanlara yönelttiği çağrının korku boyutu e-

sas alınarak Kur'ân'ın iniş hedefinin uyarı olduğu belirtiliyor. Bu boyutun ön plâna çıkarılması, genel olarak insanların zihinleri üzerinde daha etkili olur. Çünkü umutlandırma ve ödül vaat etme yöntemi, davetin iki boyutundan biri olsa da ve Kur'ân'da genel olarak bu yöneme başvurulsa da, hayra yönelik umutlandırma, insanı zorunlu olarak onu bulmaya yöneltici bir etki bırakmaz; sadece insanın içinde bir arzu, bir iştiaak duygusu uyandırır. Buna karşın korkutma, daha etkili ve harekete geçirici olur. Bunun nedeni de, muhtemel zararı önlemenin aklen zorunlu oluşudur.

İkinci nedeni de, İslâm çağrısının fıtrat dinine yönelik oluşudur. Çünkü bu din, insanların fıtratında gizlidir. Genellikle insanlar, bu dini şirk ve günah gibi arızî olgularla örterler, belirginleşmesine engel olurlar. Bu da onların mutsuz bir hayat sürdürmelerine ve ilâhî gazaba uğramalarına neden olur. Dolayısıyla, bu duruma düşmüş insanların fıtrat dinine davet edilmeleri aşamasında öncelikle uyarı boyutunun esas alınması hikmetin bir gereğidir. Belki de, meselenin bu boyutundan dolayı, Peygamberin (s.a.a) misyonu kimi ayetlerde uyarıcılıkla sınırlandırılmıştır: "Sen, sadece bir uyarıcısın." (Fâtır, 23) "Ben, ancak açık bir uyarıcıyım." (Ankebût, 50)

Bu, insanların büyük bir kısmı için geçerli olan bir yaklaşımdır. Allah'ın kulları arasında sayıları az olan özel bir gruba gelince; onlar, Allah'ı sevdikleri için O'na ibadet ederler, ateş korkusuyla veya cennet umuduyla değil. Onlar, korku ve umut arası davetten başka bir şey algırlar. Onların anlayışında ateş, uzaklığın ve gazaba uğramışlığın yurdudur. Bu yüzden ateşe girmekten korkarlar. Cennet ise, yakınlığın ve hoşnutluğun yurdudur. Bu yüzden cenneti iştiaakla arzu ederler.

"Onunla sizi ve ulaştığı herkesi uyarayım." ifadesi, bunun Mekke müşriklerine veya Kureyşlilere ya da genel olarak Araplara yönelik bir hitap olduğunu göstermektedir. Fakat, ifadenin akışı içinde, hitap zamirinden "ulaştığı kimseler"e doğru bir geçiş yapılmış olması, -ki ulaştığı kimselerden maksat, Peygamberimizle (s.a.a) yüz yüze konuşmayan, onun yaşadığı dönemdeki insanlarla, vefatından sonraki kimselerdir- gösteriyor ki, "onunla sizi... uyarayım" sözünde muhatap

alınanlardan maksat, Peygamberimizin (s.a.a) doğrudan konuşarak davet ettiği kimselerdir. Bu bakımdan ayetin inişinden önce davet ettiği, ya da ayetin inişi esnasında davet ettiği, yahut ayetin inişinden sonra davet ettiği kimseler arasında herhangi bir fark yoktur.

Buna göre, *"Bu Kur'ân bana vahyolundu ki, onunla sizi ve ulaştığı herkesi uyarayım."* ifadesi, Peygamberimizin (s.a.a) davetinin, Kur'ân aracılığıyla, onu kendisinden dinleyen veya kendisinden sonra kıyamet gününe kadar başkalarından dinleyen herkese yönelik, evrensel bir davet olduğunu gösterir. Dilersen şöyle de diyebilirsiniz: Ayet; Kur'ân'ın, inişinden kıyamet gününe kadar tüm insanlara Allah tarafından sunulan bir kanıt ve hakkı söyleyen bir kitap olduğunu göstermektedir.

"Onunla sizi... uyarayım." denilmiş, buna karşın, *"Onu okumakla sizi uyarayım."* denilmemiştir. Çünkü Kur'ân, lafzını duyan, anlamını bilen, amaçlarını kavrayan veya lafzı kendisi için açıklanan, içeriğini duyan kimseler için bir kanıttır. Çünkü bir kavme yazılan bir mektubun mutlaka onların dilinde yazılmış olması zorunlu değildir. Bilâkis önemli olan, söz konusu kavme kanıtın tamamlanmış olması ve ulaştırılmak istenen mesajın onları kapsıyor olmasıdır. Nitekim Peygamber efendimiz (s.a.a) Mısırlılara, Habeşistanlılara, Bizanslılara ve İranlılara davet mektupları göndermiştir. Oysa bu kavimlerin hiçbirinin dili Kur'ân dili değildi. Bu milletlerin iman etmesinden önce bazı mensupları, Peygamberin hayatında ona iman etmişlerdi. Selman-ı Farisî, Bilal-i Habeşî, Süheyb-i Rumî gibi. Bu arada İbranîce konuşan bazı Yahudiler de Müslüman olmuşlardı. Bütün bunlar kuşku duyulmayan tarihsel gerçeklerdir.

"Siz gerçekten Allah ile beraber başka tanrılar olduğuna şahitlik ediyor musunuz?!" De ki: "Ben şahitlik etmem." De ki: "O, ancak bir tek tanrıdır ve ben sizin ortak koştuğunuz şeylerden uzağım."

Başta Allah'ın şahitliğinden söz edildi. Bu, Peygamberin gönderilmiş bir elçi olduğuna ilişkin en büyük şahitlikti. O, Peygamberi, bütün insanları tevhit dinine davet etmesi için göndermiştir. Bu bakımdan Allah'ın, ulûhiyetinde ortağının olmadığına ilişkin şahitliğinden sonra, bir kimse çıkıp da Allah ile beraber başka ilâhların bulunduğunu ileri

süremez. Bu nedenle yüce Allah, Peygamberine, olumsuzlayıcı ve şaşkınlık belirtici bir tarzda şu soruyu sormasını emrediyor: *"Onlar, birçok tanrının varlığına inanıyorlar mı?!"* Sorulan şeyin, tekit edatları olan "en" ve "lâm" ile pekiştirilmiş olması da bunu gösterir. Âdeta, Allah'ın şahitliği duyulduktan sonra, insanın içinin böyle bir iddiada bulunmayı kabul etmeyeceği vurgulanır gibi.

Ardından yüce Allah, bu şahitlik hususunda onlardan farklı bir tutum sergilemesini emrediyor. Onların yaptıkları şahitliği kendisinden uzaklaştırmasını, olumsuzlamasını istiyor. *"De ki: Ben şahitlik etmem."* buyuruyor. Yani, sizin yaptığınız şahitliği etmem. Bunu ayetin akışıyla oluşan ortamın çağrıştırdığı anlamdan hareketle belirliyoruz. Sonra şöyle buyuruyor: *"De ki: O, ancak bir tek tanrıdır ve ben sizin ortak koştuğunuz şeylerden uzağım."* Bu da, Allah'ın birliğine yönelik bir şahitlik ve müşrikler tarafından iddia edilen düzmece ilâhlardan berî oluşun ilânıdır.

20) Kendilerine kitap verdiklerimiz, oğullarını tanıdıkları gibi onu tanırlar. Kendilerini ziyan edenler, işte onlar inanmazlar.

Burada, yüce Allah'ın Ehlikitab'a indirdiği kitapların kapsamında yaptığı şahitlikten haber veriliyor. Ehlikitap bilginlerinin de yanlarındaki kitaplardan hareketle Peygamberi tanıdıkları bildiriliyor. Çünkü önceki peygamberler, Hz. Muhammed'i (s.a.a), birtakım özelliklerini zikrederek kendi ümmetlerine müjdelemişlerdi. Ona ilişkin olarak zikrettikleri sıfatların Peygamberimize ait olduğu, kuşku götürmeyen bir gerçektir.

Dolayısıyla Ehlikitap, bildikleri sıfatları aracılığıyla Peygamberi tanımaktaydılar. Tıpkı oğullarını tanıdıkları gibi. Yüce Allah bir ayette şöyle buyuruyor: *"Onlar ki yanlarındaki Tevrat ve İncil'de yazılı buldukları o elçiye, o ümmî peygambere uyarlar."* (A'râf, 157) Diğer bir ayette de şöyle buyuruyor: *"Muhammed, Allah'ın elçisidir. Onun yanında bulunanlar, kâfirlere karşı çetin, birbirlerine karşı merhametlidirler. Onların rükû ve secde ederek Allah'ın lütuf ve rızasını aradıklarını görürsün. Yüzlerinde secde izinden nişanları vardır. Bunlar, onların Tevrat'taki vasıflarıdır. İncil'deki vasıfları ise şöyledir..."* (Fetih, 29) *"İs-*

railoğulları bilginlerinin onu bilmesi de, onlar için yeterli bir delil değil mi?" (Şuarâ, 197)

Bu arada Ehlikıtab'a mensup bazı bilginler, Peygamberimize ilişkin müjdeleyici ifadeleri ve sıfatları gizliyor, ona inanmaya yanaşmıyorlardı. Bundan dolayı yüce Allah, onların bu tutumlarından dolayı hüsrana uğradıklarını bildirerek şöyle buyuruyor: *"Kendilerini ziyan edenler, işte onlar inanmazlar."*

Bakara Suresi'nde yer alan benzeri ayeti (146. ayet) incelerken, mesele üzerinde bir nebze durmuş ve orada ifadenin akışı içinde birinci şahıstan üçüncü şahsa geçiş yapılmasının gerekçelerini açıklamıştık. İnşallah A'râf Suresi'nin 156. ayetini tefsir ederken bu konuya daha detaylı açıklamalar getireceğiz.

AYETLERİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

Tefsir'ul-Burhan'da İbn-i Babeveyh'den, o da kendi rivayet zinciriyle Muhammed b. İsa b. Ubeyd'den şöyle rivayet eder:

"İmam Rıza (a.s) bana buyurdu ki: 'Biri sana, 'Bana Allah'tan haber ver; O, bir şey midir, değil midir?' diye sorsa, ne cevap verirsin?' Dedim ki: 'Yüce Allah, 'De ki: *Şahitlik bakımından hangi şey en büyüktür? De ki: Benimle sizin aranızda Allah şahittir.*' buyurmakla bir şey olduğunu göstermiştir. Dolayısıyla ben diyorum ki: O, bir şeydir; ama başka şeyler gibi değildir. Çünkü O'nun açısından şeyliği olumsuzlamak, O'nu olumsuzlamak, iptal etmek anlamına gelir.' İmam, bana buyurdu ki: Doğru söyledin, hem de güzel açıkladın."

"Ardından İmam Rıza (a.s) şöyle buyurdu: Tevhit açısından insanlar üç mezhebe ayrılırlar: Biri olumsuzlama, biri teşbih, biri de teşbihsiz olumlama. Olumsuzlama mezhebi caiz değildir. Teşbih mezhebi de caiz değildir. Çünkü yüce Allah'a hiçbir şey benzemez. Doğrusu, üçüncü mezhebin yaklaşımıdır: Teşbihsiz olumlama." [c.1, s.519]

Ben derim ki: Olumsuzlama mezhebinden maksat, sıfatların anlamlarını yüce Allah'tan olumsuzlamaktır. Mutezile mezhebinin yaklaşımını buna örnek gösterebiliriz. Olumlu sıfatların, karşıtlarının olumsuzlanması şeklinde algılanması da bu anlama gelir. Örneğin, "Allah-

'ın kadir olmasının anlamı, O'nun âciz olmamasıdır. Âlim olmasının anlamı, cahil olmamasıdır." demek gibi. Bu sözü söyleyenin maksadı, sonuç itibarıyla İmam'ın (a.s) zikrettiği üçüncü mezhebin yaklaşımına dönen bir anlam olursa, o başka.

Teşbih mezhebinden maksat da, yüce Allah'ın başkalarına benzetilmesidir. -Oysa benzeri hiçbir şey yoktur.- Yani bizdeki gibi, anlamları sınırlı, başkalarından bu özellikleriyle ayrılan sıfatların, O'nun açısından da olumlanması. O'nun kudretinin bizim kudretimiz, O'nun ilminin bizim ilmimiz gibi olması yani. Eğer O'nun bizimkine benzer sıfatları olursa, bizimkine benzer ihtiyaçları da olur. O zaman da "varlığı zorunlu ilâh" olamaz. Allah bundan münezzehtir.

Teşbihsiz olumlamadan maksat da, O'nun için asıl anlamlarıyla bazı sıfatların olumlanmasıdır. Bu arada bu sıfatlar açısından, mümkün nitelikli varlıklarda rastlandığı türden sınırlandırıcı özelliklerin olumsuzlanması gerekir. Yani sıfat olumlanmalı, ama sıfatın sınırlılığı olumsuzlanmalıdır.

Tefsir'ul-Kummî'de, Ebu'l-Carud'un İmam Bâkır'dan (a.s) aktardığı rivayette şöyle deniyor: *"De ki: 'Şahitlik bakımından hangi şey daha büyüktür?' De ki: Benimle sizin aranızda Allah şahittir."* Mekke müşrikleri dediler ki: "Ya Muhammed, Allah, senin dışında gönderecek elçi bulamadı mı? Söylediğin şeyleri doğrulayacak birini bulabileceğini tahmin etmiyoruz. -Bu konuşma Peygamberimizin Mekke'de onları ilk davet ettiği günlerde geçiyor.- Senin hakkında Yahudi ve Hristiyanlara birtakım sorular sorduk. Dediklerine göre, senin hakkında onların yanında herhangi bir bilgi yoktur. Öyleyse, senin Allah'ın elçisi olduğuna şahitlik edecek birini getir." Resulullah (s.a.a) buyurdu ki: "Benimle sizin aranızda Allah şahittir." [c.1, s.195]

Tefsir'ul-Ayyâşî'de Bukeyr'den, o da Muhammed'den, o da İmam Bâkır'dan, *"Onunla sizi ve ulaştığı herkesi uyarayım."* ayetiyle ilgili olarak şöyle rivayet edilir: "Ali, Kur'ân'ın ulaştığı kimselerdendir." [c.1, s.356, h: 14]

Ben derim ki: Ayetin zahiri gösteriyor ki, "men belağa=ulaştığı kimse" ifadesi, "liyünzirekum=sizi uyarayım" ifadesindeki "kum=siz" zamirine matuftur. Bazı rivayetlerde ise, "ulaştığı kimse"den maksadın İmam

(Ali) olduğu belirtiliyor. Bu da "ulaştığı kimse" ifadesinin "sizi uyarayım" ifadesinin takdir edilen failine atfedilmesini gerektirir. [Bu durumda şöyle bir anlam ortaya çıkar: "Onunla ben ve onun ulaştığı kimse, sizi uyaralım."] Ayetin zahiri ise, önceki yaklaşımı destekler mahiyettedir.

Tefsir'ul-Burhan'da İbn-i Babeveyh'den, o da kendi rivayet zinciriyle Yahya b. İmrân el-Halebî'den, o da babasından, o da İmam Cafer Sadık'tan (a.s) şöyle rivayet eder: İmam'a, "*Bu Kur'ân bana vahyolundu ki, onula sizi ve ulaştığı herkesi uyarayım.*" soruldu. Buyurdu ki: "Dünyadaki tüm dilleri konuşan insanları yani." [c.1, s.520, h: 6]

Ben derim ki: **Böyle bir sonucun ayetten nasıl çıkarsanacağını daha önce açıklamıştık.**

Tefsir'ul-Menar'da, Ebu's-Şeyh'in Übey b. Kâb'dan şöyle rivayet ettiği belirtilir: "Peygamberimizin huzuruna bazı esirler getirildi. Peygamberimiz (s.a.a) onlara, 'Siz İslâm'a davet edildiniz mi?' diye sordu. 'Hayır.' dediler. Bunun üzerine Peygamberimiz onları serbest bıraktı ve '*Bu Kur'ân bana vahyolundu ki, onunla sizi ve ulaştığı herkesi uyarayım.*' ayetini okudu. Ardından şöyle buyurdu: Onları serbest bırakın. Yerlerine güven içinde gitsinler. Çünkü onlar İslâm'a davet edilmiş değildirler." [c.7, s.341]

Tefsir'ul-Kummî'de şöyle rivayet edilir: "Ömer b. Hattab, Abdullah b. Selâm'a, 'Siz Muhammed'i kitaplarındaki sıfatlarından hareketle tanıyabiliyor musunuz?' dedi. Abdullah b. Selâm dedi ki: 'Evet, Allah'a andolsun ki, onu sizin aranızda gördüğümüz zaman yüce Allah'ın bize bildirdiği sıfatlarla tanıyoruz. Tıpkı birimizin kendi oğlunu diğer çocuklarla beraber gördüğü zaman tanıması gibi. İbn-i Selâm'ın yemin ettiği zatın hakkı için, ben Muhammed'i kendi oğlumdan daha iyi tanıyorum.'" [c.1, s.195]

AYETLERİN MEÂLİ

21- Allah'a yalan uyduran ya da O'nun ayetlerini yalanlayandan daha zalim kimdir? Şüphe yok ki, zalimler kurtuluşa ermezler.

22- (Hatırla) o günü ki, onların hepsini toplarsınız, sonra (Allah'a) ortak koşanlara, "Hani (Allah'a) ortak sandıklarınız nerede?" deriz.

23- Sonra onların, "Rabbimiz Allah'a andolsun ki biz, ortak koşanlardan değildik." demekten başka çareleri kalmaz.

24- Bak, nasıl kendilerine karşı yalan söylediler ve uydurdukları şeyler kendilerinden kaybolup gitti!

25- İçlerinden seni dinleyenler vardır; fakat biz onu anlamalarına engel olmak için kalplerinin üstüne kılıflar, kulaklarının içine de ağırlık koyduk. Onlar, her mucizeyi görseler de yine ona inanmazlar. Nihayet sana geldiklerinde de seninle tartışırlar; inkâr edenler, "Bu, eskilerin masallarından başka bir şey değildir." derler.

26- Onlar, hem (insanları) ondan men ederler, hem de kendileri ondan uzak dururlar. Böylece yalnız kendilerini helâk ediyorlar, ama farkında değildirler.

27- Onların, ateşin başında durdurulduklarında, "Keşke (dünyaya) geri döndürülsek de Rabbimizin ayetlerini yalanla-masak ve inananlardan olsak!" dediklerini bir görsen!

28- Hayır, daha önce gizlemekte oldukları onlara göründü! Geri döndürülseler, yine men edildikleri şeylere dönecekler. Çünkü onlar, yalancılardır.

29- Onlar, "Dünya hayatımızdan başka bir hayat yoktur. Biz diriltilecek değiliz." dediler.

30- Onları, Rablerinin huzurunda durdurulduklarında bir görsen! (Rableri,) "Bu, gerçek değil mi?" der. "Andolsun Rabbi-mize gerçektir." derler. "Öyleyse, inkâr ettiğinizden dolayı tadın azabı!" der.

31- Allah'ın huzuruna çıkmayı yalanlayanlar, gerçekten zi-yana uğradılar. Nihayet kendilerine (kıyamet) saati ansızın gelip çatinca, günahlarını sırtlarına yüklenmiş oldukları hâlde, "Onun (kıyamet) hakkındaki ihmalkâr tutumumuzdan dolayı vah bize!" derler. Bakın, yüklendikleri şeyler ne de kötüdür!

32- Dünya hayatı, bir oyun, bir eğlenceden başka bir şey değildir. Korunanlar için elbette ahiret yurdu daha iyidir. Düşünmüyor musunuz?!

AYETLERİN AÇIKLAMASI

Burada, bir kez daha ayetlerin akışında esas alınan hitap şekline, muhatap sıygasına dönüş yapılıyor. Peygamberimize (s.a.a) yöneline rek müşriklerin, inanç ilkelerine yönelik haksız tutumları hatırlatılıyor. Bu ilkeler tevhit, nübüvvet ve ahiret gününe imandır. Bu üç ilkeye, "Allah'a yalan uydurandan... daha zalim kimdir?... ", "İçlerinden seni dinleyenler vardır..." ve "Onlar, 'Dünya hayatımızdan başka bir hayat yoktur...' dediler." ayetleriyle işaret edilmiştir.

Sonra, onların bu tutumlarının en büyük zulüm olduğu, kendilerini bu şekilde helâk ettikleri ve hüsrana uğrattıkları belirtiliyor. Ardından, bu haksızlıkların kıyamet günü nasıl tekrar kendilerine geri döneceği, karşılığını nasıl eksiksiz bir şekilde alacakları anlatılıyor. Orada, dünyada kendi ağızlarıyla söyledikleri şeyleri inkâr edecekleri, bu arada salih amellerde bulunmak üzere yeniden dünyaya dönmeyi arzulayacakları, yüce Allah'ın huzurunda dünyada kaçırdıkları büyük fırsat için hasretle iç geçirecekleri hatırlatılıyor.

21) Allah'a yalan uyduran ya da O'nun ayetlerini yalanlayandan daha zalim kimdir?

Zulüm, günahların en çirkinidir. Hatta ayrıntılı bir analiz yapılırsa, diğer günahların da içlerinde zulüm unsurunu barındırdıkları oranda çirkinleştikleri görülür. Zulüm; orta çizgiden, dengeden sapmak, çıkmak demektir.

Zulüm, onu işleyen kişinin özellikleri açısından büyük veya küçük olabildiği gibi, kendisine zulüm uygulanan veya uygulanmak istenen kişinin durumu açısından da büyük veya küçük olabilir. Zulüm uygulanan kişinin konumu yükseldikçe, ona yönelik zulüm de büyür, korkunçlaşır. Allah'tan daha ulu, daha büyük kimse yoktur; yine O'na delâlet eden ayetlerinden de daha önemli bir şey olamaz. Dolayısıyla, bu kutsal varlığa veya bir şekilde bu varlıkla ilintili olan bir şeye

yönelik bir zulmü işleyen kimseden de daha zalim biri olamaz. Böyle bir kimse, aslında sadece kendine zulmediyor olsa bile.

Yüce Allah, şu ifadeyle aklın bu tespitini doğrulamıştır: "Allah'a yalan uyduran ya da O'nun ayetlerini yalanlayandan daha zalim kimdir?" Allah'a yalan uydurmak, O'nun ortağının olduğunu ileri sürmek şeklinde olur. Ki ortağı yoktur. Ya da yalan yere O'nun peygamberi olmayı iddia etmek veya birinin kendi yanından uydurduğu bir hükmü, bir yasayı O'na izafe etmesi şeklinde olur. O'na delâlet eden ayetleri yalanlamak ise, doğru sözlü elçinin ilâhî ayetler (mucizeler) eşliğindeki iddiasını yalanlamak ve hak dini inkâr etmek şeklinde olur. Yaratıcının varlığını inkâr etmek de bu kapsama girer.

Bu ayet, müşriklerin durumlarıyla örtüşmektedir. İçerdiği kanıt da onlara yöneliktir. Çünkü onlar, putlara ibadet ediyorlardı. Putların, yüce Allah'ın ortakları olduğunu iddia ediyorlardı. Bunların evrensel olgular bağlamında araçlar, şefaatçiler olduğunu söylüyorlardı. Onların iddialarına göre, evrensel fenomenlerin idaresi bu aracı tanrıların elindeydi ve bu bağlamda kendi başlarına hareket ediyorlardı. Bu, bir yandan. Öte yandan da nübüvvet/peygamberlik misyonuna ve ahiret gününe delâlet eden ayetleri inkâr etmeleri bakımından da bu ayetin muhatapları konumundadırlar.

Bazıları, Peygamber efendimizin (s.a.a) veya onun soyundan gelen masum imamların ya da ümmetinden saygın velilerin şefaat edeceklerine inanan kimseleri de bu kapsama almış ve dünyevî ya da uhrevî bir meseleyle ilgili olarak onlardan şefaat dilemeyi, bu ayetin ve konuyla ilgili diğer ayetlerin işaret ettikleri şirk olarak nitelendirmişlerdir.

Fakat bu iddiayı ileri sürenler, yüce Allah'ın kendi izniyle kayıtlı olmak üzere, dünya ve ahiret meseleleriyle ilgili olmak gibi herhangi bir sınırlandırma getirmeden şefaat yapılabileceğini ifade ettiğini görmemişler gibi.

Oysa yüce Allah şöyle buyurmuştur: "İzni olmaksızın O'nun katında şefaatte bulunacak kimdir?" (Bakara, 255) Yine yüce Allah şöyle buyurmuştur: "O'ndan başka yalvardıkları şeyler, şefaat yetkisine sahip değildir. Ancak bilgileri olarak hakka şahitlik edenler bunun dışın-

dadır." (Zuhruf, 86) Burada, şefaatin, hakka şahitlik eden âlimlerin hakkı olduğundan söz ediliyor. Hakka şahitlik eden âlimlerin kesin olan fertleri, hiç kuşkusuz, peygamberler ve özellikle de bizim peygamberimizdir. Çünkü yüce Allah, şu sözleriyle Peygamberimizin (s.a.a) şahitlik edeceğini dile getirmiştir: *"Seni de bunlara şahit getirdiğimiz za-man"* (Nisâ, 41) Bir diğer ayette de Peygamberimizin (s.a.a) bilgisine işaret etmiştir: *"Sana bu kitabı, her şeyi açıklayan olarak indirdik."* (Nahl, 89) *"Onu Ruh'ul-Emin indirdi, senin kalbine."* (Şuarâ, 193-194) Her şeyin açıklamasını içeren bir kitabın, bu kitapla ilgili bilgiye sahip olmayan birine indirilmesi akla sığar mı? Ya da yüce Allah'ın onu şahit olarak göndermesine rağmen onun hakka şahitlik etmemesi düşünülebilir mi?

Yine yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"Ki insanlara şahitler olasınız."* (Bakara, 143) *"Ve aranızdan bazı şahitler edinmesi için."* (Âl-i İmrân, 140) *"Biz bu misalleri insanlara anlatıyoruz, ama onları, âlimlerden başkası düşünüp anlamaz."* (Ankebût, 43) Bu ayetlerde İslâm ümmetinde âlim şahitlerin olduğu belirtiliyor. Bu ise, ancak hakka şahitlik etmekle mümkün olan bir durumdur.

Öte yandan yüce Allah, Peygamber efendimizin (s.a.a) Ehlibeyti hakkında şöyle buyurmuştur: *"Allah, ancak siz Ehlibeyt'ten her türlü kötülüğü gidermek ve sizi tertemiz yapmak istiyor."* (Ahzâb, 33) Burada Ehlibeyt'in, Allah'ın temiz kılmasıyla temiz kılınan, arındırılan kimseler olduklarından söz ediliyor. Bir diğer ayette de şöyle buyurmuştur: *"O, elbette değerli bir Kur'ândır. Saklı bir kitaptadır. Ona temiz kılınanlardan başkası dokunamaz."* (Vâkıa, 77-79) Burada da yüce Allah, arındırılan, temiz kılınan kimseleri, her şeyin açıklamasını içeren Kur'-ân'ı bilenler olarak nitelendirmiştir. Bu ümmetin içinden hakka şahitlik edecek olanların kesin olanı, hiç kuşkusuz, bu arındırılmış, temiz kılınmış kimselerdir. Çünkü saçmalığın ve günahkârlığın hakka ulaşması mümkün değildir. Tefsirimizin birinci cildinde şefaatin anlamıyla ilgili olarak doyurucu bilgiler sunduk. Oraya bakabilirsiniz.

Şüphe yok ki, zalimler kurtuluşa ermezler.

Kurtuluş anlamına gelen "felâh", "fevz", "necah", "zafer" ve "saadet" kelimeleri, birbirlerine yakın anlamlar ifade eden kavramlardır. Bu

yüzden Ragıp, "felâh" kelimesini, arzulanan şeyin elde edilmesi şeklinde açıklamıştır ki bu, "saadet"in anlamına yakın bir anlamdır. el-Müfredat'ta şöyle diyor: "el-Felhu; yarmak, ayırmak demektir. Araplar, 'el-Hadidu bil-hadidi yuflah=Demir demirle yarılır' derler. Çiftçiye de 'el-fellâh' denmesi, bu yüzdendir [toprağı yardığındandır]. 'el-Felâh' ise; zafer, kurtuluş ve arzulanan şeyin elde edilmesi demektir. Bu ise, dünyevî ve uhrevî olmak üzere iki kısma ayrılır."

"Dünyevî kurtuluş; dünya hayatını güzelleştiren, onu hoş kılan mutluluklara kavuşmak anlamına gelir. Bu mutluluklar; insanın varlığını sürdürmesi, zenginlik ve onurdur. Şair şu sözleriyle bunu kastetmiştir:"

"İstediğin şekilde mutlu olmaya çalış. Bazen mutluluk, eksik bir akılla bile elde edilebilir ve ileri derecede zeki olan bir kimse onu yakalayabilir."

"Uhrevî kurtuluşu ise, dört kısma ayırabiliriz: Sonu olmayan kalıcılık. Yoksulluğu olmayan zenginlik. Zilleti olmayan onur. Cehaleti olmayan ilim." (el-Müfredat'tan alınan alıntı burada son buldu.)

Dolayısıyla şunu söylemek de mümkündür: "Felâh=kurtuluş", mutluluk demektir. Mutluluğun bu şekilde adlandırılmasının sebebine gelince; çünkü insan, istediği şeyi elde etmek, arzuladığı şeye kavuşmak için etrafındaki engelleri yarması gerekir.

Bu, kuşatıcı bir anlamdır ve bu kelimenin kullanıldığı tüm yerler açısından geçerlidir. Sözelimi yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"İnananlar, kurtuluşa ermiştir."* (Mü'minûn, 1) *"Nefsini arındıran kurtulmuştur."* (Şems, 9) *"Şüphe yok ki, kâfirler kurtuluşa ermezler."* (Mü'minûn, 117) Bunun gibi "felâh" kavramının kullanıldığı birçok ayet örnek gösterilebilir.

Dolayısıyla, zulmün bir nitelik olarak ele alındığı, *"Şüphe yok ki, zalimler kurtuluşa ermezler."* ifadesinin anlamı şudur: Zalimler, zulümleriyle elde etmek istedikleri şeye kavuşamazlar. Zulüm; zalimi, zulmü aracılığıyla arzuladığı mutluluğa ve zafere ulaştırmaz.

Çünkü mutluluk, ancak gerçekte ve dış âlemde arzulanan bir şey olması durumunda mutluluk olarak nitelendirilebilir. Bu durumda doğal varlığı itibarıyla bu mutluluğu arzu eden şeyin veya kimsenin de,

söz konusu mutlulukla uyumlu sebepler ve araçlarla donatılmış olması gerekir. Örneğin; varlığının kalıcılık kazanması, insan açısından arzulanan bir mutluluktur. Bu mutluluğun elde edilmesi için vücudunda yok olan bir şeyin yerine yenisinin konulması gerekmektedir. Bu amaçla da insan, son derece ayrıntılı bir beslenme yeteneğiyle, bu amaca uygun araç ve gereçlerle donatılmıştır. Ayrıca dış âlemde de onun bünyesi ve mizacına uygun olan şeyler vardır. Onları bu iş için kendisine bahşedilen sebepler ve araçlar vasıtasıyla alır, sonra onları ayıklamaya tâbi tutar, onlara vücudundan ayrılan şeylere benzer nitelikler kazandırır, ardından onları vücuduna ekler. Böylece bir parçası ayrıldığı için eksilen beden yeniden tamamlanmış olur. Bu evrensel bir düzendir. Bu düzenin hükmü, istisnasız duyu organlarımızla algıladığımız, gözlemleyebildiğimiz dış dünyadaki tüm varlık türleri için geçerlidir. Hiçbir varlık, kesinlikle bu düzenin hükmünün dışında değildir.

Evrene egemen olan sistemin işleyişi işte böyledir. Amaçlanan her hedefin, arzulanan her mutluluğun kendine özgü bir yolu vardır; onlara ancak bu özel yollarla ulaşılır. Eğer onlara, evrensel düzenin alışık olduğu sebeplerinin dışındaki bir yolla ulaşılmak istenirse, bu, sebeplerin işlevsizliği ve yolların iptali anlamına gelir. Sebeplerin işlevsizliği ve yolların iptali ise, bunlarla ilintili tüm sebep ve ilgilerin, bağıntıların ifsadı demektir. Varlığını sürdürme hedefine, yemek yeme ve sindirme yolunun dışındaki bir yolla ulaşmak isteyen bir insan düşünün. Bu durum, o insanın beslenme donanımının işlevsiz hâle gelmesine yol açar. Beslenme donanımının işlevsiz hâle gelmesi, gelişme ve üreme yeteneğinin de temelden işlevsiz hâle gelmesi anlamını ifade eder.

Bilinç ve iradesiyle yaşayan canlı türlerine yönelik ilâhî inayet, onların yaşamlarının dış âleme ilişkin olarak edindikleri bilgilerle amellerinin örtüşmesi esasına dayalı olarak gelişmesini öngörmüştür. Eğer bilgisi dış âlemden bir şekilde saparsa, bu, onun amellerinin iptalini gerektirir. Şayet bu durum tekrarlanırsa, sonuç, zatın iptaline kadar varabilir. Yanılarak, yemek yerine zehir veya ekmek yerine çamur yiyen insanın karşılaşacağı durumlar gibi.

İnsanın, dış âleme egemen olan düzenden algıladığı birtakım inançları ve görüşleri vardır. Bu inanç ve görüşleri temel edinerek amellerini buna dayandırır. Başlangıç ve sona ilişkin inançlarını (tevhit ve ahiret inançlarını) ve ibadetleri ile muamelelerinde esas aldığı uygulamalı hükümleri buna örnek gösterebiliriz.

Bunlar, öz doğaları itibariyle, insanın mutluluklarına giden yollardır. Bunların dışında o mutluluklara ulaşmanın yolları yoktur. İnsan bunları izlediği zaman arzusuna kavuşur, mutluluğunu elde eder. Eğer bu yollardan sapıp başka yolları izlemeye koyulursa, -ki bunun bir adı da zulümdür- bu yol onu arzusuna kavuşturmaz, bir an için ulaşsa bile, oradaki varlığı uzun süreli olmaz, bu hâli kalıcılık kazanmaz. Çünkü başka yollar da onunla ilintilidir, sahip oldukları tüm güç ve imkânlarıyla bu hususta onunla çekişecek, ona karşı çıkacak, onunla zıtlaşacaklardır. Sonra, bu tür hüküm ve görüşlerin belirlenmesinde esas rolü oynayan dış dünyanın kapsamındaki varlıklar da, bu insanın amelini onaylamayacaktır. Bu durum, aykırı yolu izleyen kimsenin işi ters yüz oluncaya, mutluluğu yok oluncaya, yaşamı zehir oluncaya kadar devam edecektir.

Gemi azağı alan bir zalimin kötülüğü, günahkârlıkla övücünü ve sahte gücünü yasal olmayan yollardan mutluluğu elde etmek için kullanmaya yöneltebilir. Yüce Allah'ın birliğine ilişkin hak esaslı tevhit inancını inkâra kalkışabilir. Ya da meşru insan haklarını çiğneme-yeltenebilir. İnsanların mallarına el koyarak, onları haksız yere gasp edebilir. Ya da insanların namuslarına tecavüz ederek, onları kirletebilir. Veya insanların canlarına kastederek kanlarını haksız yere dökebilir. Namaz, oruç, hac gibi Allah'a yönelik kulluğun göstergesi olan herhangi bir ibadeti küçümseyici, engelleyici bir tavır içinde olabilir. Bu bağlamda bir günah işleyebilir, örneğin yalan söyleyebilir, iftira atabilir, insanları kandırabilir.

Bütün bunları yapabilir ve bu hususta amacına da ulaşabilir. Bir kurtutandan ibaret sanısına kapılarak arzusunu elde ettiğini düşünüp bir an için nefisini hoşnut da edebilir. Ancak o, böyle davranırken dünya ve ahirette ticareti ziyan etmiş, çabaları boşa gitmiştir, fakat farkında değildir.

Dünyada ziyan etmiştir; çünkü izlediği yol, hercümerç yoludur, düzenin bozulması yoludur. İzlediği yol, hak ve doğru olsaydı, genelleşmesi gerekirdi. Oysa bu yolun genelleşmesi, düzenin bozulması demektir. Düzenin bozulması da, insanların sosyal hayatlarının ortadan kalkmasına yol açar. Dolayısıyla, insan denen canlı türünün varlığının kalıcılık kazanmasını sağlayan düzen, ne olursa olsun, onun yasal olmayan amelleriyle elde ettiği şeyler hususunda onunla mücadele edecektir. Bu mücadele, onun amelleriyle kazandıklarının ifsat olmasına, çabalarının boşa gitmesine kadar sürer ve er veya geç bu sonuca da ulaşılır, zulmü sonsuza dek sürmez.

Ahirette ziyan etmiştir; çünkü işlediği zulüm, tüm sonuçlarıyla birlikte amel defterine yazılmış, canının yazı tahtasına nakşedilmiştir. Onunla cezalandırılacak, onunla yaşayacaktır. Siz canlarınızda olanı açığa vursanız da, gizleseniz de, Allah sizi onunla sorgulayacaktır.

Yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"Yoksa siz kitabın bir kısmına inanıp bir kısmını inkâr mı ediyorsunuz? İçinizden bunları yapanların kazancı, dünya hayatında ancak horluktan ibaret, kıyamet günüyse onlar daha çetin bir azaba atılırlar. Allah yaptıklarınızdan gafil değildir."* (Bakara, 85) *"Onlardan öncekiler de yalanladılar, bundan dolayı hiç farkına varmadıkları bir yönden onlara azap geldi. Allah, dünya hayatında onlara horluk tattırdı, ahiret azabı ise daha büyüktür. Keşke bilselerdi!"* (Zümer, 25-26) *"İnsanlardan kimi bilmeden, ne bir yol göstereni, ne de aydınlatıcı bir kitabı olmadan, Allah hakkında tartışır. Allah'ın yolundan saptırmak için boynunu öteye döndürerek tartışmasını sürdürür. Dünyada onun için bir kepezelik vardır, kıyamet günü de ona yangın azabını tattıracağız. İşte bu, senin ellerinin yapıp öne sürdüğü işler yüzündendir. Allah kullara zulmedici değildir."* (Hacc, 8-10) Bu konuda örnek gösterilebilecek birçok ayet vardır.

Görüldüğü gibi, örnek olarak gösterdiğimiz ayetlerde hem toplumsal, hem de bireysel zulümlere işaret edilmiştir. Dolayısıyla, ayetler, yukarıdan beri yaptığımız açıklamaları doğrular mahiyettedir. Hiç kuşkusuz bu konuda en kapsamlısı da, tefsirini sunduğumuz ayette yer alan şu ifadedir: *"Şüphesiz ki, zalimler kurtuluşa ermezler."*

22-23) (Hatırla) o günü ki, onların hepsini toplarsınız... Sonra... başka çareleri kalmaz.

Zarf (yevm=gün), takdir edilen bir ifadeyle ilintilidir. Açılımı ise şöyledir: "Hatırla o günü ki..." Ayette, özellikle *"hepsini"* şeklinde bir ifadeye yer verilmiş olması, Allah'ın ilim ve kudretinin onlardan hiçbirini dışarıda bırakmadığını vurgulama amacına yöneliktir. Buna göre, yüce Allah, onların hepsini ilim ve kudretiyle kuşatmıştır; kıyamet günü tek bir kişi dışarıda kalmayacak şekilde onların hepsini toplayacak, bir araya getirecektir.

Bu ifade, bir bakıma, *"Şüphesiz ki, zalimler kurtuluşa ermezler."* cümlesinin açıklaması mahiyetindedir. Sanki başlangıçta, *"Şüphesiz ki, zalimler kurtuluşa ermezler."* denildiği için biri, "Bu nasıl olur?" diye bir soru sormuş ve ona şu şekilde cevap verilmiş gibi: "Çünkü Allah, ileride onları toplayacak, Allah'a ortak koştukları şeyleri onlara soracaktır. Onlar, ortak koştukları şeyleri orada bulamayacaklar, onları kaybetmiş olacaklar. Bu kez ortak koşmalarını inkâr edecekler ve bu hususta Allah adına yalan yere yemin edeceklerdir. Eğer bu zalimler, Allah'a birtakım ortaklar koşma hususunda muratlarına ermiş olsalardı, kıyamet günü, ortak koştukları şeyler onların yanında olurdu da yalan söylemek durumunda kalmazlardı. Orada onları, iddia ettikleri ortaklık ve şefaât makamında görürlerdi ve şefaâtlerine de nail olurlardı.

"Sonra... başka çareleri kalmaz." ifadesine gelince; bazılarının göre, bu ifadenin orijinalinde geçen [ve mealde "çare" olarak çevrilen] "fitne" sözcüğü "cevap" anlamında kullanılmıştır. Yani verdikleri cevap, müşrik olmadıklarına dair Allah adına yemin etmek şeklinde olmuştur. Bazılarına göre, ifadenin bir muzaf takdir edilmek suretiyle açıklanması gerekir ve takdir de şudur: "Putlar fitnesine kapılmalarının (putlarla imtihana çekilmelerinin) akıbeti, ancak şöyle demeleri oldu..." Bazılarına göre, ayette geçen "fitne"den maksat, mazerettir. Kuşkusuz, bu değerlendirmelerin her birinin haklı bir yanı vardır.

24) Bak, nasıl kendilerine karşı yalan söylediler ve uydurdıkları şeyler kendilerinden kaybolup gitti.

Kıyamet günü içinde bulunacakları duruma ilişkin bir sahneye karşı bir tanıtılık çağrısını ifade etmektedir. Bu çağrının amacı, onların ileride kendilerine karşı yalan söyleyeceklerinin, uydurdukları şeyleri yitireceklerinin açıklanmasıdır. Eğer zulümleri onları kurtuluşa erdirecek olsaydı, zulümleriyle aradıkları mutluluğu elde edecek olsalardı, akıbetleri, sahip olduklarını yitirmek, kendilerine karşı yalan söylemek olmazdı.

Kendilerine karşı yalan söylemeleri hususuna gelince; onlar, Allah adına yemin ederek müşrik olmadıklarını söyleyince, dünyadayken, Allah'ın ortakları olduğuna ilişkin iddialarını yalanlamış oldular. Oysa dünyadayken, bu inançlarında oldukça iddialıydılar, bu hususta her türlü açık kanıttan ve ayetten yüz çevirirlerdi. Tamamen zulüm ve inatçılık esaslı bir tutum içindeydiler. İşte bu, kendilerini yalanlamaları, kendilerine karşı yalan söylemeleri demektir.

Uydurdukları şeylerin kendilerinden kaybolup gitmesine gelince; o gün açık bir şekilde ortaya çıkacaktır ki, emir, mülk ve kuvvet bütünüyle Allah'ındır. Allah'tan başkasının sahip olduğu tek şey, sadece kulluk zilletidir, yoksulluktur, muhtaçlıktır; bağımsız olduğu hiçbir husus yoktur. Yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"Zulmedenler, azabı görecekləri zaman, bütün kuvvetin Allah'a ait olduğunu ve Allah'ın gerçekten şiddetli azap edici olduğunu keşke bir görselerdi!"* (Bakara, 165) Diğer bir ayette de şöyle buyurmuştur: *"Bu gün mülk kimindir? O tek ve kahhar olan Allah'ın."* (Mü'min, 16) *"O kimsenin kimseye yardım etmeyeceği gün. O gün buyruk yalnız Allah'ındır."* (İnfıtâr, 19)

İnsanlar o gün, ilâhlığın tek ve ortaksız Allah'ın tekelinde olduğunu açıkça göreceklər. Putperestler, putlarının ve Allah'a ortak koştukları şeylerin ne kendilerine, ne de başkasına herhangi bir yarar veya zarar dokundurma gücüne sahip olmadıklarını kendi gözleriyle göreceklər. Putları ve düzmece ilâhlarıyla ilgili olarak ileri sürdükleri rab-lık sıfatı ve şefaathet yetkisi gibi hususların bütünüyle Allah'a ait olduğunu anlayacaklar. Bu gibi sıfatların Allah'tan başkasına ait olduğunu sanmalarında yanıldıklarının farkına varacaklar. Böylece uydurdukları şeyler kendilerinden kaybolup gidecektir.

Eğer onlardan yardım isteseler, öylesine umutsuz bir cevap alırlar ki, bütün beklentileri boşa çıkar. Nitekim yüce Allah, onların bu durumuna şöyle işaret eder: *"Ortak koşanlar, ortak koştukları şeyleri gördükleri zaman, 'Rabbimiz, işte senden başka yalvarıp taptığımız ortaklarımızı!' derler. Onlar da kendilerine, 'Siz tamamen yalancılarsınız.' diye bağırırlar ve o gün Allah'a teslim bayrağı çekerler. Uydurup durdukları şeyler, böylece kendilerinden kaybolup gider."* (Nahl, 86-87) *"İşte Rabbiniz Allah budur. Mülk O'nundur, O'ndan başka yalvardığınız şeyler ise bir çekirdek zarına bile sahip değillerdir. Onları çağırırsanız, çağırmanızı işitmezler. İşitseler bile size cevap veremezler. Kıyamet günü de, sizin onları Allah'a ortak koşmanızı tanımazlar."* (Fâtır, 13-14) *"O gün onları hep bir araya toplarız, sonra ortak koşanlara, 'Haydi siz ve koştuğunuz ortaklar yerlerinize.' deriz. Artık aralarını açmışsızdır. Koştukları ortaklar, 'Siz bize tapmıyordunuz.' demektedirler. 'Şimdi bizimle sizin aranızda Allah'ın şahit olması yeter; doğrusu biz sizin bize tapmanızdan tamamen habersizdik!' İşte orada her can, geçmişte yaptıklarını dener. Gerçek sahipleri olan Allah'a döndürülürler ve uydurdukları şeyler, kendilerinden kaybolup gider."* (Yûnus, 28-30)

Yukarıda örnek olarak sunduğumuz ayetler üzerinde durup düşündüğümüz zaman, uydurdukları şeylerin kaybolup gitmesinin, ortak koştukları şeylerin gerçek mahiyetlerinin ortaya çıkması, ortaklık ve şefaathetlik niteliklerinden yoksun olduklarının anlaşılması anlamında kullanıldığını görürüz. Bunu görünce, müşrikler, dünya hayatında, onlarda gördükleri bu özelliklerin birer seraptan başka bir şey olmadığını bizzat gözlemlemiş olurlar. Yüce Allah, onların bu durumlarını şu ifadelerle dile getirmiştir: *"İnkâr edenlere gelince; onların işleri, düz arazideki serap gibidir. Susayan onu su sanır, fakat yanına gelince hiçbir şey olmadığını anlar ve yanında Allah'ı bulur; Allah onun hesabını tam görür."* (Nûr, 39)

Eğer desen ki: Yukarıda da işaret edildiği gibi, kıyamet gününün niteliklerini anlatan Kur'ân ayetleri, o gün hakikatlerin tüm çıplaklığıyla ortaya çıkacağını, gizlilik perdelerinin bütünüyle ortadan kalkacağını ve batılla hakkın karışmışlığının söz konusu olmayacağını ifade etmektedir. Bunlar, dünya hayatına özgü durumlardır. Ahiret hayatında

böyle şeyler söz konusu değildir. Nitekim yüce Allah bir ayette şöyle buyurmuştur: *"O gün onlar, ortaya çıkarlar; onlardan hiçbir şey Allah'a gizli kalmaz."* (Mü'min, 16) O hâlde, böyle bir durum karşısında müşriklerin yalan söylemelerinin ne gibi bir yararı olabilir? Aksi, bütün çıplaklığıyla gözlerinin önünde olduğu hâlde nasıl yalan söyleyebilirler? Nitekim yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"O gün herkes, işlediği her hayrı hazır bulur ve işlediği her kötülüğü de..."* (Âl-i İmrân, 30)

Buna karşılık derim ki: Kıyamet günü onların yalan söyleyecekleri ve yalanları üzerine yemin edecekleri Kur'ân'da birkaç yerde geçmektedir. Buna şu ayeti örnek gösterebiliriz: *"Allah onların hepsini tekrar dirilttiği gün, dünyada size yemin ettikleri gibi O'na da yemin edecekler."* (Mücâdele, 18) Ancak onların kıyamet günü yalan söylemeleri ve bu yalan üzerine yemin etmeleri, dünyada yalan söyleyerek birtakım amaçları gerçekleştirdikleri gibi yanlış ve fasit bir amaca ulaşma ve hakkı örtbas etme amacına yönelik değildir. Çünkü ahiret, işlenen amellerin karşılığının verildiği yerdir, çalışma ve kazanma yeri değildir.

Ne var ki onlar, tehlikelerden korunmak, birtakım çıkarları sağlamak için yalan yere yemin etmeyi, yalan haberler vermeyi, hile ve aldatma yoluna başvurmayı bir alışkanlık hâline getirdikleri için, yalancılık bir karakter olarak nefislerine kazanmıştır. Bir karakter de nefiste kök salınca, insanı bu karakterin eğilimlerini gerçekleştirmeye zorlar. Örneğin küfürbaz bir insan, istese de sövmekten kendini alamaz. Büyülenme, başkalarını küçümseme ve gerçeğe karşı burun kıvrma karakteri ruhunun ayrılmaz bir parçası hâline gelmiş bir insan da, mütevazı olmayı, gerçeğe boyun eğmeyi beceremez. Tehlike sezdiği kimi durumlarda munisleşip uysallık görünümüne bürünse de, mütevazı bir pozisyon sergilese de, bu sadece görüntüden ibarettir ve yalnızca dili boyun eğdiğini ifade etmektedir. İçine gelince; eski hâlini sürdürmektedir, değişmemiştir ve hiçbir zaman da değişmeyecektir.

İşte kıyamet günü yalan söylemelerinin altında yatan sır budur. O gün bütün gizlilikler açığa çıkar. Yalanla şekillenmiş bir iç dünya da ancak yalan olarak kendini gösterir. İçinde ne gizliyorsa, onu açığa vurur. Yüce Allah bu gerçeğe şöyle işaret etmiştir: *"Allah'tan hiçbir sözü giz-*

leyemezler." (Nisâ, 42) Bunun gibi, dünyada taraflar arasında çekişme olduğu gibi, kıyamet günü de aralarında aynı çekişme meydana gelir. Yüce Allah, Kur'ân'ın birçok yerinde bu hususa işaret etmiştir. Bunun en güzel anlatımı ise, şu ayette ifadesini bulmaktadır: *"İşte bu, cehennem ehlinin tartışması, gerçektir."* (Sâd, 64) Azap ehlinin durumu bu. Bağışlanma ve cennet ehline gelince; bu dünyada içlerinde besledikleri esenlik ve berraklık, orada da dışa yansır. Yüce Allah, buna şu şekilde işaret etmektedir: *"Orada ne boş bir söz ve ne de günaha sokan bir lâf işitirler. Söylenen, yalnız 'Selâm, selâm'dır.'" (Vâkıa, 25-26)* Bu açıklamalar, konunun anlaşılması için yeterlidir.

25) İçlerinden seni dinleyenler vardır...

Ayetin orijinalinde geçen "ekinneh" kelimesi "kinn" kelimesinin çoğuludur ve bir şeyi gizleyen, örten şey (kılıf) anlamına gelir. "Vakr" ise, ağır işitme demektir. "Esatîr" kelimesi de "ustureh" kelimesinin çoğuludur. el-Müberred'den nakledildiğine göre, bu kelimenin anlamı, yalan ve aldatmadır. Öyle anlaşılıyor ki, bu kelimenin aslı, yazı, ağaç veya insandan oluşan saf ve dizi demek olan "satır"dır. Ancak daha sonra, toplanan, düzenlenen ve tertip edilen yalan haberler dizisi anlamında kullanılması yaygınlaşmıştır.

Ayetin akışı, "Onlar, 'Bu eskilerin masallarından başka bir şey değildir.' derler." şeklinde bir ifadenin kullanılmasını gerektiriyor. Fakat "onlar" zamiri yerine "inkâr edenler" ifadesinin kullanılması, onların bu sataşmalarının sebebinin küfür olduğunu vurgulama amacına yöneliktir.

26) Onlar, hem (insanları) ondan men ederler, hem de kendileri ondan uzak dururlar. Böylece yalnız kendilerini helâk ediyorlar, ama farkında değiller.

İnsanların ona tâbi olmasına engel oluyorlar, kendileri de ondan uzak duruyorlar. *"Böylece yalnız kendilerini helâk ediyorlar"* ifadesindeki hasır, tersten hasrın bir örneğini oluşturmaktadır. Çünkü onlar, insanların tâbi olmasına engel olmakla ve kendileri de uzak durmakla ilâhî daveti yok edeceklerini düşünüyorlardı. Ama Allah, nurunu kesinlikle tamamlayacaktır. O hâlde, farkına varmadan helâk olacak olanlar, onların kendileri olacaktır.

27-28) Onların, ateşin başında durdurulduklarında "Keş-ke..." dediklerini bir görsen! Hayır, daha önce gizlemekte oldukları, onlara göründü. Geri döndürülseler, yine men edildikleri şeylere dönecekler. Çünkü onlar, yalancıdır.

Onların inkârcılıklarının, küfürde ısrarcı bir tutum içinde olmalarının ve Allah'ın ayetlerinden yüz çevirmelerinin akıbeti açıklanıyor.

"Keşke (dünyaya) geri döndürülsek de Rabbimizin ayetlerini yalanlamasak..." "Lâ-nukezzibe=yalanlamasak" ve "nekune=olsak" şeklinde (nasb ile) okunuşu esas alınarak; bu, onların dünyaya yeniden dönüp müminlerin yolunu izlemeye, böylece kıyamet gününün azabından kurtulmaya yönelik bir temennisini ifade eder. Bu sözleri, Allah'a ortak koştuklarını inkâr etmelerine ve bu hususta yalan yere yemin etmelerine benziyor. Bu, psikolojik karakterlerinin kıyamet günü dışa yansımalarından başka bir şey değildir. Çünkü onlar, ulaşamayacakları hayırlar ve kaçtırdıkları menfaatler hususunda boş temennilerde bulunmayı alışkanlık hâline getirmişlerdir. Özellikle de, kötü tercihlerinden ve yanlış seçimlerinden dolayı kaçtırdıkları menfaatler hususunda boş temennilerde bulunmaları daha çok olur. Birkaç ayet sonra, kıyamet günüyle ilgili olarak ihmalkâr ve umursamaz bir tutum içinde olmalarından dolayı ah vah etmeleri de, bunun benzeri bir durumdur. Kaldı ki temenni, gerçekleşmesi zor olan şeylerle ilgili olarak sahih olduğu gibi, gerçekleşmesi mümkün olmayan muhal şeylerle ilgili olarak da sahihtir. Geçen günlerin geri dönmesini temenni etmek gibi. Şair şöyle der:

"Keşke demenin bir faydası var mı acaba? Ama gene keşke Gençlik satışa çıkarılsaydı da satın alsaydım!"

"Hayır, daha önce gizlemekte oldukları, onlara göründü..." Ayetin akışından anlaşıldığı kadarıyla "onlara" ve "gizlemekte oldukları" kelimelerindeki zamirler, aynı mercie dönüktür. O da, yukarıda kendilerinden söz edilen müşriklerdir. Yine ayette geçen "önce"den maksat da dünyadır. Buna göre, şöyle bir anlam elde ediyoruz: Bu müşrikler, ateşin başında durduruldukları zaman, dünyadayken gizledikleri şeyler açık bir şekilde karşılarında çıkar. Bunları açıkça görmeleri, kendi-

lerini dünyaya geri dönmeyi, Allah'ın ayetlerine inanmayı ve müminler topluluğuna katılmayı temenni etmeye yöneltir.

Gizlediklerini ortaya çıkaran şey ise, ateşten başka bir şey değildir. Çünkü onlar, daha önce dünyadayken, gerçek kendilerine açıkça göründükten sonra, inkârlarıyla onu örtmüşler, gizlemişlerdi. Nitekim onların bu durumlarına şu ve benzeri ayetler işaret etmektedir: "Andol-sun, sen bundan gaflet içindeydin. Biz senin kendin çekmiş olduğun perdeyi açtık; bu gün artık gözün keskindir." (Kaf, 22) Dolayısıyla, dün-yadayken kendilerine açıkça görüldüğü hâlde inkâr ettikleri gerçek, onları böyle bir temennide bulunmaya itmiş olamaz. Ayetin akışı da, ateşin kendilerine görünmesi ve kıyamet gününün korkusu bir yana bırakılarak sırf, hakkın ortaya çıkışının onları böyle bir temennide bulunmaya ittiğini çıkarsamaya elverişli değildir.

Aynı konuyu işleyen bazı ayetlerin içerdikleri ifadelerden de böyle bir sonuca varmak mümkündür. Şu ayetler gibi: "Allah'ın vaadi gerçektir, kıyamette hiç şüphe yoktur, dendiği zaman, 'Kıyamet nedir, bilmiyoruz; onu sadece bir kuruntu sanıyoruz, biz ona inanmıyoruz.' demiştiniz. Yaptıkları kötü işler onlara göründü ve alay edip durdukları şey onları kuşattı." (Câsiye, 33) "Eğer yeryüzünde bulunanların tümü ve onun bir misli daha zulmedenlerin olsaydı, kıyamet günü o kötü azaptan kurtulmak için onu fidye olarak verirlerdi. Çünkü hiç hesap etmedikleri şeyler, Allah tarafından karşılırlarına çıkmıştır. Kazandıkları kötülükler kendilerine görünmüş ve alay edip durdukları şey onları kuşatmıştır." (Zümer, 47-48)

Tefsir bilginleri, "Hayır, daha önce gizlemekte oldukları onlara göründü." ifadesiyle ilgili olarak birçok görüş ileri sürmüşlerdir. el-Menar tefsirinde bunlar dokuza kadar çıkarılır. Orada şöyle deniyor: "Onların dünyada gizleyip de ahirette kendilerine görünen şeyin ne olduğu hakkında çeşitli görüşler ileri sürülmüştür: Birincisi: Bu, onların kötü amelleri ve çirkin işleridir ki, amel defterlerinde kendilerine görünmüştür, organları da bunlarla ilgili olarak aleyhlerinde şahitlikte bulunmuştur."

"İkincisi: Bu, onların uydurdukları, iftira olarak ileri sürdükleri ve mutluluklarını sağlayacağını sandıkları amelleridir ki, yüce Allah, onları boşa çıkarmıştır."

"Üçüncüsü: Bu, onların ahirette, ateşin başında durdurulmalarından önce gizledikleri küfürleri ve yalanlamalarıdır. Nitekim onların şöyle dedikleri daha önce açıklanmıştı: *Sonra onların, 'Rabbimiz Allah'a andolsun ki biz ortak koşanlardan değildik.' demekten başka çareleri kalmaz.*"

"Dördüncüsü: Bu, onların Peygamber'e karşı ayak direterek, hakka karşı büyükenerek inkâr ettikleri, gizledikleri hak ve imandır. Bu ise, ancak küfürde ayak direten ve hak karşısında büyüklük taslayan en katı kâfirlerin durumlarıyla örtüşür. Ki onların bir kısmı hakkında şöyle buyurulmuştur: *'Vicdanları onların doğruluğuna kesin kanaat getirdiği hâlde, zulümleri ve kibirleri yüzünden onları inkâr ettiler.'* (Neml, 14)"

"Beşincisi: Bu, liderlerin izleyicilerinden gizledikleri, peygamberlerin getirdiği gerçektir ki, şimdi o liderlere uyan izleyiciler için de açığa çıkmıştır. Ehlikıtap'tan bazı kimselerin, Peygamberimizin (s.a.a) elçiliğini, niteliklerini ve peygamberlerinin dile getirdiği müjdelemeleri gizlemeleri de bu kapsama girer."

"Altıncısı: Bu, münafıkların dünyadayken küfrü gizleyip imanı ve İslâm'ı açığa vurarak gizledikleri durumdur."

"Yedincisi: Bu, ölümden sonra diriliş, amellerin karşılığı ve cehennem azabıdır. Onların bunları gizlemeleri ise, bunları yalanlamalarıdır. Zaten küfrün asıl anlamı da budur."

"Sekizincisi: İfadede mahzuf bir muzaf söz konusudur. Buna göre, şöyle bir anlam çıkıyor karşımıza: Gizledikleri küfrün ve kötü amellerin vebali kendilerine görünmüş, cezası onları kuşatmıştır. Onun acısını duyuyorlar, buna dayanamıyorlar. Bu yüzden dünyaya geri dönüp ayetleri yalanlamaktan, imana aykırı davranışlardan uzak durarak bu acıdan kurtulmayı temenni ediyorlar. Tıpkı ölümcül bir hastalığa yakalanan insanın ölümü istemesi gibi. Böyle birinin ölümü istemesi, ölümü sevdiğinden değildir kuşkusuz, onun derdi, hastalığın verdiği acılardan kurtulmaktır."

"Biz bu görüşlerden hiçbirini tercih etmiyoruz. Bizim tercihimiz bir başkasıdır ki, onu da dokuzuncu görüş olarak zikrediyoruz."

"Dokuzuncusu: O gün, bu ayetlerde kendilerinden söz edilenlere ve aynı şekilde onların durumunda olan diğer kâfirlere, dünyadayken gizledikleri ve kendilerince veya kimlerden gizliyorlardıysa onlarca çirkin olan amelleri açığa çıkar." (el-Menar'dan alınan alıntı burada son buldu.)

Ardından adı geçen müellif, sözü; küfrün liderlerini, onların izleyicilerini, yanı sıra birtakım hayâsızca işler yapıp da bunu insanlardan gizleyen ya da kulluk görevlerini yerine getirmediği hâlde, buna ilişkin yalancı mazeretler uyduran ve gerçek durumun anlaşılmaması için bin dereden su getiren münafıkları ve fasıkları kapsayacak şekilde uzatır.

Bizim yaptığımız değerlendirmeye yeniden bakıp üzerinde düşündüğümüz zaman, yukarıda sıralanan değerlendirmelerin her birinde birtakım eksikliklerin, yanlışlıkların olduğu görülecektir. Fakat biz, sözün uzatma gereğini duymuyoruz.

"Geri döndürülseler, yine men edildikleri şeylere dönecekler." Dün-ya hayatında ruhlarında kökleşen alçaltıcı karakterlerden kaynaklanan davranışlara işaret ediliyor. Çünkü onları dünyaya geri dönmeyi, orada Allah'ın ayetlerine inanmayı ve müminler topluluğuna katılmayı temenni etmeye yönelten etken, terk ettikleri hakkın, gerektirdiği tüm azap çeşitleriyle birlikte kıyamet günü ortaya çıkmış olmasıdır. Bu ise, ahiret hayatının bir gereğidir. Çünkü ahiret hayatı, gaybî gerçeklerin somut olarak ortaya çıkmasını gerektirmektedir.

Eğer dünyaya geri dönecek olurlarsa, dünya hayatının karakteristik özelliği yine etkinliğini gösterecektir, gayb, yine kalın perdelerini indirecektir. Tekrar kişisel tercihleriyle başbaşa kalacaklardır. Nefsin arzusu, şeytanın vesveseleri, kulların kötü örneklikleri, büyülenme duygusu, azgınlık gibi tepkimeler kendini gösterecektir. Tekrar eski şirklerine, hakka karşı inatçılık etmelerine döneceklerdir. Çünkü onları dünya hayatında hakka karşı çıkmaya ve Allah'ın ayetlerini yalanlamaya iten objektif ortam, ölümden sonra dirilerek dünyaya geri

dönmeleri durumunda olduğu gibi yerinde olacaktır ve bu seferki hükmü öncekinden farklı olmayacaktır.

"Çünkü onlar yalancıdırlar." Yani, "Keşke (dünyaya) geri döndürülsek de Rabbimizin ayetlerini yalanlamasak..." sözleri yalandır. Gerçi temennide bulunmanın, ifade olarak hakkında doğru veya yalan değerlendirmesi yapılmaz. Ancak onlar, "Keşke geri döndürülsek de... yalanlamasak" derken, "Keşke Rabbimiz bizi geri döndürse! Eğer bizi geri döndürürse, artık yalanlamayacağız." demek istiyorlar. Dikkat edilirse, "Dönsek de yalanlamasak." demiyorlar. Bu açıdan sözleri bir istek ve bir de vaat içermektedir. Geri dönmeyi istiyorlar ve iman edip salih amelde bulunmayı vaat ediyorlar.

Nitekim bu durumun şu ayette daha açık bir şekilde dile getirildiğini görüyoruz: "Rablerinin huzurunda utançtan başlarını öne eğmiş, 'Rabbimiz, gördük, işittik; bizi geri döndür, iyi iş yapalım; artık kesin olarak inandık.' demekte olan suçluları bir görsen!" (Secde, 12) Başka bir ayette de şöyle buyurulmuştur: "Onlar orada, 'Rabbimiz bizi çıkar, yaptığımızdan başkasını yapalım.' diye feryat ederler." (Fâtır, 37)

Kısacası, "Keşke (dünyaya) geri döndürülsek de... yalanlamasak..." ifadesi, "Rabbimiz bizi dünyaya geri döndür, senin ayetlerini yalanlamayalım ve müminlerden olalım." anlamında kullanılmıştır. Dolayısıyla, bu sözlerinin yalan ve doğru olma ihtimali vardır ve bu sözler için yalan değerlendirmesi yapmak yerindedir.

Yaptıkları temenni bazında yalanın onlara izafe edilmesi şu şekilde de yorumlanabilir: Bu ifadeden maksat, arzu ve temennilerinin yalan olduğunu belirtmektir. Yani, bu temenninin dış dünyada gerçekleşmeyeceğini ifade etmektir. Örneğin, elde edilemeyecek bir şeyi arzulayan kimseye, "Senin yalanın emelindir." derler.

Bazıları da şu değerlendirmeyi yapmışlardır: "Burada, onların kendileri için söyledikleri, gerçeği yakalamış olmak ve hak inanca sahip olmak gibi sözlerin yalan olduğu kastediliyor." Bu değerlendirmenin ne kadar zayıf olduğu ortadadır.

29-30) Onlar, "Dünya hayatımızdan başka bir hayat yoktur. Biz diriltilecek değiliz." dediler. Onları, Rablerinin huzurunda durdurulduklarında bir görsen! (Rableri,) "Bu gerçek değil mi? der... "Öyleyse... tadın azabı!" der.

Burada, onların kıyamet günü gerçekleşecek haşir ve buna bağlı olarak şahitlerin getirilmesi ve inkâr ettikleri şeyleri itiraf etmeleri gibi olguları inkâr ettikleri hatırlatılmaktadır. Yüce Allah'ın Kur'ân'da defalarca anlattığı gibi, putperestler ahireti inkâr ederlerdi. Allah'a ortak koştukları şeylerin şefaât ediciler olduğuna inanmaları ise, menfaatleri celp, zararları ve korkulan durumları bertaraf etmek gibi dünyevî meselelerle ilgiliydi.

"Onlar, 'Dünya hayatımızdan başka bir hayat yoktur...' dediler." ifadesiyle, onların inkârları dile getiriliyor. Yani, hayat, yalnızca şu dünya hayatıdır; ondan sonra başka bir hayat yoktur. Ölümden sonra diriltilecek de değiliz. "Onları... durdurulduklarında bir görsen!" ifadesi de, "başka bir hayat yoktur" sözlerinin içerdiği iddialarına yönelik bir cevap niteliğindedir. Açıklama da Peygamber efendimize (s.a.a) yöneliktir. Bunu, "bir görsen!" sözünün içerdiği temenni anlamından çıkarıyoruz. Demek isteniyor ki: Onlar, ileride, inkâr ettiklerini doğrulayacaklar, "Biz diriltilecek değiliz." diyerek reddettiklerini itiraf edecekler. Bu, Rablerinin huzurunda durdurulduklarında gerçekleşecektir. Dünyadayken kendilerine haber verilen bu ortamı, çıplak gözle görecekler. Onlara dünyadayken, "Sizler öldükten sonra diriltileceksiniz." deniyordu da inanmıyorlardı. Ama artık şimdi, dünyada inkâr ettiklerini burada itiraf edecekler.

Buradan anlıyoruz ki yüce Allah, "Onları, Rablerinin huzurunda durdurulduklarında bir görsen!" ifadesinde, "ölümden sonra diriliş"i Allah'ın huzuruna çıkma, Allah ile karşılaşma şeklinde açıklamaktadır. Bundan sonraki ayette geçen, "Allah'ın huzuruna çıkmayı (Allah ile karşılaşmayı) yalanlayanlar, gerçekten ziyana uğradılar. Nihayet kendilerine kıyamet vakti ansızın gelip çattınca..." ifadesi de bunu pekiştirmektedir. Çünkü bu ifadede, önceki ayetlerde geçen "haşir", "ölümden sonra dirilme" ve "kıyamet" gibi deyimler yerine "karşılaşma/buluşma/huzura çıkma" ifadesi kullanılmış, sonra "saat"ten, yani kıyamet saatinden söz edilmiştir.

"Bu, gerçek değil mi?" Yani, sizin dünyadayken inkâr ettiğiniz, Allah ile buluşma anlamına gelen ölümden sonra dirilme gerçek değil mi? "Andolsun Rabbimize gerçektir, derler. 'Öyleyse, inkâr ettiğinizden

dolayı tadın azabı!' der." Yani, gerçeği gizlemenizden dolayı şimdi tadın azabı.

31) Allah'ın huzuruna çıkmayı yalanlayanlar, gerçekten ziyana uğradılar...

Mecma'ul-Beyan adlı tefsirde şu açıklamaya yer veriliyor: "Ansızın gelen her şey için 'beğteten' ifadesi kullanılır. Araplar, 'Beğetehu'l-emru/yebğetuhu/beğteten' derler. Yani, falan iş ansızın başına geldi." (Mecma'ul-Beyan'dan alınan alıntı burada son buldu.)

Ragıp İsfahanî de el-Müfredat adlı eserinde (ayette geçen "hasret=vah" ifadesiyle ilgili olarak) şunları söyler: "el-Hasru; örtülü şeyin üzerindeki örtüyü açmak demektir. 'Hasertu an'iz-zira'=(Kolumu sıvayarak) dirseğimi açtım' derler. el-Hasir; üzerinde zırh ve miğfer bulunmayan kimse demektir. el-Mihser; süpürge demektir. Yorgun, bitkin düşene de 'el-hasir' denir. Bunun nedeni, gücünün sıyrılıp gitmiş olması ve güçsüzlüğünün ortaya çıkmasıdır... el-Hasretu; elden kaçan şeyden dolayı üzülmeyi, pişmanlık duymayı ifade eder. Çünkü o şeyin elden kaçmasına sebep olan davranışıyla ilgili cehaleti artık sıyrılıp gitmiş ya da elden kaçan şeyden dolayı duyduğu üzüntüyle gücü sıyrılıp gitmiş veya elden kaçanı yakalamaya artık gücü kalmamıştır." (el-Müfredat'tan gerekli alıntı burada son buldu.)

Yine (ayette geçen "evzar=günah yükleri" ifadesiyle ilgili olarak) der ki: "el-Vezeru; dağda sığınılan yer, sığınak anlamına gelir. '*Hayır, sığınacak yer yoktur. O gün varıp durulacak yer, ancak Rabbinin huzurudur.*'" [Kıyâmet, 11-12] el-Vizru; ağırlık demektir. Bu isimlendirmede, dağdaki sığınak örnek alınmıştır. Çünkü sığınak da dağ için bir ağırlık mahiyetindedir. Bu benzerlik itibarıyla günah için 'es-sıku' (ağırlık) niteliği kullanıldığı gibi, aynı anlama gelen 'el-vizru' niteliği de kullanılır. '*Kendi ve-ballerini (evzar) tam olarak yüklensinler.*' [Nahl, 25] '*Hem kendi yüklerini, hem de kendi yükleriyle beraber başka yükleri (eskal) taşıyacaklar.*' [Ankebût, 13]" (el-Müfredat'tan alınan alıntı burada son buldu.)

Tefsirini sunduğumuz bu ayet, onların ölümden sonra dirilmeyi inkâr etmelerinin olumsuz sonuçlarından bir diğerini açıklıyor. Buna göre, kıyamet saati onlara ansızın gelip çatacaktır. Bundan dolayı, ellerinden kaçırdıkları fırsat için pişmanlık duyacaklardır. Bu sırada sırtla-

rında taşıdıkları günahları ve ağırlıkları gözlerinin önüne gelecektir. Bir insanın içine düşebileceği en ağır ve en küçük düşürücü bir durumdur bu. Yüklendikleri ağırlık veya günah ya da günahın vebali ne de kötüdür!

"Allah'ın huzuruna çıkmayı (Allah ile buluşmayı) yalanlayanlar, gerçekten ziyana uğradılar." ifadesi, *"Onlar, 'Dünya hayatımızdan başka bir hayat yoktur.' dediler... Öyleyse... tadın azabı!"* ifadesinin bir sonucu mahiyetindedir. Buna göre, onlar ölümden sonra dirilişi ve onu izleyen kıyamet olgusunu inkâr etmekle, ahiret rahatını ve Allah ile buluşma ferahlığını acı bir azapla değiştirmişler ve bu alış verişlerinde büyük bir zarara uğramışlardır.

32) Dünya hayatı, bir oyun, bir eğlenceden başka bir şey değildir. Korunanlar için elbette ahiret yurdu daha iyidir. Düşünmüyor musunuz?

Önceki ayetlerdeki açıklamaları bütünleyen bir ifadedir. Burada dünya ve ahiret hayatlarının gerçek mahiyetleri açıklanıyor. Dünya ve ahiret hayatı arasında karşılaştırma yapılıyor. Buna göre, dünya hayatı bir oyun ve eğlencedir. Başka değil. Çünkü oyun ve eğlencede olduğu gibi, bu hayatın ekseninde gerçekliği olmayan inançlar ve vehim esaslı amaçlar yer almaktadır. Sonra dünya hayatı, insanı çok daha önemli, daha kalıcı ve daha gerçek olan öteki hayattan alıko-yar. Bu onun eğlence olma özelliğinin bir gereğidir. Eğlence oyalayıcıdır. Dolayısıyla, dünya hayatı bir eğlenceden ibarettir. Ahiret hayatı ise, gerçek ve kalıcı bir hayat olmasından dolayı, daha iyidir; ama bu hayatı da ancak korunanlar/muttakiler elde edebilirler. Şu hâlde bu hayat, onlar için daha hayırlıdır.

AYETLERİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

Tefsir'ul-Ayyâşî'de Hişam b. Salim'den, o da İmam Cafer Sadık'tan (a.s) şöyle rivayet eder: "Yüce Allah kıyamet günü kimsenin aklına gelmeyecek günahları affeder. Öyle ki, müşrikler de ümitlenerek; '*Rabbimiz Allah'a andolsun ki biz ortak koşanlardan değildik.*' derler." [c.1, s.357, h: 15]

Mecma'ul-Beyan adlı tefsirde, "Sonra... demekten başka çareleri kalmaz." ifadesiyle ilgili olarak şöyle deniyor: "Yani, öyle demekten başka mazeretleri kalmaz." Müellif, bu anlamın İmam Cafer Sadık'tan (a.s) da rivayet edildiğini belirtir. [c.3, s.330, Beyrut Baskısı]

Tefsir'ul-Kummî'de, "Onlar, hem (insanları) ondan men ederler, hem de kendileri ondan uzak dururlar..." ayetiyle ilgili olarak şöyle deniyor: "Haşimoğulları, Kureyş'e karşı Resulullah'ı (s.a.a) savunurdu, buna karşın kendileri ondan uzak durur, ona inanmazlardı." [c.1, s.196]

Ben derim ki: Bu rivayet, mahiyet itibarıyla Atâ ve Mukatil'den aktarılan şu rivayete yakındır: "Burada kastedilen, Hz. Peygamberin (s.a.a) amcası Ebu Talip'tir. O, Kureyş'in Peygamberimize ilişmesine engel olur, ama kendisi ondan uzak durur, ona inanmazdı." [Mecma'ul-Beyan, c.3, s.336]

Ancak ayetin akışı, bu rivayetle örtüşmemektedir. Çünkü zamir Hz. Peygamber'e değil, Kur'ân'a dönüktür. Kaldı ki, Ehlibeyt İmamlarından Ebu Talib'in iman ettiğine ilişkin çokça hadis rivayet edilmiştir.

Mecma'ul-Beyan adlı eserde şöyle deniyor: "Ehlibeyt İmamları (hepsine selâm olsun), Ebu Talib'in iman ettiği hususunda icma etmişlerdir. Ehlibeyt İmamlarının icması da bağlayıcı kanıttır. Çünkü onlar, Hz. Peygamber'in (s.a.a) emriyle uyulması zorunlu olan iki ağırlık merkezinden (Kur'an ve Ehlibeyt) birini oluşturmaktadırlar. Resulullah, bunlara uyulduğu sürece, sapıklığa düşülmeyeceğini vurgulamıştır."

"Bunu İbn-i Ömer'den aktarılan şu rivayet de desteklemektedir: 'Ebu Bekir fetih günü babası Ebu Kuhafe'yi Resulullah'ın (s.a.a) yanına getirdi. Bunu gören Peygamberimiz şöyle dedi: 'Niçin bu yaşlı adamı getirdin, bana söyleseydin, ben ona giderdim?' Ebu Kuhafe'nin gözleri görmüyordu. Ebu Bekir şöyle dedi: 'Onun sana gelmesinden dolayı Allah tarafından ödüllendirilmesini istedim. Seni hak üzere gön-deren Allah'a yemin ederim ki, babamın Müslüman olmasından daha fazla Ebu Talib'in Müslüman olmasına sevinmiştim. Çünkü onun Müslüman olması, senin gözlerinin sevinçle parlamasına neden olmuştu.' Bunun üzerine Resulullah, 'Doğru söylüyorsun.' buyurdu."

"Taberî kendi rivayet zinciriyle şöyle anlatır: 'Kureyş liderleri Ebu Talib'in Hz. Peygamber'i (s.a.a) himaye ettiğini görünce, topluca yanı-

na gidip şöyle dediler: 'Sana Kureyş'in, en yakışıklı, en cömert ve en cesur delikanlısı olan Ammara b. Velid'i getirdik. Onu sana verelim, sen de birliğimizi parçalayan, düşüncelerimizi ahmaklık olarak nitelediren yeğenini bize ver, öldürelim.' Ebu Talip onlara şu cevabı verdi: 'Bana karşı hiç de adil davranmıyorsunuz. Bana oğlunuzu, besleyeyim diye verirken, öldürmeniz için oğlumu size vermeme istiyorsunuz. Hayır öyle değil; asıl yeğenimi öldürmenize karşılık her birinizin oğlunuzu getirmanız ve benim de onları öldürmem gerekir.' Sonra şu şiiri okudu:"

"Elçiye, âlemlerin hükümdarının elçisini savunduk / Şimşek gibi parlayan kılıçlarla."

"Evet savunuyorum, himaye ediyorum mutlak saltanat sahibi Allah'ın elçisini / Bu ona şefkat besleyen bir haminin himayesidir."

"Ebu Talib'in Müslümanlığını gösteren sözleri ve şiirleri saymakla bitmez. İşte bunlardan birkaçı:"

"Bilmiyor musunuz ki, biz Muhammed'i bulduk / Bir nebi olarak, tıpkı Musa gibi, ilk kitaplarda yazılmış hâlde."

"Babamız Haşim böyle bir oğlu savunmak için hazırlık yapmadı mı? / Ve oğullarına onun uğruna savaşıp vuruşmayı vasiyet etmedi mi?"

"Kendisine ait diğer bir kasidede ise şu ifadelere yer veriyor:"

"Ahmed'e diyorlar ki, sen bir adamsın ki / Dilin yalan söyler, seni amacına ulaştıracak araçların çok zayıf."

"Haberiniz olsun! Ahmed onlara getirmiştir / Hakkı ve hiçbir zaman onlara yalan söylememiştir."

"Peygamberimizin (s.a.a) bir mucizesi olarak boykot yazısının çürümüş olmasını da şu şekilde dile getirmektedir:"

"Kuşkusuz sayfa işinde ibret alınacak bir ders vardır / Kavminden uzak biri bir şeyi haber verdiğinde ona şaşılır."

"Allah o sayfadan küfürlerini ve dikbaşlılıklarını sildi / Hakkı açık ve anlaşılır bir dille ifade edenden intikam alamadılar."

"Abdullah'ın oğlu aramızda hep doğru sözlü olmuştur / Kavmimizin öfkesine rağmen suçlanmış, kınanmış değildir."

"Diğer bir kasidede, kardeşi Hamza'yı Hz. Peygambere tâbi olmaya ve ona itaat etme hususunda sabırlı olmaya teşvik eder:"

"Ya'lâ'nın babası! Sabret, Ahmed'in dininde / Dinin mazharı ol, sabırla başarısın."

"Beni sevindirdin, mümin olduğunu söylediğin zaman / Allah için, Allah Resulünün yardımcısı ol."

"Bir diğer kasidede şunları söylüyor:"

"Peygamber Muhammed'e yardım edeceğim / Onun için savaşacağım; mızraklarla ve bütün adamlarımla."

"Bir diğer kasidede ise, Necaşî'yi Hz. Peygamber'e (s.a.a) yardım etmeye teşvik ediyor:"

"Bil ki, ey Habeş kralı, Muhammed / Musa'nın ve Mer-yem oğlu Mesih'in veziridir."

"Onların getirdiğinin benzeri olan bir hidayet getirdi / Hepsini Allah'ın emriyle hidayete erdirirler ve korunurlar."

"Siz bunu kitabınızda okuyorsunuz / Doğru söz olarak, yalan değil."

"Öyleyse Allah'a eşler koşmayın ve Müslüman olun / Hakk'ın yolu karanlık değildir."

"Ölüm döşeğindeyken, vasiyetini bir kaside hâlinde dile getirir:"

"İyi görünümlü Peygamber'e yardım etmeyi tavsiye ediyorum / Oğlum Ali'ye ve kavmin yaşlısı Abbas'a."

"Koruyucu aslan Hamza'ya ve / Cafer'e onu insanlara karşı himaye etsinler."

"Anam ve doğurdukları size feda olsun / Ahmed'i insanlara karşı savunurken siperler gibi olun."

"Buna benzer beyitler, onun meşhur kasideleri içinde yer almaktadır. Ayrıca, vasiyetleri ve hutbelerinde de aynı yönde sözleri vardır. Bunları burada sıralamak kitabın kapasitesini aşacak şekilde fazla yer tutacağı için tümünü sunma gereğini duymuyoruz." (Mecma'ul-Beyan'dan alınan alıntı burada son buldu.) [c.3, s.444-446]

Ebu Talib'in Müslüman olmadığını savunanların dayanakları, Ehli-sünnet kanallarında aktarılan bazı rivayetlerdir. Onun Müslüman olduğunu savunanlar ise, Ehlibeyt İmamlarından gelen hadisleri ve yine Ehli-sünnet kanallarında aktarılan bazı hadisleri esas alırlar. Bu konuda ondan nakledilen şiirler de önemli bir ipucu olarak algılanır. Herkes tercih ettiğinden sorumludur.

Tefsir-ul-Ayyâşî'de Halid'den, o da İmam Cafer Sadık'tan (a.s) şöyle rivayet eder: "Geri döndürülseler, yine men edildikleri şeylere dönecekler. Çünkü onlar temelde lânetlenmiş kimselerdirler." [c.1, s.359, h: 19]

Yine aynı eserde, Osman b. İsa'dan, o da arkadaşlarının birinden, o da İmam Sadık'tan (a.s) şöyle rivayet eder: İmam buyurdu ki: "Yüce Allah suya, 'Tatlı ve susuzluğu giderici ol, cennetimi ve itaatkâr kullarımı senden yaratayım.' dedi. Yine suya, 'Tuzlu ve acı ol, ateşi ve isyankâr kullarımı senden yaratayım.' dedi. Sonra her iki suyu toprağa döktü. Sonra eliyle -ki O'nun eli daima sağdır/güçlüdür- bir avuç toprak aldı. Ondandır, onları zerrelere biçiminde yarattı. Sonra onlara, 'Ben sizin Rabbiniz değil miyim ve sizin bana itaat etmeniz zorunlu değil mi?' diye onları kendilerine şahit tuttu. Onlar da, 'Rabbimizsin.' diye karşılık verdiler. Sonra ateşe, 'Ateş ol.' diye emretti. Ateş tutuşup alevlenince insanlara şöyle seslendi: 'İçine girin.' Bir kısmı ateşe girmekte acele etti, bir kısmı da ağır davrandı, bir kısmı ise hiç yerinden ayrılmadı. Ateşin sıcak olduğunu fark edince geri döndüler ve hiç kimse girmediler."

"Sonra bir avuç daha toprak aldı. Ondandır, onları zerrelere biçiminde yarattı. Sonra onları da öncekiler gibi kendilerine şahit tuttu. Ardından onlara şöyle dedi: 'Şu ateşe girin.' Bir kısmı ağır davrandı, bir kısmı acele etti, bir kısmı da bir göz açıp kapama anı kadar kısa bir sürede oraya vardı ve tümü ateşe girdiler. Sonra dedi ki: 'Oradan sağlam olarak çıkın.' Böylece oradan çıktılar, kimseye bir şey olmadı."

"Bunun üzerine öbürleri dediler ki: 'Ya Rabbi, bizi bağışla. Biz de onların yaptığı gibi yapalım.' Buyurdu ki: 'Sizi bağışladım.' Bunun üzerine bir kısmı acele ile koştu, bir kısmı hiç yerinden ayrılmadı. Daha önce yaptıklarının aynısını tekrar ettiler. İşte, 'Geri döndürülseler, yine men

edildikleri şeylere dönecekler. Çünkü onlar, yalancıdırlar.' ayetinde buna işaret edilmiştir." [c.1, s.358, h: 18]

Ben derim ki: Bu ve önceki rivayet, "zerr" âlemiyle ilgilidir. A'râf sure-sinde yer alan, "*Rabbın, Âdemoğullarından, onların bellerinden zürriyetlerini almış ve 'Ben sizin Rabbiniz değil miyim?' diye onları kendilerine şahit tutmuştu. Onlar da, 'Sen bizim Rabbimizsin.'* demişlerdi."

ayetini incelerken bu hususla ilgili ayrıntılı açıklamalarda bulunacağız.

Orada söyleyeceklerimizin kısacası şudur: Ahiretteki sevap ve azabın, öncesindeki dünya hayatında işlenen itaat ve günah nitelikli davranışlarla tam bir bağlantısı olduğu gibi, dünyadaki itaat ve günah nitelikli davranışların da, rütbe itibarıyla öncesinde olan zerr âlemiyle tam bir bağlantısı vardır.

Dolayısıyla İmam'ın,"İşte, '*Geri döndürülseler, yine men edildikleri şeylere dönecekler. Çünkü onlar yalancıdırlar.'* ayetinde buna işaret edilmiştir." şeklindeki sözünün anlamı şudur: Bu ayetin ifade ettiği anlama göre, onlar haşır meydanından dünyaya geri döndürülseler, daha önce yapmaları yasaklanan şeyleri yine yaparlar. Çünkü onlar zerr âleminden itibaren yalancıdırlar. Orada Allah'a yalan söylemişlerdi. Önceki rivayette geçen, "*Geri döndürülseler, yine men edildikleri şeylere dönecekler. Çünkü onlar temelde lânetlenmiş kimselerdir.*" ifadesiyle de aynı anlam kastedilmiştir. Yani onlar zerr âleminde yalan söyledikleri için lânetlenmişlerdir.

Bu bakımdan, yukarıda sunduğumuz iki rivayet, buraya kadar ayetin anlamıyla ilgili olarak işaret ettiğimiz üç yorum şekline ayrı, bir dördüncü yorumu içermektedir.

Mecma'ul-Beyan tefsirinde, A'meş'ten, o da Ebu Salih'ten, o da Peygamberimizden (s.a.a), "*Kıyamet hakkındaki ihmalkâr tutumumuzdan dolayı vah bize!*" ifadesiyle ilgili olarak şöyle rivayet edilir: "*Ateş ehli, cennetteki yerlerini görüp yaptıklarına pişmanlık duyarak, 'Vah bize!' diye iç geçirirler.*" [c.3, s.343]

AYETLERİN MEÂLİ

33- Biliyoruz, onların dedikleri seni üzüyor. Gerçekte onlar seni yalanlamıyorlar, fakat o zalimler Allah'ın ayetlerini inkâr ediyorlar.

34- Senden önce de birçok elçi yalanlandı. Fakat onlar, yalanlanmalarına ve uğradıkları eziyetlere sabrettiler, nihayet yardımımız onlara yetişti. Allah'ın kelimelerini değiştirebilecek (güç) yoktur. Sana da elçilerin haberlerinden bazısı gelmiştir.

35- Eğer onların yüz çevirmesi sana ağır geldiyse, o zaman yerde bir tünel ya da gökte bir merdiven arayıp da onlara bir mucize getirebiliyorsan (hadi bunu yap). Allah dileseydi, elbette onları hidayet üzerinde toplardı. O hâlde, sakın cahillerden olma!

36- Ancak işitenler, çağrıya icabet ederler. Ölülere gelince; Allah onları diriltecek, sonra O'na döndürülecekler.

AYETLERİN AÇIKLAMASI

Bu ayetlerde, müşriklerin Peygamber'in (s.a.a) davetini alaya almaları karşısında onun teselli edilmesi amaçlanıyor. Kesin zaferin kendisine bahsedileceği müjdesi verilerek gönü hoş tutuluyor. Bu bağlamda dinsel davetin insanın serbest iradesiyle bağlantılı olduğu belirtiliyor. Dileyen iman eder, dileyen küfre sapar. Kesin olan ilâhî irade ve dileme, bu işe müdahale edip insanları kabule zorlamaz. Allah dileseydi, bütün insanları hidayet üzere birleştirirdi.

33) Biliyoruz, onların dedikleri seni üzüyor. Gerçekte onlar seni yalanlamıyorlar, fakat o zalimler Allah'ın ayetlerini inkâr ediyorlar.

İfadenin başındaki "kad" edatı, mazi fiilin başına gelince, kesinlik ifade eder. Muzâri (geniş zaman) fiilin başında ise, azlığı bildirir. Bazen muzâri fiilin başında da kesinlik bildirdiği oluyor. Bu ayette de kesinlik anlamını ifade etmektedir. "Hazenehu keza" ve "ahzenehu" ifadeleri aynı anlama gelir ["şu iş onu üzdü" anlamına]. Ayette, her iki şekilde de ["yahzunuke" ve "yuhzinuke" şeklinde] okunmuştur.

"Gerçekte onlar seni yalanlamıyorlar" ifadesinin orijinalinde geçen "lâ-yukezzibûneke" kelimesi, hem "tef'il" kalıbından şeddeli olarak, hem de şeddesiz olarak okunmuştur. Ayetin akışından anlaşıldığı kadarıyla "Gerçekte onlar..." ifadesinin orijinalindeki["fe-innehum"] "fa" harfi, ayrıntılandırma içindir. Dolayısıyla şöyle bir anlam çıkıyor karşımıza: Biz, onların sözlerinin seni üzdüğünü biliyoruz; ancak bunun seni üzmemesi gerekir. Çünkü onların yalanlamalarının seni ilgilendiren bir yanı yoktur. Sen, yalnızca insanları Allah'ın dinine davet ediyorsun. Senin bu husustaki misyonun, elçilikten öte değildir. Dolayısıyla onlar, bu davranışlarıyla bizim ayetlerimize zulmediyorlar, onları inkâr ediyorlar.

Bu ayetin içerdiği anlamı, ayetler grubunun sonundaki, "sonra O'na döndürülecekler." ifadesiyle birlikte ele aldığımız zaman, şu ayetle aynı anlamı vurgulamaya yönelik olduğunu görürüz: "Kim inkâr ederse, onun inkârı seni üzmesin. Sonunda onların dönüşü bizedir. O zaman yaptıklarını kendilerine haber veririz. Şüphesiz, Allah göğüslerin içindekini bilir." (Lokmân, 23) Şu ayet de bu çerçevede değerlendirilebilir: "Onların sözü seni üzmesin. Biz onların gizlediklerini de, a-

çığa vurduklarını da biliriz." (Yâsîn, 76) Bunlar gibi, Peygamberimizi (s.a.a) teselli etmeye yönelik birçok ayet örnek gösterilebilir. Bu, söz konusu kelimeyi "lâ-yukezzibûneke" şeklinde şeddeli okumamız durumunda varacağımız bir sonuçtur.

Kelimeyi "yekzibûneke" şeklinde şeddesiz okuduğumuzda ise, şöy-le bir anlam elde etmiş oluyoruz: Üzülme; çünkü onlar, yaptığın çağrı ile ilgili olarak senin yalan söylediğini kanıtlayıp da sana üstünlük sağlayacak değillerdir. Senin kanıtına karşı bir kanıt sunarak onu çürütmezler. Onlar, yalnızca Allah'ın ayetlerine zulmediyorlar, onları inkâr ediyorlar, ama dönüşleri O'nadır.

"Fakat o zalimler Allah'ın ayetlerini inkâr ediyorlar." Ayetlerin akışı, "Fakat onlar..." denmesini gerektiriyor; ancak zamir yerine açık nite-likleri kullanılarak, bu inkârlarının zulûmlerinden kaynaklandığı, kusur, cehalet veya benzeri başka sebepten kaynaklanmadığı vurgulanmak isteniyor. Buna göre, onların inkârcı tutumları, tamamen dik başlılıklarının, azgınlıklarının ve taşkınlıklarının bir göstergesidir. Ancak Allah ileride onları diriltecek, sonra O'na döndürülecekler.

Ayetin akışı içinde birinci şahıstan üçüncü şahsa geçiş yapılarak, "bizim ayetlerimizi" değil de, *"Allah'ın ayetlerini"* denilmiş olması da bu yüzdendir. Bununla verilmek istenen mesaj şudur: Onların bu tutumları, ulûhiyet makamına kafa tutmak, başkaldırmak anlamına gelir. Ulûhiyet ise, kimsenin kafa tutamayacağı, kimsenin karşısında duramayacağı bir makamdır.

Ayetin anlamı ile ilgili olarak başka yorumlar da ileri sürülmüştür:

Birincisi: Çoğunluktan aktarılan görüştür. Şöyle ki: Onlar, kalben ve inanarak seni yalanlamıyorlar, sadece inatları yüzünden dilleriyle seni yalanlıyorlar.

İkincisi: Onlar seni yalanlamıyorlar, bilâkis beni yalanlıyorlar. Çünkü seni yalanlamak, sonuçta bana döner. Bu sırf sana yönelik bir tavır değildir. Bu yorum, yukarıda bizim sunduğumuz yoruma yakın olmakla birlikte ondan farklıdır. Her iki yorum da kelimenin şeddeli okumasına göredir.

Üçüncüsü: Onlar seni yalancı bulmuyorlar. Çünkü Araplar, "Kaa-telnahum fema ecbennahum", yani "Onlarla savaştık, fakat on-

ları korkak bulmadık" derler. Bu yorumda da, bizim de işaret ettiğimiz gibi, şeddesiz okunuş esas alınmıştır.

34) Senden önce de birçok elçi yalanlandı. Fakat onlar... sabrettiler, nihayet yardımımız onlara yetişti. Allah'ın kelimelerini değiştirebilecek (güç) yoktur. Sana da elçilerin haberlerinden bazısı gelmiştir.

Bu ayette yüce Allah, Peygamberimize, kendisinden önceki peygamberlerin izledikleri yolu gösteriyor. Bu yol, Allah için sabretmeyi öngörmektedir. Nitekim yüce Allah bir ayette şöyle buyurmuştur: *"İşte onlar, Allah'ın hidayet ettiği kimselerdir. Sen de onların yoluna uy."* (En'âm, 90)

"Nihayet yardımımız onlara yetişti." O peygamberlerin sabretmelerinin güzel sonucu açıklanıyor. Bu arada ilâhî yardım ve zafer vaadine de işaret ediliyor. "Allah'ın kelimelerini değiştirebilecek (güç) yoktur." ifadesi, önceki ayette işaret edilen vaadin kesinliğini vurgulama amacına yöneliktir. Bunun yanı sıra, aşağıdaki ayetlerde değinilen ilâhî vaade de işaret edilmektedir: "Allah, 'Elbette ben ve elçilerim galip geleceğiz.' diye yazmıştır." (Mücâdele, 21) "Gönderilen elçi kullarımıza şu sözümüz geçmişti: Mutlaka zafere ulaştırılanlar, kendileri olacaktır." (Sâffât, 171-172)

Olumsuzlama esaslı bir cümleinin içinde "değiştirebilecek" sözcüğünün yer alması, akla gelebilecek her türlü değiştireni olumsuzlamaktadır. Bu, ister yüce Allah tarafından bir kelimeyle ilgili iradesini değiştirmek şeklinde, yani sabit kıldıktan sonra onu silmek ya da kesin olarak onayladıktan sonra onu çığnemek şeklinde olsun, isterse Allah'tan başkasının O'na üstünlük sağlaması, O'nu dilediğinin aksine zorlaması, dolayısıyla sağlamlaştırdığını bir şekilde değiştirmesi şeklinde olsun, tümüyle olumsuzlanmaktadır.

Bundan da anlıyoruz ki, yüce Allah'ın değişimi kabul etmediklerinden söz ettiği bu kelimeler, "silme ve silmeden bırakma levhi"nin dışında kalan kelimelerdir. Buna göre, Kur'ân terminolojisinde Allah'ın kelimesi, sözü ve vaadi, değiştirilmesi söz konusu olmayan kesin yargılar anlamında kullanılmıştır. Yüce Allah bu hususla ilgili olarak şöyle buyurmuştur: *"Dedi ki: Bu bir gerçektir ve ben gerçeği söy-lüyorum."*

(Sâd, 84) *"Allah gerçeği söyler."* (Ahzâb, 4) *"İyi bil ki Allah'ın vaadi gerçektir."* (Yûnus, 55) *"Allah, vaadinden caymaz."* (Zümer, 20)

Daha önce, *"Onlardan, Allah'ın kendileriyle konuştuğu vardır..."* (Bakara, 253) ayetini incelerken, Allah'ın sözleri ve Kur'ân'da bu anlamda kullanılan diğer deyimleri açıklama bağlamında ayrıntılı bilgilere yer verdik.

Ayetin sonunda yer alan, *"Sana da elçilerin haberinden bazısı gelmiştir."* ifadesi, *"Senden önce de birçok elçi yalanlandı..."* ifadesini pekiştirme ve ona ilişkin bir tanık sunma amacına yöneliktir. Buradan hareketle, bu surenin, Şuarâ ve Meryem gibi peygamberlerin kıssalarını içeren bazı Mekki surelerden sonra indiği sonucuna varılabilir. Ki bu surenin Alak ve Müddessir Suresi gibi surelerden sonra indiği de kesindir. Bu durumda En'âm Suresi, hicretten önce Mekke döneminde inen üçüncü kuşak surelerdendir.

35) Eğer onların yüz çevirmesi sana ağır geldiyse... onlara bir mucize getirebiliyorsan (hadî bunu yap)...

Ragıp İsfahanî el-Müfredat adlı eserinde der ki: "en-Nefak; tünel ve yer altında geçen yol demektir. Yüce Allah, 'Yerde bir tünel...' buyurmuştur. 'Nafikau'l-yerbu=Tarla faresinin yuvaları' deymi de buradan gelir. 'Nafeka'l-yerbu'u ve nefeka' yani, 'Tarla faresi yuvasına girdi. 'Nifak' da buradan gelir ve 'Dine bir kapıdan girip diğer kapıdan çıkmak' anlamını ifade eder. Yüce Allah, bu duruma şu şekilde işaret etmiştir: 'Münafıklar, onlar fasıklardır.' Yani, onlar şeriattan/dinden çıkanlardır. Yüce Allah bir yerde, münafıkların kâfirlerden daha kötü olduklarını belirtmiştir: 'Münafıklar, ateşin en aşağı derekesindedirler.' Neyfaku's-se-ravil; herkesçe malumdur. (Pantolon veya şalvarın ağı demektir.)"

Yine der ki: "es-Süllem; yüksek yerlere selâmetle çıkmak amacıyla kullanılan araca denir. Sonra yüksek bir şeye ulaşmak için aracı olarak kullanılan tüm sebepler için kullanılır olmuştur. Yüce Allah şöyle buyurmuştur: 'Yoksa onların üzerine çıkıp (göğün haberlerini) dinleyecekleri bir merdivenleri mi var.' (Tûr, 38) Bir diğer ayette de şöyle buyurmuştur: 'Ya da gökte bir merdiven...' (En'âm, 35) Şair der ki: Bir merdiven aracılığıyla göklerdeki sebeplere ulaşırsa..." (el-Müfredat'tan alınan alıntı burada son buldu.)

Ayette, şart cümlesinin cevabı, bilindiğinden hazfedilmiştir. Dolayısıyla cümlelerin açılımı, bazılarının da söylediği gibi şöyledir: "Eğer şunu şunu yapabiliyorsan yap."

"Onlara bir mucize getirebiliyorsan" ifadesinin orijinalinde geçen "ayet"ten maksat, onları inanmaya zorlayacak bir mucizedir. Çünkü, *"Eğer onların yüz çevirmesi sana ağır geldiyse..."* ifadesinde hitap Hz. Peygamber'e (s.a.a) yöneliktir. Ve bu hitap, Peygamber'in çağrısının hak içerikli oluşuna delâlet eden ilâhî mucizelerin en üstünü konumundaki Kur'ân aracılığıyla yöneltiliyor. Kur'ân'ın mucizeliğini anlamaları da mümkündür. Çünkü onlar etkili söz söyleyebilen akıllı insanlardı. Şu hâlde, ifadenin vermek istediği mesaj şudur:

Onların senden yüz çevirmeleri, sana ağır gelmesin, gücüne gitmesin. Çünkü bu dünya insanın kişisel tercihiyle tavırlarını belirlediği bir imtihan yurdudur. Hakka davet ve onu kabul de insanın serbest seçimi ekseninde dönen bir olgudur. Sen onları inanmak durumunda bırakacak, kabul etmeye zorlayacak bir mucize getirecek güçte değilsin. Çünkü yüce Allah, onların ancak kendi serbest iradeleriyle inanmalarını ister. İnsanları inanmaya ve itaat etmeye zorlayacak bir mucize yaratmaz bu yüzden. Eğer Allah dileseydi, bütün insanlar iman ederdi, şu kâfirler de sana inanan müminler kervanına katılırlardı. O hâlde yüz çevirdiler diye üzülmeye, canını sıkma. Yoksa, ilâhî bilgilerden habersiz olan cahillerden olursun.

Bazılarının ayetin muhtemel anlamları arasında yer verdikleri, "Onlara, mucize olarak sana verdiğimiz Kur'ân'dan daha üstün bir mucize getirebiliyorsan" şeklindeki bir açıklama, ayetin akışı ile bağdaşmamaktadır. Özellikle, *"Allah dileseydi, elbette onları hidayet üzerinde toplardı."* ifadesiyle örtüşmediği ortadadır. Çünkü bu ifadenin zorlama olgusuna işaret ettiği ortadadır.

Buradan da anlıyoruz ki ayetteki dilemeden maksat, yüce Allah'ın dilemesi durumunda onları imana iletebileceği, böylece onları kabule zorlaması ve serbest iradelerini geçersiz kılmasıdır. Ayetin akışından algıladığımız budur.

Ne var ki yüce Allah, buna benzer ayetlerde, bunu dilemeyişi zorlama olgusuyla ilintilendirmemiştir. Sözelimi yüce Allah şöyle

buyurmuştur: *"Dileseydik, herkese hidayetini verirdik. Fakat benden, gerçek olarak, 'Mutlaka cehennemi, bütün cinler ve insanlarla dolduracağım.' sözü çıkmıştır."* (Secde, 13) Bu ayette yüce Allah, şu ayetin içerdiğine benzer bir gerçeğe işaret etmektedir: *"Dedi ki: Bu bir gerçektir ve ben gerçeği söylüyorum: Mutlaka cehennemi, sizinle ve onlardan sana uyanların tümüyle dolduracağım."* (Sâd, 84-85) Burada yüce Allah, insanların tümünün hidayete ermeleriyle ilintili olarak iradesinin gerçekleşmemesini, İblis'in, ihlâslı kulları dışındaki bütün insanları yoldan çıkarmaya yemin etmesi üzerine hükme bağladığı bir yargıya dayandırmaktadır.

Başka bir yerde de bu yargı, insanların azgınlıklarıyla irtibatlandırılıyor. Yüce Allah, Hz. Adem ve İblis kıssasında şu ifadelerle yer vermektedir: *"İblis, 'Rabbim, dedi, beni azdırdığın için andolsun ki, ben de yeryüzünde onlara günahları süsleyeceğim ve kendilerine ihlâs verilen kulların hariç, onların hepsini azdıracacağım.' Allah: İşte bana varan doğru yol budur, dedi. Senin, sana uyan azgınlar dışında benim kullarıma karşı bir gücün yoktur. Onların hepsinin de buluşma yeri cehennemdir."* (Hicr, 39-43) Başka bir yerde, bu durumu İblis de onlara karşı dile getirmiştir. Yüce Allah, İblis'in kıyamet günü kendisine uyan azgınlara şöyle söyleyeceğini anlatmaktadır: *"İş bitirildikten sonra Şeytan onlara şöyle dedi: Allah size gerçek vaat etti, ben de size vaat edip de sözümde durmadım... Ben, önceden beni Allah'a ortak koşmanızı tanımiyorum."* (İbrâhîm, 22)

Bu ayetler, başta şirk olmak üzere bütün günahların insanların azgınlıklarına, azgınlıklarının da nefislerinin eğilimlerine dayandığını vurgulamaktadır. Bu durumla, Allah dilemedikçe insanın bir şey dilemeyeceğinden söz eden ayetlerin işaret ettiği gerçek arasında da bir çelişki yoktur. Örneğin yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"Bu bir öğüttür. Dileyen, Rabbine varan bir yol tutar. Allah dilemedikçe de, siz dileyemezsiniz."* (İnsân, 29-30) Diğer bir ayette de şöyle buyurmuştur: *"O, ancak âlemlere bir öğüttür; aranızdan doğru hareket etmek isteyen için. Fakat âlemlerin Rabbi Allah dilemedikçe de, siz dileyemezsiniz."* (Tekvîr, 27-29)

Buna göre, insanın dilemesi, kesinlikle yüce Allah'ın dilemesine bağ-

lıdır. Yüce Allah, insanın dilemesini o zaman diler ki insan, iç dünyasının güzelliğiyle buna hazır olduğunu gösterebilir, kendini Allah'ın rahmetine maruz bıraksın. Yüce Allah bir ayette şöyle buyurmaktadır: *"Yöneleni kendisine iletir."* (Ra'd, 27) Kendisine eğilim gösterip döneni yani. Yoldan çıkmış, kalbi eğrilmiş, toprağın değerlerine bağlı, dünyevî zevklere çakılıp kalmış, azmaya eğilimli olanlara gelince; yüce Allah onları hidayete erdirmeyi dilemez ve onları rahmetinin kapsamına almaz. Bu hususta şöyle buyurmuştur: *"Allah onunla birçoğunu saptırır ve yine onunla birçoğunu hidayete erdirir. Ancak onunla sadece fasıkları saptırır."* (Bakara, 26) *"Onlar eğrilince, Allah da kalplerini eğriltti."* (Saff, 5) *"Dileseydik, elbette onu o ayetlerle yükseltirdik; fakat o, yere saplandı ve hevesinin peşine düştü."* (A'râf, 176)

Kısaca; dinsel davet, yalnızca insanın serbest iradesini esas alan bir yol izler ve ilâhî mucizeler, insanların serbest seçimlerinin korunmasına riayet edilerek nazil olurlar. Yüce Allah, yalnızca rahmetine yöneleni, kendi serbest iradesiyle hidayetine nail olmayı isteyen doğru yola iletir.

Böylece, biraz çetrefilli olan bir diğer şüphe de çözüme kavuşmuş oluyor. Şüphe şudur: Yüce Allah'ın insanları inanmaya zorlayacak, onları dinsel daveti kabul etmek zorunda bırakacak bir mucize indirmesinin dinsel davetin dayandığı serbest irade olgusuyla çeliştiği doğru. Bunu kabul ediyoruz. Ama peki, yüce Allah'ın, iman edenlerin iman etmesini dilediği gibi, bütün insanların iman etmesini de dilemesi neden caiz olmasın ki?! Yani yüce Allah'ın, müminlerin iman etmeyi dilemelerini dilediği gibi, bütün insanların da iman etmeyi dilemelerini dilemesinin, bunun için de bir mucize indirip onları hidayete yöneltmesinin, onları iman kimliğine büründürmesinin ne sakıncası olabilir ki?! Çünkü böylece serbest iradeleri ortadan kalkmamış, davranış özgürlükleri ellerinden alınmamış olur.

Şöyle ki: Böyle bir şey, özü itibarıyla mümkün olmakla beraber, sebepler dünyasına egemen olan genel yasayla, kapasite ve ona uygun yönelimin bahşedilmesi sistemiyle çalışmaktadır. Örneğin bu evrensel yasalar sistemine göre, hidayet, ancak Allah'tan korkup sakınan ve nefsinin arındırılan kimselere bahşedilir. Nefsinin arındırılan kurtul-

muştur. Sapıklıkla, ancak Rabbini anmaktan yüz çeviren ve kendini günahlara gömen kimselere isabet eder. Kendini günahlara gömen kimse ise ziyana uğramıştır. Sapıklığın isabet etmesi, insanın hidayet-i bulmasının engellenmesi demektir. Yüce Allah bir ayette şöyle buyurmuştur:

"Kim şu hemencecik geçen dünyayı istiyorsa, orada ona, dilediğimiz kimseye istediğimiz kadar hemen çabucak veririz; ama cehennemi de onun için yaratmışız; kınanmış ve kovulmuş olarak oraya girer. Kim de ahireti ister ve inanarak ona yaraşır biçimde çalışırsa, böylelelerinin çalışmalarının karşılığı verilir. Hepsine, onlara da, bunlara da Rabbinin bağışından veririz. Rabbinin bağışı men edilmez." (İsrâ, 18-20) Yani, hiç kimse Allah'ın bağışının kullarına ulaşmasına engel olamaz. Yüce Allah, her nefse, hak ettiği bağışını ulaştırır. Hayır dile yene hayır, şer dile yene de şer ulaştırır. Şer ulaştırması, hayrın ulaşmasına engel olmasıyla olur. Eğer yüce Allah, iyi ve kötü olan bütün kullarının kendi özgür istekleriyle hayrı dilemelerini, iman ve takvaya düşkün olmalarını dileyseydi, bu, evrensel düzenin geçersizliğini ve sebepler düzeninin bozulmasını gerektirirdi.

Tefsirini sunduğumuz bu ayetten hemen sonra yere alan *"Ancak işitenler, çağrıya icabet ederler..."* ayeti de, bu anlamı destekler mahiyettedir. Ki biz, biraz sonra bunun da anlamını açıklayacağız.

36) Ancak işitenler, çağrıya icabet ederler. Ölülere gelince; Allah onları diriltecek, sonra O'na döndürülecekler.

Bu ayet, bir bakıma, *"Eğer onların yüz çevirmesi sana ağır geldiyse..."* ayetinin açıklaması niteliğindedir. Çünkü önceki ayetin içerdiği mesaj özetle şöyleydi: "Sen onları, bu yüz çevirmelerinden alıkoyamazsın, onları imana sevk edecek bir mucize de gösteremezsin." Bu ayette ise, onların ölü hükmünde olduklarına işaret ediliyor. Ne bilinçleri var, ne de işitebilecek durumdalar. Dolayısıyla, dinsel davetin anlamını işitip algılayamazlar, Hz. Peygamber'in (s.a.a) çağrısına icabet edemezler.

İnsan diye görünen şu iskeletler, aslında iki kısma ayrılmaktadırlar: Bir kısmı, dirilerden, dolayısıyla işitenlerden oluşmaktadır. Bir çağrıya da, ancak işitenler icabet edebilirler. Diğer bir kısmı da, ölüler-

den, dolayısıyla işitmeyenlerden oluşmaktadır. Bunlar, diriler görünümünde olsalar da, gerçekte ölüdürler ve işitmemektedirler. İşitmeleri için Allah'ın onları diriltmesi gerekmektedir. Ve Allah yakında onları diriltecek. İşte o zaman, dünyadayken işitemediklerini işitecekler. Nitekim yüce Allah, bu hususu şöyle aktarmaktadır: *"Rablerinin huzurunda utançtan başlarını öne eğmiş, 'Rabbimiz, gördük, işittik; bizi geri döndür, iyi iş yapalım; artık kesin olarak inandık.' demekte olan suçluları bir görsen!"* (Secde, 12)

Dolayısıyla ifade, kinayeli bir anlatımı içermekte ve işitenlerden maksat, müminler; ölülerden maksat da, ilâhî çağrıya icabet etmekten yüz çeviren müşrikler ve benzeri gruplardır. Yüce Allah, Kur'ân'ın birçok yerinde müminleri diriler ve işitenler olarak nitelendirmiştir. Buna karşılık kâfirleri de ölüler ve sağırlar olarak nitelendirmiştir: *"Ölü iken kendisini dirilttiğimiz ve kendisine insanlar arasında yürüyebileceği bir ışık verdiğimiz kimse, karanlıklar içinde kalıp ondan hiç çıkamayan kimse gibi olur mu?"* (En'âm, 122)

Diğer bir ayette de şöyle buyurulmuştur: *"Sen, ölülere duyuramazsın. Arkalarını dönmüş kaçmakta olan sağırlara da çağrıyı ilettileremezsin. Yine sen, körleri içine düştükleri sapıklıklarından çıkarıp yola getiremezsin. Sen, ancak ayetlerimize inananlara duyurabilirsin. İşte onlar Müslüman olurlar."* (Neml, 81) Bunun gibi daha birçok ayeti örnek göstermek mümkündür.

Daha önce kitabımızın bir yerinde, tefsir bilginlerinin çoğunluğunun, kinaye ve teşbih esaslı anlamlar yükledikleri bu niteliklerin gerçek anlamdan payı olan bir başka anlamı olduğunu da ifade etmiştik. Oraya bakılabilir.

Ayrıca, bu ayet gösteriyor ki, yüce Allah, dünyada müminlerin anlamasını ve işitmelerini sağladığı gibi, ahirette de hakkın kâfirler ve müşrikler tarafından anlaşılmasını ve çağrının işitilmesini sağlayacaktır. Buna göre, insan, ister mümin olsun, isten kâfir olsun, er veya geç hakkı anlayacaktır.

AYETLERİN HADİSLER İŞİĞİNDA AÇIKLAMASI

Tefsir'ul-Kummi'de şöyle deniyor: Ebu'l-Carud İmam Bâkır'dan (a.s) şöyle rivayet eder: "Resulullah (s.a.a) Haris b. Amir b. Nevfel b. Abdumenaf'ın Müslüman olmasını çok istiyordu. Onu İslâm'a davet etti ve Müslüman olması için çok uğraştı. Ama bedbahtlığı ağır bastı ve Müslüman olmadı. Bu durum Peygambere ağır geldi. Bunun üzerine yüce Allah, *'Eğer onların yüz çevirmesi sana ağır geldiyse, o zaman yerde bir tünel...'* ayetini indirdi. Burada, yere doğru bir tünel açması kastediliyor." [c.1, s.197]

Ben derim ki: Bu rivayet zayıf ve mürsel olmasının yanı sıra, surenin bir kerede nazil olduğuna ilişkin çok sayıdaki rivayetlerle de örtüşmemektedir. Bununla beraber, rivayeti, olayın ayetin inişinden önce gerçekleşmesi ve ayetin inişiyle birlikte, önceden gerçekleşen bu olaya işaret edilmesi, yani uyarılama yöntemine başvurulması şeklinde yorumlamak da mümkündür.

AYETLERİN MEÂLİ

37- Dediler ki: "Ona Rabbinden bir mucize indirilmeli değil miydi?" De ki: "Şüphesiz Allah, bir mucize indirmeye kadirdir; fakat onların çoğu bilmez."

38- Yeryüzünde hareket eden hiçbir hayvan ve iki kanadıyla uçan hiçbir kuş yoktur ki, (onlar da) sizin gibi birer ümmet olmasınlar. Biz, kitapta hiçbir şeyi eksik bırakmamışızdır. Sonra (onlar), Rablerinin huzurunda bir araya getirilecekler.

39- Ayetlerimizi yalanlayanlar, karanlıklar içinde kalmış sağır ve dilsizlerdir. Allah kimi dilerse, onu saptırır ve kimi dilerse, onu doğru yola koyar.

40- De ki: "Düşündünüz mü hiç? Eğer Allah'ın azabı size gelse, ya da kıyamet saati size gelse, Allah'tan başkasına mı yalvarırsınız? Doğru sözlüyseniz (söyleyin bakalım)."

41- "Hayır, yalnız O'na yalvarırsınız. O da dilerse, kendisine yalvararak kaldırılmasını istediğiniz belâyı kaldırır ve siz ortak koştüğünüz şeyleri unutursunuz."

42- Senden önceki bazı ümmetlere de elçiler gönderdik. Sonra, yalvarırsınlar diye onları darlık ve sıkıntı ile yakalayıp cezalandırdık.

43- Hiç olmazsa, onlara azabımız geldiği zaman yalvarsalardı! Fakat kalpleri katılaştı ve şeytan, yapmakta olduklarını onlara süslü gösterdi.

44- Kendilerine yapılan uyarıları unutunca, her şeyin kapılarını onlara açtık. Nihayet kendilerine verilenlerle sevince daldıkları sırada ansızın onları yakaladık, birden bire donakaldılar.

45- Böylece zulmeden toplumun ardı kesildi ve hamd, âlemlerin Rabbi Allah'a mahsustur.

46- De ki: "Düşündünüz mü hiç? Eğer Allah, işitme duyunuzu ve gözlerinizi alsa, kalplerinizi de mühürlese, Allah'tan başka bunları size getirecek tanrı kimdir?" Bak, delilleri nasıl döndürüyoruz (açıkıyoruz), sonra yine onlar yüz çeviriyorlar?!

47- De ki: "Düşündünüz mü hiç? Eğer Allah'ın azabı ansızın ya da a-

çıkça size gelse, zalim toplumdan başkası mı helâk edilir?"

48- Biz, elçileri ancak müjdeciler ve uyarıcılar olarak göndeririz. Artık kim inanır ve kendini düzeltirse, onlara ne bir korku var, ne de üzümler onlar.

49- Ayetlerimizi yalanlayanlara gelince, yoldan çıkmalarından dolayı onlara azap dokunacaktır.

50- De ki: "Ben size, 'Allah'ın hazineleri benim yanımdadır.' demiyorum. Gaybı da bilmem. Size, 'Ben bir meleşim.' de demiyorum. Ben, sadece bana vahyolunana uyuyorum." De ki: "Kör ile gören hiç bir olur mu? Düşünmüyor musunuz?"

51- Rablerinin huzurunda bir araya getirileceklerinden korkanları onunla (Kur'ân'la) uyar; onların O'ndan başka ne bir velileri, ne de bir destekçileri yoktur; belki korunurlar.

52- Rablerinin yüzünü (rızasını) isteyerek sabah akşam O'na yalvaranları kovma. Onların hesabından sana bir sorumluluk yok, senin hesabından da onlara bir sorumluluk yok ki, onları kovup da zalimlerden olasın!

53- Böylece biz, onların kimini kimi ile denedik ki, "Allah, aramızdan şunlara mı lütfu lâıyk gördü?!" desinler. Allah, şükredenleri daha iyi bilmez mi?

54- Ayetlerimize inananlar sana geldikleri zaman de ki: "Selâm size! Rabbiniz, kendi üzerine rahmeti yazmıştır ki, sizden kim, bilmeyerek (cahillik ederek) bir kötülük işler de sonra ardından tövbe edip düzelse, muhakkak ki O, bağışlayandır, merhamet edendir."

55- Böylece ayetleri genişçe açıklıyoruz ki [gerçekler iyice anlaşılsın] ve bu arada suçluların yolu açık seçik meydana çıksın.

AYETLERİN AÇIKLAMASI

Tevhit inancı ve peygamberlik delili (mucize) konusunda müşriklere karşı değişik açılardan kanıtlar sunuluyor.

37) Dediler ki: "Ona Rabbinden bir mucize indirilmeli değil miydi?" De ki: "Şüphesiz Allah, bir mucize indirmeye kadirdir; fakat onların çoğu bil-

mez."

Burada müşriklerin, Peygamberimizden (s.a.a) bir mucize istediklerine işaret ediliyor. Onların bu istekleri, Hz. Peygamber'i zor durumda bırakma amacına yöneliktir. Akıllarınca mucize göstermemesi durumunda Peygamber'in doğru söylemediğini kanıtlamış olacaktı. Oysa onlar, bu istekte bulundukları sırada, en büyük ayet, en büyük mucize olan Kur'ân orta yerde duruyordu; üzerlerine sure sure, ayet ayet iniyor, kendilerine her münasebetle okunuyordu. Bu da gösteriyor ki, *"Ona Rabbinden bir mucize indirilmeli değil miydi?"* ifadesiyle dile getirdikleri mucize, Kur'ân'dan ayrı bir şeydir. Demek oluyor ki, onlar Kur'ân'ı kendilerini ikna edecek, saçma sapan düşüncelerle dolu, nefsanî heveslerin tutsağı olan gönüllerini razı edecek bir mucize, bir ayet gibi görmüyorlardı.

Düzmece ilâhlarına karşı taassupları, onları öyle bir fanatikliğe itmişti ki, sanki onların Rabbi değilmiş gibi yüce Allah'tan kopmuşlardı. Bu yüzden, *"Ona Rabbinden bir mucize indirilmeli değil miydi?"* demişlerdi, "Rabbimizden" veya "Allah'tan" gibi bir ifade kullanmışlardı. Amaçları; Hz. Peygamber'in konumunu basitleştirmek, istekleri karşısında çaresizliğini vurgulamaktı. Yani, eğer o, iddiasında samî-mîyse, sunduğu mesaj gerçeğin ifadesiyse, o hâlde insanları kulluk sunmaya davet ettiği Rabbinin kendisine arka çıkması, ona yardım etmesi, davasının hak içerikli olduğunu kanıtlayan bir mucize indirmesi gerekir.

Onları böyle bir öneride bulunmaya iten etken, iki konuya ilişkin bilgisizlikleriydi. **Birincisi:** Onlara göre, düzmece ilâhlar, evrende etkinlik alanlarına girdiğini sandıkları işlerde bağımsız hareket ederler. Bunun yanında onların şefaatchilik makamları da vardır. Örneğin savaş veya barış tanrısı, kendi işini dilediği gibi yönlendirir ve bir başkası onun bu işe ilişkin plânlarını bozamaz. Karaların tanrısı, denizlerin tanrısı, aşk tanrısı, nefret tanrısı ve diğer tanrılar da öyle. Bu durumda yüce Allah için yapacak iş kalmıyor. Çünkü işleri yardımcıları arasında bölüştürmüştür. Bunlar şefaatchiler (yardımcı tanrılar), O ise tanrılar tanrısıdır. Dolayısıyla O'nun, onların bu düzmece tanrılarının tanrılıklarını olumsuzlayacak bir mucize indirmesi söz konusu ola-

maz.(!)

Onların bu sanılarını teşvik edici, kalplerindeki bu inancı pekiştirici bir unsur da, Hicaz Yahudilerinden duydukları, Allah'ın eli kolu bağlı olduğuna, yürürlükteki sistemi değiştirip sebepler âlemine egemen olan alışılmış düzeni bozmasına imkân olmadığına ilişkin sözlerdi. [Bu, birinci bilgisizlikleriydi.]

İkincisi: Yüce Allah katından inen mucizeler, eğer insanların bir önerisi olmaksızın sırf elçilerden birine özgü olarak ortaya konulmuş olursa, bunlar sadece söz konusu elçinin çağrısının doğruluğunu vurgulamaya yönelik açık deliller işlevini görürler. Bu mucizeler açısından, çağrıya muhatap olan insanlar sakıncalı bir duruma (azaba) maruz kalmazlar. Hz. Musa'ya verilen asa ve beyaz el mucizelerini, Hz. İsa'ya bahşedilen ölülerini diriltme, doğuştan kör ve alacalı olanı iyileştirme ve kuş yaratma mucizelerini ve Hz. Muhammed'e (Allah'ın salât ve selâmı ona, Ehlibeyti'ne ve o peygamberlerin üzerine olsun) verilen Kur'ân mucizesini buna örnek gösterebiliriz.

Ama eğer bir mucize insanların önerileri sonucu gösterilmiş olursa, buna ilişkin ilâhî yasa şu şekilde cereyan eder: İnsanlar ona inanırlarsa, hiç. İnanmazlarsa, üzerlerine azap indirilir ve artık bekletilmezler. Hz. Nuh'un, Hz. Hud'un, Hz. Salih'in ve diğer bazı peygamberlerin gösterdikleri mucizeleri buna örnek gösterebiliriz. Kur'ân'da buna işaret eden birçok ayet vardır: *"Ona bir melek indirilmeli değil miydi?" dediler. Eğer bir melek indirseydik, artık iş bitirilmiş olur, sonra kendilerine mühlet verilmezdi.*" (En'âm, 8) *"Bizi, (elçiye) mucizelerle göndermekten alıkoyan şey, evvelkilerin onları yalanlamış olmasıdır. Semud kavmine açık bir mucize olarak dışı deveyi verdik. Ama onlar, onunla (inanacakları yerde) zalim oldular.*" (İsrâ, 59)

"Dediler ki: 'Ona Rabbinden bir mucize indirilmeli değil miydi?' De ki: Şüphesiz Allah, bir mucize indirmeye kadirdir; fakat onların çoğu bilmez." ifadesiyle, yukarıda değindiğimiz her iki hususa işaret edilmiştir.

Burada, öncelikle yüce Allah'ın dilediği her mucizeyi indirebileceğine işaret ediliyor. "Allah" ismiyle müsemma olan bir zatın buna kudretinin olmayacağı tasavvur edilebilir mi? Dikkat edilirse cevapta,

"Rab" niteliği yerine "Allah" ismi kullanılmıştır. Bununla hükmün kanıtına işaret etme amacı güdülmüştür. Çünkü mutlak ulûhiyet, bütün kemal niteliklerini bünyesinde toplar, herhangi bir sınırla sınırlı, herhangi bir kayıtlı kayıtlı olmaz. Müşrikleri, Peygamber'i âciz bırakmak için mucize istemeye iten etken de, ulûhiyet makamına ilişkin cehaletleriydi.

Ayrıca, istedikleri mucizenin indirilmesinin kendi çıkarlarına da uygun olmadığını bilmiyorlardı. Böyle bir mucize istemeye cür'et etmekle, kendilerini topluca helâke sürüklediklerinin, köklerinin kurutulması durumuyla karşı karşıya kalacaklarının farkında değillerdi. İfadelerde bu anlamın bir şekilde gözetildiğinin kanıtı, bu kanıtlamaların ardından gelen şu değerlendirme cümlesidir: *"De ki: 'Eğer acele istediğiniz şey benim yanımda olsaydı, elbette benimle sizin aranızda, iş şimdi bitirilmişti. Çünkü Allah zalimleri daha iyi bilir.'*" (En'âm, 58)

Ayette "tef'il" kalıbından "nuzzile" ve "yunezzile" fiillerinin kullanılmış olması gösteriyor ki, onlar, aşamalı olarak gösterilen bir mucizenin indirilmesini veya peş peşe birkaç mucizenin indirilmesini istemişlerdir. Nitekim Kur'ân'ın başka bir yerinde bu isteklerinden söz edilirken buna işaret edilmiştir: *"Dediler ki: Yerden bize bir göze fıskırtmadıkça ya da senin... bir bahçen olmadıkça, ... ya da göğün çıkmadıkça, sana inanmayız. Üzerimize, okuyacağımız bir kitap indirmedikçe, göğün çıkmaya da inanmayız."* (İsrâ, 90-93) *"Bizimle karşılaşmayı ummayanlar, 'Bize melekler indirilmeli, yahut Rabbimizi görmeli değil miydik?' dediler."* (Furkan, 21) *"İnkâr edenler, 'Kur'ân, ona bir defada indirilmeli değil miydi?' dediler."* (Furkan, 32)

İbn-i Kesir'in söz konusu fiilleri "nezele" ve "yunzile" şeklinde şeddesiz okuduğu da rivayet edilir.

38) Yeryüzünde hareket eden hiçbir hayvan ve iki kanadıyla uçan hiçbir kuş yoktur ki, (onlar da) sizin gibi birer ümmet olmasınlar.

Ayetin orijinalinde geçen "ed-dâbbeh" yeryüzünde hareket eden, debelenen bütün canlılar için kullanılan bir isimdir. Ancak daha çok atlar için kullanılır. "ed-Debb" ve "ed-debb", yavaş yürüyüş anlamına gelir.

Ayetin orijinalinde geçen "et-tâir" havada kanatlarıyla uçan canlılara denir. Çoğulu "et-tayr"dır. "er-Râkib" ve "er-rekb" gibi. Ümmet ise, aynı amaç etrafında birleşen, o amaç doğrultusunda ilerleyen insan topluluğu demektir. Aynı din, aynı hukuk sistemi, aynı zaman ve aynı mekân etrafında birleşmek gibi. Bu kelimenin anlamının aslı, "yönelmek"tir. Biri bir şeye yöneldi mi, Araplar "emme/yeummu" ifadesini kullanırlar. "el-Haşr" ise, insanları savaş veya göç gibi sosyolojik bir olay için bir araya toplamak, seferber etmek anlamına gelir.

Ayette, kuşun "iki kanadıyla uçan" niteliğiyle nitelendirilmesi, hayvanların "yeryüzünde hareket eden" niteliğiyle nitelendirilmesine bir karşılık mahiyetindedir. Bu ifade, aslında "Karada ve havada yaşayan hiçbir hayvan yoktur ki..." demekle aynı anlamı ifade etmektedir. Ayrıca bu nitelendirme ile, kavramlar açısından yaşanabilen anlam kaymalarını da önleme amaçlanmıştır. Nitekim "ed-debîb", yavaş hareket etme anlamına geldiği gibi, "uçma" da hızlı hareket etme şeklinde algılanabilir. İşte böyle bir karışıklığa meydan vermemek için bu ayrıntıya başvurulmuş, "iki kanadıyla uçan" nitelendirmesine gerek duyulmuştur.

HAYVANLAR ÂLEMİ

Tefsirini sunduğumuz ayette hitap, insanlara yöneliktir. Ayrıca ayette, karada veya havada yaşayan hayvanların da insanlar gibi birer ümmet olduklarından söz ediliyor. Bununla onların, sayıları kalabalık topluluklar oldukları kastedilmiyor. Çünkü "ümmet" kavramı, salt sayısal çokluk anlamında kullanılmaz. Tam tersine, bu sayısal çokluğu oluşturan bireyler, zorunlu olarak veya kendi istekleriyle bir hedef etrafında birleşip o hedefe yöneldiklerinde böyle bir niteliği hak ederler. Yine bununla, onların sırf çeşitli canlı türleri oldukları ve her türün bireylerinin kendi türlerine özgü yaşama, beslenme, çiftleşme, üreme, barınma tarzları olduğu da kastedilmiyor. Çünkü bu hususlardaki ortaklık bağlamında insanlara benzediklerine hükmedilebilse de, ayetin sonunda yer alan, "Sonra (onlar), Rablerinin huzurunda bir araya getirilecekler." ifadesi gösteriyor ki, bu noktada ön plâna çıkarılan benzerlikten maksat, beslenme, çiftleşme ve barınma gibi hu-

suslardaki benzerlik değildir. Bilâkis, diğer bir ortak nokta vardır ki, onları da tıpkı insanlar gibi, Allah'ın huzurunda toplanma durumunda bırakıyor. İnsanların Allah'ın huzurunda toplanmasını gerektiren şey ise, bir tür bilinçsel yaşamdan başka bir şey değildir. İnsanın mutluluk veya mutsuzluğunu belirleyen şey de, bu bilinçsel yaşamdır. Yoksa, insan topluluğunun herhangi bir bireyi, dünyadaki en lezzetli yemeği yiyebilir, en başarılı evliliği, en tatmin edici birleşmeyi gerçekleştirebilir, en görkemli evde barınabilir, ama bununla beraber, işlediği zulüm ve günden dolaylı mutlu olmayabilir. Bunun tam tersi de mümkündür. Bakarsın bir insan, kendisini saran tüm sıkıntılara, musibetlere ve meşakkatlere rağmen, sahip olduğu insanî erdemler ve kulluk nuru sayesinde son derece mutlu, huzurlu ve hayatından memnundur.

Daha doğrusu insanın bilinçsel yaşamı, -buna dilerse, insanın fıtratı da diyebilirsin- peygamberlik davetinin desteğiyle insan için inanç ve amellerden oluşan bir yasal düzen öngörür. İnsan eğer bu düzene uyar, onun belirlediği yönde hareket eder ve içinde yaşadığı toplum da bu bağlamda kendisiyle uyumlu olursa, dünya ve ahiret hayatında mutlu olur. Şayet içinde yaşadığı toplumun uyumu olmaksızın tek başına hareket ederse, bu sayede yalnızca ahirette veya hem dünyada ve hem de ahirette mutlu olur. Ama eğer bu düzene uymayıp da öngördüğü yasaların bir kısmını veya tümünü terk ederse, hem dünyada ve hem de ahirette mutsuz olur.

İnsan için hükme bağlanan bu yasaları iki cümlede ifade etmek mümkündür: Hayra ve itaate yöneltmek, kötülükten ve günden alıkoymak. İstersen şöyle de diye bilirsin: Adalet ve doğruluğa çağrı, zulmü ve haktan sapmayı yasaklama. Çünkü insan bozulmamış fıtratı uyarınca, bazı şeyleri güzel görür; bunlar kendisi ya da başkaları açısından adalet niteliğine sahiptirler. Yine fıtratı uyarınca, bazı şeyleri de çirkin görür; bunlar da kendisi veya başkaları açısından zulüm niteliklidirler. İlâhî dinse, bunları pekiştirir ve ayrıntılarını ortaya koyar.

Bundan önceki birçok açıklamadan hareketle böyle bir sonuca varıyoruz. Kur'ân'da yer alan birçok ayetten de bu sonucu algılayabiliyoruz: "Nefse ve onu biçimlendirip de ona kötülüğünü ve iyiliğini il-

ham edene andolsun ki, nefsinin kötülüklerden arındıran kurtuluşa ermiş, onu kötülülüklerle gömen de ziyan etmiştir." (Şems, 7-10) "İnsanlar tek bir ümmetti. Allah, müjdeciler ve uyarıcılar olarak peygamberleri gönderdi ve beraberlerinde, insanların anlaşmazlığa düştükleri şeyler konusunda, aralarında hüküm vermek üzere hak kitaplar indirdi. Ancak kendilerine kitap verilenler, apaçık deliller kendilerine geldikten sonra, aralarındaki kıskançlıktan ötürü onda anlaşmazlığa düştüler. Bunun üzerine Allah, iman edenleri hakkında ayrılığa düştükleri gerçeğe kendi izniyle erişti. Allah, dilediğini doğru yola iletir." (Bakara, 213)

Hayatın birçok alanında insanlara eşlik eden hayvanların davranışları üzerinde durup düşündüğümüz zaman, hayvan türlerinden birinin hayat tarzı ve yaşayış şekli üzerinde derin etütler yaptığımız zaman, bunların da tıpkı insanlar gibi bireysel ve toplumsal inançlara ve görüşlere sahip olduklarını görürüz. Varlığını sürdürme amacına yönelik hareketleri ve duruşları, işte bu inanç ve görüşler esasına dayalı olarak biçimlenir. Tıpkı insanın dünya hayatındaki davranışlarını bir dizi inanç ve görüşe dayandırması gibi.

Örneğin herhangi birimiz beslenmeyi, cinsel birleşmeyi ya da çocuk sahibi olmayı arzu eder. Yahut kendisine zulmedilmesinden ve fakirlikten hoşlanmaz. Bu bağlamda zihninde bir düşünce belirir ki, yiyecek araması veya bir şeyler yemesi ya da bir yerde depolaması gerekmektedir. Yahut evlenmesi ve çocuk sahibi olması lâzım gelmektedir. Yine bu bağlamda düşünür ki, zulme katlanmaması, fakirliğe sabretmemesi gerekir. Böylece zihninde beliren bu düşüncelerin önünde açtığı yollarda hareket ederek bu sorunlarına çözümler bulmanın peşine düşer.

Aynı şekilde gözlemlediğimiz kadarıyla, herhangi bir hayvan da hayatının gereksinimlerini karşılama bağlamında tutarlı bir hareketlilik hâlinde olur. Bununla beslenme, çiftleşme ya da barınma gibi ihtiyaçlarını karşılamayı hedefler. Bu da, söz konusu hayvanın ihtiyaçlarının ve bu ihtiyaçları giderecek şeylerin bilincinde olduğundan kuşku edilmemesi gerektiğini gösteren bir olgudur. Yine buradan hareketle anlıyoruz ki, bu hayvanın kendine özgü görüş ve inançları da vardır. Bunların etkisiy-

le, tıpkı insanlarda olduğu gibi, yararlı şeyleri elde etmeye, zararlı şeyleri de kendinden uzaklaştırmaya yönelir. Bazen hayvanların bir avı yakalamak veya düşmandan kurtulmak için akıl almaz hile ve tuzaklara başvurduklarını görüyoruz ki, birer bireysel ve toplumsal yöntem olarak biz insanlar, ancak asırlar sonra bunları ortaya çıkarabiliyoruz.

Birçok hayvan türlerini araştıran bilim adamları, karıncalar, bal arıları ve ağaç kurtları üzerinde yaptıkları araştırmalar sonucu, uygarlık ve sosyal yaşam bağlamında insanı dehşete düşüren bulgular elde etmişler. Sanat ve yönetim incelikleri açısından öyle manzaralarla karşılaşmışlar ki, ancak uygarlıkta ileri gitmiş insan topluluklarında bunların benzerlerine rastlayabiliriz.

Kur'ân-ı Kerim de, hayvanların tanınmasını, yaratılışları ve hareketleri üzerinde düşünülmesini teşvik edici ifadeler içerir: *"Sizin yaratılışınızda ve (Allah'ın yeryüzünde) yaymakta olduğu canlılarda, kesin olarak inananlar için deliller vardır."* (Câsiye, 4) Kur'ân-ı Kerim, sığır, kuş, bal arısı ve karınca gibi hayvanların durumlarından ibret dersleri çıkarılmasını emreder.

İşte bizim kanaatimize göre, çeşitli türlere ayrılan hayvanların, hayatlarıyla ilgili hususlarda ve amaçlarda, davranışlarını dayandırdıkları bu görüş ve akideler, sürükleyici ve engelleyici hükümler içermese de, en azından bazı şeylerin iyi, bazılarınınsa çirkin görülmesini, dolayısıyla zulüm ve adalet kavramlarını içermektedir.

Herhangi bir hayvan türünün bireylerinin aralarında davranış ve huy bakımından birtakım farklılıklar görülmesi de bunu destekleyen bir bulgudur. Sözgelimi iki atın, iki koçun veya iki horozun huyları birbirinden çok farklı olabilmektedir. Biri son derece sert ve huysuz olurken, diğeri oldukça yumuşak ve uysal olabiliyor.

Bunu, kimi hayvan türlerinde bazı bireylerin şahsında gözlemlediğimiz sevgi, nefret, şefkat, merhamet, katılık veya saldırganlık gibi huylar da desteklemektedir. Ki bunun benzerlerini insanlarda görüyoruz. Yine insanlar bazında bu gibi unsurların, fiillerin güzel veya çirkin olarak nitelendirilmesinde belirleyici olduklarını biliyoruz. Amellerin zulüm veya adalet nitelikli olmaları da bu gibi unsurlar bağlamında belirginlik kazanan bir olgudur. Sonra bunların insanın uhrevî haya-

tı üzerinde de etkili olduğu bir gerçektir. Allah'ın huzurunda toplanmalarında, amellerine göre hesaba çekilmelerinde, uhrevî nimet ve ya azaba maruz kalmalarında da bunun etkisini biliyoruz.

Bu noktada, tıpkı insanlar gibi hayvanların da haşredilecekleri hususu belirginlik kazanıyor. Çünkü yüce Allah, adalet, zulüm, takva ve günah gibi niteliklerin insanların amellerine uyarlanmasını, haşrin gerekçesi olarak sayıyor. Bu nitelikleri haşrin varlığının kanıtları olarak ön plâna çıkarıyor. Şu ayetlerde olduğu gibi: *"Yoksa biz, inanıp iyi işler yapanları, yeryüzünde bozgunculuk yapanlar gibi mi tutacağız? Yoksa korunanları yoldan çıkanlar gibi mi tutacağız?"* (Sâd, 28) Hatta yüce Allah, göklerde, yerde ve ikisi arasında yaratılan varlıkların haşrinin geçersiz olmasının, bütün bunların yaratılışlarının geçersizliğine, boş bir eğlenceye dönüşmesine neden olacağını belirtir. Nitekim, biraz önce örnek gösterdiğimiz ayetin hemen öncesinde şöyle buyurmuştur: *"Göğü, yeri ve ikisi arasındakileri boş yere yaratmadık. Bu, inkâr edenlerin zannıdır. Ateşten vay hâllerine o inkâr edenlerin!"* (Sâd, 27)

Bu nedenle, şimdi soruyoruz: Acaba insanlar gibi hayvanlar da Allah'ın huzurunda toplanacaklar mı? Eğer hayvanlar da Allah'ın huzurunda toplanacaklarsa, acaba bu toplanışları insanlarınki gibi mi olacaktır; onların da amelleri tartılacak mı, dünyadaki yükümlülüklerini yerine getirişleriyle bağlantılı olarak cennetle ödüllendirilecekler mi? Ya da cehennemle cezalandırılacaklar mı? Onlarla ilgili olarak dünyevî yükümlülük, elçilerin gönderilişi ve hükümlerin indirilişi şeklinde mi gerçekleşmiştir? Eğer öyle olmuşsa, acaba onlara gönderilen elçi, kendi hemcinslerinden mi olmuş, yoksa bir insan mı olmuş?

Açıklamanın akışının bu noktasında insanın aklına gelebilecek sorulardır bunlar?

Birinci soruya, yani, "Acaba insanların dışındaki canlıların da haşredilmeleri söz konusu mudur?" sorusuna gelince; bununla ilgili olarak tefsirini sunduğumuz ayetin sonunda yer alan *"Sonra (onlar), Rablerinin huzurunda bir araya getirilecekler."* şeklindeki ifade, yukarıdaki soruya yeterli bir cevap niteliğindedir. Buna yakın bir ifade de şu ayette yer almaktadır: *"Vahşi hayvanlar bir araya getirildiği za-*

man." (Tekvîr, 5)

Hatta göklerin, yerin, güneşin, ayın, yıldızların, cinlerin, taşların, putların ve müşriklerin Allah'ı bir yana bırakarak ibadet ettikleri diğer düzmece ilâhların da geri döndürüleceklerine ilişkin birçok ayet vardır. Aynı şekilde altın ve gümüşün de ahiret günü yeniden var edileceklerini ve cehennem ateşinde kızdırılarak zekâtı vermeyenlerin alınlarının ve yanlarının onunla dağlanacağını ifade eden ayet de vardır. Bu gibi ayetleri teker teker sunmanın gereğini duymuyoruz. Ayrıca, bunlara ilişkin rivayetler de sayılmayacak kadar çoktur.

İkinci soruya, yani, hayvanların da tıpkı insanlar gibi haşredilip, amellerinden dolayı hesaba çekilecekleri, bundan dolayı ödüllendirilecekleri veya azaba çarptırılacakları hususuyla ilgili soruya gelince; bu soruya verilecek cevap şudur: Bu, bireylerin toplanıp zorlamayla bir yere doğru sürüklenmeleri anlamına gelen haşrin vazgeçilmez bir sonucudur. Gök, yer, güneş, ay ve taş gibi şeyler hakkında ise haşretme ifadesi kullanılmamıştır. Aşağıdaki ayetler bu hususa örnek oluşturmaktadır:

"O gün yer başka yere dönüştürülür, gökler de (başka göklere) ve (insanlar) tek ve kahredici Allah'ın huzuruna çıkarlar." (İbrâhîm, 48) *"Kıyamet günü yer tamamen O'nun avucu içindedir, gökler de sağ elinde dürülmüştür."* (Zümer, 67) *"Güneş ve ay bir araya getirildiği zaman."* (Kıyâmet, 9) *"Siz ve Allah'tan başka taptıklarınız, cehennem odununuz. Siz oraya gireceksiniz. Eğer onlar tanrı olsalardı, oraya girmezlerdi."* (Enbiyâ, 98-99)

Kaldı ki, yüce Allah'ın sözündeki, insanların haşriyle ilgili ifadelerinin özü, bunun onlar arasında baş gösteren ihtilâfların hak esasına dayalı olarak çözüme kavuşturulması amacıyla gerçekleşeceği yönündedir. Bu hususla ilgili olarak yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"Rabbin, ayrılığa düştükleri konularda kıyamet günü onların aralarında hükmedecektir."* (Secde, 25) *"Sonra dönüşünüz bana olacak. O zaman, ayrılığa düştüğünüz şeyler hakkında aranızda ben hükmedeceğim."* (Âl-i İmrân, 55) Bunun gibi daha birçok ayet örnek gösterilebilir.

Tümünün dönüşü ise, iyilik yapanın ödüllendirilmesi ve zulmedenin de zulmünden dolayı cezalandırılmasına yöneliktir. Nitekim yüce

Allah şöyle buyurmuştur: *"Muhakkak ki biz, suçlulardan öç alıcıyız."* (Secde, 22) *"Sakin, Allah'ı elçilerine verdiği sözden cayar sanma! Allah, mutlak üstündür, öç alandır. O gün yer başka yere dönüştürülür, gökler de (başka göklere) ve (insanlar) tek ve kahredici Allah'ın huzuruna çıkarlar."* (İbrâhîm, 47-48) Bu iki nitelik, yani iyilik ve zulüm nitelikleri, genel anlamda hayvanların davranışları açısından da söz konusudur.

Bu sonucu, şu ayetten çıkan anlam da destekler mahiyettedir: *"Eğer Allah, insanları yaptıkları işler yüzünden hemen cezalandıracak olsaydı, yeryüzünde hiçbir canlı bırakmazdı. Fakat, onları belirtilmiş bir süreye kadar erteliyor."* (Fâtır, 45) Bu ayetten şu anlaşıyor: "Eğer insanların işledikleri zulümler, hemen ilâhî azabı gerektirecek olsaydı, bu, zulüm olmasından dolayı olurdu. Zulüm ise, insan olsun, hayvan olsun bütün canlılar için söz konusu olan bir niteliktir. Bu durumda, yüce Allah'ın yeryüzünde hiçbir canlı bırakmaması gerekirdi." Gerçi, bu ayette sözü edilen canlıdan maksadın, özel olarak insan olduğunu da söyleyen olmuştur.

Diğer canlıların da kıyamet günü haşredilip yaptıkları kötülüklerin cezasını çekecek olmaları, onların bilinç ve irade bakımından insanlarla eşit olmalarını, nefsi ve ruhsal açıdan insan derecesine çıkmalarını gerektirmez; aklî zorunluluk bunu reddeder, gerek hayvanların ve gerekse insanların sergiledikleri davranışların etkileri böyle bir ihtimali ortadan kaldırır.

Hatta, insanların ve diğer canlıların kıyamet günü, dünyadayken işledikleri amellerden sorumlu tutulup cezalandırılma, hesaba çekilip ödüllendirilme bakımından ortak bir zeminde bulunmaları, onların her açıdan denk ve eşit olmalarını gerektirici bir durum olmadığı gibi, bizzat insan bireylerinin kendi aralarında ortak bir düzlemde olmaları da, amellerinin inceliklerine dikkat edilmesi ve detayları üzerinde durulması açısından aynı şekilde hesaba çekilmelerini, dolayısıyla akıllı insanla aptal insanın, doğru yolu bulan insanla doğru yolu bulma imkânından yoksun insanın aynı sanık sandalyesine oturtulmasını gerektirmez.

Kaldı ki, yüce Allah, bazı hayvan bireylerinden öyle şeyler anlatıyor ki, ince anlamları, soyut kavramları anlama açısından, anlama ve kav-

ram bağlamında orta düzeyli bir insandan hiç de geri kalır bir yönleri olmadığı anlaşıyor. Örneğin, yüce Allah'ın Hz. Süleyman (a.s) kıssası çerçevesinde bir karıncadan aktardığı sözler gibi: *"Karınca vadisine geldikleri zaman bir karınca, 'Ey karıncalar, yuvalarınıza girin ki, Süleyman ve orduları, farkında olmayarak sizi ezmesinler.' dedi."* (Neml, 18)

Yine aynı surede, bir hüthüt kuşunun bir süre ortadan kayboluşunun ardından Hz. Süleyman'a söylediği sözleri gibi: *"Hüthüt dedi ki: Senin (bilgice) kuşatmadığın bir şeyi kuşattım ve Seba'dan sana gerçek bir haber getirdim. Ben, onlara hükümdarlık eden bir kadın gördüm. Kendisine her şey verilmiş ve büyük bir tahtı var. Onun ve kavminin, Allah'ı bırakıp güneşe secde ettiklerini gördüm. Şeytan, onlara işlerini süslemiş de onları doğru yoldan çevirmiş, bu yüzden yola gelemiyorlar..."* (Neml, 22-24)

Bilgili bir araştırmacı, bu ayetlerde sözü edilen hayvandan görülen anlayış ve bilinç belirtileri üzerinde durup düşündüğü, ardından bunların objektif değerlerini ölçtüğü zaman, bu derecede bir anlayış ve bilincin, birtakım bilgiler bütününe ve çeşitli kavrayışlara dayandığından, bunların da bazı yalın ve bileşik anlamlardan kaynaklandığından kuşku duymaz.

Zoologların hayvanlar üzerinde yaptıkları derin araştırmalar, çeşitli hayvan türlerine yönelik eğitsel faaliyetler sonucu elde ettikleri ilginç bulgular, şaşırtıcı durumlar, bizim bu çıkarsamamızı destekler mahiyettedir. Bu bulgulara baktığımızda bunların ancak latif bir iradeye, derin bir düşünceye ve keskin bir bilince sahip bir canlıdan kaynaklanabileceğini düşünürüz.

Üçüncü ve dördüncü soruya, yani, "Hayvanlar, dünyevî yükümlülüklerini kendilerine gönderilen bir elçiden ve indirilen vahiy yoluyla mı alırlar? Ve bu elçi, gönderildiği hayvan türünün bir bireyi midir?" sorularına gelince; şu kadar söyleyebiliriz ki, hayvanlar âlemi şu ana kadar bizim için bir meçhuldür, kalın bir perdenin gerisindedir. Dolayısıyla, bu tür konulara kafa yormak, yararsız bir uğraşından ve bu konulara ilişkin bir şey söylemek, bilgisizce konuşmaktan başka bir şey olmaz. Kur'ân-ı Kerim de, zahirinden anladığımız kadarıyla, bu husus-

ta herhangi bir açıklama sunmamaktadır. Ayrıca, ne Peygamberimizden (s.a.a), ne de Ehlibeyt İmamlarından (a.s) bu hususla ilgili bir değerlendirmeye esas alınacak bir rivayet de nakledilmemiştir.

Şu kadarı var ki, hayvan topluluklarının da, tıpkı insan toplulukları gibi, özünde ilâhî dini barındırdığını ve bunun insanlarda olduğu gibi fitrattan kaynaklandığını anlıyoruz. Fıtrat menşeli dinin, insanı Allah'ın huzurunda toplanmaya ve amellerinin cezasını almaya hazırladığı gibi, hayvanları da hazırladığını biliyoruz. Bununla beraber, insanlarla karşılaştığımızda, hayvanların davranışlarından gözlemlediğimiz kadarıyla, hayvanlara, insanlarınkine benzer ayrıntılı bilgilerin verilmediğini ve insanlar gibi ayrıntılı şekilde ilâhî yükümlülüklerle sorumlu kılınmadığını söyleyebiliriz. Her şeyin insanların emrine verildiğini ve insanların bütün canlılardan üstün olduğunu dile getiren Kur'ân ayetleri de bu hususu desteklemektedir.

* * *

Şimdi ayetin metnini yeniden ele alalım: "*Yeryüzünde hareket eden hiçbir hayvan ve iki kanadıyla uçan hiçbir kuş yoktur ki, (onlar da) sizin gibi birer ümmet olmasınlar.*" ifadesi gösteriyor ki, tüm hayvan türleri arasında rastladığımız hayvan toplulukları, kendi türlerine özgü bilinçli amaçlar etrafında oluşmuşlardır. Her hayvan türü, tıpkı insanda olduğu gibi, bilinç ve iradesi oranında bu amaçlara yönelik eylemler içine girer.

Bu da beslenme, gelişme ve üreme gibi sadece bu dünya hayatıyla sınırlı doğal amaçlara özgü bir durum değildir. Aksine bunun etkinliği, ölümden sonrasını da kapsar ve onu diğer bir hayatla irtibatlandırır. Bilinç ve irade pınarlarından beslenen mutluluk ve mutsuzluk olgularıyla bağlantılı hâle getirir.

Bazılarının buna şöyle itiraz edeceklerini duyar gibi oluyoruz: Bilim adamları, insan dışındaki canlı türlerinin serbest irade ve seçme yeteneğinden yoksun olduklarını kesin olarak ortaya koymuşlardır. Bu yüzden hayvanların fiilleri de, tıpkı bitkilerin fiilleri gibi, istem dışı doğal fiiller olarak değerlendirilir. Bu nedenledir ki, yararına olan bir şeyle karşılaştığında üzerine atlamaktan kendini alamaz. Kedinin fa-

reyi veya aslanın avını gördüğünde yaptığı gibi. Yine bir hayvan kendisinden üstün olan düşmanıya karşılaştığında derhal kaçmaktan kendini alamaz. Farenin kediyle veya ceylanın aslanla karşılaştığında olduğu gibi. Dolayısıyla, insanların dışındaki canlılar açısından serbest irade ve isteme dayalı mutluluk ve mutsuzluktan söz etmenin bir anlamı yoktur.

Ancak insanın isteme bağlı eylemlerini yerine getirirken birer aracı olarak kullandığı istem ve psikolojik haletler üzerinde iyice düşündüğümüz zaman, bu kuşkunun yersiz olduğunu anlarız. Şöyle ki: İnsanın isteme bağlı eylemlerinin yerine getirilmesine esas oluşturan bilinç ve irade olgularının insanın ruhsal yapısına yerleştirilmiş olmasının gerekçesi, bilinçli bir canlı türü olarak insanın objeler dünyasında madde üzerinde tasarrufta bulunması ve kendisine yararlı olan şeyleri zararlı olan şeylerden ayırmak suretiyle varlığını koruma amacına dönük olarak onlardan yararlanmasıdır. İlâhî iradenin insanı bilinç ve irade olgularıyla donatması bu yüzdendir. İnsan, bu diri bilinciyle kendisine zararlı olan şeyi yararlı olan şeyden ayırır. Bir yarar söz konusu olduğunda, onu irade eder ve ona dönük fiilini gerçekleştirir. Şayet karşısına çıkan olgunun yararlılık özelliği açıksa ve bunun yararlı olduğuna hükmetmek için vicdanından ve ona ilişkin temel bilgiden başka ek unsurlara gerek yoksa, karşısına çıkar çıkmaz onu ister ve hemen gerekli olan eylemi gerçekleştirir, bir an bile duraksamadan onun üzerinde tasarrufta bulunur. Bunu soluk alıp verme gibi insanın temel ve köklü fonksiyonlarının şahsında gözlemleyebiliriz. Fakat, insanın karşısına çıkan olgunun yararlılık özelliği açık değilse, buna ilişkin sağlıklı bir bilginin oluşması için nedenlerde eksiklik söz konusuysa ya da objeler dünyasından veya inanç sisteminden kaynaklanan engeller varsa, yararlılık özelliği kesinlik kazanmadığı için, salt bilgi, onun insanın iradesi ve eylemi bazında gerçekleşmesi için yeterli olmaz.

İşte bu gibi olgular söz konusu olduğunda düşünme olgusu devreye girer. Eksikliklerinin, engellerinin ve gizli kalmasını sağlayan etkenlerin belirlenmesine çalışılır. Böylece onun gerçekten yararlı mı, yoksa zararlı mı olduğu tespit edilir. Şayet bu araştırma sonucu, onun yarar-

lı olduğu ortaya çıkarsa, hemen akabinde ona yönelik bir irade belirginleşir ve bu da ona dönük bir eylemi gündeme getirir. Tıpkı yararlılık özelliği açık olup düşünmeyi gerektirmeyen olgularda olduğu gibi. Örneğin, acıkmış bir insanı gözlerimizin önüne getirelim. Bu insan açlığını giderecek bir gıda maddesi gördüğünde bununla ilgili olarak kuşkuya düşebilir. Acaba temiz midir, yenebilir mi, yoksa bozuk bir yiyecek mi, zehirli mi, zararlı maddeler içeriyor mu? Ya da bu yiyecek kendi malı mıdır, başkasına mı aittir, üzerinde tasarruf etme hakkına sahip midir, değil midir? İşte bu tür kuşkuların belirlediği bir anda karşısına çıkan yiyecek maddesi üzerinde tasarruf etmekten imtina eder, geri çekilir. İki taraftan biri kesinlik kazanıncaya kadar gözlemini sürdürür. Şayet verdiği yargı, o gıda maddesini yiyebileceği yönünde ise, bu onun yararlı olduğunun da göstergesi olur. Bundan sonra istemde bulunup eyleme geçmesi için bekleme gereğini duymaz.

Eğer bu madde hakkında ta baştan itibaren bir kuşkusu bulunmazsa, onun temiz ve yenebilir bir gıda olduğunu bilirse, varlığından haberdar olur olmaz gözlem ve düşünme gereğini duymadan hemen onu ister. Bu şekilde oluşan bir bilgi, söz konusu olguya yönelik istem ve tasarrufta bulunma eyleminden ayrılmaz.

İstemle ilgili olarak özetle şunu söyleyebiliriz: İnsan, üzerinde tasarrufta bulunacağı bazı şeyleri ayırt edememişse, yararlı mı, zararlı mı olduğunu ilk bakışta tespit edememişse, buna açıklık getirmek için gözlem ve düşünme olgularına başvurarak iki taraftan veya taraflardan birini tercih eder. Ama ilk bakışta ayırt edebilmişse, hemen onu ister ve gerekli eylemi gerçekleştirir; bekleme gereğini duymaz, hiçbir şekilde gözlem ve denetim yapmaz. Dolayısıyla insan, ister irdeleme sonucu olsun, ister olmasın yararlı olduğunu bildiği bir şeyi ister. İrdeleme ve gözlemi ise, sağlıklı bir yargıda bulunmasının önündeki engelleri kaldırmak için gerçekleştirir.

Öte yandan, serbest istemlerine dayalı olarak fiillerini gerçekleştiren insan bireylerinin durumunu irdelediğimizde, istemlerinin esasını oluşturan ilkeler bazında büyük farklılıklar arz ettiklerini görürüz. Cesaret, korkaklık, iffetlilik, açgözlülük, ataklık, tembellik, ağırbaşlılık

ve hafif meşreplik gibi ruhsal nitelikleri ve içsel durumları kastediyoruz. Aynı şekilde akletme gücü ve zayıflığı, isabetli ya da isabetsiz görüş sahibi olma gibi hususlarda da farklılık gösterirler.

Örneğin açgözlü insanın kendini zorunlu, istemi devre dışı bırakılmış gibi gördüğü iştah çekici şeylerin karşısında, iffetli ve temiz bir insan en ufak bir tepki göstermez. Korkak bir insan, herhangi bir görev bağlamında ya da savaş ortamında gördüğü en ufak bir eziyet karşısında iradesini kaybeder ve bu eziyeti isteminin devre dışı kalması için bir mazeret olarak görür. Ama kızıl ölümü bile hiçe sayan cesur bir insan, her türlü acıya göğüs germeyi bir erdemlilik olarak görür, amacını gerçekleştirmek uğruna her türlü acıyı göze alır. Ahmak ve kıt akıllı bir kimse, en basit bir tasavvur ile herhangi bir şeyi tercih etmeye yönelebilir. Akıllı ve ağır başlı bir kimse ise, bu tür tasavvurlar sonucu herhangi bir şeyi tercih etmeyi bir oyun ve eğlenceden ibaret görür. Sonra, iyi ile kötüyü birbirinden ayıramayan çocukların fiilleri de isteme bağlıdır; ama olgun insanlar bunları önemsemez, üzerinde durmaya değer bulmazlar.

Yine, diyaloglarımızda birtakım sosyal mazeretleri gerekçe göstererek kimi fiillerimizin zorunlu ve istem dışı olduğunu ileri süreriz. Oysa gerçekte hiç de öyle değildir. Örneğin, sigara içen bir kimsenin alışkanlık mazeretine sığınması, uykucu bir insanın hâlsizliği bahane etmesi, hırslı veya hain bir insanın da yoksulluğu gerekçe göstermesi gibi.

İstem ve sebeplerinin dayandığı ilkelerle ilgili bu fahiş farklılıklar ve isteme bağlı fiiller dünyasındaki bu geniş yelpaze, dini ve diğer sosyal sistemleri, isteme bağlı fiiller için insan toplumunun güç ve anlama bağlamında orta hâlli fertlerini esas alarak bir sınır tayin etmeye yöneltmiştir. Buna dayalı olarak da emir ve yasakları, ödül ve sevapları ve tasarrufların geçerliliği gibi durumları tespit etme yönüne gitmişlerdir. Orta hâlli bir insanın isteme bağlı fiillerine esas oluşturan şartlar ve sebepler tam olarak gerçekleşmediği durumlarda bir eylemde bulunan kimseleri mazur kabul etmişlerdir.

İstem bağlamında baz alınan ve alt düzeyinin istemliliğini olumsuzlayan bu orta hâl, varoluşsal açıdan gerçeği tam olarak yansıtmasa da,

dinin ya da toplumun çıkarını gözetmeyi esas alan dinsel ya da toplumsal yargı açısından da tanınan, kabul edilen bir şeydir.

Şimdiye kadar yaptığımız açıklamalar üzerinde iyice durup düşündüğümüz zaman, insanların dışındaki canlıların bütünüyle seçme iradesinden yoksun olmadıklarını görürüz. Bununla beraber, seçmenin, istemde bulunmanın anlamı bazında orta hâlli bir insandan daha alt düzeyde olduklarını kabul etmemiz de bir zorunluluktur. Örneğin kimi hayvanlarda, özellikle evcil hayvanlarda, engellerin söz konusu olduğu durumlarda bir şeyi yapıp yapmamakta tereddüt ettiklerini gözlemliyoruz. Aynı şekilde, zorla veya korkuyla ya da eğitilerek bir şeyi yapmaktan kaçındıkları da sıkça gözlemlenen bir olgudur. Bütün bunlar gösteriyor ki, bu hayvanlar söz konusu eylemi yapıp yapmaya karar verme yeteneğine sahiptirler. İşte istemde bulunma ve serbestçe seçme yeteneğinin özü de budur. Gerçi düşünüp karar verme hususunda hayvanların son derece zayıf oldukları ve orta hâlli bir insanın düzeyine dahi erişemedikleri de gözlemlenen bir diğer gerçektir.

Zayıf da olsa, insanların dışında hayvanların da istemde bulunma, serbest seçimi gerçekleştirme anlamından büsbütün yoksun olmadıkları anlaşıldığına göre, yüce Allah'ın onların bu yeteneklerinin ortalama düzeyini esas alarak, onlar için bizim kavrayamadığımız bir yükümlülükler manzumesi öngörmüş olması mümkündür. Ya da onları, bu istemlerini esas alan ve bizim bilmediğimiz bir başka muameleye tâbi tutması, Allah'ın daha iyi bildiği bir gerçeğe boyun eğdikleri zaman onları ödüllendirmesi, karşı çıktıkları zaman da cezalandırması mümkündür.

Biz, kitapta hiçbir şeyi eksik bırakmamışızdır.

Bu ifade, ayetin akışı içinde bir ara cümle konumundadır. Ayetin akışından anladığımız kadarıyla, içinde herhangi bir eksik bırakılmayan şey, kitaptır. "*Hiçbir şeyi*" sözcüğü ise, eksik bırakılabilecek türden şeylere yönelik bir işarettir. Dolayısıyla şöyle bir anlam çıkıyor karşımıza: Durumunun gözetilmesi, gereklerinin yerine getirilmesi ve özelliklerinin açıklanması gereken hiçbir şey yoktur ki, eksik bırakılmaksızın kitapta onu yer verilmiş olmasın. Dolayısıyla kitap tam ve eksik-

sizdir.

Eğer ayette geçen "kitap"tan maksat, yüce Allah'ın Kur'ân'ın birçok yerinde kitap olarak isimlendirdiği ve içinde, olmuş olan, olmakta olan ve olacak olan her şeyin yazılı bulunduğu levh-i mahfuz ise, bu durumda şöyle bir anlam kastedilmiş olur: İnsan topluluklarına benzeyen hayvan topluluklarının ümmetsel yaşamlarına egemen olan bu düzenlerin, yüce Allah tarafından hayvan türlerinin yaratılışlarının esası hâline getirilmeleri gerekir ki, hayvanların yaratılışları gereksiz bir işmiş gibi algılanmasın ve varlıkları boşa gitmesin, bu canlı türleri kapasiteleri oranında kemal düzeyine erişme lütfundan yoksun kalmasın.

Dolayısıyla bu ayet, özel bir nitelikte, şu ayetlerin genel bir nitelikte işaret ettikleri bir hususu vurgulamaktadır: "*Rabbinin bağışı men edilmez.*" (İsrâ, 20) "*Hiçbir canlı yoktur ki O, onun perçeminden tutmuş olmasın. Gerçekten Rabbim doğru bir yol üzerindedir.*" (Hûd, 56)

Eğer bundan maksat Kur'ân-ı Kerim ise, -ki yüce Allah birçok yerde onu kitap olarak isimlendirmiştir- o zaman da şöyle bir anlam kastedilmiş olur: Ulu Kur'ân, bir hidayet kitabıdır, insanları doğru yola iletir. Bunun için de hakka yönelik bir yol göstericilikte kaçınılmaz öneme sahip gerçek bilgileri açıklamayı esas alan bir yöntemi izler, salt hakikati gözetir. Bu yüzden, insanların dünya ve ahiret mutlulukları için gerekli olan hiçbir şeyi eksik bırakmadan açıklamıştır. Nitekim bir ayette şöyle buyurulmuştur: "*Sana bu kitabı, her şeyi açıklayan olarak indirdik.*" (Nahl, 89)

İnsanların, ahiretle ilgili olarak derin kavrayışa ulaşmak için, kıyamet günü dirilip ilâhî huzurda toplanma ile dünya hayatındaki ümmet nitelikli toplumsal yaşayış arasındaki bağlantıyı bilmeleri gerekir. Ayrıca, hem kendi yaşantılarında, hem de diğer hayvanların yaşantılarında gözlemledikleri bu durumun, birtakım başka yararlarının da olduğunu göz önünde bulundurmaları gerekir. Bu yararların başında, Allah'ın birliği, latif gücü, yaratılış ve evrene egemen olan düzen konusundaki inayeti hususunda derinleşmek gelir.

Bu yararların en önemlilerinden biri de, varlıkların eksiklikten mükemmelliğe doğru bir süreç izlemekte olduğunu anlamaktır. Bu

sürecin bazı aşamaları insanla birlikte tüm canlıları kuşatırken, bazı aşamaları da daha aşağıdaki varlık türlerini kapsamaktadır. Bitkiler âleminde başlayıp insanlık âleminin hemen eşiğine ve insanlık âlemine doğru gelişme gösteren bir süreçtir bu. Nitekim yüce Allah, hayvanları bilip tanımayı, onların varlıklarına yerleştirilen evrensel ayetleri gözlemlemeyi ısrarla teşvik etmektedir. Bunu, insan türünün mutluluğunu gerektiren en üst düzeydeki bilgiye ulaşmanın, yani yüce Allah ile ilgili kesin bilgiye ulaşmanın yolu olarak nitelendirmektedir: **"Sizin yaratılışınızda ve yeryüzünde yaymakta olduğu canlılarda, kesin olarak inananlar için ibretler vardır."** (Câsiye, 4) Hayvanlar âleminin gözlemlenmesini teşvik eden çok sayıda ayet yer alır Kur'ân'da.

Bu bağlamda tefsirini sunduğumuz ayette, yukarıda işaret ettiğimiz her iki anlam da esas alınarak "kitab" sözcüğüyle mutlak anlamda kitap kastedilmiş olabilir. Buna göre, karşımıza şöyle bir anlam çıkar: Yüce Allah, yazdıklarında hiçbir şeyi eksik bırakmaz. Bunun varoluş kitabındaki boyutuna gelince; O, her canlı türü için ulaşabileceği bir kemal düzeyi öngörür, takdir eder. Örneğin hayvan türleri için, tıpkı insan türü için öngördüğü gibi, ümmet nitelikli toplumsal bir yaşama bağlı bir mutluluk öngörmüş ve bu öngörüsünde, söz konusu hayvan türünün buna ilişkin kabiliyetini esas almıştır. Bu yüzden onunla ilgili hiçbir hususu eksik bırakmamıştır. Meselenin, insanlara indirilen vahiy nitelikli kitaba yansıyan boyutuna gelince; O, bu kitapta insanların iyiliğine ve dünya-ahiret mutluluklarına yarayan tüm bilgileri açıklamış ve bu hususta eksik bir şey bırakmamıştır. Bu bilgilerden biri olarak da, hayvanlar âlemini de ihmal etmemiş, tefsirini sunduğumuz bu ayette, hayvanlarla ilgili bir gerçeğe parmak basmıştır. Buna göre, yüce Allah, hayvanlara bir tür varoluşsal mutluluk bahşetmiştir. Onları canlı ümmetler kılmış ve varoluşlarıyla Allah'a doğru hareket etmelerini ve tıpkı insanlar gibi O'nun huzurunda toplanmalarını sağlamıştır.

Sonra (onlar), Rablerinin huzurunda bir araya getirilecekler.

Burada Allah'ın huzurunda toplanma, yani haşır olgusunun hayvanları da kapsadığı açıklanıyor. Buna göre, hayvanlara ihsan edilen ya-

şam, sonunda Allah'ın huzurunda toplanmayı gerektiren türden bir yaşamdır. Tıpkı insanların yaşamlarının bu özelliğe sahip olduğu gibi. Nitekim bu yüzden, onlar için de bilinç ve akıl sahipleri için kullanılan zamir kullanılmış ve "ilâ Rabbihim yuhşerûn=Rablerinin huzurunda bir araya getirilecekler." denmiştir. Bununla hoşnutluğun, gazabın, ödüllendirmenin ve cezalandırmanın eksenini oluşturan özün hayvanlarda da varolduğuna işaret edilmek istenmiştir.

Ayette, yüce Allah ile ilgili olarak, önce üçüncü şahıs sıygasından birinci çoğul şahıs sıygasına, sonra yine üçüncü şahıs sıygasına geçiş yapılıyor. Buna "iltifat sanatı" denir. Ayet üzerinde düşündüğümüz zaman, ayetin akışının üçüncü şahıs sıygasını gerektirdiğini görürüz. An-cak, **"Biz, kitapta hiçbir şeyi eksik bırakmamışızdır."** ifadesinde çoğul şahıs sıygasına geçiş yapılmış olması, bu ara cümlelerin, Peygamber'e yönelik özel bir hitap olmasından kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla, Peygamber'e (s.a.a) yönelik hitap sona erdikten sonra, tekrar ayetin akışının aslına dönüş yapılmıştır.

Bu ayetin ifade ettiği anlam bazında ileri sürülen son derece ilginç görüşlerden biri, bu ayetin tenasuha (reenkarnasyon) delâlet ettiği iddiasıdır. Güya insan ruhu ölümle birlikte bedeninden ayrıldıktan sonra, karakterinde kökleşen alçak huylara uygun düşen herhangi bir hayvanın bedenine girer. Hileci bir nefsin tilki bedenine, bozguncu kindar bir nefsin kurt bedenine, insanların hata ve ayıplarını ortaya çıkarmaya düşkün nefsin domuz bedenine, aç gözlü obur nefsin öküz bedenine girmesi gibi. Böylece bu ruhlar bedenden bedene girerek azap görürler. Bu, alçak karakterli bedbaht ruhlar için geçerlidir. Mutlu ruhlar ise, ölümden sonra, nimetlenen mutlu ve faziletli insanların bedenlerine girerler. Bu anlayışa göre, ayetin anlamı şöyledir: **"Hiçbir hayvan yoktur ki, sizin gibi insan toplulukları olmasınlar. Bunlar sizin gibi insanlarken ölümden sonra hayvanlar şekline girmişlerdir..."**

Ancak bizim açıklamalarımızdan, ayetin bu tarz bir yoruma mesnet oluşturacak bir yönü bulunmadığı anlaşılmaktadır. Ayetin sonunda yer alan, **"Sonra (onlar), Rablerinin huzurunda bir araya getirilecekler."** ifadesi de böyle bir yorumla bağdaşmamaktadır. Kaldı ki, bu ve benzeri yorumların yanlış ve batıl olduğu, onlara değinip doğru mu,

yanlış mı olduğunu incelemeye gerek duyulmayacak kadar açıktır. Yine bu ayetle ilgili olarak ileri sürülen ilginç yorumlardan biri de şudur: Hayvanların haşredilmelerinden maksat, ölmeleridir. Dolayısıyla hayvanlar öldükten sonra diriltilmeyeceklerdir. Bir diğer görüşe göre de, burada ölüm ve diriliş birlikte kastedilmiştir. Ne var ki, birinci görüşü, *"Rablerinin huzurunda bir araya getirilecekler (Rablerinin huzuruna götürülecekler)." ifadesi olumsuzlamaktadır. Çünkü Allah'ın huzuruna ölmenin bir anlamı yoktur. İkinci görüşe gelince, gereksiz bir birliktelik esas alınmıştır. Çünkü ölümü dirilişe eklemenin bir anlamı olmadığı gibi, ayette de bunu gerektirecek bir durum söz konusu değildir.*

39) Ayetlerimizi yalanlayanlar, karanlıklar içinde kalmış sağır ve dilsizlerdir. Allah kimi dilerse, onu saptırır...

Burada yüce Allah, şunu demek istiyor: Allah'ın ayetlerini yalanlayanlar işitme, konuşma ve görme nimetlerinden yoksundurlar. Çünkü onlar karanlıklar içindedirler. Karanlıklar içinde olanların da görme organları iş görmez. Öte yandan sağır olduklarından dolayı hak sözü işitip ona icabet etmeleri de güçlerinin kapsamında değildir. Dilsiz olmalarından dolayı da hak sözü söyleyemiyorlar, tevhit ve risalet hakkında tanıklıkta bulunamıyorlar. Karanlıklar tarafından çepeçevre kuşatıldıkları için de hak yolu görüp izlemeleri imkânları dahilinde değildir.

"Allah kimi dilerse, onu saptırır..." ifadesi gösteriyor ki, onların sağır-lıkları, dilsizlikleri ve karanlıklar içinde kalmışlıkları, Allah'ın ayetlerini yalanlamalarının bir cezası olarak Allah tarafından içine düşürüldükleri bir azap, bir pisliktir. Çünkü yüce Allah, kendisine izafe ettiği saptırmayı onlar için bir ceza kılmıştır. Tıpkı şu ayette işaret edildiği gibi: "Onunla sadece fasıkları saptırır." (Bakara, 26)

Şu hâlde, Allah'ın ayetlerini yalanlamaları, sağır, dilsiz ve karanlıklar içinde oluşlarından kaynaklanmamaktadır. Aksine Allah'ın ayetlerini yalanlamalarından dolayı sağır, dilsiz ve karanlıklar içinde kalmışlardır. Dolayısıyla yüce Allah'ın onları saptırmasından maksat, onları sağır, dilsiz ve karanlıklar içine düşmüş kimseler kılmasıdır. Yüce Allah'ın saptırmasını dilediği kimselerden maksat da, ayetlerini yalanlayan kimselerdir.

Karşılaştırma yaptığımız zaman, yüce Allah'ın dilediği kimseyi doğru yola koymasından maksadın da, ona gerçekleri işitmesini sağlayacak işitme organını bahşetmesi olduğu ortaya çıkmaktadır. Böyle bir insan, ilâhî davetçiye icabet eder ve gözleriyle de gerçeği görebilir. Bu da Allah'ın, ayetlerini yalanlamayan kimseye verdiği ödüdür. Dolayısıyla yüce Allah, dilediği kimseyi saptırır, ancak hak edenden başkasını saptırmayı da dilemez. Aynı şekilde, dilediği kimseyi de doğru yola koyar, ancak rahmetine talip olandan başkası için de bunu dilemez.

Daha önce yüce Allah'ın bazı kimseleri nitelendirirken kullandığı sağırılık, dilsizlik ve körlük gibi niteliklerin gerçekte ne anlam ifade ettiklerini açıklamıştık. Bu ayette ise, dikkat çeken bir başka husus vardır. O da, *"karanlıklar içinde kalmış sağır ve dilsizlerdir"* ifadesinin orijinalinde, sayılan üç nitelikten ikincisinin birincisine atfedilip üçüncüsünün atfedilmemesi durumudur. Şöyle ki: Önce sağırılıktan söz ediliyor ki, bu onların niteliklerinden biridir. Sonra dilsizlikten söz ediliyor ve önceki niteliğe atfediliyor, ki bu da onların ikinci nitelikleridir. Ardından onların karanlıklar içinde oluşlarından söz ediliyor, fakat üçüncü bir nitelikleri olduğu hâlde önceki ifadeye atfedilmiyor. Kısacası, niteliklerden biri diğerine atfedilirken bir başkası atfedilmiyor. Oysa anlam itibarıyla tefsirini sunduğumuz bu ayetle benzerlik oluşturan bir başka ayette niteliklerin hiçbirinin birbirine atfedilmeden zikredilmiştir. Bununla münafıklarla ilgili şu ayeti kastediyoruz: *"Sağır-dırlar, dilsizdirler, kördürler."* (Bakara, 18) Yine bu ayetin benzeri bir başka ayette ise, niteliklerin hepsi birbirine atfedilmiştir. O da, kâfirlerle ilgili şu ayettir: *"Allah, onların kalplerini ve kulaklarını mühürlemiştir ve gözlerinde de perde vardır."* (Bakara, 7)

Büyük bir ihtimalle, tefsirini sunduğumuz bu ayette, yani, *"karanlıklar içinde kalmış sağır ve dilsizlerdir."* ifadesinde böyle bir ifade tarzına gidilmiş olmasının sebebi, sağır olanların dilsiz olanlardan ayrı olduklarına işaret etmektir. Buna göre sağır, büyüklerine tâbi olan taklitçi cahillerdir ki bu durumları, onların hak içerikli mesajı duymalarını sağlayacak bir işitme organlarının kalmamasına sebep olmuştur. Dilsizlerse, uyulan liderlerdir. Onlar, tevhit inancını esas alan ve şirki

yeryüzünden silmeyi amaçlayan davetin gerçek olduğunu bilirler. Fakat, inatçılıklarından ve azgın kişiliklerinden dolayı hak mesajın doğruluğunu itiraf etmek ve ona tanıklıkta bulunmak için dillerini kırırdatmazlar. Ama her iki grup da karanlıklar içinde olmak hususunda ortaklırlar. Bu karanlıklar içinde hakkı görmeleri de imkânsızdır. Başkalarının da işaretlerle onlara gerçeği göstermesine imkân yoktur. Karanlıklar içinde oldukları için hakka yönelik işaretlerin onlara bir faydası olmaz.

Ayetlerin akışı içinde yer verilen ifadelerin her iki grubu da hedef alması da bu değerlendirmemizi destekler mahiyettedir. Nitekim önceki ayetlerde yer alan, *"Onlar, hem (insanları) ondan men ederler, hem de kendileri ondan uzak dururlar."* (En'âm, 26) ifadesi ile *"Fakat onların çoğu bilmez."* (En'âm, 37) ifadesinde buna yönelik bir işaret vardır.

Bu değerlendirmemiz, tefsirini sunmakta olduğumuz ayetle ilgilidir. Münafıklarla ilgili, *"Sağırdırlar, dilsizdirler, kördürler."* ifadesine gelince, burada bu niteliklerin aynı zaman içinde onlar için geçerli olduğuna işaret edilmektedir. Bunun nedeni de, onların her açıdan Allah'ın rahmetinden uzaklaşmış olmalarıdır. Kâfirlerle ilgili, *"Allah, onların kalplerini ve kulaklarını mühürlemiştir ve gözlerinde de perde vardır."* ifadesine gelince, burada, kulakların mühürlenmesinin kalplerin mühürlenmesinden farklı bir mahiyet arz ettiğine işaret edilmek istenmiştir. Nitekim yüce Allah bir ayette onların şöyle dediklerini bize aktarmaktadır: *"Dediler ki: Bizi çağırdığın şeye karşı kalplerimiz kılıflar içinde, kulaklarımızda bir ağırlık ve seninle bizim aramızda bir perde var."* (Fussilet, 5) Kuşkusuz, ayetin bundan farklı şekillerde yorumlanması da mümkündür.

40-41) De ki: "Düşündünüz mü hiç? Eğer Allah'ın azabı size gelse, ya da kıyamet saatli size gelse, Allah'tan başkasına mı yalvarırsınız?... O da dilerse, kendisine yalvararak kaldırılmasını istediğiniz belâyı kaldırır ve siz ortak koştuğunuz şeyleri unutursunuz."

"Düşündünüz mü hiç?" anlamına aldığımız "ereeytekum" ifadesi, başındaki soru edatı olan "hemze"siyle mazi, müzekker (eril), müfred (tekil) sıygası (kipi) ile "er-ru'yeh" mastarından türemiştir ve sonun-

daki zamir de muhatap çoğul zamiridir. Edebiyat bilginleri, bu ifadeyi "bana haber ver" anlamına almışlardır. Ragıp İsfahanî el-Müfredat adlı eserinde şöyle der: "Ereeyte, 'ehbirnî=bana haber ver' anlamında kullanılır. Sonuna 'kaf' harfi getirilip tesniye (ikil), cem (çoğul) ve te'nis (di-şil) hâlinde 'ta' harfi yerini korur. 'Kaf' harfi değişikliğe uğrar, 'ta' harfi değil. Nitekim yüce Allah, 'Ereeyteke haze'llezî...' ve 'Kul ereeytekum...' buyurmuştur." (el-Müfredat'tan alınan alıntı sona erdi.)

Tefsirini sunduğumuz bu ayette, müşriklere karşı yeni kanıtlar sunuluyor ve bir yönden şirklerinin batıl olduğu kanıtlanıyor. Bu bağlamda Allah tarafından bir azabın veya kıyamet saatinin gelmesi ihtimaline işaret ediliyor. Bu durumda kendilerinden azabı giderecek birini çağırabilecekleri farz ediliyor. Çünkü insan fıtratı, zorlukla karşılaştığı zaman, bunu gidereceğine inandığı birinden yardım isteme eğilimine sahiptir.

Sonra, böyle bir ihtimalin gerçekleşmesi durumunda, eğer doğru sözlü iseler kimden yardım isteyeceklerine ilişkin bir soru yöneltiliyor. Allah'tan başka, kendi yanınızdan tanrı ismini yakıştırdığınız putlarınızı ve heykellerinizi mi, yoksa Allah'ı mı çağıracaksınız? Kulluk sunduğunuz bu düzmece tanrıların da tıpkı sizin gibi evrensel yasalar sistemine mahkum olduklarını, onlara yönelik çağrılarınızın bir yarar sağlamayacağını gördüğünüz böylesi bir ortamda Allah'tan başkasını yardıma çağırmanız mümkün müdür?!

Tam tersine tanrı diye adlandırılan bu ortakları unutursunuz. Çünkü insan bir musibetle çepeçevre kuşatıldığı, büyük sarsıntılar geçirdiği zamanlarda kendinden başka her şeyi unuttur. Sadece nefsinde bu musibetin kaldırılmasına yönelik bir umut kalır. Bu musibeti kaldıracığını düşündüğü zat ise, Rabbidir. Siz de Allah'a ortak koştuğunuz düzmece ilâhlarınızı unuttur, onların dışında uğradığınız musibeti gidereceğine inandığınız Allah'ı çağırırsınız. Allah da dilerse, giderilmesini istediğiniz şeyi giderir. Yoksa O, size cevap vermek zorunda değildir; çağrıldığı zaman mutlaka çağırının sıkıntısı giderecek diye bir mecburiyeti yoktur. Bilâkis O, her durumda her şeye kadirdir.

Madem ki yüce Allah, her şeye güç yetiren Rabdir ve insan kendisini çepeçevre kuşatan aman vermez musibetler anında kendinden başka her şeyi unuttuğunda bile O'nu unutmamakta ve zorunlu ola-

rak O'na yönelmekte, tanrı adı verilen düzmece ilâhlara yönelmemektedir, öyleyse başkaları değil, sadece O, insanların Rabbidir.

Buna göre ayetin anlamı şöyledir: "(Ey Muhammed!) *De ki: Düşündünüz mü hiç? Yani bana söyleyin bakayım: Eğer Allah'ın azabı size gelse, ya da kıyamet saati size gelse*, -burada Allah'tan bir azabın gelmesi farz ediliyor, ki onlar da bunu inkâr etmemektedirler; ayrıca, kıyamet saatinin gelip çatması farz ediliyor, ki onlar bunu inkâr etseler de inkârları kaale alınmıyor- *Allah'tan başkasına mı yalvarırsınız? Bu azabı sizden gidersin diye? Nitekim yüce Allah, onların gerek dünyada ve gerekse ahirette azabın giderilmesi için yalvardıklarını haber vermiştir. Çünkü bir sıkıntı zamanında, bunu gidereceğine inanılan birini yardıma çağırmak insanın temel fitrî özelliklerinden biridir. Doğru sözlüyseniz (ve insaf üzere konuşacaksanız, söyleyin bakalım.) Hayır, yalnız O'na yalvarırsınız. Sadece Allah'a yalvarırsınız, O'nun dışında kulluk sunduğunuz putlarınıza değil. O da dilerse, kendisine yalvararak kaldırılmasını istediğiniz belâyı kaldırır. Duçar olduğunuz azabı, dilerse giderir. Tıpkı Yunus kavminin maruz kaldığı azabı giderdiği gibi. Yoksa dileğinizi kabul etmek yönünde ne bir zorunluluğu, ne de bir mecburiyeti vardır. Çünkü O'nun zatî sıfatlarından olan kudreti her şeye yeter. Ve siz ortak koştüğünüz putları unutursunuz. İnsanın karakteristik özelliğinin bir gereği olarak daha önce kulluk sunduğunuz heykelleri ve putları unutursunuz. Çünkü insan, fitratının temel bir özelliği olarak çepeçevre musibetlerle kuşatıldığı zaman kendisiyle meşgul olup her şeyi unuttur. İçinde bulunduğu durum, yarar sağlamayan başka şeylerle uğraşmasına el vermediği için hiçbir şey onun ilgisini çekmez. Şu hâlde, böyle bir ortamda ve böyle bir meşguliyet içinde Allah'a dua etmesi ve putları unutmaması, yüce Allah'ın tek ve ortaksız ilâh olduğunun, O'ndan başka mabut olmadığının en açık kanıtıdır."*

Buraya kadar, ayetin anlamıyla ilgili olarak yaptığımız açıklamalardan sırasıyla şu hususlar açıklığa kavuşuyor:

Birincisi: Azabın gelmesi veya kıyamet saatinin gelip çatması, aynı şekilde bunun giderilmesi için dua edilmesi de, ayetin kanıtsallığı çerçevesinde varsayılan olgulardır. Bununla güdülen amaç, böyle bir

durumda dua edilenin yüce Allah olduğunun, putlara dua edilmeyeceğinin açıklanmasıdır. Zorluklar ve musibetler anında dua etme, belâların dört koldan üzerine çullandığı ve bütün maddî sebeplerin ortadan kaybolduğu durumlarda insanın öz doğasının bir gereği olarak bunları kendisinden giderecek birine yöneldiği gerçeğine gelince; bu, ayetin üzerinde durduğu kanıtın dışında, başka bir kanıttır. Ayetin üzerinde durduğu kanıtın amacı, tevhidi kanıtlamaktır. Bu ikinci kanıtın amacı ise, yaratıcının birliğini (tevhidi) değil, varlığını kanıtlamaktır. Gerçi bu iki amacın birbirlerini gerektirdikleri de bir realitedir.

İkincisi: "*Kendisine yalvararak kaldırılmasını istediğiniz belâyı kaldırır.*" ifadesinin, "*dilerse*" ifadesiyle kayıtlandırılması, kudretin mutlaklığını açıklama amacına yöneliktir. Buna göre, yüce Allah her türlü zorluğu, her türlü belâyı kaldırma, hatta geleceğinde kuşku bulunmayan kıyamet saatini bile kaldırma gücüne sahiptir. Herhangi bir şeye yönelik kesin yargısı, onun kesinlikle olmasını ve gerekmesini zorunlu kılabilir bu, O'nun söz konusu şeyi yapmamaya olan gücünü ortadan kaldırmaz. Çünkü O, hükmettiği ve hükmetmediği şeyler üzerinde mutlak güce sahiptir. Geri çevrilmeyecek ve kesinlikle olacak olan diğer her azap, bu hususta kıyamet saati gibidir. Dilerse onu getirir, dilemezse getirmez. Bununla beraber O, her zaman kesin olarak hükmettiğini, kesin olarak vadettiğini diler. Allah verdiği sözden dönmez. Maksadın ~~ve bu Allah'ın unutturduğu~~ *ve bu Allah'ın unutturduğu*

rolü Allah'ın unutturduğu dualara icabet eden olarak tanıtmış olmakla birlikte kendisine dua eden herhangi bir kimsenin duasına karşılık vermeyebilir. Nitekim şöyle buyurmuştur: "*Kullarım beni sana soracak olursa, muhakkak ki ben pek yakınım; bana dua ettiği zaman dua edenin duasına cevap veririm.*" (Bakara, 186) Bir diğer ayette dua edene cevap vermesinin kesin olduğunu belirtmiştir: "*Bana dua edin, duanızı kabul edeyim.*" (Mü'min, 60) Çünkü dualara karşılık vermeye ilişkin vaat, icabet etmeme gücünü O'ndan almaz. Gerçi, kendisine gerçek anlamda dua edenlere daima karşılık verir. Buna ilişkin yasası, bir dosdoğru yol olarak şaşmadan akıp gitmektedir.

Bundan da anlıyoruz ki, bazılarının bu ayetin zahiren ifade ettiği anlamın, Kur'ân ve sünnette yer alan kıyamet saatinin gelmesinde

kuşku olmadığına, onun gerçekleşmesinin engellenemeyeceğine, **"Kâfirlerin yalvarması hep çıkmazdadır."** (Mü'min, 50) ayetinden de anlaşıldığı gibi, kâfirlerin köklerini kurutacak olan azabın kaçınılmaz olduğuna ilişkin ifadelerle çeliştiği yönündeki değerlendirmeleri yer-sizdir.

Değerlendirmeleri şu yönden yanlıştır: Tefsirini sunduğumuz ayet, yüce Allah'ın dilediğini yapma gücüne sahip olduğuna ve O'nun her şeye gücünün yettiğine işaret etmekten başka bir anlam taşıyor. Fakat O'nun her şeyi dilediğine ve her şeyi yaptığına ilişkin bir işareti bu ayetten algılamak mümkün değildir. Bu nedenle, kıyametin kopmasına yönelik kesin hükmü ve bir kavmin kökten yok edilmesine yönelik azabının kesinlikle gerçekleşecek olması, bunun aksini yapmaya yönelik kudretini olumsuzlamaz. Dolayısıyla O, verdiği sözü hiç bozmamasına ve dileğiyle çelişmemesine rağmen dilerse aksini de yapabilir.

"Kâfirlerin yalvarması hep çıkmazdadır." ifadesiyle de, kâfirlerin cehennemdeki, cehennem azabının kaldırılmasına veya hafifletilmesine yönelik dualarına işaret ediliyor. Bilindiği gibi, hüküm kesinleştikten, karar verildikten sonra dua, gerçek anlamda gerçekleşmez. Çünkü yüce Allah'tan canlıların diriltilmemesini, cehenneme girenlere azap edilmemesini istemek, yüce Allah'tan Allah olmamasını istemek gibidir. Çünkü ulûhiyetin bir gereği de canlıların amelleri doğrultusunda O'nun huzuruna varmalarıdır. Bu tür dualar, şeklen dua sayılırlar, gerçek anlamda ise dua değildirler. Yoksa eğer bir dua gerçek anlamda dua olur, yani yüce Allah gerçekten çağrılır ve bu çağrı gerçekten yüce Allah'a yönelik olursa, **"Bana dua ettiği zaman dua edenin duasına cevap veririm."** ayetinden de anlaşıldığı gibi, böyle bir dua kesinlikle geri çevrilmez. Böyle bir duayı yapan kişi de, sadece dua anında olsa bile, kâfir olarak kalmaz. Nitekim yüce Allah bir ayette buna şu şekilde işaret etmiştir: **"Gemiye bindikleri zaman, dini yalnız Allah'a halis kılarak O'na yalvarırlar. Fakat Allah onları salimen karaya çıkarınca hemen O'na ortak koşarlar."** (Ankebût, 65)

Dolayısıyla **"Kâfirlerin yalvarması hep çıkmazdadır."** ifadesinde işaret edilen dua, onların kâfir olarak yaptıkları duadır. Çünkü küfür

melekesinin amel yurdu olan dünyada tövbe ve iman ile onlardan ayrılması mümkün olsa bile, ceza yurdu olan ahiret yurdunda onlardan ayrılması mümkün değildir.

Şu hâlde, onların kıyamet günü ya da cehennemde üzerlerindeki azabın giderilmesi için Allah'a dua etmeleri, yüce Allah'ın anlattığı şekliyle, kıyamet günü söyledikleri, **"Rabbimiz Allah'a andolsun ki, biz ortak koşanlardan değildik."** (En'âm, 23) şeklindeki yalanlarına benzer. Ancak o gün yalan hiçbir işe yaramayacaktır. Ne var ki, onlar dünyadayken yalan söylemeyi alışkanlık hâline getirdikleri ve bu kötü alışkanlık onların nefislerinde kök saldığı için, sırların ortaya döküldüğü kıyamet günü de bunun belirtileri ortaya çıkacaktır. Tıpkı cehennemde bir şeyler yiyecekleri, içecekleri ve kavga edecekleri gibi. Bütün bunların onlar için kaçınılmaz olduğunu söylemek istiyoruz.

Nitekim yüce Allah şöyle buyurmuştur: **"Kendilerine, kaynamış bir gözeden su içirilir. Onlar için kuru dikenden başka yiyecek yoktur. O da ne semirtir, ne de açlığı giderir."** (Ğâşiye, 5-7) Yine buyurmuştur: **"Sonra siz, ey sapık yalanlayıcılar, mutlaka bir zakkum ağacından yiyeceksiniz. Onunla karınlarınızı dolduracaksınız. Üzerine de kaynar su içeceksiniz. Hem de susuzluk hastalığına tutulmuş develerin içişi gibi içeceksiniz."** (Vâkıa, 51-55) Yine buyurmuştur: **"Bu, bir gerçektir, cehennem ehlinin tartışması."** (Sâd, 64) Bu ayetlerde işaret edilen hususların tümü, onların dünya hayatında edindikleri karakterlerin ahiret hayatında tezahür etmesidir.

Örnek olarak aldığımız ayetle ilgili olarak söylediklerimizi, onların yaptıkları duanın gerçek anlamda bir dua olmadığı yönündeki değerlendirmemizi destekleyen bir husus da, ondan önceki şu ifadelerdir: **"Ateştekililer, cehennemden bekçilerine dediler ki: 'Rabbimize dua edin de hiç değilse bir gün, bizden azabı hafifletsin.' Bekçiler dediler ki: 'Elçileriniz size açık kanıtlar getirmezler miydi?' 'Evet getirirlerdi.' dediler. Bekçiler, 'Öyleyse yalvarıp durun; kâfirlerin yalvarması hep çıkmazdadır.' dediler."** (Mü'min, 49-50) Onların cehennem bekçilerinden Rablerine, üzerlerindeki azabın bir gün hafiflemesi için dua etmelerini istemeleri, kendilerinin yapacağı duanın kabul edilmesinden yana ümitsiz olduklarını göstermektedir. Kabul edilmesinden yana

ümitsiz olunan bir dua ise, gerçek dua ve gerçek istek değildir. Çünkü kesinlikle olmayacak bir şeye istek yöneltmez.

Üçüncüsü: "Ve siz ortak koştuğunuz şeyleri unutursunuz." ifadesinde geçen unutma, gerçek anlamında kullanılmıştır. Bunu büyük zorluklarla kuşatılmış, önemli meselelerle uğraşan insanların durumunda gözlemleyebiliriz. Böyle durumlardaki insanlar, sadece kendileriyle uğraşırlar ve yüce Allah dışında her şeyi unuturlar. Dolayısıyla ayeti bazılarının yaptığı gibi yorumlamanın gereği yoktur. Diyorlar ki: "Ve siz ortak koştuğunuz şeyleri unutursunuz." ifadesinde geçen unutmadan maksat, bir şeyden, unutan kimsenin yüz çevirdiği gibi yüz çevirmektir.

Gerçi ayeti bu şekilde anlamanın da önünde bir engel yoktur. Çünkü unutma kelimesinin bu anlamda kullanılması yaygındır. Kur'ân'da da çok kere unutma sözcüğü, bir şeyden yüz çevirme ve ona ilgi göstermeme anlamında kullanılmıştır. Buna şu ayeti örnek gösterebiliriz: "Ve kendilerine şöyle denildi: Siz bu gününüzle karşılaşmayı nasıl unuttunuzsa, biz de bu gün sizi unutuyoruz." (Câsiye, 34) Bunun gibi daha birçok ayet örnek gösterilebilir.

42) Senden önceki bazı ümmetlere de elçiler gönderdik. Sonra, yalvarsınlar diye onları darlık ve sıkıntı ile yakalayıp cezalandırdık.

Ayetin orijinalinde geçen "el-be'sâ" aynı kökten olan "el-be's", ve "el-bu's" kelimeleri darlık, zorluk ve istenmeyen şey anlamına gelir. Ne var ki, sözcüğün "el-bu's" şeklindeki türevi genellikle, savaş anlamında kullanılır. "el-Be's" ve "el-be'sâ" türevleri ise, savaş dışında yoksulluk, kuraklık ve kıtlık gibi diğer zorluklar anlamında kullanılır. "ez-Zarr" ve "ez-zarrâ" ise, gam ve cehalet gibi insan nefesine dönük veya hastalık ve sakatlık gibi bedene dönük ya da makam ve mevkii kaybetme, malı yitirme gibi bunların dışında kalan bir şeye dönük kötü durumları ifade eder. Ayette "be'sâ" ile "zarrâ" (darlık ile sıkıntı) kavramlarının birlikte kullanılmasının maksadı, kuraklık, sel ve deprem gibi dış dünyada yaşanan zorluklarla, bunlardan yana insanlara musallat olan korku, yoksulluk, kötü hâllere düşme gibi durumların birlikte gündeme getirilmesi olsa gerektir.

"ez-Zaraeh" kelimesi, zillet, alçaklık demektir. "at-Tazarru" ise, alçalış anlamına gelir. Maksat, Allah'a yalvarıp yakarmadır, üzerlerine inen korkunç musibetin giderilmesi için O'na yakarmadır.

Yüce Allah, bu ve bundan sonraki toplam dört ayette, Peygamberine (s.a.a), kendilerine apaçık belgeler desteğinde elçiler gelmiş bulunan geçmiş ümmetlerle ilgili olarak yürürlüğe koyduğu yasasından söz etmektedir. Buna göre yüce Allah, onlara elçiler gönderirdi. Bu elçiler, onlara Allah'ın birliğini hatırlatarak, O'na yalvarmalarını, içtenlikle ve ihlâsla O'na dönüp tövbe etmelerini önerirlerdi. Sonra yüce Allah onları çeşitli zorluk ve sıkıntılardan geçirirdi, darlıklara ve meşakkatlere duçar ederdi. Fakat bu zorluk ve sıkıntılar, onları yalvarmaya zorlayacak, mecbur edecek derecede olmazdı. Bunu yapardı ki onlar, kendi iradeleri ve iyi seçimleriyle yüce Allah'a yakarsınlar, kalpleri yumuşayıp da şeytanın baştan çıkarıcı süslerinden yüz çevirsınlar ve zahirî sebeplere takılıp kalmasınlar. Fakat onlar Allah'a yalvarıp yakarmadıkları gibi, dünya metaı ve dünyevî zevklerle meşgul olmaları sonucu kalpleri gittikçe katılaştı, yaptıklarını şeytan onlara güzel gösterdi ve bu durum, onlara Allah'ı anmayı unutturdu.

Onlar Allah'ı anmayı unuttunca, yüce Allah üzerlerine her şeyin kapılarını açtı, üzerlerine türlü nimetler akıttı. Nihayet sahip oldukları nimetlerle sevinip şımardılar, büyüklük kompleksine kapıldılar, kendilerini Allah'tan bağımsız sandılar. İşte o zaman Allah onları ansızın ve farkında olmadıkları bir sırada kısıvrak yakalayiverdi. O zaman kurtuluştan umutlarını kestiler, sahip oldukları tüm maddî sebeplerin işe yaramaz olduğunu acı acı seyretiler. Böylece zulmeden toplumun ardı kesildi ve hamd, âlemlerin Rabbi Allah'a mahsustur.

Bu yasa, yavaş yavaş helâke götürme ve tuzağa düşürme yasasıdır. Yüce Allah, bir ayette bu yasayı şöyle açıklamaktadır: "Ayetlerimizi yalanlayanları, hiç bilmeyecekleri yerden yavaş yavaş helâke yaklaştıracğız. Onlara mühlet veriyorum. Şüphesiz benim tuzağım sağlamdır." (A'râf, 182-183)

Ayetin anlamı ile ilgili olarak yaptığımız açıklamaların yanı sıra ayetin akışı üzerinde durup düşündüğümüz zaman, bu ayetin, insanın tevhit esaslı fıtrat üzere yaratıldığını, öz doğasının tevhide kabul etme-

ye yatkın olduğunu, maddî sebeplerin ortadan kalktığı, iş görmez bir hâle geldiği sırada, insanın öz doğası gereği tevhide yöneldiğini ifade eden ayetlerle çelişmediğini görürüz. Nitekim yüce Allah bir ayette bu hususa şu şekilde işaret etmiştir: *"Denizde onları, gölgeler gibi dalgalar sardığı zaman, dini yalnız kendisine has kılarak Allah'a yalvarırlar. Fakat O, onları kurtarıp karaya çıkarınca, içlerinden yalnızca bir kısmı aşırı da gitmez, geri de kalmaz (orta yolu izler). Ayetlerimizi ise, nankör gaddarlardan başkası inkâr etmez."* (Lokmân, 32)

Çünkü tefsirini sunduğumuz ayetin işaret ettiği darlık ve sıkıntıdan maksat, insanın tüm maddî sebeplerden ümit kesecek, her türlü normal aracı unutacak hâle geldiği düzeydeki bir darlık ve sıkıntı değildir. Bunun kanıtı da, *"yalvarsınlar diye"* ifadesidir. Çünkü ifadenin orijinalinde geçen "lealle" kelimesi, temenni bildirir. Zorlama ve mecburiyet ortamlarında ise, temenniye yer yoktur. *"Ve şeytan, yapmakta olduklarını onlara süslü gösterdi."* ifadesi de, buna ilişkin bir kanıt konumundadır. Çünkü ifadenin zahirinden anladığımız kadarıyla, onların aldanmaları devam etmekte ve içine düştükleri darlık ve sıkıntıdan kurtulmak için hâlâ kendi elleriyle yaptıkları işlerine güvenmekte, hayatın engellerini bertaraf etmek, yaşamın içindeki karşıtları ortadan kaldırmak için plânladıkları önlemlere başvurmaktalar. Kendilerini Allah'a yalvarmaktan, O'na sarılmaktan alıkoyan doğal sebeplere sarılmakla uğraşmaktalar.

Nitekim bir ayette bu hususa şöyle işaret edilmiştir: *"Elçileri onlara açık kanıtlarla gelince, yanlarında bulunan bilgi ile sevinip övündüler. Sonunda, alay ede durdukları şey, kendilerini kuşatıverdi. Ne zaman ki azabımızı gördüler, 'Tek Allah'a inandık ve O'na ortak koştığımız şeyleri inkâr ettik.' dediler."* (Mü'min, 83-84) Görüldüğü gibi, birinci ayet, tefsirini sunduğumuz ayete benzer bir tarzda onların içinde bulundukları durumu anlatmakta, yalvarmaktan yüz çevirişlerini, işledikleri amellerle övünüşlerini ifade etmektedir. İkinci ayet ise, zorluk zamanında tevhidî ikrar etme gerçeğini dile getiren diğer ayetler gibi, onların da sıkıntıya düştüklerinde Allah'ın birliğini kabul ettiklerini dile getirmektedir.

Buradan hareketle, bazılarının, bu ayeti kanıt göstererek, geçmiş top-

lulukların korkunç musibetler ve zorlayıcı sıkıntılar zamanında bile tevhitte uzak durduklarına, Allah'a yalvarmaya yanaşmadıklarına ilişkin yorumlarının yersiz olduğu ortaya çıkmaktadır. Sözü ettiğimiz bazıları, tefsirini sunduğumuz ayeti tefsir ederken şunları söylemektedir: "Allah elçisine yemin ediyor ki, kendisinden önce birtakım elçileri, kendi toplumundan önceki toplumlara göndermiştir. Bu toplumlar şirk hususunda onun kavminden daha köklüydüler, zulümde daha ısrarcıydılar. Çünkü kendisinin kavmi en azından şiddetli bir sıkıntı anında Allah'a yalvarmaktadırlar, edindikleri velileri ve Allah'a eş koştukları putları unutmaktadır. Oysa önceki toplulukların kalplerini zorluklar yumuşatmaz, şeytanın bozduğu fitratlarını onarmazdı."

Oysa, adı geçen müfessirin bu yorumuna kalırsa, tevhit inancının, insanı meşgul eden vehimlerin ortadan kalkması, zahirî sebeplerin işlevsiz hâle gelmesi durumunda ortaya çıkan fitrî bir olgu olmaması ya da fitratın temelden iptal edilmesinin mümkün olduğu gerekmektedir. Halbuki yüce Allah, fitratla ilgili olarak şöyle buyurmuştur: *"Sen yüzünü, Allah'ı birleyici olarak doğruca dine çevir; Allah'ın yaratma kanununa ki, insanları ona göre yaratmıştır. Allah'ın yaratması değişti-rilemez"* (Rûm, 30) Bu ayette yüce Allah tevhit esaslı dinin fitrî olduğunu belirtmiştir. Bu arada fitratın da hiçbir değişime tâbi olmadığını dile getirmiştir. İnsanların sıkıntı anlarında dini Allah'a has kılarak sırf O'na yöneldiklerini ifade eden başka ayetler de bu gerçeği pekiştirmektedirler.

Kaldı ki, zorluk zamanında tek ilâha yönelme ve maddî sebeplerden ilgiyi kesme gerçeğini zorunlu olarak kendi vicdanımızda gözlemleyebiliyoruz. Bu hususta ilkel insan ile, günümüzün insanı arasında en küçük bir farklılık kesinlikle yoktur.

43) Hiç olmazsa, onlara azabımız geldiği zaman yalvarsalardı! Fakat kalpleri katılaştı...

Ayetin orijinalinin başında bulunan "levlâ" edatı, ya teşvik ya da olumsuzlama anlamında kullanılmıştır. Ancak ayetin, akışı içinde olumsuzluk anlamını her hâlûkârda ifade ettiğini söyleyebiliriz. Bunun kanıtı da, *"Fakat kalpleri katılaştı."* ifadesidir. Kalbin katılığı,

yumuşaklığının karşıtı bir durumdur. Bu durum, insanı etkileme özelliğine sahip bir şeyi gözlemlerken ya da etkili bir sözü dinlerken etkilennememesi durumudur.

Buna göre, ayetin anlamı şöyledir: Onlar, Rablerinin azabı geldiği sırada yalvarmadılar, alçalarak Rablerine dönmediler. Bilâkis, nefisleri bu durum karşısında en ufak bir etkilenme göstermedi. Kendilerini yüce Allah'ı anmaktan alıkoyan şeytanî amelleriyle övünüp eğlenmeye daldılar. Durumlarını düzeltme yönünde bağımsız etkinliğe sahip olduklarını düşündükleri zahirî sebeplere takılıp kaldılar.

44) Kendilerine yapılan uyarıları unuttunca, her şeyin kapılarını onlara açtık...

Her şeyin kapılarının açılmasından maksat, insanların hayatın meziyetlerinden yararlanmak için uğruna birbirleriyle yarışıp rekabet ettikleri mal, evlât, sağlık, refah, bolluk, can güvenliği, etkinlik ve kuvvet gibi dünyevî nimetlerin kendilerine verilmesidir. Herhangi bir sınırlandırma ve engel söz konusu olmaksızın bolca verilmesidir. Nitekim bir malın hazinesinden bir kimseye belli bir miktar ve ölçüde vermek istendiği zaman, hazinenin kapısı açılır ve dilediği şey kendisine verildikten sonra tekrar kapısı kapatılır. Ama herhangi bir sınırlandırma olmaksızın verilmek istendiği zaman, hazinenin kapısı ardına kadar açılır ve kimsenin yüzüne kapatılmaz. Burada da onlara nimetlerin ölçüsüzce verildiği, ayetin akışına uygun bir kinayeli anlatımla dile getirilmiştir.

Ayrıca kapıyı açma ifadesi, özü itibariyle iyilikler ve nimetler için kullanılan bir deyimdir. Kötülükler ve cezalar söz konusu olduğunda, bu, daha çok vermeme şeklinde gerçekleştiği için, kapıyı kapama deyimini bu duruma daha uygun düşmektedir. Nitekim şu ayetten buna ilişkin bir işaret algılamak mümkündür: *"Allah, insanlara bir rahmet açtı mı, onu tutan olamaz; O'nun tuttuğunu da O'ndan sonra salacak yoktur."* (Fâtır, 2)

Tefsirini sunduğumuz ayetin orijinalinde geçen "mublisûn" ifadesi, "eblese iblâsen" kökünden gelir. Ragıp İsfahanî der ki: "İblâs, şiddetli karamsarlıktan kaynaklanan üzüntü demektir... Üzülen insan çoğunlukla sessiz kaldığı ve içinde bulunduğu üzüntüden dolayı, önemli o-

lan her şeyi unuttuğu için, susan ve kanıtı çürütülen bir kimse için de 'eblese' ifadesi kullanılır." (Ragıp'tan alınan alıntı burada son buldu.) Bu durumda "fe-iza hum mublisûn" ifadesine uygun anlam; "dona-kaldılar, söyleyecek sözleri, ileri sürecekt kanıtları kalmadı"dır.

Dolayısıyla ayetin anlamı şu şekilde belirginlik kazanmaktadır: Onlar kendilerine hatırlatılan ilâhî mesajı unuttukları veya ondan yüz çevirdikleri için, onlara peyderpey her türlü nimeti verdik. Tam nimetler tamamlanıp, bunlarla sevinip şımarıdıkları bir sırada onları ansızın kısıvrak yakalayiverdik. Nefesleri kesildi, ileri sürebilecekleri hiçbir kanıtları kalmadı. Çünkü onlar, bunu hak etmişlerdi.

45) Böylece zulmeden toplumun ardı kesildi ve hamd, âlemlerin Rabbi Allah'a mahsustur.

"Dübür" bir şeyin ardı, arkası, gerisi demektir. Karşıtı, bir şeyin önü anlamına gelen "kubûl" kelimesidir. Bu iki kelime ile, bir şeyin öndeki ve gerideki parçaları kastedilir. Nitekim bundan dolayı, insanın ön ve arka organlarına da kinayeli olarak bu isimler verilmiştir. Kimi zaman bu iki ifadenin anlamsal kapasiteleri geniş tutularak öndeki ve arkadaki parçalarından sonra gelen şey anlamında da kullanılır. Bu anlamıyla bir şeyin önü ve arkası, onun bir parçası olan şeyleri değil, ondan ayrı olan şeyleri ifade eder. Bu iki kelimedenden anlamlarına uygun fiiller de türetilmiştir: Akbele, edbere, kabbele, debbere, tekabbele, tedebbere, istakbele ve istedbere gibi. Bu türevlerden biri de, ayette geçen "dâbir" kelimesidir ve bir şeyin arkasında kalan, onun ardından gelen şey demektir. Araplar, "ems'ud-dâbir=geride kalan dün" derler. Nitekim, "âmun kabil=gelecek sene" de derler. Bu anlamda "dâbir", bir şeyin izi, eseri anlamında da kullanılır. İnsanın kendisinden sonrakilere bıraktığı şeyler ve diğer eserleri gibi. Dolayısıyla, *"Böylece zulmeden toplumun ardı kesildi."* ifadesi, şu anlamı ifade etmektedir: Helâk oluş, onların tümünü kapsamına aldı, onlardan geriye bir iz, bir eser kalmadı. Veyahut da: Helâk oluş, onların kökünü kuruttu, onlardan geriye tek bir kişi kalmadı. Nitekim bir ayette şöyle buyurulmuştur: *"Onlardan hiç geri kalan görüyor musun?"* (Hâkka, 8)

"Zulmeden toplumun ardı" ifadesinde, zamir yerine zahir isim kullanılmıştır. Yani, "ardları" denilmemiştir. Bununla, böyle bir hükmün sebebine işaret etme amacı güdülmüştür. Buna göre, toplumlarının yok edilmesinin ve ardlarının kesilmesinin sebebi, zulüm işlemeleridir. Bu ifade, aynı zamanda, şu sonuç cümlesine de zemin hazırlamaktadır: *"Ve hamd, âlemlerin Rabbi Allah'a mahsustur."*

Onları zulümle nitelendiren ve âlemlerin Rabbi olma sıfatıyla yüce Allah'a yönelik övgü içeren bu ayet, başlarına gelen köklerini kurutma azabıyla ilgili olarak kınanması gerekenlerin kendileri olduğunu vurgulama amacına yöneliktir. Çünkü onlar zulmeden bir topluluktu. Bu hususta yüce Allah'a ancak güzel övgü yöneltilebilir. O, kendileriyle ilgili olarak sadece ilâhî hikmetin gerektirdiği şekilde davranmıştır. Onları, yürüdükleri bu yola O yöneltmemiştir. Bilâkis kendi istekleri ve rızalarıyla, kendi kötü seçimleriyle böyle bir yolu izlemişlerdir. Bu nedenle, rezillik, horluk ve kötülük kâfirlerin, hamd ve övgü de âlemlerin Rabbi Allah'ındır.

46) De ki: "Düşündünüz mü hiç? Eğer Allah, işitme duyurunuzu ve gözlerinizi alsa, kalplerinizi mühürlese, Allah'tan başka bunları size getirecek tanrı kimdir?" Bak, delilleri nasıl döndürüyoruz, sonra yine onlar yüz çeviriyorlar?!

İşitme duyusunu ve gözleri almak, sağır ve kör ederek işitme ve görme gücünü almak demektir. Kalpleri mühürlemek ise, kalplerin kapılarını, dışarıdan hiçbir şey algılamayacak şekilde kapatmak, kilitlemektir. Algılama kapıları bu şekilde kilitlenen kalplerin, artık herhangi bir konuda bir düşünce sahibi olmaları, yapılması gereken işleri diğerlerinden ayırabilmeleri, yararlı olan iyi işleri, zararlı olan kötü işlerden seçebilmeleri söz konusu olamaz. Ancak bu kalpler, hâlâ akletme yeteneklerini büsbütün yitirmiş değillerdir. Çünkü aksi takdirde, delilik ve akılsızlık durumu söz konusu olurdu.

Şu müşrikler, yüce Allah ile ilgili hak sözü işitmedikleri ve O'nun tek ve ortaksız olduğuna ilişkin ayetleri görmedikleri için kalpleri işitme ve görme organlarının hiçbir verisini alamayacak duruma gelmiştir. Dışarıdan bu şekilde hiçbir veriyi algılayamayan kalpler, hakkı batıldan ayıramazlar. Bu da gösteriyor ki, onların yüce Allah'ın ilâhlığı ve

birliği ile ilgili görüşleri ve bu görüşlerine dayalı olarak geliştirdikleri dinleri batıldır, geçersizdir.

Özetleyecek olursak; Allah'ın ortaklarının olduğunu söylemek, aslında kendi kendini çürüten bir iddiadır. Şöyle ki: Allah'ın ortaklarının olduğu yönündeki görüşün esası, bu ortakların aracılar ve şefaatçiler oldukları şeklindeki anlayışa dayanmaktadır. Yani bu ortaklar bir yararın elde edilmesi ve bir zararın bertaraf edilmesi için şefaatçilik ederler, aracılık yaparlar. Allah'a ortak koşulan bu düzmece ilâhların fonksiyonları sadece şefaatçilik olduğuna göre, yüce Allah mülkünde dilediği gibi hareket etme yetkisine ve gücüne sahiptir. Bu hususta hiçbir engel O'nun önüne geçemez, hiçbir karşıt O'nun önünü kesemez. Şu hâlde, eğer Allah işitme ve görme organlarınızı sizden alsa, kalplerinizi mühürlese, bunu yaparken sizin ortak koştuğunuz düzmece ilâhların hiçbirisi O'na karşı çıkamaz. Çünkü onlar, sizin iddiyanıza göre sadece şefaatçidirler, aracılardır. Karşı çıkabilen zıtlar, rakip tanrılar değiller. Dolayısıyla eğer Allah bunu yapsa, sizin bu özelliklerinizi elinizden alsa, onlardan hiçbirisi bunları size geri veremez. Çünkü onlar şefaatçiler ve aracılardır, yaratma ve var etmenin kaynakları değil.

Bunlar bir yarar sağlamaya veya bir zarar gidermeye güç yetiremediklerine göre, onların tanrılıklarının anlamı ne? Çünkü ancak var eden, yok eden ve evren üzerinde dilediği gibi tasarruf edebilen kimse, ilâh olabilir. İnsan fitratının da, şu evrenin bir ilâhının olmasını zorunlu görmesinin tek nedeni, varlık âleminde gözlemlediği hayır ve şer nitelikli olayların kaynağını var eden bir gücün olduğu yönündeki kanısıdır. Dolayısıyla bir şey, yaşanan olaylar açısından bir yarar veya zarar dokunduramıyorsa, onu ilâh olarak isimlendirmek boş bir sözden öte bir şey değildir.

Sağlam bir akla ve ayırt etme gücüne sahip olan bir insan, insanlar tarafından taştan veya ağaçtan ya da herhangi bir madenden yapılma, insan zihninin tasarımı olan bir şekli, bir heykeli evrenin yaratıcısı, evren üzerinde var etme ve yok etme tasarrufunda bulunan bir ilâh olarak göremez. Akı başında hiçbir insan, başkaları tarafından imal edildiğini gözleriyle gördüğü, tanrı edinilen bir heykeli, bir putu

evreni örneksiz yaratan bir mabut gibi algılayamaz.

Başka bir ifadeyle: Ulûhiyet kavramı, aracı şefaathçi anlamında bir ortaklığı onaylamaz. Çünkü yapma ve yaratmanın kaynağı olma, özü itibarıyla dilediği gibi tasarruf etmede bağımsız olmayı ve yapılan/yaratılanın boyun eğmesini hak etmede tek ve ortaksız olmayı gerektirmektedir. Eğer ileri sürülen araçların bağımsız iş yapma yetkileri varsa, o zaman demek ki bunlar, aracı veya şefaathçi değil, asıl ve kaynaktırlar. Yok eğer bağımsız hareket etmek gibi bir yetkileri söz konusu değilse, o zaman bunlar için alet ve araç demek daha doğru olur. Bu da demektir ki, onları meydana getiren ve kendileri üzerinde ilâhlık yetkisine sahip olan biri vardır.

Bu nedenledir ki, evrendeki bütün sebepler, sadece ve sadece alet ve araç fonksiyonuna sahiptirler. Yemenin doymanın sebebi, içmenin kanmanın sebebi, anne babanın çocuğun dünyaya gelişinin sebebi, kalemin yazmanın sebebi ve yürümenin mesafe katetmenin sebebi olması gibi.

"Bak, delilleri nasıl döndürüyoruz (açıkıyoruz), sonra yine onlar yüz çeviriyorlar?!" Delillerin döndürülüp çevrilmesi, onların insanların anlamalarını sağlayacak ifadelerle sunulması demektir. "es-Sudûf" ise, yüz çevirme, arkasını dönme anlamına gelir. Bir şeyden yüz çevrildiği, ona eğilim gösterilmediği zaman, "sadefe/yesdifu/sudûfen" fiili kullanılır.

47) De ki: "Düşündünüz mü hiç? Eğer Allah'ın azabı ansızın ya da açıkça size gelse..."

Ayette geçen "cehreten" kelimesi, kuşkuya yer bırakmayan tam açıklık demektir. Bu yüzden, ansızın gelmek anlamına gelen "bağteten" kelimesine karşılık olarak kullanılmıştır. Çünkü bir şey ansızın geldi mi, kişi ancak onunla karşılaştıktan, o şey kendisini kuşatıp sardıktan sonra o şeyi fark eder, dolayısıyla ona tedbir alıp sakinleşme imkânını bırakmaz.

Ayetin akışı içinde sunulan bu kanıt bağlamında genel olarak şu hususa dikkat çekiliyor: Zalimler, Allah'ın azabından yana büyük bir tehlike içindedirler. Bu, atlatılabilecekleri veya onlardan şaşıp başkalarına dokunacak bir azap değildir. Şaşması ve sapması olmayan

bir azaptır. Ardından da, onların zalim olmalarının nedeninin, ilâhî davetin dışına çıkmaları, Allah'ın ayetlerini yalanlamaları olduğu açıklanıyor.

Hiç kuşkusuz, azabın anlamı; suçlunun kendisine zarar veren, kendisini çökerten bir cezayla karşılaşmasıdır, suçunun cezasını görmesidir. Bir suç da ancak zulüm niteliğine sahip olunarak işlenir. Buna göre, eğer Allah katından üzerlerine bir azap indirilecek olursa, bu azap ancak zalim olanları helâk eder. Tefsirini sunduğumuz ayet bunu açık-lıyor, sonraki iki ayet de onların zalim olduklarını bildiriyor.

48-49) Biz, elçileri ancak müjdeciler ve uyarıcılar olarak göndeririz... Ayetlerimizi yalanlayanlara gelince... onlara azap dokunacaktır.

Bu iki ayette, onların zalimler oldukları belirtiliyor. Dolayısıyla eğer Allah'ın azabı kendilerine gelecek olursa, zalimler oldukları için onlardan başkası helâk olmayacaktır.

Nitekim ayetlerin akışında bir değişiklik yapılmasının ve açıklamanın doğrudan Peygamberimize (s.a.a) yöneltilmesinin nedeni de budur. Bununla, Allah'ın azabının niteliğini onun haber vermesi amaçlanıyor. Çünkü onun böyle bir azabın varlığından haber vermesi, bahaneleri daha etkili bir şekilde ortadan kaldırır. Bu arada birinci çoğul şahıs kipi kullanılarak kararın, azamet sahibi ulu bir makamdan çıktığına işaret edilmek istenmiştir.

Buna göre yüce Allah, Peygamberi'ne (s.a.a), onlara bir kanıt sunmasını ve bu kanıt bağlamında onlara, eğer Allah'ın azabı gelecek olursa, bu azabın onlardan sadece zalim olanları helâk edeceğini bildirmesini emrediyor. Ardından yüce Allah, elçisine şöyle buyuruyor: Sana kanıt sunan ve azabı indirecek olan biz, sana haber veriyoruz ki: Biz, elçileri ancak müjdelemek ve uyarmak için gönderiyoruz. Artık kim inanır ve durumunu düzeltirse, onun için herhangi bir olumsuzluk söz konusu değildir. Kim de ayetlerimizi yalanlarsa, fasıklık yapıp kulluk sınırlarının dışına çıktığı için, azabımız ona dokunur. O hâlde, kendilerine baksınlar, hangi grubun mensubudurlar?!

Önceki bölümlerde iman, islâh ve fîsk kavramlarının anlamları, ayrıca korku ve üzüntünün müminlerden giderilmiş olmasının anlamı ü-

zerinde yeterli açıklamalarda bulunmuşuzdur.

50) De ki: "Ben size, 'Allah'ın hazineleri benim yanımdadır.' demiyorum. Gaybı da bilmem. Size, 'Ben bir meleğim.' de demi-yorum. Ben, sadece bana vahyolunana uyuyorum." De ki: "Kör ile gören hiç bir olur mu?..."

"Allah'ın hazineleri"nden maksat, şu ayette ifadesini bulan husus olsa gerektir: *"De ki: Eğer siz Rabbimin rahmet hazinelerine sahip olsaydınız, harcamaktan korkarak tutardınız."* (İsrâ, 100) Bu ayette sözü edilen rahmet hazinelerinin etkileri ise, şu ayette açıklanmaktadır: *"Allah, insanlara bir rahmet açtı mı, onu tutan olamaz."* (Fâtır, 2) Burada varoluş bağışına işaret ediliyor. Ki bu bağış, Allah katından eşyaya varoluş ve varoluşun etkileri şeklinde yansımaktadır. Yüce Allah bir ayette bu hususa şu açıklığı getirmektedir: *"O'nun işi, bir şeyin olmasını istedi mi, ona, sadece 'Ol' demektir, hemen oluverir."* (Yâsîn, 82) Burada, bu bağışın kaynağının yüce Allah'ın azamet ve ululuk makamından sadır olan "Ol" sözü olduğu belirtiliyor. Bu gerçeğe diğer bir ayette şu şekilde işaret edilmiştir: *"Hiçbir şey yoktur ki onun hazineleri, bizim yanımızda olmasın; ama biz onu bilinen bir ölçü ile indiriyoruz."* (Hicr, 21)

Şu hâlde, Allah'ın hazinelerinden maksat, kendisinden sâdır olması suretiyle dilediği şeyi veren makamdır. Bu makam bir şeye varlığını vermekle tükenmez, bahşetme ve dağıtma ile âciz duruma düşmez. Bu da, yüce Allah'a özgü bir makamdır. Onun dışındakiler, kim ve ne olursa olsunlar, sınırlıdırlar, yanlarında bulunan şeyler de bir ölçüye tâbidir. Onlardan bir şey verdiklerinde, verdikleri oranda eksilir. Durumu bundan ibaret olan bir kimse de, yoksulu zengin kılma gücüne sahip olmaz, isteyen razi edemez, isteklere karşılık veremez.

"Gaybı da bilmem." Burada kendisine vahyedilmeyen bağımsız bir bilgiden söz ediliyor. Çünkü yüce Allah, ifadenin sonunda ayrıca vahiy olgusuna işaret ediyor, *"Ben, sadece bana vahyolunana uyuyorum."* buyurarak. Nitekim ulu Allah, Kur'ân'ın birçok yerinde, peygamberlerine vahyettiklerinin bir kısmının gaybın kapsamına girdiğini belirtmektedir. *"Gaybı bilen O'dur. Razi olduğu bir elçi dışında kimseyi gaybına vâkıf kılmaz."* (Cin, 26-27) Bir yerde de, Yusuf kıssasını anlat-

tıktan sonra şöyle buyuruyor: *"Bunlar, sana vahyettiğimiz gayb haberlerindendir. Onlar kararlarını verip tuzak kurarlarken sen yanlarında değildin."* (Yûsuf, 102) Meryem kıssasının kapsamında da şöyle buyuruyor: *"Bunlar, gayb haberlerindendir; bunları sana vahyediyo-ruz. Onlardan hangisi Meryem'in bakımını üstlenecek diye kalemleriyle kur'a atarlarken, sen yanlarında değildin; çekişirlerken de yanlarında değildin."* (Âl-i İmrân, 44) Nuh kıssası anlatıldıktan sonra da şöyle buyuruyor: *"Bunlar, sana vahyettiğimiz gayb haberlerindendir. Ne sen, ne de kavmin, daha önce bunları bilmiyordunuz."* (Hûd, 49)

Şu hâlde, tefsirini sunduğumuz ayetin akışı içinde Peygamberimizin gaybı bilmesini olumsuzlamaktan maksat, Peygamberimizin varlığı itibariyle, öz doğasından kaynaklanan bir yetenek olarak kendisine, normal insanların bilmelerine imkân bulunmayan varlıkların gizliliklerinden hiçbir şeyin gizli kalamayacağı bir donanıma sahip olmasını olumsuzlamaktır.

"Size, 'Ben bir meleğim.' de demiyorum." Bu ifade, yemek, içmek ve cinsel birleşme gibi meleklerin gereksinim duymadıkları maddî ihtiyaçlardan uzak olma durumunu olumsuzlama amacına yönelik bir kinayedir. Başka ayetlerde de bu duruma işaret edilmiştir: *"De ki: Ben de sizin gibi bir beşerim... bana vahyolunuyor."* (Kehf, 110) Tefsirini sunduğumuz bu ayette, Peygamber'in insan oluşunun altının çizilmesi yerine, onun melek olmadığının vurgulanması tercih edilmiştir. Bununla, onların şu ayette ifade edilen türden itirazlarına cevap verme amacı güdülmüştür: *"Bu ne biçim elçi ki yemek yiyor, çarşılarda geziyor?!"* (Furkan, 7)

Buradan da anlıyoruz ki, tefsirini sunduğumuz ayet, olumsuzlama üstüne olumsuzlama içermekle, bir bakıma onların çeşitli önerilerine ve itirazlarına cevap vermeyi hedeflemektedir. Nitekim onlar, Peygamberimizden mucize nitelikli ayetler istemişlerdi ve normal insanlar tarafından sergilenen davranışlar sergilemesini bir elçi açısından tuhaf karşılamışlardı. Nitekim şu ayet onların bu tutumlarını dile getirmektedir: *"Dediler ki: Bu ne biçim elçi ki yemek yiyor, çarşılarda geziyor?! Ona, kendisiyle beraber uyarıcı olacak bir melek indirilseydi ya! Yahut üstüne bir hazine atılsaydı, ya da ürününden yiyeceği bir*

bahçesi olsaydı ya!" (Furkan, 7-8)

Buna şu ayetleri de örnek gösterebiliriz: *"Dediler ki: Yerden bize bir göze fışkırtmadıkça, yahut senin hurmalardan ve üzümlerden oluşan bir bahçen olup aralarından ırmaklar fışkırtmadıkça, yahut iddia ettiğin gibi (azap olarak) üzerimize gökten parçalar düşürmedikçe, yahut Allah'ı ve melekleri karşımıza getirmedikçe, yahut altından bir evin olmadıkça... sana inanmayız... De ki: Rabbimin şanı yücedir. Ben, sadece elçi olarak gönderilen bir insan değil miyim?"* (İsrâ, 90-93) *"Sana alaylı alaylı başlarını sallayacaklar ve 'Ne zaman o?' diyecekler."* (İsrâ, 51) *"Sana kıyamet saatini soruyorlar; 'Gelip çatması ne zaman?' diye."* (A'râf, 187)

Buna göre, *"De ki: Ben size... demiyorum..."* ifadesi şu anlama gelmektedir: Ben sizi, çağırdığım şeye çağırırken, tebliğ ettiğim şeyi size tebliğ ederken, insanların normal hâli olarak üzerinde bulunduğum hâlin ötesinde bir iddiada bulunmuyorum ki siz, bu iddiaları kanıtlamamı isteyesiniz de ben de sizin bu isteklerinize cevap veremediğim için yalancı durumuna düşeyim. Ben, Allah'ın hazinelerine sahip olduğumu söylemi-yorum ki, siz benden pınarlar fışkırtıp nehirler akıtmamı veya bir bahçe yaratmamı ya da altından bir ev yapmamı isteyesiniz. Ben gaybı biliyorum demedim ki, sizin kıyamet saati gibi gayb perdesinin gerisinde olan suallerinize cevap vereyim. Ayrıca ben, size melek olduğumu söylemedim ki, yemek yememi, su içmemi ve mal kazanmak için çarşılarda dolaşmamı gerekçe göstererek sözlerimin batıl olduğunu söyleyesiniz.

"Ben, sadece bana vahyolunana uyuyorum." ifadesi, kendilerini Allah'a davet etmesi bağlamında onunla ilgili olarak söyledikleri mesnetsiz yakıştırmaların bertaraf edilmesinden sonra, gerçek iddiasını açıklamaya yöneliktir. Demek isteniyor ki: Ben Allah'ın elçisiyim demek, Allah'ın hazineleri benim yanımdadır, ben gaybı bilirim ve ben bir meleşim anlamına gelmez. Bu sözün anlamı şudur: Benim size söylediklerimi Allah bana vahy ediyor.

Dikkat edilirse, bu gerçek, bir iddia şeklinde de ileri sürülmemiş, bunun yerine: *"Ben, sadece bana vahyolunana uyuyorum."* denilmiştir. Bununla da, onun sadece kendisine vahyedilenleri tebliğ etmekle yü-

kümlü olduğuna işaret ediliyor. Onun görevi, yalnızca kendisine vahyedilene uymaktır, başka değil. Bunun ışığında ayetin akışı ile birlikte şöyle bir sahne canlanıyor zihnimizde: Peygamberimiz, "Ben size şunu şunu söylemiyorum." dedikten sonra, onlar da şu karşılığı veriyorlarmış gibi: "Öyleyse sen de bizim gibi âciz bir insan olduğuna ve bize karşı herhangi bir ayrıcalığın ve meziyetin bulunmadığına göre, bizden ne istiyorsun?" O da onlara şu cevabı vermiştir: "Ben, sadece bana vahyolunana uyuyorum. Buna bağlı olarak size müjde veriyorum ve sizi uyarıyorum. Sizi tevhit dinine davet ediyorum."

Bu çıkarsamamızı kanıtlayan bir unsur da hemen sonrasında yer alan şu ifadedir: *"De ki: Kör ile gören hiç bir olur mu? Düşünmüyor musunuz?"* Bu ifadenin anlamı, ayetin akışını esas aldığımızda, şu şekilde belirginleşmektedir: Ben insanlık ve âcizlik bakımından sizinle aynı seviyede olsam bile, bu, sizi bana tâbi olmaya davet etmeme engel olmaz. Çünkü Rabbim, size değil de bana vahiy indirmekle, sizden ayrı olarak beni bir basiret sahibi kılmıştır. Bu bakımdan ben ve sizler, gören kimseyle kör kimse gibiyiz. Kör ile gören kimse, insanlık açısından eşit olsalar da kategorik olarak eşit değildirler. Bu ikisinin içinde bulundukları durum üzerinde düşündüğümüz zaman şu yargıya varırız: Kör insan gören insana uymalıdır. Cahil de âlime uymakla yükümlüdür.

51) Rablerinin huzurunda bir araya getirileceklerinden korkanları onunla uyar; Onların O'ndan başka ne bir velileri, ne de bir destekçileri yoktur; belki korunurlar.

Ayetteki "onunla" zamiri Kur'ân'a dönüktür. Bunu, bundan önceki ayette geçen, *"Ben, sadece bana vahyolunana uyuyorum."* ifadesinden anlıyoruz. *"O'ndan başka ne bir velileri, ne de bir destekçileri yoktur."* ifadesi, cümle içinde, "korkma" veya "bir araya getirilme" fiilleriyle ilintili hâl konumundadır.

Ayette geçen "korkma" ifadesiyle, bilinen anlamı kastedilmiştir. Bilgi ve benzeri bir anlam değil. Çünkü ayetin akışından ilk etapta algılanan anlamdan hareketle buna ilişkin bir kanıt bulmak mümkün görünmüyor. Rablerinin huzurunda bir araya getirileceklerinden korkanlara yönelik uyarı emri, uyarının hem onları, hem de başkalarını kapsayacak şekilde genel olmasına engel oluşturmaz. Nitekim

bundan önceki ayetlerin birinden de böyle bir anlam elde etmek mümkündür: *"Bu Kur'ân bana vahyolundu ki, onunla sizi ve ulaştığı herkesi uyarayım."* (En'âm, 19) Dolayısıyla, uyarının özellikle onlarla ilgili olarak gün-deme getirilmesinin nedeni, Allah'ın huzuruna toplanma korkusu taşıyanların uyarısı daha çabuk dikkate alacakları, daveti daha iyi anlayabilecekleridir. Bu yüzden uyarı sırf onlara özgü olarak dile getirilmiş ve onların bu niteliklerine vurgu yapılmıştır. Amaç, Peygamber'in onların davetiyle özellikle ilgilenmesi, onları başkalarının yerine koyma-masıdır. Çünkü konumları itibariyle onlar hakka daha yakındırlar ve iman etmelerine yönelik ümit daha güçlüdür. Dolayısıyla bu ayeti, insanların uyarılmasını emreden diğer ayetlerle birlikte düşündüğümüz zaman, şöyle bir anlam ifade ettiğini görüyoruz: Bütün insanları uyar, özellikle Rablerinin huzurunda bir araya getirilmekten korkanları.

"Onların O'ndan başka ne bir velileri, ne de bir destekçileri yoktur." Burada, Allah'tan başkasının veliliği ve destekçiliği (şefaati) mutlak olarak olumsuzlanmaktadır. Ancak başka ayetlerde bu mutlaklık kimi kayıtlar altına alınmaktadır: *"İzni olmaksızın O'nun katında şefaatte bulunacak kimdir?"* (Bakara, 255) *"Allah'ın razı olduğundan başkasına şefaate etmezler."* (Enbiyâ, 28) *"O'ndan başka tanrı diye yalvardıkları şeyler, şefaate yetkisine sahip değildir. Ancak bilerek hakka şahitlik edenler bunun dışındadır."* (Zuhruf, 86)

Tefsirini sunduğumuz ayette, böyle bir istisnaya başvurulmamasının sebebi, hitabın putperestlere yönelik olmasıdır. Onlar, putların veliler ve şefaateçiler olduklarını savunuyorlardı. Putlara böyle bir yetki yakıştırırken izin veya yetki verme gibi bir kayda da yer vermiyorlardı. Çünkü ilâhî izinden kaynaklanan velilik ve şefaate iddiası, Allah'ı bilmeyi, bunun yanında vahyi ve peygamberliği bilmeyi gerektirmektedir. Putperestlerse, peygamberliği bilmez, kabul etmezlerdi. Putları için kabul ettikleri velâyet ve şefaati, onların kendilerinden kaynaklanan, doğalarının zorunlu bir gereği olarak algılandığıdır. Onlara göre, putlarının bu yetkileri, Allah'ın iznine bağlı değildi. Varlıklar içinde güçlü olanlar, Allah izin vermese de, doğaları gereği zayıf olanlar üzerinde belli bir tasarrufta bulunabilirlermiş gibi. Dilersen şöyle de diye

bilirsin: Güçlü varlıkları yaratmak, doğası itibariyle, onların kendilerinden aşağı olanlar üzerinde tasarruf etmelerine ilişkin zorunlu bir izni barındırmaktadır.

Kısaca özetleyecek olursak, *"Onların O'ndan başka ne bir velileri, ne de bir destekçileri yoktur."* denilmiş, ama "O'nun izni olmadan" şeklinde bir kayda yer verilmemiştir. Çünkü müşrikler, putların hiçbir sınırlanma olmaksızın veliler ve şefaateçiler olduklarını söylüyorlardı. Şu hâlde, onların Allah'ın dışında veli ve şefaateçi edindikleri şeylerin bu özelliklerinin olumsuzlanması, kendi ispatlarına denk bir olumsuzlanmanın gerçekleşmesi amacına yöneliktir. Böyle bir konuyla ilgili istisna, aynı konuyu işleyen başka ayetler açısından olumlu olsa bile, bu ayetin akışının bu özelliğinden dolayı yersiz olur.

Şimdiye kadar yapılan açıklamalardan anlaşılıyor ki ayet, zahirinin mutlaklığı itibariyle, Allah'ın ayetlerinin hatırlatılması karşısında, kıyamet günü ilâhî huzurda toplanma dolayısıyla kalbinde korku duyan herkesin uyarılmasını öngörmektedir. Bunların Ehlikitap gibi haş-re iman edenler veya putperestler ya da başkaları gibi inanmayanlar olması bu açıdan fark etmez. Çünkü onlar da, haş-re inanmasalar bile, olabileceğine ihtimal verirler. Dolayısıyla buna ilişkin ihtimal veya zan, içlerinde bir korkunun belirmesine neden olabilmektedir. Çünkü bir şeyden korkmak, gerçekleşeceğine kesin olarak inanılmasa bile, sırf olabileceği ihtimaliyle de söz konusu olabilir.

Müfessirler bu ayetle ilgili olarak farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Kimine göre, bu ayet, haş-re iman eden müminler hakkında nazil olmuştur ve bunlar, bir sonraki ayette yer alan, *"Rablerinin yüzünü (rizasını) isteyerek sabah akşam O'na yalvaranları kovma."* ifadesinde işaret edilen kimselerdir. Bazı müfessirlere göre, bu ayet, putperest müşriklerden, ölümden sonra haşrin olmasına ihtimal veren bir grup hakkında inmiştir. Gerçi suredeki hitaplar, surenin akışı itibariyle Kureyş veya Arap müşriklerine yönelik olmakla birlikte, Mekke müşriklerinin veya Arap müşriklerinin içinde, surenin indiği dönemde, bu görüşü savunan birine rastlanmamıştır. Diğer bazı müfessirlere göre de, bunlardan maksat, Müslüman veya Ehlikitap, haş-re iman eden herkestir. Uyarının bütün insanlara yöneltilmesi gerekirken, özellikle

bunların uyarılmasının istenmiş olmasının nedeni, ahiretin varlığını kabul etmelerinden dolayı, kanıtın öncelikle onlar açısından gerekli ve bağlayıcı olmasıdır.

Ne var ki, ayette sadece haşirden korkma nitelikleri esas alınmıştır. Bir şeyden korkmak ise, onun tam olarak gerçekleşmesine inanmaya veya o şeyin varlığını kesin olarak kabul etmeye tekabül etmez. Bilâkis, iki tarafı eşit düzeyde muhtemel bulma anlamında şüphe ve iki taraftan birinin ağır basması anlamında zan da, tıpkı bilme gibi, korkuyla bir araya gelebilir, korkmaya sebep olabilir. Bu, oldukça açıktır.

Bu bakımdan ayet, Peygamber efendimizi (s.a.a), hangi gruba mensup olursa olsun, yüzünde korku belirtilerini gözlemlediği herkesi uyardırmaya teşvik etmektedir. Çünkü dinî davetin temelini, haşir, kötülük ve iyiliklerin hesaplanması ve bunların karşılıklarının eksiksiz bir şekilde verilmesi prensibi oluşturmaktadır. Dinî davetin bir kimse üzerinde az da olsa etki bırakması için, o kimsenin haşri muhtemel görmesi ve bu ihtimalin gerçekleşmesinden korku duyması gerekir. Bu ihtimalin gerçekleşme oranı arttıkça korku da artar ve buna paralel olarak da dinî davetin etkisi güçlenir. Nihayet kişi, yakinî inanç düzeyine ulaşır ve karşıt ihtimal tamamen ortadan kalkar. Bu noktada dinî davetin etkisi eksiksiz olarak kendini gösterir.

52) Rablerinin yüzünü (rızasını) isteyerek sabah akşam O'na yalvaranları kovma.

Bir sonraki ayette yer alan, "*Böylece biz, onların kimini kimi ile denedik...*" ifadesinden de anlaşılacağı gibi, ayetin akışı gösteriyor ki, Peygamberimizin (s.a.a) kavminden bazı müşrikler, Peygamberimize (s.a.a) yanındaki zayıf ve yoksul kimseleri kovmasını önermişlerdi. Allah da bu ayette onu, bu işi yapmaktan men etmektedir.

Arap müşriklerinin bu önerisinin benzerini, geçmiş ümmetlerin ileri gelen müstekbirleri de kendi elçilerine yöneltmişlerdi. Büyüklük duygusuna ve gurura kapılarak, peygamberlerine, yanlarındaki zayıf ve yoksul müminleri kovmalarını istemişlerdi. Nitekim yüce Allah, Nuh kavminin böyle bir davranış içine girdiğini ve Nuh'un da onlara karşı, tefsirini sunduğumuz bu ayetlerin içerdiği kanıtlara benzer kanıt-

larla cevap verdiğini bize anlatmaktadır. Yüce Allah şöyle buyuruyor: "*Kavminden ileri gelen inkârcı grup dedi ki: 'Biz seni ancak bizim gibi bir insan görüyoruz ve sana bizim basit görüşlü ayak takımlarımızdan başkasının uyduğunu görmüyoruz. Sizin bize karşı bir üstünlüğünüzü de görmüyoruz; tersine sizi yalancı sanıyoruz.'* Dedi ki: '*Ey kavmim, ya ben Rabbinden apaçık bir delil üzerinde isem ve O, kendi katından bana bir rahmet vermiş de bu sizin gözlerinizden gizli kalmışsa, buna ne dersiniz? Siz onu istemezken, onu zorla mı size kabul ettireceğiz?! Ben iman edenleri kovacak değilim; onlar Rablerinin huzuruna gidecek (yaptıklarının hesabını verecek)ler...*' Ben size, '*Allah'ın hazineleri benim yanımdadır.*' demiyorum. Gaybı da bilmem. '*Ben bir meleğim.*' de demiyorum. Sizin gözlerinizin hor gördüğü kimseler için, '*Allah onlara bir hayır vermeyecektir.*' de demiyo-rum. Allah, onların içlerinde olanı daha iyi bilir. Böyle bir şey yaptığım (onları kovduğum) takdirde, ben mutlaka zalimlerden olurum." (Hûd, 27- 31)

Yukarıda sunduğumuz ayetlerle, tefsirini sunduğumuz ayetleri birlikte ele aldığımız zaman, rızasını isteyerek sabah akşam Rablerine yalvaranlarla, müminlerin kastedildiğini anlıyoruz. Sabah akşam Rablerine yalvarmalarının, dua etmelerinin -ki bu namaz kılmaları ya da mutlak olarak dua etmeleri demektir- zikredilmesinin nedeni, başka hiç kimsenin karışmadığı şekilde Rableriyle irtibat hâlinde oluşlarına işaret etmektir. Bir de az sonra yer alacak, "*Allah, şükredenleri daha iyi bilmez mi?*" ifadesine açıklık getirmektir.

"*Yüzünü (rızasını) isteyerek*" Yani, Allah'ın yüzünü (rızasını) isteyerek. Ragıp İsfahanî el-Müfredat adlı eserinde şöyle der: "el-Vech kelimesinin asıl anlamı bir organ olan yüzdür. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmuştur: '*Yüzlerinizi ve ellerinizi yıkayın.*' [Mâide, 6] '*Ateş yüzlerini kaplar.*' [İbrâh'im, 50] Yüz, ilk karşılaşılan ve de bedenin görünen kısmının en şerefli sayılan bir organı olduğu için, her şeyin ön tarafı, en şerefli kısmı ve başlangıcı için kullanılır olmuştur. Örneğin, '*Falan şeyin yüzü (ön tarafı)*' ve '*Günün yüzü (başlangıcı)*' gibi ifadeler kullanılmıştır. Hatta şu ayette zat anlamında da kullanıldığı söylenmiştir: '*Yalnız Rabbinin celâl ve ikram sahibi yüzü baki kalır.*' [Rahmân, 38]

Bazılarına göre, 'Rabb'in yüzü'nden maksat, zatıdır. Diğer bazılarına göre ise, burada yüz kelimesiyle, salih amellerle Allah'a yönelme kastedilmiştir."

Ragıp devamla şöyle der: "Bazılarına göre, 'Nereye yönelirseniz yönelin, orası Allah'ın vechidir.' [Bakara, 115] 'Allah'ın vechi hariç her şey helâk olucudur.' [Kasas, 88] 'Allah'ın vechini isteyenler.' [Rûm, 38] 'Size Allah'ın vechi için yediriyoruz.' [İnsân, 9] ayetlerinin tümünde geçen 'vech' kelimesi, Allah'ın zatı anlamında kullanılmıştır. Bu demektir ki, Allah'tan başka her şey helâk olacaktır. Bu anlam, benzeri tüm ayetler için de geçerlidir. Bir rivayete göre, bu değerlendirme Ebu Abdullah b. Rıza'ya sorulmuş ve o da şu cevabı vermiştir: 'Subhanallah! Andolsun, büyük bir laf etmişlerdir. Oysa 'vech' kelimesiyle, işlerin yönelik olduğu amaç kastedilmiştir. Bu da şu demektir: Kulların bütün amelleri helâk olur, boşa gider, Allah'a yönelme amacı güdülen ameller hariç. 'Onun vechini isteyerek' ve 'Allah'ın rızasını isterler' ifadelerinde de bu anlamda kullanılmıştır." (el-Müfredat'tan alınan alıntı burada sona erdi.)

Ben derim ki: "Vech" kelimesinin bir organ olan yüz anlamından, bir şeyin başka bir şeyle karşılaştığı yönü anlamına geçilerek anlam ve kullanım genişliğine kavuştuğu, şüphe edilmeyecek bir gerçektir. Kelimelerin anlamlarının gelişme sürecinde bu, bilinen bir şeydir. Fakat, biraz dikkat edilirse, yüz kelimesiyle zatın kastedilmesinin pek de mümkün olmadığı görülür. Çünkü ne olursa olsun bir şey, ancak özünün (zatının) görünen ve ortada olan sıfat ve isimlerinden biriyle başka bir şeyin karşısına çıkar, ona kendisini gösterir. Bilgi de bu sıfat ve isimlere taalluk eder. Biz, bildiğimiz bir şeyi, onun sıfatları veya isimlerinden biri aracılığıyla biliriz. Sonra, bu bilgimizden hareketle onun zatını, özünü kanıtlarız. Ama kesinlikle onun zatına, özüne direkt olarak dokunamayız.

Çünkü bizler, varlıkları öncelikle duyu organları aracılığı ile algılarız. Bunlarsa ancak şekiller, çizgiler ve nitelikler gibi özellikleri algılayabilirler. Bu açıdan zatı ve özü algılamamız söz konusu değil. Sonra algıladığımız bu özelliklerden hareketle, bunların bir de zatları ve özlere olduğunu ve o arazlar ve sıfatların (özelliklerin) bu zatlarla kaim ol-

duğunu anlarız. Çünkü arazlar ve sıfatlar, tâbidirler. Tâbiler de, kendilerini ayakta tutacak bir şeye ihtiyaç duyarlar. Dolayısıyla, "Zeyd'in zatı, özü" dediğimiz zaman, gerçekte bu sözle, Zeyd'in sıfatları ve özelliklerine kıyasla kendimizin kendi sıfatlarımız ve özelliklerimize olan nispetimiz, izafemiz gibi bir nispeti, izafesi olan bir şeyi kastediyoruz. Şu hâlde zatların, özlerin kavranması, daima bir tür kıyas ve izafeyle birlikte olan düşünsel bir kavrayıştır.

Mahiyeti (belli bir sınırı) olan zatların, düşünsel olarak eksiksiz bir şekilde kavranması, ancak onların sıfatları ve etkileri aracılığıyla, bir tür kıyas ve izafe yardımıyla gerçekleştirildiğine göre, zatı için sınır, varlığı için sonluluk söz konusu olmayan yüce Allah açısından durum daha açık ve daha belirgindir. Çünkü bir şey hakkında bilgi sahibi olmak, ancak o şeyin sahip olduğu şeylerin sınırlarının belirlenmesiyle mümkündür. Bu açıdan yüce Allah'ın bilgice kuşatılması mümkün değildir: "Bütün yüzler, o diri olan ve her şeyi ayakta tutan yüce zata boyun eğmiştir." (Tâhâ, 111) "O'nu bilgice kuşatamazlar." (Tâhâ, 110)

Bir şeyin yüzü (vechi), başka bir şeye yönelik olan tarafı demektir. Bu nedenle, aynı kökten türeyen ve işaret edilen taraf anlamına gelen cihet (yön) de, yüz (vech) sayılmaktadır. Çünkü işaret yoluyla belirlenen şey açısından yön (cihet), başkasına yönelen bir insanın yüzü konumundadır. Bu açıdan salih ameller Allah'ın yüzü gibidirler. Yıkıcı, bozguncu ameller de şeytanın yüzüdürler. Aşağıdaki ifadeleri, bu anlama yormak mümkündür: "Allah'ın yüzünü isteyenler." [Rûm, 38] "Biz size Allah'ın yüzü için yediriyoruz." (İnsan, 9) Ve benzeri diğer ayetler.

Aynı şekilde, yüce Allah'ın onlarla yarattıklarına yöneldiği rahmet, yaratma, hidayet gibi fiilî sıfatları, hatta yüce Allah'ı bir şekilde bilmemize yarayan hayat, ilim ve kudret gibi zatî sıfatları, Allah'ın yüzüdürler. Allah, bunlar aracılığıyla yarattıklarına yönelir, yarattıklarıyla karşılaşır. Şu ayetin buna işaret ettiğini, hatta delâlet ettiğini söyleyebiliriz: "Yalnız Rabb'in celâl ve ikram sahibi yüzü baki kalacaktır." (Rahmân, 27) Çünkü, ayetin zahirinden algıladığımız kadarıyla "celâl ve ikram sahibi" ifadesi, "yüz"ün sıfatıdır, "Rabb"ın değil. Bu inceliğe özellikle dikkat edilmesi gerekir.

Yüce Allah'ın tarafının O'nun yüzü ve yönü olarak kabul edilebileceği anlaşıldığına göre, bir şekilde O'na izafe edilen, O'na yakın olduğu kabul edilen şeylerin de O'nun yüzü olarak algılanması doğru olur. İsimleri, sıfatları ve dini gibi; salih ameller gibi. Aynı şekilde peygamberler, melekler, şehitler ve günahları bağışlanmış müminler de yüce Allah'ın yüzü konumundadırlar.

Böylece şu hususlar açıklığa kavuşuyor:

Birincisi: Şu ayetlerin ifade ettikleri anlam zihnimizde belirginleşiyor: "*Allah'ın yanında bulunan bakidir.*" (Nahl, 96), "*O'nun yanında bulunanlar, büyüklük taslayıp O'na kulluk etmekten geri durmazlar.*" (Enbiyâ, 19), "*Rabbinin yanında olanlar, büyüklük taslayıp O'na kulluktan geri durmazlar ve O'nu tespih ederler.*" (A'râf, 206) Yine, Allah yolunda öldürülenlere ilişkin şu ifadeyi de bu kategoride değerlendirebiliriz: "*Bi-lâkis onlar diridirler ve Rablerinin yanında rızıklanırlar.*" (Âl-i İmrân, 169), "*Hiçbir şey yoktur ki, onun hazineleri bizim yanımızda ol-masın.*" (Hicr, 21)

Şu hâlde bu ayetleri, önceki ayetle birlikte değerlendirdiğimiz zaman, bu olguların tümünün yüce Allah'ın baki oluşuyla beka ve sonsuzluk kazandıklarını görürüz. Dolayısıyla bunların helâk olmaları, yok olup gitmeleri mümkün değildir. Yüce Allah bir ayette şöyle buyurmuştur: "*O'nun yüzünden başka her şey helâk olacaktır.*" (Kasas, 88) Bu ayeteki sınırlandırma gösteriyor ki, bunların tümü Allah'ın yüzüdür. Diğer bir ifadeyle, O'nun tarafına, O'nun cihetine düşmektedir. O'nun yanında, O'nun tarafında mutmain olmuş, istikrar bulmuşlardır.

İkincisi: Kulun Rabbine yönelik isteğine konu olan şeyler, Allah'ın yüzü konumundadır. Şu ayetlerdeki ifadeleri buna örnek gösterebiliriz: "*Rablerinin lütuf ve rızasını arayarak...*" (Mâide, 2), "*Rabbinden umduğun bir rahmeti bekleyerek.*" (İsrâ, 28), "*O'na yol arayın.*" (Mâide, 35) Bütün bunlar, Allah'ın yüzüdür. Çünkü rahmet, rıza ve lütuf gibi fiillerinin sıfatları, Allah'ın yüzü hükmündedir. Şimdiye kadar yaptığımız değerlendirmelerden hareketle Allah'ın yolunu da O'nun yüzü sayabiliriz: "*Allah'ın yüzünü (rızasını) kazanmak için...*" (Bakara, 272)

Onların hesabından sana bir sorumluluk yok, senin hesabından da onlara bir sorumluluk yok.

Hesap; toplama, çıkarma ve benzeri işlemlerle sayıları kullanmak demektir. Amellerin ayıklanması, değerlendirilmesi ve buna bağlı olarak ücretlerin belirlenmesi veya bir sonuca varılması, toplama veya çıkarma suretiyle sayıların kullanılmasından ayrı düşünülmemeyeceği için, bu iş, amellerin hesaplanması olarak isimlendirilmiştir.

Amellerin hesaplanması, karşılıklarının eksiksiz verilmesine dönük olduğuna ve karşılık verme de sırf Allah'a ait olduğuna göre, hesap da Allah'ın kontrolü, denetimi ve yetkisi altındadır. Bunu şu ayetlerden algılayabiliriz: "*Onların hesapları yalnız Rabbime aittir.*" (Şuarâ, 113), "*Sonra onların hesabını görmek de bize düşer.*" (Gâşiye, 26) Bu anlamın, aşağıdaki ayete başka bir açıdan yansıdığını görüyoruz: "*Şüphesiz Allah, her şeyi (hakkiyle) hesaplayandır.*" (Nisâ, 86) Bu ifadeyle, yüce Allah'ın her şey üzerindeki egemenliğine, hükümranlılığına ve denetimine işaret edilmiştir.

Şu hâlde, tefsirini sunduğumuz ayette, Hz. Peygamber'in, onların hesabından, onların da onun hesabından sorumlu olmadıklarının vurgulanmasından maksat şudur: Peygamber (s.a.a), onların amellerini hesaplayıp karşılığını verecek kişi değildir. Dolayısıyla da durumlarından hoşnut olmayınca, onlarla birlikte olmaktan tiksiniince, onları yanından uzaklaştırması söz konusu olamaz. Aynı şekilde, onlar da Peygamber'in (s.a.a) amellerini sayıp hesaplayacak değildirler. Dolayısıyla da Peygamber'in (s.a.a) onlarla tartışmaktan, kendisine kötü bir karşılık vermelerinden korkunca veya büyükenerek, ululanarak onlardan hoşlanmayınca, onları kendinden uzaklaştırması söz konusu olamaz. Buna göre her iki cümle, yani, hem "*Sana bir sorumluluk yok*" ifadesi, hem de "*Onlara bir sorumluluk yok*" ifadesi, ayetin akışı içinde ayrı ayrı kastedilmiştir.

"*Onların hesabından sana bir sorumluluk yok*" ifadesinden, onların hesaplarının, yani hesaba çekilecek amellerinin Peygamber'e yüklenmesinin, dolayısıyla bunun ağırlığını hissetmesinin olumsuzlanması da kastedilmiş olabilir. Her amelin bir ağırlığının olduğu ve bu ağırlığın o ameli işleyen veya onu yüklenenin omuzlarında olduğu yönündeki anlayış, bu ihtimali gündeme getirmektedir. Buna göre, ifadenin anlamı şöyledir: Onların yaptıkları amellerinin ağırlığından

hiçbir şey senin üzerinde değildir. Bu durumda, ifade anlam bakımından tam olduğu ve ifadenin tamamlanması için ek bir cümleye ihtiyaç olmadığı hâlde, "*Senin hesabından da onlara bir sorumluluk yok*" ifadesine yer verilmiş olması, ihtimallerin hepsine yer verilme ve anlatımın uyumunu vurgulama amacına yöneliktir.

Öte yandan, şöyle de denebilir: Bu iki cümle, yani, "*Onların hesabından sana bir sorumluluk yok, senin hesabından da onlara bir sorumluluk yok.*" ifadesi, Hz. Peygamberle (s.a.a) onların arasında, hesap ve amellerin sorumluluğu bazında bir ilintinin olmadığını vurgulamaya yönelik bir kinayedir.

"Ayette sözü edilen hesaptan maksat, amellerin hesabı değil, rızık hesabıdır." diyen de olmuştur. Buna göre, şöyle bir anlam verilmiştir: Onların rızıklarının hesabını yapmak sana düşmez. Onların rızıkını veren Allah'tır, bu rızık hesabını yapmak da O'na düşer. Bu açıdan, "*Senin hesabından da onlara bir sorumluluk yok.*" ifadesi, yukarıda işaret edildiği şekilde anlatımın uyumunu vurgulama amacına yöneliktir. Ayet, bu iki şekilde de yorumlanmaya açık olsa da, bizim yaptığımız birinci yorum daha uygundur.

Ki onları kovup da zalimlerden olasın!

Zalimler topluluğunun kapsamına girmek, onları, yani Rablerine dua edenleri kovmanın bir ayrıntısı, bir sonucu olarak sunuluyor. İfadenin doğası, "*zalimlerden olasın*" sözünün, ayetin başında geçen "*O'na yalvaranları kovma*" sözünün bir ayrıntısı olmasını gerektirmektedir. Ancak, ayrıntı ve ayrıntılandırılan ifade arasına başka cümleler girip söz uzadığından, "*kovma*" sözü ikinci kez bir ayrıntı şeklinde yineleniyor ve ardından onun ayrıntısı olarak, "*zalimlerden olasın*" cümlesine yer veriliyor. Bu şekilde aralarında bağlantı kurularak, karışıklığın önüne geçiliyor.

Dolayısıyla ayetteki ifadeyle ilgili olarak şöyle denemez: "İfade; bir şeyin, kendisinin ayrıntısı olması örneğini içermektedir. Çünkü, özetleyecek olursak, karşımıza şöyle bir ifade çıkacaktır: Rablerine dua edenleri kovma ki onları kovmuş olursun." Böyle bir şey dene-mez; çünkü açıkladığımız gibi, "*kovma*" ifadesinin ikinci kez tekrarlanma-

sı; ayrıntının, yani "*zalimlerden olasın*" sözünün, aslıyla irtibatlandırılması amacına yöneliktir.

53) Böylece biz, onların kimini kimi ile denedik ki, "Allah, aramızdan şunlara mı lütfu lâıyk gördü?" desinler. Allah, şükredenleri daha iyi bilmez mi?

Ayetin orijinalinde geçen "fitne" kelimesi, sınama, deneme anlamına gelir. Ayetin akışı gösteriyor ki, "*Allah, aramızdan şunlara mı lütfu lâıyk gördü?*" sorusu, muhatabı küçümseme, alaya alma amacına yöneliktir. Bilindiği gibi, onlar, ancak misyonunu küçümstedikleri, toplumsal statüsünü tahkir ettikleri kimselerle alay ederlerdi. Bunun nedeni de, bunların yoksullukları, düşkünlükleri, güçlüler ve ulular nez-dinde düşük düzeyde oluşlarıydı.

Buna göre yüce Allah, Elçisine (s.a.a) bu değişiklik ve farklılıkların ilâhî bir sınama olduğunu bildiriyor. Bu şekilde insanları sınavı deniyor ki, nankörlerle şükredenler birbirinden ayrılslar. Bu sınama sonucunda nankör müstekbirler, yoksul müminleri kast ederek şöyle diyorlar: "*Allah bizim aramızdan şunlara mı lütfu lâıyk gördü?!*" Çünkü insanlara göre, toplumsal yasalar, bu yasalara sahip çıkanların onurlu ya da düşük düzeyli oluşlarıyla irtibatlandırılarak değerlendirilir. Aynı şekilde bir amel de, onu işleyen kişinin toplumsal ağırlığı baz alınarak ölçülür. Bu açıdan yoksulların, ezilenlerin ve kölelerin izlediği yol, zenginler ve ezenler tarafından küçümseir. Bir zavallının yaptığı iş ya da bir kölenin veya bir tutsağın söylediği söz küçümseir. Nüfuz sahibi güçlüler bunlara ilgi duymazlar.

Bu nedenle, yoksulların, ırgatların ve kölelerin dine girmeleri, Hz. Peygamber'in (s.a.a) onlara önem vermesi, onları kendisine yakın görmesi, toplumun ekâbir kesimine mensup tağutlar açısından dinin önemsizliğinin belirtisi olarak algılanmıştır. Onlara göre bu, elit kesimin, eşrafın dinle ilgilenmemesini gerektiren bir nedendir.

"*Allah, şükredenleri daha iyi bilmez mi?*" ifadesi, "*Allah, aramızdan şunlara mı lütfu lâıyk gördü?*" sözlerinden algılanan "ihtimal verme" anlayışından kaynaklanan alay edişlerine bir cevap niteliğindedir. Bu cevabın özü şudur: "Onlar (tağutlar) değil, şunlardır (zavallılar)

Allah'a şükredenler." Bu yüzden yüce Allah, lütfunun kapsamına almak için zavallıları öne almış, tağutları da geri itmiştir. Bu durumu Allah, kendisinin nimetine şükredenleri bildiği şekilde kinayeli bir ifadeyle vurgulamıştır ki bu, onların şükredenler oldukları anlamına gelir. Şu kuşku götürmez bir gerçektir ki nimet bahşeden, ancak nimetine teşekkürle karşılık verenlere lütufta bulunur, onlara yönelik nimetini artırır. Öte yandan, yüce Allah'ın, Yusuf'un (a.s) dilinden aktardığı şu sözde, Allah'ı birlemeyi ve ortağı O'ndan olumsuzlamayı şükür olarak nitelendirmiştir: *"Bizim, herhangi bir şeyi Allah'a ortak koşmamız bize yaraşmaz. Bu, bize ve bütün insanlara Allah'ın bir lütfudur, ama insanların çoğu şükretmez."* (Yûsuf, 38)

Buna göre tefsirini sunduğumuz ayet, onların cahil olduklarından dolayı saygınlığı ve onurluluğu mal, oğul ve makam sahibi olmak gibi dünyanın çekici, alımlı süsleri bazında ileri bir düzeyde olmaya dayandırdıklarını açıklamaktadır. Oysa dünyanın çekici süslerinin Allah katında hiçbir değeri ve saygınlığı yoktur. Meselenin eksenini, gerçekte şükür vasfı oluşturmaktadır. Nimetse, gerçekte Allah'ın velâyeti altına girmektir.

54) Ayetlerimize inananlar sana geldikleri zaman de ki: "Selâm size! Rabbiniz... yazmıştır ki, sizden kim, bilmeyerek bir kötülük işler de sonra ardından tövbe edip düzelirse..."

Daha önce "selâm"ın ne anlama geldiğini belirtmiştik. Allah'ın kendi üzerine yazması, kendisi için gerekli kılması demektir. Yani, O'nun fiilinin rahmet niteliğiyle nitelenmekten ayrışması imkânsızdır. Ayette geçen "aslehe" fiilinin mastarı olan "islâh" ise, düzelip uygun hâle gelmek anlamına gelir. Bu sözcük, gerçekte geçişli olsa da, burada geçişsizdir. Aslı, nefsin ya da amelin islâh edilmesi, düzeltilmesidir.

Tefsirini sunduğumuz ayetin önceki ayetle bağlantısı belirgindir. Burada ulu Allah -müminleri kovmasını yasakladıktan sonra- Peygamberine (s.a.a) onlara yönelmesini, onlara selâm vermesini, onlardan işlediği günahlardan dolayı geri dönmesiz bir tövbede bulunanların Allah'ın bağışlamasına ve rahmetine kavuşacaklarını müjdelemesini, böylece morallerini düzelterip gönüllerini hoş tutmasını, kalplerinin hüznünü yatıştırmasını emrediyor.

Bununla sırasıyla şu hususlar açıklığa kavuşuyor:

Birincisi: Tövbe konusunu işleyen ayetlerden biri olan bu ayet, küfür ve şirk dışındaki günah ve kötülüklerden tövbe etmeyi işliyor. Bunun kanıtı da, *"Sizden kim... işler de..."* ifadesidir. Allah'ın ayetlerine iman edenlerden yani.

İkincisi: Burada geçen "bilmemek (cehalet)"ten maksat, inkâr ve inadın karşıtı olan bilmemektir. Çünkü inkâr ve inat, bilmemenin, cehaletin karşıtı olan taammüitten (bilerek ve kasten işlemek) kaynaklanırlar. Oysa Allah'ın ayetlerine inanan, sabah akşam O'nun yüzünü, rızasını isteyerek dua eden bir kimse, büyüklenecek ve üstünlük taslayarak O'na isyan etmez. Olsa olsa şehvet veya gazap menşeli bir tutkuya uymanın etkisiyle kendisini bürüyen cahillikten dolayı O'na karşı gelme durumuna düşer.

Üçüncüsü: *"Tövbe edip"* ifadesinin *"düzeldi"* sözüyle kayıtlandırılması, tövbenin tüm hakikatiyle gerçekleşmesine işaret etme amacına yöneliktir. Çünkü gerçekten Allah'a yönelmek, O'nun katına sığınmak durumu, O'nun pak makamında, günahkârın pişman olup arındığı günah kiriyle bir arada olmaz. Dolayısıyla tövbe, sırf dillerde telaffuz edilen ve kalplere nüfuz etmeyen "Allah'a tövbe ediyorum" sözü değildir. Nitekim yüce Allah bir ayette şöyle buyurmuştur: *"İçinizdekini açığa vursanız da, gizleseniz de, Allah sizi onunla sorguya çeker."* (Bakara, 284)

Dördüncüsü: Yüce Allah'ın "Bağışlayan=Gafûr" ve "Acıyan= Ra-hîm" gibi fiilî sıfatlarını gerçek anlamda zamanla kayıtlandırmak doğrudur. Çünkü yüce Allah, rahmeti üzerine yazmış, kendine gerekli kılmış olsa da, bu rahmet, ancak bazı kullarının bilmeden bir kötülük işledikleri, sonra bu kötülükten tövbe edip durumlarını düzelttikleri zaman kendisini gösterir, etkisini yapar.

Tefsirimizin dördüncü cildinde, *"Allah'ın kabulünü üzerine aldığı tövbe..."* (Nisâ, 17) ayeti ile sonrasındaki ayeti açıklarken konuyla ilgili detaylı bilgiler sunduk.

55) Böylece ayetleri genişçe açıklıyoruz ki [gerçekler iyice anlaşılın] ve suçluların yolu açık seçik meydana çıksın.

Ayetlerin akışının oluşturduğu atmosferden de anlaşılacağı gibi, ayetleri genişçe açıklamaktan maksat, ilâhî bilgilerin açıklanması, kapalılık ve giriftlikten kurtarılmasıdır. "Ve li-testebîne sebîl'ul-mucrimîn=Bu arada suçluların yolu açık seçik meydana çıksın." ifadesinin başındaki "lâm" harfi, amaç bildiren bir edattır. Bu cümle, büyüklüğüne ve önemine duyulan bir saygıdan dolayı açıkça zikrine gerek duyulmayan mukadder bir ifadeye matuftur. Bu tür kullanımların Kur'-ân'da örnekleri çoktur. Buna şu ayetleri örnek gösterebiliriz: "*Bu günleri insanlar arasında dolaştırıyoruz ki, [onları sınavalım] ve Allah iman edenleri bilsin.*" (Âl-i İmrân, 140) "*Böylece biz İbrahim'e göklerin ve yerin melekûtunu gösteriyorduk ki, [müşriklerle tartışırken bir kanıt gösterebilsin] ve eksin inananlardan olsun.*" (En'âm, 75)

Buna göre, ayetin ifade ettiği anlam şudur: Biz, birtakım önemli yararların sağlanması amacıyla ilâhî bilgileri bu şekilde açıklıyor, bazısını bazısından ayırıyor ve üzerlerine kapaklanan belirsizliği gideriyoruz. Bu önemli yararlardan biri de, suçluların yolunun belli olması, böylece ayetlerimize inanan kullarımızın ondan uzak durmasıdır. Buna göre, suçluların yolundan maksat, suçluların Allah'ın birliğini ve bu birliğe (tevhide) ilişkin gerçek bilgileri ifade eden ayetlere karşı izledikleri yoldur. İnkâr, inat, ayetlerden yüz çevirme ve nimete karşı nankörlük etme yolu yani.

Denebilir ki: Suçluların yolundan maksat, suçlularla ilgili olarak izlenen yoldur. Bu da, dünyada lânetlenmeleri ve nihayet üzerlerine azabın indirilmesi, ahirette ise kötü bir hesapla karşılaşmaları ve acı bir azaba uğratılmaları şeklinde belirginleşen Allah'ın onlarla ilgili olarak yürürlüğe koyduğu yasa olarak izah edilebilir. Ancak surede, konuyla ilgili olarak sunulan ayetlerin akışı, birinci anlamın daha uygun olduğunu göstermektedir.

AYETLERİN HADİSLER İŞİĞİNDA AÇIKLAMASI

el-Kâfi'de, müellif kendi rivayet zinciriyle merfu olarak İmam Rıza'dan (a.s) şöyle rivayet eder: "Yüce Allah, Peygamberimizin (s.a.a) ruhunu kabzetmeden dinini kemale erdirdi, ona her şeyin açıklamasını içeren Kur'-ân'ı indirdi. Kur'-ân'da helâl ve haram olan şeyleri, ce-

zaî müeyyideleri, hükümleri ve insanların ihtiyaç duyduğu her şeyi eksiksiz bir şekilde açıkladı. Yüce Allah, '*Biz kitapta hiçbir şeyi eksik bırakmamışızdır.*' buyurmuştur." [c.1, s.198, h:1]

Tefsir'ul-Kummî'de müellif şöyle der: Bana Ahmed b. Muhammed anlattı, ona Cafer b. Muhammed anlatmış, ona Kesir b. Ayyaş anlatmış, ona da Ebu'l-Carud, İmam Muhammed Bâkır'ın (a.s), "*Ayetlerimizi yalanlayanlar... sağır ve dilsizdirler.*" ayetiyle ilgili olarak şöyle buyurduğunu söylemiş:

"Yani, hidayete, yol gösterici mesaja karşı sağırdırlar. İyiliği ve hayrı da konuşamaz dilsizdirler: '*Karanlıklar içinde kalmışlar.*' Yani, küfrün karanlıkları içindedirler. '*Allah kimi dilerse, onu saptırır ve kimi dilerse, onu doğru yola koyar.*' Bu, şu ümmetin kaderiyesine (kaderi inkâr edenlere) karşı bir cevaptır. Allah kıyamet günü onları Sabîiler (Yıldızperestler), Hristiyanlar ve Mecusîler (Ateşperestler) ile birlikte haşreder. Bunun üzerine derler ki: '*Rabbimiz Allah'a andolsun ki biz, ortak koşanlardan değildik.*'¹ Allah onlara şu karşılığı verir: *Bak, nasıl kendilerine karşı yalan söylediler ve uydurdukları şeyler kendilerinden kaybolup gitti.*"²

İmam devamla der ki: "Resulullah (s.a.a) buyurdu ki: Haberiniz olsun ki, her ümmetin Mecusîleri vardır. Bu ümmetin Mecusîleri de, 'Kader yoktur!' diyenler ve irade ve kudretin kendilerinde olduğunu sananlardır." [c.1, s.198]

Tefsir'ul-Burhan'da bu hadis nakledilirken şu açıklamaya yer verilir: Ali b. İbrahim Kummî'nin tefsirinin diğer bir nüshasında hadis şu şekilde aktarılır: Buyurdu ki: "Haberiniz olsun ki, her ümmetin Mecusîleri vardır. Bu ümmetin Mecusîleri de, 'Kader yoktur!' diyenler ve irade ve kudretin ne kendi lehlerine, ne de aleyhlerine olmadığını sananlardır." Üçüncü bir nüshada ise hadisin metni şöyledir: "Bu ümmetin Mecusîleri de, 'Kader yoktur.' diyenler ve irade ve kudretin kendilerinde olmadığını sananlardır." [c.1, s.524]

¹- [En'âm, 23]

²- [En'âm, 24]

Ben derim ki: Kader meselesi, İslâm'ın ilk dönemlerinde üzerinde konuşulan bir meseledir. O dönemde bir grup kaderi, yani Allah'ın iradesinin bir şekilde kulların amelleriyle ilintili olmasını inkâr etti. İnsanın, işlediği fiiller bazında bağımsız bir irade ve kudrete sahip olduğunu savundu. Onlara göre, insan, fiilin bağımsız yaratıcısıydı. Bu guruba, kaderle ilgili tartışmalara girenler anlamında Kaderiye adı verildi. Gerek Şiîler ve gerekse Sünnîler Resulullah efendimizden (s.a.a) şu hadisi rivayet etmişlerdir: "Kaderiye, bu ümmetin Mecusîleridir." Bu hadisin, yukarıda işaret edilen gruba uyduğu açıktır. Çünkü bunlar, ameller için ayrı bir yaratıcı -ki bu insandır-, diğer şeyler için de ayrı bir yaratıcı -ki o da Allah'tır- öngörürler. Bu düalizmdir. Mecusîlerin, iyilik tanrısı ve kötülük tanrısı diye yaptıkları ikiciliğin aynısıdır.

Peygamber efendimizden (s.a.a) ve Ehlibeyt imamlarından (a.s) bu rivayeti anlam olarak açıklayan başka hadisler de aktarılmıştır. Bu da, Kur'ân'ın da vurguladığı gibi, gösteriyor ki, ortada kader diye bir şey vardır ve kulların fiilleri üzerinde Allah'ın dilemesi etkilidir.

Kaderi olumsuzlayan bir grup olan Mutezile ekolüne mensup olanlar, rivayette sözü edilen "Kaderiye"den, kaderi savunanların kastedildiğini ileri sürmüşler. Çünkü onlar da, tıpkı Mecusîler gibi hayır ve şerri insan dışında bir yaratıcıya isnat ediyorlar. Biz, bu konuda daha önce bazı açıklamalar yaptık, inşaallah ileride de daha detaylı açıklamalara yer vereceğiz.

Buraya kadar yaptığımız açıklamalardan anlaşıldığı gibi, kaderi inkâr etmekle, irade ve kudretin insanın elinde olmadığını ve insana devredilmediğini söylemek, birbiriyle bağdaşmayan iki zıt görüştür. Çünkü kaderi olumsuzlamak, insanın irade ve kudret açısından bağımsızlığını savunmayı; kaderin varlığını kabul etmekse, insanın irade ve kudret açısından bağımsızlığını olumsuzlamayı gerektirir.

Buna göre, diğer iki nüshada yer aldığı şekilde, hem "Kader yoktur." deyip, hem de irade ve kudretin ne kendi lehlerine, ne de aleyhlerine olmadığını söylemek, bazı müstensihlerin tahrifinden başka bir şey değildir. Müstensih, "Kader yoktur." sözünü esas alırken anlamı karıştırdığından hadisin gerisini değiştirmiştir.

ed-Dürr'ül-Mensûr adlı tefsirde şöyle deniyor: Ahmed, İbn-i Cerir,

İbn-i Ebî Hatem, İbn-i Münzir, Taberânî el-Kebir adlı eserinde, Ebu's-Şeyh, İbn-i Mürdeveyh ve Beyhakî "eş-Şuab" adlı eserinde Ukbe b. Amir'den, o da Resulullah efendimizden (s.a.a) şöyle rivayet eder: "Allah'ın, kendisine karşı günah işleyerek yaşamını sürdürdüğü hâlde kuluna sevdiği nimetleri bahşettiğini görürsen, bil ki bu, Allah'ın onu yavaş yavaş kötü akıbetine doğru sürüklemesidir." Sonra Resulullah (s.a.a), *'Kendilerine yapılan uyarıları unutunca, her şeyin kapılarını onlara açtık...'*¹ ayeti ile arkasındaki ayeti okudu." [c.3, s.12]

Aynı eserde şöyle geçer: İbn-i Ebî Hatem, Ebu's-Şeyh ve İbn-i Mürdeveyh, Ubade b. Samit'ten şöyle rivayet ederler: Resulullah efendimiz (s.a.a) buyurdu ki: "Yüce Allah bir kavim için kalıcılık ve gelişmişlik dilediği zaman onları kanaatkârlık ve gözü toklukla rızıklandırır. Bir kavmi yok etmek istediğinde ise, onlar için -veya onlara- hıyanet kapılarını açar: *Nihayet kendilerine verilenlerle sevince daldıkları sırada ansızın onları yakaladı, birden bire donakaldılar. Böylece zulmeden toplumun ardı kesildi ve hamd, âlemlerin Rabbi Allah'a mahsustur.*" [c.3, s.12]

Yine aynı eserde şöyle denir: İbn-i Münzir Cafer'den şöyle rivayet eder: "Allah, Davud'a şöyle vahyetti: Her durumda benden kork. En çok da her taraftan üzerine nimetlerin akmaya başladığı durumlarda kork. Sakın o zaman seni yere vurmayaım. Çünkü bu durumda artık sana merhamet gözüyle bakmam." [c.3, s.12]

Ben derim ki: Rivayette geçen "seni yere vurmamalıyım" sözü uyarı ifade eden bir nehiydir. "artık sana bakmam" sözünün orijinali ["lâ-enzure"] de mansuptur ve nehiyle ilintili bir ayrıntı niteliğindedir.

Tefsir-ul-Kummî'de, *"De ki: 'Düşündünüz mü hiç? Eğer Allah'ın azabı ansızın ya da açıkça size gelse...' "* ayetiyle ilgili olarak şöyle deniliyor: "Bu ayet, Peygamberimizin Medine'ye hicret ettiği sıralarda indi. Bu esnada ashâbı, çeşitli zorluklar, meşakkatler, yorgunluklar ve hastalıklarla karşılaşmışlardı. Bu durumu Resulullah'a şikâyet ettiler. Bunun üzerine yüce Allah peygamberine vahyetti ki: Ey Muhammed, on-

¹ - [En'âm, 44]

lara de ki: '*Düşündünüz mü hiç? Eğer Allah'ın azabı ansızın ya da açıkça size gelse, zalim toplumdan başkası mı helâk edilir?*' Yani, size ancak dünyada yorgunluk ve zarar isabet eder. Ama insanın helâk olması demek olan elem verici azap ise, ancak zalim kavme isabet eder." [c.1, s.201]

Ben derim ki: Bu rivayet, zayıf olmasının ötesinde, En'âm Suresi'nin Mekke'de ve bir kerede indiğine ilişkin çok sayıdaki rivayetlerle de çelişmektedir. Kaldı ki, ayetin içeriği de, bu kıssayla örtüşmemektedir. Ayetin tefsiri bağlamında söylenen bu tarz sözler de, Kur'ân'ın ifade tarzıyla bağdaşmamaktadır.

Mecma'ul-Beyan tefsirinde, "...korkanları onunla uyar..." ifadesiyle ilgili olarak şöyle rivayet edilir: İmam Sadık (a.s) buyurdu ki: "Rablerine kavuşmaktan korkanları Kur'ân ile uyar. Allah katındaki nimetleri anarak onları teşvik et. Çünkü Kur'ân şefaati kabul edilen bir şefaattir, onlar için şefaet eder." [c.3, s.70, Beyrut baskısı]

Ben derim ki: Hadisten anlaşıldığı kadarıyla ayette geçen "min dūnihi=ondan başka" ifadesindeki zamir Kur'ân'a döndürülmüştür. Gerçi Allah'ın kelâmında Kur'ân'ın "imam" olarak isimlendirildiği gibi "veli" olarak da isimlendirilmesine rastlanmamıştır; ancak böyle bir anlam vermek de doğrudur.

ed-Dürr'ül-Mensûr adlı tefsirde şöyle geçer: Ahmed, İbn-i Cerir, İbn-i Ebî Hatem, Taberanî, Ebu's-Şeyh, İbn-i Mürdeveyh ve Ebu Nu-aym "el-Hilye" adlı eserinde Abdullah b. Mes'ud'dan şöyle rivayet etmişlerdir: "Kureyş'in ileri gelenleri Resulullah'ın yanından geçiyorlardı. O sırada Peygamber'in yanında Suheyb, Ammar, Bilâl ve Habbab gibi zayıf Müslümanlar bulunuyordu. Kureyş'in ileri gelenleri dediler ki: 'Ey Muhammed, kavmin içinden bunlara mı razı oldun?! Aramızdan Allah bunlara mı lütufta bulundu?! Biz bunlara mı uyacağız?! Bunları yanından kov! Eğer onları kovarsan, bakarsın biz de sana tâbi oluruz.' Bunun üzerine Allah onlar hakkında şu ayeti indirdi: *Rablerinin huzurunda bir araya getirileceklerinden korkanları onunla uyar...*" [c.3, s.12]

Ben derim ki: Mecma'ul-Beyan tefsirinde, müellif bu hadisi, Salebî'den, o da kendi isnadıyla Abdullah b. Mes'ud'dan muhtasar

olarak rivayet etmiştir. [c.3, s.305]

Yine aynı eserde şöyle denir: İbn-i Cerir ve İbn-i Münzir, İkrî-me'den şöyle rivayet ederler: "Utbe b. Rebia, Şeybe b. Rebia, Karza b. Abdumr b. Nevfel, Haris b. Amir b. Nevfel ve Mut'im b. Adiy b. Hıyar b. Nevfel Abdumenaif oğulları kâfirlerinden bir grup ileri gelenle birlikte Ebu Talib'in yanına gittiler ve dediler ki: Kardeşinin oğlu, şu köleleri yanından kovsa olmaz mı? Onlar bizim kölelerimiz ve ırgatlarımızdır. Eğer onları yanından kovarsa, sinemizde daha büyük bir yer edinir, ona daha fazla eğilim gösteririz ve onu tasdik edip uyma ihtimalimiz daha güçlenir."

"Ebu Talip soydaşlarının bu önerisini Resulullah efendimize ilettiler. Bunun üzerine Ömer dedi ki: 'Bu öneriyi kabul etsen olmaz mı? Böylece onların bu sözleriyle neyi kastettiklerini anlamış oluruz. Bakalım işin sonu nereye varacaktır?' Bunun üzerine yüce Allah şu ayeti indirdi: *Rablerinin huzurunda bir araya getirileceklerinden korkanları onunla uyar... Allah, şükredenleri daha iyi bilmez mi?*"

"Bunlar; Bilâl, Ammar b. Yasir, Ebu Huzeyfe'nin kölesi Salim, Üseyd'in kölesi Sabah, Mekke'deki kimi kabilelerin yanaşması durumundaki İbn-i Mes'ud, Mikdad b. Amr, Vakid b. Abdullah el-Hanzelî, Züşşimaleyn lakaplı Amr b. Abdumr ve Mirsed b. Ebî Mirsed gibi zayıf Müslümanlardı."

"İşte Kureyş'e mensup küfür önderleri ile köleler ve yanaşmalar hakkında şu ayet indi: '*Böylece biz onların kimini kimi ile denedik ki: ... desinler...*' Bu ayet inince Ömer, daha önce söylediği sözden dolayı özür diledi. Sonra yüce Allah şu ayeti indirdi: *Ayetlerimize inananlar sana geldikleri zaman...*" [c.3, s.13]

Aynı kaynakta şöyle geçer: İbn-i Ebî Şeybe, İbn-i Mace, Ebu Ya'-la, Ebu Nuaym "el-Hilye" adlı eserinde, İbn-i Cerir, İbn-i Münzir, İbn-i Ebî Hatem, Ebu's-Şeyh, İbn-i Mürdeveyh ve Beyhakî "ed-Delâil" adlı eserinde Habbab'dan şöyle rivayet ederler: "Bir gün Akra' b. Habis et-Temimî ve Uyeyne b. Husayn el-Fezarî geldiler. Peygamber'in Bilâl, Süheyb, Ammar ve Habbab gibi bir grup güçsüz müminin yanında oturduğunu gördüler. Bu saydığım kişileri Peygamber'in yanında görünce küçümsediler. Onların arasından geçerek Peygamber'in

yanına geldiler ve dediler ki: 'Biz senin yanında bize özgü ayrı bir meclisin olmasını istiyoruz ki, Araplar bununla bizim ayrıcalıklı konumumuzu görsünler. Çünkü Arap heyetleri sana gelecektir. Ve biz Arapların bizi şu kölelerle birlikte yanında oturur vaziyette görmelerinden utanç duyuyoruz. Biz sana geldiğimiz zaman, onları yanımızdan kaldırdır. Biz gittikten sonra dersen onların yanında oturabilirsin.' Hz. Peygamber, 'Tamam.' dedi. Bunun üzerine dediler ki: 'Buna dair bize yazılı bir güvence ver.' Peygamberimiz bir kâğıt getirilmesini istedi. Sonra yazması için Ali'yi çağırdı. Biz de o sırada Peygamberimizin yanında oturuyorduk."

"O sırada Cebrail şu ayeti indirdi: '*Rablerinin yüzünü (rızasını) isteyerek sabah akşam O'na yalvaranları kovma... de ki: Selâm size! Rabbiniz, kendi üzerine rahmeti yazmıştır.*' Bunun üzerine Peygamber (s.a.a) kâğıdı elinden attı, sonra bizi çağırdı. Biz yanına geldiğimizde o şöyle diyordu: 'Selâm size! Rabbiniz, kendi üzerine rahmeti yazmıştır.' Bu hadiseden sonra bizler Peygamber'in yanında oturuyorken, o, kalkmak istediğinde kalkar giderdi ve bizi bırakırdı. Sonra Allah şu ayeti indirdi: '*Nefsini, sabah akşam, rızasını isteyerek Rable-rine yalvaranlarla beraber tut.*'¹ Bu ayetin inişinden sonra, Resulullah bizimle birlikte oturduğunda, onun kalkması gerektiği zamanlarda önce biz kalkardık ve onu orada bırakırdık, sonra o kalkar giderdi." [c.3, s.13]

Ben derim ki: Mecma'ul-Beyan tefsirinde, müellif bu hadisi Selman'dan ve Habbab'dan rivayet etmiştir.² Sunduğumuz bu üç rivayetin anlamını içeren başka rivayetler de aktarılmıştır. Surenin giriş kısmında, En'âm Suresi'nin Mekke döneminde ve bir kerede indiğine ilişkin değerlendirmemizi yeniden göz önünde bulundurup, yanı sıra ayetlerin akışını da incelediğimizde, bu rivayetlerde anlatılanların, bizim öteden beri olayların ayetlere uyarlanması dediğimiz durumdan başka bir şey olmadığını görürüz. Şöyle ki: Raviler, bazı ayetlerin içeriklerinin Peygamberimizin zamanında yaşanan bazı olaylara uydu-

ğunu görmüşlerdir. Bunun üzerine olayı, ayetin iniş sebebi olarak değerlendirmişlerdir. Bununla, ayetin bir kerede ve bağımsız olarak bu olay hakkında ve bu olaydan yana meydana gelen kuşkuyu kaldırmak için indiğini kastetmemişlerdir. Bilâkis bununla, söz konusu olaydan yana meydana gelen kuşkunun bu ayetle giderileceğini vurgulamak istemişlerdir.

Nitekim aynı yöntemle başka olaylara ilişkin kuşkular da giderilmektedir. Bunu, "*Rablerinin yüzünü (rızasını) isteyerek sabah akşam O'na yalvaranları kovma...*" ayetinin iniş sebebi olarak gösterilen üç rivayetten de gözlemleyebiliyoruz. Çünkü kıssalar birbirine benzer, ama farklı olmakla beraber, amaç aynıdır. Öyle anlaşıyor ki, Ku-reyş'in i-leri gelenleri Peygamberimize birkaç defa gelmişler ve her defasında yanındaki zayıf müminleri kovmasını önermişler. Ayetin içeriğinde de bu önerilere veya bunların bir kısmına yönelik bir işaret var gibidir.

Bu şekilde, ayetlerin iniş sebebi olarak, Peygamber efendimizin zamanında yaşanan çeşitli olaylar ve kıssalar aktarılmıştır. Aslında bu olayların ve kıssaların ayetlerin anlamlarıyla bir şekilde ilişkisi söz konusudur. Yoksa, ayetlerin özel olarak aktarılan bu olaylarla ilintili olması gibi bir zorunluluk söz konusu değildir. Ancak daha sonraki dönemlerde hadislerin anlam olarak yaygın bir şekilde rivayet edilmesi, nakilde oldukça müsamahalı davranılması sonucu, insanlar bu ayetlerin özellikle aktarılan bu olaylarla ilgili olarak indiklerini ve bu olayların ayetlerin tek iniş sebepleri olduğunu sanmışlardır. Dolayısıyla iniş sebepleriyle ilgili aktarılan bu gibi rivayetlere fazla güvenmek gerekir. Özellikle tefsirini sunduğumuz bu sure gibi bir kerede inen sureler söz konusu olduğunda iniş sebeplerine ilişkin rivayetlerin güvenilmezliği daha bir belirginlik kazanmaktadır. Çünkü bu gibi rivayetler, ilgili oldukları ayetlerin, Peygamberimizin zamanında yaşanan bu olaylarla bir şekilde ilintili olduklarını ortaya koymaktan öte bir anlam ifade etmezler. Özellikle uydurma rivayetlerin, art niyetli katıştırmaların, yanı sıra zayıf rivayetlerin çokluğunu, sonra ilk kuşak ravilerin bu tür rivayetleri nakletmede oldukça hoş görülü davrandıklarını göz önünde bulundurduğumuzda, söylediklerimizin ne kadar doğru olduğu daha iyi anlaşılır.

¹ - [Kehf, 28]

² - [c.3, s.72]

ed-Dürr'ül-Mensûr tefsirinde, Zübeyr b. Bekkar'ın "Ahbar'ul-Me-dine" adlı eserinden naklen Ömer b. Abdullah b. Muhacir'den şöyle rivayet eder: "Bu ayet, bazı insanların Peygamberimizden Suffa ashabından bazı zayıf Müslümanları kovmasını istemesi üzerine inmiştir." Bununla ilgili olarak da yukarıda sunduğumuza benzer bir kıssa aktarılmıştır. Ancak En'âm Suresi'nin hicretten önce, Mekke'de ve bir kerede nazil olmuş olması, bu rivayetin zayıf olduğunu ortaya koymaktadır. [c.3, s.13]

Tefsir'ul-Ayyâşî'de, Ebu Amr ez-Zübeyrî'den, o da İmam Cafer Sadık'tan (a.s) şöyle rivayet eder: "Ölmeden önce tövbe eden kula Allah rahmet etsin. Çünkü tövbe, hataların kirinden temizleyici, helâk edici bedbahtlıktan kurtarıcıdır. Allah tövbe eden salih kullarına merhamet etmeyi üzerine yazmıştır: *Rabbimiz, kendi üzerine rahmeti yazmıştır ki, sizden kim, bilmeyerek (cahillik ederek) bir kötülük işler de sonra ardından tövbe edip düzelirse, muhakkak ki O, bağışlayandır, merhamet edendir.*" [c.1, s.361, h: 27]

Tefsir'ul-Burhan'da, İbn-i Abbas'ın şöyle dediği rivayet edilir: "Ayette-rimize inananlar sana geldikleri zaman..." ayeti Ali, Hamza ve Zeyd hakkında inmiştir." [c.1, s.527]

Ben derim ki: Birçok rivayette, önceki ayetlerin de Ehlibeyt düşmanları hakkında indiği belirtilir. Görüldüğü kadarıyla bütün bunlar uyarlama ve tatbik etme kapsamına girmektedir. Ya da anlamın batınını esas almanın örnekleridir. Çünkü surenin Mekke'de ve bir kerede inmiş olması, bu tür rivayetlerin iniş sebebi olması ihtimalini ortadan kaldırmaktadır. Bu yüzden söz konusu rivayetleri burada sunma gereğini duymadık. Yine de doğrusunu yüce Allah herkesten daha iyi bilir.

AYETLERİN MEÂLİ

56- De ki: "Ben, Allah'tan başka yalvardıklarınıza tapmaktan men olundum." De ki: "Ben, sizin keyiflerinize uymam. Çünkü o takdirde sapıtmış ve hidayeti bulanlardan olmamış olurum."

57- De ki: "Ben, Rabbinden gelen açık bir delil üzerindeyim. Siz ise onu yalanladınız. Acele istediğiniz şey de, benim yanımda değildir. Hüküm vermek, yalnız Allah'a aittir. O, gerçeği ayırır ve O, ayırt edenlerin en iyisidir."

58- De ki: "Eğer acele istediğiniz şey (mucize), benim yanımda olsaydı, elbette benimle sizin aranızda iş şimdi bitirilmişti. (Çünkü) Allah, zalimleri daha iyi bilir."

59- Gaybın hazineleri O'nun yanındadır; onları O'ndan başkası bilmez. Karada ve denizde olanları O bilir. Hiçbir yaprak düşmez ki O, onu bilmesin. Yine yerin karanlıklarına hiçbir tane (düşmez), yaş ve kuru hiçbir şey düşmez ki (O, onları bilmesin ve bütün bunlar) apaçık bir kitapta olmasın.

60- O'dur ki, geceleyin sizi(n ruhunuzu) alır ve gündüzün ne işlediğinizi bilir. Sonra belirlenmiş süre tamamlansın diye onda (gündüzün) sizi diriltir. Sonra dönüşünüz O'nadır. Sonra da yaptıklarınızı size haber verecektir.

61- Ve O, kullarının üstünde mutlak galiptir. Bu arada üzerinize koruyucular gönderir. Nihayet birinize ölüm geldiği zaman, elçilerimiz onu(n canını) alırlar ve onlar ihmalkârlık etmezler.

62- Sonra gerçek mevlâları olan Allah'a döndürülürler. Haberinizi olsun, hüküm yalnız O'nundur ve O, hesap görenlerin en çabuğudur.

63- De ki: "Gizli ve açık olarak, 'Bizi bundan kurtarırsa, elbette şükredenlerden oluruz.' diye kendisine yalvarıp yakardığınız zaman, karanın ve denizin karanlıklarından sizi kim kurtarıyor?"

64- De ki: "Ondan ve her sıkıntıdan sizi Allah kurtarıyor. Sonra siz, yine O'na ortak koşuyorsunuz."

65- De ki: "O, sizin üzerinize, üstünüzden yahut ayaklarınızın altından bir azap göndermeye ya da sizi fırkalara bölmeye ve kiminize kimini-

zin hıncını tattırmaya kadirdir." Bak, belki anlarlar diye delilleri nasıl döndürüyoruz (açıkıyoruz).

66- O gerçek iken, kavmin onu yalanladı. De ki: "Ben size vekil değilim."

67- "Her haberin gerçekleşeceği bir zaman vardır. Yakında bilirsiniz."

68- Ayetlerimiz hakkında münasebetsizliğe dalanları gördüğün zaman, ondan başka bir söze dalıncaya kadar onlardan yüz çevir. Şayet şeytan sana unutturursa, hatırladıktan sonra, o zalimler topluluğuyla beraber oturma.

69- Korunanlara, onların hesabından bir sorumluluk yoktur. Fakat, belki korunurlar diye, (bu) bir hatırlatmadır.

70- Dinlerini oyun ve eğlence yerine koyan ve dünya hayatının aldattığı kimseleri bırak ve onunla (o Kur'ânla) hatırlat ki kişi, kazandıkları (günahlar) sebebiyle alıkonmasın. Onun Allah'tan başka ne bir velisi, ne de bir şefaâtçisi yoktur. Her türlü fidyeyi verse de, ondan alınmaz. İşte onlar, kazandıkları (günahlar) sebebiyle alıkonmuşlardır. İnkâr etmelerinden dolayı onlar için kaynar sudan bir içecek ve acı bir azap vardır.

71- De ki: "Allah'tan başka, bize ne yarar, ne zarar veremeyen şeylere mi yalvaralım? Ve Allah bizi doğru yola ilettikten sonra, ökçelerimiz üzerinde geriye mi döndürülelim? Tıpkı şeytanların yeryüzünde aşağılık duruma düşürerek şaşkın bir hâlde bıraktıkları, arkadaşlarının ise, 'Bize gel!' diye kendisini doğru yola çağırdıkları kimse gibi (mi olalım)?" De ki: "Hidayet, ancak Allah'ın hidayetidir ve bize âlemlerin Rabbine teslim olmamız emredilmiştir."

72- "Ve (bize söylenmiştir ki:) Namazı kılın ve O'ndan sakının. Huzurunda bir araya getirileceğiniz (mabut), O'dur."

73- Gökleri ve yeri hak ile yaratan O'dur. "Ol!" dediği gün, oluverir. Sözü haktır. Sûra üflendiği gün, mülk O'nundur. Gaybı (görülmezi) ve görüleni bilir. O, hikmet sahibidir, her şeyden haberdardır.

AYETLERİN AÇIKLAMASI

Yukarıdaki ayetler, tevhit inancı ve onunla doğrudan ilintili olan peygamberlik misyonu ve ahiret gibi hususlarda müşriklere karşı sunulan kanıtların bütünüleyicisi konumundadır. Ayetlerin bitişik ve ahenkli bir akışa sahip oldukları gözlemlenmektedir.

56) De ki: "Ben, Allah'tan başka yalvardıklarınıza tapmaktan men olundum. De ki: "Ben, sizin keyiflerinize uymam. Çünkü o takdirde sapıtmış ve hidayeti bulanlardan olmamış olurum."

Peygamberimizin onlara, Allah'a ortak koştukları düzmece ilâhlara tapmaktan men olunduğunu haber vermesine ilişkin bu emir, aslında onların bunlara ibadet etmelerini yasaklayıcı bir kinayeli anlatımdır. Ardından bu yasağın gerekçesine şu ifadelerle işaret ediliyor: *"De ki: Ben, sizin keyiflerinize uymam."* Gerekçe şudur: Onların düzmece ilâhlara kulluk sunmaları, aslında keyiflerine uymalarının bir göstergesidir. Oysa Peygamberimiz bundan men edilmiştir. Ardından da şu sözlerle nefsin keyfine uyulmaması gereğinin gerekçesine işaret ediliyor: *"Çünkü o takdirde sapıtmış ve hidayeti bulanlardan olmamış olurum."* Buna göre, nefsin keyfine uyulmaması gereğinin sebebi, sapıklık ve hidayeti bulanlar topluluğundan çıkma durumudur. Hidayeti bulanlar, Allah'ın doğru yolunu kabul edip benimseyenler ve bununla tanınanlardır. Bu demektir ki, nefsin keyfine uymak, hidayet niteliğinin insanın içinde yer edip kalıcılık kazanması ile bağdaşmaz, tevhit nurunun kalpte yarar verici bir şekilde sürekli olarak parlamasına engel oluşturur.

Bütün bunlarla, putlara tapmanın yasaklanmasının veya onlara tapmaktan kaçınmanın gerekçesi, eksiksiz bir beyan ile özet bir biçimde açıklanmış oluyor. Buna göre, putlara tapmak, heva ve hevese, nefsin keyfine uymak demektir. Heva ve hevese uymaksa, sapıklık ve ilâhî hidayeti benimseyen doğru yol üzerindeki insanların topluluğundan çıkmak demektir.

57) De ki: "Ben, Rabbinden gelen açık bir delil üzerindeyim. Siz ise onu yalanladınız. Acele istediğiniz şey de, benim yanımda değildir. Hüküm vermek, yalnız Allah'a aittir.

Ayetin orijinalinde geçen "beyyine" açık kanıt demektir. Kelimenin

kökü "beyan"dır ki açıklık anlamına gelir. Bu sözcüğün kökeninde, bir şeyin başka bir şeyden bir daha kavuşmayacak ve karışmayacak şekilde ayrılması, uzaklaşması anlamı yatmaktadır. "Beyn=ara, bevn=fasıla, beynûne=ayrılık" gibi sözcükler de bu kökten türemiştir. Kanıtla "beyyine" denilmesi, hakkın batıldan ayrılmasını sağlamasından, sayesinde hakkı açıkça görmenin, zorlanmaksızın algılamanın mümkün olmasından dolayıdır.

"Siz ise onu yalanladınız." ifadesindeki zamir, Kur'ân'a dönüktür. Ayetin akışından anladığımız kadarıyla, onların yalanlamaları, Peygamberimizin (s.a.a) dayandığı kanıtla ilintilidir. Anlamın bütünlüğünden bunu anlamak mümkündür. Ayrıca bu çıkarsamayı, "Acele istediğiniz şey de, benim yanımda değildir..." sözü de pekiştirmektedir. Çünkü bu son cümleyi de eklediğimiz zaman ayetin bütününden şöyle bir anlam elde etmiş oluyoruz: Allah'ın benim peygamberliğimi desteklemek için sunduğu kanıtı, yani Kur'ân'ı siz yalanlamaktasınız. Sizin önerdiğiniz ve bir an önce göstermem için acele ettiğiniz mucizeleri göstermek de, benim elimde değildir, benim yetkime bırakılmamıştır. Şu hâlde aramızda bir uzlaşma söz konusu değildir. Çünkü bana sizin istemediğiniz bir şey verilmiş, siz de benden bana verilmeyen bir şey istiyorsunuz.

Bundan da anlaşılıyor ki: "Kezzebtum bihi=Siz ise onu yalanladınız." ifadesindeki orijinalindeki mecrur zamir, kanıtla yöneliktir. Çünkü ondan maksat, Kur'ân'dır. "Acele istediğiniz şey de, benim yanımda değildir." ifadesinde ise, kinaye yöntemiyle acele istedikleri şey üzerinde bir etkinliğinin olmadığının belirtilmesi amaçlanmaktadır. Çünkü, özellikle bağışlamak ve vermek konusunda bir şeyin insanın gücü dahilinde olabilmesi için, onun insanın yanında mevcut olması ya da elinin ulaştığı bir yerde depolanmış olması gerekir ki, ondan dilediğini versin. İşte "benim yanımda değildir." ifadesiyle, lâzımın olumsuzlanması suretiyle melzum da olumsuzlanarak, istenilen şey konusunda gücü ve yetkisi olmadığı anlatılmak istenmiştir.

"Hüküm vermek, yalnız Allah'a aittir..." Bu ifade, söz konusu olumsuzlama neden ilişkin bir açıklama niteliğindedir. Olumsuzlamanın ve sınırlandırmayı ifade eden istisna yöntemine başvurulmasının nedeni de budur. Bununla olumsuzlamanın

de budur. Bununla olumsuzlamanın olumsuzlanan olgunun cinsini kapsadığına işaret edilmek isteniyor. Demek isteniyor ki, Allah'tan başkası, hüküm verme olgusunun cinsi bağlamında hiçbir yetkiye sahip değildir. Bu yetki, sırf ulu Allah'a aittir.

HÜKMÜN ANLAMI VE YALNIZCA ALLAH'A AİT OLUŞU

"Hüküm" sözcüğünün kökü, bir şeyin parçalarının bölünmeyecek, çözülmeyecek, parçalara ayrılmayacak, etkisi zayıflamayacak ve biçimi ortadan kalkmayacak şekilde kaynaşması, açıklıkların ve aralıkların kapatılması suretiyle sağlamlaştırılması anlamını ifade eder. Bu kelimenin "ihkâm", "tahkim", "hikmet" ve "hükûmet" gibi çeşitli türevleri, bu anlam üzerinde birleşmektedirler.

İnsanlar arasındaki yönetsel ve hukuksal uygulamalarda bu anlamın gerçekleştiğini gözlemlemek mümkündür. Çünkü yöneticiler ve başkanlar bir şeyi emrettikleri zaman, emirlerine muhatap olan kişilere görevi düğümlenmiş, onları bununla bağlamış gibi oluyorlar. Bu düğümü çözmeleri ve bu bağdan kurtulmaları söz konusu değildir. Falan eşyanın sahibi veya falan şeyde hak sahibi olmak da böyledir. Söz konusu kişiyle o eşya veya o şey arasında bir tür kaynaşmışlık ve bütünleşmişlik olur. Başkası onunla, o eşya arasına girip de o eşyada tasarrufta bulunamaz. Veya onunla, üzerinde hak sahibi olduğu şeyin arasına girip de hakkını kullanmasına engel olamaz. Bir kimse kalıp, eşya sahibiyle o eşya hususunda çekişirse, sözgelimi eşyanın kendisine ait olduğunu iddia ederse ya da bir şey üzerinde hak sahibi olan kimsenin bu hakkının aslında kendisine ait olduğunu ileri sürerek onun hakkını geçersiz kılmaya çalışırsa, yukarıda işaret ettiğimiz sağlamlık gevşemiş, muhkemlik zayıflamış olur.

Ardından meselenin çözümü için başvurulacak hakem veya yargıç mülkiyeti veya hakkı taraflardan birine bağladığında, aslında gevşemeden sonra bir sağlamlaştırma, fetretten sonra bir güçlendirme söz konusu olur. Hakemin veya yargıcın, "Falan eşyanın mülkiyeti falan adama aittir. Falan şey üzerindeki tasarruf hakkı şu adamındır." şek-

lindeki sözü, çekişme ve sürtüşme sorununu ortadan kaldıran bir güç-lendirme, pekiştirme işlevini görür. Artık malik ve hak sahibinden başkası, onunla mülkü ve hakkı arasına giremez. Kısacası, emreden amir ve hükmeden yargıç, emrinde ve hükmünde emre ve hükme konu olan şeyle ilgili olarak bir bağıntı meydana getirerek, bu hususta baş gösteren gevşekliliği gidermiş, güçsüzlüğü güçlendirmiş oluyorlar. İşte hüküm dediğimiz şey budur.

İnsanlar bu yolla kararlaştırılmalı/itibarî konulara ilişkin hükümlerin anlamını kavramış, sonra bunun, yargısı ve kaderi bağlamında Allah'a izafe edildiğinde gerçek varlıklara da uyarlanabileceğini fark etmişlerdir. Buna göre, çekirdeğin toprakta gelişip yeşermesi, dal ve yapraklara sahip olması, sonra meyve vermesi, aynı şekilde embriyonun hayat ve duygu sahibi bir bedene dönüşmesi, bütün bunlar, yüce Allah tarafından verilen hükümler ve kararlar niteliğindedir. İşte hükmün anlamından anladığımız budur: Bir şeyin başka bir şey için ispatlanması veya bir şey gerçekleşince başka bir şeyin de ispatlanması.

Kur'ân'ın öğretilerine esas olarak aldığı tevhit teorisi, yüce Allah'ın varlıklar üzerinde tek ve ortaksız bir etkinliğe sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Gerçi, bu etkinliğin yüce Allah'a izafe edilmesi hep aynı tarzda olmaz ve varlıkların farklılıkları oranında birtakım farklılıklar arz eder. Örneğin yüce Allah'ın yaratmayı kendine izafe ettiğini gördükten sonra, çeşitli şekillerde başkalarına da izafe ettiğini görmemiz mümkündür. İlim, kudret, hayat, dileme, rızık ve güzellik gibi olgular için de aynı durum geçerlidir. Kısacası, etki yüce Allah'a ait olduğuna göre, bir tür etki demek olan hüküm de O'na aittir.

Bu hususta varoluşsal gerçeklere ilişkin hüküm ile kararlaştırılmalı/itibarî yasal olgulara ilişkin hüküm arasında herhangi bir fark yoktur. Bu anlamın şu ayetlerde vurgulandığını gözlemlemek mümkündür: "*Hüküm vermek yalnız Allah'a aittir.*" (En'âm, 57; Yûsuf, 67) "*Haberiniz olsun, hüküm yalnız O'nundur.*" (En'âm, 62) "*İlkte de, sonda da hamd O'na mahsustur; hüküm de O'nundur.*" (Kasas, 70) "*Allah hüküm verir, O'nun hükmünün ardına düşecek (onu sorgulayacak) yoktur.*" (Ra'd, 41) Eğer Allah'tan başkasının hüküm vermek gibi bir yetkisi ol-

saydı, Allah'ın hükmünün ardına düşmesi ve iradesine karşı çıkması gibi bir yetkisi de olurdu. Bir diğer ayette de şöyle buyruluyor: "*O hâlde hüküm, yüce ve büyük olan Allah'a aittir.*" (Mü'min, 12) Bunun gibi daha birçok ayet örnek gösterilebilir. Bu özel ya da genel nitelikli ayetler, varoluşsal hükmün yüce Allah'a ait olduğunu ifade etmektedirler.

Yasama nitelikli hükmün de sırf Allah'a ait olduğunu şu ayetten anlayabiliriz: "*Hüküm, yalnız Allah'ındır. O, yalnız kendisine tapmanızı buyurmuştur. İşte doğru din budur.*" (Yûsuf, 40) Dolayısıyla, bu ayetlerden de anlaşıldığı kadarıyla, mutlak anlamda hüküm verme yetkisi, sadece Allah'a aittir ve hiç kimse bu hususta O'na ortak değildir. Ancak bazı ayetlerde yüce Allah'ın hükmü, özellikle yasama nitelikli olanı kendisinden başkasına izafe ettiğini de görüyoruz. Buna şu ayetleri örnek gösterebiliriz: "*İçinizden iki adil kişinin hükmedeceği...*" (Mâide, 95) Bir diğer ayette de Hz. Davud'a (a.s) şöyle hitap ediliyor: "*Biz seni yeryüzünde halife yaptık. O hâlde, insanlar arasında adaletle hükmet.*" (Sâd, 26) Peygamberimize (s.a.a) hitaben de şöyle buyruluyor: "*Onların arasında Allah'ın indirdiğiyle hükmet.*" (Maide, 49) "*Şu hâlde, onların arasında Allah'ın indirdiğiyle hükmet.*" (Mâide, 48) "*Peygamberler, onunla hüküm verirlerdi.*" (Mâide, 44) Bunun gibi birçok ayeti örnek göstermek mümkündür.

Bu ayetleri önceki ayetler grubuyla birlikte incelediğimiz zaman, hükmün öncelikle ve temelde yüce Allah'a ait olduğu, O'nun dışında hiç kimsenin kendinden kaynaklanan bağımsız hüküm verme yetkisinin olmadığı anlaşılır. O'ndan başkası, ancak O'nun izniyle hüküm verebilir. Bu yüzden yüce Allah, kendisini hükmedenlerin en iyi hükmedeni ve en hayırlısı olarak nitelendirmiştir. Bu da temelli oluşu, bağımsızlığı ve öncelikliliği ifade eder: "*Allah hüküm verenlerin en iyi hüküm vereni değil midir?*" (Tîn, 8) Diğer bir ayette de şöyle buyrulmuştur: "*O, hükmedenlerin en iyisidir.*" (A'râf, 87)

Görüldüğü gibi, yüce Allah'ın izni ve benzeri bir gerekçeyle, O'ndan başkasına hüküm vermeyi izafe eden ayetler, kararlaştırılmalı/itibarî konulara özgüdür. Varoluşsal hüküm bağlamında ise -hatırladığım kadarıyla- O'ndan başkasına da bunun izafe edileceğine ilişkin bir i-

fade bulunmamaktadır. Gerçi yüce Allah'a izafe edilen sıfat ve fiillerin anlamlarının genel olarak izin gibi bir gerekçeyle bir şekilde Allah'tan başkasına da izafe edilmesi mümkündür. İlim, kudret, yaratma, rızık, diriltme, irade gibi olguları buna örnek gösterebiliriz. Kur'ân ayetlerinde de buna ilişkin açıklamalar çoktur ve onları burada sıralamaya gerek de yoktur.

Büyük bir ihtimalle, varoluşsal bağlamda izinle de olsa hükmün Allah'tan başkasına izafe edilmemiş olmasıyla yüce Allah'a saygı unsuru gözetilmiştir. Çünkü bu sıfatın bir şekilde bağımsızlık anlamı vardır. Dolayısıyla, böyle bir anlamı aracı konumdaki sebeplere izafe etmenin hiçbir yolu bulunmamaktadır. Nitekim varoluşsal yargı ve emir için böyle bir özellik söz konusudur. Bu bağlamda Bedî (örnek-siz yaratan) Bari' (yoktan var eden) Fatır (yoktan yaratan) lafızlarını da buna örnek gösterebiliriz. Çünkü bu lafızlar bir tür bağımsızlık anlamını içerirler. Bu yüzden de, yüce Allah'ın rububiyetine saygıdan dolayı, O'ndan başkası hakkında bu ifadelerin kullanılmasından kaçınılmıştır.

* * *

Şimdi üzerinde durduğumuz ayetin tefsirine dönebiliriz. *"Hüküm vermek yalnız Allah'a aittir."* ifadesinde varoluşsal yargı kastedilmiştir. *"Acele istediğiniz şey de, benim yanımda değildir."* ifadesi de, hükmün yalnız Allah'a ait olmasının gerekçesini açıklamaya yöneliktir. Dolayısıyla -ayetin akışından anladığımız kadarıyla- şöyle bir anlam kastedilmiştir: Hüküm vermek, yalnız Allah'a aittir. Sizinle benim aramızda hüküm vermek gibi bir yetkim yoktur. Sizin kendinize bir mucize göstermeme ilişkin isteğiniz de bu kapsama girer. Dolayısıyla bu konuda size olumlu bir cevap vermem mümkün değildir.

Buna göre, *"Acele istediğiniz şey de, benim yanımda değildir."* ifadesi de, kinaye niteliğinde bir kullanımdır. Sanki onlar, Kur'ân dışında bir ayet getirmesini istemekle, onunla kendileri arasında hüküm vermesini istemişlerdir. Belki de bir sonraki ayette mevsul ve sıra lafızlarının tekrar edilmesinin altındaki sır budur. Adı geçen ayette yüce Allah şöyle buyuruyor: *"De ki: Eğer acele istediğiniz şey, benim yanımda olsaydı..."* Oysa ayetlerin akışının zahiri, *"Eğer o, benim yanımda*

olsaydı" şeklinde bir ifadenin kullanılmasını gerektirmektedir. Buna göre, önceki ayette geçen *"Acele istediğiniz şey"* ifadesinden maksat, ayetin gerektirdiği şeydir. Yani, yüce Allah'ın evrene egemen kıldığı yasalar doğrultusunda onunla kendileri arasında karar verilmesi. İkinci ayette ise kastedilen, ayetin kendisidir. Kinayenin aksi yönde olması da ihtimal dahilindedir. Buna göre de, birinci ayette geçen *"Acele istediğiniz şey"* ifadesiyle açıkça karar verme, ikinci ayette ise, kinaye yoluyla ayetin kendisi kastedilmiş olur.

O, gerçeği ayırır ve O, ayırt edenlerin en iyisidir.

Bu ifadenin orijinalini yedi kıraat imamından Asım, Nafi ve İbn-i Kesir "yekussu" şeklinde okumuşlardır. Bu da bir şeyi kesmek, başka bir şeyden ayırmak anlamına gelir. *"Kız kardeşine, 'Onun izini takip et.' dedi."* (Kasas, 11) ayetinde geçen "kussî" kelimesi de buradan türemiştir. Diğer kıraat imamları ise, "kazâ" kökünden gelen "yakzî" şeklinde okumuşlardır. Buna göre, kelimenin sonunda bulunması gereken "ya" harfi yazıda düşmüştür. Tıpkı *"Ama uyarılar fayda ver-miyor."* (Kamer, 5) ayetinin orijinalinde geçen "tuğni" ifadesinin sonundaki "ya" harfinin aynı gerekçeyle yazılmaması gibi. Her iki kıraatin de kendine göre bir mantığı olmakla birlikte anlam olarak ikisi de aynı hedefe yöneliktir. Çünkü hakkı kesip batıldan ayırmak, hükmedip karara bağlamanın bir gereğidir. Bununla beraber, *"O, ayırt edenlerin en iyisidir."* cümlesine, ayırma anlamına gelen "kassa" kökü daha uygun düşmektedir.

Ancak bazı müfessirlerin ihtimal verdiği gibi "yekuss-ul-hakka" ifadesinde geçen "kassa" fiilinin bir şeyden haber verme veya bir şeyin izini sürme anlamında kullanılmış olması ihtimaline gelince; bu iki anlam ayetin konusuyla bağdaşmamaktadır.

Birinci anlama gelince; yüce Allah Kur'ân'ın birçok yerinde peygamberlerin kıssalarını ve onların ümmetlerinin başından geçen olayları anlatmışsa da burada böyle bir ihtimali gerektiren bir durum söz konusu değildir. Dolayısıyla yüce Allah'ın kendisini bu şekilde nitelendirmesini gerektiren bir husus yoktur.

İkinci anlama gelince de; bu anlama göre ayetin anlamının özü şöyle

olur: "Yüce Allah, mülkünü yönetirken, yarattıklarının işlerini düzenlerken hakka tâbi olur, hakkın peşinden gider." Gerçi yüce Allah ancak hak ile hükmeder ve haktan başka bir karar vermez, ancak hikmet üzere olan Kur'ân'ın ifade tarzı, tâbi olmayı ve peşinden gitmeyi yüce Allah'a izafe etmez. Yüce Allah, "*Hak, Rabbindendir.*" (Âl-i İmrân, 60) buyurmuş, buna karşın "*Hak, Rabbinle beraberdir.*" buyurmamıştır. Çünkü beraberlik kavramının anlamında, destek verme, pekiştirme unsurları yatar. Bu da zayıflığı, çaresizliği çağırıştır.

YÜCE ALLAH'IN FİİLİNİN VE HÜKMÜNÜN GERÇEK ANLAMI

Yüce Allah'ın hükmü hakkın kendisidir, hakka uygun veya hakla uyuşan değil. Bunu şöyle açıklayabiliriz: Bir şey objeler dünyasında sabit olduğu, somut olarak gerçekleştiği zaman hak olur. Aynı zamanda bunun vehim sonucu uydurulmamış olması, bir zihin tarafından kurgulanmaması da gerekir. Objeler dünyasında yer alan bir varlık olan insanı, aynı şekilde yeri, onda biten bitkileri ve ondan beslenen hayvanları buna örnek gösterebiliriz. Bir haberin hak olabilmesi için de bizim kavrayışımızdan bağımsız olarak kendiliğinden sabit realiteyle örtüşmesi gerekir.

Bir hüküm ve yargının hak olabilmesi için de evrene egemen olan yasa ya uygun olması gerekir. Bir kimse herhangi bir emir verdiğinde veya bir yargıç bir hüküm verdiğinde, bu hükmün ve yargının mutlak ve evrensel hak olması için evrene egemen olan yasalar sisteminin özünden algılanan mutlak ve evrensel maslahat normlarına uygun olması şarttır. Genel evrensel düzen göz önünde bulundurulmaksızın evrenin bazı parçalarının durumları esas alınarak belirlenen nispî bir uyumluluk söz konusuysa, buna dayalı olarak verilen hüküm de nispî olarak hak niteliğini kazanır.

Bir kimse bize adalete uymayı ve zulümden sakınmayı emrettiği zaman, onun bu emri hak olur. Çünkü evrene egemen olan yasalar sistemi varlıkları mutluluklarına ve iyiliklerine yöneltir. Evrene egemen olan yasa, insanın toplumsal bir yaşayışı esas almasını öngörmekte ve bireylerden meydana gelen her topluma, parçalarını birbiriyle

kaynaştırmasını ve parçaların birbirleriyle çatışmasına engel olmasını emretmektedir. Böyle olunca toplumun bir tarafı diğer tarafı ifsat edici bir tavır içinde olmaz. O zaman toplum, varoluşsal olarak kendisi için öngörülen mutluluktan payına düşeni alır, bunu bir araya gelmiş bireylerinin arasında da bölüştürür. Çünkü insan denen canlı türünün çıkarı, mutlak olarak ifade edecek olursak, hayatta mutlu olmaktır. Adaleti emretmek ve zulümden kaçınmak da bu hedefle örtüşmektedir. Çünkü bunların ikisi de haktır. Buna karşın adaleti yasaklamak ve zulmü emretmek insanın evrensel çıkarıyla bağdaşmamaktadır. Çünkü her ikisi de batıldır. Tevhit haktır; çünkü insanı gerçek yaşayışı itibarıyla mutluluğa yöneltir. Şirk batıldır; çünkü insanı ölümcül bir mutsuzluğa ve sonsuz bir azaba sürükler.

Aynı şekilde, tartışan iki taraf arasında verilen hükmün hak olması da, verilen hükmün evrensel insanî maslahata ya da özel bir ulusun maslahatına ya da belli bir ümmetin maslahatına uygun olmasına bağlıdır. Bilindiği gibi, gerçek maslahat da, mutlak veya nispî olarak evrende egemen olan yasaların özünden algılanan maslahattır.

Bundan da anlaşılıyor ki, ne şekilde olursa olsun "hak", zihin dışında bir olgu olarak var olan evrenden, ona egemen olan düzenden ve onun işleyişi bazında geçerli olan yasalardan algılanır. Hiç kuşkusuz egemen düzeni, yasaları ve prensipleri ile evren ve varlık bütünü, yüce Allah'ın fiili konumundadır; O'ndan başlayıp, O'nunla kaim olup, O'nda son bulur. Şu hâlde, ne şekilde olursa olsun hak ve nasıl tasavvur edilirse edilsin maslahat, O'nun fiiline tâbidirler, O'nun peşinden giderler, O'na dayanmak suretiyle ayakta dururlar. Yoksa yüce Allah, fiilleri itibarıyla hakka tâbi değildir, hakkın peşinden gitmez. Çünkü O, bizzat haktır; O'nun dışındaki şeyler de O'nunla hak olma niteliğini kazanırlar.

Biz Ademoğulları, kendi serbest seçimimizle işlediğimiz fiillerle, varlığımızdaki eksiklikleri gidermeyi ve yaşamsal ihtiyaçlarımızı karşılamayı hedefleriz. Bu bağlamda işlediğimiz fiiller, bizim için öngörülen mutlulukla uyuşabilirler de, uyuşmayabilirler de. Bu yüzden, işlediğimiz fiillerde, daima maslahat olduğunu düşündüğümüz yönü, yani durumumuz açısından yapıcı ve varlığımız açısından mutluluk veri-

ci olduğuna inandığımız yönü gözetleme zorundayız. Bunun için de, insanlığın evrensel maslahatına uygun, insanlar için amaçlanan mutluluk hedefiyle örtüşen birtakım pratik yasalara, genel hükümlere, toplumsal kurallara ve geleneklere uymak mecburiyetindeyiz.

Buradan hareketle şunu anlıyoruz ki: Maslahatlar ve mefsedelerin (doğrular ve yanlışların, uygun olanlar ve aykırı olanların, yararlı olanlar ve zararlı olanların) zihin dünyasının da, dış dünyanın da dışında, bilgi dünyasından da, obje dünyasından da kopuk bir gerçeklikleri, bir hakikatleri vardır. Bu maslahat ve mefsedeler, dış dünyada olguların onlarla uyum içerisinde olup olmamasına göre etkinliklerini gösterirler. Şayet fiillerimiz veya hükümlerimiz, zihin ve dış dünyadan bağımsız olarak gerçeklikleri olan bu maslahatlarla uyum içinde olursa, onlarda maslahat niteliği belirginlik kazanır ve mutlulukla sonuçlanır. Şayet onlara ters düşer de aynı şekilde gerçeklikleri olan mefsedelerle uyum içinde olursa, o zaman da fiillerimiz ve hükümlerimiz, bizi her türlü zarara ve kötülüğe götürür.

Dolayısıyla bu tür bir gerçekliğin; gerçek, değişmez, ortadan kalkmaz bir gerçekliği vardır. Şu hâlde, gerçek maslahatlar ve mefsedeler, aynı şekilde bunların güzellik ve çirkinlik gibi insanı yapmaya veya terk etmeye iten sıfatları, yine yapma veya yapmama gerekliliği gibi bu maslahatlar ve mefsedelerden kaynaklanan hükümler için yok olmayı, geçersiz kılınmayı, değişmeyi, başkalaşmayı kabul etmeyen bir tür sabit oluş, bir tür gerçeklik söz konusudur. Bu maslahatlar ve mefsedeler bize egemendirler; bizi şu işleri yapmaya, şu işleri terk etmeye yöneltirler. Akıl da, sair evrensel olguları algıladığı gibi, böyle bir sabit oluşları ve gerçeklikleri olan bu maslahatlar ve mefsedeleri algılayabilmektedir.

Sonra insanlar, ilâhî hüküm ve yasaların, hüküm kavramının anlamı açısından insanlar tarafından konulan hüküm ve kanunlardan ayrı olmadığını, aynı şekilde fiilin anlamı itibarıyla yüce Allah'ın fiillerinin bizim fiillerimizden ayrı olmadığını gözlemlediklerinden, yüce Allah'a izafe edilen hükümlerin ve fiillerin de, gerçek maslahatlarla uyuşma, güzellik niteliğiyle nitelenme açısından tıpkı bizim hükümlerimiz ve fiillerimiz gibi olduğuna hükmetmişler. Buna göre, özellikle de yüce

Allah'ın her şeyin hakikatini bildiği ve kullarının maslahatını gördüğü gerçeği de dikkate alınarak gerçek maslahatların O'nun fiilleri üzerinde bir tür etkinliği, hükümleri üzerinde egemenliği söz konusudur.

Ancak bunların tümü aşırı görüşlerdir. Şimdiye kadar yaptığımız açıklamalardan anlaşıldığı gibi bunlar, gerçeklikleri olmayan itibarî (kararlaştırılmalı, anlaşmalı) hüküm ve bilgilerdir. Doğal ihtiyaçlar ve sosyal hayatın zorunlulukları, bizi bunları kararlaştırma ve varsayma zorunda bırakmıştır. Sosyal ortamın dışında bunların bir gerçekliği, bir değeri yoktur. Bunlar, sırf yasama ve karara bağlama ortamında kararlaştırılmış şeylerdir ki, insan bunlar aracılığıyla kendisi için yararlı olan işlerle zararlı olan işleri ayırt eder, kendisi için yapıcı olanı yıkıcı olandan, mutluluk verici olanı mutsuzluk verenden ayırır.

İslâm'ın ilk dönemlerinde dinsel bilgileri araştırma amacıyla ortaya çıkan iki ekolün mezhepsel tutuculuğu, onları bu hususta karşılıklı olarak iki aşırı tutum içine itmiştir. Bu gruptan biri -mufevvize-, kendiliğinden gerçekliği olan maslahatlar ve mefsedelerden, gerçek güzellik ve çirkinlikten bunların değişmez, başkalaşmaz, ezelî ve ebedî bir sabit oluşlarından söz ederek bunların yüce Allah üzerinde gerektirme ve yasaklama şeklinde hâkimiyeti olduğunu, yüce Allah'ın varoluşsal ve yasal fiilleri üzerinde sakındırma ve izin verme şeklinde etkinlikleri bulunduğunu söylemişlerdir. Böylece yüce Allah'ı mutlak saltanatı ve egemenliğinden soyutlamış, mülkünün koşulsuzluğunu ge-çersiz kılmışlardır.

Diğer grup ise -cebriye-, bütün bunları olumsuzlamış, bir şeyin güzelliğinin ilâhî emrin onunla ilintili olmasından, çirkinliğinin de ilâhî yasağın onunla ilintili olmasından kaynaklandığında ısrar etmişlerdir. Onlara göre, varoluşun ve yasamanın bir hedefi, bir gayesi yoktur. İnsan, fiilleri hususunda herhangi bir şeye malik değildir. Fiilden önce de onu işleyecek gücü bulunmamaktadır. Nitekim birinci grup da, insanın kendi fiilini yarattığını ve yüce Allah'ın bu hususta bir şeye malik olmadığını ileri sürmüşlerdir.

Görüldüğü gibi, bu görüşlerin ikisi de aşırılığın, ifrat ve tefritin somut göstergeleridir. Aslında ne bu, ne de ötekisi doğrudur. İşin gerçeği şudur: Bu ve benzeri şeyler, birtakım itibarî/kararlaştırılmalı şey-

lerdir ki, bunların gerçekliği olan bir dayanakları vardır. O da şundan ibarettir: İnsan -toplumsal bir yaşam sürdüren diğer canlı türleri de kendi kapasiteleri oranında benzer bir durumdalar- hayatının kalıcılığından ve mutluluğu yakalamaktan başka bir amacı olmayan hayat yolculuğunda eksik ve muhtaç bir varlıktır ki, bilinç ve iradesinden kaynaklanan toplumsal nitelikli eylemleriyle eksiklerini tamamlamayı, ihtiyaçlarını gidermeyi amaçlar. Bu durum onu, mutluluğuna ulaşmak ve mutsuzluğundan uzak durmak yolunda yaptığı işlerin ve bu işlerle ilintili olan olguları da, gerçekte dış dünyaya ait olguların nitelikleri olan güzellik, çirkinlik, gereklilik, yasaklık, caizlik, mülk ve hak gibi niteliklerle niteleme durumunda bırakmıştır. Buradan hareketle bunlarla ilgili olarak da bir tür sebep-sonuç ilişkisi öngörerek birtakım genel ve özel nitelikli kanunlar belirlemiş ve bunlar açısından da, gerçek olgular için geçerli olan bir tür sabit oluşun, bir tür gerçekliğin söz konusu olduğuna inanmıştır. Böyle yapmış ki, bu sayede pürüzsüz bir şekilde sosyal hayatını sürdürebilsin.

Sözgelimi, gülün güzel olduğu gibi, adaletin de güzel olduğuna, kokuşmuş bir leşin çirkin olduğu gibi, zulmün de çirkin olduğuna inandığımızı görebilirsin. Yine, organlarımızın bize ait olduğu gibi, malın da bize ait olduğuna, sonucun eksiksiz sebebi açısından gerekli olduğu gibi, falanca işi yapmanın da gerekli olduğuna inanırız. Değerlendirmelerimiz ve nitelemelerimiz bu esasa göre devam edip gider. Bu nedenle de, bu hususla ilgili görüş ve değerlendirmelerin çeşitli toplumlar bazında, toplumsal amaçlarının farklı olmasıyla orantılı olarak farklılıklar gösterdiğini gözlemleriz. Bir toplumun çirkin gördüğü bir şeyi bir başka toplumun güzel gördüğüne rastlamak mümkündür. Bir grubun geçersiz kıldığı bir hükmün bir başka toplum tarafından uygulandığını görmek de rastlanan bir durumdur. Bir ümmetin maruf ve iyi bildiği şeyi, bir başka ümmetin münker ve kötü gördüğüne, birinin çirkin gördüğünü öbürünün güzel gördüğüne rastlayabiliriz. Hatta bir tek ümmet bazında, zamanın geçmesi ve toplumsal yaşamın aşamalarının değişmesi doğrultusunda, yaşamın bir gerekliliği olarak uygulanan bir yasa terk edilir, sonra tekrar uygulamaya geçirilir, ardından tekrar yürürlükten kaldırılır. Bu, toplumlara göre değişen amaçlar açısından geçerli olan bir durumdur. İki kişinin bile ihtilâf etmedi-

ği toplum, adalet ve zulüm gibi genel amaçlara gelince; bunların taşıdığı güzellik, çirkinlik, gereklilik, yasaklık gibi nitelikler, kesinlikle değişmeyeceği gibi, kimse de farklı bir görüşte olamaz. Bu, meselelerin biz insanlara yönelik boyutu.

Yüce Allah'a gelince; O da, dinini genel sosyal yasalar kalıbında sunduğu için, sosyal yasalar kalıbında biçimlenmiş olarak sunulan gerçek bilgileri açıklarken, biz insanların hayat yolculuğumuzda dikkate aldığımız şeylere itibar etmiştir. Bu doğrultuda, sunduğu bilgiler üzerinde düşünmemizi ve bize ilettiği gerçekleri algılamamızı istemiştir. Tıpkı kendi aramızda uyguladığımız yaşam yasalarını düşünüp algıladığımız gibi. Bu bağlamda, kendisini ibadet edilen Rab, bizleri de ibadet sunan kullar olarak nitelendirmiştir. Bu çerçevede, temel inançlardan ve pratik yasalardan oluşan bir dininin olduğunu, bu din karşısındaki tutumumuzun, sosyal görüşlerimiz bazında esas aldığımız yönetime uygun olarak sevap ya da azabı gerektirdiğini, ona uymanın bizim durumumuzu yapıcı yönde etkileyeceğini, akıbetimizin güzel olacağını, mutluluğa ulaşacağımızı hatırlatmıştır.

Buna göre, inanmak ve benimsemek zorunda olduğumuz temel inanç prensipleri var. İbadetler, muameleler ve sosyal ilişkiler bazında yapmak ve gözetmek zorunda olduğumuz görevlerimiz ve ilâhî yasalar var. Nitekim bütün insanî topluluklarda aynı şey geçerlidir.

İşte inanç ya da amele ilişkin toplumsal bilgileri araştırdığımız gibi, inanç ya da amele ilişkin dinsel bilgileri de araştırmamıza izin veren, aynı şekilde, toplumsal bilgilerde dayandığımız gibi dinsel bilgilerde de aklî görüşlere ve amelî önermelere dayanmamızı caiz kılan husus da budur. Buna göre, yüce Allah, kulları için ancak dünya ve ahiret açısından çıkarlarına uygun olan yükümlülük ve görevleri öngörür; sadece güzel olanı emreder, sadece din ve dünya açısından bozgunculuk niteliğine sahip olan çirkin şeyleri yasaklar. O, ancak aklın tercih ettiğini yapar ve ancak yapılmaması gerekeni yapmaz.

Bununla beraber yüce Allah iki şeyi bize hatırlatmaktadır:

Birincisi: Aslında mesele, özü itibarıyla bundan çok daha büyüktür. Çünkü bu sayılanların tümü, toplumsal görüşlerin maddelerinden derlenen bilgilerdir. Bunlar da toplumun boyutlarını aşamazlar, örne-

ğın göksel âleme yükselemezler. Nitekim yüce Allah bir ayette şöyle buyurmuştur: *"Biz, düşünüp anlamanız için onu Arapça bir Kur'ân yaptık. O, katımızda bulunan ana kitapta oldukça yücedir, hikmet doludur."* (Zuhruf, 4) Yine verdiği bir örnek zımında şöyle buyurmuştur: *"Gökten bir su indirdi de dereler kendi ölçüsünce çağlayıp aktı. Sel üste çıkan köpüğü taşıdı. Sûs yahut eşya yapmak için ateşte yakıp erittikleri madenlerde de bunun gibi bir köpük vardır. Allah, hak ile batılı böyle benzetme ile anlatır."* (Ra'd, 17) Peygamber efendimiz (s.a.a) de bir hadiste şöyle buyurmuştur: *"Biz peygamberler topluluğuna, insanlara akıllarının kapasitesi oranında söz söylememiz emredildi."* Bunun gibi gerek kitaptan ve gerekse sünnetten birçok örnek sunmak mümkündür.

Bu açıklamadan, yüce Allah'ın fiillerinden karşıtlarının ispatı anlamında güzellik ve maslahata uygunluk niteliklerinin olumsuzlanması gibi bir anlam çıkarmamak gerekir. Yani, yüce Allah'ın fiilleri açısından çirkinlik ve kötülük gibi niteliklerin ispatı veya tıpkı çocukların fiilleri gibi yüce Allah'ın fiillerinin de akîl itibardan yoksun olduğu yönüne gidilmemelidir. Yüce Allah bu tür yakıştırmalardan münezzehtir. Nitekim göz denilen organa sahip olma anlamında görmenin akıl için olumsuzlanması, onun kör olduğunun ya da kavrama düzeyinde olmadığının ispatı anlamına gelmez. Bilâkis bunu söylemekle aklın bu açıdan kusurdan tenzih edilmesi amaçlanır.

İkincisi: Güzellik ve maslahatla ilgili yönler, bizim aramızda akîl hükümler ve amellerin gerekçelendirilmesinde ölçü olarak kullanıldığı gibi, yüce Allah'ın fiilleri ve yasal hükümleri açısından da ölçü olarak kullanılır. Ancak bu iki alan arasında önemli bir fark vardır. Şöyle ki, bunlar bizim açımızdan iradeye hâkim ve isteme egemen pozisyonadılar. Çünkü, biz akıllı varlıklar olarak bir fiili güzel ve maslahatımıza uygun, onunla çelişmez gördüğümüz zaman onu işlemeye yöneliriz. Aynı niteliklerde bir hüküm gördüğümüzde onu yasalaştırma hususunda tereddüt göstermez, derhal onunla hükmederiz, onu toplumumuzun bir kuralı hâline getiririz.

Bu yönler ve sebepler, yani güzellik ve maslahatla ilgili yönler, varoluş yasalarından ve objeler âleminde edindiğimiz soyut anlamlar-

dan başka bir şey değildir. Bu objeler dünyası ise, bizim zihin içi dünyamızdan ayrıdır. Bizim dışımızda, bağımsız bir olgudur. Dolayısıyla biz, bizim maslahatımıza uygun olan güzel amelleri tercih etmekle hayat yolculuğumuzda tökezlememeyi, amellerimizin varoluş yasalarına uygun olmasını ve gerçeklik yolu üzerinde olmasını amaçlamış oluruz. Şu hâlde bu yönler ve maslahatlar, objeler dünyasından algılanan, onların ayrıntısı konumundaki anlamlardır. Bizim amellerimiz ise, bu yönlerin ayrıntısı, bunların egemenliği ve etkisi altındadır. Bizim koyduğumuz hükümlere ilişkin değerlendirme de, tıpkı bizim fiillerimize ilişkin değerlendirme gibi olacaktır.

Yüce Allah'ın fiiline gelince; o, zihin dışı âlemin ve objektif varlığın ta kendisidir ki, biz güzellik ve maslahat yönlerini ondan algılamaktayız. Dolayısıyla bunlar, ondan algılandıkları için, onun ayrıntıları konumundadırlar. Öyleyse yüce Allah'ın fiili, nasıl objeler dünyasının ayrıntısı, onun egemenliği ve etkinliği altında olarak sayılabilir?! Aynı şekilde, yüce Allah'ın yasalaştırdığı hükümler de, realiteyi doğurur, realitenin peşinden gitmez. Bu açıdan meselenin özünün anlaşıldığını düşünüyoruz.

Bu açıklamalardan sonra şunu anlıyoruz: Güzellik ve maslahatla ilgili yönler, biz akıl sahibi varlıkların fiilleri ve hükümleri için olduğu kadar, yüce Allah'ın fiilleri ve hükümleri için de geçerlidir. Ancak bunlar, bizim fiillerimiz ve hükümlerimiz açısından egemen ve etkileyen pozisyonundadırlar. Dilersen, bunlara saikler ve ereksel nedenler de diyebilirsin. Yüce Allah'ın fiilleri ve hükümleri açısından ise, bunlar, ayrılmaz gerekliliklerdir. Dilersen, bunlara kesintisiz, sürekli, yinelenen faydalar da diyebilirsin. Biz, akıl sahibi varlıklar olarak bir şey yaptığımızda veya bir hüküm verdiğimizde, onunla hayrı ve mutluluğu elde etmeyi, henüz sahip olmadığımız şeye sahip olmayı hedefleriz. Yüce Allah ise, bir şey yaptığında veya bir hüküm verdiğinde, Allah olduğu için öyle davranır. Bununla birlikte bizim fiillerimize terettüp eden güzellik ve maslahat, O'nun fiiline de terettüp eder. Bir de, bizim fiillerimiz, sorumluluk gerektirir, amaçlarıyla ve maslahatlarıyla da gerekçelendirilirler. Ama O'nun fiilleri, O'nun için sorumluluk gerektirmez, sahip olmadığı bir gaye ile de gerekçelendirilmezler. Bilâ-

kis O'nun fiilleri, gerekleri ve gerekli nitelikleriyle belirginlik kazanırlar. O, yaptığından sorulmaz; ama insanlar yaptıklarından sorulurlar. Artık meselenin iyice anlaşılmış olduğunu sanıyoruz.

Kur'ân'ın gösterdiği de budur: "O, yaptığından sorulmaz; ama onlar sorulurlar." (Enbiyâ, 23) "İlkte de, sonda da hamd O'na mahsusuttur; hüküm de O'nundur." (Kasas, 70) "Allah, dilediğini yapar." (İbrâhîm, 27) "Allah hüküm verir, O'nun hükmünün ardına düşecek (onu sorgulayacak) yoktur." (Ra'd, 41)

Eğer Allah'ın fiilleri de, tıpkı bizim akıl esaslı fiillerimiz gibi olsaydı, O'nun hükmünün de peşine düşüp sorgulama durumu olurdu. Sadece güzelleştirici bir maslahata dayanması hâlinde bu durum söz konusu olmazdı. Dilediğini yapma gibi bir serbestisi değil, maslahatın gerektirdiğini ve "De ki: Allah kötülüğü emretmez." (A'râf, 28) "Ey inanlar, sizi yaşatacak şeylere çağırdığı zaman Allah'ın ve elçisinin çağrısına koşun." (Enfâl, 24) gibi ilâhî hükümleri çeşitli açılardan güzellik ve maslahata uygunlukla gerekçelendiren ayetlerin öngördüğünü yapma gibi bir zorunluluğu olurdu.

* * *

58) De ki: "Eğer acele istediğiniz şey, benim yanımda olsaydı, elbette benimle sizin aranızda iş şimdi bitirilmişti. (Çünkü) Allah, zalimleri daha iyi bilir.

Eğer sizin benden istediğiniz mucizeyi göstermek benim gücüm dahilinde olsaydı -ki bir peygambere bu şekilde mucize gösterildiği zaman, bunun kaçınılmaz bir gereği olarak onunla ümmeti arasındaki mesele çözülür, iş bitirilir- benimle sizin aramızdaki iş çoktan bitirilmiş olurdu. Taraflardan biri kurtulur, diğeri ise helâk edici bir azaba duçar olurdu. Ancak bu durumda sizden başkası helâk olmazdı; çünkü zalim olan sizsiniz. İlâhî azap da ancak zulümlerinden dolayı zalimleri yakalar. Yüce Allah da, zalimlerle başkalarını birbirine karıştırmaktan münezzehtir, zalimleri başkalarından ayırt edemeyip sizin yerinize beni helâk etmekten yücedir.

Şu hâlde, "(Çünkü) Allah, zalimleri daha iyi bilir." ifadesi, gerekçelendirme amaçlı bir kinayedir. Demek isteniyor ki, siz azaba uğratı-

lacaksınız. Çünkü siz zalimsiniz. İlâhî azap da zalimleri bırakıp başkalarına ilişmez. Genel olarak bundan önce geçen şu ayetin içerdiği hususa işaret edilmektedir: "De ki: Düşündünüz mü hiç? Eğer Allah'ın azabı ansızın ya da açıkça size gelse, zalim toplumdan başkası mı helâk edilir?" (En'âm, 47)

59) Gaybın hazineleri O'nun yanındadır; onları O'ndan başkası bilmez. Karada ve denizde olanları O bilir. Hiçbir yaprak düşmez ki O, onu bilmesin. Yine yerin karanlıklarına hiçbir tane (düşmez), yaş ve kuru hiçbir şey düşmez ki (O, onları bilmesin ve bütün bunlar) apaçık bir kitapta olmasın.

Bu ayetin, önceki ayetlerle bağlantısı bazında şöyle bir görüş ileri sürülmüştür: Bundan önceki ayet, "Allah, zalimleri daha iyi bilir." cümlesiyle son bulunduğu için, yüce Allah konuyla ilgili açıklamayı arttırmak maksadıyla, gaybın hazinelerinin veya bu hazinelerin anahtarlarının kendi katında olduğunu ve bunları sadece kendisinin bildiğini açıklamıştır. Çünkü O, küçük büyük her şeyi bilir.

Ancak bu değerlendirme, "onları O'ndan başkası bilmez." ifadesinin içerdiği sınırlandırma anlamının belirginlik kazanmasına katkıda bulunmuyor. Dolayısıyla önceki iki ayetin geneliyle bağlantılandırılmasını daha uygun buluyoruz. "De ki: Ben Rabbimden gelen açık bir delil üzerindeyim... Allah, zalimleri daha iyi bilir." ayetlerini kastediyoruz. Çünkü bu ayetler, genel olarak şu mesajı veriyor: Onların istedikleri mucize ve bunun kaçınılmaz bir gereği olan kendisiyle onların arasında hüküm verilip işin bitirilmesi durumu, yüce Allah'ın katındadır. O'ndan başkasının O'nun katındakine ulaşmasına imkân yoktur. Onu yalnız O bilir ve onunla hükmeder. İş bitiren hükmünde ve zalimleri azaba uğratmada yanılmaz. Çünkü O, onları herkesten daha iyi bilir. Dolayısıyla O, gaybı bilir ve bu hususta kimse O'na ortak değildir. İrili ufaklı her şeyi bilir; ne şaşırır, ne de unuttur. Bu açıklamalardan sonra konunun daha da açıklığa kavuşması için, "Gaybın hazineleri O'nun yanındadır..." ifadesini ekliyor. Böylece gaybı bilmenin sırf Allah'a özgü olduğunu ve O'nun bilgisinin her şeyi kuşattığını vurguluyor. Ardından gelen üç ayetle de açıklama tamamlanıyor.

Böylece bu ayetler, aynı konuya ilişkin benzeri ayetlerin yönelik oldukları amaca yönelmiş oluyorlar. Örneğin yüce Allah, Hud ile

soydaşları arasında şöyle bir konuşmanın geçtiğini bildiriyor: *"Dediler ki: Sen bizi tanrılarımızdan çevirmek için mi geldin? Doğrulardan i-sen, bizi tehdit ettiğin şeyi bize getir. Dedi ki: Bilgi, ancak Allah'ın katındadır. Ben, benimle gönderilen şeyi size duyuruyorum."* (Ahkaf, 22, 23)

Ardından diyoruz ki: "el-Mefatih" hazine anlamına gelen "meftah"ın çoğuludur. Anahtar anlamına gelen "mifteh"ın çoğulu olması da ihtimal dahilindedir. Bunu, "Ve indehu mefatih-ul-gaybi" şeklindeki istisnâ okuyuş tarzı da destekleyici mahiyettedir. Aslında her iki anlam amaç açısından birdir. Çünkü hazinelerin anahtarları elinde olan kimse de, genellikle tıpkı hazineler yanında olan kimse gibi, onlarda bulunanları bilir, onlar üzerinde dilediği gibi tasarrufta bulunabilir. Ancak bu konuya ilişkin diğer ayetlerin ilk anlamı desteklediğini görüyoruz. Çünkü yüce Allah, Kur'ân'da birçok kere -yedi yerde- hazinelerinden ve rahmetinin hazinelerinden söz etmiştir. Buna karşın herhangi bir ayette bu hazinelerin anahtarlarından söz etmemiştir: *"Yoksa Rabbinin hazineleri onların yanında mıdır?"* (Tûr, 37), *"Ben size, 'Allah'ın hazineleri yanımdadır.' demiyorum."* (En'âm, 50), *"Hiçbir şey yoktur ki, onun hazineleri bizim yanımda olmasın."* (Hicr, 21), *"Göklerin ve yerin hazineleri Allah'ındır."* (Münafikûn, 7), *"Yoksa Rabbinin rahmetinin hazineleri onların yanında mı?"* (Sâd, 9) Şu hâlde, ayette geçen "mefatih'-ul-gayb" ifadesiyle "gayb hazineleri"nin kastedilmiş olması daha güçlü bir ihtimaldir.

Hangi anlam kastedilmiş olursa olsun, *"Gaybın hazineleri O'nun yanındadır; onları O'ndan başkası bilmez."* ifadesi, gayba ilişkin bilginin sırf Allah'a özgü olduğunu vurgulama amacına yöneliktir. Bunun nedeni de, gaybın hazinelerinin ancak Allah'ın bilmesi ya da gaybın anahtarlarının O'ndan başkası tarafından bilinmemesidir. Şu hâlde, O'ndan başkasının bu hazinelere ulaşmasına imkân yoktur; çünkü bu hazineleri açıp onlar üzerinde tasarrufta bulunmayı mümkün kılan anahtarlara sahip değildirler.

Ayetin baş tarafı, gayba ilişkin bilgiyi Allah'a özgü kılıyor olmakla beraber, ayetin sonunda sırf gayb bilgisi üzerinde durulmuyor, tersine, O'nun bilgisinin her şeyi kuşattığına, şeylerin görünür ya da gö-

rünmez olmasının fark etmediğine işaret ediliyor. Çünkü yaş ve kuru her şeyin sırf gaybı ilintili olmayacağı açıktır. Dolayısıyla ayet, yüce Allah'ın bilgisinin görünür görünmez her şeyi kuşattığını vurgulamaya yöneliktir. Ancak ayetin baş kısmı, sırf O'nun gaybı bildiğini vurgulamaya tahsis edilmişken, ayetin sonunda, O'nun görünür görünmez her şeyi bildiğine dikkat çekiliyor.

Öte yandan, ayetin giriş kısmı, gaybî olguları dikkatimize sunuyor. Bunlar, gayb hazinelerinde gizlilik perdeleri altında, belirsizlik kilitlelerinin gerisinde bulunan olgulardır. Yüce Allah bir ayette şöyle buyurmuştur: *"Hiçbir şey yoktur ki, onun hazineleri bizim yanımda olmasın."* (Hicr, 21) Bu ayetten anladığımız kadarıyla, O'nun katındaki gayb hazinelerinde olanlar, görülebilir olgulara ilişkin sınırlarla sınırlı olmayan alışageldiğimiz ölçülere sığmayan olgulardır. Hiç kuşkusuz, bunların gayb hazinelerinin kapsamına giren olgular olmasının nedeni, sınır ve ölçüm ötesine taşan niteliklere sahip olmalarıdır. Çünkü bizler, ancak sınırlı ve ölçülebilir şeyleri bilgice kuşatabiliriz. Gayb hazinelerinde bulunan şeylerse, gözlemlenebilir âlemin düzeyine inmeden, sınır ve ölçü alanına indirgenmeden, kısacası, ölçülebilir varlığıyla objeler dünyasında yer almadan önce sınırsız ve ölçülemez durumdadırlar. Bununla beraber, ayetten algıladığımız kadarıyla bunlar, Allah katında bir tür sabit oluşla sabittirler, bir tür gerçeklikleri vardır.

Buna göre, gözlemlenen evrende yer alan ve zaman zindanının mahkûmları hâline gelen olgular, meydana gelişlerinden ve oluşlarından önce, Allah katında, O'nun hazinelerinde, belirsiz ve ölçülemez bir şekilde mevcut ve sabittirler. Bununla beraber, bizim onların sabit oluşlarının niteliğini kavramamız imkânsızdır. Şu hâlde olgular, zaman menzillerinde, ölçüm sınırları dahilinde kendine özgü bir varlığa kavuşmadan önce gayb hazinelerinde yer alıyorlardı. Hatta gayb hazinelerinde bizim algıladığımız gözlemlenebilir, zamansal olgulara benzemeyen birtakım şeylerin de saklanmış ve korunmuş olması da muhtemeldir. Henüz gözlem alanına çıkmamış bu tür gaybî olguları, "mutlak gayb" olarak adlandırmamız yerinde olur.

Eşya ve olgular, gerçekleşme ve varolma giysisine büründükten, sınır ve ölçü bağlamında objeler dünyasındaki yerini aldıktan sonra, bu sı-

nırlar ve ölçüler dahilinde olan şey, gerçekte yine de gayb hazinelerine ve mutlak gayba dönüktür. Bunlardan bizim gözlem alanımıza giren ve bilginin kapsamına dahil olan şey ise, bunların sınırları ve ölçüleridir. Dolayısıyla onları bildiğimiz andan itibaren, gözlemlenebilir olgular niteliğini kazanırlar. Onları bilmediğimiz durumlarda ise, gay-bîlik niteliğine sahip olurlar. Buna göre, bizim açımızdan bilinmez oldukları zaman onları "göreceli gayb" şeklinde nitelendirmek, daha doğru olur. Çünkü böyle bir durumda söz konusu olgu için baş gösteren bu nitelik, görecelidir. Nispetlere ve orantılara göre değişkenlik arz eder. Tıpkı bir evdeki eşyaların, evin içinde bulunan kimseler açısından gözlemlenir, evin dışındaki kimseler açısından ise gaybî olgular olarak değerlendirilmesi gibi. Aynı şekilde gözle algılanan ışık ve renk gibi olgular, görme duyusu açısından gözlemlenebilir, işitme duyusu açısından ise gayb sayılırlar. Yine, kulak tarafından algılanan şeyler, işitme duyusu açısından gözlemlenebilir, görme duyusu açısından ise gayb konumundadırlar. Bu iki duyunun algıladıkları da, bedeninde bunlara sahip olan insan açısından gözlemlenir, bunlara sahip olmayan insan açısından ise gayb niteliğindedir.

Yüce Allah'ın, *"Karada ve denizde olanları O bilir. Hiçbir yaprak düşmez ki O, onu bilmesin. Yine yerin karanlıklarına hiçbir tane (düşmez), yaş ve kuru hiçbir şey düşmez ki (O, onları bilmesin ve bütün bunlar) apaçık bir kitapta olmasın."* ayetinde işaret ettiği hususlar, sözünü ettiğimiz bu göreceli gaybın kapsamına girerler. Çünkü bunların tümü, sınırlı ve ölçülebilir olgulardır. Dolayısıyla doğaları itibariyle bizim tarafımızdan bilinmemeleri, gözlemlenememeleri söz konusu değildir. Şu hâlde, bunların tümü göreceli gaybın kapsamına girmektedir.

Öte yandan ayet, bu olguların apaçık bir kitapta olduklarını da ifade ediyor. Peki bunlardan apaçık kitapta yer alan nedir? Acaba bu şeylerin görünürlüğü ve görünmezliğiyle her şeyi mi bu kitapta yer alıyor? Yoksa sadece gaybî boyutlarıyla mı yer alıyorlar? Diğer bir ifadeyle: Acaba apaçık kitap, eşyaların objelerini kapsayan şu evren midir? Dolayısıyla objelerin bir kısmı bir kısmına göre gayb sayılsa bile, evrenin bütünü açısından gözlemlenebilir olması mı kastediliyor?

Yoksa apaçık kitap, bu evrenin ötesinde yer alan ve içinde her şeyin bir tür yazıyla yazıldığı, bir şekilde saklandığı, maddî âlemde yaşayanların gözlemleyemediği bir olgu mudur? Dolayısıyla bu kitabın içeriği mutlak gayb mıdır?

Başka bir açıdan ifade edecek olursak: Ayette genel olarak değinilen ve evrende yer alan eşyalar, acaba bizim bildiğimiz kitaplarda yer alan bir yazının bir kitapta yer alması gibi, bizzat mı apaçık kitapta yer alırlar? Yoksa tıpkı dış dünyadaki objelerin anlamları itibariyle bir şekilde bizim yazdığımız sayfalara ve kitaplara yansması gibi, anlamları itibariyle mi yer alıp bilgiyle dış dünyanın örtüşmesi gibi evrendeki eşyalarla örtüşüyorlar mı?

Şu kadarı var ki, *"Ne yerde, ne de kendi canlarınızda meydana gelen hiçbir musibet yoktur ki, biz onu yaratmadan önce, bir kitapta olmasın."* (Hadîd, 22) ayeti gösteriyor ki, bu kitabın objeler dünyasında gerçekleşen olaylarla ilintisi, bir kitapta yazılan çalışma programının, objeler dünyasında gerçekleşen çalışmayla ilintisine benzemektedir. Buna yakın bir anlamı şu ayetlerden de algılayabiliriz: *"Ne yerde, ne de gökte zerre ağırlığınca bir şey, Rabbinin bilgisinden kaçmaz. Bundan küçük ya da büyük hiçbir şey de yoktur ki apaçık bir kitapta olmasın."* (Yûnus, 61), *"Göklerde ve yerde zerre miktarı bir şey, O'ndan gizli kalmaz. Bundan küçük ya da büyük hiçbir şey de yoktur ki apaçık bir kitapta olmasın."* (Sebe, 3), *"Peki ya ilk nesillerin durumu ne olacak? dedi. Dedi ki: Onların bilgisi, Rabbimin yanında bir kitaptadır; Rab-bim şaşmaz ve unutmaz."* (Tâhâ, 52) Bunun gibi daha birçok ayet örnek gösterilebilir.

O hâlde, bu apaçık kitap, her ne ise, şu objeler dünyasındaki eşyalardan, bir şekilde farklıdır. Bu eşyalardan önce vardır, onların yok olmasından sonra da varlığını sürdürür. Tıpkı, bir çalışmanın gerçekleşmesinden önce söz konusu çalışmanın ayrıntılarını içeren, çalışma gerçekleştikten sonra da o ayrıntıları koruyan yazılı bir çalışma programı gibi.

Üstelik, şu maddî dünyamızda yer alan varlıklar ve olaylar, genel hareket yasası etkisi altında değişip dönüşürler. Ancak ayetlerden algıladığımız kadarıyla, bu kitabın kapsadığı şeylerin değişmesi ve

bozulması söz konusu değildir. Bunu şu ayetlerden öğreniyoruz: "*Al-lah dilediğini siler, dilediğini bırakır. Kitabın aslı ise O'nun katındadır.*" (Ra'd, 39), "*Levh-i Mahfuzdadır (korunmuş bir levhadadır).*" (Burûc, 22), "*Yanımızda her şeyi koruyan (saklayan) bir kitap vardır.*" (Kaf, 4) Görüldüğü gibi, bu ayetler gösteriyor ki, bu kitap, olayların ve şahısların tüm değişken ve dönüşken özellikleri ve niteliklerini kapsamakla beraber, kendisi değişmemekte, dönüşme ve bozulmaya uğramaktadır.

Buradan anlıyoruz ki, bu kitap, bir açıdan gayb hazinelerinden ve Allah'ın yanındaki eşyaların kaynaklarından ayrıdır. Çünkü yüce Allah, bu hazineleri ve kaynakları ölçülemez ve sınırlandırılmaz olarak nitelendirir. Ölçüm ise, eşyanın gayb hazinelerinden maddî âlemin gözlemlenebilirlik düzeyine inişi sürecinde söz konusu olur. Buna karşın bu kitabın, eşyanın ve olayların sınırlarının inceliklerini kapsadığına işaret eder. Bu da gösteriyor ki, sözünü ettiğimiz apaçık kitap, bu açıdan Allah'ın yanındaki gayb hazinelerinden ayrıdır. Bu kitap, Allah'ın yarattığı bir şeydir ki, bütün her şey, hem gayb hazinelerinden indikten sonra, hem henüz gerçekleşme düzlemine ulaşmadan önce ve hem de gerçekleştikten ve olup bittikten sonra onda kaydedilir, onda korunur.

Bu çıkarsamanın bir tanığı da, yüce Allah'ın, bu kitabı, bilgisinin âlemde cereyan eden görünür ya da görünmez olayları ve olguları kapsadığını vurgulama bağlamında zikrediyor olmasıdır. Allah'tan başka hiç kimsenin bilemediği mutlak gayba gelince; bunu yüce Allah, katındaki gayb hazinelerinde olmak şeklinde nitelendirir ve kendisinden başkasının bunu bilemediğini dile getirir. Hatta bazı ayetlerden hazinelerin değil, ama kitabın, Allah'tan başkaları tarafından bilinmesine ilişkin işaretler ya da kanıtlar algılayabiliriz: "*Saklanmış bir kitaptadır; ona temizlenmişlerden başkası dokunamaz.*" (Vâkıa, 78- 79)

Buna göre, yüce Allah tarafından yaratılan hiçbir şey yoktur ki, gayb hazinelerinde aslı bulunmasın, varlığını bu asla dayalı olarak sürdürmesin. Yine Allah tarafından yaratılan hiçbir şey yoktur ki, varlığından önce, varoluşu sırasında ve varoluşundan sonra kitapta kayıtlı olmasın. Şu kadarı var ki kitap, derece olarak hazinelerden aşağıdadır.

Buradan hareketle zeki bir araştırmacı, sırf bir kitap olmakla beraber apaçık kitabın, maddî yazı levhaları ve yaprakları türünden bir şey olmadığını anlar. Çünkü maddî bir yazı sayfası, her nasıl tasavvur edilirse edilsin, hangi ölçülerde kabul edilirse edilsin, ebediyete kadar uzanan tüm şeyler, kendisinden başka bütün varlıklar şöyle dursun, bizzat kendi varoluş tarihini bile içeremez, kapasitesi buna el vermez. Buraya kadar yaptığımız açıklamalardan sırasıyla şu hususlar açıklığa kavuşuyor:

Birincisi: Gayb hazinelerinden maksat, ölçü kalıplarına sokulmadan önce eşyayı kapsayan ilâhî hazinelerdir. Aşağıdaki ayetten algıladığımız kadarıyla, bu hazineler, her şeyin gaybını kapsamaktadır. "*Hiçbir şey yoktur ki onun hazineleri, bizim yanımızda olmasın; ama biz onu bilinen bir miktar ile indiririz.*" (Hicr, 21)

İkincisi: Apaçık kitaptan maksat, öyle bir şeydir ki, fiilî çalışma ile çalışma programı arasındaki münasebet ne ise, bütün eşya ile onun münasebeti de odur. Dolayısıyla bu kitapta varlıklar için bir tür belirlenme ve ölçülme söz konusudur. Ancak bu kitap, eşyadan önce, eşya ile beraber ve eşyadan sonra vardır. Yine bu kitap, Allah'ın eşyaya ilişkin ilmini kapsar. Bu öyle bir ilimdir ki, şaşırma ve unutulma ihtimali onda yoktur. Bu yüzden bazen, bu kitaptan maksadın, eşyanın değişikliğe uğraması söz konusu olmayan varoluş mertebesi, objeler dünyasında gerçekleşme düzeyi olduğu fikri zihinde uyanabilir. Çünkü bir şey, ancak meydana geldikten, gerçekleştikten sonra değişime uğrayabilir. Onun için, "Bir şeyin gerçekleştiği durumunun değişmesi söz konusu olamaz." demişlerdir.

Kısacası bu kitap, hilkat âleminde olmuş olan, olacak olan ve olan her şeyi kaydetmektedir. Bu kitabın herhangi bir şeyi dışarıda bırakması mümkün değildir. Bununla beraber bu kitap, eşyayı ölçülebilirliği ve sınırlılığıyla kapsar. Bundan ötede ise, değişime açık levhalar ve kitaplar vardır. Bunlarda yazılı bir şeyin silinmesi veya olduğu gibi bırakılması ihtimal dahilindedir. Buna şu ayet de işaret etmektedir: "*Allah dilediğini siler, dilediğini bırakır. Kitabın aslı ise O'nun katındadır.*" Çünkü silme ve silmeden bırakma, -özellikle de kitabın aslının karşısında kullanınca- ancak kitap kapsamında söz konusu edilecek şeylerdir.

Bununla, *"Gaybın hazineleri O'nun yanındadır..."* ayetinin öncesindeki ayetlerle ilintisi açığa çıkıyor. Çünkü bundan önceki iki ayetin ana teması şuydu: Sizin benden istediğiniz ve benimle sizin aramızda hüküm verecek ve işi bitirecek olan mucizeler, benim gücüm dahilinde değildir. Aynı şekilde, hak hükmü verme yetkisi de bana ait değildir. Bilâkis bu yetki, Rabbimin katındadır; O'nun bilgisi ve gücü dahilindedir. Eğer bunlar benim elimde ve yetkimde olsaydı, aramızdaki iş şimdi çoktan bitirilmişti; zalimlerden başkasına ilişmeyen azap şimdiye kadar sizi kuşatmıştı. Çünkü Allah, zalim olanların sizler olduğunu biliyor. O, herhangi bir şeyi bilmemesi söz konusu olmayan âlimdir. İş bitirici mucizeler bağlamında dilediği ve hükme bağladığı şeyi önceden öğrenmenin, ele geçirmenin imkânı yoktur. Çünkü gaybın hazineleri O'nun yanındadır, onları O'ndan başka kimse bilmez. Öte yandan O, zalimleri bilir ve onları başkalarıyla karıştırmaz. Çünkü O, karada ve denizde olan, irili ufaklı her şeyi bilir ve her şey apaçık bir kitapta kaydedilmiştir.

"Gaybın hazineleri O'nun yanındadır; onları O'ndan başkası bilmez." ifadesi, mutlak gayba dönüktür. Onu da Allah'tan başka kimse bilemez. Buna göre, *"onları... bilmez."* ifadesi, cümle içinde 'hâl' konumundadır. Bu da gösteriyor ki, gaybın hazineleri bilgi türündendir. Ancak bu bilgi, bizim alışageldiğimiz bilgiden farklıdır. Bilginin anlamı bazında bizim zihnimizde uyanan şey, eşyanın varoluşundan ve ölçülebilir duruma gelişinden sonra onlardan edinilen biçim, algılanan anlamdır. Gayb hazineleri ise, açıklandığı gibi, eşya daha varolmamış, varoluşsal kalıplara girip ölçülebilirlik niteliğini kazanmamış iken onlara ilişkin bilgi demektir. Yani, bilinen objeden etkilenmesi söz konusu olmayan sonsuz bilgi.

"Karada ve denizde olanları O bilir." ifadesi, başkalarının bilgisinin de ilintili olabileceği şeyleri de kapsayacak şekilde O'nun bilgisinin genelleştirilmesi amacına yöneliktir. Çünkü bunların bir kısmı bazılarının bilgisine açık olabildiği gibi, bazıları açısından gayb niteliğinde olabilir. Karada olanların önce zikredilmesi, bunların muhataplarca daha iyi bilinmesinden dolayıdır.

"Hiçbir yaprak düşmez ki O, onu bilmesin." Özellikle yaprakların dü-

şüşünün gündeme getirilmesinin nedeni, insanın buna ilişkin bir bilgiye ulaşmasının son derece güç olmasıdır. Ağaçların yapraklarının sayısal olarak çok olmaları, insanı onları sayma hususunda âciz bırakır. Bu yüzden insan bunları birbirinden ayıramaz olur. Dolayısıyla bu yaprakların her birinin geçirdiği evreleri ve durumları denetlemesi, onlardan birinin düşmesiyle sayılarında bir azalma meydana geldiğinin farkına varması mümkün olmaz.

"Yine yerin karanlıklarına hiçbir tane (düşmez), yaş ve kuru hiçbir şey düşmez ki..." Bütün bunlar, *"hiçbir yaprak..."* ifadesine atfedilmişlerdir. Ayetin akışının zahirinden bunu anlıyoruz. Yerin karanlıklarından maksat, toprağın karanlık altıdır ki, taneler oradan yeşerip filiz verirler. Bir kısmı da yeşeremeden orada çürüyüp giderler. Bu durumda şöyle bir anlam elde ediyoruz: Toprağın karanlık altına düşen hiçbir tohum, düşen yaş ve kuru hiçbir şey yoktur ki, Allah onları bilmesin. Buna göre, *"apaçık bir kitapta olmasın"* ifadesi, *"onu bilmesin"* ifadesi açısından onun yerini dolduran bir bedeldir. Bu durumda ifadenin anlamı şöyledir: "Bu sayılanlardan hiçbir şey yoktur ki, apaçık bir kitapta yer almamış ve yazılmamış olsun."

Kitabın "mubin" olarak nitelendirilmesi, eğer "açıklayıcı ve ortaya çıkarıcı" anlamında ele alınırsa, bu; kitabın, okuruna her şeyi, değişim ve dönüşümden kaynaklanan kapalılıktan, gizlilik perdelerinden uzak bir şekilde, tam gerçekliliğiyle, orijinal durumuyla göstermesinden dolayıdır. Eğer "kendi açık olan" anlamında ele alınırsa, bu da yerinde bir nitelemedir. Çünkü kitap, gerçekte yazılı olan şey demektir. Yazılı olan şey ise, anlatılan şeyden ibarettir. Şu hâlde, eğer anlatılan şey açıksa ve üzerinde herhangi bir perde ve örtü yoksa, demek ki, kitap da öyledir.

60) O'dur ki, geceleyin sizi(n ruhunuzu) alır ve gündüzün ne işlediğinizi bilir.

Ayetin orijinalinde geçen "yeteveffa" fiilinin mastarı olan "teveffî" kelimesi, bir şeyin tastamam alınması demektir. Yüce Allah Kur'ân'da bu kelimeyi, ölüm anında olduğu gibi, canlı ruhun alınması anlamında kullanır. Nitekim bu ayetten sonraki ayette şöyle bir ifade yer al-

maktadır: *"Nihayet birinize ölüm geldiği zaman, elçilerimiz onu(n canını) alırlar."*

Kur'ân'da "imate=öldürme, ölüm verme", "teveffî=tastamam alma" sayıldığı gibi, "iname=uyutma, uykuya daldırma" da "teveffî" sayılmıştır. Şu ayette olduğu gibi: *"Allah, ölümleri anında canları alır, ölmeyenleri de uykularında."* (Zümer, 42) Çünkü, ruhun beden üzerinde tasarruf etmesinin kesintiye uğraması bakımından ölümle uyku aynı konumdadır. Nitekim uykudan sonra uyandırma anlamına gelen "baas" ile ölümden sonra diriltme anlamına gelen "baas", nefsin beden üzerinde kesintiye uğrayan tasarrufuna yeniden başlaması anlamında birleşirler. Teveffînin (uyutmanın) gece, baasın da (diriltmenin de) gündüzle kayıtlandırılması, genelde insanların geceleri uyuyup gündüzleri uyanık olduklarından dolayıdır.

"Sizi(n ruhunuzu) alır" ifadesi gösteriyor ki ruh, "ben" diye ifade edilen insanın gerçekliğinin tamamıdır. Yoksa kimi zaman ruhun insanın bir parçası olduğuna ya da insana ârız olan bir şekil, bir nitelik olduğuna ilişkin olarak zihnimizde uyanan düşünceler doğru değildir. Bu gerçeği kanıtlama bakımından şu ayet daha belirgindir: *"Biz toprakta kaybolduktan sonra, yeni bir yaratılış içinde mi olacağız?" dediler. Doğrusu onlar, Rablerinin huzuruna çıkmayı inkâr edenlerdir. De ki: Size vekil edilen ölüm meleği, sizi(n canınızı) alır, sonra Rabbinize döndürülürsünüz."* (Secde, 10-11) Çünkü kâfirlerin ölümden sonra tekrar dirilişi imkânsız görmeleri, insanın hakikatının bedenden ibaret olduğunu sanmalarından kaynaklanmaktadır. Beden de ölümle birlikte çürür, bileşimleri çözülür ve toprakta kaybolup gider. Buna verilen cevap ise, insanın hakikatının ruh (nefs) olduğuna dayalıdır. Ölüm meleği de ruhu aldığına göre, insanın herhangi bir şeyinin kaybolması söz konusu değildir.

"Ve gündüzün ne işlediğinizi bilir." ayetinin orijinalinde geçen "cerahtum" fiilinin mastarı olan "el-cerh" organla yapmak demektir. Bundan maksat da işleyip kazanmaktır. Dolayısıyla ayette, "Sizin gündüzün kazandıklarınızı bilir." anlamı kastedilmektedir. Cümlelerin akışına uygun düşeni, "ve ya'lemu ma..." cümlesindeki "vav"ın hâl edatı olması, bütün cümlelerin de *"sizi(n ruhunuzu) alır"* ifadesinin fai-

linden hâl olmasıdır. Bu durumda, *"Sonra... onda (gündüzün) sizi diriltir."* ifadesi, *"O'dur ki, geceleyin sizi(n ruhunuzu) alır..."* ifadesine bağlanmış olur. Böylece konunun akışına yabancı olan bir anlam da araya girmemiş olur. Çünkü tefsirini sunduğumuz bu iki ayet, ilâhî plânlama ve yönetimin, insanın dünya hayatına, ölümü anına ve Rabbine dönünceye kadar geçirdiği evrelere ilişkin tasarrufunu açıklamaya yöneliktir. Bu anlamı vurgulama amacına yönelik söz konusu iki ayetin içerdiği cümlelerin ana eksenini şu ifade oluşturmaktadır:

"O'dur ki, geceleyin sizi(n ruhunuzu) alır... Sonra belirlenmiş süre tamamlansın diye onda (gündüzün) sizi diriltir... Bu arada üzerinize koruyucular gönderir. Nihayet birinize ölüm geldiği zaman, elçilerimiz onu(n canını) alırlar ve onlar ihmalkârlık etmezler. Sonra gerçek mevlâları olan Allah'a döndürülürler." Ayetlerde kastedilen asıl amaç budur. Bunun dışındakilerse, bu asıl amacın yanında zımnen anlatılan şeylerdir. Dolayısıyla ayetin anlamı şöyle belirginleşmektedir: *"O'dur ki, sizin gündüzün ne kazandığınızı bildiği hâlde, geceleyin sizi(n ruhunuzu) alır, sonra gündüzün sizi diriltir..."*

Sonra belirlenmiş süre tamamlansın diye onda (gündüzün) sizi diriltir... İfadenin orijinalinde, uyandırma eylemi "baas=diriltme" olarak isimlendirilmiştir. Bunun nedeni, hemen öncesinde uykuya daldırmanın "teveffî=canı alma" olarak isimlendirilmiş olmasıdır. Bu arada dirilmenin amacı olarak da belirlenmiş sürenin, ecelin dolması şeklinde ifade ediliyor. Bu ise, Allah katında belirlenmiş bir süredir ki, insanın dünyevî hayatı, onun ötesine geçemez. Bunu şu ayetten anlıyoruz: *"Süreleri (ecelleri) gelince, ne bir an geri kalırlar, ne de öne geçerler."* (A'râf, 34)

Belirlenmiş sürenin tamamlanmasının amaç olarak gündeme getirilmesi, yüce Allah'ın hesap görenlerin en çabuğu olmasına yönelik bir işaret mahiyetindedir. Eğer önceden böyle bir süreyi tamamlamaları öngörülmeseydi, Allah, kötü amellerinden ve günahlarından dolayı onları anında yakalardı. Nitekim yüce Allah buna şu şekilde işaret etmiştir:

"Onlar, ancak kendilerine ilim geldikten sonra aralarındaki çe-

kememezlik yüzünden ayrılığa düştüler. Eğer Rabbinden, belli bir süreye kadar yaşatma sözü geçmiş olmasaydı, aralarında hüküm verilir (işleri bitirilir)di." (Şûra, 14) Geçmiş sözden maksat ise, Hz. Âdem'in yeryüzüne indirilişi kıssası bağlamında işaret edilen şu husustur: *"Sizin yeryüzünde bir süreye kadar kalıp geçinmeniz gerekmektedir."* (A'râf, 24)

Dolayısıyla şöyle bir anlam belirginleşiyor: Allah, gündüzün kazandığınız kötülükleri ve başka şeyleri bildiği hâlde, geceleyin sizin ruhlarınızı ve canlarınızı alır. Ancak ölmenizi gerektirecek şekilde ruhlarınızı tutmaz. Bilâkis, gündüzün sizi yeniden diriltir ki, belirlenmiş ecelleriniz tamamlansın. Sonra ölümün üzerinize inmesi, ardından haş-rin gerçekleşmesiyle de O'na döndürüleceksiniz. O zaman yapmakta olduklarınızı size haber verecektir.

61) Ve O, kullarının üstünde mutlak galiptir.

Tefsirini sunduğumuz bu surenin 17. ayetinin açıklaması çerçevesinde bu ifadenin anlamı üzerinde durduk.

Bu arada üzerinize koruyucular gönderir. Nihayet birinize ölüm geldiği zaman...

Burada koruyucuların gönderilmesi mutlak olarak ifade edilmiştir. Ne gönderme eyleminde, ne de koruyucuların kendisinde herhangi bir kayda yer verilmemiştir. Sonra bu eylemin ölümün gelmesiyle son bulacağı ifade edilmiştir. Bundan şunu anlıyoruz ki: Bu gönderilen koruyucuların görevi, insanı kendisine yönelen her belâdan, her musibetten korumaktır, insana ilişmek üzere olan afetlere engel olmaktır. Çünkü içinde yaşadığımız âlemde karşılıklı etkileşim, itişip kakışma nitelikli bir hayattır. Bu hayatta yer alan hiçbir şey yoktur ki, her açıdan bir başkasının karşı koyuşu ile karşılaşmasın. Çünkü bu doğal âlemin her bir parçası, varoluştan aldığı payı tamamlama ve arttırma çabası içindedir. Bir başkasında bir eksilme olmadıkça da birinde bir artış olmaz. Dolayısıyla varlıklar sürekli olarak çekişme ve birbirini alt etme mücadelesi içindedirler. Bu âlemin bir parçası da insandır. İnsanın varlığının terkibi son derece latiftir. Bildiğimiz kadarıyla en ince bileşim insanın varoluşunda ger-

çekleştirilmiştir. Dolayısıyla varoluştaki rakipleri herkesten daha çok, düşmanları herkesten daha tehlikelidirler.

Bu yüzden yüce Allah, ona koruyucu melekler göndermiştir. Bu melekler, onu olayların beklenmedik musibetlerinden, belâların ansızın gelip çatlamlarından korurlar. Eceli gelinceye kadar onu yok olmaktan korurlar. Eceli geldi mi, onu o belâlarla baş başa bırakırlar. Bu belâlar ve musibetler onun işini bitirir. Bu, hadislerde böyle açıklanmıştır.

"Üzerinizde koruyucular vardır; değerli yazıcılar. Yaptığınız her şeyi bilirler." (İnfîtâr, 10-12) ayetlerine gelince; burada amelleri tespit edip kaydeden melekler kastedilmiştir. Ancak bazıları bu ayetleri, tefsirini sunduğumuz ayetin açıklaması gibi algılamışlardır. Ayet, bu anlamı büsbütün dışlamasa da, *"Nihayet birinize ölüm geldiği zaman..."* ifadesi, daha önce de vurguladığımız gibi, önceki anlamı destekleyici mahiyettedir.

Elçilerimiz onu(n canını) alırlar ve onlar ihmalkârlık etmezler.

Ayetin akışından anladığımız kadarıyla [ihmalkârlık etmek diye tercüme edilen] "tefrit"ten maksat, canı almaya yönelik ilâhî emri yerine getirirken ağır davranmak, müsamaha göstermektir. Çünkü yüce Allah meleklerini, *"Kendilerine emredileni yerine getirirler."* şeklinde nitelendirmektedir. Sonra her ümmetin kendi ecelinin ipoteğinde olduğunu vurgulamıştır. Ecelleri geldiği zaman ne bir an geri kalırlar, ne de bir an öne geçerler. Şu hâlde, can alma işini üstlenen melekler, kendileri için belirlenen görevden geri kalmazlar; falan saatte ve falan şartlarda falancanın canını alacaklarına dair kendilerine verilen emri yerine getirmede müsamahalı davranmazlar. Bir zerre kadar dahi görevlerini aksatmazlar. Dolayısıyla onlar, asla ihmalkârlık etmezler.

Acaba bu elçiler, başta zikredilen elçiler midir, ki can alma görevini üstlenenler de bu koruyucular olsunlar? Ayette bu sorunun cevabı olabilecek bir ifadeye yer verilmiyor. Ancak, zayıf da olsa, bunların aynı melekler olduklarına yönelik bir işaret algılamak mümkündür. Ne var ki, can almakla görevlendirilen bu melekler her kim olurlarsa olsunlar, ölüm meleğinin (Azrail'in) yardımcılarıdır. Nitekim yüce Al-

lah bir ayette şöyle buyurmuştur: *"De ki: Üzerinize vekil edilen ölüm meleği canınızı alır."* (Secde, 11)

Tefsirini sunduğumuz ayette can almanın söz konusu elçilere, biraz önce aktarılan ayette ölüm meleğine, *"Allah, canları alır."* (Zümer, 42) ayetinde ise yüce Allah'a izafe edilmesi, izafenin mertebelerini gösteren ifade tarzlarıdır. Buna göre, her iş yüce Allah'ta son bulur. O, her türlü tasarruf yetkisine sahip olan mutlak maliktir, hükümandır. Ölüm meleği de, ruhların kabzedilmesi işini yardımcıları aracılığıyla yapabilir. Bu yardımcıları da, işin sebepleri, araçları ve gereçleri konumundadırlar. Tıpkı yazı yazmakta kullanılan kalem gibi. Ki kalemin arkasında bir el vardır. İkisinin de ötesinde yazıyı yazan insan bulunmaktadır.

62) Sonra gerçek mevlâları olan Allah'a döndürülürler.

Burada, onların ölümden sonra diriltilerek yüce Allah'a döneceklerine işaret ediliyor. Ayetin orijinalinde yüce Allah'ın, gerçek mevlâları olarak nitelendirilmesi, bundan önce, uyutma, uyandırma, plânlayıp yönetme, öldürme ve diriltme gibi tasarruflarının gerekçesine işaret etme amacına yöneliktir. Burada önce mevlâlığın anlamı analiz ediliyor, sonra yüce Allah için mevlâlık hakkı ispat ediliyor. Buna göre mevlâ, kölenin sahibi demektir. Kölenin sahibininse, onun üzerinde dilediği gibi tasarrufta bulunma hakkı ve yetkisi vardır. Yüce Allah gerçek mülke sahip olduğuna göre ve evren üzerinde meydana getirme, yönetme, yönlendirme ve geri döndürme gibi tasarruflarda bulunduğuna göre, O, gerçek mevlâdır ve bu anlamıyla mevlâlık niteliği hiçbir zaman O'ndan ayrılmaz.

Hak (gerçek) ise, yüce Allah'ın güzel isimleri arasında yer alır. Çünkü yüce Allah, zatı ve sıfatlarıyla yok olmayacak şekilde sabittir, değişime ve dönüşüme tâbi değildir. *"Döndürülürler"* ifadesindeki zamir, *"Nihayet birinize ölüm geldiği zaman"* ifadesinde işaret edilen o birle re dönüktür. Çünkü ölüm hükmü herkesi kapsar. Toplumun bütün bireyleri bu hususta aynı konumdadırlar. Bundan da anlaşılıyor ki, *"Sonra... döndürülürler."* ifadesi, önceki ikinci şahıs sıygasından üçüncü şahıs sıygasına geçiş şeklindeki bir iltifat mahiyetinde değildir.

Haberiniz olsun, hüküm yalnız O'nundur ve O, hesap görenlerin en çabuğudur.

Bundan önce yüce Allah, gayb hazinelerinin sadece kendisinde olduğunu, her şeyi içeren apaçık kitabı bildiğini, var oldukları andan huzuruna toplanacakları ana kadar yarattıklarının işlerini düzenlediğini bildirdikten sonra hüküm verme yetkisinin de başkasına değil, sadece kendisine ait olduğunu bildiriyor. Buna daha önceki bir ifadede de işaret edilmişti: *"Hüküm vermek, yalnız Allah'a aittir."* Bunları bildirdikten sonra açıklamasının sonucunu ilân ediyor ve buyuruyor ki: *"Habe-riniz olsun, hüküm yalnız O'nundur."* Gaflet ettikleri bu gerçeğe açıkça dikkat çekiyor ki, daldıkları gafletten uyansınlar.

"Ve O, hesap görenlerin en çabuğudur." ifadesi de, önceki açıklamanın bir diğer sonucudur. Burada demek isteniyor ki, yüce Allah, kulların işledikleri amellerin hesabını sormayı en uygun zamanından geciktirmez. Bunlardan ertelenen bir şey oluyorsa, bu, onun için öngörülen sürenin tamamlanmasından dolayıdır.

63) De ki: "...Bizi bundan kurtarırsa, elbette şükredenlerden oluruz, di-ye kendisine yalvarıp yakardığınız zaman, karanın ve denizin karanlıklarından sizi kim kurtarıyor?"

Karanın ve denizin karanlıklarından kurtarılmaktan, insanların kara da veya denizde gerçekleştirdiği seferlerde karşılaştığı zorluklardan kurtarılmak kastediliyor gibidir. Yolculuk esnasında çekilen meşakkatleri, şiddetli yağmurları, kar yağışını, eşkıyalar tarafından yolların kesilmesini ve fırtına gibi olayları buna örnek gösterebiliriz. Özellikle gecenin karanlığında veya bulutlu bir havada yahut şiddetli bir rüzgarda bu meşakkatler bir kat daha artar. Bunun sonucunda insanın şaşkınlığı artar, yolunu kaybeder, kendini koruyamaz hâle gelir. Bu nedenle ifadenin akışı içinde kurtarıma eylemi karanlıklar kavramıyla irtibatlandırılmıştır. Asıl kastedilen anlam, karada veya denizde, çıkılan bir yolculuk esnasında insanın başına gelen zorluklardan, kimin onu kurtardığının sorulmasıdır.

Zorlukların karaya ve denize izafe edilmeleri, kara ve denizin bu zorlukların zarfı oluşu itibarıyla. Ardından bu zorluklar karanın ve denizin karanlıklarına izafe edilmiştir. Bunun nedeni de, bu tür zor-

lukların şiddetinin artması bağlamında karanlıkların tam bir etkinliğe sahip olmasıdır. Daha sonra zorluklar ifadesi atılmış, onun yerine karanlıklar ifadesi kullanılmış ve kurtarıma onunla ilintilendirilmiştir. Bunun üzerine, "*Karanın ve denizin karanlıklarından sizi kim kurtarıyor?*" denilmiştir.

Bir sonraki ayette işaret edildiği gibi her türlü zorluktan, üzüntüden ve istenmeyen durumdan kurtaran yüce Allah olduğu hâlde, kurtarıma bağlamında sadece karanlıkların zikredilmesinin nedeni, karada ve denizde gerçekleştirilen yolculukların insanlar açısından zorluk, yorgunluk ve meşakkat nitelikleriyle belirginlik kazanmış olmasıdır.

Ayetin orijinalinde geçen "tazarru", Ragıp İsfahanî'nin belirttiğine göre, zelilliğini, horluk ve hakirliğini açığa vurma (yalvarma) anlamına gelir. Bu nedenledir ki, "hufye=gizleme, örtme" kavramına karşılık olarak kullanılmıştır. Dolayısıyla dua bağlamında "huf-ye" ve "tazarru" gizli ve açık dua demektir. Bir insanın başına bir musibet geldiği zaman başlangıçta içinden ve gizlice dua edip yalvarır. Ardından musibetin şiddeti artıp, ümitsizlik belirtileri baş gösterince ve tüm sebeplerden ümidini kesince etrafında olup da ezikliğini ve onur kırıcı durumunu görecektir insanlara aldırış etmemeye ve açıktan açığa dua edip yalvarmaya başlar. Dolayısıyla bu bağlamda gizli ve açık duanın birlikte zikredilmiş olması, yüce Allah'ın insanları karanın ve denizin şiddetli ve hafif musibetlerinden kurtardığına yönelik bir işarettir.

"*Bizi bundan kurtarırsa, elbette şükredenlerden oluruz.*" ifadesi, insanın uğradığı musibetten kurtulmak için dua ettiği böyle bir ortamda bir de Rabbine bir söz verdiğine işaret etmektedir. Buna göre insan, kendisini böyle bir durumdan kurtarması durumunda şükredenlerden olacağına, eski küfründen vazgeçeceğine dair Allah'a söz vermektedir.

Bu şekilde söz vermek, aslında insanların kendi aralarında uygulayacak geldikleri bir uygulamadan kaynaklanmaktadır. Şöyle ki, herhangi birimiz, gide gide yorgun düştüğünde, belâlar ve musibetlerle kuşatıldığında, yoksul düştüğünde veya düşman tarafından sarıldığında, kendi kanaatine gücünün yettiğine inandığı bir kimseden yardım is-

ter. Bunu yaparken de onun hoşuna gideceğine, kararlılığını arttıracığına, yiğitliğini harekete geçireceğine inandığı şeylerden söz eder. Onu güzel övgülerle över veya mal vaadinde bulunur ya da onun sözünden çıkmayacağından veya ona karşı vefalı bir dost olacağından söz eder. Bütün bunları yapmasının nedeni, aramızda geçen bütün sosyal faaliyetlerin iki tarafa dayalı olarak ayakta duran muameleden, alış-verişlerden ibaret olmasıdır. İnsan bu faaliyetler esnasında bir şey alırken, bir şey de verir. Çünkü ihtiyaçlar insanı kuşatmış bulunmaktadır. Dolayısıyla bir iş yapması veya bir etkinlikte bulunması, ancak kendisine dönük bir çıkardan dolayı olabilir. Aynı durum, evrenin diğer parçaları için de geçerlidir.

Fakat, Allah muhtaç olmaktan münezzehtir. Herhangi bir eksikliği yoktur. Dolayısıyla bir şey yaptığı zaman, bunun sağladığı yarar, ancak yarattığı herhangi bir varlığa dönük olabilir. Dolayısıyla insanın musibet anında, yüce Allah'a tevhitte yönelerek, O'na şükredeceğini ve itaat edeceğini, fıtrî duasının kapsamında dile getirmesi, şundan kaynaklanmaktadır:

İnsanın başına bir musibet geldiği zaman, bu esnada maddî sebeplerin ortadan kalktığını, görebildiği kadarıyla kurtuluşunu sağlayacak araçların da ortada görünmediğini fark ettiğinde, yüce Allah'ın tek sebep olduğunu anlar. İçine düştüğü sıkıntılı durumdan sadece O'nun kendisini kurtarabileceğini görür. Yaratıldığı günden bu güne kadar bütün işlerinin O'nun tarafından yönetildiğini hatırlar. Bütün varlıklara ilişkin her sebebi de, O'nun yönettiğinin bilincine varır. Bu yüzden kendini zalim ve aşırı bulur. Allah'ın huzurunda haksız duruma düştüğünü fark eder. O'nun kendisinin üzüntüsünü gidermesini, ihtiyacını karşılamasını hak etmediğini düşünür. Çünkü Allah'a karşı suçlu durumundadır. Birtakım kötülükler işlemiştir. Böylece işlediği günahların vebalini omuzlarında hisseder. Bu anda Rabbine şükredeceğine, itaat edeceğine ilişkin vaatlerde bulunur. Bununla, O'nun tarafından duasının kabul olmasını ve sıkıntısının giderilmesini hak edeceğini düşünür.

Ama kurtulduktan sonra da, Rabbine verdiği sözleri unuttuğunu, vadelerini hatırlamadığını görürüz. Nitekim yüce Allah bir sonraki ayetin

sonunda insanın bu durumuna şu şekilde işaret etmiştir: "Sonra siz yine O'na ortak koşuyorsunuz."

64) De ki: "Ondan ve her sıkıntıdan sizi Allah kurtarıyor. Sonra siz, yine O'na ortak koşuyorsunuz."

Ragıp İsfahanî el-Müfredat adlı eserinde der ki: "el-Kerb; şiddetli üzüntü, gam demektir. Yüce Allah bir ayette şöyle buyurur: 'Onu ve ailesini büyük üzüntüden kurtardık.' el-Kurbetu; gumme gibi, gam ve üzüntü anlamına gelir. Bu kelimenin aslı, yerin eşilmesi, toprağın alt üst edilip sürülmesi anlamına gelen 'kirb' sözcüğüdür. Üzüntü de insan nefsinin bu tür bir alt üst oluş durumuyla yüz yüze bırakır. Bir ata sözünde şöyle denir: 'el-Kirabu ale'l-bakar=Toprağı sürmek öküzün işidir.' Ama bu, 'el-Kilâbu ale'l-bakar' anlamında değildir. Bu kelimenin, güneşin batmaya yüz tutması anlamına gelen el-kerb kökünden gelmiş olması da muhtemeldir. Araplar, 'İnaun kurban' derler. 'Karib' kökünden türeyen 'kurban' gibi. Yani, 'Kap, dolmaya yakındır.' Ya da bu kelime, el-kereb kökünden de türemiş olabilir. Bunun anlamı da, kovanın ipine sağlam bir düğüm atmaktır. Buna göre, üzüntünün el-kerb olarak isimlendirilmesi, kalbin içinde bir düğüm meydana getirmiş olmasından olabilir. Araplar, 'Ekrebtu'd-delve' derler. Yani, kovanın ipini sağlam bağladım." (Ragıp'tan alınan alıntı burada son buldu.)

Tefsirini sunduğumuz bu ayette, karanın ve denizin karanlıklarına diğer her türlü sıkıntı da eklenerek herkesi kapsamına alan bir ifade karşımıza çıkmıştır. Çünkü hiçbir insan yoktur ki, hayatı boyunca sıkıntılardan ve üzüntülerden yana bir şeyle karşılaşmış olmasın. Şu hâlde, üzüntüyü giderme isteğinde bulunma ve dua etme, bütün insanlar için geçerli olan bir şeydir. Bunu açıktan yapmalarıyla gizliden yapmaları arasında da herhangi bir fark yoktur.

Dolayısıyla ayette kastedilen anlamı şu şekilde özetleyebiliriz: Siz karanın ve denizin karanlıklarında ve başka durumlarda üzerinize şiddetli musibetler indiğinde, bütün görünür sebepler ortadan kaybolduğunda, aklınıza gelebilecek bütün kurtuluş çareleri bir bir geçersiz kaldığında, insanî fitratınıza dönmekten başka seçeneğinizin olmadığını bizzat gözlemlersiniz. O zaman tanıklık edersiniz ki, yüce Allah

sizin Rabbinizdir, O'ndan başka Rab yoktur. O zaman kesin olarak anlarsınız ki, O'ndan başkasına kulluk sunmanız, aslında bir zulümdür, günahtır. Bunun kanıtı da, sizin o sırada O'na yakarmanız, gizlice ya da açıkça dua etmenizdir. Bundan sonra eğer kurtulacak olursanız O'na şükredeceğinizi ve O'na nankörlük etmeyeceğinizi vaat etmenizdir. Fa-kat siz kurtulduktan sonra yeminle pekiştirdiğiniz sözünüzü unutursunuz, eski küfrünüze devam edersiniz. Bu açıdan tefsirini sunduğumuz iki ayette, müşriklere yönelik bir kanıtsal saldırı ve yeminlerini bozmalarından ve vaatlerinin aksini yapmalarından dolayı bir ayıplanma söz konusudur.

65) De ki: "O, sizin üzerinize, üstünüzden yahut ayaklarınızın altından bir azap göndermeye... kadırdır..."

Ragıp İsfahanî el-Müfredat adlı eserinde der ki: "el-Ba's sözcüğünün asıl anlamı, bir şeyi harekete geçirme ve yönlendirmedir. Araplar, 'Baastuhu fenbaase=Onu harekete geçirdim, o da hareket etti.' derler. Harekete geçirme, ilintili olduğu olguya göre farklı bir anlam ifade edebilir. Örneğin, 'Baast'ul-baire', 'Deveyi sürdüm' anlamına gelir. Bir ayette ise, 'Ve'l-mevta yeb'asuhumullah=Ölüleri ise Allah diriltir.' bu-yurulmuştur. Yani Allah, onları kabirlerinden çıkartır ve kıyamete doğru sürükler... Şu hâlde, 'ba's=harekete geçirme' iki kısma ayrılır. Bir kısmı beşerîdir. Deveyi sürmek ve bir insanı bir ihtiyaç peşinde göndermek gibi. Bir kısmı da ilâhîdir. Bu da iki kısma ayrılır: Birincisi: Objeleri, cinsleri ve türleri yoktan var etmek. Bu, salt yüce Allah'a özgüdür ve O'ndan başka hiç kimse buna güç yetiremez. İkincisi: Ölüleri diriltmek. Yüce Allah, İsa (a.s) gibi bazı velilerine bu özelliği bahsetmiştir." (Ragıp'tan alınan alıntı burada son buldu.)

Kısacası, bu kelimenin anlamının esasında, bir şeyi kaldırma ve uyardırma anlamı yatmaktadır. Bu gerekçeyle yöneltme ve gönderme anlamında da kullanılır. Çünkü bir ihtiyaca yöneltme ve bir kavme gönderme olgusu, genellikle bir durgunluk, hareketsizlik ve dinginlikten sonra gerçekleşir. Buna göre, azabı harekete geçirmek anlamında azap göndermek, bu azabın her an onlara yönelebilecek, onların üzerine çökebilecek mahiyette olduğunu, ancak iman ve itaat gibi bir engelin bunun gerçekleşmesini engellediğini ima etmektedir. Bu

konunun, ileride size sunacağımız tamamlayıcı bir açıklaması vardır. Mecma'ul-Beyan tefsirinde müellif der ki: "Bir şeye açıklık getirmediğimiz, bir kısmını bir kısmına karıştırdığımız zaman 'lebigtu aley-him'ul-emre ve elbisuhu' denir. Elbiseyi giymek anlamında da 'lebis-tu's-sevbe ve elbisuhu' denir. el-Lebs; işin veya konuşmanın karışması demektir. Lâbestu'l-emre; işi karıştırdım, demektir. eş-Şiya'; fırkalar, gruplar demektir. Her grup, her fırka, başlı başına bir 'şia'dır. Birinin şiası, ona tâbi olanlar, uyanlar demektir. et-Teşeyyu; dinsel ve yönetsel anlamda tâbi olma anlamına gelir." (Mecma'ul-Beyan'dan alınan alıntı burada son buldu.)

Bu durumda, "ya da sizi fırkalara bölmeye" ifadesinden maksat, onları birbirine karıştırmak, farklı gruplar hâline getirmektir.

O hâlde, "De ki: O, sizin üzerinize, üstünüzden yahut ayaklarınızın altından bir azap göndermeye... kadirdir." ifadesi, görünürde yüce Allah'ın üstten ve alttan onların üzerine azap gönderme gücüne sahip olduğunu vurgulamaya yöneliktir. Bir şeyi yapabilme gücü ise, onu yap-mayı gerektirmez. Bununla birlikte azap etmeye gücü yettiğinin vurgulanması, korkutma ve uyarı için yeterlidir. Ancak konunun akışından algıladığımız kadarıyla maksat, salt Allah'ın buna kadir olduğunu vurgulamak değildir. Bilâkis, onların bu tür bir azabı bir şekilde hak ettikleri de ima edilmektedir. Buna göre, eğer onlar Allah'a ve ayetlerine iman etrafında birleşmeyecek olurlarsa, bu azabın üzerlerine gönderilmesi bir gereklilik hâlini alacaktır. Nitekim "ba's" kavramının anlamı üzerinde dururken, bu anlamın "ba's" kavramından istifade edilebileceğine değinmiştik. Bundan sonra yer alan, "Her haberin gerçekleşeceği bir zaman vardır. Yakında bilirsiniz." ifadesi de, açık bir tehdit olması hasebiyle, bu çıkarsamayı destekler mahiyettedir.

Öte yandan yüce Allah, Kur'ân'ın değişik ayetlerinde, buna benzer konular bağlamında, İslâm ümmetini açıkça azapla tehdit etmiştir: "Her ümmetin bir peygamberi vardır. Peygamberleri onlara gelince, aralarında adaletle hükmlünür... 'Sahiden bize söylediğin gerçek midir?' diye senden haber soruyorlar. De ki: Evet, Rabbim hakkı için o gerçektir. Siz onu önleyemezsiniz." (Yûnus, 47- 53), "İşte bu sizin üm-

metiniz, bir tek ümmettir. Rabbiniz de benim. O hâlde yalnız bana kulluk edin. Ancak onlar, işlerini aralarında parçaladılar." (Enbiyâ, 93-97), "Sen yüzünü, Allah'ı birleyici olarak doğruca dine çevir... Ortak koşanlardan olmayın, dinlerini parçalayıp bölük bölük olanların arasında yer almayın..." (Rûm, 30- 45)

Bazılarına göre, üstten gelen azaptan maksat, Ad, Semud, Şuayb ve Lut kavimlerine yapıldığı gibi göksel çığlık, taş yağmurları, tufan ve rüzgârdır. Alttan gelen azaptan maksat da, Karun gibi yerin dibine geçirilmeleridir. Bazılarına göre de, üstten gelen azaptan maksat, büyüklüğü ve zorba yöneticileri aracılığıyla tattıkları eziyet, alttan gelen azaptan maksat da, ayak takımından veya kölelerden çektikleri eziyetlerdir. Diğer bazılarına göre de, üstten ve alttan gelen azaptan maksat, insanlığın son çağlarda icat ettiği ateşli silâhlar, savaş uçakları, yakıcı ve yıkıcı bombalar atan toplar, deniz altıları, gemi batıran su altı silâhlarıdır. Çünkü yüce Allah, Kur'ân'da bir tehditten, bir uyarıdan söz ediyor. Yüce Allah da, mülkünde gerçekleşecek olanları herkesten daha iyi bilmektedir.

Doğrusu bu ifade, yukarıda sözü edilen bütün anlamlara uyarlanabilir türdendir. Nitekim, ayetin inişinden sonra, bu ifadeyle örtüşen bazı gelişmeler meydana gelmiştir. Bu gelişmelerin temel eksenini, bu yolun hazırlayıcısı, hiç kuşkusuz bu ümmetin başlangıçta üzerinde birleştiği ve Peygamber'in (s.a.a) insanları yönelttiği kelime hususunda ihtilâfa düşmeleri olmuştur. Hz. Peygamber (s.a.a), ümmetini hak mesaj üzerinde ittifak etmeye çağırıyordu. Allah elçisine şunu emre diyordu: Onlara de ki: Bu benim dosdoğru yolumdur. Ona uyun. Onu bırakıp başka yollara uymayın. Aksi takdirde parçalanırsınız.

"...Ya da sizi fırkalara bölmeye ve kiminize kiminizin hincını tattırmaya kadirdir." Bak, belki anlarlar diye delilleri nasıl döndürüyoruz (açıkliyoruz).

Ayetin akışından anlaşıldığı kadarıyla, bununla, Peygamberimizden (s.a.a) sonra yaşanan gruplaşmalar, hizipleşmeler kastediliyor. Bu gruplaşmalar, sonraki dönemlerde değişik mezheplerin ortaya çıkmasına yol açmış, bu mezhepler taassup elbisesine bürünüp cahiliye bağnazlığıyla birbirlerine saldırmışlardır. Bunu, fırkalar arası savaşlar ve katliamlar izlemiştir. Her grup başkasının her türlü saygınlığı-

nı çiğnemeyi mubah saymış, kendi zannınca onu dinin dışında görmüştür.

Buna göre, "ya da sizi fırkalara bölmeye ve kiminize kiminizin hıncını tattırmaya kadirdir." ifadesinde iki değil, bir azaba işaret ediliyor. Gerçi, bölünüp parçalanmalarını ve bir kısmına bir kısmının hıncının tattırılmasını başlı başına birer azap şekli olarak algılamak mümkündür. Çünkü bir toplum içinde bölünüp parçalanmanın, tefrikanın başka kötü sonuçları da vardır. Bunun etkisiyle toplumun gücünde zayıflama meydana gelir, kuvveti parçalanır. Ancak ayette sıralanan hususlardan bir azabın kastedildiği anlaşıyor. "Kiminize kiminizin hıncını tattırmaya..." ifadesi, bunu destekler mahiyettedir. Çünkü bu ifadede azap olarak sayılan şey, bölünüp parçalanmaya oranla, mutlak bir ifadeye karşı mukayyet bir ifade konumundadır. Artı bir amaç söz konusu olmadan da mutlak bir ifade karşısında mukayyet bir ifade getirmek, doğru değildir. Kaldı ki iki cümlemin, bir arada olma anlamını ifade eden "vav" atıf harfi ile birbiriyle ilintilendirilmiş olması da, bizim bu çıkarsamamızı desteklemektedir.

Kısacası, tefsirini sunduğumuz ayetin anlamı şu şekilde belirginleşmektedir: Ey Resul, onları tevhit sancağı altında birleşmekten kaçınmanın, hak daveti dinlememenin akıbetinden korkutup uyarak onlara de ki: Bu şekilde devam ederseniz, akıbetiniz kötü olur. Yüce Allah sizi, bundan dolayı yakalayıp cezalandırabilir. Üzerinize bir azap indirebilir. Sonra ondan kaçamazsınız, sığınacak bir yer de bulamazsınız. Üstünüzden ve ayaklarınızın altından gelebilecek bir azaptır bu. Ya da sizi birbirinize düşürür. Fırkalara, gruplara bölünürsünüz. Birbirinizle çekişir, vuruşursunuz. Böylece bazılarınızın hıncını bazılarına tattırır. Ardından açıklamaya şu ifadeyle son nokta konuluyor: "Bak, belki anlarlar diye delilleri nasıl döndürüyorsunuz (açıklıyorsunuz)." Burada kastedilen anlam açıktır.

66-67) O gerçek iken, kavmin onu yalanladı. De ki: "Ben size vekil değilim. Her haberin gerçekleşeceği bir zaman vardır. Yakında bilirsiniz."

Hz. Peygamber'in (s.a.a) kavmiyle, ya Kureyş kabilesi veya Muzar oymağı yahut bütün Araplar kastedilmiştir. Ancak, bazı ayetlerden algıladığımız kadarıyla, Peygamber'in kavmi deyişiyle, Arap ulusu

kastedilmektedir. Bunu şu ayetlerden de anlayabiliriz: "Biz onu Arap olmayanlardan birine indirseydik de onu onlara okusaydı, ona inana-cak değillerdi. Böylece biz onu, suçluların kalbine soktuk. Acı azabı görünceye kadar ona inanmazlar. Azap onlara öyle ansızın gelir ki, onlar hiç farkında olmazlar." (Şuarâ, 198-202), "Biz, her elçiyi, ancak kendi kavminin diliyle gönderdik ki onlara açıklasın." (İbrâhîm, 4)

Maksat her ne ve her kim olursa olsun, "O gerçek iken, kavmin onu yalanladı." ifadesi, daha önce sunulan uyarının içerdiği tehdidin gerçekleşeceğinin habercisi konumundadır. Âdete şöyle deniliyor: "Ey ümmet, Rabbinizin birliği ilkesi etrafında birleşin, hak mesaja tâbi olma hususunda görüş birliği içinde olun. Yoksa üstünüzden veya altınızdan gelecek bir azaptan yahut ayrılığa ve hizipleşmeye düşmenizden sizi kimse kurtaramaz. O zaman kılıçlarla, kırbaçlarla birbirinize düşer, birbirinizi katledersiniz." Sonra hitap Hz. Peygamber'e (s.a.a) yöneltiliyor ve ona şöyle deniyor: "Senin kavmin bunu yalanladı. O hâlde korkunç bir azaba ya da tadamakları şiddetli bir musibete hazır olsunlar."

Bununla şu hususlar ortaya çıkıyor:

Birincisi: "...onu yalanladı" ifadesindeki zamir, azaba dönüktür. Nitekim Alusî'ye göre, müfessirlerin büyük bir çoğunluğu da bu görüştedir. Bazılarına göre, zamir, delillerin döndürülmesine (açıklamasına) ya da Kur'ân'a dönüktür ki, bu uzak bir ihtimaldir. Ancak önceki ayetin içeriğini göz önünde bulundurduğumuzda, zaminin o ayette verilen habere dönük olması, uzak bir ihtimal olarak görünmemektedir.

İkincisi: Bu haber, yani "O gerçek iken, kavmin onu yalanladı." ifadesi, ayetlerin akışından algıladığımız kadarıyla, asıl haber için yol açmaya yönelik bir ilk haber anlamındadır. Âdeti şöyle deniyor: "Senin ümmetinin Allah'a ve ayetlerine iman ilkesi etrafında toplanması gerekir. İçlerine küfrün, Allah'ı ve ayetleri inkâr etme anlayışının sızması için sürekli hazırlıklı olmalı ki, aralarında ihtilâflar baş göstermesin ve üzerlerine Allah'ın azabı inmesin." Sonra şöyle deniyor: "Ancak bütün ümmetin veya seninle çağdaş olanların ya da senden sonra gelen dünya halklarının arasından senin kavmin, sıkıca sarılmaları gereken ilkeleri çiğnediler ve ilâhî azaba ilişkin haberi

yalanladılar. Böylece akıbetine duçar olmaları kaçınılmaz oldu. İleri- de bunu bileceklerdir." Hiç kuşkusuz Peygamber'i (s.a.a) veya Kur'ân'ı yahut azabı yalanlayanlar, sadece Peygamber'in kavmi olan Araplar değildir. Aksine başta Yahudiler olmak üzere başka kavimler de, hem onun zamanında, hem de ondan sonra onu yalanladılar. Bunla- rın yalanlamaları ve ihtilâf etmeleri, tehdit edildikleri azap üzerinde inkâr edilemez bir etkinliğe sahiptir. Durum böyleyken, sadece Hz. Peygamber'in (s.a.a) kavminin zikredilmiş olması, bizim yaptığımız değerlendirmeyi destekleyen bir unsurdur.

İslâm toplumunun psikolojisine yönelik analitik bir araştırma, bizim ayetten algıladığımız bu çıkarsamayı destekleyici bulguları elde et- memizi sağlar. Çünkü İslâm ümmeti bugün psikolojik bir çöküş hâlini yaşamaktadır. Ümmetin gücü büyük bir zaafa uğramıştır. Bir söylem etrafında birleşememektedirler. Bunun nedeninin de, yapılacak bir analiz sonucu, içlerindeki ihtilâflara ve Peygamberimizin (s.a.a) vefa- tından sonra İslâm'ın ilk dönemlerinde yaşanan çekişmelere dayan- dığı gözlemlenecektir. Sonra bunun da, Peygamberimizin (s.a.a) hic- retten önce ve sonra kavminden gördüğü tepkilere, yalanlamalara, görüşünü küçümsemelere dayandığı görülecektir.

Gerçi bunlar, hak mesajın belirginleşip etrafını aydınlatmasından sonra İslâmî davet sancağı altında birleşip İslâm'ın çağrısı etrafında toplandılar, ancak İslâm'ın temiz toplumu, hiçbir zaman nifak kirin- den tamamen arınamadı. Kur'ân'da yer alan birçok ayet bu gerçeğe parmak basmaktadır. Münafıklar azımsanmayacak sayıdaydılar. İs- lâm toplumunun onların kötü etkilerinden tamamen kurtulması, bi- reylerinin ruhsal yapıları üzerinde etkinlikte bulunmalarını bütünüyle engellemesi veya onların hepsinin Peygamberimizin (s.a.a) hayatı boyunca içselleştirilip salih unsurlara dönüştürülmeleri olası değildi. Tamamıyla sönmeyen fitne ateşleri, çok geçmeden tekrar alevlendi. Gittikçe yayıldı ve hâlâ tutuşup durmaktadır. Ve bütün bu olup biten- ler, başlangıca dayanmaktadır. Arapların deyimiyle: "Avin tamamı yaban eşeğinin karnındadır."¹

¹ - İşin önemini bildiren bir deyimdir. Bu deyim şuradan ortaya çıkmıştır: Üç arkadaş

Üçüncüsü: "*De ki: Ben size vekil değilim.*" ifadesi, bir kinaye niteliğin- dedir. Yani, vazgeç onlardan ve de ki: "Sizin sorumluluğunuz bana ait değildir. Sizin yükünüzü ben taşıyorum. Dolayısıyla bu açıdan size öğüt vererek sizin de yalanlamanıza engel olmam söz konusu değil- dir. Konumum itibariyle sorumlu olduğum şey, sizi beklemekte olan bir azaba karşı sizi uyarmaktır."

Buradan hareketle şunu da anlıyoruz ki: "*Her haberin gerçekleşeceği bir zaman vardır. Yakında bilirsiniz.*" ifadesi, Peygamber'in sözünün devamı ve tamamlayıcısıdır. Peygamber (s.a.a) bunu kavmine yöne- lik olarak söylemiştir. "*Yakında bilirsiniz*" ifadesindeki hitap, bunu kanıtlayıcı bir unsurdur. Çünkü bu bağlamda kavim, Allah'ın değil, Peygamber'in (s.a.a) muhatabı konumundadır.

"*Her haberin gerçekleşeceği bir zaman vardır. Yakında bilirsiniz.*" sö- zü, açık bir tehdit içeriyor ve bunun kesin olarak gerçekleşeceğini bil- diyor. Biraz önceki açıklamalarımızla, İslâm ümmetinin başına ge- lecek bölünme ve şiddetli iç çatışmalara duçar olma bağlamında müşriklere hitap etmenin normal olduğu anlaşılmıştır, sanıyoruz. Çünkü bu işin kökleri sonuçta onlara dayanmaktadır. Ayrıca insanlar bir tek ümmettirler; öncekilerin yaptığından sonrakiler sorumlu olur. Sonrakiler arasında ortaya çıkan bir şey öncekilere kadar uzanır. Bu- nu bilip bilmemeleri fark etmez. Kendi üzerlerinde gözlemleyip göz- lemlememeleri bu gerçeği değiştirmez. Yüce Allah bir ayette şöyle buyurmuştur: "*Ama onlar şüphe içinde oynuyorlar. Göğün açık bir duman getireceği günü gözetle. Duman insanları sarar. Bu, acı bir azaptır. 'Rabbimiz, bizden azabı aç, biz artık inanıyoruz.'* (derler.) *Ar- tık nasıl düşünüp öğüt alacaklar? Oysa kendilerine apaçık bir elçi gelmişti. Ondan yüz çevirdiler. 'Bu, öğretilmiştir, cinlenmiştir.'* dediler. *Biz sizden azabı birazcık kaldırırsız; ama siz yine inkâra dönersiniz.*" (Duhân, 9-15)

avlanmaya çıkmış. Biri bir tavşan, biri bir ceylân, diğeri de bir yaban eşeği avlanmış. Sonra kendi aralarında kimin avı daha önemli, daha gözde diye konuşurlarken yaban eşeği avlanan, avlandığı hayvanın büyüklüğünü, önemini anlatmak için, "Sizin av- landıklarınız, benim avlandığımın karnına sığar." anlamında yukarıdaki sözü söyle- miştir. -Musahhih-

Bu tür ayetler üzerinde düşünüldüğünde, öncekilerin işledikleri suçlardan ötürü nasıl sonrakilerin cezalandırıldıkları görülecektir. Ya da bu ayetleri, daha önce Yunus, Enbiya ve Rum surelerinden aktardığımız ayetler kategorisine koyabiliriz. Kur'ân-ı Kerim'de yer alan çok sayıdaki ayette, bu ümmetin ileride karşılaşacağı vahim akıbeta, üstlendiği ağır vebale, ardından yüce Allah'ın yetişen yardımına işaret edilir. Hiç kuşkusuz, büyük bir yekûn tutan bu ayetlerin araştırmacılar tarafından yeterince ele alınmamış olması, en büyük kusur ve ihmaldir. Oysa bu ayetlerin ümmetin durumuyla, dünya ve ahiret mutluluğuyla direkt bağlantısı vardır.

68) Ayetlerimiz hakkında münasebetsizliğe dalanları gördüğün zaman, ondan başka bir söze dalıncaya kadar onlardan yüz çevir.

Ragıp İsfahanî el-Müfredat adlı eserinde der ki: "el-Havz, suya dalmak ve sudan geçmek demektir. Bu ifade, istiare yoluyla işlerle ilgili olarak da kullanılır. Kur'ân'da genellikle dalınması yerilen hususlar bağlamında kullanılır." (Ragıp'tan yapılan alıntı son buldu.) Dolayısıyla bundan maksat, batıl sözlere başlayıp iyice dalmaktır. Gerçek olan ayetlerden söz edip onlarla alay etmek ve lâfı uzattıkça uzatmak gibi. Yüz çevirmek ifadesiyle de, onların daldığı sözlere katılmamak kastedilmiştir. Bulundukları yerden kalkmak, oturdukları yerden çıkmak gibi onlara katılmama anlamını ifade eden bir davranışta bulunmak yani. "*Ondan başka bir söze dalıncaya kadar*" ifadesindeki kayıt, yasak olan şeyin, hak nitelikli bile olsa mutlak olarak onlarla birlikte oturmak olmadığını vurgulamaya yöneliktir. Yasak olan, Allah'ın ayetlerini alaya aldıkları sürece onlarla birlikte oturmaktır.

Bundan da anlıyoruz ki ayette, hazıf yoluyla bir tür özetleme yönüne gidilmiştir. Dolayısıyla ifadenin takdir açılımı şöyledir: "Ayetlerimiz hakkında konuşmaya dalanların, onlar hakkında konuşmaya daldıklarını gördüğün zaman, onlardan yüz çevir..." Dolayısıyla sıra cümlesine benzeyen cümle, ihtiyaç olmadığı için hazfedilmiştir. Bu durumda şöyle bir anlam çıkıyor karşımıza -Allah doğrusunu herkesten daya iyi bilir-: "Allah'ın ayetleri hakkında konuşmaya dalan ve onlarla alay eden kimseleri, Allah'ın ayetleri hakkında konuşmaya dalmaya, onları alaya almaya devam ettiklerini gördüğün zaman, onlardan yüz çe-

vir, başka bir konuya dalıncaya kadar onların halkalarına katılma. Başka bir konuya girdiklerinde, onlarla birlikte oturmanı engelleyecek bir şey yoktur." Bu söz, müşriklere karşı ve hücceti onlara tamamlama bağlamında söyleniyorsa da, işaret edilen gerekçe, hem onları, hem de başkalarını kapsayacak niteliktedir. Ayetin sonunda da şöyle bir ifade yer alıyor: "*Hatırladıktan sonra, o zalimler topluluğuyla oturma.*" Buna göre, Allah'ın ayetleri hakkında ileri geri konuşup lâfa dalmak bir zulümdür. Dolayısıyla ayet, zalimlerin zulmüne ortak olmayı yasaklamaktadır. Kur'ân'ın başka bir yerinde bu bağlamda şu uyarıya yer verilmiştir: "*Yoksa siz de onlar gibi olursunuz.*" (Nisâ, 140)

Bununla da anlıyoruz ki: Ayet, Allah'ın ayetleri hakkında münasebetsizliğe dalanlardan yüz çevirmeyi emretmiyor; bilâkis Allah'ın ayetleri hakkında ileri geri konuşmaya daldıkları sürece onlardan yüz çevirmeyi emrediyor.

"*Ondan başka*" ifadesindeki zamir, Allah'ın ayetleri bağlamında daldıkları söze dönüktür. Çünkü o söz bir tür dalmadır; bu ise, ayette yasaklanmıştır.

Şayet şeytan sana unutturursa, hatırladıktan sonra, o zalimler topluluğuyla beraber oturma.

"İmma yunsienneke=Şayet... sana unuttursa" ifadesindeki "ma" fazladır ve bir tür tekit ya da azaltma anlamını verir. "Nun" ise tekit içindir. Dolayısıyla ifadenin normal şekli, "in yunsike"dir. Bu bakımdan cümle, yasağı pekiştirme ve şiddetlendirmeye yöneliktir. Yani, şeytanın sana unutturması sonucu, bizim bu yaşağımızdan gafil olsan bile, hatırladığın zaman, onların yanından kalmak hususunda gevşek davranma. Çünkü kornanlar (muttakiler), Allah'ın ayetlerini oyun ve eğlence konusu yapıp onlar üzerinde konuşmaya dalanlar gibi davranmazlar, onların tutumlarına ortak olmazlar.

Bu ayette hitap, Peygamberimize (s.a.a) yöneliktir; fakat maksat, onun ümmetidir. Daha önce peygamberlerin masum olduklarını, bu ayette işaret edilen türden unutkanlıklara düşmeyeceklerini belirtmiştir. Çünkü burada ilâhî bir hükmü unutma ve pratikte bu hükme muhalefet etme söz konusudur. Hz. Peygamber'in böyle bir şey

yapması başkalarına örnek olabileceğinden onun hakkında böyle bir şey mümkün değildir.

Hemen sonraki ayette, sözün ümmetin korunanlarına atfedilmesi de bunu desteklemektedir. *"Korunanlara, onların hesabından bir sorumluluk yoktur..."* ayetini kastediyorum.

Nisâ Suresi'nde yer alan şu ayet, bu bakımdan daha açık bir kanıtsallık işlevini görmektedir: *"O, kitapta size indirmiştir ki: Allah'ın ayetlerinin inkâr edildiğini yahut alaya alındığını işittiğinizde, ondan başka bir söze dalıncaya kadar onlarla bir arada oturmayın. Yoksa siz de onlar gibi olursunuz. Doğrusu Allah, münafıkların ve kâfirlerin tümünü cehennemde toplayacaktır."* (Nisâ, 140) Çünkü Medine'de inen Nisâ Suresi'nde yer alan bu ayette işaret edilen Allah'ın kitapta indirdiği hükümden kastedilen, Mekke'de inen En'âm Suresi'nde yer alan bu ayetteki hükümdür. Çünkü bu konuya değinen başka ayet yoktur. Görüldüğü gibi, Nisâ Suresi'nin bu ayetinde, daha önce inen o hükmün müminlere yönelik olduğuna değiniliyor. Bu da, *"Ayetlerimiz hakkın-da münasebetsizliğe dalanları gördüğün zaman..."* hitabının Peygamber'e (s.a.a) yönelik olmasını, ancak maksadın başkaları olmasını gerektirmektedir. *"Kızım sana söylüyorum, gelinim sen anla."* gibi.

69) Korunanlara, onların hesabından bir sorumluluk yoktur. Fakat, belki korunurlar diye, (bu) bir hatırlatmadır.

Demek isteniyor ki, Allah'ın ayetleri hakkında münasebetsiz konuşmalara dalanların kazandıkları günah, sadece kendi omuzlarına biner, başkalarının hanesine yazılmaz. Ancak o başkaları onlara benzerler, onların davranışlarına ortak olurlar ya da onların amellerini hoşnutlukla karşılarılarsa, başka. Çünkü bir işten, ancak onu yapan kimse sorumlu tutulur. Fakat biz onları uyarıyoruz ki, korkup sakınsınlar. Çünkü doğrudur ki bir insan, onlarla birlikte oturduğu zaman, onların daldığı konuşmalara katılmayabilir, yaptıklarına kalben razı olmayabilir, sırf onların yanında olması, onların zulümlerini desteklemek, sözlerini onaylamak anlamına gelmeyebilir. Ancak Allah'a karşı gelinmesine tanık olmak, günahın işlenmesini seyretmek, nefis açısından günahı basitleştirir, görüp seyredenin gözünde suçu küçültür. Günah önemsiz görüldüğü zaman da, insanın onu işlemesinin ih-

timali artar. Çünkü nefsin her türlü günaha yönelik bir arzuya sahip olduğu bir gerçektir.

Dolayısıyla korunan bir insanın, Allah'ın haram kıldığı şeylerden uzak duran bir kimsenin, günahlara aldırış etmeyen, Allah'ın sınırlarını çiğ-nemekten sakınmayan kimselerden uzak durması gerekir. Nitekim bu, bu durumda olanlara, Allah'ın ayetleri hakkında münasebetsizliğe dalanlara da farz ve gereklidir. Hikmeti ise, Allah'a ve ayetlerine yönelik cür'etkâr davranışların insanın gözünde basitleşmesidir. Çünkü insanın gözünde günahın basitleşmesi, onu günaha yaklaştırır, helâk oluşla yüz yüze getirir. Bir tehlikenin etrafında dolaşan, içine düşmesinden korkulur.

Bu açıklamadan şu hususlar belirginlik kazanıyor:

Birincisi: Onların hesabına ortak olmama durumunun sadece korunanlardan, kaçınanlardan olumsuzlanması, bununla beraber, bir işi işlemeyenin, onu işleyene ortak olmadığı bir gerçek olması da gösteriyor ki, verilmek istenen mesaj şudur: Onların meclislerine katılmak, onlarla birlikte oturmak, insanı onlara verilecek cezadan emin kılmaz. Onların sorumlu olduğu şeyden sorumlu tutulma ihtimali her zaman vardır. Dolayısıyla bu ifadeyi şu şekilde algılayabiliriz: Onlarla birlikte münasebetsizliğe dalmayanlara, onlarla birlikte dalmaktan kaçındıkları sürece, onların hesabından bir sorumluluk yoktur. Ancak biz onları, münasebetsizliğe dalanlarla birlikte oturmama hususunda uyarıyoruz ki, bu şekilde münasebetsizliğe dalmaktan korunmalarını, kaçınmalarını sürdürsünler ya da bu şekilde Allah'ın koyduğu haramlara yönelik takvaları ve sakınmaları tamamlansın.

İkincisi: *"Korunanlara, ...bir sorumluluk yoktur."* ifadesinin orijinalinde geçen "takva"dan maksat, genel anlamda korunup sakınmadır. Yani, yüce Allah'ın razı olmadığı şeylerin genelinden kaçınıp korunma. *"Belki korunurlar"* ifadesinde geçen "takva" ise, özel olarak Allah'ın ayetleri hakkında münasebetsiz konuşmaya dalma günahından sakınma anlamında kullanılmıştır. Ya da birincisinde takvanın aslı, ikincisinde ise tamamı; yahut birincisinde takvanın özü, ikincisinde ise ayrıntısı, yani yerine göre takvanın pratiğe yansımaları kastedilmiştir. Ki Allah'ın ayetleri hakkında münasebetsizce konuş-

maya dalmaktan kaçınmak da bunun pratiğe yansıyan bir örneğidir. Burada bir diğer anlam da söz konusudur. Buna göre, birincisinde müminlerin korunup sakınması ikincisinde ise, ayetler hakkında mü-nasebetsiz konuşmaya dalanların bundan sakınmaları kastedilmiş olabilir. Dolayısıyla ifadenin takdir açılımı şöyle olur: Fakat, bu şekilde dalanlara hatırlatıp uyarın, belki ayetler hakkında konuşmaya dalmaktan sakınırlar.

Üçüncüsü: "*Hatırlatma*" ifadesi, cümle içinde takdir edilen fiilin mef'ul-ü mutlakıdır. Bu durumda şöyle bir anlam elde ediyoruz: Fakat onlara hatırlatıyoruz" veya "Onlara hatırlatın". Bu ifade, mahzuf mübtedanın haberi de olabilir. O zaman da anlam, "Fakat bu bir hatırlatmadır." şeklinde belirginleşir. Ya da mahzuf haberin mübtedası da olabilir. Dolayısıyla, "Sana düşen, onlara hatırlatmaktır." şeklinde bir anlam elde ediyoruz. Bu yaklaşımlardan ilk akla gelen ise, ortadaki yaklaşımdır.

70) Dinlerini oyun ve eğlence yerine koyan ve dünya hayatının aldattığı kimseleri bırak ve onunla hatırlat ki kişi, kazandıkları sebebiyle alıkonmasın...

Ragıp İsfahanî el-Müfredat adlı eserinde der ki: "el-Beslu, bir şeyi büz-mek, toplamak ve men etmek, alıkoymak demektir. Büzmek, toplamak anlamını içerdiği için de, mecazî olarak, yüzün ekşitilmesi anlamında da kullanılmış, yüzünü ekşitene 'bâsil' ve 'mübtesil'ül-vech' denilmiştir. Men etme ve alıkoyma anlamını içerdiği için de, engellenen, yoksun bırakılan ve elinde ipotek bulunduran kimseye 'besl' denmiştir. Yüce Allah şöyle buyuruyor: '*Ve onunla (o Kur'ân'la) hatırlat ki kişi, kazandıkları (günahlar) sebebiyle alıkonmasın.*' Yani, sevaptan mahrum bırakılmasın. 'Haram' ile (engellenilen anlamında) 'besl' arasındaki fark, 'haram'ın genel olması, hem hüküm ve yasayla yasaklanan şeyleri, hem de baskı ve zorla yasaklanan şeyleri kapsıyor olmasıdır. 'Besl'in ise, sadece baskı ve zorla yasaklanan şeyleri ifade ediyor olmasıdır. Yüce Allah şöyle buyuruyor: '*İşte onlar, kazandıkları (günahlar) sebebiyle alıkonmuşlardır.*' Yani, sevaptan yoksun bırakılmışlardır." (el-Müfredat'tan yapılan alıntı son buldu.)

Mecma'ul-Beyan adlı tefsirde şöyle deniyor: "Araplar, 'Ebseltuhu bi-

cerîretihi' derler. Yani, suçundan dolayı onu teslim ettim. el-Müs-tebsil; kurtulamayacağını bildiği için teslim olan kimse demektir... Ahfeş der ki: Tubsilu, 'cezalandırıyor sun' anlamını ifade eder. Yine 'tubsilu' ifadesinin 'ipotek ediyorsun, rehine koyuyorsun' anlamına geldiği de söylenmiştir. Dikkat edilirse bunlar, birbirine yakın anlamlardır." (Alıntı bitti.)

Buna göre, ayetin anlamı şöyle belirginleşmektedir: "Dinlerini oyun ve eğlence yerine koyan kimseleri terk et..." Burada, nefislerinin arzu-larını, keyiflerini din edinmeleri, dinlerini oyun ve eğlence konusu yaptıkları olarak değerlendirilmiştir. Bu durumda, onlar için bir hak din varsayılmıştır. Bu hak din, hiç kuşkusuz, fıtratlarının onları çağırdığı şeydir. Dolayısıyla, fıtratlarının çağırdığı hak dini benimsemeleri, ona ciddiyetle sarılmaları, onu karışıklıklardan ve tahriften korumaları gerekirdi. Ama onlar, bunun yerine dinlerini oyun ve eğlence edindiler. Keyiflerine göre şekilden şekle, nefislerinin arzusuna uygun olarak kalıptan kalıba soktular.

Ardından, dinlerine oyun ve eğlence yerine koyuşlarına şu ifade atfediliyor: "*Ve dünya hayatının aldattığı kimseleri*". Çünkü bunlar, birbirlerini gerektiren durumlardır. Dünya hayatının lezzetlerinden sınırsız zevk alma çabası ve bu yönde yoğun bir çaba içinde olmak, hak din hususunda ciddiyeti terk etmeyi, onu bir eğlence, bir vakit geçirme aracı hâline getirmeyi gerektirir.

Ardından, şöyle buyuruluyor: "*Ve onunla hatırlat...*" Yani Kur'ân ile hatırlat ki, kişi kazandığı günahlar sebebiyle ilâhî mükâfattan ya da kişi kazandığı günahlarla beraber sorguya çekilmeye ve cezalandırılmaya teslim edilmesin. Bu duruma düşen bir kişinin Allah'tan başka ne bir velisi, ne de şefaatchisi olur. Ne kadar bedel öderse ödesin, ne kadar fidye verirse versin, bunlar kendisinden kabul edilmez. Çünkü o gün, amellerin karşılıklarının verildiği gündür, alışveriş günü değil. İşte onlar, Allah'ın sevabından alıkonmuş, men edilmişlerdir. Ya da Allah'ın cezalandırmasına teslim edilmişlerdir. İnkâr etmelerinden dolayı onlar için kaynar sudan bir içecek ve acı bir azap vardır.

71) De ki: "Allah'tan başka, bize ne yarar, ne zarar vermeyen şeylere

mi yalvaralım?"

Yadırgama amaçlı soru tarzında müşriklere karşı sunulmuş bir kanıttır. Burada, Allah'a ortak koştukları düzmece ilâhların niteliği olarak ne yarar, ne de zarar dokunduramayacak oluşları ön plâna çıkarılıyor. Çünkü, daha önce de belirttiğimiz gibi, müşriklerin tanrılar edinmelerinin temelinde, yarar umudu veya zarar korkusu yatmaktaydı. Yüce Allah'a ortak koşulan bu düzmece tanrılar, yarar veya zarar dokunduramadıklarına göre, bunlara dua etmeyi, kulluk sunmayı ve kurbanlar adamayı gerektiren bir durum yoktur demektir.

"Ve Allah bizi doğru yola ilettikten sonra, ökçelerimiz üzerinde geriye mi döndürülelim? Tıpkı şeytanların... şaşkın bir hâlde bıraktıkları... kimse gibi (mi olalım)?"

Ayetin orijinalinde geçen "istehvethu" kelimesinin mastarı olan "istihva" alçalma ve düşüş isteği demektir. Ökçeler üzerinde döndürülmekse, kinaye yollu sapıklık ve hidayeti terk etmek demektir. Çünkü gerçek bir hidayetin gereği, dosdoğru yol üzerinde oluş, onun üzerinde yürüyüştür. Dolayısıyla ökçelerin üzerinde geri dönmek, bu yolda yürümekten vazgeçmek, geride bıraktığı yürüyüşüne, yani sapıklığa geri dönmektir. Bu yüzden, *"Ve Allah bizi doğru yola ilettikten sonra, ökçelerimiz üzerinde geriye mi döndürülelim?"* denilerek, bu geri dönüşün, ilâhî hidayetden sonra olacağı vurgulanmıştır.

Bazıları, *"Ve Allah bizi doğru yola ilettikten sonra, ökçelerimiz üzerinde geriye mi döndürülelim?"* ayeti ile, bu anlamda olan başka ayetleri, sözgelimi Hz. Şuayb'ın ağzından aktarılan, *"Kavminden büyüklük taslayan ileri gelenler dediler ki: 'Ey Şuayb, mutlaka seni ve se-ninle beraber inananları kentimizden çıkaracağız ya da dinimize dönersiniz!' Dedi ki: 'İstemesek de mi? Eğer Allah bizi ondan kurtardıktan sonra, tekrar sizin dininize dönersek, o zaman Allah'a yalan uydurmuş oluruz. Rabbimiz Allah dilemedikten sonra, ona dönmemiz, bizim için olur şey değildir."* (A'râf, 89) şeklindeki ayeti ilginç bir şekilde yorumlayıp tuhaf çıkarsamalarda bulunmuşlardır.

Bunların çıkarsamalarına göre, peygamberler, peygamberlikle görevlendirilmeden, nübüvvet misyonunu üstlenmeden önce küfür üzerindeymişler. Onlara göre, Allah'ın doğru yola iletmesinden sonra ökçe-

ler üzerinde geri döndürülmek ve Allah'ın kurtarmasından sonra şirk dinine dönmek ifadeleri, onların kurtarılmadan önce bu dinlere mensup olduklarını gösteren kanıtlardır. Bu, çürük bir kanıtlamadır. Çünkü peygamberlerin bu sözleri, dinsel topluluğun diliyledir. Ki bu toplumun bireyleri de şirk üzerindeydiler. Nihayet yüce Allah, peygamberleri aracılığıyla onları hidayete erdirmiştir. Bununla, bir toplumun bireylerinin büyük kısmının başlangıçta şirk üzere olmalarının, önceki küfürlerinin herkese izafe edilmesini caiz kılacağını söylemek istemiyoruz. Yani, tağlip sanatıyla onların şirklerinin yanında peygamberlerinin imanı görmezlikten gelinerek böyle bir kullanıma gidilmiştir. Çünkü yüce Allah'ın hak sözü, böyle bir ihtimali içermez.

Bizim demek istediğimiz şudur: Hem peygamberi, hem de ümmeti kapsayan dinsel topluluğun bireyleri için, "Onlar, ancak Allah'ın kendilerini doğru yola iletmesinden sonra şirkten kurtuldular." demek doğrudur. Çünkü aksi takdirde, onların sapıklık üzere olmaktan başka seçenekleri yoktu. Ümmete gelince; onlar, din aracılığıyla hidayete ermeden önce şirk üzerindeydiler. Peygamberlerine gelince; onlar da, Allah aracılığıyla hidayet etmişlerdir. Eğer Allah'ın hidayeti, yol göstericiliği olmasaydı, kendilerinden yana onlar için sapıklıktan başka bir şey söz konusu olamazdı. Çünkü Allah'tan başkası, kendisi için ne yarar, ne de zarar verme gücüne sahip değildir. Dolayısıyla, onlar açısından da, "Allah kendilerini doğru yola ilettikten sonra, ökçelerinin üzerinde geri dönme veya Allah kendilerini kurtardıktan sonra yeniden şirke dönme hakları yoktur." demek doğrudur.

Kısacası, bu ifade, onlarla ilintili olarak bir gerçeği dile getirmektedir. Toplamlarının bir bireyi olan peygamberin, peygamberliğinden önce küfür üzere olmamış olması da bu gerçeği değiştirmez. Çünkü iman ve hidayet, her hâlükârda, onların kendilerinden olan durumlarından sonra Allah tarafından kendilerine verilen bir nimettir. Kendilerinden olan durumları ise, bilindiği gibi, sapıklıktır.

Kaldı ki, daha önce peygamberlerin masumluluğuyla ilgili çeşitli konularda gördük ki Kur'ân, onların en küçük bir günahattan bile masum olduğunu ifade etmektedir. Böyle olunca, onlar için büyük günah, hatta en büyük günah olan şirk nasıl tasavvur edilebilir?!

"Tıpkı şeytanların yeryüzünde aşâğılık duruma düşürerek şaşkın bir hâlde bıraktıkları..." ifadesi, bir örnektir. Burada, konumuyla ilgili bir öngörüye, mutluluğu hususunda sarsılmaz bir kararlılığa sahip olmayan şaşkın bir insanın durumu somutlaştırılmıştır. Bu adam, amacına ulaşması için en düzgün ve en güzel yolu terk ediyor. Oysa kendinden önce, nice arkadaşları bu yolu izleyerek hidayeti bulmuşlar. Ama o hâlâ kendisini rezillığe ve helâke çağıran şeytanlarla, hidayete eren arkadaşları arasında şaşkın bir hâlde durmaktadır. Arkadaşları ya menzillerine varmışlar ya da varmak üzeredirler ve onu "Bize gel!" diye doğru yola çağırırlar. O ise, alçalışla düze çıkış arasında ne yapacağını bilemeden öylece duruyor.

De ki: "Hidayet, ancak Allah'ın hidayetidir ve bize, âlemlerin Rabbine teslim olmamız emredilmiştir."

Şayet mesele, fitratla uyuşan ve "Allah'ın hidayeti" olarak adlandırılan yüce Allah'ın çağrısı ile keyfe uymaktan, dini oyun ve eğlence konusu yapmaktan ibaret olan şeytanların çağrısı arasında dönüyorsa, Allah'ın hidayeti, gerçek hidayettir, başkası değil.

Fitratın çağrısıyla uyuşan şeyin Allah'ın hidayeti olduğuna gelince; bu, şüphe götürmeyecek kadar açık bir gerçektir. Çünkü gerçek hidayet, varoluş ve yaratılışa uygun olandır. Bu ise, sadece Allah'ın gücü dahilindedir. Biz de bir dini veya inancı, ancak gerçeklerle örtüştüğünü düşündüğümüz için benimseriz. Gerçeklerse, Allah'ın elindedir. Dolayısıyla Allah'ın hidayeti hiçbir zaman gerçeklerin ötesinde kalmaz. Uyulması gereken gerçek hidayetin şeytanların çağrısı değil de Allah'ın hidayeti olduğuna gelince; bu da apaçık bir gerçektir. Çünkü başlangıcımız ve sonumuz itibarıyla, dünyadaki ve ahiretteki ihtiyaçlarımız itibarıyla, kısacası her şeyimizle bağlı olduğumuz güç, yüce Allah'tan başkası değildir.

"Ve bize, âlemlerin Rabbine teslim olmamız emredilmiştir." Mecma'ul-Beyan tefsirinde, müellif şöyle der: "Araplar, 'Emertuke li-tef'ale (yapman için emrettim), emertuke en tef'ale (yapmanı emrettim), emer-tuke bi-en tef'ale (yapmanı emrettim)' derler. 'Emertuke bi-en tef'ale' ifadesindeki 'ba' beraberlik, bitişlik anlamını ifade eder. Yani, emrin o fiille ilintili olduğunu bildirir. 'Emertuke en-tef'ale'

sözünde ise, söz konusu cer harfi hazfedilmiştir. 'Emertuke li-tef'ale'nin anlamı ise, 'yapman için emrettim'dir. Zeccac der ki: İfadenin takdiri açılımı şöyledir: 'Umirna key nuslime.' Yani, teslim olalım diye bize emredildi."

"Ve bize... teslim olmamız emredilmiştir." cümlesi, "*Hidayet, ancak Allah'ın hidayetidir.*" ifadesini açıklamaya dönük bir atıftır. Şu hâlde, teslim olma emri, Allah'ın hidayetinin bir örneğidir. Dolayısıyla, ifadenin anlamı şu şekilde belirginleşmektedir: "Allah bize, kendisine teslim olmamızı emretmiştir." Ancak, "*Âlemlerin Rabbine*" sözünün zamir yerine konuluşuna bir hazırlık olsun diye fiilin faili belirsiz bırakılmıştır. Böylece emrin iletine işaret edilmek istenmiştir. Demek isteniyor ki: Bize gaipen, Allah'a teslim olmamız emredilmiştir. Çünkü O, bütün âlemlerin Rabbidir. Âlemlerin tümünün veya -putperest-lerin iddia ettiği gibi- bir kısmının, O'nun dışında başka bir rabbi veya başka rableri yoktur.

Ayetten zahirinden anladığımız kadarıyla, "teslim olmak"tan (İslâm'dan) maksat, salt kelime-i şahadet söylemek değil, bütün ilâhî emirlere teslim olmaktır. Daha önce tefsirini sunduğumuz, "*Hiç şüphesiz, din, Allah katında İslâm'dır.*" (Â-i İmrân, 19) ayetinden de anlaşılan budur.

72) "Ve (bize söylenmiştir ki:) Namazı kılın ve O'ndan sakının. Huzurunda bir araya getirileceğiniz (mabut), O'dur."

Sözün akışı içinde, anlatım değişikliğine gidiliyor. Bu bağlamda emir, söyleme anlamında kullanılıyor ve bu anlam esas alınarak sanki şöyle denmek isteniyor: "Ve bize söylenmiştir ki: Âlemlerin Rabbine teslim olun, namaz kılın ve ondan sakının."

Dinî amellerin ayrıntıları ikinci kez, "*O'ndan sakının.*" ifadesiyle özetleniyor. [Birinci kez, teslim olma emriyle özetlenmişti.] Yalnızca namazdan açıkça söz ediliyor ki, bu namazın büyüklüğünü ve ona verilen önemi vurgulamaya yöneliktir. Kur'ân-ı Kerim'in namaza ne adar önem verdiği kuşku götürmeyen açık bir gerçektir.

"*Huzurunda bir araya getirileceğiniz (mabut), O'dur.*" Şu hâlde O'na teslim olmak, O'ndan sakınmak, korunmak gerekir. Çünkü dönüş O'nadır, hesaba çekmek ve amellerin karşılığını vermek de O'nun elindedir.

73) Gökleri ve yeri hak ile yaratan O'dur. Ol, dediği gün, oluverir. Sözü haktır.

Yüce Allah'ın isimlerinin ve sıfatlarının bir kısmının burada zikredilmesinin maksadı, bundan önceki sözleri açıklamak ve gerekçelendirmektir. Çünkü yüce Allah, bundan önce hidayetini kendi hidayeti olduğunu bildirmiş, sonra bunun bir tür tefsiri olarak, hidayetinin anlamının kendisine teslim olmak, namaz ve takva (sakınma, korunma) olduğunu bildirmiştir. Bu ise, dinin bütünü demektir. Ardından, yüce Allah, vazgeçilmemesi gereken hidayetini kendi hidayeti olduğunun sebebi olarak da, bütün insanların huzurunda bir araya getirilecek, toplanacak olmalarını gösteriyor. En sonunda, tam açıklamayı da şöyle yapıyor: "Gökleri ve yeri hak ile yaratan O'dur..." Eğer yüce Allah'ın sayılan bu isim ve niteliklerinden biri olumsuzlanırsa, açıklama tamamlanmış olmaz.

"...Yaratan O'dur." sözüyle, yaratılışın bütünüyle O'nun fiili olduğunun vurgulanması kastedilmiştir. Ayrıca bu fiil, hak ile yerine getirilmiştir, batıl ile değil. Bir fiil batıl değilse, bir amacının olması kaçınılmazdır. O hâlde yaratılışın da bir amacı vardır. O da, O'na dönüştür. Aşağıdaki ayette zikredilen iki kanıttan birini de bu oluşturmaktadır: "Göğü, yeri ve ikisinin arasındakileri boş yere yaratmadık. Bu, inkâr edenlerin zannıdır..." (Sâd, 27-28) Buna göre, göklerin ve yerin hak ile yaratılmış olması, yaratılanların bir arada O'nun huzuruna varacakları sonucunu vermektedir.

"Ol, dediği gün, oluverir." Ayetlerin akışından anlaşıldığı kadarıyla, olması emredilen şey, haşir günüdür. Gerçi yaratılan her varlık bu şekilde yaratılmaktadır. Nitekim yüce Allah bir ayette bu hususa şöyle işaret etmiştir: "O'nun işi, bir şeyi dilediği zaman ona, 'Ol!' demektir, hemen oluverir." (Yâsîn, 82) Tefsirini sunduğumuz ifadede geçen 'gün', demekle ilintili zarftır. Anlamı ise şöyledir: "Kıyamet gününe, 'Ol!' dediği gün, hemen oluverir." Bazıları demişlerdir ki, bu söz "şey"e söylenmiştir. Bu durumda ifadenin takdîrî açılımı şöyledir: "Bir şeye, 'Ol!' dediği gün, hemen oluverir." Ancak bizim açıklamamız ayetin akışına daha uygundur.

"Sözü haktır." Bir gerekçedir. Bununla, kendisinden önceki cümle ge-

rekçelendirilmiştir. Bunun kanıtı da cümlenin ayrılmış olmasıdır. Hak ise, kelimenin tam anlamıyla sabit olan şey demektir. Zihin dışı varlık ve dış dünya yani. "Ol, dediği gün, oluverir." ifadesinden de anlaşıldığı gibi, O'nun sözü, fiili ve meydana getirisi olduğuna göre, yüce Allah'ın sözü, reddedilmesi mümkün olmayan hakkın kendisidir. O'nun kelimelerini değiştirecek yoktur. Yüce Allah buyuruyor ki: "Ve ben hakkı (gerçeği) söylerim." (Sâd, 84)

Sûra üflendiği gün, mülk O'nundur.

Burada kıyamet günü kastediliyor. Bir ayette şöyle buyrulmuştur: "O gün onlar, ortaya çıkarlar. Onlardan hiçbir şey Allah'a gizli kalmaz. 'Bu gün mülk kimindir?' O tek kahhar Allah'ın." (Mü'min, 16) Her zaman mülk Allah'ın olduğu hâlde, sûra üflendiği gün mülkün O'na ait olmasından maksat, bu gerçeğin, sebeplerin ortadan kalkması, çeşitli bağ ve neseplerin kesilmesi suretiyle, açık bir şekilde ortaya çıkmasıdır. Daha önce, değişik münasebetlerle bu konuya bölük pörçük de olsa değinmiştik. İnşaaallah, ileride münasip bir yerde bu konuya ve sûrun anlamına ilişkin geniş ve doyurucu açıklamalarda bulunacağız.

Gaybı (görülmezli) ve görüleni bilir. O, hikmet sahibidir, her şeyden haberdardır.

Bunun anlamını daha önce açıklamıştık. Ulu Allah'ın bu niteliği, hesaba çekip karşılık vermenin dayanağıdır. "Hikmet sahibi" ve "her şeyden haberdar" olma nitelikleri de öyle. Dolayısıyla yüce Allah, gaybı ve görülen âlemi bilmesiyle, eşyanın dış kısmını da, iç yüzünü de bilir. Bir şey açıklığı itibarıyla ve bir şey de gizliliği itibarıyla O'na gizli kalmaz. Hikmeti sayesinde de yaratılış düzeni sağlam işler. Gerekli olan cezayı gerektirdiği gibi belirler. Kimseye zulmetmez, gereksiz karşılık vermez. Her şeyden haberdar olduğu için de küçük bir şey küçük olduğu, büyük bir şey de büyük olduğu için O'nun gözünden kaçmaz.

Dolayısıyla yüce Allah'ın bu isim ve nitelikleri şunu açık ve net bir şekilde ortaya koyuyorlar: Herkes O'nun huzuruna varacak, O'nun huzurunda toplanacaktır. Gerçek hidayet, Allah'ın hidayetidir. Hak din, Allah'ın emrettiği fıtrat dinidir. Çünkü yüce Allah, evreni bir amaç için yaratmıştır. Bu amaca yönelik olarak evreni yaratmayı dilemiştir. Bu

amaç, O'na dönüşten ibarettir. Allah bunu dilediğine göre, ona 'Ol!' diyecek, o da olacaktır. Çünkü O'nun sözü, geri çevrilemez haktır. O gün kesin olarak ortaya çıkacak ki, mülk O'nundur. O'nun dışında hiçbir şeyin başka bir şey üzerinde egemenliği yoktur. Orada O'nun ayırt etmesiyle, kendisine itaat edenler, isyan edenlerden ayrılacaktır. Çünkü O, hikmeti ve haberdarlığı ile görülmeyen ve görülen her şeyi bilir.

Şimdiye kadar yapılan açıklamalardan şu hususlar ortaya çıkıyor:

Birincisi: "*Hak ile*" sözüyle, göklerin ve yerin yaratılışının hak yaratılış olduğu kastediliyor. Yani hak, yaratılışın niteliğidir. Az önce, O'nun fiilinin ve sözünün hak oluşunu da açıklamıştık. Bu ifadenin anlamının, "O, gökleri ve yeri hak söz ile yarattı." olduğu yönündeki yorum ise, uzak bir ihtimaldir.

İkincisi: "*Ol, dediği gün, oluverir.*" sözü, ayetin akışından da anlaşıldığı gibi, kıyamet gününün vuku bulmasıyla ilgilidir. Her şeyin yaratılışının bu tarzda gerçekleşiyor olması, bu açıdan durumu değiştirmez.

Üçüncüsü: "*Sûra üflendiği gün, mülk O'nundur.*" ifadesinde, kıyamet gününün niteliklerinden özellikle sûra üfürülmesinden söz edilmesi ile genel seferberlik, genel toplanma anlamına işaret etme amacı güdülmüştür. Bu, önceki ayetin sonunda yer alan şu ifadeye de uygundur: "*Huzurunda bir araya getirileceğiniz (mabut), O'dur.*" Çün-kü ayetin orijinalinde geçen "haşır" sözcüğü, insanların mezarlarından çıkarılıp toplu bir hâlde bir tür zorlamayla götürülmeleri, sürülmeleri demektir. Sûra da ancak askerlerin kendilerini ilgilendiren önemli bir iş için toplanmaları, içtima etmeleri için üflenir. Kıyamet günü insanların mahşer meydanında toplanıp aralarında hüküm verilmesi için ikinci kez sûra üflenir. Yüce Allah bir ayette şöyle buyurmuştur: "*Sûra üflendi. İşte onlar, kabirlerinden Rablerine koşuyorlar... O, sadece bir korkunç sestten ibarettir. Ardından hemen, hepsi huzurumuza getirilmişlerdir. O gün, hiç kimseye bir haksızlık yapılmaz ve siz ancak yapmakta olduklarınızın karşılığını alırsınız.*" (Yâsîn, 51- 54)

Bu iki yerde "gün" aynı anlamda kullanılmamıştır. İlkinde, mutlak zarf kastedilmiştir. Sözün akışı içinde kıyamet günü için bir zarf var sayılmıştır. Bu, tıpkı bizim şu sözümüze benzer: Allah'ın hareketi ya-

rattığı gün. Allah'ın günleri ve geceleri yarattığı zaman. Oysa bilindiği gibi gün, hareketin meydana getirdiği bir şeydir. Zaman ise gece ve gündüzden ibarettir. İkincisinde ise, günden, kıyametin kendisi kastedilmiştir.

AYETLERİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

ed-Dürr'ül-Mensûr'da, "*O, gerçeği ayırır...*" ifadesiyle ilgili olarak şöyle denir: Darekutnî -el-İfrad'da- ve İbn-i Mürdeveyh, Übey b. Kâ'b-dan şöyle rivayet ederler: "Resulullah (s.a.a), bu ayeti bir adama, 'O, gerçeği ayırır ve O, ayırt edenlerin en iyisidir.' şeklinde okuttu." [c.3, s.14]

Aynı eserde, "*Gaybın hazineleri O'nun yanındadır; onları O'ndan başkası bilmez...*" ayetiyle ilgili olarak şöyle denir: Ahmed, Buhârî, Haşîş b. Esram -el-İstikame'de-, İbn-i Ebî Hatem, Ebu's-Şeyh ve İbn-i Mürdeveyh, İbn-i Ömer'den Resulullah'ın (s.a.a) şöyle dediğini rivayet ederler: "Gaybın anahtarları beş tanedir; Allah'tan başka kimse onları bilmez. Yarın ne olacağını Allah'tan başka kimse bilmez. Rahimlerin ne zaman eksilteceğini ve yüklerini bırakacağını Allah'tan başka kimse bilmez. Yağmurun ne zaman yağacağını Allah'tan başka kimse bilmez. Hiç kimse nerede öleceğini bilmez; bunu ancak Allah bilir. Kıyametin ne zaman kopacağını da yüce Allah'tan başka kimse bilemez." [c.3, s.15]

Ben derim ki: Sahih olması durumunda bu rivayeti, tefsirini sunduğumuz sırada belirttiğimiz gibi, ayetin genelliğiyle çelişir gibi algılamak gerekir. Çünkü bu bağlamda sayısal bir sınırlandırmanın hiçbir anlamı yoktur. Rivayette işaret edilen gaybî olayları, oluştan önce bilinen olaylar adı altında toplayabiliriz. Oysa, bizzat ayetin tanıklığıyla, bu beş şeyin dışında gaybın başka örnekleri de vardır.

Aynı eserde şöyle geçer: el-Hatib, Tarih'inde, zayıf bir rivayet zinciriyle İbn-i Ömer'den Resulullah'ın (s.a.a) şöyle buyurduğunu rivayet eder: "Toprakta hiçbir ekin ve ağacın dalında hiçbir meyve yoktur ki, üzerinde şöyle yazılı olmasın: 'Bismillahirrahmanirrahim. Bu, falan oğlu falanın rızkıdır.' *Hiçbir yaprak düşmez ki O, onu bilmesin. Yine yerin karanlıklarına hiçbir tane (düşmez), yaş ve kuru hiçbir şey düşmez ki*

(O, onları bilmesin ve bütün bunlar) apaçık bir kitapta olmasın.' ayetiyle buna işaret edilmiştir." [c.3, s.15]

Ben derim ki: Rivayet zincirinin zayıflığı bir yana, içeriği de ayetle bu şekilde örtüşmemektedir.

Tefsir'ul-Ayyâşî'de, Ebu'r-Rebî eş-Şamî'den şöyle rivayet edilir: İmam Cafer Sadık'tan (a.s), "*Hiçbir yaprak düşmez ki O, onu bilmesin... apaçık bir kitapta olmasın.*" ayetini sordum. Buyurdu ki: "Yapraktan kasıt, düşük çocuktur. Tane, çocuktur. Yerin karanlıkları, rahimdir. Yaş, hayat bulan; kuru ise, ölemdir. Bütün bunlar apaçık kitap-tadır." [c.1, s.361]

Ben derim ki: Bu hadisi Kuleynî¹ ve Şeyh Saduk² Ebu'r-Rebî' vasıtasıyla İmam Cafer Sadık'tan (a.s), Kummî³ de mürsel olarak rivayet etmiştir. Ancak rivayet, ayetin zahiriyle örtüşmüyor. Buna benzer bir başka rivayet de var. Bunu Ayyâşî, Hüseyin b. Said'den, o da İmam Ebu'l-Hasan'dan (a.s) rivayet etmiştir.⁴

Mecma'ul-Beyan tefsirinde, "*De ki: O, sizin üzerinize, üstünüzden... bir azap göndermeye... kadirdir.*" ayetiyle ilgili olarak şu açıklamaya yer veriliyor: "Üstten gelecek azaptan maksat, zalim sultanlardır. 'Yahut ayaklarınızın altından' ifadesiyle de kötü huylu, hayırsız köleler kastediliyor. Bu yorum, İmam Cafer Sadık'tan (a.s) da rivayet edilmiştir."

Mecma'ul-Beyan sahibinin, "*Ya da sizi firkalara bölmeye...*" ifadesine ilişkin yorumu ise şöyledir: "Bir görüşe göre, bundan şu anlam kastedilmiştir: Aranıza düşmanlık ve asabiyet duygularını salarak bazınızı bazınıza düşürür. Bu yorum, İmam Cafer'den (a.s) rivayet edilmiştir." Müellifin, "*Ve kiminize kiminizin hıncını tattırmaya*" ifadesine ilişkin yorumu da şöyledir: "Bundan maksat, kötü komşuluktur. Bu yorum da İmam Cafer'den (a.s) rivayet edilmiştir." [c.3, s.315]

Tefsir'ul-Kummî'de, "*Üzerinize, üstünüzden... bir azap göndermeye...*" ifadesiyle ilgili olarak şöyle deniyor: "Bundan maksat, zorba sultan-

lar, zalim yöneticilerdir. 'Yahut ayaklarınızın altından.' Bundan maksat da, düşük ahlâklı alçak ve hayırsız insanlardır. 'Sizi firkalara bölmeye.' Bundan maksat da asabiyettir. 'Ve kiminize kiminizin hıncını tattırmaya.' Bununla da kötü, geçimsiz komşular kastedilmiştir."

Kummî der ki: "Ebu'l-Carud'un İmam Bâkır'dan (a.s) aktardığına göre, o, şöyle buyurmuştur: '*O, sizin üzerinize, üstünüzden... bir azap göndermeye kadirdir.*' Bu, duman ve çığlıktır. 'Yahut ayaklarınızın altından.' Bu, yerin dibine geçirilmektir. 'Ya da sizi firkalara bölmeye.' Bu dinde ihtilâfa düşüp bazınızın bazınızı yermesidir. 'Ve kiminize kiminizin hıncını tattırmaya.' Bu da, birbirinizi öldürmenizdir. Bütün bunlar, kible ehliyle ilgilidir. Sonunda yüce Allah şöyle buyuruyor: *Bak, belki anlarlar diye delilleri nasıl döndürüyoruz (açıkıyoruz).*" [c.1, s.204]

ed-Dürr'ül-Mensûr adlı tefsirde şöyle geçer: Abdurrezzak, Abd b. Humeyd, Buhârî, Tirmizî, Nesaî, Nuaym b. Hammad -el-Fiten adlı eserde-, İbn-i Cerir, İbn-i Münzir, İbn-i Ebî Hatem, İbn-i Hibban, Ebu's-Şeyh, İbn-i Mürdeveyh ve Beyhakî -el-Esma ve's-Sıfat adlı eserde- Cabir b. Abdullah'tan şöyle rivayet ederler: "*De ki: O, sizin üzerinize, üstünüzden... bir azap indirmeye... kadirdir.*" ayeti inince, Re-sulullah (s.a.a), "Senin yüzüne (hoşnutluğuna) sığınyorum." buyurdu. "Yahut ayaklarınızın altından..." ifadesi inince, "Senin yüzüne sığınyorum." buyurdu. "Ya da sizi firkalara bölmeye ve kiminize kiminizin hıncını tattırmaya kadirdir." ifadesi inince Resulullah, "Bu, en hafifi veya en kolayıdır." buyurdu. [c.3, s.17]

Ben derim ki: Buna yakın bir hadis, İbn-i Mürdeveyh aracılığıyla Cabir'den rivayet edilmiştir. [c.3, s.17]

Yine aynı eserde şöyle geçer: Ahmed, hasen olduğunu belirterek Tirmizî, Nuaym b. Hammad -el-Fiten adlı eserde-, İbn-i Ebî Hatem ve İbn-i Mürdeveyh, Sa'd b. Ebî Vakkas'tan, o da Peygamberimizden (s.a.a), "*De ki: O, sizin üzerinize, üstünüzden yahut ayaklarınızın altından bir azap göndermeye... kadirdir.*" ayetiyle ilgili olarak şöyle rivayet eder: "Bütün bunlar olacaktır ve henüz somut olarak tevilleri ortaya çıkmamıştır." [c.3, s.17]

Ben derim ki: Bu konuda Ehlisünnet kaynaklarında aktarılan

¹ - [el-Kâfî, c.8, s.208, h: 349]

² - [Maan'il-Ahbar, s.215]

³ - [Tefsir-ul-Kummî, c.1, s.203]

⁴ - [Tefsir'ul-Ayyâşî, c.1, s.361]

başka rivayetler de var. Şîî kaynakların Ehlîbeyt İmamlarından (s.a) aktardıkları rivayetlerde ise, ayette üstlerinden yahut ayaklarının altından geleceği vaat edilen azap, yani çılgılık ve yer yutması azabının ileride gerçekleşeceği ifade edilir. Ümmetin fırkalara bölünüp kimine kiminin hincının tattırılması ise, bunun birçok örneği fiilen yaşanmıştır, yaşanmaktadır.

Suyutî ed-Dürr'ül-Mensûr adlı tefsirinde ve İbn-i Kesir kendi tefsirinde aktardıkları çeşitli rivayetlerde belirtildiğine göre, *"De ki: O, sizin üzerinize, üstünüzden yahut ayaklarınızın altından bir azap göndermeye... kadirdir."* ayeti inince Peygamberimiz (s.a.a) Rabbinde sığındı ve O'na, bu azapları ümmetine göndermemesi için dua etti. Yüce Allah, bazı dualarını kabul etti, diğer bazısına ise icabet etmedi. İcabet etmediği dua, fırkalara bölünmemeleri, kimine kiminin hincını tattırmamasıdır." [c.3, s.17]

Bu rivayetler -çok sayıda olmakla beraber- isnatları itibariyle zayıf ve kuvvetli oluşlarından öte, ayetin zahiriyle bağdaşmadıkları için zayıftırlar. Çünkü bu ayetten sonraki iki ayette şöyle buyruluyor: *"O, gerçek iken, kavmin onu yalanladı. De ki: Ben size vekil değilim. Her haberin gerçekleşeceği bir zaman vardır. Yakında bilirsiniz."* Bu ayetler, sözü edilen azabın kesinlikle gerçekleşeceğini açık bir ifadeyle ortaya koyması açısından bir tehdit niteliğindedir. Bu ayetler -En'âm Suresi'nin kapsamında oluşları itibariyle- bir defada inmişlerdir. Yüce Allah, bunu ümmetine duyurmasını Peygamberi'ne emretmiştir. Eğer musibeti kaldırmaya ilişkin bir bedâ söz konusu olsaydı, bunu yüce Allah'ın kelâmında görmemiz gerekirdi. Çünkü Allah'ın kelâmına, önden ve arkadan batıl bulaşmaz. Daha önce de belirttiğimiz gibi, buna ilişkin bir belirti olmadığı gibi, bunun aksini gösteren işaretler vardır. Kur'ân'da yer alan birçok ayet, içerikleri itibariyle bu ayetleri destekler mahiyettedir. Yûnus ve Rûm surelerinde yer alan ilgili ayetleri buna örnek gösterebiliriz.

Kaldı ki bu rivayetler, bu musibetlerin vaki olacağını ve ümmetin başına bu belâların geleceğini gösteren ve Sünnî ve Şîî kaynaklarca aktarılan başka rivayetlerle de bağdaşmamaktadır.

Aynı şekilde, üzerinde durduğumuz bu rivayetler, sayısal olarak

çok olmakla ve birçoğunda Hz. Peygamber'in (s.a.a) bu duayı, *"De ki: O, ...göndermeye... kadirdir."* ayetinden sonra yaptığı belirtilmekle beraber, istenilen şeylerin sayısında aralarında ihtilâf vardır. Çünkü bazısında Peygamberimizin (s.a.a) üç istekte, bazısında dört istekte bulunduğu belirtilir. Ayrıca, kabul edilen isteklerinin sayısında da rivayetler arasında birlik yoktur. Bazısında bir, bazısında ise iki olduğundan söz edilir. Yine isteklerin kendisinde de farklılıklar göze çarpmaktadır. Örneğin; rivayetlerin bazısında bu isteklerin, gökten taş yağması ve insanların yere batması, aralarında bölünmelerin olması ve kimine kiminin hincının tattırılmaması olduğu belirtilirken, bazısında bunların, yere batma, kıtlık yılı ve çarpışmalarının kendi aralarında olması olduğu belirtilir. Diğer bazı rivayetlerde, bunların, genel kıtlık yılı, kendilerinin dışında bir düşmanın üzerlerine musallat olması ve kimine kiminin hincının tattırılması olduğu ifade edilir.

Başka bir grup rivayette ise, Peygamberimizin (s.a.a) isteklerinin, ümmetinin sapıklık üzere birleşmemeleri, kendilerinin dışında bir düşmanın başlarına musallat olmaması, kıtlık yıllarıyla helâk olmamaları, ayrı ayrı gruplara bölünmemeleri, kimine kiminin hincının tattırılmaması şeklinde olduğu dile getirilmiştir. Konuyla ilgili başka rivayetlerde, Peygamberimizin (s.a.a), kendilerinin dışında bir düşmanın ümmetine musallat olmamasını, yere batırılarak helâk edilmelerini, çarpışmalarının kendi aralarında olmamasını istediği ifade ediliyor.

Diğer bazı rivayetlerde, kendilerinden önceki toplumların helâk edildikleri azaplarla helâk edilmemelerini, kendilerinin dışında bir düşmanın üzerlerine musallat olmamasını, farklı gruplara bölünmemelerini, kimine kiminin hincının tattırılmamasını istediği dile getiriliyor. Başka rivayetlerde ise, bunların, üstlerinden ve ayaklarının altından azap gönderilmesi, fırka fırka bölünmeleri ve kimine kiminin hincının tattırılması olduğu ifade ediliyor.

Öte yandan, bu rivayetlerin çoğunda, Peygamberimizin (s.a.a) bu duayı, Âliye bölgesinde Ensar köylerinden biri olan "Muaviyeoğulları Harrası" köyünde yaptığı söyleniyor ki bu, olayın hicretten sonra gerçekleşmiş olmasını gerektirmektedir. Oysa En'âm Suresi hicretten

önce Mekke'de bir defada nazil olmuştur. Ayrıca, bu rivayetler iyice incelendiğinde aralarında başka çelişkilerin olduğu da görülecektir.

Eğer mutlaka bu rivayetlerden birini kabul etmek gerekirse, Suyu-tî'nin Abdurrezzak, Abd b. Humeyd, İbn-i Cerir, İbn-i Münzir ve İbn-i Mürdeveyh kanalıyla Şeddad b. Evs'den, onun da merfu olarak Peygamberimizden (s.a.a) aktardığı şu rivayeti tercih etmek daha isabetli olur: "Yüce Allah yeryüzünü, doğusunu ve batısını görebileceğim şekilde benim için dürüp topladı ve ümmetimin egemenliği, yeryüzünün benim için dürülen kısmına kadar yayılacaktır. Bana iki hazine verildi. Biri kırmızı, biri de beyazdır. Rabbimden, ümmetimi genel açlık yılıyla helâk etmemesini, onları grup grup bölmemesini, bazısına bazısının hincını tattırmamasını istedim. Rabbim bana dedi ki: Ey Muhammed, ben bir hüküm verdiğim zaman, kimse onu geri çeviremez. Senin ümmetini genel açlık yılıyla helâk etmeyeceğim. Onlara, helâk etmek üzere onların dışından bir düşmanı musallat etmeyeceğim. Ama onların bazısı bazısını helâk edecek, bazısı bazısını öldürecek, bazısı bazısını tutsak edecektir."

Bunun üzerine Peygamberimiz (s.a.a) şöyle buyurmuştur: "Ben ümmetimin hesabına saptırıcı önderlerden korkuyorum. Ümmetimin arasına kılıç daldırılırsa, bu kılıç kıyamete kadar üzerlerinden kaldırılmaz." [ed-Dürr'ül-Mensûr, c.3, s.19]

Bu rivayet ve bunun içeriğini ifade eden rivayetler, yukarıda değinilen problemlerin çoğundan uzaktır. Bir kere bu rivayette, duanın ayetin inişinden hemen sonra yapıldığından söz edilmiyor. Bununla beraber, maksadın, genel helâkın, ümmeti temelden yok edecek azabın kaldırılması olduğunu söylemeliyiz. Yoksa bu ümmet nice genel felâketlere, kılıçtan geçirilmelere ve katliamlara maruz kalmıştır. Moğol saldırılarının, Endülüs'e yönelik haçlı savaşlarının ve benzeri diğer felâketlerin ölümcül etkilerini kimse inkâr edemez. Ayrıca, bu dua ve isteklerin, bi'setin ilk dönemlerinde ve bu surenin inişinden önce gerçekleştiğini düşünüyoruz. Çünkü Peygamberimiz (s.a.a), Rabbinin makamının ululuğunu herkesten daha iyi bilecek durumdadır. Dolayısıyla bu ayetler kendisine vahyedildikten sonra, Rabbinden hükmünü değiştirmesini, ümmetine tebliğ etmesini em-

rettiği yargısını geri çevirmesini istemez.

Her neyse; Kur'ân-ı Kerim, ayetleri aracılığıyla işin özünü bize bildirmiştir. Buna göre bu din, kıyamet gününe kadar ayakta kalacaktır. Bu ümmet, bir bütün olarak temelden yok edilmeyecektir. Buna karşın, yüce Allah, geçmiş ümmetleri sınıdığı çeşitli musibetlerle bu ümmeti de sınayacaktır. Bu ümmet adım adım onların izinden gidecektir. Bu hususta aralarında en ufak bir farklılık olmayacaktır.

H. Peygamber'den (s.a.a) ve Ehlibeyt İmamlarından (a.s) aktarılan ve delâleti açık, sâdır olduğu kesin olan çok sayıdaki hadisler de, bunun böyle olacağını bildirmektedir.

ed-Dürr'ül-Mensûr adlı tefsirde belirtildiğine göre, Nahhas "en-Nasih" adlı eserinde İbn-i Abbas'tan, "*De ki: Ben size vekil değilim.*" ifadesiyle ilgili olarak şöyle rivayet eder: "Bu ayet, '*Müşrikleri bulduğunuz yerde öldürün.*' şeklinde kılıç kullanmayı öngören ayetin inişiyle neshedilmiştir." [c.3, s.20]

Ben derim ki: Daha önceki açıklamalarda, "*De ki: Ben size vekil değilim.*" ifadesinin kendisinden sonra yer alan, "*Her haberin gerçekleşeceği bir zaman vardır. Yakında bilirsiniz.*" ifadesinin içerdiği tehdide ilişkin bir hazırlık mahiyetindedir. Bu açıdan ayetin anlamı neshi kabul etmez.

Tefsir'ul-Kummî'de, "*Ayetlerimiz hakkında münasebetsizliğe dalanları gördüğün zaman...*" ayetiyle ilgili olarak müellif kendi rivayet zinciriyle Abdula'la b. A'yün'den şöyle rivayet eder: Resulullah (s.a.a) buyurdu ki: "Allah'a ve ahiret gününe iman eden bir kimse, bir imama sövülen veya bir Müslümanın gıybeti yapılan bir mecliste oturmasın. Çünkü yüce Allah kitabında şöyle buyurmuştur: *Ayetlerimiz hakkında münasebetsizliğe dalanları gördüğün zaman, ondan başka bir söze dalıncaya kadar onlardan yüz çevir. Şayet şeytan sana unutturursa, hatırladıktan sonra, o zalimler topluluğuyla beraber oturma.*" [c.1, s.207]

ed-Dürr'ül-Mensûr'da belirtildiğine göre, Abd b. Humeyd, İbn-i Cerir ve Ebu Nuaym -el-Hilye adlı eserde- Ebu Cafer'den şöyle rivayet ederler: "Birbirleriyle husumet edenlerin yanında oturmayın. Çünkü

onlar, Allah'ın ayetleri hakkında münasebetsizliğe dalanlardır." [c.3, s.20]

Yine aynı eserde belirtildiğine göre, Abd b. Humeyd ve İbn-i Münzir, Muhammed b. Ali'den şöyle rivayet ederler: "Nefislerinin arzularına uyanlar, Allah'ın ayetleri hakkında münasebetsizliğe dalanlardır." [c.3, s.20]

Tefsir'ul-Ayyâşî'de, Ribî b. Abdullah'tan, o da kendisine anlatan bir kişiden, o da İmam Bâkır'dan (a.s), "*Ayetlerimiz hakkında münasebetsizliğe dalanları gördüğün zaman*" ifadesiyle ilgili olarak şöyle rivayet eder: "Burada kastedilen, Allah hakkında konuşmak, Kur'ân'la ilgili olarak tartışmaya girmektir." "*Ondan başka bir söze dalıncaya kadar onlardan yüz çevir.*" ifadesiyle ilgili olarak da şöyle buyurdu: "Masalcılar da bunlardır." [c.1, s.362]

Ben derim ki: Rivayetler, görüldüğü gibi, ayeti genelleştirmektedirler. Bu da, ayetin içeriğinin özünün esas alınmasından kaynaklanmaktadır.

Mecma'ul-Beyan tefsirinde müellif, İmam Bâkır'dan (a.s) şöyle dediğini rivayet eder: "...*hatırladıktan sonra, o zalimler topluluğuyla beraber oturma*" ayeti inince, Müslümanlar dediler ki: 'Nasıl yapalım? Müşriklerin Kur'ân'ı alaya aldıkları her seferinde ayağa kalkacaksak, onları terk edeceksek, o zaman Mescid-i Haram'a girmememiz, Kâbe'yi tavaf etmememiz gerekir.' Bunun üzerine yüce Allah, '*Korunanlara, onların hesabından bir sorumluluk yoktur.*' ayetini indirdi. Onlara, ellerinden geldiğince müşrikleri uyarmaları emredildi." [c.3, s.94]

Ben derim ki: Bu rivayet, görüldüğü gibi, "(Bu) bir hatırlatmadır" ifadesindeki "hatırlatma" kelimesini mef'ul-ü mutlak, "*belki korunurlar diye*" sözündeki iki zamiri de müşriklere yönelik olarak esas almaktadır. Bu durumda şöyle bir takdirî açıklama elde etmiş oluruz: "Fakat onlara hatırlat; belki bu hatırlatma ile sakınırlar." Geride rivayetle ilgili bir pürüz olarak, surenin bir defada inmiş olması kalıyor.

ed-Dürr'ül-Mensûr'da belirtildiğine göre, İbn-i Cerir, İbn-i Münzir ve Ebu's-Şeyh, İbn-i Curayh'tan şöyle rivayet ederler: "Müşrikler, Peygamberimizin (s.a.a) yanında oturuyor, onu dinlemek istiyorlardı. Dinleyince de onunla alay ediyorlardı. Bunun üzerine, '*Ayetlerimiz hak-*

kında münasebetsizliğe dalanları gördüğün zaman, ...onlardan yüz çevir...' ayeti indi. Bunun üzerine, alay ettikleri zaman, Peygamberimiz (s.a.a) onların yanından kalkıyordu. Bu durum karşısında alay etmekten sakınıyorlardı. Birbirlerine diyorlardı ki: 'Alay etmeyin, yoksa kalkıp gider.' İşte, '*belki korunurlar diye*' ifadesiyle kastedilen budur. Yani, 'Belki, alay edip senin kalkmana sebep olmaktan sakınırlar.' Ardından şu ayet indi: '*Korunanlara, onların hesabından bir sorumluluk yoktur.*' Yani, 'Senin onlarla birlikte oturmandan dolayı. Fakat yine de onlarla birlikte oturma.' Sonra bu hüküm Medine'de inen, '*O, kitapta size indirmiştir ki: ...işittiğinizde... Yoksa siz de onlar gibi olursunuz.*' ayetiyle neshedilmiştir. Yani, bu ayet, "Korunanlara, onların hesabından bir sorumluluk yoktur..." ayetini neshetmiştir. [c.3, s.20]

Ben derim ki: Eğer "*Ayetlerimiz hakkında münasebetsizliğe dalanları gördüğün zaman...*" ifadesiyle aynı anlamı içeren Mâide Sure-sin'deki "*O, kitapta size indirmiştir ki...*" ayeti, "*Korunanlara... bir sorumluluk yoktur.*" ayetini neshetmişse, bu durumda, "*Korunanlara... bir sorumluluk yoktur.*" ayeti de, "...*dalanları gördüğün zaman...*" ayetini neshetmiş demektir. Bu, oldukça açıktır. Ama surenin bir kere de indiği gerçeğiyle bu değerlendirmeyi bağdaştırmak mümkün değildir.

Ancak ravinin işaret ettiği anlamın, üç ayet arasında ikincinin birinciyi neshetmesi, üçüncü tarafından da neshedilmesi gibi bir çelişkiye yol açmayacağı da açıktır.

Bunun bir benzeri de, yine ed-Dürr'ül-Mensûr'da belirtildiğine göre, Nahhas'ın "en-Nasih" adlı eserinde İbn-i Abbas'tan, "*Korunanlara, onların hesabından bir sorumluluk yoktur.*" ayetiyle ilgili olarak naklettiği şu rivayettir: "Bu ayet, Mekke inişlidir. Medine'de inen, '*O, kitapta size indirmiştir ki: Allah'ın ayetlerinin inkâr edildiğini... işittiğinizde...*' ayetiyle neshedilmiştir." [c.3, s.21]

Tefsir'ul-Burhan'da, "*Sözü haktır... mülk O'nundur...*" ayetiyle ilgili olarak İbn-i Babeveyh'ten, o da kendi rivayet zinciriyle Sa'lebe b. Meymun'dan, o da bizim mezhebimize mensup bazı âlimlerden, onlar da İmam Cafer Sadık'tan (a.s), "*Gaybı (görülmezi) ve görüleni bilir.*" ifadesiyle ilgili olarak şöyle rivayet ederler: "Gaybdan maksat,

henüz olmayan şeylerdir. Görülenden maksat da, bugüne kadar olan şeylerdir." [c.1, s.530]

Ben derim ki: Bu rivayette gayb ve gözlemlenen âlemin bizim yanımızda en çok bilinen karşılıklarına işaret edilmiştir. Biraz önceki açıklamalarda ve daha önce gaybın başka karşılıklarının da olduğunu belirtmiştik.

AYETLERİN MEÂLİ

74- Hani İbrahim, babası (amcası) Azer'e demişti ki: "Sen putları tanrılar mı ediniyorsun? Doğrusu ben seni ve kavmini açık bir sapıklık içinde görüyorum."

75- Böylece İbrahim'e göklerin ve yerin melekûtunu (Allah'ın onlar üzerindeki mutlak egemenlik ve saltanatını) gösteriyorduk ki (müşriklerle tartışırken kanıt gösterebilsin) ve kesin inananlardan olsun.

76- Derken üzerine gece çökünce, İbrahim bir yıldız gördü, "Budur rabbim!" dedi. Yıldız batınca, "Batanları sevmem." dedi.

77- Ayı doğarken görünce, "Budur rabbim!" dedi. Ay da batınca, "Rabbim bana doğru yolu göstermeseydi, elbette sapan topluluktan olurdum." dedi.

78- Güneşi doğarken görünce, "Budur rabbim, bu daha bü-yüktür!" dedi. O da batınca, dedi ki: "Ey kavmim, ben sizin Allah'a ortak koştuğunuz şeylerden uzağım."

79- "Ben hanif olarak (sağa sola sapmadan) yüzümü tamamen, gökleri ve yeri yaratana çevirdim ve ben O'na ortak koşanlardan değilim."

80- Kavmi onunla tartışmaya girişti. O onlara dedi ki: "Be-ni doğru yola iletmiş iken Allah hakkında benimle tartışıyor musunuz? Ben sizin O'na ortak koştuğunuz şeylerden korkmam. Ancak Rabbimin bir şey dilemesi hariç. (Çünkü) Rab-bim bilgice her şeyi kuşatmıştır. Hâlâ öğüt almıyor musunuz?"

81- "Siz Allah'ın size, hakkında hiçbir delil indirmedeği şeyleri, O'na ortak koşmaktan korkmuyorsunuz da ben nasıl sizin ortak koştuğunuz şeylerden korkarım? Şimdi biliyorsanız (söyleyin), iki topluluktan hangisi güvende olmaya daha lâyıktır."

82- "İnananlar ve imanlarını bir haksızlıkla bulamayanlar, işte güven sadece onlarındır ve doğru yolu bulanlar da onlardır."

83- İşte bunlar, kavmine karşı İbrahim'e verdiğimiz hüccetlerimizdir. Dilediğimizi derecelerle yükseltiriz. Şüphesiz Rabbin hikmet sahibidir, bilendir.

AYETLERİN AÇIKLAMASI

Bu on ayette yüce Allah, büyük Peygamber İbrahim'e, onu tevhit ve tenzihe (Rabbi şirkten münezzehe bilmeye) iletmek suretiyle, müşrik- lere karşı bahşettiği kanıtı gündeme getiriyor. Ardından peygamber- lerinin sırlarını şirkten arındırmak suretiyle onları doğru yola iletişini hatırlatıyor. Bu bağlamda Hz. İbrahim'den (a.s) önce yaşamış olan Hz. Nuh'u ve onun soyundan gelen on altı peygamberi (hepsine selâm so- lun) ismen zikrediyor.

Ayetler, gerçekte fitrat dinini pratikte yaşamanın, tevhit inancını yayma görevini yerine getirmenin, yüce Rabbi putçuluk şirkinden a- rındırmanın kâmil bir örneğini açıklama konumundadır. Bu ise, İbra- him'in (a.s) yaptığı ve uğruna putperestliğe karşı girişmiş olduğu tar- tışma ve mücadeledir. Bunu yaptığı sırada bütün dünya fiilen puta tapıcılığa teslim olmuştu. Hz. Nuh'un (a.s) açtığı ve onun soyundan gelen peygamberlerin izlediği tevhit yolu unutulmuştu. Dolayısıyla ayetler, kanıt telkin edici ve tevhide yöneltici özellikleriyle, yüce Allah- 'ın Peygamber efendimize (s.a.a) telkin ettiği bundan önceki kanıtlar- la ilgili daha fazla aydınlatıcı bilgiler sunmaktadır. Yüce Allah'ın, tefsiri- ni sunduğumuz bu surede Peygamberi'ne (s.a.a) yönelik olarak, "De ki..." şeklinde dile getirdiği çeşitli kanıtları kastediyoruz. Nitekim bu surede, "De ki..." ifadesi kırk kere geçiyor. Bunların yirmi küsuru tefsirini sunduğumuz bu ayetlerden önce geçmiştir. Âdetâ şöyle denili- yor:

Bizim sana yönelttiğimiz telkinlerle kavmine tevhide ilişkin kanıtlar sunarken ve şirki olumsuzlarken, İbrahim'in (a.s) babasına söyledik- lerini hatırla. Bizim kavmine karşı kullansın diye kendisine ilham et- tiğimiz kanıtları düşün. Biz bu kanıtları göklerin ve yerin melekû-tunu göstererek ona bahşetmiştik. O, ilâhî bağış sonucu onlara bilgi ve hikmete dayalı kanıtlar sunuyordu. Yüce Allah, melekûtunu ona gösteriyordu. Dolayısıyla onun sunduğu kanıtlar, kesin inanca dayalıydı, zihinsel tasarım ve tasavvurdan öteye geçmeyen ve zorlamadan, deyim yerindeyse dayatmadan kurtulamayan yapay düşünceye değil. Oysa tertemiz fitrat hakkında bunların hiçbirisi **Yüce Allah** bu ayetlerde aktardığı İbrahim'in (a.s) sözlerinin üslû- bunun üzerinde, berrak ve aralarında akıl almaz farklılıklar bulunan

rivayetlerin ve masalların ayrıntılarından uzak bir zihinle durduğumuz zaman, tefsir bilginlerinin aralarında baş gösteren tartışmalardan uzak olduğunu görürüz. Çünkü tefsir bilginleri ayetlerin tefsirini riva- yetlerin içerikleri, tarihsel aktarımların muhtevaları, Tevrat'ta ve diğer kaynaklarda yer alan açıklamalar ve İsrailiyat menşeli hurafeler vb. şeylerle karışık bir şekilde sunarlar. Kısacası, bu ayetlerde anlatıldığı şekliyle Hz. İbrahim'in (a.s) sözlerinin üslûbu açık bir şekilde, bunların albenili düşüncelerden ve değişik vehimlerden uzak, saf bir zihnin ürünü olduğunu ortaya koymaktadır. Lafız kalıbına dökülen bu sözler, onun akletme ve düşünme faaliyetinin ilk verilerini, algılama ve kav- ramanın inceliklerini kendinde bulunduran saf fitratından kaynak- lanmaktadır.

Bu ayetler üzerinde objektif bir tavırla durup düşünen bir kimse, Hz. İbrahim ile soydaşları arasında geçen konuşmaları aktaran bu sözle- rin, o güne kadar yerin altındaki bir oyukta veya bir mağarada sadece beslenme ve giyinme gibi temel var oluş yükümlülüklerini yerine ge- tirmekten başka bir fonksiyon icra etmeyen, örneğin gökyüzünü parıl parıl parlayan yıldızları ve gezegenleriyle hiç seyretmeyen, göz ka- maştırıcı ışıklarıyla ayı ve güneşi görmeyen, kalabalık bireyleriyle, geniş ülkeleriyle, farklı düşünceleriyle, değişik amaç ve hedefleriyle, türlü din ve mezhepleriyle bir insan topluluğunun arasında hiç yaşa- mayan bir kimse tarafından söylendiğinden kuşku duymaz. Sonra bu insan bir tesadüf sonucu büyük bir toplumun arasına katılır. Daha önce hiç tanık olmadığı olgularla karşılaşır. Gök cisimlerini ve büyük kara parçalarını görür. İnsan topluluklarını seyrederek. Herkes işlerine dalmış, amaçları ve hedefleri uğruna koşuşturmaktadır. Hiçbir şey hareket edenle duran, işleyenle işlenen, hizmet edenle hizmet edilen, emredenle emredilen, baş olanla tâbi olan, işine kendini verenle, tanrısına ibadete vaktini adayan öbek öbek insanları uğraşlarından alıkoymamaktadır.

Bu insan gördükleri karşısında şaşkına dönmüştür. Gözlemlediği ga-rip şeyler zihnini allak bullak etmiştir. Yakınlık kurduğu birine, ilgisini çe- ken, hayranlığına sebep olan ve gözüne takılan her şeyi sormaya baş- lıyor. Bu hâli, uçsuz bucaksız gökyüzüne bakan, oradaki ışık veren

İambaları ve parlayan çiçeklerini, göğe serpiştirilmiş yıldızları seyreden çocuklarda görebiliyoruz. Sonra bu çocuklar tertemiz fitratlarıyla annelerine sorarlar: Bu gördüğüm, sevdiğim ve hayran kaldığım şeyler nedir? Bunları kim oraya astı? Kim onları aydınlattı? Onları yapan kimdir?...

Ancak şundan kuşku duymuyoruz ki, bu insan gördüğü ve hayran kaldığı eşyanın hakikatine ilişkin sorularına, yalnızlık ve münzevilik günlerinde tanık olduğuna ve bildiğine yakın olanıyla başlar ve (dolayısıyla) duyu organlarınca algılanamayan amaçlarını, maksatlarını sorgular.

Çünkü insan, sahip olduğu ilkel bilgilerle bilinmeyenleri bilmeye çalışır. Bilinmeyen şeylerle karşılaşınca, bu, onun algıladığı bilinenlerle uygunluk arzeden bir şeye yönelmesini sağlar. Bunu çocuklar, çöl bedvîleri gibi basit, yalın akıllı insanların tavırlarında somut olarak gözlemleyebiliyoruz. Bu gibi insanlar, bugüne kadar görmedikleri, alışık olmadıkları bir şeyle karşılaştıkları zaman, derhal yakınlık kurdukları şeylerden hareketle onun durumunu öğrenmeye çalışırlar; gerçekliğini, hakikatini, sebeplerini ve amacını bilmek isterler.

Konumuz olan insan, -ki hemen hemen ilkel fitrat düzeyindeki bir insandır- bugüne kadar sadece yaşamının en basit sebepleriyle ilgilendiği için zihni, uygar insanın ilgilendiği şeylerle meşgul olmaz. Uygar insanın zihni sınırsız ve sayısız objektif doğal olgularla ilgilidir ve bunlardan bir an bile kendini soyutlayamaz. Bu nedenledir ki, konumuz olan insan düşünsel bir boşluk, zihinsel bir tenhalık yaşamaktadır. Bunun yanında doğal sebeplerini bilmediği akıl almaz yoğunlukta varoluşsal olan göksel ve yersel olgular tarafından kuşatılmıştır. Bu yüzden zihni, bu fenomenlerin doğal sebeplerin ötesindeki asıl sebeplerini algılamaya yönelik karşı konulmaz bir istek duyar. Bunların doğal sebeplerinin ötesindeki asıl sebebini kavramak ise, uygar insanın ancak evrensel gelişmelere ilişkin doğal sebepleri sıralamasının ardına bir boşluk kalırsa, gerçekleştirdiği bir faaliyettir. Bu nedenle, bir an için varsaydığımız bu ilkel insan, uygar insanların bunlarla uğraştıklarını, ibadet türü davranışlarda bulunduklarını gördüğü zaman, derhal bu eylemlerin en üst düzeydeki sebeplerini kavramaya yönelir.

Bu anlattıklarımızın somut bir kanıtı, dinsel ayinlerin, lâhutî araştırmaların Asya Kıtası'nda Avrupa'ya göre daha yaygın ve daha yoğun olmasıdır; köylerde, küçük şehirlerde, büyük şehirlere oranla daha köklü olmalarıdır. Kalabalık nüfuslu ülkelerde de durum bundan ibarettir. Çünkü bir toplum genişlediği oranda yaşamsal ihtiyaçları artar, beşerî meşguliyetler yoğunlaşır. İnsan, manevî dünyayla baş başa kalabileceği, dünyasını ve ahiretini düşünebileceği bir boş zamanı nadiyen bulabilir.

Kısacası, tefsirini sunduğumuz ayetlerde ve Meryem, Enbiyâ ve Sâffât gibi surelerde anlatılan İbrahim (a.s) kıssasına başvuracak olursak, babasıyla ve soydaşlarıyla tartışırken, basit fikirli, yalın düşünceli ilkel bir insan görünümünü sergilediğini görüyoruz. Putları soruyor, onlarla ilgili olarak soydaşlarıyla konuşuyor, yıldızları, ayı ve güneşi soruyor. Ki bu soru, insanların, özellikle putperest kavminin yaptıklarından haberi olmayan bir insanın yönelteceği türdendir. Bakınız babasına ve soydaşlarına ne söylüyor:

"Sizin şu karşısına geçip taptığınız heykeller nedir?" (Enbiyâ, 52)
 "...Neye tapıyorsunuz? 'Putlara tapıyoruz, onlara kulluk ediyoruz.' dediler. 'Peki, dedi, siz dua ettiğiniz zaman onlar işitiyorlar mı? Yahut size fayda veya zarar verebiliyorlar mı?' 'Hayır, ama babalarımızın böyle yaptıklarını gördük.' dediler." (Şuarâ, 70-74)

Bunlar, hayatında hiç put görmeyen, puta tapan birine rastlamayan bir insanın sözleridir. Oysa Hz. İbrahim putperestliğin beşiği sayılan Keldan-Babil'deydi. Onlar arasında bir süre yaşamıştı da. Acaba Hz. İbrahim'in, "Bu heykeller nedir?" derken, putlara hakaret etmek ve insanların onları yerleştirdikleri kutsal yere kendisinin onları yerleştirmeyeceğini anlatmak mı istiyordu? Onları tanımadığını mı ima etmek istiyordu? Tıpkı Firavun'un yüce Allah hakkında, "Âlemlerin rabbi de kimdir?" (Şuarâ, 23) demesi gibi. Bir de yüce Allah'ın bize aktardığı şekliyle Mekkeli kâfirlerin Peygamberimizi kastederek söyledikleri şu sözün örnek gösterebiliriz: "Kâfirler seni gördükleri zaman, seni alaya alırlar: 'Sizin tanrılarınızı diline dolayan bu mu?' diye. Oysa kendileri Rahman'ın zikrini kabul etmiyorlar." (Enbiyâ, 36)

Ancak Hz. İbrahim'in, babası Azer'le konuşurken son derece edepli bir tavır takınması bu ihtimali ortadan kaldırıyor. Nitekim babası onu kovup taşlamakla tehdit ederken bile ona şöyle söylüyordu: *"Selâm sana, dedi, senin için Rabbimden mağfiret dileyeceğim. Doğrusu O, bana çok lütufkârdır."* (Meryem, 47)

Bu bakımdan Hz. İbrahim'in, babasıyla ilk defa bu tür önemli bir meseleyle ilgili olarak konuşurken alaycı bir tavır takınmış olması, izlerindenden onun inançlarını küçümsediğini ima etmesi, dolayısıyla onun asabiyetini ve putperestlik gayretini galeyana getirmesi uzak bir ihtimaldir. Nitekim yüce Allah İbrahim'in hanif dini sayılan İslâm dininde putperestlerin ilâhlarına sövmeyi yasaklamıştır. Çünkü Müslümanların putlara sövmeleri onların Müslümanlara karşılık vermek gerekçesiyle âlemlerin rabbi olan gerçek ilâha sövmelerine neden olabilir. Yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Allah'tan başka yalvarıp taptıklarına sövmeyin; sonra onlar da bilmeyerek haksızlıkla Allah'a söverler."* (En'âm, 108)

Ardından Hz. İbrahim, babası Azer ve soydaşlarıyla putlar hakkın-da tartıştıktan sonra onların kulluk sundukları diğer ilâhları olan yıldız, ay ve güneşle meşgul olmaya başlıyor. Bir yıldız gördüğü zaman, *"Budur rabbim!"* diyor. Sonra ayın daha parlak olduğunu görünce, *"Budur rabbim!"* diyor. Güneşin ondan da parlak olduğunu görünce de, *"Budur rabbim, bu daha büyüktür!"* diyor. Bu ifadeler de aynı şekilde hayatında hiç yıldız, ay ve güneş görmemiş bir insanın ağzından çıkacak sözlerdir. Bunun açık kanıtı güneşle ilgili olarak söylediği şu sözlerdir: *"Budur rabbim, bu daha büyük..."* Çünkü bunlar güneşin, ayın ve yıldızların ne olduğunu bilmeyen bir insanın söyleyeceği sözlerdir. Fakat insanların bunlara boyun eğdiklerini, kulluk sunduklarını, kurbanlar adadıklarını görüyor. Nitekim tarih Babilîlerin gök cisimlerinden olan yıldızlara, aya ve güneşe taptıklarını ve onlara kurbanlar adadıklarını kanıtlamaktadır.

Meselâ kadın mı, erkek mi olduğu belli olmayan bir insan karartısı gördüğü zaman, "Bu kimdir?" diye sorarsın. Bunu söylerken karartı hâlindeki şahsı soruyorsun. Çünkü sadece karartının bir insan olduğunu biliyorsun. Bu durumda sana, "Falan kadındır veya falan erkek-

tir." diye cevap verilir. Aynı şekilde, insan, hayvan veya cansız bir varlık olduğu belli olmayan bir karartı gördüğün zaman da, "Bu nedir?" diye sorarsın. Bununla da karartıyı veya işaret edilen nesneyi kastedersin. Çünkü maddî bir varlık olduğundan başka onun durumuna ilişkin olarak herhangi bir bilgiye sahip değilsin. Bu sefer sana, "Bu Zeyd'dir veya falan kadındır ya da falan cismin karartısıdır" diye cevap verilir. Bu durumların tümünde, mesele hakkında bilgi sahibi olmadığın için, söz konusu nesnelerin akıl sahibi oluşları, dışı veya erkek oluşları hakkında gözetilmesi gerekenleri, kendi bilgin oranında göz önünde bulundurursun. Fakat gerçeği bilen insanın hakikati göz önünde bulundurarak cevap vermesi bir zorunluluktur.

Hz. İbrahim'in, *"Budur rabbim!"* ve *"Budur rabbim, bu daha büyüktür!"* şeklindeki sözlerinden anlaşıldığı kadarıyla o, güneşin gerçek mahiyetini bilmiyordu. Sadece doğduğunu, aydan ve yıldızdan daha büyük olduğunu, insanların ona kulluk sunduklarını, ibadet ettiklerini biliyordu. Bu gibi bilinen varlıklara hiç kuşkusuz "haza=bu" zamiriyle işaret edilir. Ama onun güneş olduğu, bir cisim veya aydınlık veren bir yüzey olduğu, yeryüzünü ışıklarıyla aydınlattığı, bu sayede gece ve gündüzü oluşturduğu, ayın veya yıldızın geceleyin doğudan doğup batıdan battıkları, sözlerinden anlaşıldığı kadarıyla onun tarafından bilinmemektedir. Eğer bütün bunları bilseydi, güneşi kastederken, "hazi-hi" kelimesini kullanarak "hazihi rabbî, hazihi ekberu" derdi. Nitekim bundan sonra bu inceliği kavradığı için Nemrut'la tartışırken bu inceliği göz önünde bulundurarak konuşuyor: *"Allah güneşi doğudan getirir, sen de onu batıdan getir."* (Bakara, 258) Güneşe "biha" zamiriyle işaret ediyor, "bihi" zamiriyle değil [çünkü "şems=güneş", lafız itibarıyla müennestir] ve "onu (bihi) batıdan getir." demiyor.

Yine yüce Allah'ın bize aktardığı şekliyle babasına ve soydaşlarına şunları söylüyor: *"...Neye tapıyorsunuz?" demişti. 'Putlara tapıyoruz, onların önünde ibadete duruyoruz.' dediler. 'Peki, dedi, siz dua ettiğiniz zaman onlar sizi işitiyorlar mı? Yahut size fayda veya zarar verebiliyorlar mı?' 'Hayır, ama babalarımızın böyle yaptıklarını gördük.' dediler."* (Şuarâ, 70-74) Burada Hz. İbrahim, onların tanrılarından söz ederken, ne anlamına gelen ve akıl sahibi olmayan şeyler hakkında

kullanılan "ma" soru edatını kullanıyor. Çünkü henüz onların gerçek mahiyetlerine ilişkin olarak pek bir şey bilmemektedir. Daha sonra onlar, putlarından söz ederken onların irade ve bilinç sahibi olduklarına inanmadıklarından onlarla bağlantılı olarak dişile işaret edilen "leha" kelimesi kullanılıyor ve "fenezillu leha=onların önünde ibadete duruyoruz" deniliyor.

Daha sonra bunların tanrı olduklarına inandıklarını duyunca, bir tanrıda olması gereken yarar ve zarar verme, çağrıyı işitme gibi niteliklerle bunları bir arada değerlendiriyor; bundan sonra, onlardan söz ederken akıl sahibi varlıklarla ilgili zamirleri kullanıyor. Sonra putların kırılması kıssasında, *"Eğer konuşuyorlarsa onlara sorun."* deyince soydaşları, *"Sen bunların konuşmadıklarını biliyorsun."* cevabını vererek onların akıl sahibi olmadıklarını ortaya koyuyorlar. Bunun üzerine Hz. İbrahim onlarla ilgili olarak akıl sahibi varlıklara has kullanımları kullanmıyor ve onların tutarsızlıklarını ortaya koyan şu cevabı veriyor: *"Siz Allah'ı bırakıp da size hiçbir fayda ve zarar vermeyen şeylere mi tapıyorsunuz? Yuh size ve Allah'tan başka taptıklarınıza! Aklınızı kullanmıyor musunuz siz?"* (Enbiyâ, 66-67)

Burada bir zorlamaya gidip onun, güneşe işaretlerle "hazihi" yerine "haza" kullanıp, *"Bu rabbimdir, bu daha büyüktür!"* derken, güneşin cismini veya işaret edilen şeyi kastettiğini söyleyemeyiz. Ya da onun konuştuğu Süryanice'de Arapça'nın dışındaki birçok dilde olduğu gibi diş ve erkek varlıklar hakkında farklı kullanımlar olmadığını söylememiz tam anlamıyla bir zorlama olur. Kaldı ki Hz. İbrahim aynı güneşle ilgili olarak kralla tartışırken, *"Allah güneşi doğudan batıya getirir, sen de onu batıdan getir."* (Bakara, 258) diyor ve "biha" zamirini kullanıyor. Burada Kur'ân onun anadilinde güneşin niteliğine işaret etme gereğini duymazken, neden önceki ifadede anadilinde güneşin vasfedildiği şekilde nitelendirilmesini özellikle gündeme getiriyor. Özel olarak bu bağlamda *"Haza...=Bu rabbimdir, bu daha büyüktür"* demesine yer veriyor?

Aynı soru, putların durumunu soydaşlarından sorarken kullandığı o ifade için de geçerlidir: *"Sizin şu karşısında durup taptığınız heykeller nedir?"* (Enbiyâ, 52) Yine bir keresinde dua ederken şu ifadeyi kullanı-

yor: *"Beni ve oğullarımı putlara tapmaktan uzak tut. Rabbim onlar insanlardan birçoğunu şaşırttılar."* (İbrâhîm, 35-36) [Her iki ifadede gözetilmesi gereken nitelik gözetilmiş ve müennes kelimeleri (hazihi, innehunne, azlelne) kullanılmıştır.]

Aynı şekilde onun (a.s) güneş için erkeklere ait işaret zamirini kullanarak tanrıyı dişilikten tenzih etmeyi amaçladığını da söyleyemeyiz. Veya burada müptedanın habere tâbi kılındığını da söylemek mümkün değildir. Bununla müzekker olan "rabbî" ve "ekber" sözcüklerini kastediyoruz. Bütün bunlar hiçbir kanıta dayanmayan zorlama yorumlarıdır. Yakında bu hususta geniş değerlendirmede bulunacağız.

Özetleyecek olursak, bu ve benzeri ayetlerde yüce Allah'ın tevhidi olumlama ve şirki olumsuzlama bağlamında İbrahim'in babasına ve soydaşlarına söylediğini aktardığı sözler gösteriyor ki, Hz. İbrahim, bundan önce babasının ve soydaşlarının yaşadığı ortamdan farklı bir ortamda yalnız başına yaşıyordu. Bu yüzden insan topluluklarında toplumsal yaşama egemen olan yasaları ve evrensel olguları, bunların işleyişinin ayrıntılarını bilmiyordu. Bütün bunlar olgunlaşma ve eğri ile doğruyu ayırt etme çağının başlarında, yalnızlıktan kurtulup babasının yanına gelmesinden hemen sonra meydana geliyordu. İbrahim yalnızlık hayatından çıkıp toplumsal yaşama adım atarken, babasının yanında kulluk sunulan putları görmüştü. Bunların mahiyeti ile ilgili olarak babasına birtakım sorular yöneltmiş ve babasının dikkatini bu noktanın üzerinde yoğunlaştırdıktan sonra bunların tanrısallıkları hakkında onunla tartışmış, karşı kanıtlar sunarak babasını cevap veremez hâle getirmişti. Ardından putların mahiyetiyle ilgili olarak soydaşlarıyla tartışmış ve onları hayretler içinde bırakmıştı.

Daha sonra onların kulluk sundukları putların rableri olan yıldızlara, aya ve güneşe yönelmiş, peş peşe her birinin tanrı olması varsayımı üzerinde durmuş ve onları dikkatle gözlemlemişti. Bunlar batıkça tanrılıklarını reddetmiş, onlara yönelik kulluğun geçersizliğini somut olarak kanıtlamıştı. Ayetlerin zahirinden anladığımız kadarıyla bir gün ve bir gece boyunca bunların tanrılıkları varsayımını somut olarak gözlemleyerek her birinin tanrı olamayacağını gözler önüne sermiştir. En sonunda şunları söyleyerek saf tevhit inancına yönel-

miştir: *"Ben yüzümü tamamen, gökleri ve yeri yoktan var edene çevirdim ve artık ben ortak koşanlardan değilim."* İleride açıklayacağımız gibi Hz. İbrahim'in bu gözlemi, iki gün ve bir gecede gerçekleştiğini düşünüyoruz.

Hz. İbrahim (a.s) evrenin bir yaratıcısının olduğunu, gökleri ve yeri birinin yoktan var ettiğini ve o birinin de bu konuda eşi ve ortağı bulunmayan yüce Allah olduğunu biliyordu. Onun araştırdığı mesele, acaba insanların bu arada bizzat İbrahim'in O'nun yarattığı varlıklardan, örneğin güneş, ay ve diğer gök cisimlerinden O'nun dışında başka bir tanrısının olup olmadığıydı. Onun öğrenmek istediği, insanların işlerini düzenleme ve yönlendirmede Allah'la beraber başka ilâhların etkisinin olup olmadığıydı. Yoksa Allah tek ve ortaksız mıydı, bütün evreni tek başına mı yönetiyordu?

Hz. İbrahim'in gözlemleri sonucu yaşadığı bu sürecin her aşamasında yüce Allah ona yardım ediyor, ona destek veriyordu. Göklerin ve yerin melekûtunu ve onlar üzerindeki hükümlerini gözlerinin önüne seriyordu. Onun mübarek nefsinin yaratma ve düzene koyma bakımından bütün eşyanın Allah'la irtibat kurduğu yöne yöneltiyordu. Bu yüzden herhangi bir şey gördüğünde, onun özyapısından ve bu öz yapısının etkilerinden önce onun yüce Allah'a mensubiyetini ve Allah'ın onu var edişini ve varlık âleminde yönlendirmişini gözlemliyordu. *"Böylece biz İbrahim'e göklerin ve yerin melekûtunu gösteriyorduk..."* ifadesi bunu vurgulamaya yöneliktir. *"İşte bunlar, kavmine karşı İbrahim'e verdiğimiz hüccetlerdir. Dilediğimizi derecelerle yükseltiriz. Şüphesiz Rabbin hikmet sahibidir, bilendir..."* ayeti de aynı anlamı içermektedir. Ayrıca şu ayetten de aynı anlamı algılamak mümkündür: *"Andolsun biz, daha önceden İbrahim'e de doğru yolu bulma yeteneğini vermiştik. Zaten biz onu biliyorduk."* (Enbiyâ, 51)

Ayrıca yüce Allah'ın bize aktardığı İbrahim'in, babasına yönelik olarak sarf ettiği şu sözler de aynı mesajı vurgulamaya yöneliktir: *"Babacığım, bana, sana gelmeyen bir bilgi geldi; bana uy, seni düzgün yola iletirim."* (Meryem, 43) Bunun gibi daha birçok ayeti örnek gösterebiliriz.

Daha sonra Hz. İbrahim tanrılık iddiasında bulunan kral Nemrut'la

tartışıyor. Eski dönem zorbalarının büyük bir kısmı böyle iddialarda bulunurlardı ve zaten putperestlik de bu tür ortamlarda gelişmiştir. Kralın tanrılık iddiasında bulunduğu kavminin başka tanrıları da vardı. Birçok puta kulluk sunuyorlardı. Aralarında bazıları putların da rabbi olduklarına inandıkları güneşe, aya ve Kur'ân'da sözü edilen Zühre Yıldızı olması ihtimali bulunan yıldızla tapıyordu.

Ayetlerden algıladıklarımızı kısaca bu şekilde özetleyebiliriz. İnşallah gücümüz oranında bunların ayrıntılarını sunacağız.

74) Hani İbrahim, babası (amcası) Azer'e demişti ki: "Sen putları tanrılar mı ediniyorsun?..."

Yedi kıraatte "Azere" şeklinde okunur. Bu da onun "ebihi=babası" kelimesine yönelik açıklama amaçlı atıf (atf-ı beyan) veya bedel olduğu anlamına gelir. Bazı kıraatlerde ise "Azeru" şeklinde okunur. Bu da kelimenin nidadan dolayı merfu ve münada olduğunu gösterir. Bu durumda cümlenin takdirî açıklaması şöyledir: "Ey Azer, sen putları mı ilâh ediniyorsun?" Kıraatler arasında, "E Ezren tettehizu" şeklinde bir okuyuş da sayılmıştır. Yani baştaki hemzelerden biri istifham edatı şeklinde kabul edilmiş ve sözcük "ezren" şeklinde okunarak "ezire / ye'zeru" fiilinin mastarı kabul edilmiştir. Bu hâliyle sözcüğün anlamı "kuvvet"tir. Dolayısıyla ayetten kastedilen anlam şudur: "İbrahim babasına demişti ki: Sen güçlenmek ve kuvvet sahibi olmak için mi putları tanrı ediniyorsun?"

Tefsir bilginleri ilki meşhur, ikincisi ise nadir ve şaz olan bu kıraatlerde "Azer" sözcüğü üzerinde farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Bunun babasının ismi mi, yoksa güç alan anlamında övgü; ya da topal veya kambur vb. anlamda yergi maksadıyla kullanılan bir lakap mı olduğu hususunda görüş ayrılıkları vardır. Bu ihtilâfların kaynağı da bazı rivayetlerde İbrahim'in babasının adının "Târah" veya "Târahk" olarak zikredilmesidir. Tarihsele kaynaklar da bu rivayetleri destekler mahiyettedir. Bugün elde bulunan Tevrat'ta İbrahim'in (a.s) babasının adı "Târahk" şeklinde geçer.

Yine ayette geçen "baba" sözcüğünün öz baba, amca veya annenin babası yahut sözü dinlenen büyük anlamında kullanıldığı hususunda

da tefsir bilginleri arasında ihtilâflar vardır. Bu ihtilâfların kaynağı da rivayetlerdir. Bu rivayetlerin bazısına göre, adı geçen kişi İbrahim'in babasıydı. İbrahim Peygamber kıyamet günü ona şefaate edecek, fakat o şefaate uğramayacak; tersine yüce Allah onu kıyamet günü kokuşmuş bir sırtlana dönüştürecek ve İbrahim ondan uzaklaşacaktır. Bazı rivayetlerde onun İbrahim'in babası olmadığı, babasının Allah'ın birliğine inandığı, müşrik olmadığı ve Peygamber efendimizin (s.a.a) atalarının müşrik olmadıkları, tümünün tevhit inancı üzere oldukları belirtilmektedir. Bunun gibi daha birçok rivayet vardır.

İbrahim Peygamber'le (a.s) ilgili olarak aktarılan diğer hususlar üzerinde de çeşitli ihtilâflar baş göstermiştir. Bunların bir kısmı son derece ilginçtir. Eski Ahit'te ona yakıştırılan bazı kıssalara da rastlamak mümkündür. Oysa Allah'ın dostu, bir peygamber ve resul olarak İbrahim bu tür yakıştırmalardan uzaktır.

Tefsir bilginleri, bu hususta sözü o kadar uzatmışlardır ki, zaman zaman tefsir biliminin kalıplarının, kurallarının dışına da taşımışlardır. Araştırmacının perspektifinden ayetlerin anlamlarının algılanması demek olan tefsir biliminin bu tanımı yerle bir edilmiştir. Daha geniş bilgi edinmek isteyenler rivayet tefsirlerine ve ayrıntılı tefsir kitaplarına başvurabilirler.

İbrahim Peygamber'in başından geçenleri aktaran ayetler üzerinde düşündüğümüz zaman elde ettiğimiz anlam şudur: İbrahim Peygamber soydaşlarının arasına karıştığı ilk anda, Kur'ân'da babası olduğu zikredilen bir adamın durumunu merak ederek sorguluyor. Bu adamın putlara tapmaktan vazgeçip kendisinin temsil ettiği tevhit dinine tâbi olmasını, böylece kendisini hidayete erdirmesini ısrarla istiyor. Bu isteğinde o kadar ısrarlı davranıyor ki, sonuçta babası onu kovuyor ve kendisinden uzaklaşmasını emrediyor. Ayeti dinliyoruz:

"Kitapta İbrahim'i de an; gerçekten o, çok doğru bir peygamberdi. Babasına demişti ki: 'Babacığım, işitmeyen görmeyen ve sana hiçbir yararı olmayan şeylere niçin tapıyorsun? Babacığım, bana, sana gelmeyen bir bilgi geldi; bana uy, seni düzgün yola iletirim...' Ey İbrahim, dedi, sen benim tanırlarımdan yüz mü çeviriyorsun? Eğer vazgeçmezsen, andolsun seni taşlarım. Uzun süre benden ayrıl, git."

(Meryem, 41-46)

Babasının bu tepkisine karşın İbrahim ona esenlik diliyor ve kendisi için Allah'tan bağışlanma dileyeceğini vaat ediyor. Belki de Hz. İbrahim onun iman edeceğini, hidayete erip mutluluğa kavuşacağını umuyordu. Kur'ân'ı dinlemeye devam ediyoruz: *"İbrahim: Selâm sana, dedi, senin için Rabbimden mağfiret dileyeceğim. Doğrusu O, bana çok lütufkârdır. Sizden de, Allah'tan başka yalvardıklarınızdan da ayrılıyor ve yalnız Rabbime yalvarıyorum. Umarım ki Rabbime yalvarmakla bahtsız olmam."* (Meryem, 47-48)

İkinci ayet, İbrahim Peygamber'in babasına yönelik bağışlanma dileme vaadinin salt dünya hayatıyla ilgili olduğuna ilişkin güzel bir ipucudur. Yani, babası kâfir olarak kalmasına rağmen veya küfür üzere olduğunu bilmeden ölmesi durumunda Hz. İbrahim'in kıyamet günü ona şefaate edeceği gibi bir durum söz konusu değildir.

Sonra yüce Allah İbrahim'in bu vaadini yerine getirişini ve babası için bağışlama dileyişini anlatıyor. Kur'ân şöyle diyor: *"Rabbim, bana hüküm (doğru ilim ve amel) ver ve beni salihler arasına kat. Sonra gelenler arasında bana, bir doğruluk dili nasip eyle. Beni nimet cennetinin vârislerinden kıl. Babamı da bağışla. Çünkü o, sapıklardandı. Kul-ların diriltilecekleri gün, beni utandırma. O gün ki, ne mal, ne de oğullar yarar vermez. Ancak Allah'a sağlam ve temiz kalp getiren yarar görür."* (Şuarâ, 83-89) *"Çünkü o, sapıklardandı."* ifadesinden anlaşıldığı kadarıyla Hz. İbrahim, babasının ölümünden veya kendisinin ondan uzaklaşmasından sonra dua etmiştir. Bunu ifadenin orijinalinin [innehu kane min'ez-zâllîn] başındaki "kane" edatından çıkarıyoruz. Ayetin devamında yer verilen sözlerinden anlaşıldığı kadarıyla Hz. İbrahim, sırf verdiği sözün sorumluluğundan kurtulmak için dua etmiştir. Âdetâ şöyle diyor: *"Kıyamet günü şu sapığı bağışla..."* Sonra da kıyamet gününü şu şekilde vafediyor: *"O gün temiz bir kalple gelmekten başka hiçbir şeyin yararı olmaz!"*

Yüce Allah bir ayette -onun dua edişini mazur göstererek- bu gerçeği şu şekilde ortaya çıkarıyor: *"Akriba bile olsalar, cehennem halkı oldukları belli olduktan sonra Allah'a ortak koşanlar için mağfiret dilemek; ne peygamberin, ne de inananların yapacağı bir iş değildir. İb-*

rahim'in, babası için mağfiret dilemesi, sadece ona verdiği bir sözden ötürü idi. Fakat onun, bir Allah düşmanı olduğu, kendisine belli olunca ondan uzak durdu. Gerçekten İbrahim, çok yumuşak huylu ve pek sabırlı idi." (Tevbe, 113-114) Ayetin akışı gösteriyor ki, Hz. İbrahim bu duayı dünya hayatında yapmış ve dünyadayken babasından uzaklaşmıştır, onunla ilişkilerini kesmiştir. Yani kıyamet günü ona dua edip sonra ondan uzaklaşacak değildir. Çünkü ayetin akışı genel bir yasaklama içeren yasama niteliklidir. Bundan da İbrahim'in duası istisna tutulmuştur. Bunun da gerçekte onun sözünü tutma hususundaki titizliğinden kaynaklandığı belirtilmiştir. İleride kıyamet günü olacak bir şeyi, dünyada gerçekleşen yasama nitelikli bir hükümden istisna etmenin, sonra kıyamet günü gerçekleşecek bir uzaklaşma fiilinden söz etmenin mantığı yoktur.

Özetle; yüce Allah, İbrahim Peygamber'in, babası için dua edişinden, sonra ondan uzaklaşmasından söz ediyor. Bütün bunlar İbrahim'in hayatının ilk dönemlerinde gerçekleşmiştir ve o sırada henüz kutsal topraklara hicret etmemiştir. Bunu, onun hakkı istemesinden, salihlere katılmayı ve salih evlâtlara sahip olmayı istemesinden anlıyoruz. Nitekim önceki ayetlerde geçen şu ifadeden bu husus anlaşılıyor: *"Rabbim, bana hikmet bahşet ve beni salihlere kat."* Aynı şekilde İbrahim'in babasından ve soydaşlarından uzaklaşmasını ve babası için mağfiret dilemeyi istisna edişini içeren ayetten de bunu anlayabiliriz: *"İbrahim'de ve onunla beraber bulunanlarda sizin için güzel bir öğüt vardır; onlar kavimlerine: 'Biz sizden ve sizin Allah'tan başka taptıklarınızdan uzağız. Sizin taptıklarınızı tanımıyoruz. Siz, bir tek Allah'a inanıncaya kadar sizinle bizim aramızda sürekli bir düşmanlık ve nefret belirmiştir.' demişlerdi. Yalnız İbrahim'in, babasına: 'Senin için mağfiret dileyeceğim; fakat Allah'tan gelecek hiçbir şeyi senden savamam.' demesi hariç."* (Mümtehine, 4)

Sonra yüce Allah İbrahim Peygamber'in (a.s) kutsal topraklara hicret etmeye karar verişini, salih evlâtlar istemesini anlatıyor: *"Ona bir tuzak kurmak istediler, biz de onları alçak düşürdük. İbrahim dedi ki: Ben Rabbime gideceğim, O beni doğru yola iletecek. Rabbim, bana iyilerden lütfet."* (Sâffât, 100)

Sonra yüce Allah onun kutsal topraklara gidişini ve kendisine salih evlâtlar bahşedişini anlatıyor: *"Ona bir tuzak kurmak istediler. Biz de, asıl kendilerini hüsrana uğrattık. Onu ve Lut'u kurtarıp, âlemlere bereketli kıldığımız yere getirdik. Ona İshak'ı hediye ettik, üstelik Yakub'u da fazladan verdik. Hepsini de iyi insanlar yaptık."* (Enbiyâ, 70-72) *"İşte onlardan ve onların Allah'tan başka taptıklarından ayrılınca, biz ona İshak'ı ve Yakub'u armağan ettik ve hepsini de peygamber yaptık."* (Meryem, 49)

Bir başka yerde yüce Allah, Mekke'de dua edişinden söz ediyor. Bu, kutsal topraklara hicret edip orada çocukları dünyaya geldikten ve İsmail'i Mekke'ye yerleştirerek kenti kurmasından ve Kâbe'yi inşa etmesinden sonraki döneme rastlayan bir olaydır. Kur'ân'da ondan aktarılan son sözlerdir bunlar:

"Bir zaman İbrahim şöyle demişti: Rabbim, bu şehri güvenli kıl, beni ve oğullarımı putlara tapmaktan uzak tut... Rabbimiz, ben çocuklarımdan bazısını, senin Haram Evi'nin yanında, ekinsiz bir vadiye yerleştirdim. Rabbimiz, namazı kılınlar diye... İhtiyarlık çağımda bana İsmail ve İshak'ı lütfeden Allah'a hamdolsun. Şüphesiz Rabbim duayı işitendir... Rabbimiz, hesabın görüleceği gün, beni, anamı-babamı ve müminleri bağışla." (İbrâhîm, 35-41)

Bu ayet, akışı itibarıyla ve diğer karinelerin de desteğiyle gösteriyor ki, Hz. İbrahim'in dua ettiği babası, daha önce yüce Allah'ın, *"Babası Azer'e..."* ifadesinde işaret ettiği kimseden ayırdır. Çünkü açıkça görüldüğü gibi, ayetler İbrahim'in, sırf sözünü tutmak için ona dua ettiğini, sonra onun Allah düşmanı olduğunu anlayınca kendisiyle ilişkilerini kestiğini ifade etmektedir. Daha önce ilişkisini kestiği ve ondan ayrılarak Rabbine sığındığı birine yeniden dua etmesinin mantığı yoktur. Şu hâlde, babası Azer, onun bu son duasında annesiyle birlikte zikredip dua ettiği öz babasından başka birisidir.

Bu son duasının içerdiği en latif kanıt ise, "valideyye" sözcüğünün kullanılmış olmasıdır. "Valid" ifadesi Arapça'da ancak öz baba için kullanılır. O da insanın doğumuna sebep olan kimse anlamına gelir. Önceki duasında ise, *"Babamı da bağışla. Çünkü o sapıklardandı."* demişti. Bu ayette "eb" sözcüğü kullanılıyor. Tefsirini sunduğu-

muz ayetlerde ise, onun babası Azer'den söz ediliyor ve yine baba kelimesi "eb" şeklinde geçiyor. Arapça'da "eb", dede ve amca için de kullanılır. Kur'ân'da bu kullanımın örneklerine tanık oluyoruz. Meselâ bir ayette şöyle buyruluyor: *"Yoksa Yakub'a ölüm gelip çattığı zaman orda mı idiniz? O zaman Yakup oğullarına, 'Benden sonra neye tapacaksınız?' dedi. Dediler ki: Senin Allah'ın ve babaların İbrahim, İsmail ve İsha-k'ın ilâhî olan tek ilâha tapacağız. Biz O'na teslim olanlarız."* (Bakara, 133) İbrahim Yakub'un dedesidir, İsmail de amcasıdır. Bu ayette her ikisi için de "eb" yani baba niteliği kullanılmıştır. Bir diğer ayette ise, Yusuf Peygamber'in sözleri olarak şöyle buyruluyor: *"Babalarım İbrahim, İshak ve Yakub'un dinine uydum."* (Yûsuf, 38) İshak Yusuf'un dedesidir, İbrahim de babasının dedesi. Bu ikisi için de "eb" kelimesi kullanılmıştır.

Bundan da anlaşılıyor ki, ayette sözü edilen Azer, İbrahim'in öz babası değildir. Baba niteliğini gerektirecek ve İbrahim'in kendisine "babacığım" demesine neden olacak manevî bir babalığı söz konusuydu. Dilde dedeye, amcaya, öz babadan sonra anneyle evlenen insana, insanın işlerinin yönetimini üstlenen kimselere ve sözü dinlenen büyüklerle baba demek caizdir. Bu, sırf Arapça'ya özgü bir durum da değildir. Bu ve benzeri hususlar da diğer diller de Arapça gibi geniş bir kullanım alanına sahiptirler. Bütün dillerde edebî sanatların el verdiği oranda etkili anlatım ve anlaşma için anne, amca, kardeş, baş, göz, ağız, el, pazı ve parmak gibi sözcükler son derece geniş bir anlamsal yelpazede kullanılırlar.

Buraya kadar yapılan açıklamalardan şu hususlar ortaya çıkıyor: **Birincisi:** Rivayetlerde, tarihsel metinlerde ve edebî kaynaklarda İbrahim'in babası hakkında, Azer lafzıyla ilgili olarak, özel isim yahut övgü veya yergi anlamını içeren bir lakap yahut bir put ismi olması hususunda baş gösteren ihtilâflar üzerinde durmaya değmez. Bunlar üzerinde durmakla ayetin anlamının belirginleşmesine herhangi bir katkıda bulunmuş olmayız.

Kaldı ki, bu bağlamda aktarılan değerlendirmelerin çoğu dayanak-tan yoksun zorlamalardır. Ayrıca "Azere ettehizu esnamen aliheten= Azer, putları mı ilâh edindin?" cümlesiyle ilgili olarak garip terkipler kurula-

rak ya ayetin zahirî anlamı ifsat edilmiş ya da akışının bozulmasına neden olunmuştur. Örneğin takdim ve tehir yapıldığı, bazı ifadelerin hafız veya takdir edildiği söylenmiştir?

İkincisi: İbrahim'in öz babası Azer değildir. Fakat Kur'ân onun öz babasının adını zikretmemiştir. Babasının adı rivayetlerde geçer ve Tevrat'taki isimlendirme de bunu doğrular niteliktedir. Tevrat'ta, babasının adının "Târah" olduğu belirtiliyor.

Asıl şaşkınlık veren şey, bazı araştırmacıların söyledikleri şu tür sözlerdir:

"Kur'ân peygamberlerin ve ümmetlerin tarihinden kesitler aktarırken, geçmiş ulusların başından geçen olayların bazısını hikâye ederken son derece önemli hususları ihmal eder. Oysa bunlar kıssaların özünü oluştururlar. Örneğin olayın meydana geldiği tarih, yer, doğal koşullar, sosyal ve siyasal durum anlatılmaz. Bunlar ise olayın meydana gelişinde belirleyici rol oynarlar. Üzerinde durduğumuz kıssada da aynı durum söz konusudur. Çünkü Hz. İbrahim'in kıssasının gerçek mahiyetini bilmek için babasının adını, soyunu, tarihini, doğduğu zamanı, gençlik yıllarını, davete başlamasını ve hicret ettiği tarihi bilmek gerekir."

"Bunun nedeni, Kur'ân'ın kıssalarını aktarırken sağlam bir yöntemi esas almasıdır. Bununla gerçek hikâye sanatının ulaştığı hedef gözetilir. Buna göre hikâyeyi anlatan kişi, amacına en iyi bir şekilde ulaşmak için mümkün olan her yola baş vurur. Anlattığı hikâyenin doğru veya yalan olması pek önemli değildir. Amaca hizmet etmesi yeterlidir. Kıssanın meydana geldiği tarih, yer, ortaya çıktığı ortam bilinmesede olur. Aynı şekilde Kur'ân da amacına, yani insanlığı mutluluğa ulaştırma hedefine varmak için davetin yapıldığı zamanda insanlar arasında yaygın olan veya Ehlikitap kaynaklarında geçen kıssaları alabilir. Bunların sahih ve güvenilir olmaları şart değildir. Hatta tamamen hayal ürünü de olabilir. Nitekim Musa ve arkadaşının [Yuşe' b. Nûn] kıssasının, ölüm korkusuyla yurtlarını terk eden binlerce ileri gelenlerin kıssasının vb. kıssaların bu türden kıssalar oldukları söylenmiştir. Öykü sanatı buna engel değildir. Önemli olan öyküyü anlatan

kişinin bunun amacına ulaşması için en etkili ve kısa yol olduğunun bilincinde olmasıdır..."

Yukarıdaki değerlendirme yanlıştır. Çünkü öykü sanatı için söyledikleri doğru olsa da bunu Kur'ân'a uyarlamak doğru değildir. Çünkü Kur'ân bir tarih kitabı veya hayal ürünü öyküleri içeren bir metin değildir. O, önünden ve arkasından batılın bulaşmadığı aziz kitaptır. Kur'ân kendisinden Allah'ın kelâmı diye söz eder. Haktan başka bir şey söylemediğini belirtir. Haktan sonra da batıldan başka bir şeyin olmadığını ifade eder. Hakkı savunmak için batılın yardımına baş vurulmayacağını dile getirir. Hidayet için sapıklığın desteğine ihtiyaç duyulma-yacağını söyler. Hakka ve dosdoğru yola ileten kitap olduğunu vurgular. Kendisine yönelenlere ve karşı çıkanlara hüccet ve kanıt olduğunu anlatır. Buna ilişkin birçok ayet vardır. Bu ayetleri teker teker burada ele almaya gerek yoktur. Böyleyken Kur'ân'ın içerdiği ifadelelerin maksatlarını inceleyen bir kimse onun batıl bir görüşü, yalan bir kıssayı, bir hurafeyi veya hayal ürünü bir hikâyeyi içerdiğini nasıl söyleyebilir?

Allah'a, Peygamberi'ne ve Peygamber'in getirdiği dine iman etmenin; Kur'ân'ın batıl, yalan veya hurafe bir şeyi içerdiği ihtimalini olumsuzlamayı gerektirdiğini -gerçekte öyle olsa da- söylemek istemiyorum. Normal bir akla sahip, sağlıklı düşünmesini bilen her insanın görevinin Kur'ân'ı olumlamak suretiyle ona uymak olduğunu, her türlü yanlış ve sürçmeyi ondan olumsuzlamak durumunda olduğunu, gerek maksatlara ulaştırma amacına yönelik araçlarda ve gerekse bizzat bu maksatlar bağlamında bu olumsuzlamanın bir zorunluluk olduğunu -gerçekte öyle olsa da- belirtmek de istemiyorum.

Sadece şunu söylüyorum: Bir kitap ilâhî kelâm olduğunu ve insanların gerçek mutluluğa ulaştırılmaları için indirildiğini, insanları hakka dayalı olarak gerçeğe ilettiğini iddia ediyorsa, böyle bir kitabı tefsir eden, maksatlarını ve hedeflerini açıklamak isteyen bir insanın görevi, onun doğru söylediği varsayımından hareket etmedir. Onun verdiği haberlerde, yaptığı açıklamalarda, ortaya koyduğu kanıtlarda, gösterdiği hedeflerde sırf gerçeği söylediğini, hidayete ulaştırmayı amaçladığını, dosdoğru yola iletme esasına dayandığını ve batıl bir unsu-

run ona bulaşmadığını, hak ile bağdaşmayan hiçbir hedefe yöneltmediğini, en küçük bir gevşekliğin ve tutarsızlığın kendisine bulaşmadığı bir amaca ulaştırdığını bir ön kabul olarak göz önünde bulundurmalıdır.

Mutlak olarak hak niteliğine sahip olduğu kabul edilen olgunun amacın gerektirdiği yöntemlerinden birine, hakka davet ettiğini söylemesine rağmen, batılın bulaşması düşünülebilir mi? Bir tasımın hakla batılı ayırıcı olduğu ve ciddiyetsizlikten uzak olup şaka olmadığı söylendiği hâlde, bu sonucu taşıyan bir açıklamaya ciddiyetsizliğin ve gevşekliğin karıştığı, toleransın ağır bastığı nasıl kabul edilebilir? Göklerin ve yerin gaybını bilen Allah'ın kelâmı olan bir söze veya habere cehaletin, çarpıtmanın veya hatanın bulaşması mümkün müdür? Aydınlıktan karanlık veya cehaletten bilgi doğar mı?

Hak bir kelâm olduğunu, ne amaçlarına ve ne de yöntemlerine batıl bir şeyin bulaşmadığını savunan Kur'ân'ın, içeriğini ve ayetlerinin anlamlarını belirginleştirme bağlamında izlenilecek tek yöntem budur.

Fakat birisi Kur'ân'ın "Allah'ın kelâmı olduğuna, yöntemleri ve maksatları itibarıyla salt gerçeği içerdiğine" ilişkin iddialarının doğru olup olmadığını, Eski ve Yeni Ahit ve Avesta gibi diğer kutsal kitapların Kur'ân'ın ele aldığı meselelere yönelik çözümleriyle Kur'ân'ın çözümleri arasında ne gibi benzerlikler veya farklılıklar olduğunu, bu hususta tarihsel, doğal, matematiksel, felsefi veya sosyal alanlarda yapılan bilimsel araştırmaların bulgularının ne yönde olduğunu belirlemek istiyorsa, bunlar tefsir biliminin kapsamına giren konular ve araştırmalar değildir. Tefsir yaptığını söyleyen bir insanın bu gibi konuları ele alması, bunları tefsir yerine sunması caiz değildir.

Kur'ân'ın, "*Hâlâ Kur'ân üzerinde durup düşünmüyorlar mı? Eğer o, Allah'tan başkası tarafından gelmiş olsaydı, onda birbirini tutmaz çok şeyler bulurlardı.*" (Nisâ, 82) söylediği doğrudur. Burada demek isteniyor ki, ortada dolaşan birtakım kuşkular var, insanların kulaklarına çalınan vehimler geziyor ortalıkta. Diyorlarmış ki: "Kur'ân'da çelişki var. Çünkü bir ayetin söylediği bir başka ayetin söylediğinden farklıdır. Ya da bir ayetin içeriğinin hakka ve gerçeğe uygunluğu hususunda ciddi kuşkular vardır. Kur'ân kendisinin hakka ilettiğini söylediğine göre, böyle

bir durum iki ayetin birbirini tutmadığı sonucunu doğurur. Çünkü bu ayet, her ayetin içeriğinin bütünüyle hak olduğunu, buna karşın diğer ayetse içerik bakımından hak olmadığını ortaya koyuyor." Fakat bu ayet, yani "*Kur'ân'ı düşünmüyorlar mı?*" ayeti, Kur'ân'ın bazı ayetleriyle ilgili olarak gündeme gelen kuşkuları diğer bazı ayetlerinin içerdiği açıklamalarla ortadan kaldırmaya yeterli olduğunu açıklıyor. Bazı bölümleriyle ilgili olarak kimi zihinlerde beliren problemleri, anlama güçlüklerini diğer bazı bölümlerinin içeriği aracılığıyla giderme gücüne sahiptir.

Dolayısıyla Kur'ân'ın maksadını, ayetlerinin anlamlarını araştıran bir kimsenin, bazı bölümlerin anlaşılması için diğer bazı bölümlere başvurması gerekmektedir. Bazı bölümlerin içerdiği anlamların netleşmesi için diğer bazı bölümlerin içeriğini bunlara tanık tutmak durumundadır. Kur'ân bir davet ve hidayet kitabıdır. Bir tek adım bile olsa yanlış yapmaz, kendi içinde tutarsızlık barındırmaz. Bir tarih kitabı değildir. Öykü kitabı da değildir. Bu yüzden görevi, tarihsel araştırma yapmak veya öykü sanatının herhangi bir tarzını esas alan bir anlatım üslûbunu benimsemek değildir. Kur'ân'da soyların, neseplerin, zamanların ve mekânların tespiti eğilimi görülmez. Tarihsel bir araştırmanın veya öykü sanatının bigane kalamayacağı başka somut verilere yer vermek gibi bir zorunluluğu yoktur.

Meselâ İbrahim'in Târah b. Nahor b. Seruk b. Reu b. Pelek b. Ever b. Şeleh b. Arpakşat b. Sam b. Nuh olduğunun bilinmesinde ne gibi bir dinsel yarar vardır? Veya onun milattan önce yaklaşık olarak iki bin yıllarında falan kralın zamanında Keldanîler'in Ur Kenti'nde dünyaya geldiğini, şu tarihte doğduğunu, bu kadar süre yaşadığını ve falan yılda öldüğünü bilmek veya bilmemek dinsel davet açısından neyi değiştirecektir?

İbrahim'in hayatıyla ilgili olarak Kur'ân'da yer alan açıklamaları bir araya getireceğiz ve bunları Tevrat'ta ve diğer kitaplarda yer alan tarihi ve kişiliğiyle ilgili açıklamalarla karşılaştıracacağız. Ki bir araştırmacı gerektiği gibi inceleme yapabilsin ve objektif bir gözle değerlendirmelerini yapabilsin, bundan sonra Kur'ân'ın aktardıklarıyla ilgili olarak yargısını versin.

Bununla beraber Kur'ân-ı Kerim yararlı bilgiler için gerekli olan gözetmeyi göz ardı etmemiştir. Evrene, evrenin göksel ve yersel fenomenlerine ilişkin araştırmaları yasaklamamış, geçmiş milletlerin haberlerini, sosyal yasaları ve gelip geçen çağları öğrenmeye, bilginin ve marifetin hakkını vermek için bunlardan yararlanmaya engel olmamıştır. Kur'ân ayetleri her fırsatta bilgiden son derece övgüyle söz ederler. Düşünmeyi, derin analizler yapmayı, gözlemleyerek tefekkür etmeyi teşvik eden ayetlerin sayısı o kadar çoktur ki, bu ayetlerin tümünü buraya almaya gerek yoktur.

"Sen putları tanrılar mı ediniyorsun? Doğrusu ben seni ve kavmini açık bir sapıklık içinde görüyorum."

Ragıp İsfahanî el-Müfredat adlı eserinde şöyle der: Senem; gümüş-ten, bakırdan veya ağaçtan yapılan bir canlı figürüdür. Putperestler bunlara kulluk sunarak onlar aracılığıyla Allah'a yaklaşmayı amaçlıyorlar. Çoğulu "esnam"dır. Yüce Allah şöyle buyurmuştur: "*Sen putları (esnam) tanrılar mı ediniyorsun?*" "...Andolsun putlarınız (esnam) için bir tuzak kuracağım." (el-Müfredat'tan alınan alıntı burada sona erdi.)

Ragıp'ın, putların gümüşten, bakırdan ve ağaçtan imal edildiklerini söylemesi bir örneklendirme niteliğindedir. Putların sadece bunlardan yapılan heykellerle sınırlı oldukları anlamına gelmez. Tam tersine putperestler heykel yapımında kullanabilecekleri her madenden ve taş türlerinden putlar yapabiliyorlardı. Rivayet edilir ki: Yemame'den Hanifeoğulları kabilesi kuruttan bir put yapmıştı. Bazen çamurdan da imal ettikleri olurdu. Kimi zamanlar da sadece çizdikleri bir resimle yetinirlerdi.

Her hâlükârda, bazen putlar soyut bir inancı temsil ederlerdi; gök tanrısı, yer tanrısı ve adalet tanrısı gibi. Bazen de güneş putu, ay putu gibi somut nesneleri de temsil ederlerdi. İbrahim'in soydaşlarının her iki türden de putları olduğu anlaşılıyor. Babil yıkıntılarında yapılan araştırmalar da bunu destekliyor. Onlar bunlara tapmak suretiyle manevî şahsiyetlerini temsil eden tanrılara kulluk sunduklarını düşünüyorlardı. Bu tanrılar aracılığıyla da Allah'a yaklaşmayı amaçlıyorlardı. Eğilişin en son derecesini -kulun tanrısına eğilişi- bunlar için sergilemek, beşer heyulasının en aptal hareketlerinden

biridir. Büyük ve saygıya değer bildikleri bir şeyi temsil için bir heykel dikecekler ve önünde saygı duruşunda bulunup kulluk sunacaklar, var mı bundan daha aptalca bir davranış? Bu davranışın hakikati, yaratılmış olduğu ve Rabbi bulunduğu hâlde, birinin tutup kendi elleriyle yaptığı şey karşısında son derece eğilmesidir!

Putperestlerden biri tutardı, bir ağacı kendi elleriyle yontarak heykel hâline getirirdi. Sonra onu belli bir yere dikerek kulluk sunar, önünde eğilir, alçalırdı. Bu yüzden, "*Sen putları tanrılar mı ediniyorsun?*" ifadesinin orijinalinde geçen "esnam" kelimesi nekre olarak kullanılarak putların basitliği, küçüklüğü vurgulanmak istenmiştir. Çünkü onları kendileri yapmışlardır, kendi elleriyle üretmişlerdir. Nitekim diğer bir ayette yüce Allah, İbrahim Peygamber'in soydaşlarına şöyle söylediğini belirtmektedir: "*Elinizle yonttuğunuz şeylere mi tapıyorsunuz?, dedi.*" (Sâffât, 95)

Kelimenin ayette nekre kullanılarak putların basitliğini, küçüklüğünü vurgulamanın bir diğer nedeni de, ilim ve kudret gibi tanrılığın en belirgin niteliklerinden yoksun olmalarıdır. Nitekim İbrahim Peygamber babasına hitap ederken şunları söylüyor: "*Babasına demişti ki: Babacığım, işitmeyen, görmeyen ve sana hiçbir yararı olmayan şeylere niçin tapıyorsun?*" (Meryem, 42)

Şu hâlde, "*Sen putları tanrılar mı ediniyorsun?*" ifadesinin anlamı şudur: Hiçbir önemi ve değeri bulunmayan putları tanrı mı ediniyorsun? Tanrı demek, önemli ve büyük demektir. Ben seni ve kavmini bu bakımdan apaçık bir sapıklık içinde görüyorum. Bilgi ve güç sahibi bir sanatkârın kendi elleriyle yaptığı bilgi ve güçten yoksun bir sanat eserine kulluk sunmasının ne denli sapıklık olduğu gerçeğini nasıl göremezsiniz?

"*Sen putları tanrılar mı ediniyorsun?*" ifadesi özet biçiminde de olsa İbrahim Peygamber'in soydaşlarına ve babasına yönelttiği birçok kanıt içermektedir. Bu kanıtlar Kur'ân'ın değişik yerlerinde daha ayrıntılı olarak sunulmuşlardır. Ancak bu, İbrahim'in babasıyla ve soydaşlarıyla girdiği ilk tartışmadır. Yüce Allah'ın onun kavmiyle girdiği tartışmalar bağlamında sunduğu bilgiler gösteriyor ki, babası ve soydaşlarıyla putların durumu, sonra yıldızın, ayın ve güneşin tanrılığı üzerine tartışmış, ardından kralla bu bağlamda bir tartışmaya girmiştir.

Yıldızın, ayın ve güneşin tanrılığı çerçevesinde girdiği tartışma, ayetlerin akışından anladığımız kadarıyla, putlarla ilgili tartışmadan sonra gerçekleşmiştir. Olayların gelişimi üzerine yapılan mantıksal bir araştırma, kralla tartışmasının da, durumunun iyice anlaşılması, putperestlik dinine muhalefet etmesi, Sabîilik dinini reddetmesi ve putları kırması üzerine ortalıkta dolaşan dedikodulardan sonra gerçekleştiğini gösterecektir. Mantıksal araştırmaya göre o işin başında, yanında bulunduğu babasının dinine muhalefet etmiştir. Diğer insanlarla karşılaşmadan önce babasıyla tartışmıştır. Sonra diğer insanlarla inanç sistemleri üzerine tartışarak onların inançlarına karşı çıkmıştır. Tevhidi ilk gündeme getirmesine zemin hazırlayan olay, babası ve soydaşlarıyla putlar bağlamında girdiği tartışmadır.

75) Böylece İbrahim'e göklerin ve yerin melekûtunu gösteriyorduk...

Ayetlerin akışından anlaşıldığı kadarıyla "Böylece" ifadesiyle bundan önceki ayetin içeriğine işaret edilmiştir: "*İbrahim, babası Azer'e demişti ki: Sen putları tanrılar mı ediniyorsun? Doğrusu ben, seni... görüyorum.*" Bu demektir ki, Hz. İbrahim bu meseleyle ilgili gerçeği görüyordu. Dolayısıyla ayetin anlamı şu şekilde belirginleşmektedir: Gerçeği göstermenin bu şekliyle İbrahim'e göklerin ve yerin melekûtunu gösteriyorduk.

Bu işaretin yardımıyla ve bir sonraki ayette geçen, "*üzerine gece çökünce*" ifadesinden hareketle -ki ayetin öncesiyle sonrası arasında bir bağlantı olduğunu da kanıtlamaktadır- anlıyoruz ki "nurî=gösteri-riz" [kelimesi gelecek zaman kalıbında olsa da] geçmişteki bir durumu anlatmaya yöneliktir. Şu ayette olduğu gibi: "*Biz de istiyorduk ki o yerde ezilenlere lütfedelim.*" (Kasas, 5) [Bu ayette de geçmiş zaman olarak anlamlandırdığımız "istiyorduk" fiili, ayetin orijinalinde gelecek zaman kipinde "nurîdu" kullanılmıştır.]

Şu hâlde ayetin anlamı şudur: Biz İbrahim'e göklerin ve yerin melekûtunu gösteriyorduk. Bu, onu babası ve soydaşlarıyla putlar hakkında tartışmaya, sapıklıklarını görmeye yöneltti. Biz ona bu şekilde yardım ediyorduk, melekûtu gösterme bağışını sunuyorduk. O bu hâl üzereyken gece oluverdi, o sırada bir yıldız gördü...

Bu da gösteriyor ki, bazılarının, *"Böylece... gösteriyorduk."* ifadesini öncesiyle ve sonrasıyla bağlantısı bulunmayan bir ara cümlecik gibi göstermeleri yanlıştır. Aynı durum bazılarının şu sözleri için de geçerlidir: *"Melekûtun İbrahim için ilk kez gösterilmesi, gece olup bir yıldız görmesiyle başlar."* Bu tür değerlendirmeler yanlıştır, savunulması yersizdir.

Göklerin ve yerin melekûtu ifadesinin ne anlam ifade ettiğine gelince, melekût; mülk kelimesi gibi varlık üzerinde tasarruf yetkisine sahip olma anlamına gelen bir mastardır. Tağût ve ceberût gibi. Ancak anlam itibariyle mülk kelimesinden daha vurguludur. Tağût ve ceberûtun anlam itibariyle *"tuğyan, cebr veya cubran"*dan daha vurgulu olması gibi.

Kur'ân'ın bu kavrama yüklediği anlam, sözlük anlamının aynısıdır. Yüce Allah'ın kelâmında kullanılan diğer kavramlar gibi, sözlük anlamında herhangi bir değişiklik söz konusu değildir. Ancak kavramın Kur'ân'da öngörülen nesnel karşılığı sözlük anlamı için öngörülen nesnel karşılığından farklıdır. Şöyle ki; bir tür egemenlik ve saltanat anlamına gelen mülk ve melekût kavramlarına, bizim tarafımızdan göreceli ve farazî bir anlam yüklenir. Çalışmaların ve bireylerin sosyal adaleti ve toplumsal güvenliğini garantiye alacak şekilde düzene sokulmasını zorunlu kılan toplumsal gereksinim böyle bir anlamı varsaymamızı zorunlu kılmıştır. Bu itibarla el değiştirmeyi, bağışlanmayı, gasp edilmeyi ve zor kullanımla ele geçirilmeyi kaldırabilir bir mahiyettedir. Bunun örneklerini insan topluluklarında her gün gözlemlemekteyiz.

Bu anlam, göreceli ve koymaca (vaz'î) olmakla beraber bir açıdan yüce Allah için de düşünülebilir. Beşer topluluklarında hak hükmün Allah'a ait olması yani. Nitekim yüce Allah bu hususa şöyle işaret etmiştir: *"Hüküm vermek, yalnız Allah'a aittir."* (En'âm, 57) *"İlkte de, son da da hamd O'na mahsustur. Hüküm de sadece O'nundur."* (Kasas, 70) Ancak bu göreceli hükmün anlamı analiz edildiğinde, bunun gerçekler bazında yok olmayı ve el değiştirmeyi kabul etmeyecek bir kalıcılığa ve gerçekliğe sahip olduğu görülecektir. Meselâ herhangi bir insan, kendi nefsinin maliki konumundadır. İşitme, görme ve diğer fi-

il ve güçleri üzerinde tasarruf yetkisine sahip hükümrân niteliğine sahiptir. Onun kulağı işittiğinde ve gözü gördüğünde ancak onun iradesine ve hükmüne tâbi olarak işitir ve görür. Bu hususta bir başka insanın iradesine ve hükmüne tâbi olmaz. Bu ise gerçek bir anlamdır, onun gerçekliğinde en küçük bir kuşku duymayız. Yok olması veya el değiştirmesi söz konusu değildir. O hâlde insan, nefsinin güçlerine ve fiillerine hâkimdir. Bunların tümü onun varlığına tâbidir, onunla kaimdir, ondan bağımsız varlığa sahip değildir. Onsuz edemezler. Örneğin göz, ancak onunla gören insanın izniyle görme eylemini gerçekleştirir. Aynı şekilde kulak da onun izniyle işitir. Eğer insan olmasaydı ne göz olurdu, ne görme, ne kulak olurdu, ne işitme.

Aynı şekilde herhangi bir birey de bir hususta tasarrufta bulunduğu zaman hükümdarın veya emir yetkisine sahip yöneticinin izniyle hareket etmektedir. Eğer toplumun dizginlerini elinde tutan birleştirici, yönetici güç olmasaydı toplum da olmazdı. Eğer insan bireysel tasarrufların birinden men edilirse, artık tasarrufta bulunması söz konusu olmaz. Bu eylem, gerçekleşme imkânını bulmaz ve böyle bir eylem, geçerli de sayılmaz.

Bu anlamın bu şekliyle yüce Allah için de geçerli olduğunda en küçük bir kuşku söz konusu değildir. Objelerin varolması ve düzenin sağlanıp yönlendirilmesi O'nun tekelinde olan bir hükümrânlıktır. Yüce Allah'ın yarattığı hiçbir varlık, ne kendi varlığı, ne de varlığına tâbi olan güçleri ve fiilleri itibariyle Allah'tan müstağni değildir. Ne bireysel, ne de evrenin diğer parçaları ile birlikte -ki evrensel güçlerin birbirleriyle irtibatlı olmaları, birbirleriyle kaynaşmış olmaları gözlemlediğimiz şu evrensel düzenin meydana gelmesini sağlamaktadırlar- Allah'tan bağımsız bir varlık sürdürmesi mümkün değildir.

Yüce Allah konuyla ilgili olarak şöyle buyurmuştur: *"De ki: Allah'ım, ey saltanatın sahibi."* (Âl-i İmrân, 26) *"Göklerin ve yeryüzünün... egemenliği sadece Allah'a aittir."* (Mâide, 120) *"Saltanat ve egemenlik elinde olan yüce Allah kutludur. O'nun her şeye gücü yeter... O, ölümü ve hayatı yarattı... O, yedi göğü, birbiri üzerinde tabaka tabaka yarattı."* (Mülk, 1-3) Bu ayetlerde, görüldüğü gibi, mülkün yani hâkimiyetin gerekçesi, yaratma olarak gösterilmektedir. Bu demektir ki, eşyanın

varlığını O'ndan alması, varlıkları ve pratikte oluşları itibariyle O'na intisap edişleri, O'nun hâkimiyetinin, mülkünün özünü oluşturmaktadır. Bu hâkimiyetinde O'na hiç kimse ortaklık etmez. O'ndan başkasına da geçip el değiştirmeyen, yok olmaz. O'na ihtiyaç bırakmayacak bir başıboşluk da söz konusu değildir, ya da evrensel düzenin sağlanması için başkasının O'nun yerine geçmesi düşünülemez.

Aşağıdaki ayette, melekût kavramının bu şekilde anlamlandırıldığını görüyoruz: *"O'nun emri, bir şeyin olmasını istedi mi ona, sadece 'ol' demektir, hemen olur. Yücedir O ki, her şeyin melekûtu O'nun elindedir."* (Yâsîn, 82-83) İkinci ayet gösteriyor ki, her şeyin melekûtu, yüce Allah'ın ona söylediği "ol" kelimesidir. Allah'ın sözü, fiili demektir; yani varlığı meydana getirmesi.

Bundan da anlaşılıyor ki, melekût; eşyanın Allah'a intisapları, O'nunla kaim oluşları itibariyle var olmaları demektir. Bu ise, ortaklığı kabul etmeyen bir husustur. Sırf Allah'a özgü olan bir yetkidir. O hâlde hâkimiyet, hükümlanlık ve yönetme anlamına gelen rablık, başkasına devretmeyi kabul etmediği gibi başkasını bu hususta yetkili kılmayı da kabul etmez.

Bu yüzden eşyanın melekûtu üzerinde yapılan bir gözlem, insanı kesin olarak tevhide iletir. Nitekim ulu Allah şöyle buyurmuştur: *"Göklerin, yerin melekûtuna ve Allah'ın yarattığı şeylere ve ecellerinin yaklaşmış olabileceğine bakıp ibret almadılar mı? Peki buna inanmadıktan sonra hangi söze inanacaklar?"* (A'râf, 185) Bu ayet, görüldüğü gibi, biraz önce sunduğumuz Mülk Suresi'nin ilk ayetleriyle aynı hususa dikkat çekmektedir.

Konuyla ilgili diğer ayetler üzerinde yapılan incelemeden sonra şunu anlıyoruz ki, yüce Allah'ın İbrahim Peygambere göklerin ve yerin melekûtunu göstermesinden maksat, Allah'ın onu eşyanın varlığı itibariyle Allah'la irtibatlı oluşları gerçeğine yöneltmesidir. Bu mensubiyet ortaklığı kabul etmez. İnsan böyle bir gözlemi gerçekleştirir gerçekleştirmeyen, derhal hiçbir şey üzerinde Allah'tan başkasının rablığının, yöneticiliğinin, işlerini yönlendirip düzenlemesinin, olguları belli bir sistem dahilinde yönetmesinin söz konusu olamayacağını anlar. Put-lara gelince; onlar insanların yaptıkları ve adlarını koyduk-

ları heykel-lerdir. Allah onlara bu bağlamda hiçbir yetki vermemiştir. Onların tanrılıklarına ilişkin hiçbir kanıt göndermemiştir. Durumu bundan ibaret olan, hem de insan tarafından yapılan bir şey insana rablık edemez, ona hükmedemez. Yıldız, ay ve güneş gibi gök cisimleri de sık sık durum değişikliklerine uğrarlar. Bazen insana görünürken, bazen gözden kaybolurlar. İleride açıklayacağımız gibi bu özellikte olan bir varlık, varoluşsal anlamda hâkimiyete ve yönetim yetkisine sahip olamaz.

Ki (müşriklerle tartışırken kanıt gösterebilsin) ve kesin inananlardan olsun.

İfadenin orijinalinin [li-yekûne] başındaki "lâm" illet edatıdır. Bu cümle mahzuf bir diğer cümleye matuftur. Dolayısıyla anlamı şu şekilde belirginleşmektedir: *"Şöyle şöyle olsun ve kesin inananlardan olsun diye."*

İfadenin orijinalindeki "mûkînîn" kelimesinin kökü olan "yakin" kelimesi, hiçbir şekilde içinde kuşku barındırmayan bilgi demektir. Büyük bir ihtimalle burada onun Allah'ın ayetleri hakkında kesin bilgiye sahip olması kastedilmiştir. Şu ayette olduğu gibi: *"Sabrettikleri zaman, onların içinden, emrimizle hidayet eden imamlar yaptık, onlar ayetlerimize kesin kez inanmışlardı."* (Secde, 24) Bundan da yüce Allah'ın güzel isimlerine ve yüce sıfatlarına ilişkin kesin inanç doğar.

Peygamberimizin (s.a.a) durumuna ilişkin olarak inen ayetler de aynı anlamı vurgular mahiyettedir: *"Eksiklikten uzaktır O Allah ki, geceleyin kulunu Mescid-i Haram'dan çevresini bereketli kıldığımız Mescid-i Aksa'ya yürüttü. Ona ayetlerimizden gösterelim diye böyle yaptık."* (İsrâ, 1) *"Gözü şaşmadı ve azmadı. Andolsun, Rabbinin büyük ayetlerinden bazılarını gördü."* (Necm, 18) Yüce Allah'ın zatı ile ilgili ya-kînî inanca gelince, Kur'ân bu bağlamda onu kuşkudan ve bilinmekten tenzih eder. Onu kabul edilmiş bir husus olarak sunar.

Yüce Allah, kesin bilginin özellikleri arasında istediğine somut âlemin ötesindeki evrensel gerçekleri ortaya çıkarmayı zikretmiştir. Kur'ân'ı dinliyoruz: *"Hayır, gerçeği kesin bilgi ile bilseydiniz; mutlaka cehennemî görürdünüz."* (Tekâsür, 5-6) *"Hayır, iyilerin yazısı illîyyin (yüce-*

ler)dedir. İlliyyînin ne olduğunu sen nereden bileceksin? Yazılmış bir kitaptır. Allah'a yaklaştırılmış olanlar, ona tanık olurlar." (Mutaf-fifin, 18-21)

76) Derken üzerine gece çökünce İbrahim bir yıldız gördü, "Budur rabbim!" dedi.

Ragıp İsfahanî el-Müfredat adlı eserinde der ki: "Cenne" sözcüğünün anlamı; bir şeyin duyulardan gizlenmesidir. Araplar, "Cenneh'ul-leyl ve ecennehu ve cenne aleyhi" derler. "Cennehu" yani, gece onu örttü. "Ecennehu" yani ona gizleneceği bir şey sağladı. Tıpkı "kabartuhu=onu defnettım" ve "akbartuhu=ona mezar hazırladım" ve "sakeytuhu=ona su içirdim" ve "askaytuhu=su içmesi için ona bir şey sağladım" dememiz gibi. "Cenne aleyhi keza" yani, üzerini örttü. Yüce Allah, "cenne aleyhi'l-leyl" yani, "Üzerine gece çökünce bir yıldız gördü." buyurmuştur. (Ragıp'tan alınan alıntı burada sona erdi.) Şu hâlde "cenne'l-leyl" deyimiyle karanlığın iyice çökmesi kastedilmiştir, sırf güneşin batmasıyla birlikte ortalığın kararması değil.

"Üzerine gece çökünce" ifadesi, putların tanrılığını olumsuzlayan ifadenin bir ayrıntısı konumundadır ve her iki ifade, "Böylece biz İbrahim'e göklerin ve yerin melekûtunu gösteriyorduk." cümlesiyle irtibatlıdır. Buna göre şöyle bir anlam elde ediyoruz: Biz ona eşyanın melekûtunu gösteriyorduk. Bunun sonucu olarak putların tanrılıklarını geçersiz kıldı. Bu durumu devam etti. Üzerine gece çökünce bir yıldız gördü, bunun üzerine şöyle şöyle dedi...

"bir yıldız gördü." ifadesinde yıldız belirsiz, nekre olarak geçmektedir. Bunda yatan nükte, haber verme ve bir şeyle ilgili konuşma aşamasıyla irtibatlıdır. Demek isteniyor ki, ifadenin akışı içinde bunun hangi yıldız olduğunun bilinmesini gerektirecek bir durum yoktur. İster gezegen olsun, ister sabit bir gök cismi olsun fark etmez. Çünkü İbrahim'in kanıtının özünü oluşturan husus, doğan ve batan her gezegen ve yıldız için geçerlidir. Yoksa, İbrahim hiçbir fark gözetilmeden rasgele bir yıldız işaret etmiş değildir. Bunun birinci nedeni; lafzın böyle bir sonucu çıkarmaya elverişli olmamasıdır. Çünkü sayısız yıldızlar arasında birine işaret ederek, "Budur rabbim" diyen birisiyle ilgili olarak, "O bir yıldız gördü ve 'Budur rabbim.' dedi." ifadesi kullanılmaz.

İkincisi; ayetten anlaşıldığı kadarıyla bu sırada onun işaret ettiği yıldız tapan bir topluluk vardı ve onların kulluk sundukları yıldızı kastederek sözlerini söyledi. Ayrıca Sabîiler her yıldız tapan kulluk sunmazlardı, onlar sadece gezegenleri ululuyorlardı.

Mantıksal açıdan baktığımızda, bunun Zühre Yıldızı olduğunu anlıyoruz. Çünkü Sabîiler yedi tane göksel cismi ululuyor ve yerdeki gelişmeleri onlara isnat ediyorlardı, onlara yedi gezegenler diyorlardı. Bunlar Ay, Utarit, Zühre, Güneş, Merih, Müşteri ve Zühal'di. Diğer yıldızlara tapanlarsa Hintlilerdi. Onlar yerdeki olayları bu yıldızlara bağlıyorlardı. Bazı büyücüleri, astrologları ve Arap putperestlerini de bu kategoriye alabiliriz.

Öyle anlaşıyor ki, bu yıldız adı geçen yedi göksel cisimden biriydi. Güneş ve ay ondan sonra zikredilmiştir. Utarit Yıldızı'nın yörüngesi dar olduğu için nadiren görünür. O hâlde bu yıldız geri kalan Zühre, Merih, Müşteri ve Zühal yıldızlarından biri olmak durumundadır. Bunlar arasında Zühre Yıldızı yörüngesinin darlığı yüzünden güneşten sadece kırk yedi derece uzaklaşabilmektedir. Bu yüzden güneşin bir uydusu görüntüsünü vermektedir. Bazen güneşin önüne geçiyor, ondan önce doğuyor. Bu esnada halk ona Sabah Yıldızı adını verir. Sonra güneşin doğmasıyla birlikte batar. Bazen güneşi geriden izler, onun batışından sonra batı ufkunda doğar. Sonra gecenin ilk kısımlarında bir süre görüldükten sonra gözlerden kaybolur. Bu hâl üzereken on sekizinci, on dokuzuncu ve yirminci gecesi gibi kamerî ayların ikinci yarısında Zühre Yıldızı'nın batmasından hemen sonra Ay doğar. Bu günlerde Güneş'in batışından hemen sonra Zühre Yıldızı'nın batı ufkunda doğduğu görülür. Güneş'in batışından bir veya iki saat sonra da batar. Bu sırada veya kısa bir süre sonra Ay doğar.

Bu özellik, saydığımız yıldızlar içinde sadece Zühre Yıldızı için geçerlidir. Onun yörüngesinin bir sonucudur bu. Ancak Müşteri, Merih ve Zühal yıldızları için böyle bir durumun meydana gelmesi tesadüfe bağlıdır. O da nadiren, özel durumlarda gerçekleşebilecek bir istisnadır. İlk anda akla gelebilecek bir durum değildir. Buradan da anlaşıyor ki, İbrahim Peygamber'in işaret ettiği yıldız, Zühre Yıldızı idi.

Ayrıca Zühre Yıldızı en parlak, en güzel ve en göz alıcı yıldızdır. Gece karanlığının iyice basmasından sonra göğe bakan bir insanın gözünü alır. Ufukların kararmasından sonra insan ona bakmaktan kendini alamaz.

Ayetin zihnimizde canlandığı manzara en güzel şekilde bu çıkar-sama ile örtüşmektedir. *"Üzerine gece çökünce İbrahim bir yıldız gördü, 'Budur rabbim!' dedi. Yıldız batınca... Ayı doğarken görünce..."* Burada, anlaşıldığı kadarıyla yıldızın batışı ile ayın doğuşu eş zamanlı olarak sunulmuştur.

Ehlibeyt İmamlarından (üzerlerine selâm olsun) aktarılan bazı rivayetlerde, bunun Zühre Yıldızı olduğuna ilişkin açıklamalar yer almaktadır. Bu da bizim bu çıkarsamamızı destekleyen bir kanıttır.

Bu durumda şöyle bir manzara canlanıyor gözlerimizin önünde: İbrahim Peygamber Zühre Yıldızı'nı ve ona tapan, ona yönelerek namaz kılan, kurbanlar sunan, dua eden topluluğu görüyor. O sırada Zühre Yıldızı güneşin batışından sonra doğmuştu. Gece de kamerî aylardan birinin son yarısındaki bir geceydi. Üzerine gece basıyor ve o, Zühre Yıldızı'nı batı ufkunda görüyor. Zühre'yi batıncaya kadar izli-yor, onun batışından sonra Ay'ın doğduğunu görüyor.

"Budur rabbim!" ifadesinde geçen rabden maksat; yönetilen, yönlendirilen varlıkların maliki, işlerinin düzenleyicisidir; gökleri ve yeri yoktan var eden ve varlıkları yoktan var eden değil. Çünkü yüce Allah mad-dî bir varlık olmadığı gibi hiçbir mekân da O'nu içine sığdıramaz. Ona maddî bir varlık gibi işaret edilemez. İbrahim'in, soydaşlarıyla putlar hakkında tartışırken sarfettiği sözlerden anlaşıldığı kadarıyla o, Rabbi hakkında kesin bir bilgiye dayanıyordu, Allah'ı ve ayetleri biliyordu. Dolayısıyla onun yüce Allah'ın sınırlandırılabilir beden ve somutluktan münezze olduğunu bilmemesi düşünülemez. Yüce Allah, onun babasıyla tartışırken şöyle dediğini bildiriyor: *"Babacığım, bana, sana gelmeyen bir bilgi geldi; bana uy, seni düzgün bir yola ileteyim."* (Meryem, 43)

Kaldı ki, putperestler ve Sabîiler yaratma hususunda Allah'ın varlığına denk varlığa sahip ortaklarının olduğuna inanmıyorlardı. Sadece Allah tarafından yaratılan, O'nun tarafından var edilen, en azından varlıkları itibarıyla O'na muhtaç olan birtakım ortaklarının olduğunu

ileri sürüyorlardı. İddialarına göre, Allah varlıkların yaratılışını düzene soktukten sonra evrende işlerin düzenini onlara bırakmıştı. Güzellik tanrısı, adalet tanrısı, bereket tanrısı gibi. Ya da bazı yönetsel işleri kimi ortaklarına havale etmişti. İnsanların tanrısı, kabilenin tanrısı ya da bazı kralların ve önde gelenlerin özel tanrısı gibi. Bu kavmin yaşadığı bölgede yapılan kazılarda buna ilişkin bulgulara rastlanmış, nakledilen rivayetler de bunu pekiştirici niteliktedir. Bu gün yaşayanlar da aynı inancı sürdürmektedirler. O hâlde İbrahim, *"Budur rabbim!"* diye işaret ederken yönetsel anlamda bir rablığı kastediyordu, yaratıcı ve yoktan var edici ilâh anlamında değil.

İbrahim'den söz eden ayetlerin sonunda yer alan şu ifadeden bunu anlamak mümkündür: *"Dedi ki: Ey kavmim ben sizin ortak koştuklarınızdan uzağım. Ben hanif olarak yüzümü gökleri ve yeri yaratana çevirdim ve ben O'na ortak koşanlardan değilim."* Bu ayetten anlaşıyor ki, Hz. İbrahim Allah'ın ortağının olması varsayımından dönerek O'nun ortağının olmadığını ifade ediyor. Yoksa Allah'ın varlığını kanıtlaması gibi bir durum söz konusu değildir.

Ayetlerden anladığımız kadarıyla Hz. İbrahim, bütün varlıkların bir yoktan var edicisinin olduğunu kabul ediyordu. O yaratıcı birdi, yaratma ve var etmede ortağı yoktu. O, Allah'tı. Bunun yanında insanların da işlerini düzenleyen, yönlendiren, yöneten bir rableri olmalıydı. İşte İbrahim yönetici rabbi araştırıyordu. O, yüce Allah mıydı, yaratma O'na ait olduğu gibi yönetme de O'na mı aitti? Yoksa yarattığı varlıklar içinde bazılarını kendine ortak mı edinmişti ve yönetimde bazı yetkileri onlara mı devretmişti?

O bütün bunları araştırırken soydaşlarının kulluk sunduğu yıldızı, ayı, sonra güneşi bu bağlamda gözlemledi; her birinin konumunu inceledi, insanların işlerini düzenlemelerinin, onları yönetmelerinin mümkün olup olmadığını araştırdı.

Bu varsayım ve gözlem, doğası gereği sonuca ilişkin kesin bilgidен önceki bir durumdur. Çünkü sonuç doğal olarak teorik kanıttan sonra gelir, onun ayrıntısı konumundadır. Ancak bunun böyle olması İbrahim Peygamber'e (a.s) zarar vermez. Çünkü daha önce de vurguladığımız gibi, ayetlerde İbrahim Peygamber'in durumu, eğri ile doğruyu a-

yırt etmeye başlayan, ilâhî yükümlülüğü almaya elverişli olmak için tevhit ve temel bilgiler bağlamında gözlem yapan bir insan profili çizmektedir. Tıpkı boş bir levha gibi. Üzerinde hiçbir resim ve yazı bulunmuyor. Aksi bir nakış işlenmemiş. Bu şekilde araştırmaya başlıyor, bazı şeyleri olumlarken, bazısını olumsuzluyor; amacı gerçek inanca ulaşmak, sahih imanı elde etmektir. Bu hâliyle o artık hak yol dadır. Dolayısıyla temyiz eksikliğinin neden olduğu iç tartışma ile eksiksiz bilgiye ve tam ilme sarılma arasında bir süreçten geçmesinin hiçbir sakıncası yoktur.

İnsanın bu bağlamda bir ilk dönemden geçmesi insan hayatının zorunluluklarındandır. Bu dönemde inancın gereklerine yönelik bilgisizlik kusurundan bilgi aşamasına geçiş yapar. Bunun bir gereği olarak akıl onu araştırmaya ve gözlem yapmaya yöneltir. Aşamalı olarak eksiklikten olgunluğa doğru tırmanan insan hayatına egemen olan genel bir yasadır bu. Hiçbir insan bu yasanın etkinlik alanının dışında değildir. Şayet Kur'ân'da işaret edilen İsa ve Yahya Peygamber örneklerinde olduğu gibi, bazı bireylerde bu genel yasaya aykırı olarak ortalama temyiz yaşından çok önceden anlama ve kavrama belirtileri kendini gösteriyorsa, bunlar olağanüstü örneklerdir. Ne her insan böyledir, ne de her peygamber için böyle bir örneklik söz konusudur.

Kısacası, insan kendisine beşerî ruh üflenir üflenmez, hak inanca sahip ve salih amelleri işleyecek durumda değildir. Tam tersine aşamalı olarak buna alıştırılır, hazırlanır. Şartlar tamamlanınca araştırma ve gözlem yapma gereğini duyar. Bu bağlamda insan hayatı zorunlu olarak iki döneme ayrılır: Ayırt etme ve ergenlik öncesi dönemle ayırt etme ve ergenlik sonrası dönem...

Ayırt etme ve ergenlik sonrası dönemde, insan inanç sorunuyla ilgilenebilir. İnançla ilgili sorunlar bu dönemde karşısına çıkar. İnanç sorunlarıyla ilgilenmeye elverişli zaman ile elverişli olmayan zaman arasında zorunlu olarak bir ara süreç söz konusudur. Burada insan araştırma ve gözlemle yükümlülüklerini belirlemeye çalışır. İnsan fitratının yol göstericiliğinde inanç açısından inanılması gereken ilkeleri belirlemeye çalışır. Burada esas aldığı yöntem kanıtlama metodudur. Bu dönemde ken-dini veya evreni bazen yaratıcısız, bazen yaratıcıyla beraber düşü-

nür. Bazen yaratıcıyı tek başına, bazen başka ortaklarının olması ihtimaliyle birlikte zihninde tasavvur eder. Sonra gözlemlenen olgulardan hareketle bu varsayımlarından hangisinin realiteyle örtüştüğünü belirlemeye çalışır. Neticede varsayımlardan birini benimser, birini de reddeder.

Bu nedenle insan bu süreçte henüz kanıtlama işlemi bir sonuca bağlamamışken bir şeyi olanca açıklığıyla ifade edecek durumda olmaz. Sadece varsayımlar ileri sürmekte, sadece ihtimaller üzerinde durup düşünmektedir.

Dolayısıyla İbrahim Peygamber'in yıldızla ilgili sözü, daha sonra Ay'la ve Güneş'le ilgili olarak söyleyeceği, "*Budur rabbim!*" sözü onun açısından kesin bir inancı, onların Allah'ın ortakları olduğunu kabul etmesini yansıtmaz. Bu sadece bir varsayımdır, onlar aracılığıyla bir şeyi kanıtlamak, kesin sonuca ulaştırmak istemektedir. Ayetlerden algıladığımız kadarıyla onun sürekli bir gözlem ve inceleme içinde olması da bunu kanıtlayan bir husustur. Bu sözler, konuyla ilgili ileri sürülen cevaplardan biridir.

Fakat Meryem Suresi'nde, İbrahim Peygamber'in (a.s) babasıyla tartışırken şöyle dediği anlatılır: "*Babacığım, bana, sana gelmeyen bir bilgi geldi; bana uy, seni düzgün bir yola ileteyim. Babacığım şeytana tapma; çünkü şeytan, Rahman'a isyan etmişti. Babacığım, ben sana Rahman'dan bir azabın dokunmasından korkuyorum. O zaman sen, şeytanın dostu olursun. 'Ey İbrahim, sen benim tanrılarımdan yüz mü çeviriyorsun? Eğer vazgeçmezsen, ant olsun seni taşlarım. Uzun süre benden ayrıl git!' dedi. İbrahim, selâm sana, dedi, senin için Rabbimden mağfiret dileyeceğim. Çünkü O, bana çok lütfkârdı.*" (Meryem, 43-47) Bu ayetler, Hz. İbrahim'in (a.s) meseleyle ilgili olarak gerçek bilgiye sahip olduğunu, onun işlerini yönlendirenin kendisine lütfedenin, büyük ikramlarda bulunanın, başkası değil, yüce Allah olduğunu bildiğini gösteriyor.

Dolayısıyla, "*Budur rabbim!*" sözü, bir an için kendini onlar yerine koyarak, teslim olduklarına teslim oluşunun ifadesidir. Buradan hareketle görüşlerinin yanlışlığını, söylediklerinin batıllığını ortaya çıkarmayı amaçlıyor. Tartışmada böyle bir yöntem, karşı tarafın daha

çok dikkatini çeker. Zıtlaşmayı, inatlaşmayı, taassubu önler. Karşı tarafın daha sakin bir zihinle kanıta kulak vermesini sağlar.

Yıldız batınca, "Batanları sevmem." dedi.

Ayette geçen "efe" fiilinin mastarı olan "ufûl" kelimesi, batma anlamına gelir. Burada, batma niteliğine sahip oluşunun yıldızın rabliğini, tanrılığını iptal edici, geçersiz kılıcı bir durum olduğu açıklanıyor. Çünkü batan yıldızın kendisini görenlerle ilişkisi kesilir. İlişkinin kesildiği durumlarda varoluşsal tedbir ve yönetimi yürütmenin imkânı kalmaz.

Öte yandan kul ile tanrı arasındaki rablik (yöneticilik) ve kulluk (yönetilenlik) ilişkisi, gerçek bir irtibata dayanıyor. Bu ise, kulun tanrısını sevmesini gerektirir. Çünkü arada varoluşsal bir cazibe ve kaçınılmaz tâbi oluş söz konusudur. Dolayısıyla yok olan ve sevginin nedenini oluşturan güzelliği değişen birini sevmenin anlamı yoktur. Gerçi insanların genellikle yüzeysel güzelliği sevdikleri ve göz alıcı geleneksel süslere kapıldıkları görülür; ancak bu, insanın ilk etapta algıladığı güzelliğin etkisinde kalmasından, onun yok olucu ve tükenici özelliğini dikkate almamasından kaynaklanan bir durumdur. Oysa tanrı, kalıcı bir varlığa sahip olma durumundadır. Tavır ve durumunda değişiklikler olmamalıdır. Yaşayan, sonra ölen; bir süre yerinde kalan, sonra yol alan; doğan, ardından batan; görünen, sonra gizlenen; geçici zevkler veren güzellikler ve göz alıcı süslü nesneler gibi olmamalıdır. Kimi zaman insanın aklına hitap veya şiirsel bir açıklama gibi gelse de, İbrahim Peygamber'in (a.s) bu sözü kanıtsal bir özelliğe sahiptir. Bu husus üzerinde iyice düşünmek gerekir.

Hangi anlamda olursa olsun, Hz. İbrahim batmasından dolayı yıldızın rabliğini geçersiz sayıyor. Ya tanrılığın geçersizliğini, kinaye sanatı yoluyla battığı için onu sevmediğini ifade ederek dile getiriyor. Ki birini rab edinme ve ona kulluk sunma sevgiye dayanır. Birini sevmeyenin ona kulluk sunması mümkün değildir. Nitekim İmam Sadık'ın (a.s) şöyle dediği rivayet edilmiştir: "*Din, sevgiden başka bir şey midir ki?*" Daha önce bu husus üzerinde durduk.

Ya da ileri sürdüğü kanıtın, sevginin bulunmamasına dayanmış olmasını anlatmaya çalışıyor. Dolayısıyla burada yıldızın batmasından söz etmesi, ona yönelik sevgisinin olmadığını nedenine dikkat

çekmesi içindir. Çünkü rablik ve ilâhlık, sevgiyi gerektirir; sevginin olma-ması sevginin gerekleri olan rablik ve ilâhlık niteliklerini olumsuzlar. Dolayısıyla değişmez, kalıcı güzelliği bulunmadığı için fitrî ve iç güdüsel sevgiyle yönelinmeyen biri rablik niteliğini hak etmez. Kanıtın bu boyutu daha belirgindir ve ayetteki tartışmanın akışı buna dayanmaktadır.

O hâlde ayetlerin akışında **öncelikle** sevgi ve kulluk veya mabutluk arasındaki zorunlu ilişkiye işaret edilmektedir.

İkincisi: Hz. İbrahim (a.s) Yıldız'ın tanrılığını geçersiz sayma bağlamında onunla Güneş ve Ay arasındaki ortak bir özelliklerini esas alıyor. Sonra tezini sürdürüyor ve yıldız için ileri sürdüğü gerekçeyi Ay ve Güneş için de gündeme getiriyor. Bunun nedeni, ya Hz. İbrahim'in - daha önce işaret edildiği gibi- ay ve güneşin de yıldız gibi doğup batıklarını şimdiye kadar gözlemlememesidir, ya da her üç gözlemlerde muhataplarının farklı topluluklar olmasıdır.

Üçüncüsü: Hz. İbrahim, "*Batanları sevmem.*" derken, tanrılığı geçersiz kılma bağlamında akıl sahibi varlıklara ait bir kullanımı [yani "âfilîn" sıygasını] esas alıyor. Bununla âdeta şunu demek istiyor: "Bilinç ve akıl sahibi bir varlık baştan itibaren rablik niteliğini hak etmez. Nitekim ondan aktarılan sözlerden buna ilişkin işaretler algılıyoruz:

"*Babacığım! İştirmeyen, görmeyen ve sana hiçbir şey kazandırmayacak olan şeylere niçin tapıyorsun?*" (Meryem, 42) "*Babasına ve kavmine, 'Neye tapıyorsunuz?' demişti. 'Putlara tapıyoruz, onlara kulluk ediyoruz.' dediler. 'Peki, dedi. Siz dua ettiğiniz zaman onlar işitiyorlar mı? Yahut size fayda veya zarar verebiliyorlar mı?' 'Hayır; ama babalarımızın böyle yaptıklarını gördük.' dediler.*" (Şuarâ, 70-74) Önce haklarında hiçbir şey bilmiyormuş gibi, taptıkları şeyleri soruyor. Onlar da kulluk sundukları tanrıların akılsız ve duygusuz birtakım cesetler ve heykeller olduğunu ortaya koyacak şekilde cevap verince, Hz. İbrahim bu sefer, bu tanrıların bilgi ve güç sahibi olup olmadıklarını soruyor. İfadelerinde akıl sahibi varlıklara özgü lafızlar kullanıyor ki, bununla, bir mabudun akıl niteliğine sahip olmasının gerektiğini vurgulamayı amaçlıyor.

77) Ayı doğarken görünce, "Budur rabbim!" dedi...

Ayetin orijinalinde geçen "baziğ" kelimesinin mastarı olan "el-bu-zûğ", doğmak anlamına gelir. Daha önce, "felemma re'a...=görünce..." ifadesinin konunun öncesiyle bağlantılı olduğuna delâlet ettiğine ve "*Budur rabbim!...*" ifadesinin de bir varsayım veya üzerlerinde etkili olmak için onlardan olduğunu ve kabullendikleri şeyi kabul ettiğini gösterme amacına yönelik olduğuna, önceki ayeti tefsir ederken değinmiştik.

Fakat, ayın batmasından sonra, "*Rabbim bana doğru yolu göstermeseydi, elbette sapan topluluktan olurdum.*" sözü, kinayeli bir anlatım içermektedir. Çünkü Hz. İbrahim (a.s) yıldızın tanrılığını, batan her cismi ilgilendiren genel bir nitelikten hareketle geçersiz saymıştı. Ay da batınca, onun Ayın tanrılığına ilişkin değerlendirmesi kendiliğinden ortaya çıkmış oldu. Çünkü bu değerlendirmesini daha önce yıldızın batması üzerine dile getirmişti: "*Batanları sevmem.*" O hâlde "*Rabbim bana doğru yolu göstermeseydi*" sözü daha önce, Ay için, "*Budur rabbim!*" şeklinde ifade ettiği değerlendirmesinin bir sapma olduğuna yönelik bir işarettir. Dolayısıyla bu görüşünde ısrar etmesi durumunda, Ay'ın tanrı olduğunu söyleyen sapıklar topluluğunun bir ferdi olacaktır. Bunun sapıklık oluşunun altında, yıldız hakkında söyledikleri yatmaktadır. Çünkü Hz. İbrahim (a.s) sırf yıldızla özgü bir niteliği değil, aynı konumda olan her olgu için geçerli olabilecek bir niteliği esas alıyor.

Ayetlerin akışından **öncelikle** şunu anlıyoruz: Yıldız'a tapan gibi, bazıları Ay'a tapıyordu. Aynı şekilde hemen sonraki ayette güneşle ilgili olarak, "*Ey kavmim, ben sizin Allah'a ortak koştuğunuz şeylerden uzağım.*" diyor. Bu da aynı tapınmanın Güneş için de söz konusu olduğuna yönelik bir işarettir.

İkincisi: Hz. İbrahim (a.s) o sırada, araştırma sürecindeydi. İlâhî yol göstericiliğin beklentisi içindeydi. Rabbinin kendine ilham edeceği sağlıklı görüşü ve kesin bilgiye dayalı bakışı gözetliyordu. Ya gerçek anlamda böyle bir gözetleme içerisindeydi. Nitekim Hz. İbrahim'in sözlerini inanç elde etme amacına yönelik varsayım olduğunu kabullenmemiz durumunda söz konusudur. Ya da görünüş itibarıyla böyle idi. Bu ise, bir an için kendini onlardan biri gibi gösterip yaklaşımın yanlışlığını bu şekilde ortaya çıkarmayı amaçladığını savunduğumuz

da söz konusudur. Biraz önce her iki yöneme de değindik.

Üçüncüsü: Hz. İbrahim (a.s) bir rabbinin olduğuna kesin olarak inanıyordu. Doğru yola iletme ve diğer işlerin yönetimi O'nun tekelindeydi. O gerçek anlamda veya zahir itibarıyla şunu araştırıyordu: Bu rab, gökleri ve yeri yoktan var eden ilâhın kendisi miydi, yoksa onun yarattığı varlıklardan bazıları mıydı? Yıldız ve ayın battıkları için Rab olmaya elverişli olmadıklarını anlayınca, Rabbinin kendisine doğruyu göstermesi ve sapanların sapıklıklarından kurtarması beklentisine girdi.

78) Güneşli doğarken görünce, "Budur rabbim, bu daha büyüktür!" dedi...

Önceki ayette açıklandığı üzere "görünce..." ifadesinin orijinalinin başındaki "felemma" sözcüğünden dolayı, ayetin önceki ayetlerle bağlantılı olduğu anlaşılıyor ve "*Budur rabbim...*" ifadesi de ya bir varsayımdan veyahut kendini onlardan biri gibi gösterme durumundan hareketle söylenmiştir.

Yıldızı gördükten sonra, ayın doğduğunu görünce söylediği, "*Budur rabbim...*" ifadesini, güneşle ilgili olarak da tekrarlıyor. Ama üçüncü kez güneşle ilgili, "*Budur rabbim*" sözüne "*bu daha büyüktür!*" ifadesini ekliyor. Bununla bir bakıma, iki kez üst üste yanlışlığı ortaya çıkan varsayımını üçüncü kez yinelemesinin bir mazeretinin, bir gerekçesinin olduğunu anlatmaya çalışıyor.

Daha önce, Hz. İbrahim'in, güneşi kastederek ["hazihi" demesi gerekirken] erkekler için kullanılan "haza" işaret zamirini telaffuz etmesinin, onun herhangi bir insan gibi güneşin her gün doğup batan bir gök cismi olduğunu, gece ve gündüzün ve dört mevsimin onun hareketleriyle meydana geldiğini bilmemesinden kaynaklandığını belirtmiştik.

Çünkü söz konusu işaret zamirini, işaret ettiği şeyin mahiyetini bilmeyen biri kullanır. Tıpkı karartısını gördüğün hâlde erkek mi, kadın mı olduğunu bilmediğin biri için, "*Men haza-Bu kimdir?*" demen gibi. Aynı durum akıl sahibi bir varlık olup olmadığı belli olmayan bir karartı için de geçerlidir. Böyle bir karartı görüldüğünde, "*Ma haza-Bu*

nedir?" denir. Büyük bir ihtimalle Hz. İbrahim (a.s) gizlendiği yerden çıkıp babası ve soydaşlarıyla karşılaştığı ilk günde böyle bir manzara-
rayla karşılaşmıştır. Henüz dış dünyayı ve insan topluluğunu gözlem-
leme imkânına sahip değildi. Bu hâlde o bir cisim görüyor, adına yıl-
dız demişler. Bir diğer cisim görüyor, buna da Ay diyorlar. Bir başkası
da Güneş diye adlandırılıyor. Bunlardan birini gördüğünde, sadece
parlak bir cisim görmüş oluyor. Bu yüzden de, gördüğü şeyin mahi-
yetini tam olarak bilmeyen birisi olarak, "Bu rabbimdir!" diyor.

"...batınca, 'Batanları sevmem...' dedi." ifadesi de bir ölçüde bunu
destekler mahiyettedir. Çünkü bu ifadede Hz. İbrahim'in (a.s) bir süre
yıldızın tanrı olabileceği varsayımı üzerinde durup beklediğine, sonra
onun battığını görünce, bu varsayımın yanlış olduğunu, yıldızın tanrı
olmadığını anladığına ima var. Eğer yıldızın batan bir cisim olduğunu
baştan bilseydi, baştan itibaren onun rabliği varsayımını geçersiz kı-
lacaktı. Nitekim putlarla ilgili olarak böyle yapmıştı. Babasına şöyle
demişti: "Sen putları tanrı mı ediniyorsun? Doğrusu ben seni ve kav-
mini açık bir sapıklık içinde görüyorum." "...Babacığım, niçin iştme-
yen, görmeyen ve sana hiçbir şey kazandırmayan putlara tapıyor-
sun?"

Fakat bu bağlamda şunu söylemek mümkündür: Hz. İbrahim, "Batan-
ları sevmem..." sözünü söylemeyi yıldızın batması anına kadar erte-
lemekle, soydaşlarıyla somut olarak gözlemlenen bir olgu üzerinde
tartışmak istemiş olabilir. Nitekim putlara yönelik girişimi de aynı
amaca yönelikti. Bütün putları kırıp parçalamış, sadece büyük puta
dokunmamıştı. Bununla putların çaresizliğini, cansız varlıklardan iba-
ret olduklarını, kendilerine ne zarar, ne de yarar sağlayamadıklarını
soydaşlarına göstermek istemişti.

Tefsir bilginleri, Hz. İbrahim'in (a.s), "Budur rabbim, bu daha büyük-
tür!" derken, erkeklere özgü işaret zamirini kullanmış olmasını yo-
rumlamak hususunda farklı yöntemler esas almışlardır.

Bunlardan biri şunları söylemiştir: İşaret zamirinin müzekker olması,
ancak işaret edilen şey ya da parlak göksel cisim şeklinde teville
mümkündür. Dolayısıyla Hz. İbrahim (a.s) şöyle demiştir: İşaret etti-
ğim şey veya şu göksel parlak cisim, rabbimdir; o daha büyüktür.

Bu yoruma karşın diyeceğimiz şudur: Bu tarz bir teville işaret zamirinin
kullanılmasının doğru olduğundan kuşku duymuyoruz. Ancak, bu tür
bir tevili geçerli kılacak bir nükteye ihtiyaç vardır. Dolayısıyla, böyle bir
tevil için dayanak olacak bir nükte olmalıdır. Bir nükte söz konusu ol-
maksızın dilde böyle bir kullanım mümkün olsa, şahıs vb. şekilde tevil
yoluyla zamirin döndürüleceği ve işaret edilmesi gereken yerlerde bü-
tün kıyasî ve işitsel müenneslerin müzekker gibi algılanmaları müm-
kün olurdu. Bu ise, dilin temelden iptal edilmesi anlamına gelir.

Bir diğer müfessirin görüşü şöyledir: Hz. İbrahim'in müzekker zamir
kullanması müptedanın habere tâbi tutulmasına örnektir. Çünkü
"rab" ve "ekber" sözcükleri müzekkerdirler. Burada işaret ismi, mü-
zekker habere tâbi tutulmuştur. Nitekim şu ifadede bunun aksi söz
konusudur: "Summe lem tekun fitnetuhum illa kalû...=Sonra onların
fitneleri şöyle demekten başka bir şey olmadı..." Burada müzekker
müennese ["fitne" kelimesine] tâbi tutulmuştur.

Buna karşılık diyeceğimiz şudur: İbrahim Peygamber'in (a.s) soydaş-
ları, bazı tanrıların erkek olduklarına inandıkları gibi, bazılarının da
dişi olduklarına inanıyorlardı. Dişi olduklarına inandıkları tanrılarını "i-
lâhe, rabbe (tanrıça), tanrının kızı ve tanrının karısı" şeklinde isim-
lendirirlerdi. Dolayısıyla Güneş'e de dişilik esasına dayalı olarak
"rabbe (=tanrıça)" demeleri gerekirdi. Buna göre İbrahim Peygamber-
'in (a.s), "Budur benim tanrıçam veya ilâhem." demesi lâzım gelirdi. O
hâlde, "Budur rabbim..." ifadesinde haberin müzekkerliğiyle ilgili ola-
rak söylenenler, müptedanın müzekkerliği için de geçerlidir. Dolay-
ısıyla tâbi tutuluştan söz etmenin bir anlamı yoktur.

Aynı şekilde Hz. İbrahim'in, "Haza ekber=Bu daha büyüktür" ifadesin-
de geçen "ekber" kelimesi, ism-i tafdil kalıbında bir haberdur. İsm-i
tafdil ise, haber olarak kullanıldığı zaman "ef'al" kipinde getirilir ve
müzekkerle müennes arasında fark olmaz. Örneğin: "Zeydun efdalu
min Amrin (=Zeyd Amr'dan üstündür)" ve "Leyla ecmelu min Selma
(=Leyla Selma'dan daha güzeldir)" denir. Durum böyle olunca, tâbi
olma söz konusu olan bir müzekker sıygası olduğunu kabul edeme-
yiz.

Bir müfessirin görüşü de şöyledir: İşaret zamirinin müzekker olarak kullanılması, Güneş'i ululama amacına yöneliktir. Çünkü Güneş'e tanrılık niteliği yakıştırılıyordu. Böylece Hz. İbrahim (a.s) "tanrı" kavramını dişilik niteliğinden tenzih etmek istemiştir.

Buna karşılık diyeceğimiz şudur: Onlar, dişiliği tanrının tenzih edilmesi gereken bir nitelik olarak algılamıyorlardı. Çünkü bizzat Babililerin dişi tanrıları vardı. Yaratıcı ana tanrıça "Nino", tanrı "Anu"-nun kızı, "Nin Karaşa", tanrı "Şamaş"ın eşi tanrıça "Malikat", emzirme tanrıçası "Zarbanit" ve tanrıça "Anunaki" gibi. Bazı Arap müşrikleri de meleklerle tapıyor, onları Allah'ın kızları sayıyorlardı. *"Onlar, Allah'ın dışında etkileri olmayan edilgen tanrılardan başkasına tapmazlar."* (Nisâ, 117) ayetinin tefsiri çerçevesinde rivayet edildiğine göre, Arap müşrikleri tanrılarını dişiler olarak nitelendiriyor ve taptıkları putları kastederek, "Falan oğullarının dişileri..." diyorlardı.

Bir müfessirin yorumu ise şöyledir: İbrahim'in (a.s) soydaşları Güneş'i erkek kabul ediyorlardı. Nitekim onun "Anuniyt" adında bir karısının olduğunu söylüyorlardı. Bu yüzden Hz. İbrahim ifadenin zahirini onların bu inançlarını gözeterek belirlemiştir.

Buna şu karşılığı veririz: Onların Güneş'in erkek olduğuna inanmaları, Güneş lafzının müennesliğinin müzekkerliğe dönüştürülmesini haklı çıkarmaz. Kaldı ki Hz. İbrahim (a.s) kralla tartışırken, Güneş'i kastederek, "Fe'ti biha min'el-mağrib=Onu batıdan getir." diyerek dişi zamirini kullanmış olması, bu yorumu olumsuzlamaktadır.

Bir diğerine göre de: İbrahim (a.s) soydaşlarının dili olan Süryanice'yi konuşuyordu. Bu dilde ise, zamirler ve işaret isimleri dişi ve erkek şeklinde ayrılmaz. Tüm müzekker sıygasında gelir. Bu yüzden Kur'ân-ı Kerim, onun sözlerini hikâye ederken ana dilindeki müzekkerlik sıygasını esas almıştır.

Buna karşılık da diyoruz ki: Mesele, değişen dillere göre lafızların hükümleriyle ilgili olduğu için böyle bir şey caiz olmaz. Ancak lafzî özellik üzerinde herhangi bir etkisi söz konusu olmayan anlamla ilgili olarak bu tür bir değerlendirme kabul edilebilir. Kaldı ki, yüce Allah Kur'ân'ın birçok yerinde İbrahim'den tartışmalar ve dualar aktarmıştır. Bunların çoğunda dişilik özelliği göz önünde bulundurulmuştur.

Neden sadece burada kelimenin dişilik özelliği geçersiz sayılsın ki? Nitekim Babil Kralı'yla tartışırken şunları söylüyor: *"İbrahim, 'Benim Rabbim odur ki, diriltir ve öldürür.' demişti. O da, 'Ben de diriltir ve öldürürüm.' demişti. O zaman İbrahim, 'Şüphesiz Allah, güneşi doğudan getirir, hadi sen de onu batıdan getir.' deyince, inkâr eden o adam şaşırıp kalmıştı."* (Bakara, 258) Bu ifadede "güneş" sözcüğü ve ona dönük olan dişilik zamiri de yer alıyor.

Bazı müfessirlerin bu değerlendirmeye cevap olarak ısrarla savundukları görüş ise son derece ilginçtir: İbrahim (a.s), İsmail ve Hacer kadim Arapça'yı konuşuyorlardı. İbrahim'in soydaşlarının dili de Arapça'ydı. Bu iddianın sahibi özetle şunları söylüyor:

"Arkeologlar şunu kesin olarak ortaya koymuşlardır ki, Yarımada Arapları tarihin başlangıcından itibaren Keldan ve Mısır ülkelerini zapt etmiş, dilleri buralara egemen olmuştu. Bazıları şunu açıkça söylüyorlar: İbrahim Peygamberle aynı çağda yaşayan Hamurabî Arap'tı. İyilik ve barış kralı Hamurabî, Eski Ahit'te yüce Allah'ın kâhini olarak nitelendirilir. Orada belirtildiğine göre Hamurabî İbrahim için bereket istemiş ve İbrahim sahip olduğu malların onda birini ona vermiştir."

Devamla diyor ki: "Hadis ve Arap tarihi kitaplarında belirtildiğine göre, İbrahim (a.s) oğlu İsmail'i annesi Mısırlı Hacer'le birlikte daha sonra Mekke'nin kurulduğu yer olan vadiye yerleştirmiştir. Yüce Allah Curhum kabilesinden bir gurubun onlarla birlikte buraya yerleşmesini sağlamıştır. İbrahim ana-oğlu ziyaret ederdi. O ve oğlu İsmail Allah'ın kutsal evini bina ettiler ve Arabistan'da İslâm dinini yaydılar. Yine hadiste deniliyor ki: Bir gün İbrahim (a.s) oğlunu ziyaret maksadıyla Mekke'ye gelir. Fakat oğlu o sırada ava çıkmıştır. Karısıyla konuşur. Kadın Curhum kabilesine mensuptur. İbrahim kadından hoşnut olmaz. Sonra bir kez daha oğlunu ziyarete geldiğinde, bir kez daha oğlunu evde bulmaz. Oğlunun yeni eşiyle konuşur. Kadın onu konaklamaya ve başını yıkamaya davet eder. İbrahim kadından hoşnut olur, onun için dua eder. Bütün bunlar Hz. İbrahim'in Arapça konuştuğunun kanıtlarıdır." Cevap olarak mezkur müfessir özetle bunları söylüyor.

Şimdi bu değerlendirmeyi ele alalım: Yarımada Araplarının Mısır ve Keldan ülkelerine komşu olmaları, onlara karışmaları, onları işgal edip istila etmeleri, onların dillerinin Arapça olarak değişmesini gerektirmez. Mısırlıların dili Kiptice, Keldanlıların ve Aşurluların dili de Süryanice'ydi. Bu durumun dillerin birbirlerine kelime alış verişinde bulunmalarına neden olduğu bir gerçektir. Nitekim Kur'ân'da "kıstas" ve "istebak" gibi Arapça olmayan, sonradan Arapça'ya giren kelimeler yer alır.

Hamurabî'yle ve onun İbrahim Peygamberle aynı çağda yaşadığına ilişkin olarak söyledikleri ise, gerçek tarihin söyledikleriyle bağdaşmıyor. Babil harabelerinden çıkarılan eserler ve üzerinde Hamurabî yasaları bulunan dikitler tarihin söylediklerini doğrulamaktadır. Hamu-rabî bu yasaları koymuş ve krallığının sınırları içinde uygulamıştır. Elimizdeki verilere göre, dünyada yazılan ve sistematik olarak uygulanen ilk yasa budur. Bazılarına göre Hamurabî M.Ö. 1728 ve 1686 tarihleri arasında, diğer bazılarına göre de 2287 ve 2236 tarihleri arasında hükmetmiştir.¹ Hz. İbrahim (a.s) M.Ö. 2000 yıllarında yaşamıştır. Hamurabî putperesttir. Yasalarını yazdığı dikitlerin üzerinde bazı tanrılardan yasalarının devamı, insanlar tarafından uygulanması, onları yürürlükten kaldırmak veya onlara muhalefet etmek isteyenleri bertaraf etmeleri için onlardan yardım dilemektedir.²

Hz. İbrahim'in oğlunu ve anasını Tahame'ye yerleştirmesinden, Allah'ın evini yapmasından, Allah'ın dinini yaymasından ve Araplarla anlaşabilmesinden söz edilmesine gelince, bunların hiçbirinin İbrahim Peygamber'in Arapça konuştuğu anlamına gelmediği açıktır.

Şimdi konumuza dönüyor ve diyoruz ki: "Güneşi doğarken görünce..." ifadesi, -daha önce söylediğimiz gibi- "fe-lemma" sözünün öncesiyle sonrasının birbirleriyle bağlantılı olduklarını gösteriyor. "...batınca,

¹ - Tevrat'tan, İbrahim Peygamberle ilgili hadisleri aktarırken Hamurabî'nin hükümet dönemiyle ilgili farklı görüşlere değineceğiz.

² - Konuyla ilgili kitaplara bakınız. Ez cümle: "Şeriat-u Hamurabî (Hamuarabî'nin Yasası)" eser, Doktor Abdurrahman Kiyâlî

'Rabbim bana doğru yolu göstermeseydi, elbette sapan topluluktan olurum.' dedi." ifadesini kastediyoruz. Çünkü bu ifade, Hz. İbrahim'in (a.s) güneşin doğduğunu gördüğünde, ayın batmış olduğunu göstermektedir. Bu ise, içinde Keldan ülkesinin de yer aldığı kuzey kutbundaki son bahar veya kış gecelerinde söz konusu olabilir. Bu mevsimlerde geceler uzun olur. Özellikle ayın güney burçlarından yay ve kova burcunda bulunduğu sırada semanın konumu kamerî ayların son yarısında ayın güneşin doğuşundan önce batmasına elverişli olur. Daha önce, "Derken üzerine gece çökünce, İbrahim bir yıldız gördü, 'Budur rabbim!' dedi. Yıldız batınca, 'Batanları sevmem.' dedi. Ayı doğarken görünce, 'Budur rabbim!' dedi." ayetini incelerken demiştik ki: Ayetin akışı mantıksal olarak şunu gösteriyor: Bu, kamerî aylardan birinin son yarısıydı. İşaret edilen yıldız da Zühre Yıldızı'ydı. Onu ilk gece gün batımından hemen sonra batmaya yüz tutarken görmüştü. Sonra onun batışını ve doğu ufkundan ayın doğuşunu gördü.

Bu ayetlerden çıkan sonuç şudur: İbrahim (a.s) soydaşlarıyla putlarla ilgili tartıştığı gün, bütün gün onlarla meşgul olur. Derken üzerine gece çöker ve Zühre Yıldızı'nı, bu arada ona kulluk sunun bir topluluğu görür. Zühre Yıldızı'nın tanrılığı ekseninde onlarla tartışmaya girer. Onun durumunun nasıl sonuçlanacağını beklemeye koyulur. Derken birkaç saat sonra Zühre Yıldızı batır. Bunun üzerine İbrahim (a.s) toplulukla tartışır ve Zühre Yıldızı'nın tanrılığı ihtimalinden kendini soyutlar.

Sonra ayın doğduğunu ve bir topluluğun ona kulluk sunduğunu görür. Onlarla ayın tanrılığı ekseninde, "Budur rabbim!..." diyerek bu ihtimal üzerinde konuşur. Bu arada onun da akıbetini gözetler. Derken ay da batır. Gece, kamerî aylardan birinin ikinci yarısına denk düşen uzun gecelerden biridir. Büyük bir ihtimalle ay, güney burçlardan biri olan kısa bir yay burcundan geçiyordu. Batınca, onun da tanrılık ihtimalinden kendini soyutladı. Rabbinden kendisine doğru yolu göstermesini, sapıklıktan korumasını istedi.

Derken güneş doğar. Onun daha önce doğup batan Yıldız ve Ay'dan daha büyük olduğunu görür. Bu sefer soydaşlarıyla güneşin tanrılığı ekseninde konuşmaya başlar. Bu arada Yıldız'ın ve Ay'ın tanrı olamayacaklarını anlamıştır. Aslında onlar da Güneş gibi birer parlak gök-

sel cisimdirler. Ama Güneş'in büyüklüğünü varsayımın esası olarak kabul ediyor veya tanrılığını bir ön kabul olarak tasavvur ediyor ve diyor ki: *"Budur rabbim, bu daha büyüktür!..."* Sonra onun da varacağı durumu gözetlemeye başlıyor. Güneş de batınca, onun tanrılığı ihtimalini bir kenara bırakıyor ve kavminin şirkinden beri olduğunu belirterek diyor ki: *"Ey kavmim, ben sizin Allah'a ortak koştuğunuz şeylerden uzağım."* Ardından yüce Allah'ın gökleri ve yeri var edip yaratma anlamında ulûhiyetini vurgulamasına ek olarak göklerin ve yerin, ikisinin arasındaki canlı-cansız varlıkların yöneticisi, yönlendiricisi, idare edicisi anlamında rubûbiyetini de vurgulayarak şöyle diyor: *"Ben yüzümü tamamen..."* -Burada rubûbiyet makamına yönelik kulluk ifade ediliyor.- -Dosdoğru fitrat çizgisinden sağa veya sola sapmadan- *hanif olarak gökleri ve yeri yaratana çevirdim ve ben O'na ortak koşanlardan değilim.* -O'nun tarafından yaratılan, var edilen herhangi bir şeyi, ibadet ve teslim oluş bağlamında O'na ortak koşmam.-"

Daha önce söylediğimiz gibi, *"Böylece biz İbrahim'e göklerin ve yerin melekûtunu gösteriyorduk ki... kesin inananlardan olsun."* ayetini, içinde yer aldığı ayetler grubunun geneliyle birlikte ele aldığımız zaman, Hz. İbrahim'in (a.s) babasına ve soydaşlarına karşı, göklerin ve yerin melekûtundan gözlemlediği fenomenleri kanıt olarak kullandığını ifade ettiğini görürüz. Allah ona, bu gözlem ve bakış aracılığıyla gösterdiği melekûtu göstermesinin amacı olan kesin bilgiyi bahşetmişti.

Bu, Hz. İbrahim'in (a.s) sözünü ettiği kanıtın, kesin bilgi kaynağından beslenen belgesel bir kanıt olduğunun en açık ifadesidir. *"Batanları sevmem."* sözü de bu bağlamda değerlendirilmelidir. Daha önce bununla ilgili açıklamalarda bulunduk.

Buraya kadar yaptığımız açıklamalardan şu hususlar anlaşılıyor:

Birincisi: *"Batanları sevmem."* sözü, kesin bilgiye dayanan burhanî bir kanıttır. Bu sözde, batanların sevilmemesi, dolayısıyla batanların tanrı olma ihtimallerinin olumsuzlanması esas alınmıştır. Tefsir bilgilerinden bazılarının sözlerinden Hz. İbrahim'in bunu burhanî olmaktan ziyade avamî bir kanıt gibi sunduğunu anladıkları anlaşılabilir.

Adı geçen müfessir diyor ki: "Doğrusu bu söz, örtük bir tariz mahiyetindedir; belirgin bir teorik burhan değildir. Hz. İbrahim (a.s) bununla soydaşlarının yıldızlara taparken, gözlerinden kaybolan, dolayısıyla kendilerine ibadet edildiğini anlamayan şeylere ibadet ettiklerini bilmediklerini gözler önüne sermeyi amaçlıyor. Hz. İbrahim (a.s) 'batışı' tanrılığın olumsuzlaşmasının nedeni gibi görmesi de bu yüzden. 'Doğuşu' ve 'ortaya çıkışı' değil. Sözlerine bu durumu dayanak yapıyor. Çünkü rablığın bir özelliği de açık olmaktır. Kuşkusuz tanrının açıklığı kulların açıklığından farklı olacaktır." Bu hususa çok dikkat etmelisin.

Bu yorumu yapan müfessir öncelikle şunu görememiştir: *"Böylece biz İbrahim'e göklerin ve yerin melekûtunu gösteriyorduk ki... kesin inananlardan olsun."* ayetinin Hz. İbrahim'in soydaşlarına karşı kullandığı kanıtları içeren ayetlerin içine yerleştirilmesi, bu ayetin de bir kanıt içerdiğinin en somut kanıtıdır. Bu kanıt onun evrensel çapta melekûtu gözlemlemesinden alınmıştır ve Allah'a, ayetlerine yönelik kesin inancının özünü oluşturmaktadır. Buna rağmen böyle bir kanıtın belgit olmayıp avamî bir kanıt olduğu nasıl söylenebilir?

İkinci olarak da şunu görememiştir: Ayetteki kanıt, sevginin olup olmamasına dayandırılmıştır; "batış"a değil. Kaldı ki, kanıt "batış"a dayandırılmış olsaydı bile, bu onu belgit bir kanıt olmaktan çıkar-mazdı. Hz. İbrahim gördüğü cismin tanrılığı ihtimalini bir kenara bırakmasının sebebinden söz ederken onun batışını ve gözlerden kayboluşunu gördüğünü, kendisininse batanları sevmediğini, dolayısıyla ona ibadet etmeyeceğini belirtiyor. Bilindiği gibi, bir insan tanrısına rab olduğu için ibadet eder. Yani insanın işlerini düzenleyip yöneten... Bu rab, ona hayat, rızık, sağlık, bereket, güvenlik, kudret ve bilgi verendir. İnsan, varlığını sürdürmek için bütün bunlara muhtaçtır. Dolayısıyla varlığının her yönü itibarıyla rabbiyle ilintilidir. Muhtaç olduğu bir hususta ihtiyacını gideren şeyi ve kendisine yardım edeni sevmek de insan fıtratının, öz doğasının bir gereğidir. Bundan hiç kimse kuşku duymaz. Çünkü bir rabbe ancak bir menfaatin celbi veya bir zararın bertaraf edilmesi ya da her iki amaç için birden kulluk edilir.

Kalıcı olmayan şeylere ilgi duymamak da insan fıtratının karakteris-

tik bir özelliğidir. Ancak ihtiras ve azgınlık gibi duyguların insana baskın çıkıp ilgisini lezzet tarafına çekerek derin düşünceden alıkoyması başka. Böyle durumlarda insan ilgi duyduğu şeyin geçici, yok olucu özelliğini göremez. Kur'ân-ı Kerim dünyayı yerme noktasında bu yöntemle sık sık başvurmuştur. İnsanları dünya hayatının göz alıcı süslerine kapılmaktan, dünya şehvetine tutsak olmaktan alı koyucu uyarılarda bulunur. Şu ayetlerde olduğu gibi: *"Şu dünya hayatı, tıpkı gökten indirdiğimiz bir suya benzer: İnsanların ve hayvanların yediği arz bitkisi o su ile karıştı. Nihayet yer ziyinetini takınıp süslendiği ve halkı da ona kadir olduklarını zannettikleri sırada birden buyruğumuz ona gece veya gündüz geldi; sanki dün o hiç şenlenmemiş gibi, onu biçilmiş yaptık."* (Yûnus, 24) *"Sizin yanınızda bulunan tükenir. Allah'ın yanında bulunan ise kalıcıdır."* (Nahl, 96) *"Allah'ın yanında bulunan ödül ise, daha hayırlı ve daha kalıcıdır."* (Şûrâ, 36) Dolayısıyla Hz. İbrahim, *"Batanları sevmem."* sözüyle demek istiyor ki; insanın yitirebildiği, gözden kaybettiği, kalıcı olmayan, değişime uğrayan bir şeyi insanın sevmesi, ona bağlanıp ilgi duyması doğru değildir. İnsanın ibadet ettiği rabbin insan tarafından sevilmesi gerekir. Bu yüzden insanın gözünden kaybolup batması onun tanrılık niteliğini ortadan kaldırır. Şu kulluk sunulan gök cisimleri de battıkları için rablık adını hak etmezler. Görüldüğü gibi bu sözler genel ve özel açıdan (hem avam, hem havas açısından) kanıtsallık ifade etmektedir.

Adı geçen müfessirin bir üçüncü yanlışlığı da şudur: Doğmak ile zahir olmayı birbirine karıştırmıştır. Bu yüzden, bunun rablık niteliğini olumsuzlayan bir unsur olmadığına hükmetmiştir. Ayrıca ayetteki ifadenin buna dayandığını, çünkü rablığın bir özelliğinin zahir olmak olduğunu söylemiştir. Oysa ayette anlatılan -üzerine kanıt bina edilmeyen- husus doğustur, gizlendikten sonra ortaya çıkıştır. Bu da rablık niteliğini olumsuzlayan bir husustur. Bu durumda şu soru gündemdeki yerini korumuş olur: Niçin sözlerine cismin batışını esas aldı da doğuşunu esas almadı?

İkincisi: Cismin doğuşu yerine batışının kanıt olarak esas alınmasının nedeni, doğuşun İbrahim Peygamber'in kanıtını dayandırdığı sevginin

olmayışı durumunu gerektirmemesidir. Ama batış için bunun aksi söz konusudur, yani bir cisim batarsa, bu durum onu sevmemeyi gerektirir. Burada el-Keşşaf tefsirinin yazarının yaptığı açıklamadaki tutarsızlık da daha net anlaşılıyor. Diyor ki: "Eğer desen: Her ikisi de bir durumdan başka bir duruma geçişi ifade ediyorken, neden kanıt doğuş yerine batış eylemine dayandırılmıştır? Buna cevap olarak derim ki: Bu bağlamda batışı kanıtın esası olarak almak daha belirgindir. Çünkü batış, gizlenme ve örtünmeyle beraber bir dönüşümü ifade eder." Bilindiği gibi kanıt, sevginin söz konusu olmamasına dayanmaktadır, batışa değil. Dolayısıyla doğuştan batışa yönelmek için neden aramak yersiz bir çabadır.

Üçüncüsü: Ayetlerin içerdiği kanıt, söz konusu üç gök cisminin yeryüzünün veya insanlar dünyasının işlerini yönetip düzenlemek anlamında rablık niteliğine sahip olmadıklarını vurgulama amacına yöneliktir. Yani genel anlamda var etme ve yönetme bağlamında bir rablığın olumsuzlanması amacı güdülmüyor. Çünkü gerek putperestler ve gerekse yıldız tapanlar kulluk sundukları tanrılarının genel anlamda rab olmadıklarını inkâr etmezlerdi. Onlar var etme ve yönetip idare etme anlamına gelen genel anlamda rablığın sırf Allah'a ait olduğunu ve bu hususta O'nun eşinin olmadığını kabul ediyorlardı.

Buradan hareketle bazı tefsir bilginlerinin konuya ilişkin değerlendirmelerinin yanlış olduğunu anlıyoruz. Bunlardan biri diyor ki: "Batışın kanıtın esası olarak kabul edilmesi, onun mümkünlik niteliğini gerektirmesidir. Her mümkün niteliğine sahip olan varlık da ihtiyaç sahibidir. Dolayısıyla onun ihtiyaçlar zincirinin, varlığı zorunlu birinin yanında son bulması gerekir." Bir diğeri de şunları söylemektedir: "Batış, onunla nitelendirilen varlıktan rablığı olumsuzlar; çünkü batış bir harekettir. Her hareketin de bir hareket ettiricisinin bulunması kaçınılmazdır. Ve iş sonunda zorunlu olarak gelip hareket ettiricisi bulunmayan bir muharrike dayanıyor. Bu muharrik değişmezdir, özü itibarıyla dönüşmezdir. Yani ulu Allah'tır."

Bu ikisi, burhanî kanıt olmakla beraber, mümkün nitelikli varlıklardan ve hareket eden varlıklardan bütün illetlerin gelip dayandıkları ilk illet olma ve bütün sebeplerin bitiş noktasını ifade eden ilk var e-

dici ve yönetici anlamında rablık niteliğini olumsuzlamaktadırlar. Ne var ki, Sabîîlerden ve diğer toplumlardan yıldızlara tapanlar her semavî cismin öncesiz olduğunu, kevn ve fesadın yani yaratılmalarının ve bozulmalarının söz konusu olmadığını, daimî bir hareketle hareket ettiklerini kabul etmekle beraber tümünün malul olduklarını da inkâr et-mezlerdi. Çünkü bunların ne varlıkları ve ne de varlıklarının etkileri itibariyle varlığı zorunlu bir yaratıcıya gereksinim duymaktan müstağni olmadıklarını biliyorlardı.

Dolayısıyla bu iki kanıt, Sabîîlerden, canlı türlerinden her birinin ayrı bir tanrısının olduğuna inananlardan ve diğer putperest topluluklardan çok, yaratıcının varlığını temelden inkâr eden natüralistler için geçerli olabilir. Hz. İbrahim ise natüralistlerle değil, diğer çoktanrıci topluluklarla tartışıyordu.

Kaldı ki, daha önce de belirttiğimiz gibi, kanıt cismin batışından çok, batma ve gözden kaybolma özelliğine sahip bir varlığa sevgiyle yönelinemeyeceği esasına dayanmaktadır.

Kanıtın mümkünlük ve hareketlilik esasına dayandığına ilişkin olarak söylediklerinin yanlışlığını ortaya koyayım derken, bir diğer müfessir de şu yanlışa düşmüştür: "Batış olgusunu bu şekilde tefsir etmek, bir şeyi kendisinden tamamen farklı olan bir şeyle açıklamak de-mektir. Çünkü Araplar batmayı mümkünlük ve hüdü (sonradan olma) anlamında algılamazlar. Aynı şekilde batmayı hareket olarak yorumlamak da önceki gibi yanlış bir değerlendirmedir."

Bu değerlendirmeyi yapan müfessir, yukarıdaki yorumu yapanların, ayette geçen batış kavramının mümkünlük veya hareket anlamını ifade ettiğini söylemediklerinin farkında değildir. Onların dedikleri şudur: "Batmanın kanıt olarak alınması, mümkünlük niteliğini veya hareket ve değişimi gerektirmesinden ileri gelmektedir." Bunun yanında batmanın yüce Allah'a yaraşmayan mümkünlük niteliği veya değişimi gerektirmesini bir an için göz ardı etsek bile, sözü edilen müfessirin de kabul ettiği gibi hazır olmaktan sonra kaybolma ve açıklıktan sonra gizlenme anlamında batma tanrılık niteliğini olumsuzlayan bir husus değildir.

Çünkü varlığı zorunlu olan yüce Allah da duyularımızın algılama ala-

nının dışındadır, gaiptir. Ama durum değişikliğine veya hazır olduktan sonra kaybolmak ve açık olduktan sonra gizlenmek gibi bir değişime uğramaz. "Yüce Allah için gizlilik O'nun tarafından kaynaklanan bir durum değildir; bizden kaynaklanan bir durumdur. Biz alıkoyucu bir sürü engelden dolayı O'nu algılayamıyoruz, yoksa O'nun varlığı için bir sınırlılık ve genel kuşatıcılığı için bir eksiklik söz konusu değildir." şeklinde bir açıklama getirmenin de bir anlamı yoktur. Çünkü göksel cisimler, özellikle güneş günlük hareketlerini gerçekleştirirken bizim açımızdan bir kayboluşa uğramaktadır. Çünkü biz yeryüzünün bir parçası sayılırız. Dünyamız güneşin hareketleri sonucu hareket etmekte, bazen bir tarafını, bazen de öbür tarafını bu cisimlere yönelterek bizim durumumuzda değişiklikler meydana gelmesine neden olmaktadır. Dolayısıyla gerçekte güneşin üzerine doğduktan sonra onun üzerine batanlar bizleriz. Fakat duyu yanılgısı bize bunun tersini göstermektedir.

Razî bu yorumların tümünü birleştirici bir yorum yapmak istemiş ve ünlü [el-Kebîr] tefsirinde şunları söylemiştir:

"Batış, bir şeyin ortaya çıktıktan sonra gözlerden kaybolması demektir. Bunu bildiğimize göre, biri şöyle bir soru yöneltebilir: Batış, bir hareket olması itibariyle sonradan olmaya, hüdusa delâlet eder. Bu durumda doğuşun da sonradan olma niteliğine delâlet etmesi gerekir. Şu hâlde İbrahim, neden gördüğü cismin sonradan olma bir varlık olduğunun kanıtı olarak doğmasını göstermemiş, bunun yerine bu amaca yönelik olarak batışını kanıt olarak göstermiştir?"

"Buna şöyle cevap verilir: Hiç kuşkusuz, sonradan olmalığa delâlet etme bağlamında doğuşla batış ortak özelliklere sahiptirler. Ancak peygamberlerin bütün insanları Allah'a kulluk sunmaya davet ederken ortaya koydukları kanıtın açık ve belirgin olması gerekir. Ki üstün zekâlı insanlarla birlikte aptal insanların ve normal akla sahip olanların birlikte kavramalarına imkân olsun. Hareket olgusunun sonradan olmalığa yönelik kanıtsallığı kesinlik bildiren ve dakik bir kanıtsallık olmakla beraber, ancak üstün zekâlıların kavrayabileceği bir husustur. Bu bağlamda batma olgusunun kanıtsallığı daha belirgindir. Herkes onun bu anlama yönelik işaretini kavrayabilir. Çünkü yıldız ba-

tarken egemenliği de son bulur. O hâlde batma olgusu bu amaca vurgu yapmak bakımından eksiksiz bir kanıt mahiyetindedir."

"Bazı muhakkikler demişlerdir ki: Mümkünlük derecesine iniş de batış demektir. Sözlerin en güzeli, üstün zekâlıların da, orta zekâlıların da, avamın da kendine göre bir pay alabildiğidir, bir hisse kaptığıdır. Üstün zekâlı seçkinler batma olgusundan mümkünlük niteliğini algı-larlar. Her mümkün de muhtaçtır ve ihtiyaçlarının sonu gelmez. Bu yüzden mümkünlük niteliğinden münezzeh olan birine gelip dayan-ması kaçınılmazdır. Ki onun varlığı sebebiyle ihtiyaçları sona ersin. Nitekim yüce Allah, '*Ve sonunda senin Rabbine varılacaktır.*' (Necm, 42) buyurmuştur."

"Orta zekâyâ sahip insanlar, batma olgusundan mutlak olarak hare-ke-ti algı-larlar. Her hareket eden sonradan olmadır. Her sonradan ol-ma öncesiz ve kadir birine muhtaçtır. Dolayısıyla şu batan varlık ilâh olamaz; bilâkis ilâh, bu batanın da ihtiyaç duyduğu zattır."

"Avam ise, batma olgusundan gurup eylemini algı-larlar. Onlar her yıldızın batmaya yüz tutmasından itibaren ışığının yok olmağa baş-la-dığını, aydınlığının yavaş yavaş söndüğünü görürler. Bu şekilde etkin-liği de ortadan kalkar. Yalnızlığa itilmiş gibi olurlar. Durumu bundan ibaret olan bir varlığın ilâh olması mümkün değildir. Dolayısıyla bu bir tek cümle, yani Hz. İbrahim'in söylediği, '*Batanları sevmem.*' sözü, hem yaklaştırılmışların, hem sağ ehlinin, hem de sol ehlinin payını i-çinde barındıracak kuşatıcılığa sahiptir. Bu yüzden kanıtların en mü-kemmeli ve burhanların en üstünü sayılmaktadır."

"Hz. İbrahim'in söylediği bu sözde yer alan bir diğer incelik de şudur: Hz. İbrahim, onlarla müneccim, yıldızların hareketlerini inceleyerek onlara çeşitli anlamlar yükleyen kimseler oldukları hâlde tartışıyordu. Müneccimlerin inanışlarına göre, yıldız göğün doğusuna düşen çeyre-ğinde bulunuyorken göğün ortasına doğru bir yükseliş içinde olunca, büyük bir etkinliğe sahip olur. Fakat batı çeyreğinde ve gruba yakın-ken etkisi oldukça zayıf olur ve gücü de son derece az olur. Dolayısı-y-la Hz. İbrahim bu incelikle, ilâhın gücünün zayıflığa ve mükemmelli-ğinin de eksikliğe dönüşmeyeceğini anlatmak istemiştir. Demek is-temiştir ki; sizin inançlarınıza göre, yıldız göğün batı çeyreğindeyken

gücü zayıf, etkisi yetersiz ve yönetimi âciz olur. Bu ise, onun tanrılığı için bir kusurdur. Şu hâlde müneccimlerin görüşüne göre de batma olgusunun ilâhlık niteliğini olumsuzlama bakımından daha belirleyici olduğu aydınlanmış oldu." (Fahrettin Razi'nin açıklamalarından yap-tığımız alıntı burada sona erdi.)

Uzun açıklamalarda bulunmasına karşın biz, ihtiyaç duyduğumuz ka-darını alıntıladık.

Buraya kadar yaptığımız açıklamalar üzerinde düşünecek olursan, adı geçen müellifin ayetin içerdiği kanıt kişilerin kapasitelerine göre hisseler içerecek şekilde taksim etmesine ve bunu çeşitli açılardan kanıtlamaya çalışmasına tefsirini sunduğumuz ayette herhangi bir lafzî işaretin olmadığını göreceğin gibi, Sabîîlerin ve yıldızlarla uğra-şanların kuşkuları da böyle bir kanıtla çürütülemez, giderilemez. Çünkü bu saydığımız gruplar göksel cisimleri varlığı zorunlu, gücü sı-nırsız ve mutlak kuvvet sahibi birer ilâh olarak görmüyorlardı. Bilâkis bunları mümkün nitelikli, malûl ve daimî bir hareket içinde görüyor-lardı. İddialarına göre, bunlar, kesintisiz hareketleriyle aşağıdaki â-lemi idare ediyorlarmış. Dolayısıyla adı geçen müfessirin anlattığı hususlarda bu gerçeği geçersiz kılacak bir unsur yoktur. Bize öyle ge-liyor ki, müfessir biraz önce aktardığımız açıklamasından sonra bu problemi fark etmiş, böylece sözü gereğinden fazla uzatmış ve mese-lenin özünden uzaklaşmış, üstelik olumlu bir sonuç da elde edeme-miştir.

Kaldı ki, işaret ettiği ikinci kanıt da eksiksiz bir kanıt değildir. Çünkü hareket niteliği, hareket eden varlığın bu niteliği itibariyle sonradan olmalı-ğına delâlet eder, özü açısından değil. Bu hususla ilgili geniş açıklamaları yeri gelince yapacağız. Şu kadarını söyleyelim ki, kanıtın hareket açısından açıklaması, bizim açıkladığımız şekildedir.

Dördüncüsü: Hz. İbrahim (a.s) bu kanıtları yüce Allah'ın kendisine göklerin ve yerin melekûtunu göstermesi sonucu ortaya koyuyordu. Bir de gözlemlenen evrenden hareketle, gerek babası ve gerekse soydaşlarıyla giriştiği tartışmalarda konunun akışı elverdiği ve gerek-tirdiği ölçüde gözlemlendiği kanıtları sunuyordu. Bunun nedeni, ya günlük göksel ve dünyevî olayların ayrıntılarını -daha önce de i-

şaret ettiğimiz gibi- bilmemesiydi, ya da onlarla algıladıkları olaylar ışığında tartışmak istemesiydi. Bu yüzden, "*Budur rabbim!*" sözünü üç parlak göksel cismi gördüğünde tekrar etmiştir ve "*Batanları sevmem.*" sözünü ve bu anlama gelen diğer ifadeleri bu cisimlerin batmaları üzerine söylemiştir.

Bu açıklamalar, bir açıdan, "*Üzerine gece çökünce, İbrahim bir yıldız gördü.*" ifadesiyle ilgili olarak akla gelebilecek: "Bu ayet gösteriyor ki, Hz. İbrahim soydaşlarıyla gök cisimlerine ilişkin tartışmalara girdiği gecenin hemen öncesindeki gündüz vaktinde de onlarla beraber ve hareketlerini gözlemliyordu. Öyleyse neden güneşi, ilâhlığını olumsuzlamak amacıyla hatırlayamadı?" şeklindeki bir soruya da cevap niteliğindedir.

Çünkü Hz. İbrahim babası ve soydaşlarıyla tartışırken vakit ancak putlar konusunda konuşmasına yetmiş olabilir. Belki onlarla gündüz boyunca veya soydaşlarının yanında gündüzün bir kısmını geçirdiği sürede onlarla putlar hakkında tartışmış olabilir. Öyle ki tartışma tamamlanınca gece de üzerine basmış olabilir. Aslında başka ihtimaller de vardır. Havanın bulutlu olması veya soydaşlarının güneşe sadece doğduğu esnada kurbanlar ve namazlar sunmaları gibi. Hz. İbrahim onlarla eylemleri sırasında tartışmayı arzulamış olabilir.

Beşincisi: Bu ayetler, söylendiği gibi, hidayetin Allah'tan olduğuna delâlet etmektedirler. Saptırmayı ise, yüce Allah bu ayetlerde onu kendisine nispet etmemiştir. Yalnız, "*Rabbim bana doğru yolu göstermeseydi, elbette sapan topluluktan olurum.*" ifadesi, bir ölçüde, bir insanın yüce Allah tarafından hidayete erdirilmemesi durumunda kişisel yetersizliğinden dolayı sapıklığa düşeceğine işaret etmektedir. Bunu şu ayetten de algılayabiliriz: "*Eğer size Allah'ın lütfu ve rahmeti olmasaydı, hiçbirinizi asla temizlemezdi.*" (Nûr, 21) Bir diğer ayet de şudur: "*Sen sevdiğini doğru yola iletemezsin; fakat Allah, dilediğini doğru yola iletir.*" (Kasas, 56) Bunun gibi daha birçok ayet örnek gösterebiliriz.

Bazı ayetlerde insanların sapmaları yüce Allah'a nispet edilmektedir; fakat, "*Ancak onunla sadece fasıkları saptırır.*" (Bakara, 26) ayeti ve benzeri ayetler, yüce Allah'a nispet edilen saptırmanın insanların

sapmasına ilişkin bir ceza, bir karşılık mahiyetinde olduğunu göstermektedir. Tefsirimizin birinci cildinde bu ayetin açıklaması bazında geniş değerlendirmeler sunduk.

Altıncısı: Hz. İbrahim (a.s) gözlemlediği üç göksel cismin rablığı-nı olumsuzlamasının gerekçesi olarak batanları battıkları için sevmediğini ifade ediyor. Burada insanın bulduğu bir şeyi tekrar yitirmesi kastediliyor. Bu ise, kulluk sunmayı gerektiren sevgiyle bağdaşmayan bir niteliktir. Bu da yok oluşla, gözden kayboluşla, ölüşle ve tükenişle yüz yüze bulunan bütün maddî varlıklar için geçerli bir nitelik olduğuna göre, Hz. İbrahim'in bu kanıtı, her türlü şirk ve putçuluk için geçerli olan kesin bir kanıttır. Bu kanıtı her canlı türünün kendine özgü tanrılarının ve işinsal tanrıların olduğunu ileri süren putperestlere de teşmil edebiliriz. Bu putperestler bunların varolduklarına inanırlar, maddî âlemin ötesinde, cisimden ve hareketten uzak varlıklar olduklarını ileri sürerler. Ama öz itibarıyla saydam ve üstün bir varlığa sahip olmalarına karşın egemen nurun karşısında yok olduklarını, tekil kahrın karşısında ezildiklerini itiraf etmektedirler. Kulluk maksadıyla yöneldikleri tanrılarının nitelikleri buysa eğer, bir de bunlara sevgiyle yöneliyorlarsa, bu sevgi işlerini düzenledikleri şeylere yöneliktir, onların kendisine değil.

79) "Ben hanîf olarak (sağa-sola sapmadan) yüzümü tamamen, gökleri ve yeri yaratana çevirdim..."

Ragıp İsfahanî el-Müfredat adlı eserinde der ki: "el-Fetru" kelimesi, aslında boyuna yarmak anlamına gelir. Araplar, "Fetare fulanın keza fetran" [yani, falan adam falan şeyi yardı], eftare [yani oruç açtı, iftar yaptı], futûr [oruçlu insanın orucunu açmak için yediği yiyecek], infetare infitâren [yarıldı] derler. Yüce Allah, "*Hel tera min futûr=Bir bozukluk görebiliyor musun?*" [Mülk, 3] buyurmuştur. Ayette futûr kelimesi bozukluk, çürüklük anlamında kullanılmıştır. Dolayısıyla yarma bazen yıkıcı, bazen de yapıcı anlam ifade eder. Yüce Allah bir ayette şöyle buyurmuştur: "*Gök onun dehşetinden yarılr. Allah'ın vaa di mutlaka yapılmıştır.*" [Müzzemmil, 18]

"Fetartu's-şate=Koyunu iki parmakla sağdım." "Fetartu'l-acîn=Hamuru yoğurdum ve mayalanmasından önce ekmek pişirdim." Bu

kökten türeyen bir türev de "fitrat" kelimesidir. "Fetarellah'ul-halke=Allah varlıkları yarattı." Burada kastedilen, yüce Allah'ın varlıkları kendileri için öngörülen fiilleri işleyebilecek nitelikte yaratmasıdır. Dolayısıyla yüce Allah'ın, *"Allah'ın insanları üzerinde yarattığı fitratı..."* ifadesi, O'nun insanların içine, öz doğasına kendisinin bilinmesini sağlayacak donanımı yerleştirmesine yönelik bir işarettir. Dolayısıyla "Allah'ın fitratı"ndan maksat, yüce Allah'ın insanın öz doğasına yerleştirdiği iman etme yeteneğidir. *"Eğer onlara, kendilerini kimin yarattığını sorsan, muhakkak ki, Allah, diyecekler."* ifadesiyle de bu gerçeğe işaret e-dilmiştir. (Ragıp'tan, "fetare" kelimesine ilişkin alıntı burada sona erdi.)

Yine Ragıp adı geçen eserinde şunları söylemektedir: "el-Hanefu; sapıklıktan doğru yola yönelme, eğilim gösterme demektir. el-Cenefu; doğru yoldan sapmaya yönelme, eğilim gösterme anlamına gelir... Bu yüzden Araplar, hac ziyaretinde bulunan veya sünnet olan herkesi 'ha-nif' diye isimlendirirler. Bununla onun İbrahim'in (a.s) dini üzere olduğuna dikkat çekmek isterler. el-Ahnef; ayağında eğrilik olan kimse. Bazılarına göre, ayağında eğrilik olanın bu şekilde isimlendirilmesinin nedeni uğur temennisidir, bazılarına göre de sırf eğilimi ifade eden bir istiareli kullanımdır." (Alıntı sona erdi.)

Hz. İbrahim (a.s), *"Ey kavmim... ben uzağım."* diyerek onlardan ve Allah'a ortak koştukları düzmece ilâhlardan beri olduğunu duyurduğunda, aslında bu sonuca aşamalı olarak ulaşmıştı. Önce kalbinin ortaklara ısınmadığını, onlara ilgi göstermediğini belirtmişti. *"Batanları sevmem."* sözü bunun ifadesiydi. Sonra Allah'ın ortağının olduğuna inanmanın sapıklık olduğunu ima eden şu sözleri söylemişti: *"Rabbim bana doğru yolu göstermeseydi, elbette sapan topluluktan olurdum."* En sonunda da açık bir ifadeyle her türlü şirkten ve düzmece ilâhlardan uzak olduğunu ifade etmişti: *"Ey kavmim, ben sizin ortak koştuğunuz şeylerden uzağım."* Böylece rubûbiyet (yönetmelik ilâhlılık) bağlamında eksiksiz tevhit düşüncesine dönmüş oldu. Bunun anlamı, gökleri ve yeri yaratan ilâhın, kulluk sunulan bir rab olmasının kaçınılmaz olduğudur. Bu çerçevede şirki de kendisi açısından olumsuzladı ve şöyle dedi: *"Ben hanif olarak (sağa-sola sapmadan) yü-*

zümü tamamen, gökleri ve yeri yaratana çevirdim."

Yüzü yöneltme ifadesi, kulluk maksadıyla Allah'a yönelme anlamında kullanılan bir deyimdir. Kulluğun ve bir rabbe itaatın gereği, itaat eden kulun gücü ve iradesiyle Rabbine yönelmesi, O'na dua etmesi ve her ameline O'na dönmesidir. Dua ve dönüş de ancak yüzün yöneltilmesi ve doğrultulması ile mümkündür. Dolayısıyla dua ve dönüşten ibaret olan ibadet olgusu, yüzün yöneltilmesi deyimıyla ifade edilmiştir.

Burada Hz. İbrahim, yüzünü yönelttiği, yani kulluk maksadıyla yöneldiği Rabbi olan yüce Allah'tan söz ederken O'nun tartışma konusu olmayan ve sırf kendisine özgü olan bir niteliğine işaret ediyor. Gökleri ve yeri yaratmasına yani. Bu arada cümle içinde sılaya ve mevsule de yer vererek bu niteliğin zihinlerde herkesin kabul ettiği yüce Allah'a ait olarak zikredildiğine riayet etmek istiyor. Ki kimse yanlış anlamasın. *"Gökleri ve yeri yaratana."* Yani diyor ki: Ben yaratılış ve varoluş bakımından herkesin ve her şeyin gelip dayandığı yüce yaratıcıya ibadetle yöneldim. Hem kendisi, hem de soydaşları kulluk ettikleri düzmece ilâhların üstünde ortaksız bir yaratıcının varlığını kabul ediyorlardı.

Ardından "hanif" ifadesiyle, soydaşlarının kulluk sundukları düzmece ilâhların ortaklıklarını olumsuzladığını dile getiriyor. Sırf Allah'a eğilim gösterdiğini ve O'ndan her türlü şirki olumsuzladığını ifade ediyor. Bunu, *"Ben O'na ortak koşanlardan değilim."* sözüyle de pekiştiriyor. Dolayısıyla, *"Ben yüzümü.... çevirdim..."* diye başlayan sözleri, bir bütün olarak, sırf Allah'a kulluk sunmanın gerekliliğini, ondan ortakların olumsuzlanmasını vurgulamaktadır. Bu bakımdan bu ayet, "Lâ ilâhe illallah" cümlesine yakın bir anlam ifade etmektedir.

Ayetin orijinalinde geçen "lillezî" edatının başındaki "lâm" harfi, amaç bildirir ve burada "ilâ" (...e, ...a) anlamını ifade eder. Nitekim amaç bildirmek maksadıyla "ilâ" edatı kullanıldığı gibi "lâm" harfinin de kullanıldığının örnekleri çoktur. Buna şu ayetleri örnek gösterebiliriz: *"Esleme vechehu lillah=Yüzünü Allah'a teslim ederse."* (Bakara, 112) *"Ve men yuslim vechehu lillah=Kim yüzünü Allah'a teslim ederse."* (Lokmân, 22)

Yüce Allah'ın özel sıfatlarının arasından "gökleri ve yeri yaratması" yani "Fâtır" sıfatının özel olarak seçilmesi, bununla beraber aynı anlama gelen el-Bârî, el-Hâlık, el-Bedî gibi lafızların kullanılmaması, İbrahim'in tercih ettiği fıtrat dinine yönelik bir işarettir. Kur'ân'da İslâm dini, birkaç kez İbrahim'in hanif dini ve fıtrat dini olarak isimlendirilmiştir. Yani, bilgileri ve yasaları insanın yaratılışına ve varoluş türüne dayalı olarak bina edilen din. Ki insanın yaratılışı ve varoluş türü değişim ve başkalaşım kabul etmez.

Çünkü din, gerçek mutluluğa erişmek için izlenen yoldur. Gerçek mutluluk ise, bir şeyin varoluşunun bileşimi ve donanımı doğrultusunda olgunlaşmayı sağlayan araçlarla pratikte ve objeler dünyasında talep ettiği amaca yönelmesidir. Bir insanın veya bir başka varlığın yaratılışı itibariyle donatılmadığı ve tam aksi istikamette donatıldığı bir şeyle mutlu olması mümkün değildir. Meselâ bir insanın beslenmeden, cinsel birleşmeye girmeden veya insanlarla birlikte yaşamayı ve toplumsal hayatı terk ederek mutlu olması söz konusu olamaz. Çünkü insan bunların tam aksine donatılmıştır. Aynı şekilde tam aksine donatıldığı için kuşlar gibi uçmakla veya balıklar gibi denizlerde yaşamakla mutlu olması da mümkün değildir.

O hâlde hak din, öngördüğü yasalarıyla fıtrat, yaratılış düzeni arasında uyum bulunan dindir. Yüce Allah insanları veya -eğer varsa- başka bir yükümlü varlığı, yaratılışıyla örtüşmeyen ve varoluşsal donanımına uygun olmayan mutluluk veren bir hedefe yöneltmekten münezzehtir. Allah katında din İslâm'dır. Yani Allah'ın yaratışı ve var edişi doğrultusunda O'na boyun eğmektir.

80) Kavmi onunla tartışmaya girişti. O onlara dedi ki: "Beni doğru yola iletmiş iken Allah hakkında benimle tartışıyor musunuz? Ben sizin O'na ortak koştuğunuz şeylerden korkmam..."

Ayetlerin akışında yüce Allah'ın İbrahim'in giriştiği tartışmaları iki kısma ayırdığını görüyoruz. Bunlardan birinde, tartışmayı başlatan kendisidir ve insanlarla tartışmaktadır. Diğerinde ise, insanlar tartışmayı başlatıyorlar ve tanrılarından ilişkisini kestiğini, onlardan uzaklaştığını ifade ettikten sonra onunla konuşuyorlar. Tefsirini sunduğumuz bu ayet ve sonrasında, tartışmanın bu ikinci kısmının kapsamında geçen

konuşmalara yer veriliyor.

Ama yüce Allah, soydaşlarının hangi hususta onunla tartıştıklarından söz etmiyor. Fakat İbrahim'in söylediği şu ifadede bunun ne olduğunu sezinliyoruz: *"Ben sizin O'na ortak koştuğunuz şeylerden korkmam."* Buradan anlıyoruz ki, onlar, korku dolayısıyla ilâhlarına tapılması gerektiğini söylemişlerdir. Daha önce bu husus üzerinde durmuştuk. İleride de değineceğimiz gibi, onları birtakım düzmece ilâhlar edinip bunlara kulluk sunmaya iten etken şu iki husustan biriydi: Ya yeryüzündeki gelişmeler üzerinde etkinlik sahibi olduklarına inandıkları bu ilâhların gazabından ve kahrından korkuyorlardı ya da onlardan bereket ve mutluluk beklentisi içindeydiler. Fakat onların ruhları üzerinde en büyük etkiyi birinci şık bırakıyordu. Korku yani. Çünkü insanlar öz doğaları gereği sahip oldukları maddî nimetleri ve mutluluğu kendi mülkiyetlerinde görürler. Bunu ya hayat çizgisini sürdürmek için mal edinme, makam sağlama ve yüksek bir konuma gelme çabası sonucu elde ettiklerini ya da büyük atalarından ve iyi talihlerinden kazandıklarını düşünürler. Birine miras kalması ya da bir define bulması yahut babasının yerine kavminin lideri olması gibi. O hâlde, birine kulluk sunmak için umut olgusu en az etkin olan yöntemdir. Hatta mükemmel bir ilâhî eğitimin tezgahından geçen Müslümanlar bile, azap tehdidi ve uyarılardan etkilendikleri kadar nimet vadi ve müjdelemelerden etkilenmezler. Bu yüzden Kur'ân'da peygamberlerin görevleri bağlamında uyarıcılığın müjdecilikten daha çok zikredildiğini görüyoruz. Oysa her iki yöntem de peygamberlerin görevleri arasında yer alırlar ve insanları bu yöntemlerle Allah'a kulluk sunmaya davet emek yükümlülüğündedirler.

Dolayısıyla İbrahim Peygamber'in soydaşları da tanrıları hakkında onunla konuşurlarken korkutma yöntemini esas alan bir tutum içindeydiler. Onu tanrılarının azabından ve gazabından korkuttular. Kendilerinin yoluna uymasını öğütlediler. Tanrılarına kulluk sunmanın gerekliliğinden ve Allah'ın rablığını ileri sürmekten vazgeçmesinin kaçınılmazlığından bahsettiler. Allah için öngörülen yetki, her şeyi yaratmaktan ibaretti. Rablık, yönetsel tanrılık ise ilâhlarının göreviydi.

Hız. İbrahim (a.s) soydaşlarının sözlerinin, Allah'ın rablığını savunmaktan vazgeçirmek ve tanrıların rablığını kabul etmeye teşvik etmek şeklinde iki bölümden oluştuğunu görünce, karşı tezini sunarken her iki bölümü de değerlendirdi. Ancak ileride değineceğimiz gibi birinci savunmanın geçerliliği ancak ikincisinin iyice anlaşılmasıyla mümkündür.

Onların Allah hakkında kendisiyle tartışmalarına karşılık olarak şunları söylüyor: *"Beni doğru yola iletmiş iken Allah hakkında benimle tartışıyor musunuz?"* Benim için artık mesele çözümlenmiştir, Rabbinin yol göstericiliği sonucu hidayete ermiş bulunuyorum. O, göklerin ve yerin melekûtunu bana göstermek suretiyle bana ilim verdi. Böylece putların ve gök cisimlerinin rablığını olumsuzlamaya ilişkin kesin kanıt vermiş oldu bana. Ben, yaşamsal işlerimi düzenleyen bir rabden kendimi müstağni saymıyorum; ama Allah'ın tek ve ortaksız rab olduğu gerçeğini kavramış bulunuyorum. Allah beni doğru yola iletmişken sizin ileri sürdüğünüz gerekçeleri kabul edemem, ikinci bir rablik merciini araştıramam. Araştırmak bir şeyi arayana düşer. Amaca ulaştıktan sonra bir daha arama olmaz.

Ayeti incelediğimizde zihinde ilk etapta belliren anlam budur. Fakat biraz daha derinliğine düşündüğümüzde, bundan daha ince bir anlamın farkına varıyoruz. Şöyle ki: *"Beni doğru yola iletmiş iken..."* sözü, hidayetin kendisini bir kanıt olarak algılamayı ifade eder, hidayete ermekten dolayı kanıt bulmanın gereksizliğini değil. Dolayısıyla şöyle bir anlam elde etmiş oluyoruz: Allah kendisinden başkasının rablığını olumsuzlamaya ve kendisinin rablığını ispatlamaya yönelik öğretmiş olduğu kanıtla beni hidayet etti. O'nun yol göstericiliği, O'nun rablığının ve ondan başkasının rab olamayacağının kanıtıdır. Çünkü rabba yöneltmek de tedbir ve yönetmenin bir parçasıdır. Bu ise, rab olanın özelliğidir. Eğer Allah benim rabbim olmasaydı, beni hidayete erdirmezdi. Bu işi rablık yetkisine sahip olan bir başkası gerçekleştirdi. Fakat beni Allah hidayete erdirdi, dolayısıyla rabbim O'dur.

İbrahim'in (a.s) bu sözlerine karşılık şunu diyemezlerdi: "Bu bilgileri sana öğreten ve kanıtı ilham eden bazı ilâhlarımızdır." Çünkü hiç

kimse bir başkasına kendisine zarar verecek, adının anılmasına son verecek ve işlerini bozacak bir şeyi göstermez. Şu hâlde Hız. İbrahim'i putların rablığını olumsuzlamaya götüren hidayetin putlara nispet edilmesi doğru olmaz.

Ama şunu diyebilirlerdi veya belki de demişlerdir: "Bunu tanrılarımızdan bazıları yaptı. Bu bir azap ve kahr ifadesidir. Seni onların rablığını kabul etmekten uzaklaştırdılar. Görüşünün bozukluğundan ve ruhunun hastalığından dolayı bu kanıtları sana telkin ettiler." Nitekim soydaşları Âdoğulları'nı Allah'ın birliğine inanmaya çağırarak, korkulması ve ümit bağlanması gereken ilâhın sadece Allah olduğunu kabul etmeye çağırarak ve kulluk sundukları düzmece ilâhların hiçbir yarar veya zarar verme gücüne sahip olmadıklarını belirten Hud Peygambere soydaşları buna benzer şeyler söylemişlerdi. Demişlerdi ki: *"Tanrılarımızdan bazıları sana bir kötülük dokundurdular."* Yüce Allah Hud Peygamber'in dilinden bize şu bilgileri aktarmaktadır: *"Ey kavmim, Rabbinizden mağfiret dileyin, sonra O'na tövbe edin ki gökten üzerinize bol bol rahmet göndersin, kuvvetinize kuvvet katsın. Suç işleyerek Allah'tan yüz çevirmeyin. Dediler ki: Ey Hud... Seni tanrılarımızdan biri fena çarpmış, demekten başka bir söz bulamıyoruz. Dedi ki: Ben Allah'ı şahit tutuyorum, siz de şahit olun ki, ben sizin Allah'a ortak koştuğunuz şeylerden uzağım. Haydi hepiniz bana tuzak kurun, sonra bana hiç göz açtırmayın."* (Hûd, 52-55)

Dolayısıyla Hız. İbrahim'in, *"Ben sizin O'na ortak koştuğunuz şeylerden korkmam..."* şeklindeki sözü, müşriklerin aklına gelebilecek böyle bir kuşkuyu bertaraf ettiği gibi, onların kulluk sundukları ilâhların rablıklarını da olumsuzlamaktadır. Çünkü bu sözler tam bir kanıt içerir ve onların Allah'a ortak oluşları ihtimalini temelden geçersiz kılar.

Bundan özetle şu sonucu çıkarıyoruz: "Siz, kulluk sunduğunuz ilâhların bana bir kötülük yapacağından beni korkutarak sizin ilâhlarınızın rablığını onaylamaya ve gerçek rabbim olan Allah'ın rablığını reddetmeye çağırıyor ve Allah'ın beni ilettiği gerçek hususunda içime şüphe atmaya çalışıyorsunuz; ama ben sizin Allah'a ortak koştuğunuz şeylerden korkmuyorum. Çünkü onların tümü, yaratılmışlardır, başkası tarafından idare edilmektedirler. Bir yarar veya zarar verme gücünden yok-

sundurlar. Ben onlardan korkmadığıma göre kanıtınız geçersiz ve kuşku uyandırma amaçlı girişiminiz sonuçsuz kalmaya mahkûmdur."

"Eğer korkmuş olsam, bu korku sizin Allah'a ortak koştuğunuz düzmece ilâhların etkisiyle içimde oluşmuş bir korku olmayacaktır; çünkü onlar hiçbir şeye güç yetiremezler; tam tersine bu korku Rabbinin yarattığı bir şey olacaktır. Yani, sizin ortak koştuğunuz ilâhlardan korkmamı o dilemiş olacak. Ben de onlardan korkacaktım. Dolayısıyla bu korku da O'nun rablığını kanıtlayan bir başka kanıt işlevini görecek. Birliğinin bir diğer işareti olacaktı. Sırf O'na kulluk sunmanın gereğini vurgulayan bir diğer belge. Sizin ilâhlarınızın rablığının, onlara kulluk sunmanın gerekliliğinin kanıtı değil."

"Bunun Rabbinin etkisiyle gerçekleşmiş olacağının kanıtı, O'nun her şeyi bilgi bakımından kuşatmış olmasıdır. O sağlam ve sahih amaçlar için yarattığı mülkünde meydana gelen hayır ve şer nitelikli her şeyi bilir. Yarar veya zarar veren bir şeyin mülkünde meydana geldiğini bilip de men etme veya izin verme şeklinde bir tepki göstermesi mümkün müdür?"

"Eğer benim içimde bir korku oluşursa, bu Allah'ın iradesi ve O'nun kutsallığına yaraşan izni sonucu gerçekleşmiş olacaktır. Bu, aynı zamanda O'nun rablığını kanıtlayan, O'ndan başkasının rablığını da olumsuzlayan bir husustur. Hâlâ düşünmez misiniz, aklınızla kavradığınız ve fitratınızla algıladığınız gerçeğe dönmez misiniz?"

Buraya kadar anlattıklarımız, *"Ben sizin O'na ortak koştuğunuz şeylerden korkmam. Ancak Rabbinin bir şey dilemesi hariç. (Çünkü) Rabbin, bilgice her şeyi kuşatmıştır. Hâlâ öğüt almıyor musunuz?"* ayetinin içerdiği kanıtla ilişkin bir değerlendirme mahiyetindedir. Bu durumda, *"Ben sizin O'na ortak koştuğunuz şeylerden korkmam."* ifadesi, *"Beni doğru yola iletmış iken Allah hakkında benimle tartışıyor musunuz?"* cümlesinin içerdiği kanıtın bütünüleyici unsuru mahiyetindedir. Bunun yanında onlardan korkmaması suretiyle onların Allah'a ortak koştukları şeylerin rablığını olumsuzlamak açısından da başlı başına bir kanıt sayılır. Dolayısıyla, *"Ancak Rabbinin bir şey dilemesi hariç."* ifadesi, kanıt amacıyla bir ön kabul ve bir varsayım işlevini görmektedir. Yani, siz korku gerekçesiyle onların rablığını kabul

etmemi isti-yorsunuz. Ama ben onlardan korkmuyorum. Diyelim ki onlardan korkuyorum, bu, benim Rabbinin rablığının kanıtı olur, sizin O'na ortak koştuğunuz düzmece ilâhların değil. Çünkü böyle bir korku benim rabbimin dilemesiyle olur.

Bu bakımdan, *"Rabbim, bilgice her şeyi kuşatmıştır."* sözü, varsayılan korkunun Allah'ın iradesine dayandığını gerekçelendirmeye yönelik bir açıklama mahiyetindedir. Çünkü gökleri ve yeri yaratan zat, mülkünde olup bitenlerden habersiz olamaz. Meydana gelen her şey, ancak O'nun izniyle olabilir. O hâlde bunların yönlendiricisi, plânlayıcısı O'dur. O'nun rablığı, yönetsel tanrılığı sayesinde varlıklarını sürdürmektedirler. *"Hâlâ öğüt almıyor musunuz?"* ifadesi de kınama amaçlı bir sorudur ve kanıtın aslında fitrî olduğunu göstermektedir. Bu değerlendirmeyi iyice kavramaya çalış.

Bu ayetle ilgili olarak tefsir bilgileri değişik yorumlar yapmışlardır:

"Beni doğru yola iletmış iken, Allah hakkında benimle tartışıyor musunuz?" cümlesi hakkında çoğu tefsir bilgini, yukarıda yer verdiğimiz iki değerlendirmeden ilkinin esas alan bir yaklaşım içinde olmuşlardır. Bunun da mahiyeti şudur: "Hz. İbrahim (a.s) soydaşlarının Allah'ın birliğine yönelik itirazlarına şu karşılığı vermiştir: Bu konuda tartışma gereğini duymuyorum. Çünkü Allah beni doğru yola iletmıştır. Allah beni hidayete erdirdikten sonra tartışmanın anlamı olmaz." Ancak ayetin akışı, bir tartışma mahiyetinde olduğunu göstermektedir. Bu da Hz. İbrahim'in sözlerinin tevhidi kanıtlama amacına yönelik olmasını gerektirmektedir, tartışmaya gerek duymadığının değil.

"Ben sizin O'na ortak koştuğunuz şeylerden korkmam; ancak Rabbinin bir şey dilemesi hariç." ifadesine gelince, tefsir bilgileri cümlelerin ilk kısmı hakkında bizimkine yakın değerlendirmeler yapmışlar; fakat istisna hakkında şöyle demişlerdir:

"Ancak Rabbinin sizin beni korkuttuğunuz bu putları canlandırması ve onlara güç vermesi başka. Bu durumda da onların zarar ver yararları onların sonradan olma varlıklar olduklarının ve Allah'ın birliğinin kanıtı olur." Diğer bir ifadeyle, şöyle bir anlam kastedilmiştir: "Ben hiçbir şekilde onlardan korkmam. Ancak Rabbin diler de bu putlar canlanır ve zarar ve yarar verecek duruma gelirlerse, ben de

bundan dolayı onlardan korkarsam, bu da rablığın Allah'a ait olduğunu gösterir ve sizin O'na ortak koştuğunuz şeylerin sonradan olma varlıklar olduklarını gözler önüne serer."

Bu değerlendirme, bir açıdan bizim yukarıda yer verdiğimiz değerlendirmeye yakın olmakla beraber, canlanmaları durumunda zarar ve yarar verme yetkisinin Allah'a ortak koşulan şeylere nispet edilmesi - kaldı ki putperestlere göre bu putların bazısı canlıdır, melekler ve canlı türlerinin ilâhları gibi ve bazısı da zahîrî açıdan zarar ve yarar dokunduracak durumdadır, güneş gibi- Allah'ın kitabında yer alan ilâhî öğretiyile bağdaşmamaktadır. Çünkü Kur'ân Allah'tan başka hiç kimsenin yarar ve zarar verme gücüne sahip olmadığını dile getirmektedir.

Adı geçen tefsir bilginlerinin bu ayeti, putperestlerin ibadet ettikleri putların sonradan olma varlıklar olduklarının kanıtı olabilecek şekilde yorumlamalarına gelince, böyle bir yorumun putperestler açısından bir olumsuzluğu yoktur. Çünkü onlar, bilindiği gibi putların ve temsil ettikleri manevî kişiliklerin Allah'ın yönetimi altında olduklarını, O'nun tarafından yaratılmış olduklarını inkâr etmiyorlar. Bazıları için zamansal öncesizlik iddiasını dile getirseler de bu, onların mümkün nitelikli oluşlarını ve malul oluşlarını onlar açısından olumsuzlamaz.

Bir diğer değerlendirme de şöyledir: Buradaki istisnanın anlamı şudur: "Ben sizin Allah'a ortak koştuğunuz şeylerden korkmam. Fakat bu genellemeden bazı vakitleri istisna tutuyorum. Söz gelimi Rabbim, işlediğim bazı günahlardan dolayı bana azap etmek isteyebilir veya bir günah olmaksızın beni bazı olumsuzluklara duçar kılabilir." Diğer bir ifadeyle: Bu cümle genel anlamdan düşülen bir istisnadır. Genel anlama ise, önceki cümle işaret etmektedir. Buna göre, "*Ben korkmam...*" ifadesi, onların Allah'a ortak koştukları şeylerden korkmadığını, "*Rabbimin dilemesi başka...*" ifadesi de her türlü korkudan bir istisna hükmündedir. Bu durumda cümlenin geniş açılımı şöyledir: "Sizin Allah'a ortak koştuğunuz şeylerden korkmam, bunun dışındaki şeylerden de korkmam. Ancak Rabbimin bana bir zorluk dilemesinden veya bir günahımın karşılığı olarak azap etmesinden korkarım."

Bu değerlendirmenin zorlama sonucu olduğunu açıklamaya bile gerek yoktur.

"*Rabbim bilgice her şeyi kuşatmıştır.*" ifadesiyle ilgili olarak bazı tefsir bilginleri şöyle demişlerdir: Bu, kanıtın tamamlanmasından sonra Hz. İbrahim'in (a.s) Rabbine yönelttiği bir övgüdür.

Bazılarına göre de: "Bu cümle, müşriklerin putlarına yönelik bir kinaye mahiyetindedir. Hz. İbrahim, bununla putların bir şey bilmeyen ve duyumsamayan varlıklar olduklarına göndermede bulunuyor." Buna şu şekilde itiraz edilebilir: Eğer bir kinaye gerekiyorsa, bilgiden çok, konumun da gereği olarak güç örneği esas alınarak yapılmalıydı. Böyleyken güç örneği yerine bilgi örneğini esas alan bir kinayeli anlatımı gerektiren nedir? Aynı problem önceki değerlendirme için de geçerlidir.

Bazıları da demişlerdir ki: "Hz. İbrahim, yüce Allah'ın dilemesi sonucu başına gelebilecek zorlukları ve olumsuzlukları genel hükümden istisna edince, '*Rabbim, bilgice her şeyi kuşatmıştır.*' demek suretiyle Allah'ın bütün gaybı bildiğini, O'nun ancak iyilik, hayır ve hikmet esaslı fiiller gerçekleştirdiğini açıklamıştır." Buna karşılık olarak şöyle bir itirazda bulunulabilir: Böyle bir durumda ayette bilgi yerine hikmetten söz edilmeliydi. En azından birçok yerde olduğu gibi bilgi ve hikmet birlikte zikredilmeliydi.

Bazılarına göre: "Bu, istisnaya yönelik bir gerekçelendirme mahiyetindedir. Yani demek isteniyor ki, yüce Allah'ın ilminin kapsamında, putlar nedeniyle bir kötülüğün ona ilişmesi yer alabilir. Putun üzerine düşüp bir yerini yaralaması, güneş ısısının onu hasta etmesi veya ölümüne neden olması gibi." Buna karşılık olarak deriz ki: Bu durumda da güç veya hikmet kavramının esas alınması gerekçelendirmek açısından ilim kavramına göre daha yerinde olurdu.

Bazıları demişlerdir ki: "Bunun anlamı şudur: Benim Rabbimin ilmi her şeyi kuşatmıştır. İradesi de öncesiz ve her şeyi kuşatan ilmiyle bağlantılıdır. Gücü ise iradesini uygular, yerine getirir. Dolayısıyla onların kulluk sundukları putların veya başka varlıkların O'nun sıfatları üzerinde herhangi bir etkinliği olamaz. Ne şefaatt, ne de başka bir şekilde O'nun fiillerini etkileyemezler. Böyle bir durum, ancak yüce

Allah'ın ilminin her şeyi kuşatmaması durumunda söz konusu olabilir. Böylece şefaathçiler ve araçlar bir fiili yerine getirmenin veya o fiili yerine getirmemenin daha faydalı olduğunu şefaath yoluyla veya başka bir yöntemle bilmediği bu şeyi O'na anlatmış olurlar. Ve bu O'nu, zarar vermeye veya yarar dokundurmaya yahut vermeye veya vermemeye yöneltir."

Bu değerlendirmeyi yapan müfessir devamla şunları söylüyor: "Cümlelerin ifade ettiği bu anlamı, yüce Allah'ın müşrikler tarafından kendisine ortak koşulan ilâhların şefaathçiliğini olumsuzlayan bir kanıttan algılamış bulunuyoruz. Meselâ şu ayette açıklanan kanıttan: *'İzni olmaksızın O'nun katında şefaatte bulunacak kimdir? O önlerindeki ve arkalarındaki bilir. Onlar ise dilediği kadarının dışında, O'nun ilminden hiçbir şeyi kavrayıp-kuşatamazlar.'* (Bakara, 255)" Müfessir şunları da eklemiştir: "Bu, yorumların en isabetlisidir ve bu, Kur'ân'ın Kur'ân'la tefsir edilmesinin bir örneğidir." Adı geçen müfessirin söyledikleri özetle bunlardır.

Bu değerlendirmenin özü şudur: *"Rabbim, bilgice her şeyi kuşatmıştır."* ifadesi, müşriklerin ilâhlarından ve başkalarından korkma olgusunun genel olarak olumsuzlanmasının gerekçesi ve açıklaması mahiyetindedir. Hz. İbrahim burada şunu söylemek istiyor gibidir: Ne sizin taptığınız ilâhların, ne de bir başka varlığın bana bir zarar dokundurmasından korkmuyorum. Çünkü benim Rabbim her şeyi bilir. O her şeyi iradesine göre yerine getirir ve gücüyle gerçekleştirir. Bilmediği bir şeyi bildirecek bir şefaathçiye ihtiyacı yoktur. Dolayısıyla hiç kimsenin Allah'ın fiilleri üzerinde bir etkisi, bir aracılığı söz konusu olamaz.

Bilindiği gibi, bu tür bir etkinliğin olumsuzlanması Allah'ın bilgisinin genişliğini gerektirdiği gibi kudretinin ve iradesinin mutlaklığını da gerektirir. -Ayrıca bu durumda adı geçen müfessirin varsaydığı gibi dileme, fiil sıfatıdır, zat sıfatı değil.- Eğer kudreti ve dilemesi mutlak değilse, ilmin genişliği ne işe yarar? Bunun kanıtı da ilim, irade ve kudret niteliklerini birlikte değerlendirdiği sözleridir.

Kısacası, adı geçen müfessirin bu değerlendirmesi sadece ilmin genişliği esasına dayanarak tamamlanmış olmaz. Bilâkis ilmin genişliği ile beraber kudret ve iradenin mutlaklığı ile tamamlanmış olur. Ama

ayette sadece ilmin genişliğinden söz edilmiştir.

Şefaath konusunu işleyen ayetlerin de bu değerlendirmeyi pekiştirdiklerine ilişkin yorumuna gelince; her şeyden önce sözünü ettiği ayetler, Allah'ın izniyle nedensellik mahiyetinde aracılık anlamına gelen şefaath olgusunu kanıtlamaya yöneliktirler, müfessirin yanıldığı ve Kur'ân'ı Kur'ân'la tefsir ettiği sanısına kapılarak belirttiği anlamda şefaathi olumsuzlamaya yönelik değildirler. Nasıl yanılı olmasın ki? Gözlemlenen âlemden sebeplerin etkinliğini ortadan kaldırmak sonuç alınmayacak bir çabadır. Kur'ân, başından sonuna kadar nedensellik yasasından söz ediyor. Söylemini genel neden ve sonuç esasına da dayandırır. Kitabımızın önceki bölümlerinde bu anlamı açan birçok açıklamaya defalarca yer verdik.

81) "Siz, Allah'ın size, hakkında hiçbir delil indirmedeği şeyleri, O'na ortak koşmaktan korkmuyorsunuz da ben nasıl sizin O'na ortak koştuğunuz şeylerden korkarım?..."

İbrahim Peygamber (a.s) bir diğer kanıtla atağa geçiyor. Burada onların sözleriyle yaptıkları arasındaki çelişkiyi gözler önüne sermeyi amaçlıyor. Diğer bir ifadeyle, tavırları sözlerini yalanlamaktadır. Kısaca şunu demek istiyor: Siz, bana korkulmaması gereken şeylerden korkmamı emrediyorsunuz; ama siz, korkulması gereken Allah'tan korkmuyorsunuz. Şu hâlde ben size isyan etsem, sizin bana emrettiklerinizi yapmasam, yine de sizden daha çok kendimi güvencede hissetme hakkına sahibim.

Sizin benden korkmamı istediğiniz şeylerden korkulmaması gerektiği hususuna gelince; çünkü putların ve onların temsil ettikleri düz-mece ilâhların kendi başlarına bir zarar veya yarar dokundurabildiklerine ilişkin bir kanıt yoktur ki, onlardan korkmam gereksin. Sizin korkulmaması gereken Allah'tan korkmamanıza gelince; sizin bizzat kendiniz Allah'ın rubûbiyette ortaklarının olduğunu ileri sürdünüz. Buna karşın Allah size bu hususta herhangi bir kanıt, bir belge de indirmiş değildir. Dolayısıyla siz, bu iddianızda dayanaktan yoksunsunuz. Yaratma ve var etme yetkisi Allah'a aittir. Dolayısıyla mülk ve hâkimiyet de O'na aittir. Eğer Allah yarattığı varlıklar içinde kendisine bir ortak edinmişse ve bu ortağa ibadet etmemiz gerekiyorsa, bunu açık-

lamak O'na düşer, başkasına değil. O bu hususta işin iç yüzünü bize anlatmalı, bunun yöntemini karineleriyle ve ayetleriyle birlikte açıklamalıdır. Söz konusu ortağın ortaklığının şu şu konularda geçerli olduğuna ilişkin ayetler indirmelidir. Bunun yolu da ya vahiydir, ya da objeler dünyasında gözlemlenen etkilerle algılanmasıdır. Böyle bir şeyin söz konusu olmadığı da gün gibi ortadadır.

Bu açıklama doğrultusunda baktığımız zaman, *"ben nasıl sizin O'na ortak koştuğunuz şeylerden korkarım?"* ifadesinde geçen *"ortak koştuğunuz şeyler"* cümlesinin akışından algılandığı kadarıyla, *"Allah'ın size, hakkında hiçbir delil indirmedığı şeyleri, Ona ortak koşmaktan."* ifadesinin kayıtlı bulunduğu hususla kayıtlı olduğunu anlarız. Bu kaydın, onların ortak koşmaktan korkmamalarından söz edilirken zikredilmesine gelince, bunun nedeni, kanıtın, burada böyle bir husustan söz edilmesine daha çok ihtiyaç duymasıdır. Ki bu açık bir şekilde gözlemlenebilir. *"Şimdi biliyorsanız söyleyin, iki topluluktan hangisi güvende olmaya daha lâyıktır?"* sözü, kanıtın bütünleyici unsuru mahiyetindedir. Ayet genel olarak, onların İbrahim Peygamber'i ilâhlarından korkmaya davet etmelerinin kendi içinde bir çelişkiler yumağı olduğunu kanıtlamaya yöneliktir. Çünkü onlar, İbrahim'i korkulmaması gereken bir şeyden korkmaya çağırıyorlar. Buna karşılık kendileri korkulması gereken Allah'tan korkmuyorlar.

Bundan önceki açıklamaya bakıldığında, onların ibadet ettikleri ilâhların Allah'ın ortakları olduklarına ilişkin olarak Allah tarafından bir delil indirilmediğinden söz edilmesinin, kanıtın türünün gerektirdiği bir varsayım olduğu anlaşılır. Sırf böyle bir varsayımdan dolayı ayette yer almıştır. Buradan, Allah'ın bazı varlıkların kendisine ortak koşulmasını, dolayısıyla onlara ibadet etmeyi emretmesinin ihtimal dahilinde olduğu şeklinde bir anlam çıkmaz. Bu bizim normal konuşmalarımızda, asılsız bir şeyden bizi korkutarak, onun zarar veya yarar verme gücüne sahip olduğunu söyleyen birine, *"İddia ettiğin şeyin bir kanıtı yoktur."* dememiz gibidir. Biz tevhit esasına dayalı olarak konuşmak istesek, bu sözümüzü, *"Allah buna ilişkin bir delil indirmiştir."* şeklinde değiştirebiliriz.

Ayeti mantıksal analiz açısından ele alırsak, istisnâ kıyasın kapsa-

mına girdiğini görürüz. Burada koşullu önermede öncülün zıddı istisna edilmiş ve bununla ardılın zıddına ulaşılmak istenmiştir. Tıpkı şöyle demek gibi: *"Eğer Allah onların zarar verme gücüne sahip olduklarına ilişkin olarak size bir delil indirmiş olsaydı, sizin onlardan korkmak suretiyle onları Allah'a ortak koşmanız yerinde olurdu; ama Allah buna ilişkin herhangi bir kanıt indirmemiştir. O hâlde sizin Allah'a ortaklar koşmanız yerinde bir davranış değildir."* Bilindiği gibi bu tür bir kıyasın mefhumu olmaz; dolayısıyla, *"size, hakkında hiçbir delil indirmedığı"* sözünün içirdiği kayıtlı büyüklenme veya aşağıdaki ayette olduğu gibi bu niteliğin ortak koştukları için gerekli olduğuna işaret etme amacına yönelik olduğunu söylemeye gerek yoktur. *"Kim Allah ile beraber, varlığını kanıtlayacak hiçbir delil bulunmayan bir tanrıya taparsa..."* (Mü'minûn, 117) Bu ve benzeri yorumlar zorlamadan başka bir şey değildirler.

"Lem yunezzil bihi=Hakkında... indirmediği" ifadesinin orijinalinde yer alan *"ba"* harf-i cerri, beraberlik veya nedensellik bildirir. Burada Hz. İbrahim kendisi ile soydaşlarını iki grup şeklinde tanımlamıştır, *"ben ve siz"* gibi bir ifade kullanmamıştır. Bununla, bazılarının da söylediği gibi, hamiyet ve asabiyet duygularını kamçılamamayı amaçlamıştır. Bunun yanında temelde aralarında tam bir ayrılığın olduğunu, bilgi kaynakları itibarıyla aynı noktada buluşamayacak şekilde ayrı olduklarını da vurgulamak istemiştir.

82) "İnananlar ve imanlarını bir haksızlıkla bulamayanlar, işte güven sadece onların ve doğru yolu bulanlar da onlardır."

Hz. İbrahim bundan önceki ayette, soydaşlarıyla giriştiği tartışmanın akışı içinde kimin daha çok güvende olmayı hak ettiğini sormuştu: *"Şimdi biliyorsanız söyleyin, iki topluluktan hangisi güvende olmaya daha lâyıktır?"* diye. Sonra bizzat kendisi bu soruya cevap veriyor. Çünkü cevap açık. Tartışan iki grup da bunu inkâr etmiyor. Böyle bir meselede soruyu soran kişinin sorduğu kişinin cevabını beklemeden cevap vermesinin bir sakıncası yoktur. Çünkü sorulan kişi soran kişiye karşı çıkmayacaktır. Dolayısıyla sorulan kişinin ret cevabını vermesinden korkmaz. Nitekim yüce Allah, putların kırılması kıssasında onların bunu itiraf ettiklerini aktarmaktadır: *"Hayır, dedi, işte şu*

büyükleri yapmış, onlara sorun, eğer konuşurlarsa. Kendi vicdanlarına baş vurup, 'Hakikaten sizler haksızsınız.' dediler. Sonra yine eski kafalarına döndürüldüler: 'Sen de bilirsin ki bunlar konuşmazlar.' dediler." (Enbiyâ, 63-65)

Ayetlerin akışı, tefsirini sunduğumuz ayetin İbrahim Peygamber'in sözü olmasını, onun tarafından söylenmiş olmasını gerektirmektedir. Soydaşları tarafından söylenmiş olması ve onların ağzından aktarılan bir cevap olması ya da tartışan iki grup arasında hüküm vermeye yönelik olarak Allah tarafından söylenmiş olması ihtimaline gelince, ayetlerin akışında buna ilişkin bir ipucu bulmak kesinlikle mümkün değildir.

Her halükârda ifade iç içe girmiş zincirleme isim cümleleri şeklinde sunulmuş olmakla güçlü bir tekit içermektedir: "Lehum'ul-emn" başlı başına bir isim cümlesidir. Ama bu cümle aynı zamanda "ulâike" sözünün haberidir. Dolayısıyla ikisi birlikte başlı başına bir diğer isim cümlesini oluşturmaktadırlar. Bunun yanında "ellezîne amenû..." diye başlayan ifadenin de haberi konumundadır. Dolayısıyla bütün ifade, bir isim cümlesi mahiyetindedir. Ayrıca, "lehum'ul-emn=güven sadece onlarındır." sözüne, "ve hum muhtedûn=doğru yolu bulanlar da onlardır." ifadesinin atfedilmiş olması da bir tekit işlevini görür. Buradan şu sonuç çıkıyor: Güvende ve hidayet üzere olmanın, iman edip imanlarını zulme bulaştırmayanlara özgü bir nitelik olduğunda en küçük bir kuşkuyla yer yoktur.

Hiç kuşkusuz, ayet imanının güven ve hidayet üzere olma gibi sonuçlar vermesinin imanının zulümle bulanmamış olması şartına bağlı olduğunu ifade etmektedir. Ragıb'ın el-Müfredat adlı eserinde belirttiği gibi "el-lebs", örtme demektir. Diyor ki: "el-Lebs kelimesinin asıl anlamı bir şeyi örtmektir." Bu bir kinayeli anlatımdır. Burada söz konusu örtmenin imanının aslını geçersiz kılmadığına işaret edilmiştir. Çünkü iman fitrîdir ve temelden yok olması mümkün değildir. Olsa olsa üzeri örtülür, etkileri ifsat edilir, sahih bir etkinlik göstermesine engel olunur.

Zulüm, adalet ortamından çıkma, denge çizgisinden sapma demektir. Gerçi ayette, olumsuzlama nitelikli bir akış içinde nekre yani be-

lirsiz bir şekilde kullanılmıştır ve bu, genellik ifade eder; dolayısıyla imanın bir şekilde zulüm olarak nitelendirilebilecek herhangi bir şeyle bir arada olmamasını gerektirir; ancak ayetin akışı zulmün imanın ortaya çıkmasına ve arzulanan güzel sonuçlarını belirginleştirmesine engel oluşturduğunu ifade ettiği için bu, söz konusu zulümle iman üzerinde olumsuz etki bırakan zulmün kastedildiğine yönelik bir işaret mahiyetindedir, iman üzerinde etkisi olmayan herhangi bir zulüm değil.

Zulüm kavramının anlamı bazında insanların ilk kavradıkları şeyin sosyal zulüm ve toplumun bir ferdinin can, mal ve namus güvenliğini ortadan kaldıracak şekilde saldırıda bulunmak olduğu yönünde yaygın bir kanı var. Fakat insanlar, daha sonra bu kavramın anlamını genişletmişlerdir. Kanuna ve yürürlükteki geleneğe aykırı her davranışı, hatta her günahı ve ilâhî her mevlevî=yasama nitelikli hitaba aykırı hareket edişi zulüm olarak isimlendirmişlerdir. Bunu insanın kendi nefsine zulmetmesi, dolayısıyla yüce Allah'a zulmetmesi şeklinde yorumlamışlardır. Çünkü Allah'ın insanlar üzerinde itaat edilmek ve emirlerine uyulmak gibi ilâhî hakları vardır. Hatta yanılarak, unutarak ve bilmeden bile olsa herhangi bir yükümlülüğe aykırı davranmak insanlar tarafından zulüm olarak isimlendirilmiştir. Fakat bu tür nedenlerle muhalefet edenleri cezalandırma gereğini duymamışlardır. Hatta eğitsel ve öğütsel telkinlere karşı çıkışı da insanın kendi nefsine zulmetmesi şeklinde yorumlamışlardır. Bunun nedeni tamamen yanılma, gayri iradî bir hareket olsa da. Hatta sağlıkla ilgili tıbbî uyarıları dikkate almayan, sağlığı üzerinde etkili olacak telkinleri yerine getirmeyen kimselerin bu davranışları da insanın kendine zulmetmesi şeklinde değerlendirilmiştir. Bu, bilinçsiz bir zulüm olsa da. Bütün bunlar, analitik açıdan zulüm kavramının anlamsal olarak büyük gelişmeler kaydettiğini göstermektedir.

Kısacası, zulüm -şimdiye kadar yapılan açıklamalardan anlaşılabileceği gibi- geniş boyutları olan, geniş bir çerçevede ele alınması gereken bir kavramdır. Ama zulmün her türü iman üzerinde etkili olmaz. Çünkü yanılma, cehalet veya farkında olmadan meydana gelen ve özü itibarıyla günah, isyan ve ilâhî emirlere muhalefet anlamını taşımayan

zulüm çeşitleri, insanı gerçek mutluluğa ve kurtuluşa ve Allah'ın rızasına eriştirici özelliği bulunan iman üzerinde olumsuz etki bırakmazlar. Dolayısıyla imanın etkisini göstermesi için bunlardan hiçbirinin bulunmaması şartı gerekmez.

O hâlde, *"İnananlar ve imanlarını bir haksızlıkla bulamayanlar... işte güven sadece onlarındır."* ifadesinde, imanın onun etkisini bozacak günah ve isyandan yana güvenlik sağlaması için zulmün olmaması şartı koşuluyor. Fakat burada dikkat edilmesi gereken bir ince husus vardır. Tefsirimizin altıncı cildinin sonlarında geniş açıklamalarla değindiğimiz gibi, isteğe bağlı olarak işlenen günahların birtakım dereceleri vardır; bunlar işleyen kişinin anlayışının değişmesi oranında birbirlerinden farklı olurlar. Meselâ bir topluluk açısından isteğe bağlı günah niteliğine sahip olan bir zulüm, bir başka topluluk için söz konusu olduğunda böyle bir niteliğe sahip olmayabilir.

Dolayısıyla şirk ve tevhit yollarının ayrılış noktasında duran, evrenin bir yaratıcısının olduğunu gören, O'nun evrendeki her şeyi yarattığını, ufuklarını var ettiğini, yerini ve göğünü oldukları yerde tuttuğunu düşünen, hem kendisinin, hem de başkalarının O'nun rablığı altında ve O'nun tarafından idare edildiklerine inanan, insanın gerçek hayatının O'na inanmakla ve O'na boyun eğmekle mutlu olabileceğine iman eden bir insan açısından zulüm, Allah'a ortak koşmak, putlar ve yıldızlar gibi O'ndan başka varlıkların rablığına inanmaktır. Nitekim Hz. İbrahim şu sözleriyle buna işaret etmiştir: *"Siz, Allah'ın size, hakkında hiçbir delil indirmedeği şeyleri, O'na ortak koşmaktan korkmuyorsunuz da ben nasıl sizin O'na ortak koştuğunuz şeylerden korkarım?"* Şu hâlde yukarıda profilini çizdiğimiz insan açısından imanın olumlu etkisini göstermesi ve onu mutsuzluktan yana güvence kılması, onun şirk ve günah nitelikli zulümle imanını bulamaması şartına bağlıdır.

Bu aşamayı geride bırakan, tek ve ortaksız Allah'a iman eden kimse ise, anne ve babaya kötü davranmak, yetim malı yemek, dokunulması haram olan cana kıymak, zina etmek ve içki içmek gibi büyük günahlardan oluşan zulümle karşı karşıyadır. Böyle bir insanın imanının güzel etkilerini göstermesi, onun bu tür zulümlerden uzak dur-

masına bağlıdır. Eğer bu insan sözünü ettiğimiz bu zulümlerden uzak durmayı başarır, yüce Allah, ona, işlediği küçük günahları sileceğini vaat etmiştir. Yüce Allah bir ayette şöyle buyurmuştur: *"Eğer size yasak edilen günahların büyüklerinden kaçınırsanız, sizin kötülüklerinizi (küçük günahlarınızı) bağışlarız ve sizi şerefli ve güzel bir yere sokarız."* (Nisâ, 31) Böyle bir insanın imanının etkisinin bozulması, bu gibi günahlardan dolayı çektiği azabın neden olduğu mutsuzluk şeklinde kendini gösterir. Gerçi şirkin azabı gibi sonsuz ve kesintisiz olmaz, zamanın dolması veya bir şefaât dolayısıyla sona erebilir.

Takva azığını alıp kendini bu yönde donatan, Rabbinin makamına ilişkin sahih bir bilgi elde eden insan, Rabbine ilişkin bilgisinin derecesine göre belirginleşen bu tür zulüm çeşitlerini işlememekle yükümlüdür. Mekruhları işlemek, müstehapları terk etmek ve mubahlara aşırı derecede dalmak gibi. Bunların da ötesinde üstün ahlâk ve rabbanî huylarla ilgili başka günahlar da vardır. Bunun da ötesinde sevgi yoluna arız olan, yakınlık ortamına musallat olan günahlar, sürçmeler söz konusudur. Bu mertebelerin her birinde imanın insana güven vermesi ve mutsuzluktan uzak tutması, bulunduğu mertebeye denk düşen zulümlerden korunması şartına bağlıdır.

Buna göre, *"İnananlar ve imanlarını bir haksızlıkla bulamayanlar..."* ifadesi, zulüm kavramı açısından mutlaklık bildirmektedir; ama iman mertebeleri açısından farklı yansımalar gösteren bir mutlaklık... Ayetlerin akışı müşriklerle tartışma nitelikli olduğuna göre, burada olumsuzlanan zulüm, yalnızca şirk nitelikli zulümdür. İmanın sağladığından söz edilen güven de, korkulan ebedî mutsuzluk ve sonsuz azaptan yana güvende olmadır. Bununla beraber ayet, içinde yer aldığı ayetler grubundan bağımsız olarak ele alındığında bağımsız bir anlam da ifade etmektedir. Buna göre, imanın bir sonucu olan güven ve hidayet üzere olma etkinliklerinin ortaya çıkması, imanın kendisini örten, etkilerine engel olan her türlü zulümden sakınılması şartına bağlıdır.

Ayette değinilen iman, mutlaklık ifade etmektedir. Bundan maksat da kendisini yapan veya yıkan niteliklerle kayıtlı olabilen rablığa imandır. Ardından, *"İmanlarını bir haksızlıkla bulamayanlar..."* kaydı

düşülünce, yüce Allah'ın rablığına iman ve O'ndan başka, putperestlerin ortak koştukları putların rablığını da reddetme şeklindeki imanın kastedildiği belirginlik kazanıyor. Çünkü bundan önceki ayette anlatıldığı gibi, İbrahim (a.s) onların Allah'a ortak koştukları şeylerin rablığını ileri sürmelerinin, onlara iman etmelerinin, bunların Allah'ın yarattığı varlıklar olduğunu bilmelerine rağmen böyle bir iddiada bulunmalarının Allah tarafından kendilerine gelen bir delile veya bir belgeye, onlara Allah tarafından tanınmış bir yetkiye dayanmadığını söylemektedir.

Bu kapsamda Hz. İbrahim diyor ki: "Sizin Allah'a ortak koştuğunuz şeylere inanmanız sizin için kötü bir akıbeti kaçınılmaz kılmaktadır, bir mutsuzluk girdabına düşmenize neden olmaktadır. Üstelik bunu sizin taptığınız putların gidermesi de mümkün değildir. Çünkü onlar zarar veya yarar verecek güçte değildirler." Buna karşılık o, kendisini yoktan var eden Allah'a iman etmiştir. O hidayet olgusunu da yönlendirmektedir, bu hususta tasarruf yetkisi O'nun tekelindedir. O geniş bilgiye sahip olduğu için her işte iradesi ve dilemesi etkindir. Sonra soydaşlarına şu soruyu yöneltiyor: "Şimdi söyleyin, iki gruptan hangisi daha çok güvende olmayı hak etmektedir ve hangi grup inandığı rabbi itibarıyla kazançlıdır? Her iki grup da rabbe inanıyor. Ama inandıkları rabler farklıdır. Bir grup rablığına kanıt bulunan birine inanıyorken, diğer grup hakkında hiçbir kanıt bulunmayan, tam tersine aksine kanıt bulunan bir rabbe iman etmektedir.

Bundan da anlaşılıyor ki: "*İnananlar...*" ifadesinden rablığa yönelik mutlak bir iman kastedilmektedir. "*İmanlarını bir haksızlıkla bula-mayanlar*" ifadesiyle kayıtlanması, yüce Allah'a yönelik gerçek bir imanın kastedildiğini gösterir. Bu husus üzerinde iyice düşünmelisin.

Şimdiye kadar yaptığımız açıklamalardan sırasıyla şu hususlar ortaya çıkıyor:

Birincisi: Burada işaret edilen iman, rablığa (yönetmel tanrılığa) imandır. Evrenin bir yaratıcısının varlığını inkâr edenler karşısında bir yaratıcının varlığına iman etme kastedilmemiştir.

İkincisi: Ayette geçen zulüm kavramı mutlaklıdır. İmana zarar veren ve etkinliğini ifsat eden tüm haksızlıkları kapsar. Aynı şekilde güvenden

maksat da mutlak bir güvendir. Her türlü günah ve isyanın neden olduğu mutsuzluktan yana güvende olmak örneğin. Hidayetten maksat da her türlü sapıklıktan kurtuluş kastedilmiştir; ayette sırf şirk günahına tatbik edilse bile.

Üçüncüsü: Zulmün mutlaklığı, imanın mertebelerinin farklılığı oranında farklılık gösterir.

Bazı müfessirler, ayette geçen zulüm kavramının mutlaklığının ifade ettiği anlamla ilgili olarak şunları söylemişlerdir:

"Ayette geçen güven olgusu, iman edip imanlarına zulüm bulaştırmayanlarla sınırlıdır. Ayetteki genellik mutlak şekilde yorumlandığında ve iman konusunun göz önünde bulundurulmaması esasına dayalı olarak değerlendirildiğinde, şöyle bir anlam elde etmiş oluruz: İman eden ve dinsel ya da dünyevî açıdan bedensel veya ruhsal amellerinde, gerek kendilerine ve gerekse canlı, cansız, akıllı, akılsız tüm varlıklara yönelik olarak herhangi bir zulmü imanlarına bulaştırmayanlar için, işlenen günahlara ve kötülöklere yönelik olan ahiret azabından yana güvende olmak vardır. Aynı şekilde sebeplerle sonuçlar arasındaki ilişkiyi gözetmemekten kaynaklanan yoksulluk, sakatlık ve hastalık gibi dünyevî azaplarından yana da güvende olurlar. Ama bu iki bağlamda, hem kendilerine, hem de başkalarına zulmedenler için böyle bir güvence yoktur. Çünkü zalimler için kurtuluş yoktur. Bilâkis her zalim azapla burun burunadır. Ama yüce Allah, rahmetinin genişliği dolayısıyla her zalimin işlediği her türlü zulme azapla karşılık vermez. Bilâkis dünyada işlenen günahların çoğunu affeder. Ahi-rette dilediğine azap eder, dilediğini bağışlar. Ama şirk günahı affın kapsamına girmez."

Diyor ki: "Ayetin tefsiri bağlamında yapılan bu değerlendirme özü itibarıyla doğrudur. Buradan şu sonuç çıkar: Allah'ın uhrevî veya dünyevî, yasal veya evrensel azabının korkusundan yana güvende olmak, kemal ehlinin temayüz ettiği ilâhî heybet ve ululuktan korkmak bir yana, hiçbir mükellef için söz konusu değildir."

Müfessir devamla diyor ki: "Fakat ayeti, mutlak değilmiş gibi ele aldığımızda şöyle bir anlam elde etmiş oluruz: İman eden ve imanlarına büyük bir zulmü, yani Allah'a ortak koşmayı bulaştırmayanlar

dinin temelleriyle ilgili suçlar için öngörülen azaptan, yani ebedî azap yurduna girmekten yana güvendedirler. Başkaları değil. Büyük zulüm dışındaki günahları açısından ise, korku ve ümit arasında beklemek durumundadırlar."

Sonra şunları söylüyor: "Fakat ayetin zahiri, genellik ifade ettiğini gösterir mahiyettedir. Sahabeden rivayet edilen bir görüş de ayetin bu yönde değerlendirilmesinin gerekliliğini ortaya koyacak mahiyettedir. Rivayete göre bu ayet nazil olduğunda, içeriği insanlara ağır geldi. Dediler ki: 'Ya Resulallah, hangimiz kendi nefesine zulmetmez ki?' Peygamberimiz (s.a.a) onlara dedi ki: '*Burada sözü edilen zulümden maksat, şıktır.*' Ayetin akışından ve işlenen konunun da iman olmasından hareketle böyle bir sonuç çıkarmak mümkündür." Müfessirin görüşleri özetle bundan ibarettir.

Adı geçen müfessirin değerlendirmeleri birkaç açıdan sorunlu gözükmektedir:

Birincisi: Sahabenin görüşünden hareketle ayetin genelliğine ilişkin bir çıkarsamada bulunması, aslında söylediği genel anlamla çelişmektedir. Çünkü rivayette belirtildiğine göre, sahabe zulüm kavramını günah olarak algılamıştır. Müfessirin vurguladığı ise, bundan daha genel bir anlamdır.

İkincisi: Zulüm kavramının, hatta hiçbir açıdan günah kavramının kapsamına girmeyecek şeyleri kapsayacak ölçüde genel tutulması ve sonra ayetin bu şekilde tefsir edilmesi, ayetin işaret ettiği anlama yabancı gelebilecek bir yorumdur. Çünkü ayet, güven ve hidayet üzere olmanın imanın bir sonucu olduğunu ve bunun da imanın sonuçlarının zulüm tarafından örtülmemesi, ifsat edilmemesi şartına bağlı olduğunu vurgulamaya yöneliktir. Bu nitelikte olan bir zulüm ise herhangi bir açıdan günah niteliğini taşımamalıdır. Bilmeden sağlığa zararlı yiyecekler yemek gibi günah sayılmayan şeylerse, güvende olmak ve hidayete ermek gibi imanın temel işlevlerini ifsat edici etkilere sahip değildirler. Ayetin maksadı, imanı bir an için göz ardı etmek suretiyle bile olsa her türlü zulmün etkisini açıklamak değildir. Çünkü, "*İnananlar ve imanlarını bir haksızlıkla bulamayanlar*" ifadesinde asıl konu imandır. Ama bu iman zulümle bulaşmamış olmakla kayıtlı altına

alınmıştır. Sonuçları da güvende olma ve hidayet üzere bulunma şeklinde gösterilmiştir. Zulüm ayetin temel konusu olmadığı için zulmün sonuçlarının açıklanması amaçlanmamıştır.

Dolayısıyla ayet, gerçek imanın vazgeçilmez etkinliklerini açıklama amacına yöneliktir. Zulüm ise son derece geniş kapsamlı ve kendine özgü sonuçları ve etkinlikleri bulunan bir kavram olarak bu ayette kesinlikle bu yönüyle ele alınmamıştır. Doğal olarak müfessirin, "Bu ayetin tefsiri bağlamında yapılan bu değerlendirme özü itibariyle doğrudur." şeklindeki açıklaması kesin olarak yanlıştır.

Üçüncüsü: Müfessirin, "Buna göre mutlak anlamda güvende olmak hiçbir mükellef için söz konusu değildir." şeklindeki sözü, açıkça kendisinin ön gördüğü mutlaklık bazında ayetin hiçbir nesnel karşılığının olmadığını vurgulamaktadır. Bunu kabul etmekse, ayetin yararsızlığını onaylamak anlamına gelir. Hiçbir nesnel karşılığı bulunmayan bir sözü bir kanıt çerçevesinde sunmanın ne faydası olabilir ki?

Dördüncüsü: Söz konusu müfessir ayetin anlamı olarak, "Bundan maksat özel zulüm, yani şıktır." çıkarsamasını seçmesi yanlıştır. Çünkü ayet, lafzının genelliği açısından imanın şirkten uzak olmasını, onun yıkıcı etkilerinden korunmasını da ifade ediyor olsa da bu, genel lafzın özel bir olguya uyarlanması şeklinde elde edilen bir çıkarımadır. Ama tavır ya da lafızdan, bitişik ya da ayrı hiçbir karine yokken genel bir lafızdan özel bir anlamı kastetmek, kesinlikle belâgat sanatıyla bağdaşmaz. Bu, apaçık bir husustur.

Müfessirin Peygamberimizin (s.a.a), "*Burada sözü edilen zulümden maksat, şıktır.*" şeklindeki sözüne işaret etmesine gelince, buradan Peygamberimizin ayetin lafzî maksadının şirk olduğunu kastettiğine ilişkin bir anlam çıkmaz. Bu sadece bir uyarlamadır. İnşallah önümüzdeki rivayetler bölümünde bu hadis üzerinde duracağız.

83) İşte bunlar, kavmine karşı İbrahim'e verdiğimiz hüccetlerimizdir. Dilediğimizi derecelerle yükseltiriz...

Kanıttan söz edilirken uzaklığı bildiren işaret zamirinin ("tikle" kelimesinin) kullanılması kanıtın büyüklüğünü, önemliliğini vurgulamak içindir. Çünkü İbrahim'e gösterilen, kesin bir kanıttı, fitratın yöntemiyle ör-

tüşüyordu. Öncülleri de dahil bütününü fitrattan meydana gelmiştir.

"Dilediğimizi derecelerle yükseltiriz." Dereceler -söylendiği gibi- merdivenin basamakları anlamına gelir. Daha sonra bu kavram anlamsal bir genişlemeye uğramıştır. İlim, iman, saygınlık ve makam gibi manevî kemal ve olgunluk mertebeleri için de kullanılır olmuştur. O hâlde, yüce Allah'ın dilediği kimseleri derecelerle yükseltmesi, ona bazı manevî olgunluk mertebelerini, gerçek faziletleri ve ilim ve takva gibi kişinin kazancına bağlı, peygamberlik, resullük ve rızk gibi insanın kazancına bağlı olmayan hayırlara özgü kılması anlamına gelir.

Dereceler, olumlu cümle akışı içinde belirsiz kullanım olduğundan dolayı, belirsizliği ve mutlak olmayışı ifade eder. Ancak kavramın anlamı itibariyle şunu kesin olarak söylemek mümkündür: Konunun özelliği de göz önünde bulundurularak, burada kastedilen ilim ve hidayet dereceleridir. Yüce Allah İbrahim'i hidayetiyle, göklerin ve yerin melekûtunu göstermesiyle, kendisine kesin bilgi ve tartışılmaz kanıt göstermesiyle yükseltmişti. Bütün bunlar ilim kavramının kapsamına girerler. Nitekim yüce Allah ilmin dereceleri hakkında şöyle buyurmuştur: **"Allah sizden inananları ve kendilerine ilim verilenleri derecelerle yükseltir."** (Mücâdele, 11)

Tefsirini sunduğumuz ayet, **"Şüphesiz Rabbin hüküm ve hikmet sahibidir, bilendir."** ifadesiyle son buluyor. Bununla vurgulanmak istenen husus şudur: Bütün bunlar Allah'ın hikmeti ve bilgisi çerçevesinde gerçekleşiyorlar. Nitekim bu kanıttan önce surede Peygamberimizle ilgili olarak sözü edilen kanıtlar da O'nun hikmeti ve bilgisi çerçevesinde sunulmuşlardı. Ayrıca ayetin akışı içinde mütekellim sıygasından gayip sıygasına geçiş yapılmıştır. Bununla Peygamberimizin gönlünün hoş tutulması ve sözü edilen bilgilerin onun gönlünde yerleşmesi amacı güdülmüştür.

AYETLERİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

Uyun-u Ahbar'ır-Rıza adlı eserde şöyle deniyor: Bize Naim b. Abdullah b. Temim el-Kureşî (r.a) şunları söyledi: Bana babam anlattı, ona da Hamdan b. Süleyman Nişaburî aktarmış, o da Ali b. Muhammed b. Cehm'den şöyle duymuş: Bir gün Halife Me'mun'un meclisine

gittim, yanında İmam Rıza (a.s) da bulunuyordu. Me'mun İmam Rıza'ya dedi ki: "Ey Resulullah'ın oğlu, sen değil misin peygamberler ma-sumdur diyen?" İmam, "Evet." dedi. Bunun üzerine Me'mun Kur'ân-dan ayetler okuyarak anlamlarını sordu. Sorduğu sorular arasında şu da vardı: "Bana yüce Allah'ın İbrahim Peygamber'le ilgili olarak aktardığı şu ayetin ne anlama geldiğini söyler misin? **"Derken üzerine gece çökünce, İbrahim bir yıldız gördü, 'Budur rabbim!'** dedi."

İmam Rıza (a.s) şöyle dedi: "İbrahim, o sırada üç toplulukla karşılaştı. Bunlardan biri Zühre Yıldızı'na tapıyordu, biri Ay'a, biri de Güneş'e tapıyordu. İbrahim Peygamber gizlendiği mağaradan ilk kez çıkarken bunlarla karşılaşmıştı. Üzerine gece çökünce, Zühre Yıldızı'nı gördü ve işin aslını öğrenme dürtüsüyle ve ayrıca da inkâr maksadıyla, 'Budur rabbim!' dedi. Yıldız batınca, 'Ben batanları sevmem.' dedi. Çünkü batma, sonradan olma varlıkların özelliğidir, öncesiz, kadim bir varlığın değil. Bu sefer Ay'ın doğduğunu görünce, aynı öğrenme merakı ve inkâr dürtüsüyle, 'Budur rabbim!' dedi. Daha sonra Ay da batınca, 'Rabbim bana doğru yolu göstermeseydi, elbette sapan topluluktan olurum.' dedi. Sabah olunca Güneş'i doğarken gördü. Bu sefer de öğrenme ve inkâr merakıyla, 'Budur rabbim! Bu, Zühre Yıldızı'ndan da, Ay'dan da daha büyüktür.' Onaylama ve haber verme maksadıyla söylemiş değildir bu sözü. Daha sonra güneş de batınca Zühre Yıldızı'na, Ay'a ve Güneş'e tapan üç gruba birden şöyle dedi: **Ey kavmim, ben sizin Allah'a ortak koştüğunuz şeylerden uzağım. Ben hanif olarak yüzümü tamamen, gökleri ve yeri yaratana çevirdim ve ben O'na ortak koşanlardan değilim."**

"İbrahim Peygamber bu sözleriyle onların dinlerinin yanlışlığını göstermeyi amaçlıyordu. Zühre Yıldızı, Ay ve Güneş gibi varlıklarına benzer niteliklere sahip şeylere ibadet edilmeyeceğini, ancak onların ve göklerin ve yerin yaratıcısına ibadet edilebileceğini göstermek istiyordu. Yüce Allah'ın da buyurduğu gibi, soydaşlarına karşı kullandığı kanıtlar yüce Allah'ın kendisine ilham ettiği bilgilerden kaynaklanıyordu: **Bunlar kavmine karşı İbrahim'e verdiğimiz hüccetlerdi."**

Bunun üzerine Halife Me'mun şöyle dedi: "Allah işlerini hayırlı kılсын ey Resulullah'ın oğlu." [c.1, s.195, h: 1]

Ben derim ki: Rivayetin içeriğinin, ayetlerin akışından çıkardığımız bazı sonuçları destekler mahiyette olduğu açıktır. Yine ayetlerden algıladığımız diğer bazı sonuçları destekleyen başka rivayetlere de yer vereceğiz. Fakat rivayette yer alan, İbrahim'in, "Budur rab-bim!" sözünün öğrenme ve inkâr amacıyla söylendiğine, haber verme ve onaylama amaçlı olmadığına ilişkin değerlendirmeye gelince, bu da yukarıda değindiğimiz gibi ayetlerin tefsirine ilişkin değerlendirmelerden biridir. İmam (a.s) bunu Me'mun'un karşı tezini çürütmek maksadıyla dile getirmiştir. İleride değineceğimiz gibi, şayet ortada başka değerlendirmeler varsa, bu değerlendirme onların doğruluğunu olumsuzlamaz.

Aynı şekilde rivayette yer alan, "Batma, sonradan olma varlıkların özelliğidir..." şeklindeki ifadeye gelince, bu, bazılarının söylediği gibi ifadenin kanıtın batma özelliğine sahip sonradan olma varlık esasına dayandığını anlatmaya çalıştığını ortaya koymaz. Çünkü kanıtın sevginin yokluğundan edinilmesi de caizdir. Sevginin yokluğu da, batmanın sevgiyle bağlanılmaması gereken sonradan olma varlıkların özelliği olmasından kaynaklanıyor. Bu husus üzerinde iyice düşünmek gerekir.

Kemal'ud-Din adlı eserde, müellif diyor ki: Babam ve İbn-i Velid birlikte Sa'd'dan, o da İbn-i Bureyd'den, o da İbn-i Ebi Umeyr'den, o da Hişam b. Salim'den, o da Ebu Basir'den, o da İmam Cafer Sadık'tan (a.s) şöyle rivayet eder: "İbrahim'in babası Nemrud b. Kenan'ın müneccimiydi. Nemrud onun görüşüne başvurmadan herhangi bir hüküm vermezdi. İbrahim'in babası bir gece yıldızları gözlemledi, sabah olunca Nemrud'a şöyle dedi: 'Bu gece acayip bir şey gözlemledim.' Nemrud ona dedi ki: 'Ne gördün?' Dedi ki: 'Dünyamıza bir çocuğun doğacağını ve bizim helâkimizin onun elinden olacağını gördüm. Onun ana rahmine düşmesi yakındır.' Nemrud bu sözler üzerine hayrete düştü ve dedi: 'Şu anda ana rahmine düşmüş müdür?' 'Hayır.' dedi. Ona verilen bilgiler arasında onun ateşte yakılacağı da vardı; ancak ona Allah'ın onu kurtaracağı bilgisi verilmemişti."

"Bunun üzerine erkeklerin kadınlara yaklaşmalarına izin verilmedi. Erkekler onlara ulaşmasın diye bütün kadınlar ayrı bir şehre götürül-

dü. Bu sırada İbrahim'in babası karısıyla birleşti ve karısı hamile kaldı. Adam karısının hamile kaldığı endişesine kapıldı. Bu yüzden ebeleri çağırdı. Ki İbrahim'in anasının karnını muayene etsinler, gebe olup olmadığını anlasınlar. Ebeler kadını muayene ettiler, fakat yüce Allah cenini rahmin sırt tarafına doğru yönelterek tespit edilmesini önledi. Ebeler: 'Rahimde gebelik belirtilerine rastlamadık.' dediler."

"İbrahim'in annesi çocuğunu doğurunca babası, onu Nemrud'a götürmek istedi. Annesi dedi ki: 'Oğlunu öldürmesi için Nemrud'a götürme. Bırak onu götüreyim, bir mağaraya yerleştireyim. Orada eceleyle ölsün. Sen de evlât katili olmaktan kurtulursun.' Adam da karısına, 'Al, götür.' dedi. Kadın oğlunu alıp mağaraya götürdü, emzirdi, ardından mağaranın ağzına bir kaya yerleştirdi. Sonra oradan ayrılıp geldi. Allah rızkını baş parmağından gönderdi. İbrahim baş parmağını ağzına koyduğunda ondan süt içerdi. İbrahim bir günde yaşitlerinin bir haftada geliştikleri kadar gelişme gösteriyordu. Onun bir haftadaki gelişmesini ise, başka çocuklar ancak bir ayda gösterirlerdi. Bir aylık gelişmesi de diğer çocukların bir yıllık gelişmesine denkti. Orada Allah'ın dilediği kadar kaldı."

"Derken bir gün İbrahim'in annesi babasına dedi ki: 'Bana izin ver, gidip çocuğu göreyim.' Adam, gidebileceğini söyledi. Kadın mağaraya geldiğinde İbrahim'in gözlerinin iki çıra gibi parladığını gördü. Çocuğu aldı, bağrına bastı, emzirdi. Sonra geri döndü. Babası, ne yaptığını sorduğunda, 'Onu gömdüm.' dedi."

"Kadın bir süre böyle bekledikten sonra, her gün bir bahaneyle evden çıkmaya başladı. Bu sırada mağaraya gidiyor, çocuğu emziriyor, temel ihtiyaçlarını gideriyordu. Sonra evine geri dönüyordu. İbrahim yürümeye başlayınca, annesi her zamanki gibi yanına geldi ve her zamanki gibi bakımını yaptı. Annesi eve geri dönmek isteyince, İbrahim elbisesinden tuttu. Kadın, 'Niye böyle yapıyorsun?' diye sordu. İbrahim, 'Beni de beraberinde götür.' dedi. Kadın dedi ki: 'Babandan izin almadan seni götüremem.' dedi. Böylece İbrahim bir süre daha tek başına mağarada kaldı, kendini insanlardan gizledi. Nihayet bir gün ortaya çıktı ve Allah'ın emrini açık bir şekilde dile getirdi. Allah onun şahsında kudretini insanlara gösterdi." [c.1, s.198, h: 7]

Ben derim ki: Kısas'ul-Enbiyâ adlı eserde Şeyh Saduk'tan, o da babasından ve İbn-i Velid'den rivayet etmiş ve rivayet zincirini Ebu Basir'e kadar uzatarak İmam Cafer Sadık'ın (a.s) şöyle dediğini aktarmıştır: "İbrahim'in amcası Azer Nemrud'un müneccimiydi. Nemrud onun görüşünü öğrenmeden herhangi bir hüküm vermezdi. Bir gün dedi ki: 'Bu gece acayip bir olay gözlemledim.' Nemrud, 'Ne gördün?' diye sordu. Dedi ki: 'Dünyamıza bir çocuk gelecek ve bizim helâkimiz o çocuğun elinden olacaktır.' Bunun üzerine erkeklerin kadınlarla birleşmeleri yasaklandı. O sırada İbrahim'in babası Tarekh karısıyla ilişkiye girdi ve kadın hamile kaldı." ... -Hadis bu şekilde devam eder.-

Bihar'ul-Envar adlı eserin müellifini, iki hadisin senetlerinin ve İbrahim'in babası dışında içeriklerinin aynı olması şu şekilde yoruma götürmüştür: "Öyle anlaşıyor ki, Ravendi'nin rivayet ettiği de bu haberin aynısıdır. Sadece İmamiye Mezhebi'nin temelleriyle bağdaşın diye değiştirmiştir." Daha sonra putperest Azer'in İbrahim'in öz babası olduğunu ifade eden rivayetleri takiiye gereği aktarılmış rivayetler şeklinde izah etmiştir. [c.12, s.42 ve 48]

Bundan önceki rivayetin içeriğiyle örtüşen benzeri bir rivayeti Kum-mî ve Ayyâşî kendi tefsirlerinde aktarmışlardır. Ehlisünnet kanallarında da Mücahid'den rivayet edilmiştir. Taberî Tarihi'nde, Sa'le-bî Kısas'ul-Enbiyâ'da selevin ve ilim ehlinin genelinden rivayet etmişlerdir.

Her halükârda söylenmesi gereken şudur: Hadis ve rivayet âlimleri İbrahim'in (a.s) başlangıçta Nemrud'un kendisini öldürmesinden korkulduğu için bir mağarada gizlendiği hususunda görüş birliği içindedirler. Bir süre sonra ortaya çıkmış, babası ve soydaşlarıyla putlar, yıldızlar, Ay ve Güneş hakkında tartışmıştır. Rablik iddiasında bulunan kralla tartışmaya girmiştir. Daha önce kıssayı aktaran ayetlerin akışının bu anlamı destekler mahiyette olduğunu belirtmiştik.

İbrahim'in babasının adına gelince: Tarih bilginleri onun adının Târeh veya Târekh olduğunu söylerler. Azer ya onun lakabıdır, ya da bir putun adıdır veya onların dillerinde övgü ve yergi anlamını ifade eden bir niteliktir. Çünkü onların diline göre pazulu veya topal anlamına geliyordu. İbrahim onu bu şekilde nitelemiş olabilir.

Tarihçiler Kur'ân'ın İbrahim'in babası olduğunu ve İbrahim'in kendi-

siyle tartıştığını söyledikleri bu adamın adının Târekh olduğunu ve İbrahim'in öz babası olduğunu söylemektedirler. Ehlisünnet'ten bazı hadis ve kelâm âlimleri de bu görüşe katılmışlardır; ancak Ehlisünnet'ten diğer bir grup buna karşı çıkmıştır. Şîîlerin neredeyse tamamı bu karşı görüştedir; ancak Şîî bazı hadisçiler de aksi yöndeki rivayetlere eserlerinde yer vermişlerdir. Müşrik Azer'in İbrahim'in öz babası olma-dığını, amcası veya annesinin babası olduğunu söyleyenler Sünnî ve Şîî kaynaklarda yer alan şu rivayetleri esas almışlardır: "Peygamber efendimizin (s.a.a) bütün ataları muvahhittiler. Onların arasında bir tek müşrik yoktu." İki grup arasında bu çerçevede uzun tartışmalar olmuştur.

Ben derim ki: Bu tarz bir araştırma, ne şekilde olursa olsun, tefsir amaçlı bir araştırmanın konusu değildir. Ancak her iki grup da bu konuda araştırma yapmak ve gerçeği ortaya çıkarmak durumundadırlar. Fakat bizim buna ihtiyacımız yoktur, böyle bir şeye gerek de duymuyoruz. Biz daha önce, En'âm Suresi'nin bu ayetlerinde sözü edilen müşrik Azer'in İbrahim'in öz babası olmadığının ayetlerce ortaya konduğunu belirtmiştik.

O hâlde, Azer'in İbrahim'in öz babası olduğunu söyleyen rivayetler, birbirleriyle çelişmeleri bir yana, Kur'ân'a ters düştükleri için üzerinde durmaya değmez. Böyle olunca da bu kadar farklı görüşlere rağmen takiiyeye yorumlanabilse bile, bu tür rivayetlerin varlığını takiiye şeklinde yorumlamanın anlamı da yoktur.

Tefsir'ul-Kummî'de, "Böylece İbrahim'e... gösteriyorduk." ayetiyle ilgili olarak şöyle deniyor: Bana babam anlattı, ona da İsmail b. Merrar anlatmış, o da Yunus b. Abdurrahman'dan duymuş, o da Hişam'dan aktarmış, o da İmam Cafer Sadık'ın (a.s) şöyle dediğini aktarmış: "Yerin ve üzerindeki varlıkların, göğün ve üzerindeki varlıkların, göğü taşıyan meleklerin, arşın ve onun üzerinde olanın üzerindeki perdeler İbrahim için kaldırıldı. Aynı perde Resulullah (s.a.a) ve Emir'ül-Mümi-nin (a.s) için de kaldırıldı." [c.1, s.205]

Ben derim ki: Aynı hadis Besair'ud-Derecat adlı eserde iki kanaldan Abdullah b. Müskan ve Ebu Basir aracılığıyla İmam Sadık'tan (a.s) rivayet edilmiştir. Ayrıca bir kanaldan da Abdurrahim aracılığıyla

İmam Bâkır'dan (a.s) rivayet edilmiştir.¹ Tefsir'ul-Ayyâşî'de Zürare ve Ebu Basir aracılığıyla İmam Cafer Sadık'tan (a.s) ve yine Zürare ve Abdurrahim el-Kasîr kanalıyla İmam Bâkır'dan (a.s) rivayet edilmiştir.² ed-Dürr'ül-Mensûr'da da, selef müfessirlerinden olan İbn-i Abbas, Mücahid ve Süddî'den rivayet edilmiştir.³ İleride arştan söz ederken el-Kâfi'de yer alan ve Hz. Ali'den (a.s) rivayet edilen hadis bağlamında arş kavramını açıklayacağız. Ali (a.s) diyor ki: "Arşı ve çevresindekileri taşıyanlar, Allah'ın ilmini bahsettiği âlimlerdir. Bu, Allah'ın asfi-yasına (peygamberlere vasi kıldığı imamlara) gösterdiği melekûttur. Dostu İbrahim'e de göstermişti. *'Böylece biz İbrahim'e göklerin ve yerin melekûtunu (Allah'ın onlar üzerindeki mutlak egemenlik ve saltanatını) gösteriyorduk ki (müşriklerle tartışırken kanıt gösterebilsin) ve kesin inananlardan olsun.'* ..." [c.1, s.129-130, h: 1]

Bu hadiste melekûtun gösterilmesinin anlamıyla ilgili olarak elimize ulaşan birçok rivayetin açıklaması söz konusudur. Ayrıca konuyla ilgili olarak yaptığımız açıklamaların da desteklendiği gözlenmektedir. İnşaallah A'râf Suresi'ni tefsir ederken, bu hadisi daha etraflıca ele alacağız.

Tefsir'ul-Ayyâşî'de, Ebu Basir'den, o da İmam Cafer Sadık'tan (a.s) şöyle rivayet eder: "Allah ona göklerin ve yerin melekûtunu gösterirken birden dikkatini çekti, zina eden bir adam gördü; ona beddua etti ve adam öldü. Yine bir başkasını gördü; ona da beddua etti, o da öldü. Derken üç kişi daha gördü, onlara da beddua etti, onlar da öldüler. Bunun üzerine Allah ona şöyle vahyetti: Ey İbrahim senin duan kabul olur. Benim kullarım için beddua etme. Çünkü ben dileydim, onları yaratmazdım. Ben kullarımı üç grup hâlinde yarattım. Bir grup bana ibadet eder, bana hiçbir şeyi ortak koşmaz. Bir grup benden başkasına ibadet eder; fakat bana hesap vermekten kurtulamazlar. Bir diğer grup da benden başkasına ibadet eder, onların soyundan bana ibadet edenleri çıkarırım." [c.1, s.364, h: 37]

¹ - [Basair'ud-Derecat, s. 106, h: 1, 2 ve 5]

² - [Tefsir'ul-Ayyâşî, c.1, s.363, h: 33, 34 ve 35]

³ - [ed-Dürr'ül-Mensûr, c.3, s.23-24]

Ben derim ki: Bu rivayet müstafizdir (birçok kanaldan rivayet edilmiştir). el-Kâfi'de müsnet olarak Ebu Basir'den, o da İmam Sadık'tan (a.s) rivayet etmiştir.¹ Şeyh Saduk İlel'uş-Şerayi adlı eserde İmam Cafer Sadık'tan (a.s),² Tabersî el-İhticac adlı eserde, İmam Hasan Askerî'den (a.s) rivayet etmiştir.³ Aynı rivayet ed-Dürr'ül-Mensûr adlı eserde İbn-i Mürdeveyh kanalıyla Hz. Ali'den (a.s), o da Resulullah'tan (s.a.a) aktarmıştır. Yine Ebu's-Şeyh'ten ve İbn-i Mürdeveyh'den aktarmıştır. Beyhakî eş-Şuab adlı eserde Şehr b. Havşeb'den, o da Muaz b. Cebel'den, o da Resulullah'tan (s.a.a) mevkuf olarak birçok müfessirden rivayet etmiştir.

Tefsir'ul-Ayyâşî'de Muhammed b. Müslim'den, o da İmam Bâkır ve İmam Sadık'tan birinden, İbrahim'in yıldızı görmesiyle ilgili olarak şöyle rivayet edilir: "O, Rabbini arıyordu; bu sözleriyle küfre varmamıştı. Dolayısıyla insanlar içinde aynı yöntemle düşünenler, onun gibidirler." [c.1, s.364, h: 38]

Tefsir'ul-Kummî'de şöyle deniyor: İmam Sadık'tan (a.s), Hz. İbrahim'in, *"Budur rabbim!"* sözü hakkında bir soru soruldu, "İbrahim, bu sözü söylemekle şirke düştü mü, düşmedi mi?" diye. Buyurdu ki: "Bugün kim, böyle bir şey söylerse, o müşriktir; ama İbrahim açısından bu söz şirk sayılmaz. O, Rabbini arıyordu; başkası içinse şirk anlamına gelir."

Ben derim ki: Rabbini arayan kimsenin karşıtı, kendisine tam açıklama ulaşan ve açık kanıt önüne konan kimsedir. Böyle biri için araştıran denmez. Dolayısıyla araştıran birinin dışındaki bir kimsenin şirk ifade eden bir sözü bir varsayım olarak söylemesi doğru değildir.

Tefsir'ul-Ayyâşî'de Hicr'den şöyle rivayet edilir: Ala b. Seyyabe İmam Cafer Sadık'a (a.s) birini göndererek, İbrahim Peygamber'in, *"Budur rabbim!"* sözünün anlamını sordu ve "Bugün kim böyle bir şey söylerse, bize göre o müşriktir." dedi. İmam buyurdu ki: "Bu, İbrahim açı-

¹ - [el-Kâfi, c.8, s.305, h: 473]

² - [İlel'uş-Şerayi, c.2, s.585, h: 31]

³ - [el-İhticac, c.1, s.36]

sından şirk sayılmaz. O, Rabbini arıyordu. Bu söz başkasından şirk sayılır." [c.1, s.365, h: 41]

Yine Tefsir'ul-Ayyâşî'de Muhammed b. Hamran'dan şöyle rivayet edilir: Allah'ın İbrahim'in dilinden aktardığı, "*Budur rabbim!*" sözünün anlamını sordum. İmam buyurdu ki: "Ona herhangi bir bilgi ulaşmamıştı. O, söylediğinden başka bir şeyi kastediyordu." [c.1, s.365, h: 42]

Ben derim ki: Burada anladığımız kadarıyla anlatılmak istenen şudur: İbrahim'in, "*Budur rabbim!*" sözü, kendi kavramsal anlamının ötesine geçmemiştir. Bundan öte ondan aktarılan bir anlamı da yoktur. Yani, o bu sözü bir varsayım olarak söylemiştir. Ya da iddia sahibinin sözünü bir ön kabul olarak alıp sonra da yanlış şeyleri gerektirdiğinden yanlış olduğunu ortaya koymak için ifade etmiştir. Nitekim biz, daha önce bunun üzerinde durduk.

ed-Dürr'ül-Mensûr tefsirinde, "*İnananlar ve imanlarını bir haksızlıkla bulamayanlar...*" ayetiyle ilgili olarak deniliyor ki: Ahmed, Buharî, Müslim, Tirmizî, İbn-i Cerir, İbn-i Münzir, İbn-i Ebu Hatem ve Darekutnî "el-Efrad" adlı eserde, Ebu's-Şeyh, İbn-i Mürdeveyh, Abdullah b. Mesud'dan şöyle rivayet etmişlerdir: "*İnananlar ve imanlarına bir haksızlık bulamayanlar...*" ayeti nazil olunca, bu durum insanlara ağır geldi. Gidip Resulullah'a dediler ki: "Ya Resulullah, hangimiz nefsin zulmetmez ki?" Resulullah buyurdu ki: "Burada sizin sandığınız durum kastedilmiyor. Salih bir kulun şu sözünü duymadınız mı: '*Şüphesiz şirk büyük bir zulümdür.*' Burada da şirk kastedilmiştir." [c.3, s.26-27]

Ben derim ki: Hadiste sözü edilen salih kuldan maksat, Lokman'dır. Nitekim bu söz, Lokmân Suresi'nde onun dilinden aktarılmıştır. Bu açıdan hadis, En'âm Suresi'nin Lokman Suresi'nden sonra indiğini göstermektedir. Daha önce de söylediğimiz gibi, ayette geçen zulümden maksadın şirk olması şeklindeki çıkarsama, konunun akışına uygun bir uyarlamadır. Çünkü şirk, bağışlanması kesinlikle mümkün olmayan bir günahdır. Onun dışında kalan günah ne olursa olsun bağışlanabilir. Söylediğimizin kanıtı ileride yer vereceğimiz rivayetlerdir.

Yine aynı eserde Ahmed, Taberanî, Ebu's-Şeyh, İbn-i Mürdeveyh ve

Beyhakî "Şuab'ul-İman" adlı eserde Cerir b. Abdullah'tan şöyle rivayet eder: "Bir gün Resulullah'la (s.a.a) birlikte Medine'den çıktık. Kentten iyice uzaklaşmışken uzaktan bir kişinin bineğini bize doğru koştuğunu gördük. Derken bize yetişti ve selâm verdi. Resulullah ona dedi ki: 'Nereden geliyorsun?' 'Eşimin, çocuğumun ve aşiretimin yanından geliyorum, Resulullah'ı görmek istiyorum.' dedi. Resulullah dedi ki: 'Şu anda onun yanındasın.' Bunun üzerine adam, 'Bana iman ne olduğunu öğret.' dedi. Resulullah şöyle buyurdu: 'Allah'tan başka ilâh olmadığına ve Muhammed'in Allah'ın resulü olduğuna şahitlik etmen, namazı kılman, zekâtı vermen, ramazan ayında oruç tutman ve Allah'ın evine hac ziyaretinde bulunmandır.' Adam dedi ki: Kabul ediyorum."

"Bu sırada devesinin ön ayaklarından biri köstebek yuvasına girdi ve tökezledi. Adam devenin sırtından tepe üstü yere çakıldı ve oracıkta öldü. Resulullah dedi ki: 'Bu adam, az amel edip çok sevap kazananlardandır. Bu adam yüce Allah'ın hakkında şöyle buyurduğu kimselerden sayılır: '*İnananlar ve imanlarını bir haksızlıkla bulamayanlar, işte güven sadece onlarındır ve doğru yolu bulanlar da onlardır.*' Ben hurilerin onun ağzına cennet meyvelerini koyduklarını gördüm. O zaman anladım ki, adam ölürken açtı." [c.3, s.27]

Ben derim ki: Müellif bu hadisi Hakîm Tirmizî'den, İbn-i Ebi Hatem ve İbn-i Abbas'tan benzer ifadelerle rivayet etmiştir. Ayyâşî de kendi tefsirinde bu hadisi Cabir Cu'fi'den, o da kendisine rivayet eden kimse aracılığıyla Resulullah'tan (s.a.a) aktarmıştır. [c.1, s.366, h: 45]

Aynı eserde Abd b. Humeyd İbrahim Teymî'den şöyle rivayet eder: "Adamın biri bu ayetin anlamını Resulullah'tan sordu; fakat Resulullah bir şey söylemedi. Derken bir adam geldi ve Müslüman oldu. Çok geçmeden savaştı ve şehit düştü. Bunun üzerine Resulullah, 'İşte bu adam, inanan ve imanına bir zulüm bulaştırmayan kimselerdendir.' dedi." [c.3, s.27]

Aynı eserde Faryabî, Abd b. Humeyd, İbn-i Ebi Hatem, Ebu's-Şeyh, sahih olduğunu belirterek Hâkim ve İbn-i Mürdeveyh Ali b. Ebu Talib'ten, "*İnananlar ve imanlarını bir haksızlıkla bulamayanlar*" ayetiyle ilgili olarak şöyle rivayet eder: "Bu ayet özel olarak Hz. İbrahim ve ashâbı hakkında inmiştir, bu ümmetle ilgili değildir." [c.3, s.27]

Ben derim ki: Bu rivayetin zahiri, kitap ve sünnetten çıkarılan küllî il-kelerle bağdaşmamaktadır. Çünkü ayet, ayrıntı nitelikli yasal hüküm-ler gibi ümmetler içinde sadece bir ümmete özgü kılınacak özel bir hüküm içermemektedir. Çünkü ayrıntı nitelikli yasal hükümler sade-ce belli bir döneme özgü kılınabilirler. Fakat mertebelerine göre etki-leri bulunan iman ve yine mertebelerine göre iman üzerinde olumsuz etkileri bulunan zulüm ise, insan fıtratına yerleştirilen olgulardır; za-manın ve toplumların değişmesiyle değişmezler.

Bazı müfessirler bu hadisi yorumlarken şunları söylemişlerdir: "Bü-yük bir ihtimalle Hz. Ali'nin maksadı, yüce Allah'ın özel olarak İbra-him'i ve soydaşlarından muvahhid olanları mutlak olarak ahiret aza-bından yana güvende kıldığına işaret etmektir. Sadece azapta ebedi-yen kalmaktan yana güvende kılmak değil. Şayet sahihse, bunun ne-denî şudur: Yüce Allah İbrahim Peygamber'in kavmini tevhit inancı dışında herhangi bir şeyle mükellef kılmamıştır. Bu hususta ülkele-rinde bireysel ve adâb-ı muaşeret vb. şeylere ilişkin hususlarla ilgili zor uygulamalarla yetinmiştir. Ülkelerinde geçerli olan uygulamalar bunları eğitime açısından yeterli idi."

"Araştırmacılar İbrahim Peygamber zamanında yaşayan, onun ülke-sine gelişini kutsayan ve ondan onda birlik vergi alan salih kral Hamurabî yasalarını ortaya çıkarmış bulunuyorlar. -Nitekim Tevrat'ın Tekvin Sifri'nde de böyle söylenmektedir- Bu yasaların büyük oranda Tevrat'taki hükümlerle aynı olduğu görülmektedir. Yüce Allah'ın İbra-him'in diliyle haccı farz kılması ise, İsmail'in soyundan gelen çocukla-rı için geçerlidir; soydaşları olan Keldanîler için değil. Bu ümmete ge-lince, bu ümmetin muvahhitleri, işledikleri günahların oranında aza-ba çarptırılacaklardır. Çünkü onlar eksiksiz bir şeriatla muhataptırlar, onu egemen kılmak hususunda hesaba çekileceklerdir." (Müfessirin sözleri sona erdi.)

Adı geçen müfessirin sözlerinde zorlama olduğu son derece belirgin-dir. Daha önce de söylediğimiz gibi Hamurabî Milât'tan önce bin yedi yüz yıllarında yaşamıştır. Hz. İbrahim ise müfessirin de belirttiği gibi Milât'tan önce yaklaşık olarak iki bin yıllarında yaşamıştır.

Gerçi Hamurabî kendi dini açısından yapıcı bir insandı, halkına ada-

letle hükmediyordu, kendi koyduğu kanunlara bağlı kalıyordu ve on-ların krallığının sınırları içinde en güzel şekilde uygulanmasına çalışı-yordu. Ayrıca belirtildiği üzere koyduğu kanunlar sistematik bir düzen hâlinde belirlenen ilk yasalardı. Fakat bütün bunların yanında o bir putperestti. Babil harabelerinde ortaya çıkarılan yazıtlarda görüldüğü gibi, kanunlarını yazdıktan sonra putperestlerin ilâhlarından yardım istemiştir. Yasaların sonunda isimlerini zikrettiği, kendisine büyük bir egemenlik verdikleri, adaleti ve yasaları egemen kılmasına yardımcı oldukları için teşekkür ettiği, yasaların korunması, tahrif edilmesi ve ortadan kaldırılması konusunda kendilerinden yardım istediği tanrı-ların isimleri şöyledir: Mirudah=tanrıça tanrısı. Ey=yasa ve adalet tan-rısı. Zemama ve İstar=savaş tanrısı. Şamaş=gök ve yer yargıcı-tanrısı. Sin= göklerin tanrısı. Hadad=bereket tanrısı. Nirgal=zafer tanrısı. Bel=kader tanrısı. Tanrıça Biltis ve Tanrıça Nino. Tanrı Sacîla vb.

Adı geçen müfessirin, "Yüce Allah, İbrahim Peygamber'in soydaşları-nı tevhit inancı dışında herhangi bir şeyle yükümlü kılmamıştır. Bu hususta ülkelerinde... zor uygulamalarla yetinmiştir." şeklindeki sö-züne gelince; Kur'ân bunu yalanlamaktadır. Kur'ân İbrahim'in dilin-den bize namazdan söz ediyor. İbrahim suresindeki duada bunu gör-mek mümkündür. Kur'ân'da belirtildiğine göre, yüce Allah ona hayırlı işleri yapmayı, zekât vermeyi vahyetmiştir. Enbiyâ Suresi'nde buna ilişkin açık ifadeler vardır. Yine Hac Suresi'nde belirtildiğine göre, İbrahim Peygamber hac yükümlülüğünü koymuş, bazı dört ayaklı hayvanların etlerini mubah kılmıştır. Mümtetine Suresi'nde belirtildi-ğine göre, müşriklerden her türlü ilişkiyi kesmek de onun şeriatının bir hükmüydü. En'âm Suresi'nde ve başka surelerde işaret edildiği gibi o, insan fıtratının kabul etmediği her türlü zulmü yasaklamıştı. Hac Suresi'nde işaret edildiği gibi temizlik de onun şeriatının bir hükmüydü. Hadislerde işaret edildiğine göre, Hz. İbrahim hanifliği ya-salaştırmıştır ve bu yasanın on ilkesi bulunuyordu: Beş tanesi başla, beş tanesi de bedenle ilgiliydi. Sünnet olmak bu ilkelerden biriydi. Hûd ve Meryem surelerinde işaret edildiği gibi, Hz. İbrahim selâm-laşma geleneğini de uyguluyordu.

Yüce Allah bu hususta şöyle buyurmaktadır: "*Babanız İbrahim'in di-*

ni." (Hac, 78) *"Hayır, biz İbrahim'in hanif dinine uyarız."* (Bakara, 135) Bu ayetlerde İslâm dini, temel ve ayrıntı nitelikli ilkeleriyle İbrahim'in (a.s) dini olarak nitelendirilmiştir. Bu ayetler İslâm dininin bugünkü şekliyle ve ayrıntılı hükümleriyle İbrahim Peygamber'in zamanında yasalaştırıldığı anlamına gelmezler kuşkusuz. Hatta durum tam tersinedir. Nitekim yüce Allah bir ayette şöyle buyurmuştur: *"O size, dinden Nuh'a tavsiye ettiğini, sana vahyettiğimizi, İbrahim'e, Musa'ya ve İsa'ya tavsiye ettiğimizi şeriat yaptı."* (Şura, 13)

Fakat yukarıda örnek verdiğimiz ayetler, İslâm'ın içerdiği şer'î yasaların insan fitratının öngördüğü temel prensiplere dayandığını, İslâm'ın emirlerinin fitratça onaylandığını, yasakladığı şeylerin de fitratın hoşlanmadığı şeyler olduğunu göstermektedir. Yüce Allah tefsirini sunduğumuz bu surenin sonunda, şirkin aleyhine bazı kanıtlara ve bazı bütünsel emir ve yasaklara yer verdikten sonra Peygamberi'ne hitaben şöyle buyurmaktadır: *"De ki: Rabbim beni dosdoğru bir yola iletti; insanların hayrına olan her şeyi bünyesinde barındıran bir dine, Allah'ı birleyen (hanif) İbrahim'in dinine. O, (Allah'a) ortak koşanlardan değildir."* (En'âm, 161)

Eğer müfessirin dediği gibi, yüce Allah İbrahim için bir şeriat indirmemiş olsaydı, yalnızca yürürlükteki yasalarla, yani Hamurabî kanunlarıyla yetinmiş olsaydı, adı geçen Hamurabî yasaları Allah tarafından onaylanmış, doğrulanmış olacaktı. Bu yasalar İbrahim'in dininin, dolayısıyla Kur'ân'da hükme bağlanan İslâm dininin şeriatının bir parçası olacaktı. Çünkü İslâm dini, İbrahim'in hanif dininin kendisidir. Dolayısıyla Hamurabî yasaları ilâhî şeriatlardan ve semavî kitaplardan biri olarak değerlendirilecekti.

Hakkında hiçbir kuşku bulunmayan gerçek şudur ki: İlâhî vahiy, bundan önceki peygamberlere ve onların ümmetlerine dünya ve ahiret hayatına ilişkin örneğin ibadet türleri gibi temel prensipleri öğretmiştir. Hayırlara ve şerhlere ilişkin evrensel yasalar koymuştur. Normal bir akla sahip insan, bunlar aracılığıyla iyiliklerin yanında olmayı, zulümden, aşırılıktan ve müstekbirlere destek olmaktan kaçınmayı vb. şeyleri öğrenir. Sonra bu doğrultuda içinde yer aldıkları toplumda bu davranışlarıyla belirginleşmeleri ümmetleri hayra, iyiliğe, yapıcılığa da

vet etmeye, çirkin hayâsızlıktan ve bozgunculuk çıkarmaktan sakındırmaya emredilmişlerdir. Bu bağlamda içinde yer aldıkları toplumların baskıcı, zorba tağutların ya da özgürlükçü adil yöneticilerin egemenliği altında olması arasında herhangi bir fark yoktur.

İslâm'dan önce, ilâhî şeriatlar içerisinde sadece Tevrat'ın içerdiği şeriat detaylı bir sisteme sahiptir. Tevrat'ın içerdiği şeriat bazı yönleriyle Hamurabî yasalarına benzemektedir. Ne var ki yüce Allah'ın Musa'ya (a.s) indirdiği Tevrat daha önce İsrailoğulları arasında korunuyorken, Buhtunnasr istilası sırasında kaybolmuştur. Buhtunnasr İsrailoğulları'nın birliklerini dağıtmış, heykellerini yıkmış, çil yavrusu gibi dünyanın dört bir yanına dağıtmıştı. Babil'e tutsaklar olarak götürmüş, oraya yerleştirmişti. Bu durum Kuruş'un Babil'i fethedip Yahudileri serbest bırakmasına kadar devam etti. Bundan sonra onların Kudüs'e dönmelerine izin verdi. Nüshaları kaybolan ve içindeki bilgilerle birlikte metinleri unutulmuş Tevrat'ın Kahin Azrâ tarafından yeniden yazılmasına müsaade etti. Bu sırada Keldanîler tarafından Babil'de uygulanan yasalara da alışmışlardı.

Bu gerçek ortadayken, yüce Allah'ın Musa'ya indirdiği şeriatın kapsamı içinde Hamurabî yasalarının bazı ilkelerini onayladığı nasıl söylenebilir. Kur'ân bugün Yahudilerin elinde bulunan Tevrat'ın sadece bir kısmını tasdik etmektedir. Öte yandan semavî bir kaynağa dayanmayan yasa sistemlerinin de bazı yapıcı ilkeler içirmesine, bazı hak hükümleri kapsamına hiçbir engel yoktur.

el-Kâfi'de müellif kendi rivayet zinciriyle Ebu Basir'den, o da İmam Cafer Sadık'tan (a.s), *"İnananlar ve imanlarına bir haksızlık bulamayanlar."* ayetiyle ilgili olarak şöyle dediğini rivayet eder: *"Burada kastedilen, şirktir."* [c.2, s.293, h: 4]

Aynı eserde başka bir kanaldan Ebu Basir'den İmam'ın şöyle dediği rivayet edilir: *"Yani imanlarını şüpheyle bulamayanlar."* [c.2, s.399, h: 4]

Ayyâşî de bu hadisi, Ebu Basir'den, o da İmam Cafer Sadık'tan (a.s) rivayet etmiştir. [c.1, s.366, h: 47]

Tefsir-ul-Ayyâşî'de Ebu Basir'den, o da İmam Cafer Sadık'tan (a.s) şöyle rivayet eder: İmama, *"İnananlar ve imanların bir haksızlıkla bu-*

İlamayanlar" ayetini sordum. Buyurdu ki: "Ey Ebu Basir, imanlarını zulümle bulayanlardan olmaktan Allah'a sığınınız." Sonra şöyle dedi: "Bunlar Haricîler ve arkadaşlarıdır." [c.1, s.366, h: 48]

Aynı eserde Yakub b. Şuayb'den, o da İmam Cafer Sadık'tan (a.s), "*İmanlarını bir haksızlıkla bulamayanlar*" ayetiyle ilgili olarak şöyle rivayet eder: "Burada kastedilen sapıklık ve daha yukarısı olan günahlardır." [c.1, s.366, h: 50]

Ben derim ki: Bu rivayette işaret edilen sapıklıktan maksat şirktir. Çünkü şirk kendisinden daha ağır olan bütün zulümlerin ve günahların temelini oluşturur. Ya da buradaki sapıklıktan maksat, daha aşağı günah ve zulümlerdir. Bundan yukarısı ile de şirk kastedilmiştir. Çünkü şirk sapıklığın daha şiddetli bir mertebesidir. Zaten her günah bir sapıklıktır.

Görüldüğü gibi rivayetlerde, ayette geçen zulüm kavramı çeşitli yöntemlerle açıklanmaktadır. Bazen şirk, bazen şüphe, bazen Haricîlerin üzerlerinde olduğu durumu ve anlayışı şeklinde açıklanmaktadır. Bazı rivayetlerde, Ehlibeyt'in düşmanlarını veli edinmenin de bu ayette işaret edilen zulümün kapsamına girdiği belirtiliyor. Bütün bunlar daha önce ayette geçen zulüm kavramı mutlaklıktır şeklindeki değerlendirmemizin doğruluğunun kanıtlarıdır. Dolayısıyla ifade mutlaklığı açısından zihinlere kapasiteleri oranında hitap etmektedir.

İBRAHİM PEYGAMBER'İN (A.S) KISSASI VE KİŞİLİĞİ

Bu Konu Kur'ânî, Bilimsel, Tarihsel ve... Veriler

İşığında Ele Alınmaktadır:

1- Kur'ân'da İbrahim Peygamber'in (a.s) Kıssası

İbrahim (a.s) çocukluğundan ergenlik çağının ilk dönemlerine kadar soydaşlarının toplumundan ayrı yaşıyordu. Sonra ortaya çıkarak babasının yanında yaşamaya başladı. Bu sırada babasının ve soydaşlarının putlara kulluk sunduklarını gördü. Babasının ve soydaşlarının bu davranışlarını hoş karşılamadı. Tertemiz ve arınmış fitratı, yüce Allah tarafından hakkın gösterilmesi ve her şeyin melekûtunun gözlem-

lendirilmesi suretiyle destekleniyordu. Hak söz ve salih amel ışığında hareket etmesi sağlanıyordu.

Önce babasıyla, putlara kulluk sunma ekseninde tartışmaya başladı. Onu putlara kulluk sunmayı reddetmeye, tek ve ortaksız Allah'a kulluk sunmaya davet etti. Şeytanın dostluğundan kurtarması ve hidayete ulaştırması için kendisine tâbi olmasını istedi. İbrahim bu konuda sürekli babasıyla tartıştı. Nihayet babası onu kovdu ve putlara kötü sözler söylemekten ve onlardan yüz çevirmekten vazgeçmemesi durumunda kendisini taşıyarak öldürmekle tehdit etti.

Ama İbrahim (a.s) ona karşı kibar ve şefkatli davrandı. Çünkü yüksek bir ahlâka sahipti. Hiçbir zaman incitici sözler söylemezdi. Bu yüzden kendisini tehdit eden ve kovan babasına selâm verdi, kendisi için Allah'tan bağışlanma dileyceğini; bu arada onu ve soydaşlarını, Allah'tan başka kulluk sundukları düzmece ilâhları terk edeceğini vaat etti. (Meryem, 41-48)

Bu arada bazı gruplarla putlara tapma hususunda tartıştığı gibi (Enbi-yâ, 51-56; Şuarâ, 69-77; Sâffât, 83-87) başka gruplarla da güneşe, aya ve yıldız tapma hususunda tartışıyordu. Derken onun putlardan ve diğer düzmece ilâhlardan uzaklaştığı haberi toplumda iyice yayıldı. (En'âm, 74-82) Bir gün soydaşları toplu ibadet için kentin dışına çıktıklarında, o hasta olduğunu ileri sürerek kentte kaldı, onlarla birlikte toplu tapınma merasimine katılmadı. Soydaşlarının kentin dışında oldukları bu sırada putevine girdi ve bir baltayla putlarını paramparça etti. Sadece büyük olanı bıraktı. Ki gelip neler olup bittiğini ondan öğrensinler. Soydaşları kente geri döndüklerinde tanrılarına yapılanları gördüler. Bunu yapana büyük bir öfke duyular. Dediler ki: "İbrahim adında bir delikanlının onlar hakkında ileri geri konuştuklarını duyduk."

İbrahim'i çağırdılar. Onu teşhis etmeleri için insanların önüne çıkardılar. Ona, "Ey İbrahim, tanrılarımıza bunu sen mi yaptın?" diye sordular. İbrahim onlara şu cevabı verdi: "Hayır; ama, şu büyük olan put yapmıştır. Onlara sorun eğer konuşurlarsa, size cevap versinler." İbrahim büyük putu parçalamamış, baltayı da onun boynuna veya başka bir yerine asmıştı. Böylece, diğer putları büyük putun kırdığı görü-

nümünü vermişti.

İbrahim bunu söylerken soydaşlarının kendisini doğrulamayacaklarını biliyordu. Çünkü onlar putların buna güç yetiremeyen cansız varlıklar olduklarını biliyorlardı. Fakat, *"Eğer konuşurlarsa, onlardan sorun."* demek suretiyle, onların ağzından açıkça putların cansız varlıklar olduklarına ilişkin bir itiraf almak istiyordu. Soydaşlarının putların cansız ve duygusuz varlıklar olduklarını itiraf etmelerini bekliyordu. Nitekim soydaşları İbrahim'in bu sözlerini duyduklarında hemen kendi içlerinde, *"Sizler gerçekten zalimlersiniz."* dediler. Sonra tekrar eski sapıklıklarına geri döndüler. Dediler ki: *"Sen onların konuşamayacaklarını biliyorsun."* Bunun üzerine İbrahim onlara şöyle dedi: *"Siz Allah'ı bir yana bırakarak size bir zarar ve bir yarar veremeyen şeylere mi tapıyorsunuz? Yuh olsun size ve Allah'ın dışında taptıklarınıza! Siz hiç aklınızı kullanmaz mısınız? Kendi ellerinizle yonttuğunuz şeylere mi kulluk sunuyorsunuz? Sizi de, onları da yaratan Allah'tır."*

Dediler ki: *"Onu ateşe atın, ilâhlarınıza yardım edin!"* Bunun üzerine onun için bir bina yaptılar, orada büyük bir ateş yaktılar. Bütün halk el birliği ederek onu yakmak için çalışıyordu. Onu bu büyük ateşin ortasına attılar. Allah, ateşin ona karşı serin ve selâmetli olmasını sağladı. Onların İbrahim'e karşı kurdukları tuzağı boşa çıkardı. (Enbiyâ, 57-70, Sâffât, 88-98) Bu arada kralın huzuruna da çıkmıştı. Halk ona da tapıyor, onu da bir rab olarak algılıyordu. Kral, İbrahim'le rabbi hakkında tartışmıştı. İbrahim ona demişti ki: *"Benim Rabbim diriltir ve öldürür."* Kral demagoji yaparak, *"Ben de diriltirim ve öldürürüm."* demişti. Örneğin bir tutsağı öldürür, birini de serbest bırakırım. Ama İbrahim bu sefer demagoji yapmasına izin vermeyecek bir kanıtlarla karşısına çıkmıştı: *"Allah güneşi doğudan batıya getiriyor, sen de onu batıdan getir. Bu söz karşısında küfre sapan adam söyleyecek söz bulamadı."* (Bakara, 258)

Allah onu ateşten kurtarınca, insanları hanif dinine, tevhit inanç sistemine davet etmeye başladı. Küçük bir grup ona iman etti. Yüce Allah bunlar arasında Lut'un adını verir. Bunlar arasında kendisiyle birlikte hicret eden karısı da vardı. Memleketinden çıkmadan ve kutsal

topraklara gitmeden önce onunla evlenmişti.¹

Sonra kendisi ve soydaşları arasından iman edenler soydaşlarıyla ilişkilerini kestiler. Kendisi de baba diye çağırdığı; ama öz babası olmayan Azer'le ilişkisini kesti.² Eşi ve Lut ile birlikte kutsal topraklara göç etti. Orada zalim soydaşlarından hiçbir zorbanın engeliyle karşılaşmadan Allah'a kulluk etmek istiyorlardı. (Mümtehine, 4; Enbiyâ, 71) Burada yüce Allah ona İsmail'i, İshak'ı ve arkasından Yakub'u müjdeledi. İhtiyardı, yaşı iyice ilerlemişti. Derken İsmail doğdu, ardından İshak doğdu. Allah ona, oğullarına ve oğullarının soyundan gelenlere bereket bahşetmişti.

Sonra Rabbinin emri doğrultusunda Mekke'ye gitti. Orası hiçbir ekine elverişli olmayan kupkuru bir vadiydi. Oğlu İsmail'i oraya yerleştirdi. İsmail henüz küçük bir çocuktü. Kutsal topraklara geri döndü. İsmail orada büyüdü, oralarda yaşayan Arap kabileleri etrafında birleştiler. Burada Mekke kenti kuruldu.

Mekke Kenti'nin ve Beyt'in kurulmasından önce ve sonra zaman zaman İsmail'i ziyaret ediyordu. Kâbe daha sonra yapıldı. (Bakara, 126, İbrahim, 35-41) Sonra İsmail'in de yardımıyla Kâbe'yi yaptı. Kâbe insanlar için bir ibadet yeri olarak Allah tarafından kurdurulan ilk evdi. Âlemler için bir bereket kaynağıydı. Orada apaçık ayetler ve İbrahim'in makamı bulunmaktadır. Oraya giren güvendedir. (Bakara, 127-129; Âl-i İmrân, 96-97) İnsanlar arasında hacın farz kılındığını ilân etti ve hacca özgü ibadetleri yasalaştırdı. (Hac, 26-30)

Sonra yüce Allah, oğlu İsmail'i kurban etmesini emretti. Bunun üzerine ibadet maksadıyla oğluyla birlikte evden çıktı. Oğluyla birlikte sa'y yapılan makama varınca dedi ki: *"Yavrucuğum, rüyamda seni boğaz-*

¹ - Soydaşlarından bir grubun kendisine iman ettiğinin kanıtı şu ayettir: *"İbrahim'de ve onunla beraber olanlarda sizin için güzel bir örnek vardır; onlar kavimlerine, 'Biz sizden ve sizin Allah'tan başka tapıklarınızdan uzağız.' demişlerdi."* (Müm-tehine, 4) Kutsal topraklara gitmeden önce evlendiğinin kanıtı da Rabbinden salih evlât istemesidir: *"Dedi ki: Ben Rabbime gideceğim, O beni doğru yola iletecek. Rabbim, bana iyilerden bir çocuk lütfet."* (Saffat, 99-100)

² - Bu sonucun İbrahim Suresi'nde ondan nakledilen duadan çıktığını daha önce belirtmiştik.

ladığımı görüyorum." Oğlu dedi ki: "Babacığım, sana emredileni yap. İnşaallah beni sabredenlerden bulacaksın." Her ikisi de Allah'ın emrine teslim olunca, ona şöyle seslenildi: "Ey İbrahim, sen doğru bir rüya gördün ve rüyayı doğruladın. Allah onu büyük bir kurbanlıkla kurtardı." (Sâffât, 101-107)

Kur'ân'ın onun kıssasıyla ilgili olarak en son aktardığı ise, Mekke'ye gelişlerinde yaptığı dualardır. Bunlara da İbrahim Suresi'nde yer verilmiştir. (İbrahim, 35-41) Bu duaların en sonunda İbrahim Peygamber'in şu sözleri yer alır: *"Rabbimiz, beni, ana-babamı ve müminleri hesapların görüleceği gün bağışla!"*

2- İbrahim'in Allah Katındaki Konumu ve Kulluk Tavrı

Yüce Allah, kitabında İbrahim Peygambere en güzel övgüleri yöneltmiştir. Onun Allah yolunda katlanmış olduğu zorluklardan bahsederken onu en güzel övgüyle yüceltmıştır. Onu altmış küsur yerde adıyla anmıştır. Ona bahşettiği birçok nimeti ve lütfu söz konusu etmiştir. Bunlardan birkaçını buraya alıyoruz: *"Allah ona daha önce doğ-ruyu göstermişti."* (Enbiyâ, 51) *"Andolsun ki, biz onu dünyada beğenip seçmiştik, ahirette de o iyilerdendir. O zaman ki Rabbi ona, 'İslâm ol.' demişti. O da, 'Âlemlerin Rabbine teslim oldum.' demişti."* (Bakara, 130-131) Yüzünü bir hanif olarak Rabbine çeviren odur. O müşriklerden değildi. (En'âm, 79) Onun kalbi Allah ile mütmain olmuştu, Allah'ın kendisine gösterdiği göklerin ve yerin melekûtu sayesinde kesin bilgiye, katışıksız inanca ulaşmıştı. (Bakara, 260; En'âm, 75)

Allah onu dost edindi. (Nisâ, 125) Rahmetini ve bereketini onun, ailesinin üzerine kıldı; onu sözünde duran, vefalı olarak nitelendirdi. (Necm, 37) Yumuşak huylu, içli, duygusal ve çok tövbe eden biridir diye ona övgüler düzdü. (Hûd, 73-75) Allah'ı birleyerek O'na gönülden boyun eğen bir ümmet olarak onu övdü. Onun müşriklerden olmadığını, Allah'ın nimetlerine şükrettiğini belirtti. Onu seçtiğini, dosdoğru yola ilettiğini, dünyada ona iyilik verdiğini, ahirette de onu salihlerden kıldığını vurguladı. (Nahl, 120-122)

O, doğru sözlü bir peygamberdi. (Meryem, 41) Allah onu mümin kullarından, muhsinlerden saydı ve onun üzerine selâm kıldı. (Sâffât, 83-111) İbrahim Peygamber Allah'ın el ve basiret sahibi kişilerden

111) İbrahim Peygamber Allah'ın el ve basiret sahibi kişilerden saydığı bir nebidir. Kıyamete kadar anısı taze kalacaktır. (Sâd, 45-46)

Allah onu insanlar için bir imam, bir önder kıldı. (Bakara, 124) Kendilerine kitap ve şariat verilen beş çağır açıcı (ululazm) peygamberden biri kıldı. (Ahzâb, 7; Şûrâ, 13; A'lâ, 18-19) Allah ona ilim, hikmet, kitap, mülk ve hidayet verdi. Onu geride kalanlar arasında kalıcı bir mesaj yaptı. (Nisâ, 54; En'âm, 74-90; Zuhuruf, 28) Peygamberlik ve kitabı onun soyuna verdi. (Hadîd, 26) Diğer insanlar arasında onu bir doğruluk lisanı yaptı. (Şuarâ, 84; Meryem, 50) Bunlar yüce Allah'ın ona bahşettiği ilâhî ve kulluk makamlarıdır. Kur'ân'da başka hiçbir peygamberin nitelikleri ve üstünlükleri bu kadar ayrıntılı olarak anlatılmamıştır.

İbrahim Peygamber'in üstün meziyetleriyle ilgili ayrıntılı açıklamalar için buraya kadar yaptığımız açıklamalara ve ileride yeri geldikçe yapacağımız açıklamalara bakılabilir. Onun üstün meziyetlerini bütün ayrıntılarıyla burada ele alacak olursak, araştırmamızın makul sınırlarını aşmış oluruz.

Yüce Allah bu dini İslâm olarak isimlendirmek suretiyle İbrahim'in saygın hayatını ve dinsel kişiliğini korumuştur. Nitekim bu dini birçok yerde ona nispet etmiştir: *"Babanız İbrahim'in dini, o sizi önceden Müslümanlar olarak isimlendirdi."* (Hac, 78) Bir diğer ayette de şöyle buyurmuştur: *"De ki: Rabbim beni dosdoğru bir yola iletti; insanların hayrına olan her şeyi bünyesinde barındıran bir dine, Allah'ı birleyen (hanif) İbrahim'in dinine. O, (Allah'a) ortak koşanlardan değildi."* (En'âm, 161)

Yüce Allah İbrahim Peygamber'in yaptığı Kâbe'yi âlemler için evrensel kible yaptı. Hac ibadetlerini yasalaştırdı. Bunlar gerçekte onun oğlunu ve annesini oraya yerleştirmesini, oğlunu kurban edişini, Rabbi için sa'y edişini, ona yönelişini, eziyetlere ve zorluklara katlanışını sembolize eden davranışlardan başka bir şey değildir. Nitekim daha önce (tefsirimizin birinci cildinde), *"Hani biz Beyt'i (Kâbe'yi) insanlar için merci ve güven yeri yaptık."* (Bakara, 125) ayetini tefsir ederken bu hususlar üzerinde durmuştuk.

3- İnsanlık Âlemine Etkileri

Hiç kuşkusuz, İbrahim için en büyük övünç, nerede olursa ve kimin tarafından temsil edilirse edilsin, tevhit dininin ona nispet edilmesi- dir. Bugün tevhit dinleri olarak nitelendirilen dinlerden biri Musevîlik- tir. Bu din İmran oğlu Musa'ya (a.s) dayanır. Onun soyu da bir diğer adı İsrail olan Yakub'a dayanır. Yakub ise İbrahim Peygamber'in oğlu İshak'ın oğludur. Hristiyanlık Meryem oğlu İsa'ya nispet edilir. O da İbrahim'in soyundan gelen bir peygamberdir. Ve İslâm dini ve bu di- nin tebliğcisi Resulullah Muhammed'in (s.a.a) soyu İbrahim'in oğlu kurbanlık İsmail'e dayanır. Şu hâlde dünyadaki tevhit dini onun kutlu etkisinin bir göstergesidir. İslâm şeriatının kapsamında onun koydu- ğu kurallardan namaz, zekât, hac, bazı büyük baş hayvanların helâl kılınması, Allah düşmanlarından alakayı kesmek, selâm, hanif dini- nin ön gördüğü on temizlik kuralı¹ -ki bunların beş tanesi başta, beş tanesi de bedendedir. Başta olanlar; bıyıkları kısaltmak, sakalları salmak, saçları taramak, dişleri misvaklamak ve aralarını temizle- mek... Bedende olanlar ise; koltuk altı ve etek tıraşı yapmak, sünnet olmak, tırnakları kesmek, cenabetten yıkanmak ve su ile temizlen- mek- bütün bunlar İbrahim'in şeriatının İslâm şeriatındaki yansıma- larıdır.

Bugün yapılacak doyurucu bir araştırma insanlık âlemindeki doğru inançların tümünün, sahih amellerin bütününün mutlaka nübüvvet misyonunun etkisiyle oluştuğunu ortaya koyacaktır. Önceki bölüm- lerde defalarca buna değindik. O hâlde bilsinler veya bilmesinler, İb- rahim Peygamber'in (a.s) bütün insanlar üzerinde olumlu etkileri var- dır.

4- Bugünkü Tevrat'ta İbrahim'in Kıssası

Tevrat diyor ki: "Yetmiş yaşından sonra Terah'ın (İbrahim'in babası), Avram, Nahor ve Haran adlı oğulları oldu. Terah soyunun öyküsü: Terah; Avram, Nahor ve Haran'nın babasıydı. Haran'ın Lut adlı bir oğ- lu oldu. Haran, babası Terah henüz sağken, doğduğu ülkede,

Keldanîler'in Ur Kenti'nde öldü. Avram'la Nahor evlendiler. Avram'ın karısının adı Saray, Nahor'unkinin adı Milka'ydı. Milka Yiska'nın ba- bası Haran'ın kızıydı. Saray kısırdı, çocuğu olmuyordu. Terah, oğlu Avram'ı, Haran'ın oğlu olan torunu Lut'u ve Avram'ın karısı olan Sa- ray'ı yanına aldı. Kenan ülkesine gitmek üzere Keldanîler'in Ur Ken- ti'nden ayrıldılar. Harran'a gidip oraya yerleştiler. Terah iki yüz beş yıl yaşadıktan sonra Harran'da öldü."

Tevrat diyor ki: "Rab Avram'a, 'Ülkeni, akrabalarını, baba evini bırak, sana göstereceğim ülkeye git.' dedi, 'Seni büyük bir ulus yapacağım, seni kutsayacak, sana ün yapacağım. Bereket kaynağı olacaksın. Seni kutsayanları kutsayacak, seni lânetleyeni lânetleyeceğim. Yer- yüzündeki bütün halklar senin aracılığıyla kutsanacak.' Avram Rabb- 'in buyurduğu gibi yola çıktı. Lut da onunla birlikte gitti. Avram Har- ran'dan ayrıldığı zaman yetmiş beş yaşındaydı. Karısı Saray'ı, yeğeni Lut'u, Harran'da kazandıkları malları, edindikleri uşakları yanına alıp Kenan ülkesine doğru yola çıktı. Oraya vardılar."

"Avram ülke boyunca Şekem'deki More meşesine kadar ilerledi. O günlerde orada Kenanlılar yaşıyordu. Rab Avram'a görünerek, 'Bu toprakları senin soyuna vereceğim.' dedi. Avram kendisine görünen Rab-b'e orada bir sunak yaptı. Oradan Beytel'in doğusundaki dağlık bölgeye doğru gitti. Çadırını batıdaki Beytel'le doğudaki Ay Kenti'nin arasına kurdu. Orada Rabb'e bir sunak yapıp Rabb'e yakardı. Sonra kona göçe Negev'e doğru ilerledi."

"Ülkedeki şiddetli kıtlık yüzünden Avram geçici bir süre için Mısır'a gitti. Mısır'a yaklaştıklarında karısı Saray'a, 'Güzel bir kadın olduğumu biliyorum.' dedi, 'Olur ki Mısırlılar seni görüp, 'Bu onun karısı' diyerek beni öldürür, seni sağ bırakırlar. Lütfen 'Onun kız kardeşiyim' de ki, senin hatırın için bana iyi davransınlar, canıma dokunmasınlar."

"Avram Mısır'a girince, Mısırlılar karısının çok güzel olduğunu fark et- tiler. Kadını gören firavunun adamları, güzelliğini firavuna övdüler. Kadın saraya alındı. Onun hatırı için firavun Avram'a iyi davrandı. Avram davar, sığır, erkek ve dişi eşek, erkek ve kadın köle, deve sa- hibi oldu."

¹ - Mecma'ul-Beyan'da Tefsir'ul-Kummi'den naklen rivayet edilir.

"Rab Avram'ın karısı Saray yüzünden firavunla ev halkının başına korkunç felâketler getirdi. Firavun Avram'ı çağırarak, 'Nedir bana bu yaptığın? Neden Saray'ın karın olduğunu söylemedin? Niçin 'Saray kız kardeşimdir.' diyerek onunla evlenmeme izin verdin? Al karını, git!' Firavun Avram için adamlarına buyruk verdi. Böylece Avram'la karısını sahip olduğu her şeyle birlikte gönderdiler."

Tevrat devamla şunu söylüyor: "Avram, karısı ve sahip olduğu her şeyle birlikte Mısır'dan ayrılıp Negev'e doğru gitti. Lut da onunla birlikteydi. Avram çok zengindi. Sürüleri, altınları, gümüşleri vardı. Negev'den başlayıp bir yerden öbürüne geçerek Beytel'e kadar gitti. Beytel'le Ay Kenti arasında daha önce çadırını kurmuş olduğu yere vardı... Avram'la birlikte göçen Lut'un da davaları vardı. Malları öyle çoktu ki, toprak birlikte yaşamalarına elvermedi; yan yana yaşayamadılar... Birbirlerinden ayrıldılar. Avram Kenan topraklarında kaldı. (Burada Kenanîler ve Ferizliler yaşıyordu.) Lut ovadaki kentlerin arasına yerleşti, Sodom'a yakın bir yere çadır kurdu."

Tevrat diyor ki: "Bu arada Şinar Kralı Amrafel, Ellesar Kralı Aryok, Elam Kralı Kedorlaomer ve Goyim Kralı Tidal; (beş müttefik olan) Sodom Kralı Bera'ya, Gomora Kralı Birşa'ya, Adma Kralı Şina-v'a, Seviyom Kralı Şemever'e ve Bala -Solo- Kralı'na karşı savaş açtı... (ve her iki ordu) Siddim Vadisi'nde savaş düzenine girdiler. (Sodom Kralı ve müttefikleri ağır bir yenilgi aldılar.) Siddim Vadisi zift çukurlarıyla doluydu. Sodom ve Gomora kralları kaçarken adamlarından bazıları bu çukurlara düştü. Sağ kalanlarsa dağlara kaçtı. Dört kral, Sodom ve Gomora'nın bütün malını ve yiyeceğini alıp gitti. Avram'ın yeğeni Lut'la mallarını da götürdüler. Çünkü o da Sodom'da yaşıyordu."

Tevrat şunları diyor: "Oradan kaçıp kurtulan biri gelip İbrani Avram'a durumu bildirdi. Avram Eşkol'la Aner'in kardeşi Amorlu Mamre'nin meşeliğinde yaşıyordu. Bunların hepsi Avram'dan yanaydılar. Avram yeğeni Lut'un tutsak alındığını duyunca, evinde doğup yetişmiş üç yüz on sekiz adamını yanına alarak dört kralı Dan'a kadar kovaladı. Adamlarını gruplara ayırdı, gece saldırıp onları bozguna uğratarak Şam'ın kuzeyindeki Hova'ya kadar kovaladı. Yağmalanan bütün malı,

yeğeni Lut'la mallarını, kadınları ve halkı geri getirdi."

"Avram Kedorlaomer'le onu destekleyen kralları bozguna uğratıp dönünce, Sodom Kralı onu karşılamak için Kral Vadisi olan Şave Vadisi'ne gitti. Yüce Tanrı'nın kâhini olan Şalem Kralı Melkisedek ekmek ve şarap getirdi. Avram'ı kutsayarak şöyle dedi: 'Yeri göğü yaratan Tanrı Avam'ı kutsasın. Düşmanlarını onun eline teslim eden Tanrı'ya övgüler olsun.' Bunun üzerine Avram her şeyin ondalığını Melkisedek'e verdi."

"Sodom Kralı Avram'a, 'Adamlarımı bana ver, mallar sana kalsın.' dedi. Avram Sodom Kralı'na, 'Yeri göğü yaratan Tanrı Rabb'in önünde sana ait hiçbir şey, bir iplik, bir çarık bağı bile almayacağıma ant içirim.' diye karşılık verdi: Öyle ki, 'Avram'ı zengin ettim.' demeyesin. Yalnız, adamlarımın yedikleri bunun dışında. Bir de beni destekleyen Aner, Eşkol ve Mamre paylarına düşeni alsınlar."

Devamla şunları söylüyor: "Karısı Saray Avram'a çocuk verememişti. Saray'ın Hacer adında Mısırlı bir cariyesi vardı. Saray Avram'a, 'Rab çocuk sahibi olmamı engelledi.' dedi, 'Lütfen cariyemle yat. Belki bu yoldan bir çocuk sahibi olabilirim.' Avram Saray'ın sözünü dinledi. Saray Mısırlı cariyesi Hacer'i kocası Avram'a karı olarak verdi. Bu olay Avram Kenan'da on yıl yaşadıktan sonra oldu. Avram Hacer'le yattı, Hacer hamile kaldı."

Ardından şunları söylüyor: "Hacer hamile olduğunu anlayınca, hanımını küçük görmeye başladı. Saray Avram'a, 'Bu haksızlık senin yüzünden başıma geldi!' dedi, 'Cariyemi koynuna soktum. Hamile olduğunu anlayınca beni küçük görmeye başladı. İkimiz arasında Rab karar versin.' Avram, 'Cariyen senin elinde.' dedi, 'Neyi uygun görürsen yap.' Böylece Saray cariyesine sert davranmaya başladı. Hacer onun yanından kaçtı. Rabb'in meleği Hacer'i çölde bir pınarın, Şur yolundaki pınarın başında buldu. Ona, 'Saray'ın cariyesi Hacer, nerden gelip nereye gidiyorsun diye?' diye sordu. Hacer, 'Hanımım Saray'dan kaçıyorum.' diye yanıtladı. Rabb'in meleği, 'Hanımına dön ve ona boyun eğ.' dedi, 'Senin soyunu öyle çoğaltacağım ki, kimse sayamayacak. İşte hamilesin, bir oğlun olacak, adını İsmail koyacaksın. [İsmail, 'Tanrı یشׁתיר.' anlamına gelir.] Çünkü Rab sıkıntı içindeki yakarışını

işitti. Oğlun yaban eşeğine benzer bir adam olacak. O herkese, herkes de ona karşı çıkacak. Kardeşlerinin hepsiyle çekişme içinde yaşayacak.' Hacer Avram'a bir erkek çocuk doğurdu. Avram çocuğun adını İsmail koydu. Hacer İsmail'i doğurduğunda, Avram seksen altı yaşındaydı."

Tevrat diyor ki: "Avram doksan dokuz yaşındayken Rab ona görünerek, 'Ben Her Şeye Gücü Yeten Tanrı'yım.' dedi, 'Benim yolumda yürü, kusursuz ol. Seninle yaptığım antlaşmayı sürdürerek, soyunu alabildiğine çoğaltacağım.' Avram yüzüstü yere kapandı. Tanrı, 'Seninle yaptığım antlaşma şudur:' dedi: Birçok ulusun babası olacaksın. Artık adın Avram değil, İbrahim olacaktır. [Avram; 'Yüce Baba', İbrahim: İbranice Avraham, 'Çokların babası' anlamına gelir.] Çünkü seni birçok ulusun babası yapacağım. Seni çok verimli kılacağım. Soyundan uluslar doğacak, krallar çıkacak. Antlaşmamı seninle ve soyunla kuşaklar boyunca, sonsuza dek sürdüreceğim. Senin, senden sonra da soyunun Tanrısı olacağım. Bir yabancı olarak yaşadığın toprakları, bütün Kenan ülkesini sonsuza dek mülkünüz olmak üzere sana ve soyuna vereceğim. Onların Tanrısı olacağım."

Tevrat devamla diyor ki: "Tanrı İbrahim'e, 'Sen ve soyun kuşaklar boyu antlaşmama bağlı kalmalısınız.' dedi, 'Seninle ve soyunla yaptığım antlaşmanın koşulu şudur: Aranızdaki erkeklerin hepsi sünnet olacak. Sünnet olmalısınız. Sünnet aramızdaki antlaşmanın belirtisi olacak. Evinizde doğmuş ya da soyunuzdan olmayan bir yabancidan satın alınmış köleler dahil sekiz günlük her erkek çocuk sünnet edilecek...' İbrahim sünnet olduğunda, doksan dokuz yaşındaydı. Oğlu İsmail on üç yaşında sünnet oldu... İbrahim'in evindeki bütün erkekler onunla birlikte sünnet oldular."

Tevrat diyor ki: "Tanrı, 'Karın Saray'a gelince, ona artık Saray deme-yeceksin.' dedi, 'Bundan böyle onun adı Sara olacak. [Sara; 'Pren-ses' anlamına gelir.] Onu kutsayacak, ondan sana bir oğul vereceğim. Onu kutsayacağım, ulusların anası olacak. Halkların kralları onun soyundan çıkacak.' İbrahim yüzüstü yere kapandı ve güldü. İçinden, 'Yüz yaşında bir adam çocuk sahibi olabilir mi?' dedi, 'Doksan yaşındaki Sara doğurabilir mi?' Sonra Tanrı'ya, 'Keşke İsmail'i mirasçım

kabul etseydin!" dedi."

"Tanrı, 'Hayır. Ama karın Sara sana bir oğul doğuracak, adını İs-hak koyacaksın.' dedi. [İshak; 'Güler' anlamına gelir.] 'Onunla ve soyuyla antlaşmamı sonsuza dek sürdüreceğim. İsmail'e gelince, seni işittim. Onu kutsayacak, verimli kılacak, soyunu alabildiğine çoğaltacağım. On iki beyin babası olacak. Soyunu büyük bir ulus yapacağım. Ancak antlaşmamı gelecek yıl bu zaman Sara'nın doğuracağı oğlun İshak'la sürdüreceğim.' Tanrı konuşmasını İbrahim'le bitirince ondan ayrılıp yukarıya çekildi."

Sonra Tevrat, Rabb'in iki meleklerle birlikte Sodom halkını ve Lut kavmini helâk etmek üzere indiklerini, bu arada İbrahim'e konuk olduklarını, kendileri için boğazladığı buzağının etini, kendilerine ikram ettiği süt ve kaymaktan yediklerini anlatıyor. Tevrat'ın dediğine göre bu sırada onu ve Sara'yı İshak'la müjdelediklerini, bunun yanı sıra Lut kavminin durumunu anlattıklarını, İbrahim'in onların helâk edilmesi hususunda onlarla tartıştığını, fakat onların İbrahim'i ikna ettiklerini, bundan sonra da Lut kavminin helâk edildiğini anlatıyor.

Ardından İbrahim'in Gerar denilen bölgeye taşındığını, orada kendisini tanıtmadığını ve bölgenin kralı olan Avimelek'e karısı Sara için, "Bu kadın kız kardeşimdir." söylediğini, kralın da Sara'yı ondan aldığı, bunun üzerine Rabb'in gece düşünde kralı ayıpladığını, derken kralın İbrahim'i huzuruna çağırarak, neden Sara'nın kız kardeşi olduğunu söyleyerek kendisini yanılttığını söyleyerek azarladığını, bundan dolayı İbrahim'in öldürülmekten korktuğu için bunu söylediğini itiraf ettiğini, "Sara baba tarafından benim kardeşimdir, anelerimiz ayrıdır." dediğini, bunu duyan kralın Sara'yı kendisine geri verdiğini ve onlara birçok mal verdiğini (Firavun kıssasına benzer ifadelerle) anlatıyor.

Tevrat diyor ki: "Rab verdiği söz uyarınca Sara'ya iyilik etti ve sözünü yerine getirdi. Sara hamile kaldı; İbrahim'in yaşlılık döneminde, tam Tanrı'nın belirttiği zamanda ona bir erkek çocuk doğurdu. İbrahim Sara'nın doğurduğu çocuğa İshak adını verdi. Tanrı'nın kendisine buyurduğu gibi oğlu İshak'ı sekiz günlükken sünnet etti. İshak doğduğunda İbrahim yüz yaşındaydı. Sara, 'Tanrı yüzümü güldürdü.'

dedi, 'Bunu duyan herkes benimle gülecek. Kim İbrahim'e, Sara çocuk emzirecek derdi? Bu yaşında ona bir oğul doğurdum.' Çocuk büyüdü. Sütten kesildiği gün İbrahim büyük bir şölen verdi."

"Ne var ki Sara, Mısırlı Hacer'in İbrahim'den olma oğlu İsmail'in alay ettiğini görünce İbrahim'e, 'Bu cariyeye oğlunu kov.' dedi, 'Bu cariyenin oğlu, oğlum İshak'ın mirasına ortak olmasın.' Bu, İbrahim'i çok üzdü, çünkü İsmail de öz oğluydu. Tanrı İbrahim'e: Oğlunla cariyen için üzülme, dedi. Sara ne derse onu yap. Çünkü senin soyun İs-hak'la sürecektir. Cariyenin oğlundan da bir ulus yaratacağım, çünkü o da senin soyun."

"İbrahim sabah erkenden kalktı, biraz yiyecek, bir tulum da su hazırlayıp Hacer'in omzuna attı, çocuğunu da verip onu gönderdi. Hacer Beer-Şeva Çölü'ne gitti, orada bir süre dolaştı. Tulumdaki su tükenince, oğlunu bir çalının altına bıraktı. Yaklaşık bir ok atımı uzaklaşıp, 'Oğlumun ölümünü görmeyeyim' diyerek onun karşısına oturup hıçkırarak hıçkırarak ağladı. Tanrı çocuğun sesini duydu. Tanrı'nın meleği göklerden Hacer'e, 'Nen var, Hacer?' diye seslendi, 'Korkma! Çünkü Tanrı çocuğun sesini duydu. Kalk, oğlunu kaldır, elini tut. Onu büyük bir ulus yapacağım.' Sonra Tanrı Hacer'in gözlerini açtı, Hacer bir kuyu gördü. Gidip tulumunu doldurdu, oğluna içirdi. Çocuk büyürken Tanrı onunlaydı. Çocuk çölde yaşadı ve okçu oldu. Paran Çölü'nde yaşarken annesi ona Mısırlı bir kadın aldı."¹

Tevrat diyor ki: "Daha sonra Tanrı İbrahim'i denedi. 'İbrahim!' diye seslendi. İbrahim, 'Buradayım!' dedi. Tanrı, 'İshak'ı, sevdiğin biricik oğlunu al, Moriya bölgesine git.' dedi, 'Orada sana göstereceğim bir dağda oğlunu yakmalık sunu olarak sun.' İbrahim sabah erkenden kalktı, eşeğine palan vurdu. Yanına uşaklarından ikisini ve oğlu İshak'ı aldı. Yakmalık sunu için odun yardıktan sonra, Tanrı'nın kendisine belirttiği yere doğru yola çıktı. Üçüncü gün gideceği yeri uzaktan gördü. Uşaklarına, 'Siz burada, eşeğin yanında kalın.' dedi, 'Tapınmak için oğlumla birlikte oraya gidip döneceğiz.' Yakmalık sunu

¹ - Müslümanların rivayetlerinde, İsmail'in Yemen Araplarından olan Curhum kabile-sinden bir kıza evlendiği belirtilir.

için yardığı odunları oğlu İshak'a yükledi. Ateşi ve bıçağı kendisi aldı. Birlikte giderlerken İshak İbrahim'e, 'Baba!' dedi. İbrahim, 'Evet, oğlum?' diye yanıtladı. İshak, 'Ateşle odun burada, ama yakmalık sunu kuzusu nerede?' diye sordu. İbrahim, 'Oğlum, yakmalık sunu için kuzuyu Tanrı kendisi sağlayacak.' dedi. İkisi birlikte yürümeye devam ettiler."

"Tanrı'nın kendisine belirttiği yere varınca İbrahim bir sunak yaptı, üzerine odun dizdi. Oğlu İshak'ı bağlayıp sunaktaki odunların üzerine yatırdı. Onu boğazlamak için uzanıp bıçağı aldı. Ama Rabb'in meleği göklerden, 'İbrahim, İbrahim!' diye seslendi. İbrahim, 'İşte buradayım!' diye karşılık verdi. Melek, 'Çocuğa dokunma.' dedi, 'Ona hiçbir şey yapma. Şimdi Tanrı'dan korktuğunu anladım, biricik oğlunu benden esirgemedin.' İbrahim çevresine bakınca, boynuzları sık çalılara takılmış bir koç gördü. Gidip koçu getirdi. Oğlunun yerine onu yakmalık sunu olarak sundu. Oraya 'Yahve yire (Rab sağlar)' adını verdi. Rabb'in dağında sağlanacaktır.' sözü bu yüzden bugün de söyleniyor. Rabb'in meleği göklerden İbrahim'e ikinci kez seslendi: 'Rab diyor ki, kendi üzerime ant içiyorum. Bunu yaptığın için, biricik oğlunu esirgemediğin için seni fazlasıyla kutsayacağım; soyunu göklerin yıldızları, kıyıların kumu kadar çoğaltacağım. Soyun düşmanlarının kentlerini mülk edinecek. Soyunun aracılığıyla yeryüzündeki bütün uluslar kutsanacak. Çünkü sözümü dinledin.' Sonra İbrahim uşaklarının yanına döndü. Birlikte yola çıkıp Beer-Şeva'ya gittiler. İbrahim Beer-Şeva'da kaldı."

Tevrat, ardından Hz. İbrahim'in oğlu İshak'ı Keldanîler'den kendi aşiretine mensup bir kızla evlendirmesini, sonra Sara'nın yüz yirmi yedi yaşında Habron'da ölmesini, ardından İbrahim'in Ketura adlı kadınla evlenmesini, bu kadından birkaç oğlunun dünyaya gelmesini, ardından İbrahim'in yüz yetmiş beş yaşında vefat etmesini, İshak ve İsmail'in onu Makpela mağarasına defnetmelerini, buranın bugünkü el-Halil'de olduğunu anlatır.

İbrahim Peygamber'in kıssasının ve hayatının Tevrat'taki özeti bundan ibarettir. (Yaratılış kitabı, 11. ve 25. bölüm) Bu özet üzerinde araştırma yapıp burada anlatılanlarla Kur'ân'da anlatılanları karşılaştırmak

da araştırmacılara düşmektedir.

5- [İbrahim'in Tevrat'taki Kıssasıyla İlgili Değerlendirme]

Kıssanın içeriği, ifadeleri arasındaki birbirini tutmazlık, anlamları arasındaki çelişki Kur'ân tarafından bu kutsal kitabın tahrif edildiğine ilişkin olarak ortaya konulan tezi destekleyen unsurlardır.

Kıssanın Tevrat'ta anlatılan bu versiyonunun en büyük özelliği, son derece kapalı olmasıdır. Bu kapalılığın en büyük belirtisi de başlangıçtaki mücadelesini, soydaşlarıyla tartışmalarını, soydaşlarından büyük eziyetler ve sıkıntılar görmesini ihmal etmesidir. Oysa bu dönem İbrahim Peygamber'in (a.s) yaşamının en parlak kesitlerinden biridir.

Bunun yanında Tevrat'ta Hz. İbrahim'in Kutsal Kâbe'yi inşa etmesi, burayı güvenli bir harem bölgesi ilân etmesi, hac ibadetini yasalaştırması da ihmal edilmiştir. Hiçbir din araştırmacısı ve hiçbir sosyal bilimci dört bin yıldan beri ayakta olan bu eski kutsal mabedin en büyük ilâhî ayetlerden ve işaretlerden biri olduğundan kuşku duymaz. Bu ayet, bu işaret dünya halkına Allah'ı ve ayetlerini hatırlatır, uzun asırlardan beri hak mesajın etkin olmasını sağlar, onu korur. Yüce Allah'ın insanlar için kurduğu ilk mübarek ve âlemler için hidayet kaynağı olarak kıldığı evdir Kâbe.

Tevrat'ta anlatılan kıssanın kapsamında Kâbe'nin bina edilişinden söz edilmemesi, Tevrat'ı yeniden yazan İsraili yazarların kişisel ihtiraslarının bir yansımasından başka bir şey değildir. Kadim Yahudi çekememezliği onları Kâbe'den söz etmemeye yöneltmiştir. Bunun yanında Hz. İbrahim'in Şekem topraklarında, sonra Beytel'in doğusunda ve bir de Rab dağında kurduğu diğer sunaklardan bahsetmişlerdir.

Sonra saygın peygamber İsmail'i tanımlamalarına bakın: "Oğlun yaban eşeğine benzer bir adam olacak. O herkese, herkes de ona karşı çıkacak. Kardeşlerinin hepsiyle çekişme içinde yaşayacak... Çocuk çölde yaşadı ve okçu oldu." Tevrat'ı tahrif eden yazarlar, bu girişimleriyle Allah'ın nurunu söndürmeyi istemişlerdir. Ama Allah nurunu tamamlayacaktır.

Bir de Hz. İbrahim'e, peygamberlik makamına, takva ruhuna ve erdeme yakışmayan davranışlar yakıştırmışlardır. Tevrat'ta deniliyor ki: "Yüce Tanrı'nın kâhini olan Şalem Kralı Melkisedek ekmek ve şarap getirdi. Avram'ı kutsayarak şöyle dedi..."¹

Bunlardan biri de Tevrat'ta yer alan şu ifadedir: Güya Hz. İbrahim Mısır firavununun adamlarına Sara'nın kız kardeşi olduğunu söylemiş ve Sara'dan da bu hususta kendisini doğrulamasını istemiştir. İbrahim ona demiş ki: "Lütfen, 'Onun kız kardeşiyim' de ki senin hatırın için bana iyi davransınlar, canıma dokunmasınlar." Bir keresinde de Gerar Kralı Avimelek'e onun kız kardeşi olduğunu söylemiştir. Böylece bir keresinde firavun, bir keresinde de Avimelek onu eş olarak İbrahim'den almışlardır. Sonra Tevrat İbrahim'in, "O benim kız kardeşimdir." şeklindeki sözünü, bir keresinde, "Benim dinde kardeşimdir." şeklinde, bir keresinde de, "Babamız bir, annemiz ayrıdır. Onunla evlendim." şeklinde tevil ettiğini anlatır.

En azından bu sözler -Allah dostu İbrahim Peygamber'i tenzih ederiz- İbrahim'i karısını firavun ve Avimelek gibilere evli olduğu hâlde eş olarak takdim edebilen ve bununla kendine çıkar sağlayan, adı geçen iki kişiden birtakım iyilikler gören biri olarak tasvir etmektedir.(!)

¹- Bu anlatımı şu şekilde yorumlayanlar olmuştur: Yüce Tanrı'nın kâhini Melkisedek, kıssanın başında işaret edilen Şinar Kralı Amrafel'dir. Bu ise Babil krallık sülâlesinden birine mensup, koyduğu kanunlarla ünlü olan Hamurabî'dir. Hamurabî'nin krallığı hakkında tarihsel kanıtlar arasında büyük ihtilâflar vardır. Bu verilerin büyük bir kısmı ile İbrahim Peygamber'in yaşadığı dönem olarak bilinen m.ö. 2000 tarihi arasında kesin bir uyuşma söz konusu değildir. İslâm öncesi Arap kaynaklarında Hamurabî'nin m.ö. 2232-2287 tarihleri arasında Babil'de hükümdar olduğu anlatılmaktadır. "Dünyanın En Eski Kanunları" adlı eserde Üstad F. Edward, Hamurabî yasalarından söz ederken Hamurabî'nin M. Ö. 2167-2205 tarihleri arasında hükmettiğini belirtir. "A'lâm'uş-Şark ve'l-Garb" adlı kamusta Hamurabî'nin m.ö. 1686-1728 tarihleri arasında kral olduğundan söz edilir. Kitab-i Mukaddes Kamusu'nda ise M. Ö. 1920-1975 tarihleri arasında hükmettiği belirtilir.

Ama bu alıntılarla çelişen en büyük kanıt ise, Babil harabelerinde yapılan arkeolojik kazılar sonucu ortaya çıkan yazıtlardır. Bu yazıtlar üzerinde Hamurabî yasaları yer alır, Babilliler'in putlarının isimleri zikredilir. Bütün bunlar Hamurabî'nin putperest olduğunun en büyük kanıtıdır. Dolayısıyla onun, Rabb'in kâhini olması mümkün değildir.

Üstelik Tevrat, bu olayların yaşandığı esnada, özellikle Avimelek olayında Sara'nın yetmişinde veya ondan yukarı yaşlara gelmiş bir kocakarı olduğunu ifade etmektedir. Fakat kadınlar yaşlandıklarında çekiciliklerini ve güzelliklerini yitirirler. Buna karşılık krallar, varlık içinde şımaran zorbalar taze ve göz alıcı güzelliğe sahip genç kızlardan başkasına eğilim göstermezler.

Tevrat'ta İbrahim ve Sara ile ilgili olarak anlatılan ve Hz. İbrahim'in kişiliğiyle bağdaştırılması mümkün olmayan değerlendirmelerin benzerlerini bazı rivayetlerde de görüyoruz. Örneğin Buharî ve Müslim Sahihlerinde Ebu Hüreyre kanalıyla Peygamberimizin (s.a.a) şöyle dediği rivayet edilir:

"Hz. İbrahim üç yerde yalan söylemiştir. Yalanlarından ikisi yüce Allah içindir. Biri, 'Ben hastayım.' demesi, bir de, 'Şu büyük put yapmıştır.' demesidir. Bir yalanı ise Sara ile ilgilidir. İbrahim zorba kralların yurtlarına gitmiş ve beraberinde de Sara bulunuyordu. Sara kadınların en güzeliydi. İbrahim ona dedi ki: 'Bu zorbalar, senin benim karım olduğunu bilseler, senden dolayı bana saldırabilirler. Eğer senden sorarlarsa, benim kız kardeşim olduğunu söyle. Çünkü sen dinde benim kardeşimsin. Çünkü yeryüzünde benden ve senden başka bir Müslüman bilmiyorum.' Zorbanın ülkesine girdiklerinde, zorbanın adamlarından biri Sara'yı gördü ve gidip zorba krala haber verdi ki: 'Senin ülkene bir kadın gelmiş bulunuyor. Bu kadın ancak sana yakışır.' Bunun üzerine zorba kral onu çağırdı ve yanına aldırdı. İbrahim namaza durdu. Kral Sara'nın yanına girdiğinde ona elini sürmeye güç yetiremedi. Eli şiddetli bir ağrıya tutuldu. Kral Sara'ya dedi ki: 'Allah'a dua et, elimi çözsün. Sana hiçbir zarar vermeyeceğim.' Sara dua etti. Ama kral bir kere daha Sara'ya el sürmek istedi. Bunun üzerine ilk iki tutulmadan daha şiddetli bir ağrıya tutuldu.¹ Kral dedi ki: 'Allah'a dua et, elim çözülsün. Allah'a yemin ederim ki, sana bir zararım dokunmayacaktır.' Sara dua etti, kralın eli çözüldü. Sara'yı kendisine getiren adamı çağırdı ve ona, 'Sen bana bir şeytan getirdin, bir insan

getirmedin. Onu hemen topraklarımdan çıkar ve ona Hacer'i de hediye olarak ver.' dedi."

"Sara oradan ayrılıp yürümeye başladı. İbrahim onu görünce namazdan ayrıldı ve ona, 'Ne oldu?' diye sordu. Sara, 'Hayırdır, Allah günahkâr adamın bana dokunmasına engel oldu. Bir de bana bir hizmetçi hediye etti.' dedi." Ebu Hüreyre [yanındaki Araplara hitaben] dedi ki: "Ey Mau's-Sema'nın (Eski dönem Arap krallarından birinin adı) oğulları, işte ananız bu cariyedir."¹

Buharî'de değişik kanallardan Enes ve Ebu Hüreyre'den, Müslim'de Ebu Hüreyre ve Huzeyfe'den, Ahmed Müsned'inde Enes ve İbn-i Abbas'tan, Hâkim İbn-i Mesud'dan, Taberanî Ubade b. Samit'ten, İbn-i Ebu Şeybe Selman'dan, Tirmizî Ebu Hüreyre'den, Ebu Avane Huzeyfe'den, o da Ebu Bekir'den Peygamber efendimizin (s.a.a) kıyamet günü şefaate ilgili sözlerini içeren bir hadis rivayet eder. Oldukça uzun olan bu hadiste, kıyamet günü insanlar sırasıyla bütün peygamberlere gidip şefaate dilerler; ama her peygamber onları kendisinden sonraki peygamberin yanına gönderir. Bu arada işlediği hatalardan birini ileri sürerek mazeret bildirir. Derken peygamberlerin sonuncusu Hz. Muhammed'in (s.a.a) yanına gelirler ve Hz. Muhammed (s.a.a) onların isteklerine karşılık verir. İşte bu hadisin kapsamında deniliyor ki: "İnsanlar İbrahim'in (a.s) yanına giderler ve ondan Allah katında kendileri için şefaate olmasını isterler. İbrahim Peygamber onlara şöyle der: 'Benim yapacak bir şeyim yok. Ben üç kere yalan söyledim.' 'Ben hastayım.', 'Şu büyükleri yapmıştır.' ve karısına, 'Benim kız kardeşim olduğunu söyle.' demesi kastedilmiştir."²

Bu hadisin nakledildiği orijinal nüshada bu şekilde yazılıdır. İfadede bir düşüklük olduğu açıktır.

¹ - Hadisin nakledildiği orijinal nüshada bu şekilde yazılıdır. İfadede bir düşüklük olduğu açıktır.

¹ - [Sahih-i Buharî, c.4, s.171; Sahih-i Müslim, Nevevî Şerhi, c.25, s.123]

² - [Sahih-i Buharî, c.6, s.106; Sahih-i Tirmizî, c.5, s.321, h: 3166; Müsned-i Ahmed, c.3, s.244]

kündür. Bir hadiste Peygamberimizin şöyle dediği belirtiliyor: "İbrahim üç kere yalan söylemiştir. Her üçünü de Allah için söylemiştir." Bir diğerinde de şöyle buyurduğu rivayet edilir: "Bu yalanların tümü, Allah'ın dini hakkında yapılan tartışmada söylenmiş ve Allah'ın dini savunulmuştur." O hâlde neden kıyamet günüyle ilgili hadiste Hz. İbrahim'in bunları günah saydığı ve şefa'at etmemek için bunları baha'ne olarak ileri sürdüğü belirtilsin? Eğer bu son iki hadiste belirtildiği gibi herhangi bir peygamberin Allah'ın yolunda ve O'nun dini için yalan söylemesi caiz ise, İbrahim'in bu davranışı onun Allah için katlandığı sıkıntılardan ve O'nun için birer hasenat sayılmalı değil midir? Ama kitabımızın ikinci cildinde belirttiğimiz gibi böyle bir davranış kesinlikle peygamberlik makamıyla bağdaşmaz. Aksi takdirde sözleri ve haber verdikleri olaylar bağlamında güvensizlik olgusu gündeme gelir.

Kaldı ki, eğer bu gibi sözlerin yalan sayılması ve Allah katında şefa'at etmeyi engellemesi söz konusu olsaydı, Hz. İbrahim'in, yıldızı, ayı ve güneşi görürken, "*Budur rabbim!...*" "*Budur rabbim!*" demesi daha çok bu niteliğe yakışırdı ve bunun daha fazla Allah'a yakın olmanın belirtisi olan şefa'ati engelleyici olması gerekirdi.

Yüce Allah'ın bize aktardığı gibi, Hz. İbrahim'in, "*Yıldızlara bir göz attı, 'Ben hastayım.' dedi.*" şeklindeki sözünün yalan olduğuna, gerçekte bağdaşmadığına ilişkin olarak ayetlerin akışından herhangi bir ipucu edinmek mümkün değildir. Belki de Hz. İbrahim bir şekilde hastaydı; ama bu hastalığı putları kırmasına engel olacak kadar ilerlememişti.

Ayrıca soydaşları, "*İlâhlarımıza bunu sen mi yaptın, ey İbrahim?*" diye kendisine sorduklarında, verdiği cevap için de aynı şeyi söyleyebiliriz. Onlar putlarının iradesiz ve duygusuz, cansız varlıklar olduklarını biliyorlardı. Nitekim İbrahim Peygamber, "*Belki şu büyüğü yapmıştır.*" dedikten hemen sonra, "*Onlara sorun şayet konuşuyorlarsa.*" demiştir. Dolayısıyla bunu da yalan saymak mümkün değildir. Çünkü Hz. İbrahim bunu onları kınamak için, susturmak için söylemiştir. Bununla güdülen amaç, karşı tarafı düşüncesinin yanlışlığını itiraf etmek durumunda bırakmaktır. Nitekim soydaşları da bunu itiraf etmekten başka çare bulamıyorlar ve şöyle diyorlar: "*Sen bilirsin ki, bunlar ko-*

nuşmazlar. Peki dedi, siz Allah'ı bırakıp da size hiçbir fayda ve zarar vermeyen şeylere mi tapıyorsunuz? Yuh size ve Allah'tan başka tap-tıklarınıza." (Enbiyâ, 65-67)

Eğer maksat bu üç sözün gerçekten yalan oldukları ise, bu, açıkça Allah'ın kitabına muhalefet anlamına gelir. Bunu araştırmacıların anlayışına havale ediyoruz. Bundan önce 2 numaralı notta belirttiğimiz şekilde İbrahim Peygamber'in Allah katındaki kulluk konumuna, yüce Allah'ın onu en güzel şekilde övmesine, ondan övgüyle söz etmesine başvurulabilir.

Anlamıyorum, objektif bir araştırmacı, yüce Allah'ın, "*Kitapta İbrahim'i an. O doğru sözlü bir peygamberdi.*" (Meryem, 41) ayetinin içerdiği övgülerle, başı sıkıştığında yalana başvuran yalancı bir insanı nasıl örtüştürebilir? Veya yüce Allah konuşurken hakkı ve doğru söyleme hususunda Allah'ı gözetmeyen bir insan hakkında nasıl bu övgü dolu sözleri söylemiştir? (Demek ki, İbrahim Peygamber onların yakıştırmalarından uzaktır.)

Ehlibeyt İmamları'ndan gelen rivayetler ise, kıssanın temeli bağlamında Tevrat'ta anlatılanları doğrular mahiyettedir; fakat bu rivayetlerde İbrahim Peygamber, kendisine yakıştırılan yalan ve diğer yakışsız niteliklerden tenzih edilmektedir. Bu rivayetlerin en kapsamlısı el-Kâfi'de Ali'den, o da babasından, o da bizim mezhebimize mensup bazı âlimlerden, onlar da Sehl'den, tümünün İbn-i Mahbub'dan, o da İbrahim b. Zeyd el-Kerhî'den aktardıkları şu rivayettir: İmam Cafer Sadık'ın (a.s) şöyle dediğini duydum: "İbrahim (a.s) Kûs¹ köyünde doğdu. Babası oranın halkındandı. İbrahim'in annesi, Lut'un annesi, Sara ve Varke -bir nüshada Rakbe- kardeştiler; her ikisi Lahic'in kızlarıydı. Lahic uyarıcı bir peygamberdi, resul değildi."

"İbrahim yetişme çağında yüce Allah'ın insanların yaratılışlarına esas kıldığı fitrat, yaratılış yasası üzere hareket ediyordu. Derken yüce Allah onu dinine yöneltti ve onu seçti. Lahic'in kızı Sara ile evlendi. Sara aynı zamanda teyzesinin kızıydı. Sara büyük bir koyun sürüsüne, geniş arazilere sahipti, durumu iyiydi. Sara sahip olduğu her şeyi İbra-

¹ - Kûfe'ye bağlı bir köy. el-Cezerî'de köyün adı Kusi şeklinde geçer.

him'in emrine verdi. İbrahim bu malları yönetti, koyunları arttırdı, ekinleri çoğalttı. Öyle ki Kusar köyünde ondan daha zengin kimse yoktu."

"İbrahim Nemrud'un putlarını kırınca, Nemrut onun bağlanması, içine atılacağı bir sur yapılmasını, orada odunların tutuşturulup alevlendirilmesini istedi. Sonra İbrahim yanmak üzere bu ateşin içine atıldı. Sonra ateş sönünceye kadar onu terk ettiler. Ardından surun yanına geldiklerinde İbrahim'in sapasağlam ve bağlarından kurtulmuş olarak orada durduğunu gördüler. Bu durumu Nemrud'a haber verdiler. O da İbrahim'in kentten sürgün edilmesini emretti. Bu arada koyunlarını ve mallarını götürmesine engel olunmasını istedi. İbrahim bu hususta onlarla tartıştı ve şunları söyledi: 'Eğer koyunlarımı ve mallarımı alırsanız, bu durumda ülkenizde geçirdiğim ömrümü bana geri vermeniz gerekir.' Böylece aralarında bir tartışma başladı. Derken dava Nemrud'un yargıcına intikal etti. Yargıç, İbrahim'in sahip olduğu koyunları ve malları onlara vermesine, onların da İbrahim'in ülkelerinde geçirdiği ömrünü geri vermelerine hükmetti. Yargıcın bu kararı Nemrud'a haber verildi. Bunun üzerine Nemrut, İbrahim'in koyunları ve mallarıyla birlikte kenti terk etmesine izin vermelerini emretti. Nemrut dedi ki: 'Eğer sizin ülkenizde kalırsa, dininizi bozar; tanrılarınıza zarar verir.' Böylece İbrahim'i ve Lut Peygamber'i ülkelerinden çıkarıp Şam dolaylarına gönderdiler."

"İbrahim yola çıktı. Onunla birlikte Sara ve Lut da vardı. İbrahim onlara dedi ki: 'Ben Rabbime gidiyorum, O bana doğru yolu gösterecektir.' İbrahim bu sözleriyle Beyt'ül-Mukaddes'i kastediyordu. İbrahim koyunlarını ve mallarını aldı. Bu arada bir de sandık yaptırdı, Sara'yı bu sandığın içine koyarak kapağını sıkıca kapadı. Bunu eşini kışkırttığı için yapmıştı. Böylece yola çıktı. Nemrud'un egemenliği altındaki toprakların dışına çıkana kadar yürüdü. Kiptiler'den Azare adı verilen bir kralın ülkesinin topraklarına girdi. Bu sırada kralın tahsildarıyla karşılaştı. Tahsildar sahip olduğu malların vergisini almak istedi. Sıra sandığa gelince, tahsildar açmasını istedi. İbrahim ona dedi ki: 'Farz et ki, sandık altın ve gümüş doludur, istersen bu şekilde kabul et ve biz de sana vergisini verelim.' Tahsildar ısrarla sandığın açılmasını istedi. İbrahim'i açmaya zorladılar. Sandık açılıp Tahsildar onca güzelliğiyle

Sara'yı görünce şöyle dedi: 'Bu kadın senin neyin oluyor?' İbrahim dedi ki: 'O benim eşim ve teyzemin kızıdır.' Tahsildar, 'Peki onu niçin bu sandıkta saklıyorsun?' diye sordu. İbrahim şu karşılığı verdi: 'Onu bir yabancıнын görmesinden kışkırtıyorum.' Tahsildar dedi ki: Senin ve onun durumunu krala haber vermedikçe seni bırakacak değilim."

"Tahsildar krala özel bir elçi gönderip, ona durumu bildirdi. Kral özel bir elçi göndererek sandığı yanına getirmelerini istedi. İbrahim onlara dedi ki: 'Canım bedenimden ayrılmadan sandıktan ayrılmam.' Bunu krala haber verdiler. Bunun üzerine kral, onunla sandığın birlikte getirilmesini istedi. Böylece İbrahim, sandık ve diğer malları ile birlikte kralın huzuruna götürüldü. Kral ona dedi ki: 'Sandığı aç.' İbrahim ona şu cevabı verdi: 'Ey kral, orada benim eşim ve teyzemin kızı var. Ben sandığın kapağını açmağa karşılık sahip olduğum her şeyi vermeye hazırım.' Kral İbrahim'i sandığı açmaya zorladı. İbrahim de sandığı açmak zorunda kaldı. Kral Sara'yı görünce, ağırbaşlılığı azgınlığını frenleyemedi. Bu yüzden elini Sara'ya uzattı. İbrahim kışkırttığı için yüzünü her ikisinden çevirdi ve şu duayı yaptı: 'Allah'ım, onun elinin eşime ve teyzemin kızına dokunmasına izin verme.' Bunun üzerine kralın eli Sara'ya yetişmediği gibi geri de gelmedi. Kral ona dedi ki: 'Yoksa, bunu senin ilâhın mı bana yaptı?' İbrahim ona dedi ki: 'Evet. Ve benim ilâhım gayurdur, haramdan hoşlanmaz. Seni yapmak istediğin haramdan alıkoyan O'dur.' Kral ona şöyle dedi: 'İlâhına dua et, elim bana geri gelsin. Eğer ilâhın senin duanı kabul ederse, bir daha eşine yönelmeyeceğim.' İbrahim dedi ki: 'Allah'ım, ona elini geri ver ki, eşimden vazgeçsin.' Allah ona elini geri verdi. Kral bir kez daha gözleriyle Sara'yı süzdü. Sonra elini ona uzattı. Bunun üzerine İbrahim gayretinden dolayı yüzünü bir yana çevirdi ve 'Allah'ım, onun elinin eşime dokunmasına izin verme.' diye dua etti. Derhal kralın eli kurudu ve bir daha geri gelmedi."

"Kral İbrahim'e dedi ki: 'Senin ilâhın gayurdur, sen de gayursun. İlâhına dua et, elimi bana geri versin. Eğer elimi bana geri verirse, bu davranışımı tekrarlamayacağım.' İbrahim dedi ki: 'Bunu O'ndan isteyeceğim. Ama bir daha davranışını tekrarlarsan, benden tekrar dua etmemi isteme.' Kral, 'Evet.' dedi. Bunun üzerine İbrahim şöyle dedi:

'Allah'ım, eğer doğru söylüyorsa, elini ona geri ver.' Sonra kralın eli eski hâline döndü."

"Kral bu gayreti ve elinde meydana gelen bu mucizevî etkilenmeyi görünce, İbrahim'e (a.s) büyük bir saygı gösterdi. Ona bağışta bulundu, ikram etti, onu koruması altına aldı. Ona şöyle dedi: 'Artık ona veya yanında bulunan başka bir şeye saldırmama hususunda güvencedesin. Dilediğin yere gidebilirsin. Fakat senden bir isteğim var.' İbrahim, 'Nedir o?' diye sordu. Kral dedi ki: 'Ona Kiptî bir cariye hediye etmeme izin vermeni istiyorum. Bu cariye son derece akıllı ve güzeldir. Ona hizmet etsin.' İbrahim buna izin verdi. Kral cariye çağırды ve Sara'ya hediye etti. Bu cariye İsmail'in (a.s) annesi Hacer'di."

"İbrahim beraberindekilerle beraber yola çıktı. Kral da İbrahim'e yönelik saygısının bir ifadesi olarak arkasından yürüyerek onu yolcu etti. Yüce Allah İbrahim'e şöyle vahyetti: 'Dur, zorba kral arkanda yürüyecek şekilde onun önünde yürüme. Onu önüne al ve sen arkasından yürü, ona saygı göster. Çünkü o yöneticidir. İyi veya kötü olsun, yeryüzünde bir yönetici olması gerekir.' Bunun üzerine İbrahim durdu ve krala şöyle dedi: 'Yürü, çünkü benim ilâhım şu anda bana, sana saygı göstermemi, seni önüme geçirmemi ve senin arkanda yürümemi, sana yönelik saygının bir ifadesi olarak emretti.' Kral dedi ki: 'Rabbin sana bunu mu vahyetti?' İbrahim dedi ki: 'Evet.' Bunun üzerine kral şöyle dedi: 'Senin ilâhının şefkatli, yumuşak huylu ve kerim olduğuna tanıklık ediyorum. Sen bu davranışınla beni dinine çekmiş bulunuyorsun.'"

"Kral ona veda edip ayrıldı. İbrahim Şamat bölgesinin yüksek yerlerine varıncaya kadar yol aldı. Lut'u ise Şamat bölgesinin aşağılarında bıraktı. İbrahim ilerleyen yaşına karşın evlât sahibi olmadığını görünce, Sara'ya şöyle dedi: 'Eğer istersen Hacer'i bana sat. Bakarsın Allah ondan bize bir evlât bahşeder. Ve o bizden sonra yerimize geçer.' İbrahim Hacer'i Sara'dan satın aldı, onunla yattı ve Hacer İsmail'e hamile kaldı."¹

¹ - [er-Ravza Min'el-Kâfi, c.8, s.370-373, h: 560]

Tevrat'taki çarpıklıklardan biri de İbrahim'in oğullarından birini kurban etmesi kıssası hakkında göze çarpmaktadır. Tevrat'a göre, İbrahim'in kurban etmek istediği oğlu İshak'tır, İsmail değil. Oysa Hz. İbrahim'in onu Tihame çölüne yerleştirmesi, Kâbe'yi yapması, İsmail'in ve annesinin Allah yolunda çektikleri meşakkatleri sembolik bir dille anlatımından ibaret olan, tavaf, sa'y ve kurban gibi ibadetleri içeren hac ibadetini yasalaştırması, kurban edilmek istenen oğlun İshak değil, İsmail olduğunu gösterir.

Barnabas İncili'nde Mesih'in, kurban edilen oğlun İsmail yerine İshak olduğunu söylemelerinden dolayı Yahudileri kınadığı belirtiliyor. 44. bölümde şöyle deniyor:

"Allah İbrahim'le şöyle konuştu: İlk doğan çocuğun olan İsmail'i al, dağa çıkar, onu kurban olarak boğazla. İshak İbrahim'in ilk doğan çocuğu olabilir mi? O doğduğunda İsmail yedi yaşındaydı." (44. bölüm; ayet, 11-12)

Kur'ân ayetlerinde ise, kurban edilen oğlun İsmail olduğu hemen hemen açık bir şekilde ifade edilmektedir. Yüce Allah İbrahim'in putları kırmasını, bundan dolayı soydaşları tarafından ateşe atılmasını, ateşin ona karşı serin ve selâmetli olmasını aktardıktan sonra şöyle buyuruyor:

"Ona bir tuzak kurmak istediler, biz de onları alçak düşürdük. Dedi ki: 'Ben Rabbime gideceğim, o beni doğru yola iletecek. Rabbim, bana iyilerden lütfet.' Ona halîm bir erkek çocuk müjdeledik. Çocuk onun yanında koşma çağına erişince, İbrahim ona: 'Yavrum!' dedi, 'Ben uykuda görüyorum ki ben seni kesiyorum; düşün bak, ne dersin?' Çocuk: 'Babacığım, sana emredileni yap, inşaallah beni sabredenlerden bulacaksın.' dedi. İkisi de böylece teslim olup İbrahim kurban etmek için çocuğunu alını üzerine yatırınca, biz ona: 'İbrahim!' diye seslendik. 'Sen rüyayı doğruladın, işte biz güzel davrananları böyle mükâfatlandırırız.' dedik. Gerçekten bu, apaçık bir sınav idi. Ve fidye olarak ona büyük bir kurbanlık verdik. Sonra gelenler arasında ona iyi bir ün bıraktık. İbrahim'e selâm olsun. İşte biz güzel davrananları böyle mükâfatlandırırız. Çünkü o bizim mümin kullarımızdandı. Biz ona İshak'ı iyilerden bir peygamber olarak müjdeledik. Kendisine de, İshak'a da

bereketler verdik. Onların neslinden iyi hareket eden de var, açıkça kendisine zulmeden de." (Sâffât, 98-113)

Bu ayetler üzerinde düşünen bir kimse, kurban edilmek üzere seçilen çocuğun, *"Ona halîm bir çocuk müjdeledik."* ayetinde müjdelenen çocuk olduğundan kuşku duymaz. *"Biz ona İshak'ı iyilerden bir peygamber olarak müjdeledik."* ayetinde işaret edilen diğer müjdeleme ise, ilk müjdelemeden ayrıdır. İkinci müjdelemede işaret edilen İshak, ilk müjdelemede işaret edilen çocuktan ayrıdır. İlk çocuktan söz edilirken kurban olayı da birlikte anlatılmıştır.

Rivayetlere gelince; Şîî kaynaklarda, Ehlibeyt İmamları'ndan aktarılan rivayetlerde kurbanlık olarak seçilen çocuğun İsmail olduğu zikredilir. Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat kanallarından aktarılan rivayetlerde ise ihtilâf vardır. Bazıları kurbanlık olarak seçilen çocuğun İsmail, bazıları ise İshak olduğunu söylemişlerdir. Fakat daha önce de işaret ettiğimiz gibi, birinci grubun görüşü Kur'ân'a uygun düşmektedir.

Taberî, tarihinde şunları söylüyor: "Peygamberimiz Muhammed'in (s.a.a) ümmetinin ilk kuşak âlimleri, İbrahim'in kurban etmekle görevlendirildiği oğlunun kimliği hususunda farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Bazılarına göre, kurban edilmesi istenen çocuk İsmail b. İbrahim, bazısına göre de İshak b. İbrahim'dir. Her iki görüşü destekleyen rivayetler Peygamberimizden aktarılmıştır. Bunlardan biri sahihse diğerini artık değerlendirmelerimize esas almayız. Ancak Kur'ân'a baktığımızda, Peygamberimizden aktarılan, "Kurban edilmek istenen çocuk İs-hak'tı." şeklindeki rivayetin diğerine göre daha açık bir şekilde kanıt-landığını görürüz."

Taberî devamla şunları söylüyor: "Buna ilişkin Kur'ân'da yer alan kanıttan bunun İshak olduğu anlaşılmaktadır, şeklindeki çıkarsamamıza gelince; İbrahim Peygamber soydaşlarından ayrılıp karısı Sara ile birlikte Şam bölgesine, Rabbine hicret edeceğini belirtirken yaptığı dua buna ilişkin somut bir kanıt mahiyetindedir. *'Ben Rabbime gideceğim, O beni doğru yola iletecek. Rabbim, bana iyilerden lutfet.'* Hz. İbrahim bu duayı yaparken henüz Hacer'le tanışmamıştı. Henüz İsmail'in annesine sahip olmamıştı. Bu duanın hemen ardından yüce Allah duasını kabul ettiğini, kendisine halîm bir çocuk müjdelediğini

belirten haberi veriyor. Ardından çocuk yanında koşacak çağa erişince, İbrahim'in bu çocuğu kurban ettiğine ilişkin rüyayı gördüğünü haber veriyor."

"Kur'ân'da Hz. İbrahim'e müjdesi verilen İshak dışında bir erkek çocuğu görmedik. Bunu şu ayetlerden anlıyoruz: *Ayakta durmakta olan karısı güldü. Biz de ona İshak'ı müjdeledik. İshak'ın ardından da Yakub'u.*" [Hûd, 71] *"Onlardan içine bir korku düşürdü. 'Korkma!' dediler ve ona bilgin bir oğlan çocuğu müjdelediler. Karısı Sara çığlık içinde geldi, yüzüne vurarak: 'Ben kısır bir kocakarıyım, benden nasıl çocuk olur?' dedi."* [Zâriyât, 28]

"İbrahim'in bir erkek çocukla müjdelendiği her yerde geçen ifadeler böyledir. Yüce Allah ona eşi Sara'dan olacak bir çocuğu müjdelemiştir. Dolayısıyla, *'Biz ona halîm bir çocuk müjdeledik.'* ifadesinin Kur'ân'ın diğer yerlerinde işaret edildiği gibi, eşi Sara'dan olma İshak'ın müjdelenmesi şeklinde algılanması gerekir."

"Bazıları buna karşı şu gerekçeyi ileri sürüyorlar: 'Allah İshak'ın kurban edilmesini emretmemiştir. Kurban edilecek çocuğun doğacağına ilişkin müjde onun ve ondan sonra da Yakub'un doğumundan önce gerçekleşmiştir.' Bu gerekçe, buna dayandırılan çıkarsamanın doğruluğunu gerektirmez. Çünkü yüce Allah, İshak'ın koşma çağına gelmesinden sonra boğazlanmasını emretmiştir. Ayrıca babası İshak'ı boğazlamakla emredilmeden önce İshak'ın oğlu Yakub'un da dünyaya gelmiş olması mümkündür."

"Bu konuda İbrahim'in koçun boynuzlarının Kâbe'ye bağlı olduğunu görmesini gerekçe göstererek kurban edilenin İshak olmadığını kanıtlamaya çalışanın bu gerekçesi de geçersizdir. Çünkü koçun Şam'dan getirilip Kâbe'ye bağlanmış olması imkânsız bir şey değildir." (Taberî'den alınan alıntı burada sona erdi.)

Şu apaçık gerçeği nasıl görmediğini bir türlü anlayamıyorum: İbrahim yüce Allah'tan bir evlât isterken Şam'a hicret etmek üzereydi ve karısı Sara da yanında bulunuyordu. O sırada Hacer diye birini kimse bilmiyordu. *"Rabbim bana iyilerden bir çocuk lutfet."* derken, Rabbin-den bir çocuk istiyor; ama bu çocuğun Sara'dan olmasını belirtmiyor.

Dolayısıyla bu duasından hemen sonra gelen müjdeyi İshak'la

müjdelenmesi şeklinde yorumlamanın bir dayanağı yoktur. Çünkü İbrahim, "*Bana lütfet*" diyor. "*Bana Sara'dan lütfet.*" demiyor.

Bir de diyor ki: "Kur'ân'ın başka yerlerinde hep İshak'ın müjdelenmesinden söz ediliyor; dolayısıyla buradaki müjdelemenin de İshak'la ilintili olarak yorumlanması gerekir." İleride çeşitli münasebetlerle değineceğimiz gibi, bu çıkarsama hiçbir kanıta dayanmayan bir kıyastır. Bilâkis kanıt, bu çıkarsamanın aksini göstermektedir. Çünkü yüce Allah bu ayetlerde kendisine halîm bir çocuğun müjdelendiğinden söz ettikten sonra, çocuğun kurban edilmesi kıssasını anlatıyor. Hemen ardından İshak'ın müjdelenmesini zikrediyor. Bu konuların ele alındığı ayetlerin akışını inceleyen bir insan, ikinci kez müjdelenen çocuğun ilk kez müjdelenen çocuktan ayrı olduğundan kuşku duymaz. O hâlde İbrahim (a.s) daha önce İshak'tan başka bir çocukla müjdelenmiştir. Bu da İsmail'den başkası değildir. Raviler, nakilciler ve tarihçiler İbrahim'in oğullarından İsmail'in İshak'tan önce doğduğu hususunda görüş birliği içindedirler.

Bu konuyla ilgili olarak Tevrat'ta anlatılanların birbirini tutmaz örneklerinden biri de şudur: Tevrat'ta İsmail'in İshak'tan yaklaşık olarak on dört yıl önce doğduğundan söz ediliyor. Yine Tevrat'ta İshak'ın doğmasından sonra Sara ile alay ettiği için İbrahim'in onu ve annesini kovduğu ifade ediliyor. Bunun akabinde İbrahim'in onları bir vadiye yerleştirmesi, Hacer'in kırbasında taşıdığı suyun tükenmesi, İsmail'in susması, sonra Melek'in Hacer'e suyu göstermesi anlatılıyor. İsmail'in kıssasının bu kısmına bakan bir insan bu olaylar meydana gelirken İsmail'in henüz annesinin sütünü emen bir çocuk olduğundan kuşku duymayacaktır. Dilersen Tevrat'ta kıssanın bu bölümünü yeniden gözden geçirip inceleyebilirsiniz. Bizim mezhebimizin kaynaklarında yer alan rivayetler İsmail'in o sırada süt emen bir çocuk olduğunu ortaya koyar mahiyettedir.

6- [İbrahim Kıssasıyla İlgili Kur'ânî Bir İnceleme]

Kur'ân-ı Kerim gerek kişiliği, gerek saygı değer iki oğlu İsmail ve İshak ve gerekse bu ikisinin sulbünden devam eden soyu açısından İbrahim'in (a.s) kıssasına büyük bir özen gösterir. Ama Tevrat'ta

bu özeni göremiyoruz. Tevrat'ta İbrahim kıssası, İshak ve İsrail kavmi boyutuyla sınırlandırılır. İsmail'dense pek söz edilmez. Söz edildiği yerlerde de ya küçümseyici, ya da basitleştirici ifadeler kullanılır. Ama çok geçmeden çelişkiler de kendini göstermeye başlar. Sözgelimi, bir yerde Allah'ın İbrahim'e, "Onunla (İshak'la) ve soyuyla antlaşmamı sonsuza dek sürdüreceğim. (Yani senin soyun İshak'la devam edecek.)" diye hitap ettiğinden söz ederken, bir başka yerde, "İsmail'e gelince, seni işittim. Onu kutsayacak, verimli kılacak, soyunu alabildiğine çoğaltacağım... Soyunu büyük bir ulus yapacağım." şeklinde ona hitap edildiğinden söz eder. Bir yerde İsmail'in vahşi (yaban eşeği), insanlara zıt düşen, insanların kendisine zıt düştüğü, ok atıcısı olarak büyüdüğü, baba evinden kovulduğu şeklinde tanımlandığını görüyoruz; bir başka yerde, Allah'ın onunla beraber olduğundan söz edildiğini görüyoruz.

Hz. İbrahim'in Kur'ân'da yer alan kıssasının buraya kadar anlatılan kısmını iyice incelediğimiz zaman, Kur'ân'la ilgili olarak bazı zihinlerde beliren iki kuşku giderilmiş olur:

Birinci kuşku: Bazı müsteşrikler¹ diyorlar ki: "Kur'ân Mekki surelerde İbrahim ve İsmail'den (a.s) tıpkı diğer peygamberlerden söz ettiği gibi genel olarak söz eder. Sadece onların tevhid dini üzere olduklarını, insanları uyardıklarını, insanları Allah'a kulluk sunmaya davet ettiklerini anlatır. Meselâ İbrahim'in Kâbe'yi bina etmesinden, Kâbe'nin İsmail'le ilgisinden, onların Arapları fıtrat dinine ve hanif şeriatına çağırdıklarından bahsetmez. Ama Bakara, Hac gibi Medenî surelerde İbrahim ve İsmail'in Arapların babaları olduklarından, Arapların onların çocukları olduklarından, onlar için İslâm dinini tebliğ ettiklerinden ve Allah'ın kutsal evi olan Kâbe'yi kurduklarından söz edilir."

"Bu çelişkinin sırrı şudur: Muhammed Mekke'deyken sırtını Yahudilere dayamıştı. Ama çok geçmeden Yahudiler ona karşı düşmanca bir tutum içine girdiler. Bundan dolayı Muhammed'in onların dışında bir destekçi bulması kaçınılmazdı. İşte bu noktada muhteşem zekâsı

¹ - en-Neccar -Kıssat'ul-Enbiyâ- adlı eserde Hurgoniye ve Wensinck adlı iki müsteşrikin İslâm ansiklopedisinde yaptıkları değerlendirmelerden nakletmiştir.

Arapların babası İbrahim'in yeni bir özelliğini keşfetti. Bu sayede kendi döneminin Yahudilerinden kurtularak İbrahim'in Yahudiliğine tutundu. Onu Arapların babası ilân etti. Artık İbrahim İslâm dininin temellerini atan, Mekke'deki kutsal Kâbe'yi kuran kişiydi. Çünkü Mekke kenti sürekli olarak zihnini kurcalıyordu." (Adı geçen müsteşriklerin değerlendirmeleri özetle bundan ibarettir.)

Bu kuşkuyu dile getiren zat, Allah'ın yüce kitabına iftira etmekle son derece utanç verici bir duruma düşmüştür. Çünkü Kur'ân dünya çapında bilinen bir kitaptır. Doğuda veya batıda bir kimsenin istediği zaman Kur'ân'a bakıp incelemesi zor değildir. Dolayısıyla Kur'ân üzerinde gerçekten araştırma yapan herkes şunu kabul eder ki, Kur'ân ne Mekke dönemi inişli surelerde, ne de Medine dönemi inişli surelerde ne müşriklere, ne Yahudilere, ne de Hristiyanlara karşı en küçük bir alttan alma, bir şirin görünme, bir yaltaklanma içine girmemiştir. Yahudilere veya başka bir topluluğa karşı geliştirdiği argümanların dili, üslûbu Mekke veya Medine ortamına göre değişiklik arz etmemiştir.

Fakat Kur'ân ayetleri, dinsel davetle bağlantılı olarak olayların gelişim seyrine göre bölüm bölüm iniyorlardı. Hicret sonrası gelişmeler Peygamberimizin (s.a.a) Yahudilerin durumuyla yakından ilgilenmesini ve onlara karşı açık bir sertlik sergilemesini gerektirmiştir. Bu da kaçınılmazdı. Medine'de inen ayetlerde bunu belirgin bir şekilde gözlemlemek mümkündür. Olayların gelişiminin gerektirdiği ölçüde ayrıntılı hükümleri içeren ayetleri buna örnek gösterebiliriz.

Sözü edilen müsteşriklerin Arapların İsmail ve İbrahim'le irtibatlandırılmalarının, Kâbe'yi bina edişlerinin ve hanif dinini kurmuş olmalarının sadece Medine'de inen surelerde gündeme getirildiğini ileri sürmesine gelince; bu iddiayı, Mekke'de inen bir sure olan İbrâhîm Suresi'ndeki şu ifadeler yalanlamaktadır: *"Bir zaman İbrahim, şöyle demişti: Rabbim, bu şehri güvenli kıl, beni ve oğullarımı putlara tapmaktan uzak tut... Rabbimiz, ben çocuklarımdan bazısını senin Haram Evi'nin yanında, ekinsiz bir vadiye yerleştirdim. Rabbimiz, namazı kılsınlar diye. Artık sen insanlardan birtakım gönülleri, onları sever yap ve onları çeşitli meyvelerle besle ki şükretsinsinler... İhtiyarlık ça-*

ğımda bana İsmail ve İshak'ı lütfeden Allah'a hamdolsun. Şüphesiz Rabbim duayı işitendir." (İbrâhîm, 35-39) Buna benzer ifadeleri, kurban edilme kıssasını içeren Sâffât Suresi'nin ilgili ayetlerinde de gördük.

İbrahim Peygamber'in Yahudiliğine gelince, adı geçen iki müsteşrikin bu iddiasını Kur'ân reddetmektedir: *"Ey Ehlikitap, İbrahim hakkında ne diye çekişip tartışıyorsunuz? Oysa Tevrat da, İncil de ancak ondan sonra indirilmiştir. Anlamıyor musunuz?... İbrahim, ne Yahudi, ne de Hristiyan idi; ancak o hanıftı, Müslümandı, müşriklerden de de-ğildi."* (Âl-i İmrân, 65-67)

İkinci Kuşku: Yıldızlara tapan Sabîîlerle ilgilidir. Kur'ân İbrahim'in onların ilâhlarıyla karşılaşmasını şu ifadelerle anlatır: *"Üzerine gece çökünce, İbrahim bir yıldız gördü, 'Budur rabbim!' dedi..."* Bunlar Harran kentinde yaşıyorlardı. İbrahim oraya Babil veya Ur kentinden göç etmişti. Bu da onun yıldızların ilâhlığını tartışmasının putlar hakkında tartışmaya girmesinden, ardından putları kırmasından, bundan dolayı ateşe atılmasından bir süre sonra gerçekleşmiş olmasını gerektirir. Oysa bu durum, onun putlara tapanlarla tartışması ile yıldızlara tapanlarla tartışmasının, -daha önce işaret edildiği şekliyle- ortaya çıkıp babasına ve soydaşlarına katılmasından sonraki iki gün içinde gerçekleştiğini ifade eden ayetlerle uyuşmamaktadır.

Ben derim ki: Bu, gerçekte ayetlerin açıklaması bağlamında yer verdiğimiz tefsirle ilgili bir kuşku; kitabın aslına yönelik bir kuşku değildir.

Ayrıca bu değerlendirmede, tarihin kesin olarak kanıtladığı ve mantığın zorunlu gördüğü bir gerçek göz ardı edilmiştir. Mantığın zorunlu gördüğü husus şudur: "Bir memleket düşünün ki, büyük şehirlerinin bazısında Sabîîlik gibi o dönemde yayılmış bulunan bir din ağırlıkta olsun ve ülkenin başka yerlerinde bu dine bağlanan gruplar bulunmasın." Böyle bir şey mümkün değildir.

Tarihe gelince, Sabîîliğin de tıpkı putperestlik gibi Babil'de yaygın olduğundan, orada yıldızların adına kurulan birçok tapınakların bulunduğu, bu yıldızlara nispet edilen putların bu tapınaklara yerleştirildiğinden söz etmektedir. Babil ve civarıyla ilgili tarihlerde M.

Ö. üç bin iki yüz yıl önce Güneş Tanrısı ve Ay Tanrısı adına bir

tapınağın kurulduğu belirtilmektedir. Hamurabî yasalarının yazıldığı yazıtlarda Güneş Tanrısı'ndan ve Ay Tanrısı'ndan bahsedilir. Bu da İbrahim Peygamber'in (a.s) yaşadığı döneme yakın bir zaman kesitinde gerçekleşmiştir.

Daha önce Ebu Reyhan Birunî'nin "el-Asâr'ul-Bakiye" adlı eserinden¹ şu alıntıyı yapmıştık: "Yuzasef Hindistan topraklarında Tahmu-res'in tahta çıkışından bir yıl sonra ortaya çıktı ve Farsça yazıyı icat etti. Halkı Sabîlik dinine davet etti. Birçok insan da ona tâbi oldu. Belh bölgesini yurt edinmiş Pişdadî kralları ve kimi Keyanîler güneşi, ayı, yıldızları ve genel unsurları (toprak, su, ateş ve rüzgar) kutsuyorlardı. Beştasef'in tahta gelişinin üzerinden otuz sene geçip Zerdüş'tün ortaya çıkmasına kadar bu durum devam etti."

Birunî devamla şunları söylüyor: "Tabiattaki plânı, düzeni feleğe ve gökcisimlerine mal ederler. Bunların canlı olduklarına, konuştuklarına, duyduklarına ve gördüklerine inanırlar. Nurlara büyük saygı gösterirler. Dimaşk Camii'nin avlusundaki mihrabın üstündeki kubbe onların eseridir. Burası eskiden onların tapınaklarıydı. Yunanlılar ve Romalılar onların dinleri üzereydiler. Sonra burası Yahudilerin eline geçti, onu kendi tapınakları olan havraya dönüştürdüler. Ardından Hristiyanların eline geçti, onu kilise yaptılar. Derken İslâm geldi ve bölge Müslümanların eline geçti. Müslümanlar burayı camiye dönüştürdüler."

"Sabîilerin çeşitli heykelleri ve putları vardı. Bunlara belli şekiller verir, güneşin adlarıyla anarlardı. Nitekim Ebu Ma'ser el-Belhî, tapınaklara ilişkin eserinde, Ba'lebek heykelinin güneş adına dikildiğinden söz eder. Kıran heykelinin de ay adına dikildiğini belirtir. Onu yuvarlak bir halka şeklinde yapmışlardı. Heykelin yakınında 'Selemsin' adında bir köy vardı. Bu köyün eski adı 'Senem Sin'di. Yani 'Ay Putu'. Bölgede diğer bir köy daha vardır ki, adı 'Tara Uz'dur. Yani, Zühre Kapağı."

¹ - Bakara Suresi, 62. ayetin tefsiri bağlamında, "Sabîilerle İlgili Tarihsel Bir Araştırma" bölümü.

"Denildiğine göre, içindeki putlarla birlikte Kâbe onlara aitti. Bu putlara tapanlar da Sabîiliğe mensuptular. Lat putunu Zuhâl adına, Uzza putunu da Zühre adına dikmişlerdi." (Ebu Reyhan Birunî'den aktardıklarımız burada sona erdi.)

Mes'udî'ye göre, Sabîilik dini, putperestliğin bir tür dönüşmüş, evrimleşmiş şeklidir. İkisinin de kaynağı bir olduğu için, Sabîiliğin de putperestliğe dönüşmesi mümkündür. Putperestlerin de Güneş, Ay ve Zühre Yıldızı ile diğer yıldızlar adına dikilen putlara kulluk sundukları olurdu. Bunu onların ilâhlarına, oradan da ilâhlar ilâhına yaklaşmak amacıyla yaparlardı.¹

Müruc'uz-Zeheb'de diyor ki: "Hindistan'ın, Çin'in ve başka bölgelerin halkının büyük çoğunluğu yüce Allah'ın cisim olduğuna inanırdı. Onlara göre melekler de cisimdiler, her birinin kendine göre ölçüsü vardı. Allah ve melekler göklerin arkasına gizlenmişler. Bu inançlarından dolayı yüce Allah'ı temsil ettiğine inandıkları heykeller ve putlar yaptılar. Değişik şekil ve biçimlerde melekleri temsil eden heykeller edindiler. Bazılarını insan şeklinde, bazısını da daha başka şekillerde yaparak kulluk sundular. Bunlara kurbanlar adadılar, adaklar sundular. Çünkü onlara göre, bu heykeller yüce Allah'a benziyorlardı ve O'na yakındılar."

"Bir süre böyle devam ettiler. Birkaç asır bu inançları sürdü. Derken aralarında çıkan bazı filozoflar Allah'a gözle görünen en yakın cisimlerin felekler ve yıldız olduklarını söylediler. Onlara bunların canlı ve kavrama yeteneğine sahip olduklarını belirttiler. Melekler bu yıldızlarla Allah arasında gidip gelmektedirler. Bu âlemde meydana gelen her şey, Allah'ın yıldızlar için belirlediği kader doğrultusunda meydana gelmektedir. Böylece yıldızları ululadılar, onlara kurbanlar sunmaya başladılar. Bunu yaparken yıldızlardan birtakım çıkarlar umuyorlardı. Bu inanışları da uzun süre devam etti."

"Yıldızlar gündüzleri gözden kayboldukları, geceleri de bazı engellerden dolayı gizlenmek durumunda kaldıkları için, aralarındaki bazı filozoflar bunları temsil eden, onlara benzer heykeller yapıp dikmeleri-

¹ - [Müruc'uz-Zeheb, c.2, s.225]

ni istediler. Bunun üzerine ünlü büyük yıldızlar adına birtakım heykeller yaptılar. Bir grubu bu yıldızlardan birini ululuyordu, ona birtakım adaklar sunuyordu. Buna karşılık bir başka grup, diğer bir yıldıza daha değişik adaklar takdim ediyordu. İnanışlarına göre, herhangi bir yıldız adına dikilen bir puta kulluk sundukları zaman yüceler âlemindeki bu cisimler hareketlenerek istediklerini yerini getirirlerdi. Her put için ayrı bir tapınak inşa ettiler. Bu tapınakları adı geçen yıldızların isimleriyle isimlendirdiler."

"Bazıları Kâbe'nin Zuhal Yıldızı adına yapılan bir tapınak olduğunu sanmışlardır. Bu evin aradan geçen onca zamana rağmen saygı görecak ayakta kalmasının nedeni Zuhal Yıldızı adına kurulan bir ev olmasıdır. Zuhal onun korumasını üstlenmiştir. Çünkü Zuhal, kalıcılık ve değişmezlik ifade eder. Bu yüzden Zuhal'a ait olan bir şey yok olmaz, çürümez, eskimez; her zaman saygı görür. Daha bunun gibi bir sürü asılsız şey söylemişlerdir ki, biz, bu çirkin tanımlamalara yer vermekten imtina ettik."

"Aradan uzun bir zaman geçince, kendilerini Allah'a yaklaştırıyordı diye putlara ibadet etmeye başladılar. Yıldızlara yönelik kulluk sistemini ortadan kaldırdılar. Bu durum böyle devam etti. Derken Hindistan'da Yuzasef adında biri ortaya çıktı. Bu adam Hindistanlıydı. Yuzasef Hindistan'dan ayrılarak Sind bölgesine yerleşti. Oradan Sicistan'a ve Zabulistan'a geçti. Orası Kebuk oğlu Firuz'un ülkesiydi. Sonra Sind'e ve Kirman'a geçti."

"Peygamberlik iddiasında bulundu, Allah'ın elçisi olduğunu iddia etti. Allah ile insanlar arasında aracı olduğunu söyledi. Derken Fars ülkesine geldi. Bu sırada Fars kralı Tahmures tahttaydı. Bazılarına göre, onun Fars ülkesine gelişi, Cem zamanına rastlıyor. Bu kitabın az önceki bölümünde belirttiğimiz gibi, Sabîlik dinini ilk ortaya atan kişi budur."

"Yuzasef insanlara bu dünyadan el etek çekmeyi tavsiye etti; bu âlemde daha yukarı olan şeylerle uğraşmalarını emretti. Çünkü insanların başlangıcı ve sonu yukarı âlemlerdi. Yuzasef halk arasında putperestliği yeniden canlandırdı. Çeşitli hile ve aldatma yöntemleriyle putperestliği, putlara secde etmeyi insanlara çekici ve doğru gösterdi."

terdi."

"Bu bilimlerde uzmanlık derecesine ulaşmış kişiler, kralların yaşamlarını bilen bilgiler demişlerdir ki: Ateşi ilk kutsayan ve insanları ona saygı göstermeye davet eden ilk kral Cem'dir. Cem insanlara şunu söyledi: Ateş güneşin ve yıldızların ışığına benziyor. Ona göre, aydınlık karanlıktan iyiydi. Aydınlık için çeşitli dereceler öngördü. Sonra onun ardından insanlar arasında ihtilâflar, çekişmeler baş gösterdi. Her grup kendilerini Allah'a yaklaştırdığına inandığı ibadet sistemini üstün tutarak diğerleriyle mücadele etti."

Ardından Mesudî, onlarca kutsal sayılan yedi tapınaktan söz eder: "Bunlar; Kâbe (Zuhal adına yapıldığına inanılır), İsfahan'da Mars dağında bulunan ev, Hindistan'da Mendusan evi, Belh kentinde Ay adına yapılan Nevbahar evi, Yemen'de San'a kentinde Zühre adına kurulan Gamdan evi, Güneş adına Fergane'de kurulan Kavusan evi, Yukarı Çin'de ilk illet adına kurulan ev."

"Yunanlıların, Romalıların, Sakaliblerin kutsadıkları evleri vardı ve bunları yıldızların adına kurmuşlardı. Romalıların Tunus'ta Zühre Yıldızı adına kurdukları evi buna örnek verebiliriz."

Mes'udî, Harranîlerin¹ yani Sabîîlerin akıl sahibi cevherler ve yıldızlar adına kurdukları heykellerinin olduklarını anlatır. Bunlara ilk illet heykelini ve akıl heykelini örnek verebiliriz. Sabîîlerin heykelleri arasında, Silsile Heykeli, Suret Heykeli ve Nefis Heykeli de yer alır. Bunlar yuvarlıktılar. Zuhal Heykeli altıgen şeklindeydi. Müşteri Heykeli üçgen; Merih Heykeli dikdörtgen, Güneş Heykeli kare, Utarid Heykeli de üçgen şeklindeydi. Zühre Heykeli ise dikdörtgen içinde üçgen şeklindeydi. Ay Heykeli sekizgen şeklindeydi. Sabîîlerin anlat-tığımız gibi birtakım gizledikleri sırları vardı. (Mes'udî'nin Müruc'uz-Zeheb'de söyledikleri bundan ibaretti.) Şehrîstânî'nin el-Milel ve'n-Nihal adlı eserinde de buna yakın şeyler anlatılır.

Şimdiye kadar yaptığımız açıklamalardan sırasıyla şu hususlar açıklığa kavuşuyor:

¹ - Harranîlik ismi bütün Sabîîler için kullanılır; bunun nedeni Harran'ın bu dinle ün salmış olmasıdır.

1- Putperestler, ilâhlar ve varlık türlerinin tanrıları adına dikilen putlara taptıkları gibi yıldızlar, güneş ve ay adına dikilen putlara da tapıyorlardı. Bunların isimlerini verdikleri heykelleri vardı. Hz. İbrahim'in yıldızlara, aya ve güneşe tapma hususundaki tartışması, yukarıda yer verdiğimiz bazı rivayetlerde belirtildiği gibi, Babil veya Ur ya da Kusariya beldesinde yaşayan bazı Sabiîlerle olabileceği gibi, Sabiîlerle değil de yıldızlara, Ay'a ve Güneş'e kulluk sunan ve bunların aracılığıyla Allah'a yaklaşmayı uman putperestlerle de olabilir.

Ayrıca bu olayla ilgili Kur'ân ayetlerinden açıkça şunu anlıyoruz: Hz. İbrahim (a.s) babası ve soydaşlarıyla tartışır, onların verdikleri ezalara ve uyguladıkları baskılara Allah adına katlanır. Nihayet onlarla ilişkisini keser, yurtlarından hicret ederek, kutsal topraklara yerleşir. Yani onların topraklarından ayrılıp önce Harran'a, sonra da kutsal topraklara yerleşmiş değildir. Tarih kitaplarında onun önce Harran'a, sonra kutsal topraklara göç ettiğine ilişkin olarak yer alan bilgilerin Tevrat veya İsrailiyat menşeli güvenilir başka kaynakların dışında dayanağı yoktur. Taberî tarihini ve başka kaynakları inceleyenler bunu açık bir şekilde gözlemleyebilirler.

Kaldı ki, bazıları Tevrat'ta sözü edilen Harran'ın Fırat ve Habur arasında Babil'e yakın bir kent olduğunu, Şam yakınlarındaki bugünkü Harran olmadığını söylemişlerdir.¹

Yine Mes'udî'nin belirttiğine göre, "Sabiîlerin büyük tapınaklarından şimdiye kadar -Mes'udî'nin yaşadığı zaman, yani üç yüz otuz iki senesi- kalanı, Harran'da Rıkka kapısında ayakta duran tapınaktır. Buraya Mağlitiya adı verilir. Onlara göre bu, İbrahim'in babası Azer'in heykelidir. Bu arada halk arasında Azer ve oğlu İbrahim'le ilgili birçok hikâye dolaşıyordu." Yalnız bunların sözleri hiçbir şeyin kanıtı olarak ele alınamaz.

2- Putperestler güneşe, aya ve yıldıza taptıkları gibi, Sabiîler de güneş, ay ve yıldızların dışında ilk illet, akıl ve nefis gibi varlıklar adına evler kuruyor, heykeller dikeyor, tıpkı putperestler gibi onlara kulluk sunuyorlardı. Herodotos, tarihinde Babil tapınağını tasvir ederken,

onun sekiz burcunun bulunduğunu, bunların bazısının bazısının üzerinde bina edildiğini, en son ve en yukarıdaki burcun üzerinde geniş bir kubbe bulunduğunu, orada sadece büyük bir tahtın bulunduğunu, karşısında da altından bir masanın yer aldığını, kubbede heykel ve put adına bir şeyin bulunmadığını, tapınakta sadece bir kadının olduğunu, halkın bu kadının Allah tarafından hizmet için seçtiğine inandığını belirtir.¹

Herodotos'un tasvir ettiği bu tapınak, biçim ve şekillerden tenzih edilen ilk illet adına kurulmuş olması ihtimal dahilindedir. Gerçi Mes'udî'nin de belirttiği gibi, Sabiîler ilk illeti de kendi vehimlerinden kaynaklanan biçim ve şekillerde tasvir etmekten geri durmuyorlardı. Ancak bilinen bir şey vardır ki, filozofları Allah'ı cismanî biçim ve şekillerden tenzih ederlerdi. O'nu maddî niteliklerden uzak sayarlardı. O'na yaraşır sıfatlarla tavsif etmeye çalışıyorlardı. Ancak onlar normal halktan yüce Allah'la ilgili inançlarını gizleme gereğini duymuyorlardı. Böyle davranmalarının nedeni ya insanların bu tür gerçekleri algılaya yeteneğinden yoksun olmasıydı, ya da hakkı gizlemelerini gerektiren siyasal amaçlar uğruna böyle davranıyorlardı.

¹ - Herodotos, Yunanlı tarihçi. Bu kitabı M. Ö. beş yüz tarihlerinde yazmıştır.

¹ - Kamus'ul-Kitab'il-Mukaddes, Harran md.

AYETLERİN MEÂLİ

84- Biz ona İshak'ı ve (İshak'ın oğlu) Yakub'u hediye ettik; hepsini de doğru yola ilettik. Daha önce de Nuh'u ve onun soyundan Davud'u, Süleyman'ı, Eyyub'u, Yusuf'u, Musa'yı ve Harun'u doğru yola iletmıştik. Biz, iyilik edenleri işte böyle ödüllendiririz.

85- Zekeriyya, Yahya, İsa ve İlyas'ı da (doğru yola iletmıştik). Hepsini de iyilerden idi.

86- İsmail'i, el-Yesa'ı, Yunus'u ve Lut'u da (doğru yola ilettik). Hepsini âlemlere üstün kıldık.

87- Onların babalarından, çocuklarından ve kardeşlerinden bazılarını da. Onları topladık ve onları dosdoğru yola ilettik.

88- İşte bu, Allah'ın hidayetidir; kullarından dilediğini onunla hidayete erdirir. Eğer onlar da Allah'a ortak koşsalardı, yapmakta oldukları amelleri elbette boşa giderdi.

89- İşte onlar, kendilerine kitap, hüküm (yargı yetkisi) ve peygamberlik verdiğimiz kimselerdir. Eğer onlar, bunları inkâr ederse, biz, bunları inkâr etmeyecek bir topluluğu, bunlara vekil bırakmışızdır.

90- İşte onlar, Allah'ın hidayet ettiği kimselerdir. Sen de onların yoluna uy. De ki: "Ben ona karşılık sizden bir ücret istemiyorum. O, sadece âlemlere bir öğüt ve hatırlatmadır."

AYETLERİN AÇIKLAMASI

Bu ayetlerin önceki ayetlerle bağlantılı olduklarını belirtmeye gerek yoktur. Bu bakımdan ayetleri, İbrahim Peygamber'le (a.s) ilgili açıklamaların tamamlayıcısı olarak algılayabiliriz. Bu ayetlerde, İbrahim Peygamber'e ve onunla birlikte isimleri geçen bazı peygamberlere yönelik ilâhî nimetler ve iyilikler söz konusu edilmiştir; bunu, "*Biz ona İshak'ı ve Yakub'u da hediye ettik.*", "*Biz, iyilik edenleri işte böyle ödüllendiririz.*", "*Hepsini âlemlere üstün kıldık.*" ifadelerinden ve ayetlerde geçen diğer ifadelerden algılıyoruz. Fakat ayetlerin amacı, sırf adı geçen peygamberlere yapılan iyilikleri sayıp dökmek değildir. Nitekim bazı müfessirler böyle bir yanılgıya düşmüşlerdir. Aksine ayetlerin ana hedefi, fitrî tevhide uymayı, ilâhî hidayetle doğru yola erişmeyi de beraberinde getiren büyük nimetlere ve olağanüstü güzelliklere dikkat çekmektir.

Zaten insanların yaratılış sistemleri olan fıtratın öngördüğü tevhit meselesini açıklamayı esas alan bu surenin amacına uygun düşen de budur. Daha önce söylemiştik: Surenin buraya kadar sunulan ayetleri açısından İbrahim kıssası, genel bir açıklamaya ilişkin bir örnek konumundadır.

Ayetlerin akışı içinde tevhid inancının açıklanmasına ek olarak,

tevhid inancının kesintisiz bir zincir şeklinde halkaları birbirine geçmiş vaziyette insanlar arasında korunduğuna da işaret edilmektedir. Bu inanç, ilâhî yol göstericilik ve özel rabbanî itina ile insanlar arasında canlı ve etkin tutulmaktadır. Bunun aracılığıyla yüce Allah ilâhî fitratı korumayı hedeflemiştir; insanların yaratılışına esas oluşturan fitratın şeytan menşeli heva-hevesin rüzgarıyla yok olup gitmesine engel olmuştur. Bu sayede fitratın büsbütün etkisizleştirilmesinin önüne geçil-miş, yaratılışın amacının geçersiz kılınması tehlikesi bertaraf edilmiştir; insanlığın yaratılışının boşuna olmasının önüne geçilmemiştir. Bunu şu ifadelerden algılayabiliriz: *"ona hediye ettik..."*, *"Daha önce de Nuh'u ve onun soyundan... doğru yola iletmiştik."*, *"Onların babalarından, çocuklarından ve kardeşlerinden bazılarını da."*, *"Eğer onlar, bunları inkâr ederse..."*

Bu ayetlerin akışı ile birlikte ilâhî yol göstericiliği başkalarından ayrıran temel özellikler belirginleşiyor. Bunlar; seçilme, dosdoğru yol üzere olma, kitap, hikmet ve peygamberliğin verilmesidir. İnşaallah bunları ileride açıklayacağız.

84) Biz ona İshak'ı ve Yakub'u hediye ettik; hepsini de doğru yola ilet-tik.

İshak, İbrahim'in oğludur. Yakub da İshak'ın oğludur. (Selâm üzerlerine olsun.) "Kullen hedeyna=Hepsini doğru yola ilet-tik" ifadesinde, kullen=hepsi" kelimesi "hedeyna" kelimesinden öne geçiriliyor ki, bununla doğru yolu göstermenin her biri için ayrı ayrı gerçekleştiğine, sırf İbrahim'e yönelik olarak gerçekleşip de diğerlerinin bu hususta ona tâbi olmaları gibi bir durumun olmadığına delâlet etme amacı güdülmüştür. Bazılarının da söylediği gibi, bu ifade şu anlamı ifade eder: İbrahim'e doğru yolu gösterdik, İshak'a doğru yolu gösterdik ve Ya-kub'a doğru yolu gösterdik."

Daha önce de Nuh'u... doğru yola iletmiştik.

Burada yol gösterme zincirinin halkalarının birbirilerinden kopuk olmadıklarına ve bunun başlangıcının da İbrahim (a.s) olmadığına işaret ediliyor. Rahmet ondan önce Nuh'u (a.s) da kapsamına almıştı.

Onun soyundan Davud'u, Süleyman'ı, Eyyub'u, Yusuf'u, Musa'yı ve Ha-

run'u doğru yola iletmiştik. Biz, iyilik edenleri işte böyle ödüllendiririz.

Anlaşıldığı kadarıyla, *"Onun soyundan"* ifadesindeki zamir Nuh'a dö-nüktür. Çünkü lafzen en yakın merci olabilecek isim odur. Ve çünkü bazılarının da söylediği gibi sayılanlar arasında Lut ve İlyas gibi İbra-him'in soyundan gelmeyen peygamberler de vardır.

Denebilir ki: Zamir İbrahim'e dönüktür. Lut ve İlyas isimleri de tağlip sanatı uyarınca onun soyundan kabul edilmişlerdir. [Yani çoğunluk esas alınarak genelleme yapılmıştır.] Nitekim yüce Allah bir ayette şöyle buyurmuştur: *"Biz ona İshak'ı ve Yakub'u armağan ettik. Onun nesli içine peygamberlik ve kitap koyduk."* (Ankebût, 27)

[Ayetin orijinalinde geçen "züriyyetihi" kelimesindeki zamir, İbrahim'e dönüktür.] Ya da denebilir ki: Ayette soyundan geldikleri ifade edilenler, sadece altı peygamberdir. Sonraki ayette söz konusu edilen peygamberler kastedilmemiştir; sonraki ayetlerde geçen "Zekerriyya" ve "İsmail" isimleri de "min züriyyetihi=onun soyundan" ifadesine at-fedilmişlerdir; "Davud" ismine değil. Ama bu değerlendirme ayetlerin akışı ile bağdaşmamaktadır.

"Biz, iyilik edenleri işte böyle ödüllendiririz." Ayetten anladığımız kadarıyla bu ödülün maksat, ayette sözü edilen ilâhî yol göstericiliğidir. "Böyle" nitelemesiyle de buna işaret edilmiştir. Bunun yanın-da uzak bir nesneyi göstermede kullanılan "kezâlike" işaret zamiri-nin kullanılması, bu yol göstericiliğin önemine vurgu yapma amacı-na yöneliktir.

Bu bakımdan ifadeyi şu ayete benzetebiliriz: *"Allah böyle örnekler verir."* (Ra'd, 17) Demek isteniyor ki, biz güzel davrananları bu örnek doğrultusunda ödüllendiririz.

85) Zekerriyya, Yahya, İsa ve İlyas'ı da (doğru yola iletmiştik). Hepsi de iyilerden idi.

Önceki bölümlerde "İhsan" ve "salâh" kavramlarının anlamları hakkında geniş açıklamalarda bulunmuştuk. Nuh'un soyundan ge-len peygamberler arasında, onunla sadece anne tarafından akraba-lığı bu-lunan İsa'nın da adının geçmesi, Kur'ân'ın kızları ve onla-rın soyundan gelenleri adamın gerçek soyu olarak değeren-

dirdiğinin apaçık ifadesidir. Daha önce benzeri bir çıkarsamayı, miras ve evlenilmesi yasak olan kadınlar konularını içeren ayetleri incelerken elde etmiştik. Aslında konunun devamı vardır. İnşaallah önümüzdeki "Ayetlerin Hadisler Işığında Açıklaması" bölümünde bu hususla ilgili açıklamalara yer vereceğiz.

86) İsmail'i, el-Yesa'ı, Yunus'u ve Lut'u da (doğru yola ilettik). Hepsini âlemlere üstün kıldık.

Ayetten anladığımız kadarıyla "İsmail"den maksat, İbrahim'in oğlu ve İshak'ın kardeşi İsmail Peygamber'dir. El-Yesa' -veya diğer bir telaffuzla el-Leysa'- yüce Allah'ın daha önce de ismini İsmail Peygamber'le birlikte zikrettiği İsrailoğulları peygamberlerinden biridir: "İsmail'i, Elyesa'ı, Zülkifl'i de an. Hepsini de iyilerdendi." (Sâd, 48) Ama Kur'ân'da bunun dışında, onun kıssası ile ilgili olarak herhangi bir açıklama yer almaz.

"Hepsini âlemlere üstün kıldık." Âlem; bir insan topluluğu anlamını ifade eder. Arap âlemi, Acem âlemi, Rum âlemi gibi. Âlemlere üstün kılınmalarının anlamı ise, konumları itibariyle dönemlerinin topluluklarının önüne geçirilmeleridir. Çünkü ilâhî hidayet, aracısız ve dolaysız olarak onları kapsamına almıştır. Fakat diğer insanları, onlar aracılığıyla ilâhî rahmet kuşatmıştır. Onların âlemlere üstün kılınmaları ile anlatılmak istenen hususun şu olması da ihtimal dahilindedir: Onlar, ilâhî fitrî yol göstericilik aracılığıyla doğru yolu bulmuşlardı; bu noktaya gelişlerinde hiç kimsenin aracılığı söz konusu değildi. Böylece gerek kendi dönemlerinde, gerekse kendilerinden sonraki dönemlerde yaşayan insanlara göre üstün bir konuma gelmişlerdi. Çünkü ilâhî yol göstericiliğin aracısız olarak insana ulaşması bir nimettir. Bu nimete kavuşan kimse ona kavuşmayan kimselere göre bir adım önde olur. Bu nimet ayetlerde zikredilen peygamberlerin kendilerini izleyen atalarını, soylarını ve kardeşlerini de kapsamına almıştır. Dolayısıyla onlardan meydana gelen insanlar topluluğu, ilâhî üstün kılma sayesinde geri kalan tüm insan topluluklarından üstündürler.

Kısaca söyleyecek olursak, bu üstün kılmanın özü, aracısız olarak bu ilâhî yol göstermeye muhatap olmaktır. Peygamberler, hiçbir aracı olmaksızın bu yol göstericilikten yararlandıkları için diğer in-

sanlardan üstün kılınmışlardır. Eğer peygamberlerin dışında, örneğin Kur'ân'ın çeşitli ayetlerinden anlaşılacağı gibi, meleklerin veya "Hani bir zaman Rabbi, İbrahim'i birtakım kelimelerle sınımaştı." (Bakara, 124) ayetini incelerken vurguladığımız gibi -tefsirimizin birinci cildinin ilgili bölümüne baş vurulabilir- Ehlibeyt İmamlarının da böyle bir nimetle aracısız olarak ödüllendirildiklerini varsayarsak, bu durumda peygamberler (hepsine selâm olsun) bu açıdan onlardan üstün olmazlar. Fakat hidayetden ayrı olarak başka bir açıdan onlardan üstün olmaları mümkündür.

Bundan da anlaşılıyor ki, bazılarının bu ayetleri kanıt göstererek peygamberlerin meleklerden üstün olduklarını söylemeleri yerinde değildir.

Yine şunu anlıyoruz ki, üstün kılmaktan maksat, hiç kimsenin aracılığı söz konusu olmaksızın özel ilâhî yol göstermenin kendilerini kapsamasıdır. Seçilmişlikleri, dosdoğru yol üzere oluşları, kitap, hikmet ve peygamberlik verilmişlikleri ise, ayette üzerinde durulan üstün kılma olgusu bazında ele alınmış değildirler.

Biliniz ki, bu üç ayette yüce Allah'ın isimlerini zikrettiği peygamberler -ki sayıları on yediye bulur- sıralanırken bu sıralamada yaşadıkları zaman veya mertebe ve üstünlük derecelerinin esas alınmadığı açıkça görülmektedir. Aralarında Nuh, Musa ve İsa gibi peygamberlerin de adı geçiyor. Bunlarsa Kur'ân'ın da tanıklığıyla isimleri zikredilen diğer peygamberlerden üstündürler. Nitekim tefsirimizin ikinci cildinde peygamberlik konusunu incelerken bu noktanın üzerinde durmuştuk. Buna rağmen tefsirini sunduğumuz bu ayetlerde diğer peygamberlerden bazılarının isimleri onların isimlerinden önce zikredilmiştir.

el-Menar tefsirinin yazarı, bu üç ayette ismi geçen peygamberler arasında on dört tanesinin sıralanışını bir şekilde yorumlamıştır. Özetle şunları söylüyor:

"Yüce Allah burada adı geçen peygamberleri, aralarında ortak olan bir anlam esasınca üç gruba ayırmıştır: Birinci grup; Davud, Süleyman, Eyyub, Yusuf, Musa ve Harun'dur. Bunların ortak özellikleri ve aynı kategoride zikredilmelerini gerektiren ortak anlam; yüce Al-

lah'ın nebilik ve resullük nitelikleri ile beraber onlara, mülk, emirlik, hâkimiyet ve egemenlik de vermesidir. Başta Davud ve Süleyman'ın isimleri zikrediliyor. Çünkü onlar bol nimetlere kavuşmuş zengin iki hükümdardı. Arkasından Eyyub ve Yusuf'un isimleri geçiyor. Eyyub, zengin, büyük bir servete sahip iyiliksever bir emirdi. Yusuf ise, büyük bir vezir ve dilediği tasarrufta bulunan yetki sahibi biriydi. Her ikisi de darlıkla sınanmış, sabretmişlerdi; varlık ve nimetle sınanmış, şükretmişlerdi. Bunlardan sonra da Musa ve Harun'un isimleri geçiyor. Bu ikisi kendi kavimlerine egemendiler; ama kral değildiler."

"Bu üç ikiliden her biri bir meziyetle öne çıkmış ve buna göre sıralanmışlardır. Bu sıralamada ya dünya nimetlerine kavuşmuşluk oranları esas alınmıştır. Çünkü Davud ve Süleyman, Eyyub ve Yusuf'a göre daha fazla dünya nimetlerinden yararlanmışlardı; Eyyub ve Yusuf da, Musa ve Harun'dan daha fazla dünyanın güzelliklerinden istifade etme imkânını bulmuşlardı. Ya da dinsel üstünlük esas alınmıştır. Bilindiği kadarıyla Musa ve Harun, Eyyub ve Yusuf'tan üstündür. Bu ikisi de Davud ve Süleyman'dan üstündür. Çünkü her ikisi de zorlukta sabretmiş, varlıkta ve genişlikte şükretmişlerdir."

"İkinci grup; Zekeriyâ, Yahya, İsa ve İlyas'tır. Bu peygamberler, dünyadan tamamıyla el etek çekmeleriyle belirginleşmişlerdi. Dünyanın lezzetlerinden yüz çevirmiş, çekici süslerine ilgi göstermemişlerdi. Bu nedenle onlardan söz edilirken özel olarak 'salihler' niteliği kullanılmıştır. Bütün peygamberler salih ve iyiliksever olmalarına rağmen bunları diğerleriyle karşılaştırdığımız zaman bu niteliğin onlara daha çok yakıştığı hemen fark edilir."

"Üçüncü grup; İsmail, el-Yesa', Yunus ve Lut'tur. Bu peygamberlerin isimleri en sonunda zikrediliyor, çünkü kendilerini farklı kılan bir özellikleri yoktur. Meselâ, birinci gruba giren peygamberler gibi dünyevî saltanat ve egemenliğe sahip değildiler. Öte yandan ikinci gruptaki peygamberler gibi ileri boyutlarda dünyadan ve çekici süslerinden yüz de çevirmemişlerdi." (Özetle el-Menar'dan alınan alıntı sona erdi.)

Razî tefsirinde de buna yakın bir değerlendirme göze çarpmaktadır. Şu kadarı var ki, el-Menar'daki değerlendirme Razî'nin yaptığı değer-

lendirmeye göre nispeten daha isabetlidir. el-Menar müellifine ve Razî'ye birden vereceğimiz cevap şudur: Üçüncü gruptaki peygamberlerin, kendilerini diğerlerinden ayıracak bir özelliklerinin olmadığı için bir arada zikredildikleri doğru değildir. Çünkü yüce Allah İsmail'i (a.s) kurban edilmek gibi ağır bir imtihandan geçirmişti. O, yüce Allah'ın kendisini tâbi tuttuğu bu imtihana karşı büyük bir sabır örneği göstermişti. Yüce Allah onun bu tavrına şöyle işaret ediyor: *"Ona halîm bir çocuk müjdeledik. Çocuk onun yanında koşma çağına erişince, İbrahim ona: 'Yavrum, dedi, ben uykuda görüyorum ki ben seni kesiyorum; düşün bak ne dersin?' Çocuk: 'Babacığım, sana emredileni yap, İn-şaallah beni sabredenlerden bulacaksın.' dedi... Gerçekten bu, apaçık bir sınav idi. Ve fidye olarak ona büyük bir kurbanlık verdik. Sonra gelenler arasında ona iyi bir ün bıraktık."* (Sâffât, 101-108)

Bunlar, yüce Allah'ın İsmail'e özgü kıldığı övünç veren üstün meziyetlerdir. Apaçık bir sınavdır ki, onu bu özelliğiyle belirgin kılmıştır. Nitekim yüce Allah kurban sunmayı, genel bir itaat formu olarak hac ibadetinin temel uygulamalarından biri yapmıştır. Bununla insanlar İsmail'in çektiği acıları ve Allah tarafından sınanışını anımsarlar. Bu, aynı zamanda onun için geride kalanlar arasında iyi bir ündür. Kaldı ki, saygı değer babası ile birlikte Kâbe'nin yapımına katkıda bulunması, tek başına üstün bir meziyet olarak yeterlidir.

Öte yandan yüce Allah Yunus Peygamber'i (a.s) daha önce hiçbir peygamberi geçirmedeği ağır bir imtihandan geçirmişti. Yunus Peygamber büyük bir balık tarafından sağ olduğu hâlde yutulmuştur. O bu karanlıklar içinde, *"Senden başka ilâh yoktur, seni noksan sıfatlardan tenzih ederim, ben zalimlerden oldum."* diye seslenmişti.

Lut'a gelince, onun Allah tarafından imtihandan geçirildiği, Kur'-ân'da anlatılır. Başlangıçta İbrahim Peygamber'le birlikte (her ikisine selâm olsun) büyük sıkıntılara maruz kalmıştı. Derken onunla birlikte soydaşlarını ve topraklarını terk etmişlerdi. Sonra Allah onu Sodom halkına ve civar bölgelerin halkına peygamber olarak göndermişti. Burası daha önce dünyada hiçbir toplulukta benzeri görülmemiş bir çirkin hayâsızlığın, iğrenç bir fuhşun yuvasıydı. Nihayet bu iğrenç hayâsızlıklarından dolayı tümünü kuşatan korkunç bir azap tepelerine in-

miş ve Lut'un evi hariç tüm evler, hatta Lut'un karısı bile yerin dibine geçirilmişti.

el-Yesa'a gelince, Kur'ân'da onunla ilgili bir açıklama yer almaz. Bazı rivayetlerde onun İlyas Peygamber'in vasisi olduğu belirtiliyor. Onun da Meryem oğlu İsa gibi soydaşlarına ölüleri diriltme, doğuştan kör ve alacalıyı iyileştirme gibi mucizeler gösterdiği, yüce Allah'ın onun soydaşlarını kılıkla ve büyük bir felâketle imtihan ettiği belirtiliyor.

O hâlde, ayetlerde isimleri geçen peygamberleri, özelliklerini baz alarak kategorize ederken şunu söylemek daha yerinde olur: Altı peygamberin yer aldığı ilk grubun ortak özellikleri risaletle birlikte hükümdarlık ve liderlik niteliklerine sahip olmalarıdır. İkinci grupta yer alan dört peygamberin ortak özellikleri ise, dünyadan el etek çekmeleri, dünyanın çekici süslerine iltifat etmemeleridir. Üçüncü grupta yer alan dört peygamberin ortak özellikleri ise, yüce Allah'ın onlara farklı özellikler vermekle birlikte büyük sınavlardan geçirmesidir. Bu peygamberlerin her biri kendisini diğerlerinden ayıran bir niteliğiyle temayüz etmiştir. Bununla beraber Allah doğrusunu herkesten daha iyi bilir.

Bu arada el-Menar müellifinin Musa ve Harun'un, Eyyub ve Yusuf'a, bunların da Davud ve Süleyman'a üstün kılınışlarını yorumlama bazında söyledikleri, ayrıca "salâh" kavramını züht ve ihsan anlamına alması hiçbir dayanağı olmayan yakıştırmalardır.

87) Onların babalarından, çocuklarından ve kardeşlerinden bazılarını da.

Bu ifade daha önce yaptığımız şu değerlendirmeyi destekler mahiyettedir: Maksat, ilâhî yol göstericilik silsilesinin kesintisiz olarak devam ettiğini açıklamaktır. Çünkü geride kalanlar, zikredilenlere babalık, oğulluk veya kardeşlik niteliğiyle irtibatlandırılmışlardır; bu nitelikler de kesintisizliği ifade ederler.

Onları topladık ve onları dosdoğru yola ilettik.

Ragıp İsfahanî el-Müfredat adlı eserinde şunları söylüyor: Araplar: "Cebeytu'l-mae fil havzi=Suyu havuzda topladım." derler. Suyu içinde toplayan havuza "cabiye" derler. Çoğulda ise "cevab"ın kelimesi kul-

lanılır. Çoğul kullanımı Kur'ân'da geçer. Yüce Allah şöyle buyurur: "Vecifan-i ke'l-cevab=Havuzlar kadar leğenler..." [Sebe', 13] Bu temel anlamdan hareketle kinayeli olarak vergi toplama işi için de "cibaye" kelimesi kullanılır. "Cebeytu'l-harace" yani vergi topladım. Bu ayet de bu anlamın bir örneğidir: "Her şeyin ürünlerinin toplanıp getirildiği." [Kasas, 57] Bu maddenin türevi olan "ictiba" ise, seçerek toplamak anlamına gelir. Yüce Allah şöyle buyurmuştur: "Fectebahu Rabbuhu" yani, "Rabbi onu seçti." [Nahl, 121]

Ragıp İsfahanî devamla şöyle der: Yüce Allah'ın bir kulu seçmesi, ona özel bir ilâhî feyiz bahşetmesi anlamına gelir. Kul bu feyiz sayesinde kendinden hiçbir çalışma olmadan türlü nimetleri elde eder. Bu, peygamberlere, onlara yakın mertebelerde bulunan ve onlarla birlikte anılan siddıklara ve şehitlere özgü bir niteliktir. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmuştur: "İşte böylece Rabbin seni seçecek..." [Yûsuf, 6] "Rabbi onu (Yunus'u) seçti ve salihlerden kıldı." [Kalem, 50] "Onları topladık ve onları dosdoğru yola ilettik." [En'âm, 87] "Rabbi onu seçti, rahmetiyle ona dönüp tövbesini kabul etti ve onu doğru yola iletti." [Tâhâ, 122] "Dilediğini kendine seçer ve kendisine yöneleni doğru yola iletir." [Şûrâ, 13] (Ragıp'tan yapılan alıntı sona erdi.)

Ragıp'ın "ictiba" kelimesinin anlamı bazında söyledikleri, bu kelimenin kullanıldığı yerler göz önünde bulundurulduğunda isabetlidir; ancak bu, yüce Allah'ın onlarla ilgili gerçekleştirdiği şeyle örtüştüğü dikkate alınarak ileri sürülen kelimenin asıl anlamının gerektirdiği şeydir. Ayetlerin akışına baktığımızda, kelimenin asıl anlamının esas alındığı yönünde bir düşünce belirlemektedir zihnimizde. O da, değişik, farklı ve ayrı yerlerden bir araya getirip toplamaktır. Böyle olunca da, ifade, hemen sonrasında işaret edilen, dosdoğru yola iletme olgusunun vurgulanmasına yönelik bir hazırlık işlevini görmüş olur. Âdeta şöyle söylenmiş gibi: "Onları farklılıklarına rağmen bir araya getirdik, toplanıp kaynaşınca da tümünü şu şu özelliklere sahip dosdoğru yola ilettik."

Bunu söylüyoruz; çünkü daha önce de işaret ettiğimiz gibi, ayetlerin akışı, ilâhî fitrî yol göstericilik ile doğru yola iletilenlerin kesintisiz var olduğunu vurgulamaya yöneliktir. Buna uygun olan, ilkönce tümü için

bir birliğin ve tekliğin tasavvur edilmesi ve böylece bir araya gelmiş olan bu topluluğun ilâhî rahmetin kapsamına girmesi ve topluca tek bir yol gösterme ile doğru yola iletilmeleri ve tek bir yolu izlemelerine imkân verilmesidir. Bu öyle bir yoldur ki, bu yolda temelde hiçbir farklılık ve ihtilâf söz konusu değildir. Duruma göre değişmez. Zamanın değişmesi onun temel niteliklerinde bir başkalaşıma yol açmaz. Parçaları itibariyle de farklılaşmaz. Bu yolu izleyen kişilerin ve maksatlarının değişmesi de yolu değiştirmez.

Yüce Allah'ın onları ilettiği yol, şeriatların zahirî itibariyle daralma ve genişleme şeklinde birtakım farklılıklar arz etse de, bu, icmal, özetleme veya ayrıntılandırma şeklinde değerlendirilmelidir. Burada belirleyici olan bir diğer unsur da muhatap olan toplumun kapasitesinin genişliği veya darlığıdır. Yoksa tümü bir gerçeklik esasında birleşmişlerdir. O da fitrî tevhitir. Ve yüce Allah'ın insan denen canlı türünün yaratılışının temel fonksiyonlarından biri olarak öngördüğü kulluk bilincidir. Bilindiği gibi, insanın yaratılışı, yaratılış itibariyle değişmez, başkalaşmaz. Dolayısıyla insanın temel duyguları ve iradesi de değişmez. Bu bakımdan insanın gözlemlenen duyuları, algılama yeteneği, gizli eğilimleri ve fitrî akıl dediğimiz muhakeme yeteneği hep aynı tarzda işler; insan denen canlı türüyle ilgili olan ve onun çeşitli yaşamsal ihtiyaçlarına dikkati çeken aşamalı olgunlaşma doğrultusunda görüşler ve maksatlar değişse de insanın temel fonksiyonlarının işleyiş tarzı değişmez.

İnsan her zaman yemeye, içmeye, giyinmeye, barınmaya ve cinsel ilişkiye ihtiyaç duyar. Bencil nefsin rahatlatan şeyleri ister; nefsine acı veren, zarar veren şeylerden tiksirir. Dünya hayatında mutluluk umar, mutsuzluktan ve kötü akıbetlerden korkar. Her insanın dışı vuran yaşama özellikleri, davranış biçimleri çağdan çağa, kuşaktan kuşağa göre değişse de bu fitrî özellik değişmez.

Yüce Allah bir ayette şöyle buyurmuştur: *"Sen yüzünü Allah'ı birleyici olarak doğruca dine çevir: Allah'ın yaratma kanununa ki insanları ona göre yaratmıştır. Allah'ın yaratması değiştirilemez. İşte dosdoğru din odur. Fakat insanların çoğu bilmezler."* (Rûm, 30) Buna göre, insan topluluklarına egemen olan ilâhî tek tanrı din, insan fitratının yö-

neldiği, varoluşsal ihtiyaçlarından olduğunu algıladığı için insan yaratılışının eğilim gösterdiği, öz doğasını mutlu edecek inanç ve amelleri ona ilham eden, diğer bir ifadeyle hayatta mutlu olması için gerekli olan bilgilere, ahlâk kurallarına ve amellere yöneltten dindir.

Bu, değişmeyen, başkalaşmayan bir gerçektir. Çünkü varoluşsal fitrata dayanmaktadır. Fitratı değiştirmenin, onu başka bir şekle sokmanın imkânı yoktur. Dolayısıyla bu sistem durumlara, zamana göre değişmez. Meselâ, bir durumda insanları mutluluğa yöneltirken bir başka durumda yöneltmemesi, bir zamanda mutluluğu öngörürken bir başka zamanda öngörmemesi söz konusu değildir. Fitratın cüzleleri de birbirleriyle çelişmezler.

Sözgelimi tek tanrı hanîf dininin bazı hükümleri ile diğer bazı hükümleri arasında çelişme, zıtlasma olmaz. Ya da bir kısmının diğer bir kısmını geçersiz kılmasına neden olacak başka bir gelişme meydana gelmez. Çünkü tümünün besin kaynağı tevhitir. Tevhitse, fitrat dininin hükümleri arasında en güzel dengeyi sağlar; tıpkı insan bedeninde yer alan bazı güçlerin diğer bazılarıyla uzlaşması ve bazısının diğer bazısına baskın çıkması durumunda varoluş sisteminde öngörülen yönetici bir gücün devreye girmesi ve her bir gücü insan yaşamında olması gereken etkinlik ve ağırlık sınırlarına doğru çekmek suretiyle denge işlevini görmesi gibi.

Bu yasalar, kişilere göre de değişmez. Egemen fitrî yol göstericilikle hidayete erenlerin hareket tarzları değişmez. Sonuncusunun çağrısı ile ilkinin çağrısı arasında fark olmaz. Ama davetlerinin genel veya ayrıntılı olması açısından farklılık göstermesi kaçınılmazdır. Burada belirleyici olan, insanların yaşadıkları dönemlerin olgunluk ve ilerleme bazında kat ettikleri mesafedir. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"Allah katında din, İslâm'dır."* (Âl-i İmrân, 19) *"O size, dinden Nuh'a tavsiye ettiğini, sana vahyettiğimizi, İbrahim'e, Musa'ya ve İsa'ya tavsiye ettiğimizi şeriat yaptı. Şöyle ki: Dini doğru tutun ve onda ayrılığa düşmeyin."* (Şûrâ, 13)

Aynı şekilde din, maksatlar ve gayeler açısından da değişmez. Çünkü asıl amaç, değişik dinsel bilgilerin, üstün ahlâk ilkelerinin ve şer'î hükümlerin dayandığı tevhitir. Yüce Allah bu hususta şöyle bu-

yurmuştur: "İşte bu sizin ümmetiniz, bir tek ümmettir. Rabbiniz de benim. Yalnız bana kulluk edin." (Enbiyâ, 92) "Senden önce hiçbir peygamber göndermedik ki ona: 'Benden başka tanrı yoktur, bana kulluk edin.' diye vahyetmiş olmayalım." (Enbiyâ, 25)

Buraya kadar yaptığımız açıklamalardan, "Onları doğru yola ilettik." ifadesinin anlamı açıklığa kavuşuyor. Burada "sırat=yol" sözcüğü nekre olarak kullanılmış, insanların zihninde belirecek şekilde tanımlanmamıştır. Oysa, "Bizi dosdoğru yola ilet, nimet verdiklerinin yoluna." (Fâtîha, 7) ayetinde belirli olarak kullanılmıştır. Tefsirini sunduğumuz bu ayetteki belirsiz kullanımın amacı, zihinlerin dikkatini, bu yolun doğruluk niteliğine sahip olduğuna yöneltmektir. Bir şeyin doğru olması, nitelikleri ve özellikleri itibariyle aynı tarzda olması demektir. O hâlde, onların iletildikleri yol, hiçbir açıdan ve hiçbir durumla ilintili olarak farklılık göstermeyen tek bir yoldur. Çünkü bu yol, fıtrata dayalıdır. Bir tür yaratılış sistemi olan insan fıtratı özü itibariyle insanın varoluşsal amaçlarına yönelme bazında değişmez.

O hâlde dosdoğru yola iletilen bu peygamberler ilâhî güvence altındadırlar. Yolun tehlikeleri ve sürçmeleri karşısında korunmaktadırlar. Çünkü izledikleri yol, gittikleri istikamet bazen amaca ulaştırma, bazen de amaçtan uzaklaştırma; bazen hakka yöneltme, bazen de batıla götürme; bazen mutlu etme, bazen de mutsuz etme şeklinde farklı özellikler arz etmez. Bilâkis bu yolun parçaları arasında bütünlük ve durumları arasında eşitlik vardır. Hepsi de hakka dayanırlar, hakka iletirler. Kişiyi hayrette bırakmazlar. Zulmün, mutsuzluğun ve günahın kucağına atmazlar. Yüce Allah şöyle buyurmuştur: "İnananlar ve imanlarını bir haksızlıkla bulamayanlar, işte güven sadece onlarındır ve doğru yolu bulanlar da onlardır." (En'âm, 82)

88) İşte bu, Allah'ın hidayetidir, kullarından dilediğini onunla hidayete erdirir. Eğer onlar da Allah'a ortak koşsalardı, yapmakta oldukları amelleri elbette boşa giderdi.

Yüce Allah burada, adını zikrettiği peygamberlerini doğru yola iletmesine esas kıldığı hidayetinin niteliğinin bunun özel hidayeti olduğunu gösterdiğine işaret ediyor; bu özel hidayetle kullarından dilediklerini hidayete erdirir.

O hâlde, bir yol göstericilik, Allah'tan olduğu zaman gerçek yol göstericilik olabilir. Bir yol göstericilik de, kendisini izleyen insanları, hidayete erenlerin yani Allah tarafından saygın birer konuma getirilen peygamberlerin üzerinde birleştikleri dosdoğru yola ilettiğinde, aynı şekilde bu yolun cüzleri arasında tek bir kelimeye yani tevhide çağrı, hak mesajı egemen kılmak ve kulluk ve takva nitelikleriyle nitelenmek açısından bütünlük arz etmesi durumunda Allah'ın yol göstericiliği niteliğini hak eder.

Allah'ın elçilerini birbirinden ayırmayı, bazısına inanıp bazısına da inanmamayı öngören yollara veya Allah'ın hüküm ve şeriatlarını birbirinden ayırmayı, bazısını uygulayıp bazısını uygulamamayı öngören yola veya insanların sosyal yaşamları bazında mutluluklarını garanti etmeyen ya da insanı hiçbir mutluluk kazandırma ihtimali bulunmayan hedeflere yönelten yollara gelince, bunlar Allah'ın hiçbir şekilde hoşnut olmadığı yollardır. Bu yolları izleyenler fıtratın ana caddesinden sapmışlardır. Sapıklığın uçurumlarına, heva ve heveslerin kaygan zeminlerine yuvarlanmışlardır. Bu yollara yönelmeye, Allah'ın yol göstericiliği ile hidayete erişmek denilemez.

Bakınız ulu Allah ne söylüyor: "Allah'ı ve elçilerini inkâr edenler, Allah ile elçileri arasında ayırım yapmak isteyip, 'Bir kısmına inanırız, bir kısmını inkâr ederiz.' diyenler ve bu ikisinin (iman ile küfrün) arasında bir yol tutmak isteyenler, işte onlar gerçekten kâfir olanlardır." (Nisâ, 150-151) "Yoksa siz kitabın bir kısmına inanıp bir kısmını inkâr mı ediyorsunuz? İçinizden bunları yapanların kazancı, dünya hayatında ancak horluktan ibaret, kıyamet günüyse onlar daha çetin bir azaba atılırlar." (Bakara, 85) "Allah'tan bir yol gösterici olmadan, yalnız kendi keyfine uyandan daha sapık kim olabilir? Muhakkak ki Allah, zalim kavmi doğru yola iletmez." (Kasas, 50)

Burada demek isteniyor ki, bir yolda heva ve hevesin peşinden gidiliyorsa, bu sapıklıktır, bunun insanı mutluluğa götürmesi mümkün değildir. Buna Allah'ın hidayeti denmez. Çünkü bu yolda zulüm esastır. Allah hiçbir zaman zulmün mutluluk için bir araç ve vesile olmasına izin vermemiştir ve vermeyecektir de. Ayrıca mutluluk da zulüm aracılığıyla ulaşılabilecek bir şey değildir.

Kısacası, Allah'ın yol göstericiliğinin bir özelliği, sapıklığı kapsamamasıdır. Allah'ın hidayetine iletilmekle sapıklık bir arada olmaz. Allah'ın hidayeti, salt bir yol göstericiliktir ve hemen arkasından salt mutluluk gelir. Bu da kesintisiz, tükenmez bir bağıştır. Ama biz insanlar arasında geçerli olan bağışların türünden değil. Çünkü insanlar arasında geçerli olan bağışta, bahşedenin bahşettiği şeyle ilintili egemenliği sona erir ve bu egemenlik bağışı alan insana intikal eder. Dolayısıyla bağışlara karşılık, ister şükredilsin, ister nankörlük edilsin, bağış alan ona sahip olur.

Allah'ın bu bağışı, tevhid ve kulluk çizgisi üzerinde devam eder. Bu hususta hiç kimsenin Allah'ı bir şeye zorlaması söz konusu değildir. Kimse salt kulluk dışında bu bağıştan yana kendini güvende hissetme hakkına sahip değildir. Bu nedenle ayetin sonunda şu ifadeye yer verilmiştir: *"Eğer onlar da Allah'a ortak koşsalar, yapmakta oldukları amelleri elbette boşa giderdi."* Burada özellikle şirkten söz edilmesinin nedeni, konunun akışının tevhid ilkesi esasına göre devam etmesidir.

89) İşte onlar, kendilerine kitap, hüküm (yargı yetkisi) ve peygamberlik verdiğimiz kimselerdir.

Burada uzaklığı bildiren (ulâike) işaret zamirinin kullanılmış olması, işaret edilen kimselerin önemine ve yüksek makamlarına dikkat çekmek içindir. Kendilerine kitap ve diğer hususların verilmesiyle kastedilen anlam, teker teker her birine kitap ve diğer hususların verilmesi değildir; bilâkis maksat genel olarak ortak nitelikleri bazında kendilerine kitap ve diğer hususların verilmiş olmasıdır. Çünkü aralarında sözü edilen şeylerin bir kısmının verilmediği kimseler de vardır. *"Onları topladık ve onları dosdoğru yola ilettik."* ayetini tesir ederken bu hususa değindik. Sözelimi kitap, bunlar arasında sadece Nuh'a, İbrahim'e, Musa'ya ve İsa'ya (hepsine selâm olsun) verilmiştir.

Kur'ân'da kitap bir şekilde peygamberlere izafe edildiği zaman şeriatları içeren suhurları ifade eder. Bununla da insanlar arasındaki ihtilâfların çözümü hedeflenir. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"İnsanlar tek bir ümmetti. Sonra Allah müjdeciler ve uyarıcılar olarak peygamberler gönderdi ve beraberlerinde, insanların anlaşmazlığa*

düşükleri şeyler konusunda, aralarında hüküm vermek üzere hak kitaplar indirdi." (Bakara, 213) *"Gerçekten Tevrat'ı biz indirdik, onda yol gösterme ve nur vardır... peygamberler... onunla hüküm verirlerdi... Sana da kendinden önceki kitapları doğrulayıcı ve onlara egemen olarak bu kitabı gerçek üzere indirdik."* (Mâide, 44-48) Bunun gibi daha birçok ayet örnek gösterilebilir.

Hüküm, önermenin cüzleri arasında yargı nitelikli ilişki kurmaktır. "Falan kişi âlimdir." dememiz gibi. Şayet bu durum sosyal olgular ve insanlar arasında rastlanagelen pratik meselelerle ilgiliyse, ilişki türü hüküm olarak nitelendirilir. Tıpkı önermenin kendisinin de hüküm olarak nitelendirildiği gibi. "İnsanın şöyle yapması gerekir, ona şunu yapması yasaktır, şunu yapabilir, şunu yapmasını istiyorum veya istemiyorum." demek gibi. Gerekliklik, yasaklama, serbest bırakma, olumlu karşılama ve olumsuz görme hüküm olarak nitelendirilir. Tıpkı bunları kapsayan önermelerin hüküm olarak nitelendirilmeleri gibi. Toplumda yaşayan insanların başka ilişkilerden kaynaklanan başka hükümleri de vardır. Mülk, başkanlık, naiplik, kefillik, velilik gibi.

Şayet hükümle mastar anlamı kastediliyorsa, bu durumda hükmün meydana getirilmesi ve konulması kastedilir. Bu da ya hükme bağlama ve kanunlaştırma şeklinde olur; hukukçuların insanların uygulamaları, hayatlarını ona göre düzenlemeleri, sosyal düzenlerini bunun temeline göre korumaları için birtakım kanunlar koymaları gibi. Ya da belirleme ve görüş şeklinde gerçekleşir. Yargıçların ve hâkimlerin mahkemelerde ve davalarda malın falana ait olduğunu, falanın haklı olduğunu belirlemeleri ya da fetva ehli olanların fetva verirken çeşitli görüşler belirtmeleri gibi. Bu ifadeyle kimi durumlarda da bir hükmün uygulanışı kastedilebilir. Valinin ve kralın valilik ve krallık bölgelerinde istediklerini insanlara uygulatmaları gibi.

Kitapla birlikte zikredilmiş olmasını da göz önünde bulundurarak ayette geçen "hüküm"le, yargı anlamının kastedildiğini düşünüyoruz. Dolayısıyla kitap ve hükmün verilmiş olmasından maksat, dinsel yasaların ve bu yasalar uyarınca insanlar arasında yargıda bulunma yetkisinin verilmesidir. Bunu birçok ayetten de çıkarsamak

mümkündür:

İnsanların anlaşmazlığa düştükleri şeyler konusunda, aralarında hüküm vermek üzere hak kitaplar indirdi." (Bakara, 213) *"Gerçekten Tevrat'ı biz indirdik, onda yol gösterme ve nur vardır. Allah'a teslim olmuş peygamberler onunla... hüküm verirlerdi."* (Mâide, 44) *"Allah'ın sana gösterdiği gibi insanlar arasında hüküm veresin diye."* (Nisâ, 105) *"Ve Davud'u ve Süleyman'ı da an. Onlar, bir ekin hakkında hükmediyorlardı."* (Enbiyâ, 78) *"Ey Davud, biz seni yeryüzünde hükümdar yaptık. İnsanlar arasında adaletle hükmet; keyfine uyma, sonra seni Allah'ın yolundan saptırır."* (Sâd, 26)

Bunun gibi daha birçok ayet örnek gösterilebilir. Gerçi İbrahim Peygamber'le ilgili olan, *"Rabbim bana hüküm ver ve beni salihlere kat."* (Şuarâ, 83) ayetini, kavramın genel anlamını esas alacak şekilde yorumlamanın bir sakıncası yoktur.

Peygamberliğe gelince; daha önce, *"İnsanlar tek bir ümmetti. Sonra Allah peygamberleri... gönderdi."* (Bakara, 213) ayetini incelerken, bundan maksadın, özel ilâhî bir inayetle gaybî haberleri almak olduğunu söylemiştik. Bunlar duyu organlarının ve algılama yeteneklerinin ötesine ait haberlerdir. Allah'ın birliği, melekler ve ahiret günü gibi.

Yüce Allah'ın peygamberler silsilesine bahşettiği bu üç niteliğin, yani kitap, hüküm ve peygamberliğin Allah'ın hidayetinin tasvir edildiği bir akışın kapsamında zikredilmesi, bunların Allah'ın yol göstermesinin etkileri, sonuçları olduğunu, Allah'a ve ayetlerine ilişkin bilginin onun aracılığıyla tamamlandığını gösterir.

Dolayısıyla bu akış içinde âdeta şöyle söylenmiştir: Bütün peygamberleri üzerinde birleştirdiğimiz ve bütün âlemlerden üstün olmalarını sağladığımız bu yol göstericilik, onları dosdoğru yola iletir, Allah'ın yasalarını içeren kitabı onlara öğretir, onları destekler, insanlar arasında hüküm vermekle yetkili kılar ve onlara gaybe ilişkin haberler verir.

KUR'ÂN'DA KİTAP KAVRAMININ ANLAMI

Bugün zihnimizde canlanan şekliyle kitap; bazı bilgilerin kalem, matbaa veya başka bir araçla¹ bir sayfaya veya birkaç sayfaya yazılması sonucu ortaya çıkan şeydir. Fakat isimlerin kullanımında aslolan, bu isimlendirmenin ilintili olduğu amaçlar olduğu için, isimlendirmenin yapıldığı ilk zamanda bilinmeyen şeyleri de kapsayacak şekilde zamanla isimin daha geniş bir alanda kullanılması normal karşılanmıştır. Kitaptan maksat, birtakım bilgilerin gerektiğinde baş vurulmak üzere kayda geçirilmesidir. Bu anlam, elin kalemle kağıt üzerine yazı yazması olgusunu kaçınılmaz kılmaz. Dolayısıyla bir insan bir yazıyı hafızasında unutmadan tutabiliyorsa bu da kitaptır. Bunu ezberinden dikte edebiliyorsa kitaptır. Bildiğimiz kalemle yazılan sayfalardan ve ya levhalardan ibaret olması şart değildir.

İşte bu anlamsal genişlik esas alınarak Kur'ân'da kitap kelimesi peygamberlere ilka edilen vahiy anlamında kullanılmıştır, özellikle bir karar ve yasa içerenler için bunu söylüyoruz. Yine bu anlamsal genişlik esas alınarak olayları ve olguları bir şekilde Allah katında kaydeden şey anlamında da kullanılmıştır. Yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"Sana mübarek kitabı indirdik."* (Sâd, 29) *"Ne yerde, ne de kendi canlarınızda meydana gelen hiçbir musibet yoktur ki biz onu yaratmadan önce, bir kitapta olmasın."* (Hadîd, 22) *"Her insanın yaptıklarını boynuna bağladık, kıyamet günü onun için, açılmış olarak bulacağı bir kitap çıkarırız: Kitabını oku."* (İsrâ, 13-14)

Yüce Allah'ın, kelâmında kitabı kendine izafe ederek zikrettiği kitap kavramı, bu üç kısım dışında bir anlam taşımaz. Ancak Tevrat'la ilgili şu ifadeleri bunun dışında tutuyoruz: *"Öğütte ve her şeyin açıklamasına dair ne varsa hepsini Musa için levhalara yazdık."* (A'râf, 145) *"Levhaları yere attı ve kardeşinin başını tuttu."* (A'râf, 150) *"Öfkesi dinince Musa, levhaları aldı. Onlardaki yazıda Rablerinden korkanlar için yol gösterme ve rahmet vardı."* (A'râf, 154)²

¹ - Kitap kelimesinin elin kalemle yazdığı şeyler dışındaki olguları da kapsayacak şekilde kullanılması, zamanla kazanılan bir anlam genişlemesi olsa gerektir.

² - Bu ayetlerde kitap kelimesinin yazılmış anlamında kullanıldığı anlaşılmaktadır.

Birinci kısım: Peygamberlere (hepsine selâm olsun) indirilen kitap. Az önce de işaret ettiğimiz gibi, bu kitap dinsel yasalar içermektedir. Yüce Allah bu bağlamda Nuh'un (a.s) kitabından: *"Onlarla beraber hak kitaplar indirdi."* (Bakara, 213) İbrahim Peygamber'le (a.s) Musa Peygamber'in (a.s) kitabından: *"İbrahim'in ve Musa'nın sahifelerinde."* (A'lâ, 19) İsa'nın (a.s) kitabı olan İncil'den: *"Ona içinde yol gösterme ve nur bulunan İncil'i verdik."* (Mâide, 46) ve Hz. Muhammed'in (s.a.a) kitabından: *"Şunlar kitabın ve apaçık Kur'ân'ın ayetleridir."* (Hicr, 1) söz eder. Devamla buyurur ki: *"Allah tarafından gönderilen ve tertemiz sahifeler okuyan bir elçi. O sahifelerde doğru, değerli kitaplar vardır."* (Beyyine, 2-3) *"(Bu ayetler) değerli ve iyi elçilerin ellerinde, tertemiz, yüce ve değerli sahifeler içindedir."* (Abase, 13-16) *"Onu Ruh'ul-Emin indirdi. Senin kalbine; uyarıcılardan olman için apaçık Arapça bir dille."* (Şuarâ, 193-195)

İkinci kısım: Kulların iyiliklerden veya kötülüklerden oluşan amellerini kaydeden kitaplar. Bu tür kitaplar da her insanın kendisine özgüdür. Buna şu ayetlerde işaret edilmiştir: *"Her insanın yaptıklarını boynuna bağladık, kıyamet günü onun için, açılmış olarak bulacağı bir kitap çıkarırız."* (İsrâ, 13) *"Her bir nefsin, hayır olarak yaptıklarını ve kötülük olarak yaptıklarını hazır bulduğu... o günü hatırlayın."* (Âl-i İmrân, 30) Bunun gibi daha birçok ayet örnek gösterilebilir. Biri de her ümmetin amellerini kaydeder. Bu anlamı şu ayetten çıkarabiliriz: *"O gün her ümmeti diz çökmüş olarak görürsün. Her ümmet, kendi kitabına çağırılır."* (Câsiye, 28) Bütün insanlara ait olanı da vardır. Şu ayetten bunu anlamak mümkündür: *"İşte kitabımız, aleyhinize gerçeği söylüyor. Çünkü biz, yaptıklarınızı yazıyorduk."* (Câsiye, 29) Elbette bu, ayetteki hitabın bütün insanlara yönelik olması esasına bağlıdır.

Kitapla ilgili bu kısmı iki başlık altında incelemek de mümkündür. Bunda belirleyici olan da insanların iyiler ve kötüler diye iki gruba ayrılmalarıdır. Dolayısıyla her grubun kitabı diğerinden ayrı olur. Nitekim şu ayette buna işaret edilmiştir: *"Hayır, doğrusu sapanların yazısı siccindedir. Siccinin ne olduğunu sen nereden bileceksin? Yazılmış bir kitaptır... Hayır, iyilerin yazısı illiyyindedir. İlliyyinin ne olduğunu sen nereden bileceksin? Yazılmış bir kitaptır. Yaklaştırılmış*

olanlar ona tanık olurlar." (Mutaffifin, 7-21)

Üçüncü kısım: Varlık düzeninin ayrıntılarını ve varlık bütününde meydana gelen olayları kaydeden kitaplar. Bu kitaplardan biri değişime karşı koruma altındadır. İçinde her şey yazılıdır. Şu ayetlerde bu değişmez kitaba işaret edilmektedir: *"Ne yerde, ne de gökte zerre ağırlığınca bir şey, Rabbinden kaçmaz. Ne bundan küçük, ne de büyük hiçbir şey yoktur ki, hepsi apaçık bir kitapta olmasın."* (Yûnus, 61) *"Biz her şeyi apaçık bir kitaba ayrıntılı olarak kaydetmişizdir."* (Yâsîn, 12) *"Yanımızda zapteden bir kitap vardır."* (Kaf, 4) *"Her sürenin (yazıldığı) bir kitap vardır."* (Ra'd, 38) [Bu ayet, genel ifadesiyle kolumuzun anlamı içerisindedir. Çünkü] bir ecel ve süre de vardır ki, belirlenmiştir ve kesinlikle değişmez. *"Allah'ın izni olmaksızın hiçbir klmse ölmez. Ölüm belli bir süreye göre yazılmıştır."* (Âl-i İmrân, 145)

Bu tür kitapların, bütün olayları ve varlıkları kaydeden genel bir kitap ve her varlığın kendine özgü, onun varlık içindeki durumunu kaydeden özel bir kitap olmak üzere ikiye ayrıldığını söyleyebiliriz. Örnek olarak verdiğimiz son iki ayette ve bunlara benzer ayetlerde buna ilişkin işaretler algılamak mümkündür.

Üçüncü kısım kitaplardan biri de değişime açıktır, içeriğinin bir kısmı silinebilir, bir kısmı yerinde bırakılabilir. Şu ayette buna işaret edildiğini görüyoruz: *"Allah dilediğini siler, dilediğini bırakır. Ana kitap O'nun katındadır."* (Ra'd, 39) Bu kitap kısımlarının her biriyle ilgili detaylı açıklamaları uygun bir yerde sunacağız. Yardım sadece Allah'tan istenir.

KUR'ÂN'DA HÜKÜM KAVRAMININ ANLAMI

Hüküm sözcüğünün temel anlamı, kullanıldığı yerler baz alınarak incelendiğinde, önleme, yasaklama şeklinde tezahür ettiği görülür. Mevlî hüküm (yönetmelik egemenlik) bu anlam itibarıyla hüküm olarak nitelendirilmiştir. Çünkü emreden kişi (yönetici), emir verdiği kimse-lerin (yönetilenlerin) irade ve amel bazında serbest olmalarını, canlarının istediği gibi hareket etmelerini önler. Aynı şekilde yargı anlamında hü-küm de, çekişmeye konu olan şeyin tartışma ve kavga yü-

zünden sarsılmasını ya da saldırı ve zulüm yüzünden bozulmasını önler. Yine onaylama anlamında hüküm de önermeye kuşku olgusunun sirayet etmesini önler. "İhkam" ve "istihkam" gibi türevleri de bir şeyin cüzlerini bozucu ya da içine girip istilâ edici şeylere karşı engelleyici, caydırıcı özellikte olmasını ifade ederler. İhkam sözcüğü, bir açıdan da bir şeyin bölüm bölüm ayrılması demek olan ayrıntılandırmanın, tafsilin de karşıtıdır. Çünkü ayrıntılandırma ve tafsilatlandırma ile o şeyin cüzlerinin bütünlüğü ve birliği bozulur. Yüce Allah bir ayette şöyle buyurmuştur: *"Bu, hikmet sahibi ve her şeyden haberdar olan Allah tarafından ayetleri muhkem kılınmış ve sonra da birer birer (bölüm bölüm) açıklanmış bir kitaptır."* (Hûd, 1) Müteşabih kavramının karşıtı olarak kullanılan muhkem kavramının özünde de bu anlam yatar.

Ragıp İsfahanî el-Müfredat adlı eserinde şöyle der: "Hüküm sözcüğünün asıl anlamı önlemedir; ama yapıcı, ıslâh edici anlamda önleme. Bu yüzden dizgine, 'hakemet'ud-dabbe' denilmiştir. 'Hakemtuhu ve hakemt'ud-dabbete bi'l-hakemeti: Hayvanı önledim, dizginle durdurdum.' 'Ahkemtuhu' yani 'Onun için bir dizgin yaptım.' Araplar bu anlamda 'Hakemt'us-sefinete ve ahkemtuhu: Gemiyi iplerle iskeleye bağladım.' derler. Şair der ki: Ey Hanifeoğulları, beyinsiz, ahmak bireylerinizi dizginleyin." (el-Mufredat'tan alınan alıntı burada sona erdi.)

Hüküm kelimesi yüce Allah'a izafe edildiğinde varoluşsal bir meseleyle ilintiliyse varoluşsal yargı anlamını ifade eder. Bu da gerçek, objektif ve bütün aşamalarıyla reel varlık demek olan var etmedir. Yüce Allah bir ayette şöyle buyurmuştur: *"Hüküm veren Allah'tır. O'nun hükmünün ardına düşüp onu iptal edecek kimse yoktur."* (Ra'd, 41) *"Bir şeye hükmetti mi, ona sadece ol der, o da hemen oluverir."* (Bakara, 117) Bir açıdan şu ayeti de aynı kategoride inceleyebiliriz: *"Büyüklük taslayanlar da dediler ki: Hepimiz de onun içindeyiz. Allah kul-lar arasında böyle hüküm verdi."* (Mü'min, 48)

Eğer yasama meselesiyle ilintiliyse, kanun koyma ve mevlevî (yönetmel) hüküm anlamını ifade eder. Yüce Allah bu hususla ilgili olarak şöyle buyurmuştur: *"İçinde Allah'ın hükmü bulunan Tevrat yanla-*

rında dururken..." (Mâide, 43) **"Allah'tan daha güzel hüküm veren kim olabilir?"** (Mâide, 50)

Peygamberlere izafe edilerek kullanıldığı zaman yargı anlamını ifade eder. Bu, yüce Allah'ın onlara bahşettiği ilâhî bir makamdır. Bu tarz bir kullanıma şu ayetleri örnek gösterebiliriz: *"Onların aralarında Allah'ın indirdiğiyle hükmet ve sana gelen gerçekten ayrılıp onların keyiflerine uyma."* (Mâide, 48) *"İşte onlar, kendilerine kitap, hüküm (yargı yetkisi)... verdiğimiz kimselerdir."* (En'âm, 89)

Bazı ayetlerde peygamberlere kanun koyma anlamında hüküm yetkisinin verildiği yönünde bir işaret veya delâlet vardır. Örneğin İbrahim Peygamber'in (a.s) duasını içeren ayette şu ifadelerle yer verilmiştir: *"Rabbim bana hüküm ver, beni salihlere kat."* (Şuarâ, 83)

Peygamberlerin dışındaki insanlara gelince, onlara yargılama anlamında hüküm izafe edilmiştir: *"İncil sahipleri, Allah'ın onda indirdiği ile hükmetsinler."* (Mâide, 47) Yine kanun koyma anlamında hüküm izafe edilmiştir; ancak yüce Allah böyle bir şeye kalkışmalarından dolayı insanları yermiştir: *"Allah'ın yarattığı ekinlerden ve hayvanlardan Allah'a pay ayırıp, zanlarınca, 'Bu Allah'a, bu da ortaklarımıza.' dediler... Ne kötü hüküm veriyorlar!"* (En'âm, 136) *"Senin sözün elbette haktır ve sen hâkimlerin hâkimisin."* (Hûd, 45) Bu ayet, içinde yer aldığı konunun akışı itibarıyla sözü yerine getirme ve hükmü uygulama anlamına gelen hükmü kapsar niteliktedir.

* * *

Eğer onlar, bunları inkâr ederse, biz, bunları inkâr etmeyecek bir topluluğu, bunlara vekil bırakmışızdır.

"Bunları inkâr ederse..." ve "bunlara vekil bırakmışızdır." ifadelerindeki zamir "huda=yol gösterme" kelimesine dönüktür. "Huda" kelimesine dönük zamir hem müzekker olabilir, hem de bu kelimenin "hidayet" anlamına geldiğinden dolayı müennes olabilir. Ya da zamirler kitaba, hükme ve peygamberliğe dönüktür. Ki bunlar da ilâhî yol göstermenin sonuçlarıdır. Zaten önceki ihtimal tutarsızlık içermiyor değildir. "Onlar..." ifadesiyle işaret edilenler, Hz. Peygamber'in (s.a.a) soydaşlarından davetini inkâr edenlerdir. Ayetin akışıyla Mekkeli kâ-

firlerin kastedildiği kesindir. Yüce Allah onlarla ilgili olarak şöyle buyurmuştur: *"Hiç kuşkusuz şu kâfirleri uyarsan da, uyarmasan da, onlar için birdir; onlar inanmazlar."* (Bakara, 6)

İlk ihtimali esas aldığımızda şöyle bir anlam elde etmiş oluruz: Eğer senin soydaşlarının müşrikleri bizim hidayetimizi, yani yolumuzu inkâr ederlerse, bilsinler ki, biz, onları inkâr etmeyecek kullarımızı onlara vekil bırakmışızdır.

Küfür ve iman, Allah ve ayetlerine izafe edilebilindiği gibi hidayetle de, özellikle yol anlamı esas alındığında, ilintili olurlar: *"Biz hi-dayeti duyduğumuzda, ona iman ettik."* (Cinn, 13) *"Kim benim hidayetime uyarsa, onlar için korku yoktur ve onlar üzülmeyeceklerdir."* (Bakara, 38)

İkinci ihtimal baz alınır, kastedilen anlam şu şekilde belirginleşir: Eğer Mekke müşrikleri -ilâhî yolu ve dinsel daveti kapsayan- kitabı, hükmü ve peygamberliği inkâr ederlerse, bilsinler ki, biz, onları inkâr etmeyecek bir topluluğu onlara vekil bırakmışız.

Bu topluluğun kimler olduğu hususuna gelince, lafzın ["kavmen" lafzının] nekre ve belirsiz bırakılması, onların önemli kişiler olduklarını, büyüklüklerini gösterir. Bununla beraber tefsir bilginleri onların kimlikleri hakkında farklı görüşler ileri sürmüşlerdir.

Kimine göre; onlardan kastedilen, önceki ayetlerde zikredilen on sekiz peygamberdir. Ya da isimleri ve *"babalarından, çocuklarından ve kardeşlerinden"* ifadesiyle nitelikleri vurgulanan bütün peygamberlerdir. Ne var ki, lafzın zahiri böyle bir anlamla örtüşmüyor. Çünkü, *"leysû biha bi-kâfirîn=bunları inkâr etmeyecek"* ifadesinin zahiri, şimdiki durumun olumsuzlanmasını veya olumsuzluğun sürekliliğini ifade eder. Oysa ayette sözü edilen peygamberler hitabın gerçekleştiği zamanda mevcut değildiler. Eğer maksat bu olsaydı, *"lem yekûnû biha bi-kâfirîn=bunları inkâr etmemiş olan"* şeklinde bir ifadenin kullanılmış olması gerekirdi. Bu durumda onlardan biri ve en üstünleri olan Resulullah (s.a.a) kapsama alınmamış olacaktı. Çünkü yüce Allah, bundan sonra ondan söz ediyor ve şöyle buyuruyor: *"İşte onlar, Allah'ın hidayet ettiği kimselerdir. Onların yoluna uy."*

Kimine göre; onlardan maksat meleklerdir. Ancak -bazı bilginlerin de

söylediği gibi- kavim sözcüğü herhangi bir kayıt olmaksızın mutlak olarak kullanıldığı zaman melekler anlamını ifade etmez ve zihinlerde böyle bir tasavvur belirmez. Ayrıca, ayetin akışı itibarıyla Peygamberimiz (s.a.a) bir şekilde teselli edilmek isteniyor. Bu durumda kavminin inkârı hususunda, Hz. Peygamber'i (s.a.a) meleklerin iman etmesiyle teselli etmenin anlamı yoktur.

Kimine göre; onlardan maksat, ayetlerin indiği sırada Mekke'de Hz. Peygamber'e (s.a.a) iman eden müminler veya genel olarak muhacirlerdir. Ama bu değerlendirme de yanlıştır. Çünkü sayılan bu gruplardan bazı kimselerin iman ettikten sonra dinden döndükleri bilinmektedir. Nitekim bunların içinden biri: *"Ben de yakında Allah'ın indirdiğinin bir benzerini indireceğim."* diyecek kadar küfürde ileri gitmişti. Yüce Allah bu adamın durumunu tefsirini sunduğumuz bu surede birkaç ayetten sonra açıklamıştır. Bunların içinde münafıklar da vardı. *"bunları inkâr etmeyen"* ifadesini, bu sözünü ettiğimiz grupları da kapsayacak şekilde algılamamanın imkânı yoktur.

Kimine göre; maksat ensardır veya muhacirler ve ensardır ya da Hz. Peygamber'in (s.a.a) muhacir ve ensardan oluşan bütün ashabıdır. Çünkü onlar bu davanın ayakta durmasını sağlamışlar, zorluk gününde Hz. Peygamber'e (s.a.a) yardım etmişlerdir. Ulu Allah kitabında onlardan övgüyle söz etmiştir. Bir topluluk olarak ashabın saygınlığından, yüksek konumlarından kimsenin kuşkusu yoktur; ancak onların arasında daha sonra dinlerinden dönenler olmuş, durumu henüz belirginlik kazanmayan münafıklar olmuştur. Dolayısıyla durumları bundan ibaret olan kimseler için, *"biz, bunları inkâr etmeyecek bir topluluğu, bunlara vekil bırakmışızdır."* nitelemesi yerinde olmaz. Çünkü bu ifade, bunlara vekil bırakılan kimselere hiçbir şekilde küfürün sirayet etmeyeceğini açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Dikkat edilirse, *"Biz, onlara iman edecek veya iman etmiş bulunan bir kavmi onlara vekil bırakmışızdır."* şeklinde bir ifade kullanılmamıştır.

Bazı tefsir bilginlerinin sözlerinden ise, şöyle bir sonuç çıkmaktadır: Bundan maksat, iman toplumsal olarak gerçekleşmiş olmasıdır. Dolayısıyla bazı bireylerin bu genellemeye aykırı tutum içinde olmaları genel niteliğe hâlel getirmez. Diğer bir ifadeyle: *"Bunları inkâr*

etmeyecek" sözü, topluma ilişkin bir niteliktir. Dolayısıyla, bazı bireylerin bu nitelikten çıkması, toplumun toplumsal olarak sahip olduğu genel niteliği ortadan kaldırmaz. Ensardan Hz. Peygamber'e (s.a.a) iman edenler veya ensardan ve muhacirlerden oluşan müminler veya bütün sahabeler, genel olarak iman niteliğine kalıcı olarak sahip olmuşlardır. Bazı bireyler açısından bu nitelik ortadan kalkmış olsa da genel olarak bu nitelikleri yok olmamıştır.

Eğer böyle bir yorumu esas alırsak, bu demektir ki, ayette geçen "kavim" sözcüğünden maksat Müslüman ümmettir veya gelmiş geçmiş bütün ümmetlerin müminleridir. Çünkü bu niteliği bütün kavimler içinde sadece birine özgü kılmayı gerektirecek bir kanıt yoktur. Bazılarının dinsel saygınlık ifade eden meziyetlere özel olarak sahip olmaları, örneğin muhacirlerin Allah'a iman, Allah için eziyetlere sabretme bakımından öncelikli olmaları veya ensarın muhacirleri evlerinde ağırlamaları, imanı benimsemeleri ve tevhid mesajını yüceltmeleri kendilerinin bu niteliklere daha fazla sahip olmalarından başka bir şeye delâlet etmez. Sadece onların ayette işaret edilen niteliğe sahip olduklarını, anlam olarak ortak bir konumda olmalarına rağmen başkalarının bu nitelikten yoksun olduklarını ifade etmez.

Bu değerlendirmeye bir de şöyle cevap verilebilir: Yüce Allah'ın sözlerinde, bir toplumun bütün bireylerini kapsamayan toplumsal bir nitelik söz konusu olduğunda, varsa eğer bu toplumsal niteliğe aykırı düşenler, genel değerlendirmenin dışında tutulduğuna ilişkin bir istisnaya veya istisna anlamına gelecek bir kayda yer verilir. Buna şu ayeti örnek gösterebiliriz: *"Biz insanı en güzel biçimde yarattık. Sonra onu aşağıların aşağısına çevirdik. Yalnız inanıp iyi işler yapanlar hariç."* (Tîn, 4-6)

Buna şu ayetleri de örnek gösterebiliriz: *"Muhammed Allah'ın elçisidir. Onun yanında bulunanlar, kâfirlere karşı katı, birbirlerine karşı merhametlidirler... Allah onlardan inanıp iyi işler yapanlara mağfaret ve büyük mükâfat vaat etmiştir."* (Fetih, 29) *"Şüphesiz ki münafıklar, ateşin en alt tabakasındadırlar... Ancak tövbe edenler, durumlarını düzeltenler, Allah'a sınıksız sarılanlar ve dinlerini sırf Allah için yapanlar başka..."* (Nisâ, 145-146) *"İmanlarından... sonra küfre sapan*

bir kavmi Allah nasıl hidayete erdirir?... Ancak bundan sonra, tövbe edenler ve salih olarak davrananlar başka." (Âl-İmrân, 86-89) Bu tarz kullanımların Kur'ân'da birçok örneği vardır. O hâlde, *"bunları inkâr etmeyecek"* ifadesinde, içlerinde bu niteliğe aykırı bir tutum içinde olan kimselerin bulunmasına rağmen kavmin genelinden bunlar neden istisna edilmemişlerdir?

Bazı tefsir bilginlerinin konuya ilişkin yorumu ise bunlardan çok daha ilginçtir. Bunlardan birine göre; ayette sözü edilen kavmin *"bunları inkâr etmeyecek"* şeklinde nitelendirilmiş olmalarından maksat -ki ona göre bu kavim de ensardır- bunlar henüz iman etmemiş olmakla beraber Mekke müşrikleri gibi onu inkâr etmeyeceklerdir.

Bundan önceki görüş ve yorumlara ilişkin olarak işaret ettiğimiz sâkıncaların bu görüş için de geçerli olduğunu belirttikten sonra, Medineli ensarın bu ayetlerin inişi esnasında putlara tapan müşrikler olduklarını belirtmeliyiz. Dolayısıyla o sırada küfrü onlardan olumsuzlamanın bir anlamı yoktur. Sadece daveti ret, büyülenme ve yüz çevirme anlamında küfrün olumsuzlanması söz konusu olabilir. Ancak ayette geçen küfür kelimesinin bu anlamda kullanıldığına ilişkin bir kanıt yoktur. Çünkü ayetler, Allah'a ortak koşmanın karşılığı olan ilâhî hidayeti tasvir etme amacına yöneliktirler. Nitekim: *"Eğer ortak koşarlarsa, yaptıkları boşa gidecektir."* ayeti de aynı hususla bağlantılı olarak değerlendirilmiştir. Öte yandan, ayette işaret edilen "vekil bırakma", koruma anlamını ifade eder. Dolayısıyla, "Eğer bunlar onları inkâr ederlerse, biz, onları henüz iman etmemiş ama inkâr da etmeyecek bir kavim aracılığıyla koruma altına almışız." demenin bir mantığı yoktur.

Kimine göre; bu kavimden maksat, Acemlerdir (Arap olmayanlardır). Çünkü onlar bu ayetlerin indiği sırada henüz iman etmemişlerdi. Bu değerlendirmenin şu ayete dayandırıldığını düşünüyoruz: *"Ey insanlar, Allah dilerse sizi götürür ve başkalarını getirir."* (Nisâ, 133) Hadislerde bu ayette geçen "başkaları" ifadesiyle Acemlerin kastedildiği yer almıştır. Ancak bundan önceki görüşe ilişkin olarak söylenenler bu görüş için de geçerlidir.

Kimine göre; ayette sözü edilen kavimden maksat, Hz. Muhammed (s.a.a) ümmetinin müminleri veya bütün ümmetlere mensup

müminlerdir. Bundan önceki değerlendirmelerle ilgili sakıncalar bu değerlendirme için de geçerlidir.

Ancak bu görüşü savunma amacıyla, şöyle bir yorum yapılabilir: Bunlardan maksat, bu ümmette veya bütün ümmetlerde Allah'a iman eden ve dünyada yaşadığı sürece hiçbir şekilde küfre bulaşmayan bazı kimselerdir. Dolayısıyla böyle bir durumda olan kimseler, bunları inkâr etmeyen kavim kategorisine girerler. Elbette küfre girme ihtimalleri büsbütün imkânsız değildir. Ancak tevhid çağrısına yönelik imanlarını sürdürmeleri, kesinlikle küfre ve nifaka sapmamaları, *"bunları inkâr etmeyecek"* niteliğini hak ettiklerini gösterir. Böylece Hz. Peygamber'i (s.a.a) teselli etmek, mübarek kalbini hoş tutmak amacına yönelik olan bu ayette bu açıdan verilmek istenen mesaj da tamamlanmış olur. Çünkü Hz. Peygamber kavminden müşriklerin inkârlarından, hak davasına, Allah'a ve ayetlerine iman çağrısına karşı büyüklük kompleksine kapılmalarından dolayı üzülyordu. Aynı şekilde yüce Allah'ın, saygın kullarına ve yaklaştırılmış peygamberlerine bahşetmiş olduğu yolunu ve hidayetini koruyarak yenilmez ve güçlü olduğuna delâlet etme açısından ayetin anlamı tamamlanmış olur. Ne var ki, bu yoruma karşı şöyle söylemek gereği hasıl olur: Bu değerlendirme tesadüfî bir önermeye dayanmaktadır. Şöyle ki, buna iman edenlerin imanlarının yok olmaktan korunması tesadüfe bağlıdır. Bu imanın yok olmayacağının hiçbir garantisi yoktur. Bu ise, *"vekil bıraktığınızdır."* ifadesiyle bağdaşan bir durum değildir. Çünkü vekil bırakma güvenme anlamını da içerir, koruma ve kollama anlamını garanti eder. Dolayısıyla kalıcılığının garantisi ve devamının ve bekasının koruyucusu bulunmayan bir şeyle güçlülük gösterme ve övünme bir anlam ifade etmez.

Kaldı ki, yüce Allah birçok imanı yermiştir de. Bir ayette şöyle buyurulmuştur: *"Onların çoğu ancak ortak koşarak Allah'a inanırlar."* (Yûsuf, 106) Oysa tefsirini sunduğumuz ayetlerde salt fitrî tevhid, her türlü şirk ve zulüm şaibesinden arı, berrak ve tertemiz ilâhî hidayet tasvir ediliyor. Ulu Allah bu fitrî tevhidi ve ilâhî yol göstericiliği dostu İbrahim'e, ondan önce ve sonra gelen saygın peygamberlere (selâm üzerlerine olsun) bahşetmiştir. Nitekim yüce Allah İbrahim Peygam-

ber'den naklen şöyle buyurur: *"İnananlar ve imanlarını bir haksızlıkla bulamayanlar, işte güven sadece onlarındır ve doğru yolu bulanlar da onlardır."* (En'âm, 82)

İman sıfatını taşıyan herkes, bu özelliğe sahip bir yol göstericiliğin, bir hidayetin korumasına vekil bırakılmış olarak değerlendirilemez. Allah'ın bu hidayeti zayi olmaktan, fesada uğramaktan koruma işini böyle kimselere bıraktığı ileri sürülemez. Çünkü bunlar arasında bir şekilde inanma niteliğini üzerlerinde taşıyan tağutlar, azgınlar, Firavunlar, müstekbirler, zorba zalimler, bidatçiler, günahlara dalarlar, her türlü hayâsızlık ve yoldan çıkmışlık örneklerini sergileyenler bu-lunur.

"Eğer onlar, bunları inkâr ederse, biz, bunları inkâr etmeyecek bir topluluğu, bunlara vekil bırakmışızdır." ayetinin anlamı bağlamında şunu söylemek gerekir: Bu ayetin de içinde yer aldığı ayetlerin akışı, fitrî tevhidi ve her türlü şirk şaibesinden uzak berrak ilâhî yol göstericilik misyonunu tasvir etme amacına yöneliktir. Bu bağlamda, yüce Allah'ın bu yol göstericilik misyonunu bir ve bütün olan bir peygamberler silsilesine bahşettiğinden, yüce Allah'ın bu misyon için onları ve soylarını seçtiğinden söz edilmektedir. Bunların bazısının bazısından olduğu, Allah'ın onları başkalarının arasından ayıklayıp seçtiği, onları içinde sapma bulunmayan doğru yola ilettiği, onlara kitap, hüküm ve peygamberlik verdiği anlatılmaktadır.

Sonra bu anlatıma bir ayrıntı olarak şöyle buyurulmaktadır: *"Eğer onlar, bunları inkâr ederse, biz, bunları inkâr etmeyecek bir topluluğu, bunlara vekil bırakmışızdır."* İfadenin akışı, yüce Allah'ın ilâhî yol göstericiliğe yönelik desteğini yansıtmaktadır. Hz. Peygamber'i (s.a.a) teselli etmeye, gönlünü hoş tutmaya yöneliktir. Ki üzüntüden dolayı gevşemesin, kararlılığı kırılmasın, dinsel daveti gevşetmesin. Kavminin küfrünü, müstekbirliğini ve azgınlıkları içinde yüzüşünü görüp karamsarlığa kapılmasın. Dolayısıyla ayetten bir bakıma şöyle bir anlam da anlaşılmaktadır: "Bu ilâhî yol göstericilik misyonunu ve saygıdeğer peygamberler silsilesine verdiğimiz kitap, hüküm ve peygamberlik misyonunun kapsadığı ilâhî yolu inkâr etmelerini görmüş olmaktan dolayı üzülmeye. Çünkü biz, onları inkâr etmeyecek bir kavmi

bunlara vekil bırakmışızdır. Şu hâlde ilâhî yol göstericilik misyonunun yok olması, zayi olup gitmesi söz konusu değildir. Çünkü biz onları buna vekil yaptık, bu hususta onlara güvendik. Onlar kesinlikle bunları inkâr etmeyeceklerdir."

Bunlar öyle bir kavimdir ki, onlar hakkında küfür olgusu kesinlikle tasavvur edilemez. Kalplerine asla şirk girmez. Çünkü bu işe onları vekil kılan Allah'tır. Bunun koruyuculuğunu onlara veren O'dur. Eğer şirk işlemleri normal olsaydı veya tevhid inancına aykırı hareket etme ihtimalleri bulunsaydı, bu hususta onlara güvenip dayanmak hata ve sapma sayılırdı. Allah ise sapmaz ve asla unutmaz.

O hâlde ayet -Allah doğrusunu herkesten daha iyi bilir- şuna delâlet eder: Her zamanda Allah tarafından ilâhî yol göstericilik misyonunu ve peygamberlere verilen kitap, hüküm ve peygamberlik olgularının içerdiği dosdoğru yolu korumak üzere bir kul veya kullar görevlendirilmiştir. Yüce Allah bunlar aracılığıyla dinini yok olmaktan ve yol göstericiliğini de işlevsizlikten korur. Bu kullara şirkin ve zulmün bulaşmasına imkân yoktur. Çünkü onlar Allah'ın korumasının, masum kılmasının güvencesi altındadırlar. Onlar Allah'ın masum kıldığı saygıdeğer peygamberler ve onların vasileridirler (Allah'ın selâmı üzerlerine olsun).

O hâlde ayet, özellikle masumlara yönelik bir işaret içermektedir. Öte taraftan en fazla salih müminleri de bunlara katacak şekilde anlamının kapsamını genişletebiliriz. Bunlar da takva ve yapıcılık niteliklerine sarılan, şirkten ve zulümden uzak olan ve bu sayede şeytanın velâyetinden çıkmış olan kimselerdir. Yüce Allah şöyle buyurmuştur: "*Çünkü inananlara ve Rablerine dayananlara onun bir gücü yoktur.*" (Nahl, 99) Şayet ilâhî yol göstericilik ve doğru yolun korunmasına vekil bırakılmaları ve Allah'ın bu hususta onlara dayanıp güvenmesi söz konusuysa, ancak bu şekilde olabilir.

90) İşte onlar, Allah'ın hidayet ettiği kimselerdir. Sen de onların yoluna uy. De ki: "Ben ona karşılık sizden bir ücret istemiyorum. O, sadece âlemlere bir öğüt ve hatırlatmadır."

Bir kez daha onların niteliklerinin tasvirine dönülüyor. Bu aynı zamanda ilâhî yol göstericiliğin de tanımlanması sayılır. Buna göre ilâhî

yol göstericilik karakteristik, özelliklerini yansıtmaktan ve etkisini göstermekten geri durmaz. Yani ilâhî yol göstericilik kişiyi amacına ulaştırır. Nitekim bir ayette şöyle buyurulmuştur: "*Allah, saptırdığını hidayete erdirmez.*" (Nahl, 37)

Yüce Allah, "*Sen de onların yoluna uy.*" sözüyle Hz. Peygamber'e (s.a.a) onlara değil de yol göstericiliklerine uymayı emretmiştir. Çünkü Hz. Peygamber'in şeriatı onların şeriatını yürürlükten kaldırmış, kitabı onların kitaplarının üzerinde egemen kılınmıştır. Ayrıca bu ayetlerde işaret edilen yol göstericilik bağlamında Allah ile hidayet verdiği kimse arasında bir aracı olmaz. "*Onların yoluna*" ifadesinde yol göstermenin onlara izafe edilmesine gelince, tamamen onurlandırma amacına yöneliktir. Bunun kanıtı da, "*İşte bu, Allah'ın hidayetidir...*" [Enâm, 88] ifadesidir.

Bazıları bu ayetten hareketle Hz. Peygamber'in (s.a.a) ve ümmetinin, aksine yani neshedildiğine ilişkin bir kanıt olmadığı sürece bundan önceki şeriatlarla amel etmekle yükümlü oldukları sonucuna varmışlardır. Ama, "*Onlara uy.*" denilmesi durumunda böyle bir sonucu çıkarmak mümkün olabildi. Buna karşılık, "*Sen de onların yoluna uy.*" ifadesi böyle bir anlamdan uzaktır. Bunu ayetin akışından açık bir şekilde anlamak mümkündür.

Yüce Allah, ayetlerin sonunda Peygamberi'ne yönelik bir hitapla fitrî tevhide ve ilâhî yol göstericilik misyonuna ilişkin tasvire son veriyor: "*De ki: Ben ona karşılık sizden bir ücret istemiyorum. O, sadece âlemlere bir öğüt ve hatırlatmadır.*" Âdetâ şöyle deniliyor: Senden önceki peygamberlerin izledikleri ilâhî hidayete uy. Bununla âlemleri uyar; ama buna karşılık herhangi bir ücret isteme. Bunu onların yüreklerine su serpmek, gönüllerini hoş tutmak için söyle. Bu durumda davet daha başarılı ve çıkar sağlama amacına yönelik olduğu töhmetinden daha uzak olur. Yüce Allah Hz. Nuh'un ve ondan sonra gelen peygamberlerin, kavimlerini davet ederlerken aynı ifadeyi kullandıklarını belirtmiştir.

Ragıp İsfahanî'nin de söylediği gibi, öğüt ve hatırlatma anlamına gelen "zikra" kelimesi, "zikr" kelimesinden anlam olarak daha geniş kapsamlıdır. Bu ayet, Hz. Muhammed'in (s.a.a) peygam-

berliğinin tüm insanlığı kuşatan evrensel bir niteliğe sahip olduğunu da kanıtlamaktadır.

AYETLERİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

Sa'lebî'nin Kısas'ul-Enbiyâ adlı eserinde şöyle deniyor: "İlyas Peygamber İsrailoğulları'ndan bir kadının evine geldi. Kadının el-Yesa' b. Hatub adında bir oğlu vardı. el-Yesa' bir hastalığa yakalanmıştı. Kadın İlyas'ı evine aldı ve düşmanlarından sakladı. Bunun üzerine İl-yas çocuğa dua etti, çocuk yakalandığı hastalıktan kurtuldu. el-Yesa' İlyas'a tâbi oldu, ona inandı, onu tasdik etti, ondan ayrılmaz oldu. İl-yas nereye giderse o da oraya giderdi." Müellif bu arada İlyas'ın göğsü yükseltilmesi kıssasını ve el-Yesa'nın bu sırada ona şöyle seslendiğini anlatır: "Ey İlyas bana ne emredersin? İlyas yukarıdan giysisini ona attı. Bu, onu İsrailoğulları'nın üzerine halife olarak bıraktığının göstergesiydi."

Daha sonra şunları ekliyor: "Yüce Allah lütfuyla el-Yesa'ı peygamber yaptı. Onu İsrailoğulları'na nebi ve resul olarak gönderdi. Allah ona vahiy indirdi, onu da kulu İlyas gibi destekledi. İsrailoğulları ona inandılar, ona büyük saygı gösterdiler. Her hususta onun görüşüne ve direktiflerine baş vururlardı. el-Yesa' onlardan ayrılincaya kadar aralarında Allah'ın hükmü geçerliydi." [Kısas'ul-Enbiyâ, s.229]

Bihar'ul-Envar adlı eserde, el-İhticac, et-Tevhid ve el-Uyun adlı eserlerden naklen Hasan b. Muhammed Nevfelî'nin İmam Rıza'dan (a.s) aktardığı uzun bir rivayete yer veriliyor. İmam burada Hristiyan Caselik'le tartışırken şöyle buyurmuştur: "İsa'nın yaptığını, el-Yesa' da yapmıştır. O da su üzerinde yürümüş, ölüyü diriltmiş, doğuştan kör ve alacalı olanı iyileştirmiştir. Ama ümmeti onu ilâh edinmemiştir..." [c.10, s.229, h: 1]

Tefsir'ul-Ayyâşî'de Muhammed b. Fudayl'dan, o da Sumalî'den, o da İmam Bâkır'dan (a.s), "Biz ona İshak'ı ve Yakub'u hediye ettik. Hepsini de doğru yola ilettik." ayetiyle ilgili olarak şöyle rivayet ediliyor: "Böyle yaptık ki, hidayet, onun ehlibeytinde, soyunda olsun. 'Daha önce de Nuh'u... doğru yola ilettiğimiz.' Ki hidayet onun ehlinde, soyunda olsun. Dolayısıyla yol göstericilik misyonu, İbrahim'den önce

de, onun için de peygamberlerin soyuna verilmiştir." [c.1, s.367, h: 51]

Ben derim ki: Burada daha önce işaret ettiğimiz gibi, yol gösterme misyonunun bütünlüğüne, kesintisizliğine işaret edilmiştir.

el-Kâfi'de müsned olarak, Tefsir'ul-Ayyâşî'de mürsel olarak Beşir Dehhan'dan, o da İmam Cafer Sadık'tan (a.s) şöyle rivayet eder: "Allah'a andolsun ki, yüce Allah Kur'ân'da İsa'yı kadın (Meryem) tarafından İbrahim'in soyuna katmıştır." Bunu söyledikten sonra İmam, "Ve onun soyundan Davud'u, Süleyman'ı ..." ayetini okudu, ardından sonraki ayetin de İsa'ya kadar olan bölümünü zikretti. [Tefsir'ul-Ayyâşî, c.1, s.367, h: 52]

Tefsir'ul-Ayyâşî'de Ebu Harb'den, o da Ebu'l-Esved'in şöyle dediğini rivayet eder: Haccac, Yahya b. Ma'mer'e haber göndererek dedi ki: "Duyduğuma göre, sen Hasan ve Hüseyin'in Peygamber'in soyundan olduğunu söylüyor muşsun ve bunun kanıtının da Kur'ân'da olduğunu ileri sürüyormuşsun. Ben Kur'ân'ı baştan sona kadar okudum; fakat böyle bir kanıt rastlamadım." Yahya b. Ma'mer dedi ki: "Sen En'-âm Suresi'ni okumadın mı? Orada şöyle deniyor: 'Onun soyundan Davud'u, Süleyman'ı...' Bu sıralama Yahya'ya ve İsa'ya kadar devam eder. Şimdi söyler misin bana, İsa İbrahim'in soyundan değil midir? " Haccac dedi ki: "Evet bu ayeti okudum." [c.1, s.367, h: 52]

Ben derim ki: Aynı rivayet ed-Dürr'ül-Mensûr tefsirinde Ebu Hatem'den, o da Ebu'l-Harb b. Ebu'l-Esved'den aktarılır.

Yine ed-Dürr'ül-Mensûr'da Ebu's-Şeyh, Hâkim ve Beyhakî Ab-dulmalik b.Umeyr'den şöyle rivayet eder: Yahya b. Ma'mer Haccac'ın yanına girdi. O sırada Hüseyin'den söz etti. Haccac dedi ki: "O Peygamber'in soyundan değildi." Yahya ona şöyle tepki gösterdi: "Yalan söylüyorsun." Haccac dedi ki: "O zaman Hüseyin'in Peygamber'in soyu olduğuna ilişkin bir kanıt göstermen lâzım gelir." Yahya, "Onun soyundan Davud'u, Süleyman'ı... İsa ve İlyas'ı." ayetini okudu ve şöyle dedi: "Burada yüce Allah İsa'nın annesi kanalıyla İbrahim'in soyundan geldiğini haber vermektedir." Haccac dedi ki: "Doğru söylüyorsun." [c.3, s.28]

Ben derim ki: Alusî, Ruh'ul-Maanî adlı tefsirinde "Ve İsa" ifadesiyle ilgili olarak diyor ki: "İbrahim'in soyu bağlamında İsa'nın adının

zikredilmesi gösteriyor ki, insanın soyunun kapsamına kızlarından gelen çocuklar da girer. Çünkü İsa'nın İbrahim'e intisabı ancak annesinin kanalıyla söz konusudur. Fakat buna karşı şöyle bir itirazda bulunulmuştur: 'İsa'nın annesine izafe edilerek zikredilmesini engelleyecek bir babası olmadığı için, başkalarının anne kanalıyla babalarının soyundan geldiklerini kanıtlamak için onunla mukayese edilmeleri yanlış olur. Kur'ân'ın onu anne kanalıyla İbrahim'in soyundan kabul etmesi babasının olmamasından dolayıdır.' Ama bu yaklaşımın doğru olmadığı açıktır. Kaldı ki bu konuyla ilgili birtakım ihtilâflar vardır. Ancak kız çocuğunun çocuklarının da insanın soyunun kapsamına girdiğini savunanlar bu ayeti kanıt olarak gösterirler. Bazılarının rivayet ettiğine göre, Musa Kâzım (r) da halife Reşid'in yanında bu ayeti kanıt olarak göstermiştir." [c.7, s.213]

Tefsir'ul-Kebir'de deniliyor ki: "Ebu Cafer (r) Haccac b. Yusuf'un yanında bu ayeti ve Mübahele Ayeti'ni kanıt olarak göstermiştir. Resulullah, 'Geliniz, oğullarımızı ve oğullarınızı çağıralım.' ayetinin inmesi üzerine Hasan ve Hüseyin'i (r) çağırmıştır. Bazılarının iddiasına göre, bu Hz. Peygamber'e (s.a.v) has bir durumdur. Bizim mezhebe mensup olanların bu konuyla ilgili fetvaları farklılık arz etmektedir. Benim kanaatime göre, kız çocuğunun çocukları, insanın soyunun kapsamına girer." (Tefsir'ul-Kebir'den alıntı burada son buldu.)

el-Menar tefsirinde şöyle deniyor: "Ben derim ki: Bu konuyla ilgili olarak Buhârî'de merfu olarak Ebubekre'den şöyle bir hadis rivayet edilir: 'Bu oğlum seyyittir (liderdir, büyüktür).' Hz. Peygamber bunu söylerken Hasan'ı kastetmiştir. Araplar oğul kelimesini kız çocuğunun oğulları anlamında kullanmazlar. Yine Ebu Nuaym'ın Mari-fet'us-Sahabe adlı eserinde Ömer'den merfu olarak şöyle rivayet edilir: 'Adem'in bütün çocukları babalarına nispet edilirler. Fatıma'nın çocukları hariç. Onların babası ve soyları benim.' Nitekim insanlar da bunu esas alarak Fatıma'nın (a.s) çocukları için 'Evlâd'ur-Resul', Peygamber'in oğulları, soyu ve Ehlibeyti isimlerini kullanmışlardır." (Alıntı burada son buldu.)

Ben derim ki: Meselede bir karışıklık söz konusudur. Büyük bilginlerden bazıları bu konuda meseleyi karıştırmış görünüyorlar. Konunun

lafzî olduğunu ve dilsel yöntemlerle çözüleceğini sanmışlardır. Öyle ki bazıları şairin şu sözlerini kanıt olarak ileri sürmüştür:

"Oğullarımız, oğullarımızın oğullarıdır. Kızlarımız; onların oğulları, uzak adamların oğullarıdır."

Bir diğer kanıt da şairin şu sözleridir:

"İnsanların anneleri kaplardır, emanet bırakılan. Soylar ise babalarıdır."

Hiç kuşkusuz bu yaklaşım yanlıştır. Burada akrabalık sorununun bir bölümü olarak toplumsal hukukla ilgili bir durumla karşı karşıyayız. Ümmetler ve uluslar bunun belirlenmesinde, sınırlandırmasında farklı yaklaşımlar içinde olmuşlardır. Kadın akrabalığının kapsamına girer mi? Adamın kızlarının çocukları adamın çocukları sayılır mı? Akrabalık sırf doğumla mı sınırlıdır, yoksa evlâtlıklar da insanın akrabalarının kapsamına girerler mi? Cahiliye döneminde Araplar kadına doğal akrabalıktan başka bir statü tanımazlardı. Bunun da etkisi evlilik ve geçim gibi doğal uygulamalarla sınırlıydı. Kadına mirastan pay vermeyi vb. hususları öngören kanunî bir akrabalık tanımazlardı. Kız çocuğunun çocukları ise akraba sayılmazlardı. Ama evlâtlıkların akrabalıklarını onaylardı. Evlâtlıklarını oğulları gibi çağırırlardı. Bunu yaparken dayanakları dilde böyle bir nitelemeyi haklı kılacak bir örnek olduğu için değil elbette, bunu kendilerine komşu olan ileri ülkelerden öğrenmişlerdi. Roma ve İran gibi büyük ülkelerin medenî yasalarından veya ulusal geleneklerinden almışlardı.

İslâm gelince, evlâtlıkların gerçek akraba gibi algılanmalarına ilişkin cahiliye anlayışını tamamen geçersiz saydı. Yüce Allah bu konuda şöyle buyurmuştur: "*Evlâtlıklarınızı sizin öz oğullarınız yapmadı.*" (Ahzâb, 4) İslâm gelince, kadını akraba statüsüne yükseltti. Buna bağlı olarak birtakım haklar tanıdı. Kız çocuğunun çocuklarını da insanın çocuklarının kapsamına aldı. Yüce Allah miras ayetinde şöyle buyuruyor: "*Allah size, evlâtlarınız hakkında şunu tavsiye eder: Erkeğin payı iki kızın payı kadardır.*" (Nisâ, 11) Bir diğer ayette de şöyle buyurmuştur: "*Ana-babanın ve yakınların geriye bıraktıklarından erkeklerle bir pay vardır; ana-babanın ve yakınların geriye bıraktıklarından*

kadınlara da bir pay vardır. Gerek azından gerek çoğundan (fark etmez)." (Nisâ, 7) Evlenilmesi yasak olan kadınları kapsayan ayette de şöyle bu-yuruluyor: "Size şunlar haram kılınmıştır: Anlarınız, kızlarınız... Bunların dışında kalanı... size helâl kılındı." (Nisâ, 23-24) Bu ayetlerde kız çocuğunun kızı insanın kendi kızı, evlâtları da insanın kendi evlâtları olarak isimlendirilmiştir ki, bunda en küçük bir kuşku yoktur. Ayrıca yüce Allah şöyle buyurmuştur: "Yahya, İsa ve İlyas'ı da..." Burada İsa, İbrahim'in veya Nuh'un soyunun kapsamına alınmıştır. Oysa her ikisine de ancak anne kanalıyla intisap edebilir.

Ehlibeyt İmamları (Allah'ın selâmı üzerlerine olsun) bu ayeti, evlenilmesi yasak olan kadınlarla ilgili ayeti ve Mübahele=Lânetleşme Ayeti'ni kız çocuğunun oğlunun insanın oğlu sayıldığına kanıt olarak ileri sürmüşlerdir. Kanıtlama özel bir konu etrafında [Hz. Fatıma'nın çocukları hakkında] cereyan etmişse de kanıt genel niteliklidir. İmam Muhammed Bâkır'ın (a.s) gösterdiği bir kanıt daha vardır ki, bunların tümünden çok daha nettir. el-Kâfi'de müellif kendi rivayet zinciriyle Abdussamed b. Beşir'den, o da Ebu'l-Carud'dan şöyle rivayet eder: İmam Bâkır (a.s) dedi ki: "Ey Ebu Carud, Hasan ve Hüseyin'le ilgili olarak size ne diyorlar?" Dedim ki: "Onların Resulullah'ın oğulları olduklarını inkâr ediyorlar." Dedi ki: "Peki siz onlara karşı hangi kanıt ortaya koyuyorsunuz?" Dedim ki: "Yüce Allah'ın Meryem oğlu İsa'yla ilgili şu sözlerini kanıt olarak gösteriyoruz: 'Onun soyundan Davud'u, Süleyman'ı, Eyyub'u, Yusuf'u, Musa'yı ve Harun'u doğru yola ilettik. Biz iyilik edenleri işte böyle ödüllendiririz. Zekerîyya, Yahya, İsa da...' Burada yüce Allah Meryem oğlu İsa'yı Nuh'un soyunun kapsamına almıştır." Dedi ki: "Peki buna karşı size ne söylüyorlar?" Dedim ki: "Kız çocuğunun çocuğu bazen insanın evlâtlarından sayılır, ama sulbünden gelmiş olarak değil." Dedi ki: "Peki buna karşı hangi kanıt ileri sürüyorsunuz?" Dedim ki: "Yüce Allah'ın, Resulü'ne (s.a.a) hitaben buyurduğu şu ayeti kanıt gösteriyoruz: 'Gelin oğullarımızı ve oğullarınızı, kadınlarımızı ve kadınlarınızı, kendimizi ve kendinizi çağıralım.' [Âl-i İmrân, 61]" Dedi ki: "Buna cevap olarak ne diyorlar?" Dedim ki: "Diyorlar ki: Arap dilinde bir adamın başkasının oğullarını kastederek, 'oğullarımız' demesinin örnekleri çoktur."

İmam Bâkır (a.s) buyurdu ki: "Size Allah'ın kitabından Hasan ve Hüseyin'in Resulullah'ın soyundan geldiklerini gösteren öyle bir kanıt sunacağım ki, kâfirlerden başkası onu inkâr etmez." Dedim ki: "Sana kurban olayım, bu kanıt nerededir?" Buyurdu ki: "Yüce Allah şöyle buyurmuştur: 'Size şunlar haram kılınmıştır: Analarınız, kızlarınız ve kız kardeşleriniz...' İmam (a.s) ayeti, 'kendi sulbünüzden olan oğullarınızın eşleri' bölümüne kadar okudu ve şöyle dedi: "Ey Ebu Carud, şimdi söyler misin bana, Resulullah'ın Hasan ve Hüseyin'in eşleriyle evlenmesi caiz olur muydu? Eğer buna, evet, derlerse yalan söylemiş, büyük bir günah işlemiş olurlar. Eğer, hayır, derlerse bu durumda, Hasan ve Hüseyin'in Peygamber'in sulbünden olduklarını kabul etmiş olurlar."¹ Buna yakın bir rivayeti Kummî de kendi tefsirinde aktarmıştır. [c.1, s.209]

Kısacası, mesele dilsel ve lafızla ilgili bir husus değildir. İslâm, kadının doğal yakınlığını² da, yasal yakınlığını da gerekli görür. Aynı şekilde kızların çocuklarının da insanın çocukları olduğunu hükme bağlamıştır. Yine insanın soyunun erkek tarafından devam edebildiği gibi kadın tarafından da devam edeceğinin altını çizmiştir. Bunun yanında evlâtlık yoluyla veya gayri meşru ilişki sonucu doğan bir çocuğun insanın kendi soyunun kapsamına alınması uygulamasını geçersiz saymıştır. Hem Şîîlerin, hem de Sünnîlerin Hz. Peygamberden (s.a.a) rivayet ettikleri bir hadiste şöyle buyuruluyor: "Çocuk kadının şer'î kocasına aittir. Zina edenin hakkı ise taştır." Ne var ki dinî gerçekleri önemsememe eğilimi insanlara bu gerçeği unutturmuştur. Bunun miras ve evlilik yasağı dışında pek etkinliği görülmemektedir. İslâm

¹ - [Ravzat'ul-Kâfi, c.8, s.317, h: 501]

² - Doğal yakınlık derken, doğum ve canlı türleri arasında geçerli olan tekvinî veraset kuralı uyarınca doğum sebebiyle belirginleşen birtakım ilişkileri kastetmi-yoruz. Bîlâkis, bizim bu ifadeyi kullanırken kastettiğimiz, insanın evlâdının kendisine ait olması, evlâdını himaye etme hakkına sahip olması gibi kural olarak konulurken fazla bir çabayı gerektirmeyen yasal hükümleri doğuran doğal ilişkilerdir. Bunun tam karşısında ise, [evlilikten kaynaklanan birtakım haklar gibi] yasalaşması için fazladan çabayı gerektiren ilişkiler vardır. Hukukçuların terminolojisinde, bu da doğal hükümle aynı konumdadır.

'ın ilk dönemlerinde iktidara gelen kişilerin bu tür bir sonucun ortaya çıkmasında büyük etkileri olduğu göz ardı edilemez bir gerçektir. Tefsirimizin üçüncü cildinde, evlenilmesi yasak olan kadınlarla ilgili açıklamalar içeren ayeti incelerken bu konu üzerinde bir ölçüde durmuş-tuk.

Tefsir'un-Numanî'de, müellif kendi rivayet zinciriyle Süleyman b. Harun el-İclî'den şöyle rivayet eder: İmam Cafer Sadık'ın (a.s) şöyle dediğini duydum: "Bu işin [hilâfet yetkisi] sahibinin hakkı Allah'ın koruması altındadır. Bütün insanlar ölseler bile, Allah onları getirir, ortaya çıkarır. Bunlar yüce Allah'ın haklarında şöyle buyurduğu kimse-lerdir: *'Eğer onlar, bunları inkâr ederse, biz, bunları inkâr etmeyecek bir topluluğu bunlara vekil bırakmışızdır.'* Bir diğer ayette de onlar hakkında şöyle buyurmuştur: *'Allah yakında öyle bir toplum getirecektir ki, O onları sever, onlar da O'nu severler. Müminlere karşı alçak gönüllü, kâfirlere karşı onurlu ve şiddetlidirler.'* [Mâide, 54]"

Ben derim ki: Bu rivayet, ayetin özel bir duruma uyarlanmasına ilişkin bir örnek içermektedir.

el-Kâfi'de, müellif kendi rivayet zinciriyle Ebu Hamza'dan, o da İmam Bâkır'dan (a.s) şöyle rivayet eder: "Yüce Allah Kur'ân'da şöyle buyurmuştur: *'Daha önce de Nuh'u... doğru yola iletmiştik... Eğer onlar, bunları inkâr ederse, biz, bunları inkâr etmeyecek bir topluluğu bunlara vekil bırakmışızdır.'* Yüce Allah onun ehlibeytinin üstünlerinden, kardeşlerden ve zürriyetlerden vekiller kılmıştır. İşte yüce Allah'ın şu sözünde kastedilen budur: *'Eğer onlar, bunları inkâr ederse...'* Eğer senin ümmetin bunları inkâr ederse, biz, senin ehlibeytini senin getirdiğin dine inanmanın vekilleri kılmanızdır. Onlar bunu ebediyen inkâr etmezler. Seni görevlendirdiğim imanı zayi ve ihmal etmem. Senden sonra senin ehlibeytinden, ümmetinin âlimleri, senden sonra benim işimin sahipleri, içinde yalan, günah, vebal, kibir, böbürlenme ve riya olmayan ilmin yorumcuları olan kimseler olacaktır." [Ravzat'ul-Kâfi, c.8, s.119, h: 92]

Ben derim ki: Ayyâşî bunu ve bundan önceki hadisi mürsel olarak rivayet etmiştir.¹ Bu da önceki gibi uyarılama türüne bir örnek oluşturmaktadır.

el-Mehasin adlı eserde, müellif kendi rivayet zinciriyle İbn-i U-yeyne'den, o da İmam Cafer Sadık'tan (a.s) şöyle rivayet eder: "Bir gün Ebu Abbas'ın [Mansur Davanikî] yanına gitmiştim. İnsanlar etrafında kümelenmiş, yerlerini almışlardı. Elini bana uzattı. Önünde de sofraya kurulmuştu. Ben de yanına gitmek için adım attım. Fakat ayağım sofraya takıldı, böylece yüce Allah'ın bana gelmesini dilediği duruma düştüm. Allah şöyle buyuruyor: *'Eğer onlar, bunları inkâr ederse, biz, bunları inkâr etmeyecek bir topluluğu, bunlara vekil bırakmışızdır.'* Bunlar öyle bir kavimdir ki, Allah'a andolsun ki namazı kırlarlar, zekâtı verirler ve Allah'ı çokça anarlar." [el-Mahasin, Kitab'ul-Mâ, s.588, h: 88]

Ben derim ki: Bu rivayetin özü şudur: İmam (a.s) ayağının istemeden sofranın bir tarafına takılmasından hayâ duymaktadır. Sanki sofraya basmayı bir küfran-ı nimet gibi algılamıştır. Böylece, *"bunları inkâr etmeyecek..."* ifadesindeki "küfür" sözcüğünü, nankörlüğü de kapsayacak şekilde genelleştirmiştir.

Nehc'ül-Belâğ'a da şöyle deniyor: "Peygamberinizin (s.a.a) hidayetine uyun; çünkü o, en üstün hidayettir."

Ben derim ki: Bu anlamı ayetlerden açıkça algılayabiliriz.

Tefsir'ul-Kummî'de Hz. Peygamber'in (s.a.a) şöyle buyurduğu rivayet edilir: "Yol göstericiliklerin en iyisi, en güzeli peygamberlerin yol göstericilikleridir."

¹ - [Tefsir'ul-Ayyâşî, c.1, s.369, h: 57]

Ayetlerin Meâli

91- Onlar Allah'ı, şanına yaraşır biçimde takdir etmediler (ululamadılar). Çünkü, "Allah, hiçbir beşere bir şey indirmedir." dediler. De ki: "Öyleyse Musa'nın, bir nur ve insanlar için yol gösterici olarak getirdiği kitabı kim indirdi?" Siz onu parça parça kâğıtlar hâline getirip (istediğinizi) açıklıyorsunuz, çoğunu da gizliyorsunuz. Sizin de, babaları-

nızın da bilmediği şeyler size öğretilmiştir. (Resulüm,) sen "Allah" de, sonra onları bırak, daldıkları bataklıkta oynayadursunlar.

92- Bu (Kur'ân), kendinden öncekileri (kitapları) doğrulayıcı olarak ve senin de şehirlerin anasını (Mekke'yi) ve çevresindeki insanları uyarman için indirdiğimiz mübarek (feyiz kaynağı) bir kitaptır. Ahirete inananlar, ona inanırlar ve onlar namazlarını korurlar (huşû içinde kırlarlar).

93- Allah'a karşı yalan uydurandan (ortak koşandan) ya da kendisine hiçbir şey vahyedilmemişken, "Bana vahyolundu." diyenden yahut, "Ben de yakında Allah'ın indirdiğinin benzerini indireceğim." diyenden daha zalim kim olabilir?! O zalimleri, ölümün şiddetleri içinde, meleklerin ellerini uzatarak onlara, "Haydi canlarınızı (bedeninizden) çıkarın (ölün)! Allah'a karşı gerçek olmayanı söylediğinizden ve O'nun ayetlerine karşı büyüklük tasladığınızdan ötürü, bugün (ölüm günü) alçaklık azabıyla cezalandırılacaksınız!" dediklerinde, bir görsen!

94- Andolsun, sizi ilk defa yarattığımız gibi, yine yapayalnız/tek olarak bize geldiniz ve size verdiğimiz şeyleri arkanızda bıraktınız. (Yaratılışınızda) ortak(larımız) sandığınız şefaathçilerinizi şimdi yanınızda görmüyoruz! Andolsun, aranızdaki bağlar kopmuş ve (şefaathçi) sandıklarınız sizden kaybolup gitmiştir.

95- Taneyi ve çekirdeği yaran, şüphesiz Allah'tır; ölüden diriye, diriden de ölüyü çıkarır. İşte Allah budur. O hâlde, (haktan) nasıl dönersiniz!

96- Sabahı yarıp çıkaran, geceyi dinlenme zamanı, güneş ve ayı (vakitlerin tayini için) birer hesap ölçüsü kılan, O'dur. Bu, o üstün ve bilen Allah'ın takdiridir.

97- O, karanın ve denizin karanlıklarında kendileri ile yolu bulasınız diye sizin için yıldızları yaratandır. Gerçekten biz, bilen bir toplum için ayetleri geniş geniş açıkladık.

98- O, sizi bir tek nefisten (Âdem'den) yaratandır. Kiminiz istikrara kavuşmuş, kalış yerine (dünyaya) yerleşmiştir; kiminiz de emanet olarak (sulplere ve rahimlere) konulmuştur. Gerçekten biz, kavrayan bir toplum için ayetleri geniş geniş açıkladık.

99- O, gökten su indirendir. Onunla her çeşit bitkiyi bitirdik. Ondan

(bitkiden) da birbiri üstüne binmiş taneler bitireceğimiz yeşillik çıkar-
dık. Hurma ağacının tomurcuğundan da birbirine girmiş salkımlar
vardır. Ve bir kısmı birbirine benzeyen, bir kısmı da benzemeyen ü-
züm, zeytin ve nar bahçeleri (meydana getirdik). Meyvesine, ürün
verdiğinde ve olgunlaştığında, bir bakın! Kuşkusuz bütün bunlarda,
inanen bir toplum için ayetler vardır.

100- Cinleri Allah'a ortak yaptılar. Hâlbuki onları O yaratmıştır. Bir de
hiçbir bilgiye dayanmaksızın O'na oğullar ve kızlar yakıştırdılar. O ise,
onların nitelendirdikleri şeylerden uzak ve yücedir.

101- O, gökleri ve yeri bir örnek edinmeksizin yaratandır. O'nun nasıl
çocuğu olabilir? Oysa O'nun eşi yoktur. Her şeyi O yaratmıştır ve O,
her şeyi bilendir.

102- İşte Rabbiniz olan Allah O'dur. O'ndan başka ilâh yoktur; her şe-
yin yaratıcısıdır. Öyleyse O'na kulluk edin; O her şeye vekildir.

103- Gözler O'nu görmez, O gözleri görür. O, latif ve (her şeyden) ha-
berdar olandır.

104- (Ey Resulüm, müşriklere de ki:) Doğrusu size Rab-binizden basi-
retler (açık kanıtlar) geldi. Artık kim görürse yararı kendisine, kim de
kör olursa zararı kendisinedir. Ben sizin üzerinizde gözetleyici değî-
lim.

105- İşte böylece ayetleri döne döne (çeşitli biçimlerde) açıklıyoruz
ki, "Sen ders almışsın." desinler, biz de anlayan toplum için onu
(Kur'ân'ı) açıklayalım.

AYETLERİN AÇIKLAMASI

Yukarıda sunduğumuz ayetlerin, önceki ayetler grubuyla bağlantısı-
nın hiç olmadığını söyleyemeyiz. Çünkü bu ayetlerde, "*Allah, hiçbir
beşere bir şey indirmedir.*" diye Peygamber'e (s.a.a) cevap veren [ve bü-
tün semavî dinleri inkâr etmeye kalkışan] Ehlikitap'la, onlara kitap
indirildiği hususunda girilen bir tartışmayla söze başlanıyor. Önceki
ayetler grubunda ise kitap indirmek, yüce Allah'ın peygamberlere bah-
şettiği ilâhî yol göstericiliğin gereklerinden biri olarak ön plâna çıkarılı-

yor.

Önce Ehlikitap'la bir tartışmaya giriliyor. Ardından zulümlerin en bü-
yüğünün Allah'a iftira ederek ortak koşma olduğu ya da peygamber-
lik misyonu hakkında inkâra sapmak suretiyle zulüm işlemek olduğu
belirtiliyor. Bu zulüm, peygamberlik misyonunun sunduğu hakkı inkâr
etmek veya bu misyonun kapsamında olmayan bir şeyi iddia etmek
şeklinde olur. "*Ben de Allah'ın indirdiğinin benzerini indireceğim.*" di-
yen adamın durumu gibi.

Sonra ayetlerde, bu zalimlerin ölüm anında, üzerlerine ölümün sar-
hoşluğu ve şiddetli sarsıntıları çöktüğü sırada, meleklerin ellerini on-
lara uzattıkları sahne canlandırılarak akıbetlerinin nereye varacağı
belirtiliyor. Ardından yüce Allah'ın birliğine ilişkin ayetlere dikkatler
çekiliyor, güzel isimlerinden ve yüce sıfatlarından bazıları zikrediliyor.

**91) Onlar Allah'ı, şanına yaraşır biçimde takdir etmediler. Çünkü, "Al-
lah, hiçbir beşere bir şey indirmedir." dediler.**

Bir şeyi takdir etmek, onu büyüklük veya küçüklük gibi nitelikleri iti-
barıyla tanımak, ölçmek demektir. Dolayısıyla "kader'tuş-şey'e kad-
ren" ve "kaddert'uş-şey'e takdîren", "şeyin miktarını ve somut ölçüle-
rini açıkladım." anlamındadır. Daha sonra bu kelime daha geniş kap-
samlı olarak kullanılmış ve somut olmayan şeyler için de kullanılma-
ya başlanmıştır. Meselâ, "Falanın insanlar ve toplum içindeki kadri"
denilmiştir. Bununla onun insanların gözündeki büyüklüğü, toplum
nez-dindeki ağırlığı ve toplumsal değeri kastedilir.

Bir şeyin takdir edilmesi, ölçülmesi ve bir sınırla sınırlandırılıp belir-
lenmesi, genellikle onun bilinmesine bağlı olarak belirginleşen du-
rumunu açıklayıcı niteliklerle nitelenmesi şeklinde gerçekleştiğinden,
"kadr" ve "takdir" ifadeleri, istiare yoluyla nitelik ve bir şeyin duru-
munun bilinmesi anlamında da kullanılmıştır. Örneğin, "Kader'eş-
şey'e" ve "Kadderehu" denildiğinde, "Onu niteledi." anlamını ifade
eder. Yine bu ifadeler, onu bildi, tanıdı anlamında da kullanılır. Dil (A-
rap edebiyatı), bu kullanımların tümüne de açıktır.

Allah'ın yüce zatı, ne duyu, ne vehim ve ne de akıl tarafından kuşatı-
lamadığından, O'nu bilmek ancak şanına yaraşan nitelikleri aracılı-

ğıyla gerçekleştirebildiğinden ve büyüklüğü ayetleri, fiilleri aracılığıyla kavranabildiğinden dolayı, "kadr" kelimesinin yukarıda işaret edilen anlamlarının tümü, yüce Allah ile ilintili olarak kullanılabilir. Dolayısıyla, "Allah'ı, şanına yaraşır biçimde takdir etmediler." ifadesi, "O'nu, şanına yaraşır biçimde ululamadılar, tazim etmediler." ya da "O'nu, gereği gibi nitelemediler." veya "O'nu, hakkıyla bilip tanımadılar." anlamına gelir. O hâlde, ayetin kendisi itibarıyla bu üç anlamdan her birine veya gereklilik yöntemiyle tümüne delalet etme ihtimal ve olasılığı vardır. Ancak yüce Allah'ın kitap, hüküm ve peygamberliği sonucunda getiren nebilerine yönelik hidayetini/yol göstericiliğini vasfeden önceki ayetleri, yanı sıra yüce Allah'ın hak sözü ve hidayet nimetini insanlar arasında ardarda gelen zamanlarda ve kuşaklarda korumaya gösterdiği büyük inayeti göz önünde bulundurduğumuz zaman, ayetin ilk anlamı esas alınacak şekilde yorumlanmasının daha uygun düşeceğini görüyoruz. Çünkü vahyin indirilişini inkâr etmenin altında, yüce Allah'ın kadrini düşürme, O'nu rablık makamından indirme anlamı yatar. Rablıksa, yüce Allah'ın kullarının her türlü işiyle ilgilenmesi, onları asıl hedefleri olan mutluluğa ve kurtuluşa yöneltmesi demektir.

Benzeri ifadeyi içeren bir başka ayetten de bu anlamın pekiştiğini görebiliriz: "Onlar Allah'ı, şanına yaraşır biçimde takdir etmediler, ululamadılar. Oysa kıyamet günü yer, bütünüyle O'nun avucu içindedir; gökler de sağ eliyle dürülmüştür. O, onların ortak koştuklarından münezze ve yücedir." (Zümer, 67)

Aşağıdaki ayetten de benzeri anlamı çıkarsamak mümkündür: "O Allah'tan başka yalvardıklarınız, onların hepsi bir araya toplansalar, bir sinek dahi yaratamazlar. Sinek onlardan bir şey kapsa, bunu da ondan geri alamazlar. İsteyen de âciz, istenen de. Allah'ı şanına yaraşır biçimde ululamadılar. Şüphesiz Allah, kuvvetlidir, üstündür." (Hac, 73-74) Demek isteniyor ki: Allah'ın kuvveti ve üstünlüğü, buna karşılık O'ndan başkasının zayıflığı ve zilletliği Allah'ın kadrinin düşürülmemesini, O'nun ve diğer düzmece ilâhların tanrılar ve rabler ismi altında birlikte zikredilmemesini gerektirir.

Bütün bunlar gösteriyor ki, tefsirini sunduğumuz ayeti, kelimenin bi-

rinci anlamını (ululamak) esas alacak şekilde yorumlamamız daha yerinde olacaktır. Bununla beraber diğer iki anlamı da büsbütün değerlendirmeye dışı tutamayız. Ancak bazılarının yaptığı gibi, "Onlar Allah'ı şanına yaraşır biçimde takdir etmediler." ifadesini, "O'nun hakkı olan kudreti O'na vermediler." şeklinde yorumlamaksa, akla gelebilecek en uzak anlamdır.

"Onlar Allah'ı şanına yaraşır biçimde takdir etmediler." ifadesi, "Çünkü, 'Allah, hiçbir beşere bir şey indirmedir.' dediler." ifadesiyle kayıtlı olduğu için, bundan şu anlam çıkıyor: Allah'a karşı bu cüretkâr, bu küstah tutumları, O'nu şanına yaraşır biçimde takdir etmeyişi, ululamamaları, yüce Allah'ın insana vahiy ve kitap indirmesini olumsuzlayan bir tutum içinde olmalarından kaynaklanmaktadır. Bu da gösteriyor ki, ilâhlığın bir gereği ve rablığın bir hususiyeti de insanları dosdoğru yola iletmek, onları dünya ve ahiret mutluluğuna kavuşturmak amacıyla vahiy ve kitap indirmektir. Ayette üzerinde durulan mesele budur.

Nitekim yüce Allah, bu gerçeği kanıtlama bağlamında tartışmaya girerken şu ifadeleri kullanıyor: "De ki: Öyleyse Musa'nın, getirdiği kitabı kim indirdi?... ", "Sizin de, babalarınızın da bilmediği şeyler size öğretilmiştir."

İfadelerin ilkinde, peygamberlikleri getirdikleri apaçık mucizelerle kanıtlanmış peygamberlere (hepsine selâm olsun) inen semavî kitaplardan birinin kanıt olarak gösterildiğine tanık oluyoruz. Burada insanlar arasında ilâhî yol göstericiliğin, Nuh ve ondan sonra gelen peygamberler aracılığıyla kesintisizliği ve korunmuşluğu esas alınmıştır. Yüce Allah, bunu önceki ayetlerin akışı içinde şu şekilde ifade etmiştir: "İbrahim babası Azer'e demişti ki: ...O, sadece âlemlere bir öğüttür." [En'âm, 74-90]

İfadelerin ikincisinde ise, insanlar arasında ilâhî bilgilerin ve hükümlerin varlığını esas alan bir kanıtlama yöntemine başvuruluyor. Bu ilâhî bilgilerin ve hükümlerin toplumsal bir yapı içinde varlığını sürdüren insandan kaynaklanması mümkün değildir. Çünkü insanın duyguları ve düşünme yeteneği, ancak onu hayatı üzerinde yapıcı ve olumlu etkisi bulunan beslenme, barınma, giyinme, çiftleşme, men-

faatleri edinme ve zararlı ve kötü şeyleri savma gibi eylemlere yönelir. Bu olgular, maddî yararlanma kapsamına girmeleri bakımından insanın hay-vansal özellikleriyle algıladığı, yöneldiği şeylerdir. Fakat ilâhî bilgiler, üstün ve güzel ahlâkî ilkeler ve bunların pratikte uygulanmasını sağlayan yasalara gelince, sosyal bir varlık olan insanın sosyal bilinciyle bunları algılaması mümkün değildir. Hem sosyal bilincin bununla ne ilgisi var ki?! Sosyal bilinç dediğimiz şey, insanı bulabildiği ve kullanma imkânına kavuştuğu her şeyi dünyevî hayatının ihtiyaçlarını giderme, yeme, içme, barınma, çiftleşme ve bunlarla ilgili diğer faaliyetleri yerine getirme amacıyla kullanmaya yöneltir. Arından, yapabiliyorsa, bunlardan yararlanma yolunda karşısına çıkan her engeli kırıp geçmesini, yapamıyor ve güç yetiremiyorsa da menfaatler hususunda karşısına çıkanlarla güç birliği ve işbirliği yapmasını telkin eder, adaletin etkin kılınmasını sağlamaya yöneltir. İşte insanın uygar ve sosyal bir varlık oluşunun sırrı burada yatar. Daha önce tefsirimizin ikinci cildinde, *"İnsanlar bir tek ümmetti. Allah... peygamberler gönderdi."* (Bakara, 213) ayetinin tefsiri çerçevesinde peygamberlik kavramı üzerinde dururken bu hususa açıklık getirmiştik. İnşaallah ileride daha geniş bilgiler sunma imkânına kavuşacağız.

Kısacası, *"Onlar Allah'ı, şanına yaraşır biçimde takdir etmediler (ululamadılar)." cümlesi, ekleriyle birlikte şunu ortaya koymaktadır: "İlâhlığın bir gereği de, insanlığın bazı bireylerine kitap ve vahiy indirmek suretiyle insanları dosdoğru yola iletmek ve mutluluk yurduna ulaştırmaktır."* Buna kanıt olarak da ayette, başta, hidayet yolunda Allah tarafından indirilen bazı kitaplar gösteriliyor. İkinci olarak da insanların kolektif akıl aracılığıyla ulaşamayacakları kimi ilâhî bilgilere sahip olmalarına işaret ediliyor.

De ki: *"Öyleyse Musa'nın, bir nur ve insanlar için yol gösterici olarak getirdiği kitabı kim indirdi? Sız onu parça parça kâğıtlar hâline getirip (istediğinizi) açıklıyorsunuz, çoğunu da gizliyorsunuz."*

Genel yaklaşım ve kıraat, *"tec'elûnehu"* şeklinde okunması yönündedir. Bu da hitap sıygasıdır. Bu durumda muhataplar, kaçınılmaz olarak Yahudilerdir. Bazıları ise, kelimeyi *"yec'elûnehu"* şeklinde, gaip sıygasıyla okumuşlardır. Bu durumda, *"...kitabı kim indirdi?"* diye

kendilerine soru yöneltilen muhataplar, Yahudiler veya bazılarının söylediği gibi Arap müşrikleridir. Kitabın parça parça kâğıtlar hâline getirilmesine gelince, ifadenin orijinalinde geçen *"karâtis"* kelimesi, *"kırtâs"*ın çoğuludur. Bununla, ya kitabın kâğıtlar üzerine yazılması veya üzerinde yazılar bulunan kâğıtlar hâline getirilmesi kastedilmiştir. Çünkü yazıların kendisine delâlet ettiği lafızlar kitap olarak isimlendirildiği gibi, sayfalar ve kâğıtlar da kitap olarak isimlendirilir.

"De ki: Öyleyse Musa'nın... getirdiği kitabı kim indirdi?" ifadesi, onlardan aktarılan *"Çünkü, 'Allah, hiçbir beşere bir şey indirmedir.' dediler."* şeklindeki sözlerine bir cevap niteliğindedir. Gerçi ayette, bu sözü söyleyenlerin kimler olduğu belirtilmiyor; ancak cevap, özelliği itibarıyla bu cevaba muhatap olanların Yahudiler olduğu hususunda kuşkuyla yer bırakmayacak mahiyettedir. O hâlde, *"Allah, hiçbir beşere bir şey indirmedir."* diyenler de Yahudilerdir. Çünkü ayette, bu sözü söyleyenlere karşı Musa'ya (a.s) indirilen kitap örnek olarak gösterilerek, iddiaları çürütülmek isteniyor. Oysa müşrikler Musa'ya (a.s) indirilen kitabı tanımıyorlardı, onun Allah katından indirildiğini kabul etmiyorlardı; Musa'nın kitabının Allah katından indirildiğini sadece Ehlik kitap kabul ediyordu. Öte yandan ayet, adı geçen kitabı parça parça kâğıtlar hâline getirerek, bir kısmını açıklayıp büyük bir kısmını da gizlemelerini eleştiriyor, bu davranışlarını yeriyor. Kur'ân'ın yer yer onlara izafe ettiği gibi, bu da Yahudilerin özelliğidir, müşriklerin değil.

Kaldı ki, bundan sonra yer alan, *"Sizin de, babalarınızın da bilmediği şeyler size öğretilmiştir."* cümlesinin yalın anlamından, bununla Yahudilerin dışında müşriklere veya Müslümanlara hitap edilemeyeceği anlaşıyor. Nitekim daha önce buna değindik ve inşaallah ileride ayrıntılı bir şekilde değineceğiz.

Ama ortada bir problem var: Yahudiler, Musa'nın ve ondan önce gönderilen peygamberlerin (hepsine selâm olsun) peygamberliklerine inanıyorlardı. Tevrat gibi semavî kitapların indirildiğini kabul ediyorlardı. O hâlde, *"Allah, hiçbir beşere bir şey indirmedir."* demiş olmaları söz konusu olamaz. Çünkü böyle bir şey söylemek, onların temel inanç ilkeleriyle çelişmektedir.

Bu itiraza şöyle cevap vermek mümkündür: Böyle bir şeyin onların temel inanç ilkelerine ters olması, bazılarının bunu sırf İslâm'a karşı besledikleri taassuptan dolayı veya Müslümanlara karşı müşrikleri kışkırtmak için ya da müşriklerin kendilerine Peygamberimizin (s.a.a) Allah'tan indiğini söylediği kitapla ilgili bir soru yöneltmeleri sonucu buna cevaben böyle bir şeyi söylemiş olmaları ihtimalini ortadan kaldırmaz. Nitekim Müslümanların tevhit inancına karşı Arap müşriklerinin putperestliklerine arka çıkmış ve müşrikler için, *"Bunlar, (Allah'a) inananlardan daha doğru yoldadırlar."* demişlerdi. Böylece kendi dinlerinin temeli de tevhit olmasına rağmen, şirkin pisliğini tevhidin temizliğine tercih etmişlerdi. Öyle ki, bu olumsuz tavırlarından dolayı yüce Allah onlarla ilgili olarak şu ayeti indirmişti: *"Kendilerine kitaptan bir pay verilenleri görmüyor musun? Bunlar puta ve tağuta inanıyorlar ve kâfirler için, 'Bunlar, (Allah'a) inananlardan daha doğru yoldadır.' diyorlar."* (Nisâ, 51)

Bir de Hristiyanlara karşı düşmanlıklarını ortaya koyup kendi üstünlüklerini vurgularken, öncekinden çok daha net bir biçimde beyinsizliklerini ortaya koyan, "İbrahim (a.s) Yahudidir." demeleri var. Öyle ki yüce Allah onların bu beyinsizliklerini şu şekilde dile getirmişti: *"Ey kitap ehli, İbrahim hakkında ne diye tartışıyorsunuz? Oysa Tevrat da, İncil de ancak ondan sonra indirilmiştir. Anlamıyor musunuz?... İbrahim ne Yahudi idi, ne de Hristiyan idi; ancak o hanifti, Müslümandı, müşriklerden değildi."* (Âl-i İmrân, 65-67) Bunun gibi Kur'ân'da aktarılan birçok sözleri var ki, kendi değişmez inanç temelleriyle çelişmektedir.

Dolayısıyla, karakteri bundan ibaret olan insanların bozucu birtakım gerekçelerden dolayı semavî bir kitabın bir insana indirilişini inkâr etmesinde yadırganacak bir şey yoktur. Böyle insanlar sırf kimi batıl maksatlarına ermek için batıl olduğunu bile bile yanlış şeyler telkin ederek, kanıtlanması durumunda kendilerine zarar vereceğini bildikleri hakkı inkâr etme yönüne gitmekten kaçınmazlar.

Bir başkası da şöyle demiştir: [Söz konusu ayetler Mekke inşilidirler ve] Kur'ân Mekke'de inen ayetlerinde Ehlikıtab'ın durumuyla hiç ilgilenmez; Mekke'deki davet, hicretten önce sadece müşriklerle yö-

nelikti. Çünkü müşrikler topluluğuyla karşı karşıyaydılar ve yurt onların yurduydı. [Dolayısıyla bu ayetin muhatabı Yahudiler olamaz, hitap Mekke müşriklerine yöneliktir.]

Buna cevap olarak deriz ki: Pratik durumun bundan ibaret olması, onlardan hiçbir şekilde söz edilmemesini gerektirmez. Din genel bir kurumdur, daveti de evrenseldir; çağrısı tüm insanlara yöneliktir. Kur'ân da bütün âlemlere gelmiş bir öğüt, bir uyarıdır. Ehlikıtab'la müşrikler ise komşuydular, aralarında sürekli bir iletişim ve ilişki vardı. Nitekim Mekke inşili surelerde, Ehlikıtab'tan söz eden ayetler vardır ve bu ayetlerin, içinde yer aldıkları Mekke inşili surelerden ayrı olarak Medine inşili olduklarına ilişkin kesin ve açık bir kanıt yoktur. Buna şu ayetleri örnek gösterebiliriz: *"İçlerinden zulmedenleri bir yana, Ehli-kitap'la ancak en güzel tarzda mücadele edin."* (Ankebût, 46) *"Yahudi olanlara da, bundan önce sana anlattıklarımızı haram kılmıştık. Biz onlara zulmetmedik, fakat onlar kendi kendilerine zulmediyorlardı."* ((Nahl, 118) Yine Mekke inşili bir sure olmasına rağmen A'râf suresinde de İsrailoğulları tarafından işlenen birçok haksızlığa işaret edilmiştir.

O hâlde, İslâm davetinin hicretten önce yıllarca devam etmesine ve Arap Yarımadası'nda birçok Yahudi ve Hristiyan kolonilerin bulunmasına karşın bu davetle ilgili haberlerin onlara ulaşmamış olması veya ulaşmasına karşın lehinde veya aleyhinde herhangi bir şey söylememiş olmaları imkânsızdır. Öte yandan bir grup Müslüman Habeşistan'a hicret etmiş, Habeşistanlılara Mekke inşili Meryem suresini okumuşlardı. Ki bu surede Hz. İsa'nın (a.s) kıssası ve peygamberliği anlatılır.

Bir başkası ise şöyle der: En'âm suresi, Allah'ın birliği meselesi etrafında müşriklerle tartışma esasına dayalı bir söylem içermektedir. Bu yüzden bu suredeki hitapların geneli onlara yöneliktir. Bu bakımdan, *'Çünkü, 'Allah, hiçbir beşere bir şey indirmedir.' dediler.'* ifadesindeki zamiri Yahudilere döndürmenin bir mantığı yoktur. Tam tersine, zamirin Arap müşriklerine yönelik olduğu son derece belirgindir. Çünkü konuşmanın akışında onlardan haber verilmektedir. Bu surede Yahudilerle ilgili bir söz geçmemiştir. Dolayısıyla surenin ta baştan buraya, hatta sonuna kadar esas aldığı

raya, hatta sonuna kadar esas aldığı bu hedefin dışında, ayetin, sahih bir haber veya aklî bir kanıt olmaksızın yorumlanması, ayetin akışının dışında bir anlam çıkarılması doğru değildir. O hâlde ayeti, "yec'elûne-hu" [yubdûneha" ve "yuhfûne"] şeklinde gaip sıygasıyla okumak tercih edilmelidir. Yani Yahudiler, kitabı parça parça kâğıtlar hâline getiriyorlar. Dolayısıyla Arap müşriklerine yönelik bir hitabın akışı içinde, Yahudilerin bir tavrı anlatılmıştır.

Müşriklerin, Tevrat'ın semavî bir kitap olduğunu kabul etmedikleri, dolayısıyla onlara karşı Tevrat'ın bir kanıt olarak sunulmasının ve onlarla tartışmaya girilmesinin bir mantığının olamayacağı soruna gelince, [bu görüşü savunanlardan] bazıları bu sorunu şu şekilde cevaplandırmışlardır: Müşrikler, Yahudilerin Musa'ya (a.s) indirilen Tevrat'ın bağlıları olduklarını [ve semavî bir kitap olan Tevrat'ın, peygamberleri Musa'ya indirildiğine inandıklarını] biliyorlardı. [Bu da, müşriklerin aleyhine bir kanıt sunmak için yeterli bir gerekçedir.] Bu yüzden bu tarz bir kanıtın müşriklere sunulması caiz ve mümkündür."

Buna cevap olarak deriz ki: Bundan önceki ayetlerde gözlemlendiği gibi, surenin akışının ana hedefi, her ne kadar müşriklerle tartışmak ve onların tezlerini çürütmek olsa da, surenin akışında müşrikler kendi şahısları itibariyle hedef alınmış değildirler. Çünkü Kur'ân'ın ifade tarzı, bir kişiyi veya kişileri sırf şahısları itibariyle ele almaz. Tam tersine onları ele alışının nedeni, hakkı kabul etmeye yanaşmamaları, tevhit, peygamberlik ve ahiret inancı olarak belirginleşen [ilâhî] davetin temel prensiplerini inkâr etmeleridir. Dolayısıyla bu gerçeklerin tümünü veya bir kısmını inkâr edenlerdir surenin tartışmasının hedefi olarak öngörülenler. O hâlde, Yahudilerin bazı saçmalıklarına göndermede bulunmanın hiçbir sakıncası yoktur. Yeter ki bu saçmalıkları, peygamberliği ve kitabın indirilişini inkâr etmek şeklinde surenin konusunun kapsamına giren türden olsun.

Yahudilerin ilâhî dinin temel prensiplerini inkâr etmek bağlamında müşriklerle aynı paralele düşecek birtakım sözleri sarf etmiş olmalarından dolayı konunun akışı içinde ele alınmaları, surenin genel akışının müşriklerle ilintili olmasına engel oluşturmaz veya surenin ge-

nel akışı bu bağlamda Yahudilere de işaret edilmesine engel teşkil etmez, bunu söyleyen kimse müşrik ve puta tapan biri olmasa da. Hatta bu tür sözlerin, fitne çıkarmak amacıyla Yahudiler tarafından müşriklerden bazılarına telkin edilmiş olması da mümkündür. Nitekim bazı rivayetlerde müşriklerin Peygamberimizin (s.a.a) durumu hakkında bilgi edinmek maksadıyla zaman zaman onlara sorular yönelttikleri, bu amaçla heyetler gönderdikleri dile getirilir.

Kaldı ki, ileride değineceğimiz gibi, "*Sizin de, babalarınızın da bilmediği şeyler size öğretilmiştir.*" ifadesinin Yahudilerden başkasıyla ilintilendirilmesi, hitabın başkalarına yönelik olması doğru olmaz. "*De ki: Öyleyse Musa'nın, bir nur ve insanlar için yol gösterici olarak getirdiği kitabı kim indirdi?*" ifadesindeki hitabın Yahudilerden başkasına yönelik olmasının bir mantığı olmadığı gibi.

Arap müşriklerinin, Yahudilerin Musa'ya indirilen Tevrat'ın bağlıları olduklarını bildiklerini söylemek [ve böylece bu kanıtın onlara sunulmasının yerinde olabileceğini savunmaya çalışmak], kesinlikle ikna edici bir gerekçe değildir. Çünkü, sırf Yahudilerin Tevrat'ın bağlıları olduklarını bilmek, özellikle bir nur ve insanlar için bir yol gösterici olduğunu belirterek Tevrat'ın Allah katından indirilmiş bir kitap olduğuna ilişkin bir kanıtı ileri sürmek için yeterli olmaz. Çünkü Tevrat'ın Allah katından indiğine inanmak, Yahudilerin bunu iddia ettiklerini bilmekten ayrı bir şeydir. O hâlde uygun olanı, hitabın Yahudilere yönelik olmasıdır, müşriklere değil.

Kelimenin, "yec'elûnehu, tubdûneha, tuhfûne" şeklinde okunmasına gelince, bunun, "*Musa'nın... getirdiği kitabı kim indirdi?*" ve "*Sizin de, babalarınızın da bilmediği şeyler size öğretilmiştir.*" ifadelerindeki hitabın Yahudilere yönelik olması çerçevesinde bir iltifat sanatı [hitaptan gaip veya gaipten hitap sıygasına geçiş yapma] örneğidir.

Bazıları, ayette hitabın müşriklere yönelik olması ile her iki kıraatin de doğru kabul edilmesi durumunda meydana gelebilecek problemi çözmek amacıyla demişlerdir ki: "Bu ayet, surenin kapsamında Mekke'de nazil olmuştur. Nitekim kelimeyi İbn-i Kesir ve Ebu Amr 'yec'elûnehu gerâtis' şeklinde gaip sıygasıyla okumuşlardır. Ve ayetin hedefi Mekke müşriklerinin tezlerini çürütmektir. Onlar vahyi inkâr

ediyor, Allah'ın bir insanı muhatap alıp onunla konuşmasını imkânız görüyorlardı. Ama aynı zamanda Musa'nın kitabını [taniyorlardı, onun Allah tarafından indirilen bir kitap olduğunu] itiraf ediyorlardı. İlk Ehlikitap topluluğudur, peygamberler hakkında bilgi sahibi oldukları gerekçesiyle Yahudilerin hahamlarına heyetler gönderiyorlardı."

"Bu yüzden yüce Allah Peygamberi'ne (s.a.a) şöyle buyurdu: 'Allah bir insanı mı elçi gönderdi?' dedikleri gibi, 'Allah hiçbir beşere bir şey indirmedir.' diyerek Allah'ı gereği gibi tanıyamayan, O'nu şanına yaraşır biçimde takdir etmeyenlere de ki: 'Öyleyse Musa'nın bir nur... olarak getirdiği kitabı kim indirdi?' Bu kitapla, İsrailoğulları'nın Mısırlılardan miras aldıkları küfür ve şirk karanlıkları dağıldı. Bu kitap, '*insanlar için yol göstericidir.*' Yani, indiği toplum için bir yol göstericidir, onlara ilâhî yasaları ve hükümleri öğretmektedir. Dolayısıyla adı geçen toplum ihtilâfa düşüp kendilerine hatırlatılan şeyleri unutuncaya kadar nur ve hidayet üzereydiler. Fakat bundan sonra heva ve heveslerinin, keyiflerinin peşine düştüler, onu '*parça parça kâğıtlar hâline getirip*' kendi keyiflerine uyan kısımlarını '*açıklıyor*', buna karşın keyiflerine uymayan hükümlerin, '*çoğunu da gizliyorlar*', hasır altı ediyorlardı."

Mezkur müfessir devamla şöyle diyor: "Öyle anlaşılıyor ki, ayet Mekke'de bu şekilde [gaip sıygasıyla -yec'elûnehu, yubdûneha, yuhfû-ne-] okundu ve Medine'de de aynı tarzda okunmaya devam etti. Derken Yahudi hahamları recm hükmünü gizlediler, Peygamberimizle (s.a.a) ilgili müjdeleri örtbas ettiler. Hatta bazıları, -eğer rivayetler sahihse- daha önce müşriklerin dediği gibi, '*Allah hiçbir beşere bir şey indirmedir.*' dediler. Böyle bir durum karşısında yüce Allah'ın, ayetin akışını bozmayacak tarzda Peygamberi'ne (s.a.a) Medine'de Yahudilere hitaben bu cümleleri [hitap sıygası şeklinde], '*onu parça parça kâğıtlar hâline getirip (istediğinizi) açıklıyorsunuz, çoğunu da gizliyorsunuz.*' şeklinde okumasını telkin etmesi, bununla beraber ilk okuma tarzını da neshetmemesi uzak bir ihtimal değildir."

Sözlerinin sonuna da şunları ekliyor: "İşte sözünü ettiğimiz olaylarla pekiştirilmiş bu ihtimal sayesinde iki kıraati de hiçbir zorlama olmaksızın yorumlamak mümkündür. Bu iki kıraati izah etmek husu-

sunda müfessirlerin karşılına çıkan sorunlar bertaraf edilmiş olur." (Özet olarak aldığımız alıntı burada sona erdi.)¹

Değerli okuyucu, [yukarıdaki tefsire göre] müşriklere tanımadıkları, kabul etmedikleri bir şeyle hitap etme probleminin olduğu gibi yerinde durduğunu biliyordur. Aynı şekilde Yahudi olmayan bir topluluğa, "*Sizin de, babalarınızın da bilmediği şeyler size öğretilmiştir.*" şeklinde hitap etmenin oluşturduğu problem de, daha önce işaret ettiğimiz gibi geçerliliğini korumaktadır. Yine, "*nur ve insanlar için yol gösterici...*" ifadesinin sırf Yahudilere yönelik olması da bir problem olarak yerinde duruyor. Yine söz konusu müfessirin, "Yahudiler Medine'de, '*Allah, hiçbir beşere bir şey indirmedir.*' demişlerdi." şeklindeki söz de, kurtulmak istediği probleme aynen geri dönmüştür.

Öte yandan, "Allah, Elçisine ayeti onlara okumasını ve '*Siz onu parça parça kâğıtlar hâline getirip (istediğinizi) açıklıyorsunuz, çoğunu da gizliyorsunuz.*' şeklinde hitap etmesini telkin ettiği" sözüne gelince, bunun bu şekilde geliştiğine ilişkin hiçbir kanıt yoktur. Eğer telkinden kastı, onlara hitap etmesine ilişkin daha önce gaip sıygasıyla inen ayetin bu sefer muhatap sıygasıyla inen yeni bir vahiyse, bu demektir ki, ayet bir surenin kapsamında iki defa inmiştir. Bir defasında [Mekke'de inmiş ve] surenin kapsamına alınmış, ayetlerinden biri olarak yer almıştır. İkinci defasında ise Medine'de inmiş, ama bu ikinci kez inen versiyonu surenin kapsamına alınmamış, onun bir parçası olarak surede yer almamıştır. Eğer telkinden maksat, vahiy olmaksızın Cebrail'in inmesi ve bu sözleri getirmesi ise, bu durumda [ayet olarak göstermeye çalıştığı] ikinci ayet, ayet olma özelliğine sahip olmaz; kıraat de kıraat sayılmaz. Şayet bundan maksat, yüce Allah'ın bir şekilde Elçisine Mekke'de En'âm suresinin kapsamında inen, "*Siz onu parça parça kâğıtlar hâline getiriyorsunuz...*" ayetinin hem gaip, hem de muhatap sıygasına açık olduğunu anlattığı, dolayısıyla her iki kıraatin de sahih ve ayetle kastedildiği ise, -nitekim bazıları değişik kıraatleri Pey-gamberimizin (s.a.a) okumasına dayandırırılar veya bu

¹ - [el-Menâr, c.7, s.617-618]

şekilde ona okunduğunu söylerler- bu durumda bundan önceki bütün problemler yeniden baş gösterir.

Bil ki: Bu açıklama ve incelemelerin tümü, ayetin Mekke'de inmesi ihtimaline dayanmaktadır. Ama bazı rivayetlerde de belirtildiği gibi ayetin Medine'de indiği esas alınır, artık bu tartışmaların ve açıklamaların birçoğuna mahal kalmaz.

Sizin de, babalarınızın da bilmediği şeyler size öğretilmiştir.

Buradaki ne kendilerinin, ne de babalarının daha önce bilmediği, ama kendilerine öğretilen ilimden maksat, insanın kendisine bahşedilen duyu, tasavvur ve akıl gibi donanımlarla elde ettiği, hayatta yararlı ve zararlı olan şeyleri bilme anlamındaki normal bilgi değildir. Çünkü ayetlerin akışı, tartışma ağırlıklı olması [ve onların, "*Allah hiçbir beşere bir şey indirmedir.*" diyerek vahyi inkâr etmelerine ilişkin iddialarını çürütmeyi amaçlaması] hasebiyle normal bilgilerin dışında özel bir bilgiyle ilintilidir. Yoksa insanların kendilerine bahşedilen yöntemlerle öğrendikleri normal bilgi ile, bu ayetlerde olduğuna dair iddia edilen şey arasında bir ilinti yoktur. Ayetlerin iddiası ve işlediği konu ise şudur: İlâhlığın bir gereği de insanları mutluluklarına ulaştırmak, bu maksatla bazı insanlara vahiy veya kitap indirmektir.

Burada yüce Allah'ın insanlara, kendilerinin öğrenemeyecekleri şeylerin bilgisini bahşettiği ve çeşitli yetenekler vererek ilimler edinmelerini sağladığı şeklinde bir anlam da kastedilmiyor. Nitekim aşağıdaki ayetlerde yüce Allah'ın bu tarz bir lütfuna işaret ediliyor: "*Size i-şitme duyusu, gözler ve gönüller verdi.*" (Nahl, 78) "*O ki, kalemle öğretti. İnsana bilmediğini öğretti.*" (Alak, 4-5) Bilindiği gibi, tefsirini sunduğumuz ayetin içinde yer aldığı ayetler grubunun akışı, böyle bir anlam çıkarmaya elverişli değildir.

O hâlde ayette kastedilen, insanın sahip olduğu donanımlar aracılığıyla ve bilinen yöntemlerle öğrenme imkânına kavuştuğu bilginin dışında, onun gücü dahilinde olmayan bilgi ve öğretmedir. Bu da yüce Allah'ın, peygamberlerine ve vahyin hamillerine kitap hâlinde yahut başka bir şekilde indirdiği ilâhî öğretiler, hükümler ve yasalar içerikli vahiylerinden başkası değildir. Çünkü ancak bunlar, bütün insan-

ların sahip oldukları donanımlar aracılığıyla ve bilinen yöntemlerle elde edilemeyen bilgilerdir.

Buradan anlıyoruz ki, "*...bilmediği şeyler size öğretilmiştir...*" ifadesinde kastedilenler müşrikler değildir. Çünkü onların yanında bildikleri ve onayladıkları herhangi açık bir ilâhî bilgi yoktu. Geçmiş kuşaklardan kendilerine miras kalan peygamberlerin kalıntısı bu tür bilgiler ise, onlar tarafından onaylanmıyordu. Dolayısıyla yeterli bir açıklama olmadan bunların onlara karşı bir tez olarak kullanılması doğru değildir. Nitekim yüce Allah Kur'ân'ın birçok yerinde onları bu hususlarda cahil olarak nitelendirmiştir: "*Bilmeyenler dediler ki: Allah bizimle ko-nuşmalı... değil miydi?*" (Bakara, 118)

O hâlde, tefsirini sunduğumuz ayette hitap, müşrik olmayan bir topluluğa yöneliktir. Aynı zamanda Müslümanlar da bu ayetin muhatapları değildirler. Nedenine gelince:

Birincisi: Ayetlerin akışında birtakım tezlerin çürütülmesi esas alınmıştır. Eğer hitap Müslümanlara yönelik olsaydı, bu, açık bir gerekçe olmadan kendilerine yöneltilen bir ara cümlecik şeklinde olurdu.

İkincisi: [Eğer buradaki muhataplar Yahudiler değil de Müslümanlar olsaydı,] ayette bir gruba hitap etmekten bir başka gruba hitap etmeye geçiş yapılarak değişiklik meydana gelmiş olurdu. Şöyle ki: "*Öyleyse Musa'nın... getirdiği kitabı kim indirdi?*" ifadesine muhatap olanlara yönelik hitaptan dönülerek, "*...size öğretilmiştir.*" ifadesiyle başkalarına hitap ediliyor; açık bir karine olmadan ve karışma ihtimali de söz konusuysa. [Bu ise fesahat ve belâgat kurallarına aykırıdır.] O hâlde buradaki hitap, müşrik olmayan, ama Müslüman da olmayan bir topluluğa yöneliktir. Onlar da ayetin girişinde kendilerine hitap edilen Yahudilerden başkası olamaz.

Yüce Allah, inat etmek ve fitne çıkarmak amacıyla, "*Allah, hiçbir beşere bir şey indirmedir.*" diyen Yahudilere karşı iki yöntemi esas alan bir tartışma başlatmıştır:

Birincisi: Çelişkiyi ortaya çıkarma yöntemi. Şöyle ki onlar Tevrat'a inanıyorlardı, onun Musa (a.s) tarafından bir nur ve insanlar için bir yol gösterici olarak getirildiğini kabul ediyorlardı. Bu ise, "*Allah, hiçbir*

beşere bir şey indirmedir." şeklindeki sözleriyle çelişiyordu. Ardından yüce Allah onları, Tevrat'ı parçalara ayırarak bir kısmını açıklayıp büyük bir kısmını da gizlemelerinden dolayı yeriyor.

İkincisi: [Sahip oldukları ilâhî bilgileri hatırlatma yöntemi.] Size, kendi çabanızla öğrenemeyeceğiniz şeyler öğretildi. Bunları babalarınızın da öğrenmesine imkân yoktu. Dolayısıyla bu bilgileri babalarınızdan miras olarak almış olmanız da söz konusu değildir. Bununla ilâhî bilgileri, üstün ahlâk kurallarını, toplumu adalet ilkesine dayalı olarak düzenleyen yasa ve kanunları kastediyoruz. Bunlar insanlığın en derin sosyal ihtilâflarını adalet ilkesine dayalı olarak çözümleyen yasalardır. Bunlar, özellikle de yasalar, insanların çabasıyla belirlenecek şeyler değildir.

Tevhit, peygamberlik, ahiret ve üstün ahlâk gibi akıl aracılığıyla ulaşılabılır genel ilâhî bilgilere gelince; sırf bu ilkelerin akılla kavranabilirliği, onların insanların sosyal hayatına egemen olması için yeterli değildir. Bir şeyin salt bilinmesi ile amel sürecine girmesi ve sürekli bir davranış olarak toplumun içerisine yerleştirilmesi birbirinden farklı şeylerdir. Çünkü maddî lezzetlerden yararlanma isteği, nefsin tutkularını tatmin ve arzularını eksiksiz yerine getirme amacına yönelik olarak her şeyi kullanma iç güdüsü, insana fıtratının derinliklerine yerleştirilmiş gömülü bilgiler ve hakikatler hazinesini araştırma, buna dayalı olarak sürekli bir davranış ortaya koyma imkânını tanımaz. Özellikle bu maddeciliğin tüm topluma egemen olduğu ve sosyal hayatın her alanını kapladığı durumlarda fıtratın derinliklerinde gizli bulunan hakikatlerin araştırılıp ortaya çıkarılması büsbütün imkânsız hâle gelir. Çünkü bu tür bir toplumsal yapı, o toplumu oluşturan bireyler için bir sınırlandırıcı ortam hazırlar; onları maddî zevklerin peşinde koşma durumunda bırakır. İnsanî faziletlerin, erdemlerin içine sızmasına imkân bırakmaz. Geçmiş kuşaklardan miras kalan manevî üstünlükler, erdemler birer birer unutulmaya yüz tutar. Derken toplum, hayvansal bir birliktelik mahiyetini kazanır, ilkel bir hayvanlar topluluğuna özgü davranışların sergilendiği bir zemin gibi belirginleşir.

Nitekim bugün ilerlemiş ülkelerde gözlemlediğimiz manzara bunun en somut örneğidir. bu toplumlar maddî alanda alabildiğine ilerleme

kaydetmişler, tamamen maddî zevklerin çekiciliğine kendilerini kaptırmışlardır. Öyle ki bütün zamanlarını bu amaç kaplamış, yüzlerini ahiretten dünyaya çevirmiş, ahiretten alıkoyarak onları dünyayla meşgul etmiş, kendilerine maneviyatla uğraşacak zaman bırakmamış, gerçek ve ebedî hayatın mutluluğu için her türlü düşünme eylemine engel teşkil etmiştir.

Tarihte sözü edilen milletler ve uluslar arasında, siyasî bir kişiliğin veya bir devlet adamının insanî yüksek faziletlere, tertemiz ilâhî bilgilere, takva ve kulluk yoluna davet ettiğinden söz edilmez. Bir kişinin egemenliğini esas alan istibdat yönetimlerinde iktidarın pekişmesi ve devam etmesi için çalışılırken, demokrasi ve benzeri çoğulcu yönetimlerde ise, toplumsal hayatın çoğunluğun keyfine, hevasının arzusuna göre düzenlenmesi esas alınır; çoğunluğun keyfinin erdeme uygun olması veya rezil bir mahiyet arz etmesi arasında fark yoktur, akla dayalı gerçek mutluluğa uygun olması veya aykırı olması önemli değildir. Şu kadarı var ki, adalet, iffet, doğruluk, iyilik severlik, insan türünün iyiliğini isteme, zayıflara karşı şefkatli davranma gibi sadece isimleri kalmış ve fıtratlarının zoruyla saygı göstermek durumunda kaldıkları bu manevî erdemlerden, insanî olgunluklardan, yüksek amaçlardan birine aykırı bir davranış sergilediklerinde, bu yüksek erdemlilik ilkelerini hareket tarzlarına ve yürürlükteki yasalarına göre yorumlamayı tercih ederler. Bugün gözlerimizin önünde yaşanan realite bunun en somut örneğidir.

Kısacası, toplumlara yön veren kolektif akıl ve maddî bilinç, insanı ilâhî bilgilere ve manevî erdemlere ulaştırmada yetersizdir. Buna rağmen insan toplulukları değişik yapılarına ve kalkınmışlık düzeylerinin farklılığına rağmen bu manevî erdemleri ve ilâhî bilgileri ifade eden isimleri barındırmakta ve bunların anlamlarına saygılı davranma durumunda kalmaktadır. Yeryüzü değerlerine çakılıp kalmış bir toplumun maddenin ve maddî değerlerin üzerine çıkması ne mümkün?!

Bu ilâhî bilgiler ve manevî değerler, peygamberlerin inkılâplarına, hak sözü yayma uğruna verdikleri mücadelelerine, tevhit dinini yayma, insan türünü dünyevî ve uhrevî mutluluğuna yöneltme amaçlı

çabalarına gelip dayanan dinsel davetten arta kalan kalıntılardan ve eserlerden başka bir şey değildir. O hâlde bunlar, vahiy ve kitap indirme şeklinde gerçekleşen ilâhî öğretimin yansımalarıdır.

Buna göre, *"Sizin de, babalarınızın da bilmediği şeyler size öğretilmiştir."* ifadesi Yahudilere yönelik bir itirazdır. Çünkü onlardan biri, *"Allah, insana bir şey indirmedir."* demişti. Onlara deniliyor ki, sizin yanınızda son derece yararlı bilgi var; bu bilgiyi kendi çabalarınızla elde etmediğiniz gibi, atalarınızdan da size miras kalmadı. Tersine bu bilgiyi bundan farklı bir yolla öğrendiniz. Bu da Allah tarafından bazı insanlara vahiy ve kitap indirme yoludur. Nitekim yüce Allah bazı insanlara gerçek bilgileri ve dinsel yasaları indirmiştir. Yahudilerin yanında buna ilişkin çok örnekler vardı. Bunları, peygamberlerinden miras almışlardı ve Musa'nın kitabı bunları onların arasında yaygınlaştırmıştı.

Buraya kadar yaptığımız açıklamalardan anlıyoruz ki, bazı müfessirlerin söylediklerinin aksine, *"Sizin de, babalarınızın da bilmediği şeyler size öğretilmiştir."* ifadesinden maksat, genel olarak vahiy ve kitap menşeli bilgiler ve yasalardır; özel olarak Musa'nın (a.s) kitabının içerdiği bilgiler ve yasalar değildir. Gerçi bunun kapsamına Yahudilerin yanında bulunan Tevrat'ın içerdiği bilgiler ve yasalar da girmektedir. Çünkü ayetin ifade tarzı sırf bir örnekle sınırlandırmaya elverişli değildir. Nitekim, *"...bilmediği şeyler size öğretilmiştir."* deniliyor, "O (Musa'nın getirdiği kitap) size öğretilmiştir" veya "Allah onu size öğretmiştir" denilmemiştir.

Öğretenin kim olduğu belirtilmeden, *"...size öğretilmiştir."* buyurulmuştur. Böylesi, kanıtlama amaçlı bir akışa daha uygundur. Çünkü bu tür bir akışın kapsamında öğretenin kim olduğunu zikretmek, daha çok kanıtsız bir iddia ortaya atmaya benzer. Dolayısıyla burada şöyle denilmiş gibi bir durumla karşı karşıyayız: "Sizin yanınızda birtakım bilgiler vardır ki, bunlar ne sizin, ne de atalarınızın çabalarından kaynaklanan bilgiler değildir. Peki bu bilgileri kim öğretti size?" Sonra bu soruya, "Yüce Allah." şeklinde cevap verilmektedir.

(Resulüm,) sen "Allah" de, sonra onları bırak, daldıkları bataklıkta oynadursunlar.

[Genelde bir konuyla ilgili soru soranın sorusunun cevabı çok açık, net ve kendisine soru yöneltilenin de kabul ettiği türden bir şey olursa, soru soran karşı tarafın cevabını beklemeden hemen kendisi cevabı verir. Söz konusu ayette de durum böyledir. Şöyle ki:] Yukarıdaki sorunun cevabı hiçbir kuşku götürmeyecek şekilde açık olduğundan, böyle bir özelliğe sahip olan bir sorunun cevabını da kendisine bir şey kanıtlanmak üzere soru yöneltilen kişinin cevabı beklenmeden, soru soranın kendisinin üstlenebileceğinden dolayı yüce Allah Peygamberine (s.a.a) bu cevabı vermesini ve "Allah" demesini emrediyor. Yani Musa'nın getirdiği kitabı indiren ve ne sizin, ne de babalarınızın bilmediği bilgileri size öğreten, Allah'tır.

Ardından da Allah'ın, hiçbir insana bir şey indirmedikini söylemek anlamsız, ciddiyetten uzak bir hezeyan olduğu ve bu sözü söyleyen de Musa'nın (a.s) getirdiği Tevrat'ı kabul eden, ilim ve kitaptan haberdar Yahudi toplumuna mensup biri olduğu için yüce Allah Peygamberi'ne onları kendi hâllerleriyle baş başa bırakmasını emrediyor: "sonra onları bırak, daldıkları bataklıkta oynadursunlar."

92) Bu (Kur'ân), kendinden öncekileri (kitapları) doğrulayıcı olarak ve senin şehirlerin anasını (Mekke'yi) ve çevresindeki insanları uyarman için indirdiğimiz mübarek (feyiz kaynağı) bir kitaptır.

Daha önce ilâhlığın bir gereğinin de insanlardan bir gruba, yani peygamberlere (selâm üzerlerine olsun) vahiy indirmek olduğuna, Musa'ya indirilen Tevrat gibi hak içerikli bir kitabın var olduğuna ve insanlara ancak vahiy ve gaybî öğretim sonucu öğretilecek şeylerin öğretildiğine dikkat çekildiği için, burada Kur'ân'ın da ilâhî bir kitap olduğuna, diğer semavî kitaplar gibi Allah tarafından indirildiğine işaret ediliyor. Bunun kanıtı olarak da, Kur'ân'ın ancak semavî kitaplarda olabilecek türden bilgileri içeriyor olmasının altı çiziliyor.

Bu açıklamalardan sonra sırasıyla şu hususlar belirginlik kazanıyor:

Birincisi: Ayetlerin akışının bu yerinde belirginleşen amaç, Kur'ân-ın Allah katından inen bir kitap oluşuyla ilintilidir; Kur'ân'ın kime indiği zatla değil. Bu yüzden, *"indirdiğimiz... bir kitap..."* deniliyor, buna karşın, "sana indirdiğimiz bir kitap" denilmiyor. Fakat başka yerlerde amaç,

Kur'ân'ın indirildiği zatla ilintili olunca, ona da işaret edilmiştir. Şu ayette olduğu gibi: *"Sana bu mübarek kitabı indirdik ki ayetlerini düşünsünler."* (Sâd, 29) Bunun gibi daha birçok ayet örnek verilebilir.

İkincisi: Kitabın nitelikleri bağlamında sıralanan, *"mübarek (feyiz kaynağı) ve... doğrulayıcı"* gibi nitelikler, onun Allah katından indirildiğinin kanıtları değil, kanıtları mesabesindeki emareleridir, belirtilelidir. Yani Kur'ân'ın Allah katından indirildiğinin belirtilerinden biri, onun mübarek olmasıdır. Allah onun içine birçok feyiz ve hayır koymuştur. O bu özelliğiyle insanları en doğru olana yöneltir. Allah onun aracılığıyla hoşnutluğunun peşinde olanları esenlik yollarına iletir. İnsanlar onun sayesinde geniş topluluklar oluşturmaları, güç birliği yapmaları ve sözbirliği etmeleri suretiyle dünyaları açısından kazançlı çıkarlar. Ona uymakla içlerindeki kin ve nefreti atarlar. Kalplerini eğriliklerden arındırırlar. Güvenliği ve barışı yaygınlaştırırlar. Yaşamları bereketlenir. Hayatları güzelleşir. Cehalet ve her türlü küçük düşürücü rezillik ortadan kalkar. Onun sayesinde insanlar mutluluk şemsiyesi altına girerler. Ahirette de büyük ödül ve kalıcı nimetler elde etmek suretiyle kazançlı çıkarlar.

Eğer Kur'ân Allah katından indirilmiş olmasaydı, insan ürünü olsaydı, örneğin insanları kandırmak, onları tuzaklarına düşürmek isteyen bir şebekenin ortaya koyduğu bir eser olsaydı, yahut bir gönül eğlendirme ya da onu getiren kişi öyle olmadığı hâlde bunun, kendisine Allah katından indirilen semavî bir vahiymiş gibi gösterilen şeytanî bir telkin olsaydı, kalıcı ve yerleşik bilgi niteliğini almazdı; bunca ilâhî feyiz, bereket ve çokça hayır ondan kaynaklanmazdı. Çünkü kötülük yolu, kendisini izleyeni sadece kötülüğe iletir. Bozgunculuktan yapıcılık çıkmaz, fesattan islâh doğmaz. Nitekim ulu Allah şöyle buyurmuştur: *"Allah, şaşırttığını yola getirmez."* (Nahl, 37) *"Allah, yoldan çıkanları doğru yola iletmez."* (Saff, 5) *"Güzel olan ülkenin bitkisi, Rabbinin izniyle çıkar; kötü olandan ise yatarsız bitkiden başka bir şey çıkmaz."* (A'râf, 58)

Kur'ân'ın hak içerikli bir kitap olduğunun bir belirtisi de, kendisinden önce Allah katından inen hak içerikli semavî kitapları doğrulayıcı olmasıdır.

Bunun bir diğer belirtisi de, yüce Allah'ın yarattığı varlıkların varoluş amacı olarak belirlediği hususları eksiksiz bir şekilde ifa etmesidir. Allah'ın varlık âlemi için belirlediği hedef ise, indirdiği vahiy aracılığıyla onları uyarmak suretiyle dünya ve ahiret mutlululuğuna yöneltmektir. Bunu, *"senin şehirlerin anasını (Mekke'yi) ve çevresindeki insanları uyarmak için."* ifadesinden çıkarıyoruz. Kentlerin anası Mekke'dir. Maksat ise Mekke'nin halkıdır. Bunu, *"çevresindeki insanları..."* ifadesinden çıkarıyoruz. Mekke'nin çevresinden maksat, onu çevreleyen dünyanın diğer ülkeleri veya bazılarının söylediği gibi ona komşu beldelerdir. Bu ifade, ayrıca yüce Allah'ın kentlerin anası Mekke'ye verdiği önemi yansıtmaktadır. Orası ilâhî dokunulmazlık beldesidir, harem-i şeriftir. İlâhî davet oradan başladı, ilâhî mesaj oradan dünyaya yayıldı.

Buraya kadar yaptığımız açıklamalardan şunu anlıyoruz: Ayetlerin akışına uygun olanı, *"şehirlerin anasını... uyarmak için"* ifadesinin, özellikle [gaip sıygası ile], "li-yünzire=uyarması için" şeklinde okunması durumunda önceki "musaddiku=doğrulayıcı" ifadesine atfedilmesidir. Çünkü her iki ifade de, amaç bildirmeye yöneliktir. [Şöyle ki, yüce Allah vahiy indirmekle, hem önceki kitapları doğrulamayı, hem de insanları uyarmayı amaçlamıştır.] Bu durumda, "Kendisinden önceki kitapları doğrulasın ve kentlerin anasını uyarasın diye..." şeklinde bir anlam çıkıyor karşımıza. Nitekim Zemahşerî bu görüşü benimsemiş ve ayeti bu şekilde yorumlamıştır. Ancak bazılarının göre, ifade "mübare-kun=feyiz kaynağı" ifadesine matuftur. Bu durumda ise, anlamı şöyle belirginleşmektedir: "[Bu mübarek ve kendinden öncekileri doğrulayan] kitabı indirdik ki, kentlerin anasını ve çevresindeki insanları uyarasın."

Ahirete inananlar, ona inanırlar ve onlar namazlarını korurlar.

Bu, bir bakıma yüce Allah'ın katından indirdiği kitaba ilişkin olarak sıraladığı niteliklere ilişkin bir ayrıntı mahiyetindedir. Yani bizim indirdiğimiz bu kitap, feyiz ve bereket kaynağı olduğu, kendisinden önceki kitapları doğruladığı ve yeryüzü halkını uyarmak amacıyla indiği için ahirete inananlar ona inanırlar. Çünkü Kur'ân kesintisiz ahiret güvenliğine çağırıyor, insanları kesintisiz azaptan sakındırıyor.

Sonra yüce Allah, bu ahirete inananları, müminlere ilişkin en özel, en ayırt edici niteliklerle vafediyor. Bu da, Rablerini andıkları bir ibadet olan namazlarını sürekli kılmaları, korumalarıdır. Nitekim yüce Allah Mü'minûn Suresi'nin başlarında da müminlere ilişkin nitelikleri sıralarken en sonunda onların namazlarını koruduklarını, sürekli kıldıklarını belirtmiştir: *"Onlar namazlarını (titizlikle) korurlar."* (Mü'mi-nûn, 9) Yine aynı surenin girişinde aynı anlamı ifade eden şu ayete yer verilmiştir: *"Onlar ki, namazlarında huşû içindedirler."* (Mü'minûn, 2)

Bu da gösteriyor ki, tefsirini sunduğumuz ayette geçen, namazı korumaktan maksat, namaz kılarken saygılı bir tutum içinde olmaktır, namazı huşû ile kılmaktır. Bu da kulluk makamında bulunurken ilâhî azamet ve ululuk karşısında içsel bir etkilenmişlik, zelillik duygusu içinde olmak demektir. Fakat, bu ayetin tefsiri çerçevesinde bilinen en yaygın yorum, namazları korumaktan maksat, onları vakitlerinde kılmaya özen göstermektir, şeklindedir.

KUR'ÂNDAN BEREKET KAVRAMININ ANLAMI

Ragıp İsfahanî el-Müfredat adlı eserinde şöyle der: "el-Berku, sözcüğünün asıl anlamı, devenin göğsü olmakla beraber deveden başka bir canlının göğsü için de kullanılır. 'Birke' sözcüğü de aynı anlamda kullanılır. 'Berek-el-baîru' yani, deve çökerek göğsünü yere koydu. Araplar bundan sebat ve sarsılmazlık anlamını algılamış ve 'ibterakû fi'l-harbi' yani, sebat ettiler ve savaşta mevzilerinden ayrılmadılar, demişlerdir. 'Beraka'ul-harbi ve burukauha', 'Savaşta kahramanların yerleştikleri ve ayrılmadıkları mevziler' demektir. 'İbtereket'id-dâbbetu' ise, 'Hayvan durdu, yerine çakılıp kaldı.' anlamındadır. İçinde su tutulan havuza da 'birke' denir. 'el-Berekeh (bereket)' ise, ilâhî hayrın bir şeyde sabit olması demektir. Yüce Allah bir ayette şöyle buyurmuştur: *'Onların üzerine gökten ve yerden bereketler açardık.'* [A'râf, 96] Bu şekilde isimlendirilmesinin nedeni, hayrın tıpkı suyun havuzda birikip durması gibi, o şeyde sabit olmasıdır. 'Mübarek'; içinde bu tür hayır olan şeye denir. *'Bu mübarek bir zikirdir; onu indir-dik...'* [Enbiyâ, 50] ayeti de bu anlamı ifade etmektedir."

Ragıp devamla şöyle der: "İlâhî hayır, hissedilmeyen bir yerden, sayısız ve kayıtsız bir şekilde kaynaklandığı için, içinde hissedilmeyen bir ziyadelik bulunan her şey için mübarek ifadesi kullanılmış, içinde bereket vardır, denilmiştir. Bir rivayette bu tür artışlara işaret edilmiştir: *'Bir mal sadaka vermekle eksilmez.'* Yoksa bu rivayette somut eksilmeye işaret edilmemiştir. Nitekim malında zarara uğrayan birine böyle bir şey söylendiğinde, *'Gidip teraziye vuralım...'* demiştir."

Ardından Ragıp şunu eklemiştir: "Yüce Allah'ın mübarek olmasından maksat da, O'nun hayırların kaynağı olmasıdır." (el-Müfredat'tan alınan alıntı burada son buldu.)

Buna göre, "bereket"; bir şeyde hayrın kalıcı, sürekli olması, ondan ayrılmaması demektir. Örneğin: Nesilde bereket, insanın soyunun çok olması veya insanın adının onlar aracılığıyla kalıcılık kazanmasıdır. Yemekte bereket, birçok insanın onunla doymasıdır. Vakit açısından bereket, bir vaktin kapasitesinden fazla bir işin yapılmasına yetmesidir.

Ne var ki, dinsel amaç ve maksatlar, salt manevî mutluluklar veya sonuç itibarıyla manevî mutluluğa yol açan maddî mutluluklarla ilintili olduğu için, o mutluluklarla ilgili olgulardaki bereketten maksat, sözünü ettiğimiz bu manevî hayırdır veya bu manevî hayra yol açan şeydir. Tıpkı İbrahim'e inen meleklerin sözlerinde bulunan bereket gibi: *"Allah'ın rahmeti ve bereketi siz ev halkının üzerindedir."* (Hûd, 73) Bundan maksat, din ve Allah'a yakınlık gibi çeşitli manevî hayırlar ve mal ile nesil çokluğu, gelecek kuşaklar arasında ismin anılması gibi maddî hayırlardır. Ki bu tür maddî hayırların tümü manevî hayırlarla bağlantılıdır.

Buna göre, bereket, yani bir şeyin istenen hayrı kapsaması; tıpkı göreceli bir olgu gibi amaçların değişmesi ile birlikte değişiklik arz eder. Çünkü bir şeyin hayırsallığı, kendisiyle ilintili amaçla bağlantılıdır. Meselâ yemeğin amacı; aç insanın doyması veya yiyene zarar vermemesi ya da şifa sağlaması, yiyenin mizacıyla uyum sağlaması, hastalığını giderip iyileştirmesi yahut yiyenin içinde Allah'a kulluk sunmaya muktedir olmasını sağlayacak bir nura kaynaklık etmesi vb. olabilir. [Netice itibarıyla tek bir iş olan yemek yeme eylemi-

nin farklı amaçları olabileceğinden, onunla ilintili olan "bereket" kavramı da güdülen amaca orantılı olarak farklı anlam ifade edecektir.] Dolayısıyla bu yerlerde kullanılan bereketten maksat, yüce Allah'ın sebepler ve etkenler arasında bir uyum meydana getirmesi ve engelleri ortadan kaldırması sonucu bunlardaki hayrın [ve güdülen amaç] bu şekilde süreklilik arz etmesidir.

Bundan da anlıyoruz ki, ilâhî bereketin bir şey üzerine inmesi ve o şeyde hayrın yerleşip süreklilik kazanması, diğer etkenlerin iş görmesini ve sebeplerin bir araya gelmesini olumsuzlamaz. Dolayısıyla Allah'ın bir şeyle ilgili olarak bir niteliği veya bir durumu dilemesi, o şeyi gerektirici diğer sebep ve illetleri geçersiz kılması demek değildir. -Bu gerçeği bundan önceki bölümlerde defalarca yineledik.- Buna göre, ilâhî irade diğer sebeplerin üstünde yer alan bir sebeptir, onların yanında yer alan bir sebep değil. Meselâ yüce Allah'ın bir yemeğe bereket indirmesi, insanda bu yemeği yemesi durumunda zarar verecek mizacî bir keyfiyeti gerektirmeyen, bozulmasına, zayi olmasına, çalınmasına ya da talan edilmesine neden olmayan değişik sebepleri bir araya getirmesi demektir. Yoksa bunun anlamı, yüce Allah'ın diğer sebepleri geçersiz kılarak, onda sebeplerin aracılığı söz konusu olmaksızın hayır meydana getirmesi değildir. Bunun üzerinde iyice düşün!

Dinsel terminolojide bereket kavramı çokça kullanılır. Kur'ân-ı Kerim'de değişik ayetlerde farklı lafızlarla bu kavrama yer verilmiştir. Aynı şekilde hadislerde de sıkça kullanılmıştır. Eski ve Yeni Ahit'lerde [Tevrat ve İncil] de bereket kavramı değişik konular bağlamında tekrarlanır. Orada yüce Allah'ın falan peygambere veya falanca kâhinin başka insanlara bereket vermesi anlatılır. Hatta Eski Ahit'te bereket olgusu, yürürlükte olan evrensel bir yasa olarak sunulur.

Buraya kadar yaptığımız açıklamalardan, Ragıp'tan yaptığımız alıntıdan da anlaşıldığı üzere bereketin var olmadığını söyleyen ve bir şey üzerinde etkili olan doğal sebeplerin, başka bir şeyin etkili olmasına ya da onların etkinliklerini geçersiz kılmasına izin vermediklerini savunan kimselerin savları da çürümüş oluyor. Bunlar şu gerçeğin farkında değildirler: Yüce Allah'ın eşyalar üzerindeki etkisi, diğer sebep-

lerin uzantısında yer alan sebepler zincirinden bir halka konumundadır; onların hizasında yer alan bir sebep değildir. Dolayısıyla iki paralel sebebin çatışması, birbirini iptal etmesi veya bunlar gibi bir durum söz konusu değildir.

* * *

93) Allah'a karşı yalan uydurandan (ortak koşandan) ya da kendisine hiçbir şey vahyedilmemişken, "Bana vahyolundu." diyenden yahut, "Ben de yakında Allah'ın indirdiğinin benzerini indireceğim." diyenden daha zalim kim olabilir?

Bu ayette yüce Allah zulmün yansıdığı üç alana işaret ediyor. Bunlar zulmün en ağır olanlarıdır. Normal bir akıl bunların çirkinliğinden, yüz kızartıcılığından kuşku duymaz. Bu nedenle bir soru cümlesi tarzında bunlara işaret edilmiştir.

Bununla [maksadı soru şeklinde ifade etmekle] güdülen amaç, muhatapları akliselimin hükmünü kabul etmeye, objektif davranmaya ve açık gerçeği kabule yaşmaya davet etmektir. Âdeta şöyle deniyor: "Onlara de ki: Benim de, sizin de hakka karşı büyüklük kompleksine kapılmamamız ve zulmün en şiddetlisi, en iğrenci, en yüz kızartıcı ve kötüsü olan Allah'a karşı zulüm işleyerek Allah'a karşı büyülenmememiz gerekir. O hâlde siz nasıl Allah'a iftira atıp yalan söyleyebilir, O'ndan başkasına kulluk sunarak onları şefaathçiler edinebilirsiniz? Ben de eğer Allah tarafından vahiy iletilen bir peygamber değilsem, nasıl peygamberlik iddiasında bulunup, 'Bana vahiy indiriliyor.' diyebilir miyim? Bir insan, 'Ben de Allah'ın indirdiğinin benzerini indireceğim.' diyerek Allah'ın hükmünü alaya alabilir mi, onlarla eğlenilebilir mi? Böyle bir şeye nasıl yeltenebilir?"

O hâlde bu çağrının sonucu, peygamberliğin hükmüne uymalarıdır. Çünkü eğer müşrikler şirk koşturmak suretiyle Allah'a iftira atma suçundan kaçınırlar, "Ben de yakında Allah'ın indirdiğinin benzerini indireceğim." diyen kimse bu iddiasından vazgeçer ve Hz. Peygamber (s.a.a) de kendisine vahiy indiğini ısrarla vurgularsa, artık Peygamber'in peygamberliği kimsenin muhalefetiyle karşılaşmaz.

Ayette zulümlerin ilki olarak sayılan Allah'a iftira atmak, her ne kadar ayette işaret edilen ikinci zulümden, yani birinin kendisine

vahiy inmediği hâlde vahiy indi iddiasında bulunmasından daha genel ve kap-sayıcıysa da ve bu yüzden de bazıları: "Birinciden sonra ikincinin zikredilmesi, genel bir olgudan sonra özel bir olgunun zikredilmesi kabilindendir ve bununla vahyin önemine vurgu yapılmak ve ona gösterilen özen hatırlatılmak istenmiştir." demişlerse de, ayetlerin akışı üzerinde düşünülüp hedef kitlenin de müşrikler olduğu göz önünde bulundurulduğu zaman, ayette kastedilen iftiranın Allah'a ortak koşmak olduğu anlaşılır.

Genel bir husustan sonra özel bir hususu zikretmek ihtimalini giderecek şekilde, bunun [Allah'a iftira atmanın, O'na ortak koşmaktan ibaret olduğunun] açıkça ifade edilmemesinin nedeni ise, ayetin amacı ve üzerinde durduğu mesajla ilintilidir. Çünkü burada güdülen amaç, daha önce de söylediğimiz gibi, insafa ve cahiliye tutuculuğundan uzaklaşmaya çağrıdır. Bu yüzden asıl amaç açık bir şekilde ifade edilmemiş, sadece üstü kapalı olarak işaret edilmiştir. Ki cahiliye tutuculuğu tahrik edilmesin, seçkincilik ve büyüklük taslama duyguları harekete geçmesin.

Buna göre, *"Allah'a karşı yalan uydurandan..."* ifadesiyle, *"ya da kendisine hiçbir şey vahyedilmemişken, 'Bana vahyolundu.' diyenden"* ifadesi, dış görünüşleri itibarıyla genel ve özel gibi belirlemekle beraber, maksat itibarıyla birbirlerinden farklıdır.

Sözünü ettiğimiz bu hususun kanıtı, ayetin sonundaki ifadede azap tehdidinin ve Allah'a ortak koşulan düzmece ilâhlarla ve sözde şefa-atçilerle ilgili bir sorunun yer almasıdır.

Bazılarının, *"ya da kendisine hiçbir şey vahyedilmemişken, 'Bana vahyolundu.' diyen"* ifadesinin, peygamberlik iddiasında bulunan Müseyleme hakkında indiğini söylemelerine¹ gelince; daha önce açıkladığımız gibi, ayetlerin akışı böyle bir çıkarsamaya elverişli değildir. Tam tersine ayetin zahiri, maksadın Hz. Peygamber'in (s.a.a) kendisi olduğunu göstermektedir. Bunun yanında bu hususu göz ardı ettiğimizde de ayetin daha genel bir anlam ifade ettiğini görürüz.

¹ - [el-Menâr, c.7, s.624]

Kaldı ki, En'âm suresi Mekke'de inmiştir; Müseyleme'nin peygamberlik iddiasında bulunması ise hicretten sonra meydana gelmiştir. Şu da var ki, ayetin Müseyleme hakkında indiğini söyleyenler, bu ayetin Mekke'de değil, surenin genelinden ayrı olarak Medine'de indiğini söylemektedirler. İnşallah ilerideki hadisler bölümünde bu husus üzerinde duracağız.

"Ben de yakında Allah'ın indirdiğinin benzerini indireceğim, diyenden" ifadesine baktığımız zaman ifadenin zahirinden, bu sözün gerçekten biri tarafından söylendiği anlaşılmaktadır. Bu demektir ki birisi, *"Ben de yakında Allah'ın indirdiğinin benzerini indireceğim."* demiştir. Bunu söylerken de Kur'ân ile alay etmeyi amaçlamıştır. Şöyle ki, Kur'ân'ın indirilişini Allah'a izafe etmiş, sonra da kendisinin de bunun gibi bir vahiy indireceğini söyleme küstahlığında bulunmuştur. Onun için de, [*"Ben de, yakında Allah'ın indirdiği gibi bir vahiy indireceğim."* demiş,] *"Ben de Muhammed'in söylediklerine benzer şeyler söyleyeceğim."* veya *"Size onun getirdiği şeylere benzer sözler getireceğim."* şeklinde bir ifade kullanmamıştır.

Bazı tefsir bilginleri, *"Burada müşriklerden, 'İstesek biz de bunun gibisini söyleriz. Bu öncekilerin masallarından başka bir şey değildir.'* [Enfâl, 31] diyenin sözlerine işaret edilmiştir." söylemişlerdir.

Diğer bir grup müfessir de, *"Burada Abdullah b. Sa'd b. Ebî Sara-h'ın, 'Ben de Allah'ın indirdiği gibisini indiriyorum.'* şeklindeki sözlerine işaret edilmiştir." Ayet ise Medine'de indirilmiştir." demişlerdir. İnşallah ayetlerin hadisler ışığında açıklaması bölümünde değineceğimiz gibi bundan başka şeyler söyleyen de olmuştur. Ancak ayetin zahirinden bu çıkarsamalarla bağdaşan bir ipucu edinmek ve zahirini bu anlamlardan herhangi birine uyarlamak mümkün görünmüyor. Çün-kü ayet, geleceğe ilişkin [*"Ben de yakında Allah'ın indirdiğinin benzerini indireceğim."* şeklinde] bir vaat içermektedir. Oysa müşriklerin, *"İstesek biz de bunun gibisini söyleriz..."* şeklindeki sözleri ise [geleceğe yönelik bir vaat içermemekte, "Eğer istersek biz de söyleyebiliriz." şeklinde] koşula bağlı bir sözdür. Yine şayet rivayet sahihse, Abdullah'ın sözleri de o esnada olup biten bir durumdan haber verme niteliklidir.

Her neyse. Bütün bunlara rağmen kesin olan bir şey vardır ki, o da, *"Ben de yakında Allah'ın indirdiğinin benzerini indireceğim, diyenden"* ifadesi, bazı Arap müşriklerinin, Allah'ın ayetlerine karşı büyüklük taslayarak söylemiş oldukları bir sözü aktarmaya yöneliktir. İfadenin orijinalinde "men" ism-i mevsulunun tekrarlanmasına karşın *"ya da kendisine hiçbir şey vahyedilmemişken, 'Bana vahyolundu.' diyenden"* ifadesinde tekrarlanmamasının nedeni, ayette sıralanan zulümlerin üç tane olmakla beraber başka bir açıdan iki kısımda değerlendirilebilir olmalarıdır. Şöyle ki, birinci ve ikinci zulüm; yüce Allah'a karşı boyun eğme ve O'nun emirlerine uyma görünümünde ortaya çıkan bir zulüm iken, üçüncü zulüm, O'na karşı büyüklük taslama, O'nun ayetlerine karşı böbürlenme şeklinde tezahür eden bir zulümdür.

O zalimleri, ölümün şiddetleri içinde, meleklerin ellerini uzatarak onlara, *"Haydi canlarınızı çıkarın (ölün)! Allah'a karşı... büyüklük tasladığınızdan ötürü, bugün alçaklık azabıyla cezalandırılacaksınız!"* dediklerinde, bir gör-sen!

Ayetin orijinalinde geçen "gamerât" kelimesinin kökü olan "el-gamru" kelimesinin aslı, bir şeyin üzerini örtüp gizleme ve etkisini giderme, ondan hiçbir iz bırakmama anlamını ifade eder. Bu yüzden dibinde olan şeyleri örten çok su için de "el-gamretu" ifadesi kullanılır. Bilgi sızdırmayan koyu cehalet için de öyle. Nitekim insanı dört bir yandan kuşatan zorluklara da denir. "Gamerât" ise zorluklar, şiddetler anlamındadır. İşte bu ayetin orijinalinde geçen "fî gamerât'il-mevti" sözcüğü bu anlamda kullanılmıştır. "el-Hevnu" ve "el-hevânu" ise zillet, alçaklık demektir.

[*"Meleklerin ellerini uzatarak"* ifadesindeki] "Elini uzatmak" deyiminin anlamı açıktır; ancak bununla kinayeli bir anlam kastedilir. Duruma ve kullanıldığı yere göre bu anlam farklılık arz eder. Örneğin zengin elini uzatması, cömertliği ve müstahak olanlara ihsanda bulunmasını ifade eder. Kralın elini uzatması, hiç kimsenin engeliyle ve rekabetiyle karşılaşmadan ülkesinin işlerini idare etmesi demektir. Acımasız sert bir görevlinin yakalanmış suçluya el uzatması, âlemlere ibret olacak şekilde cezalandırması, işkence etmesi, dövmesi, a-

zarlaması anlamına gelir.

Dolayısıyla meleklerin ellerini uzatmaları da, zalimlere azap etmeye başlamalarını ifade eden bir deyimdir. Ayetin akışından anladığımız kadarıyla meleklerin bu zalimlere yaptıkları, şu ifadede açıklığa kavuşturulmaktadır: *"Haydi canlarınızı çıkarın... Bugün alçaklık azabıyla cezalandırılacaksınız..."* Dolayısıyla bu sözler meleklerden aktarılmaktadır, yüce Allah'ın sözleri değildir. Bu durumda ifadenin şu şekilde açıklanması gerekir: "Melekler onlara derler ki: Haydi çıkarın canlarınızı..." Bu demektir ki, melekler onların canını öyle bir işkenceyle alıyorlar ki, bununla onlar azabın acısını hissediyorlar. Bu, ölüm esnasında, henüz dünyadan ayrılmayıp ölümden sonraki âleme taşınmadan bu dünyada çektikleri işkence ve azaptır. Bir de onlar için bundan başka ve ölümden sonra bir azap vardır ki, kıyamet kopmadan önce bu azabı çekeceklerdir. Buna şu ayette işaret edilmiştir: *"Önlerinde, dirilecekleri güne kadar bir berzah vardır."* (Mü'minûn, 100) Bundan da anlıyoruz ki, *"Bugün cezalandırılacaksınız..."* ifadesinde geçen "bugün"den maksat, azap çektikleri ölüm günüdür. Ki bu, berzah âlemi (ölüm ile haşır arası ara dönem)dir. Yine bu ifadenin zahirinden anladığımız kadarıyla burada geçen "zalimler"den maksat da, yüce Allah'ın zulümlerin en şiddetlileri olarak saydığı üç zulümden bir kısmını işleyen kimselerdir. Allah'a yalan iftirada bulunmak, yalan yere peygamberlik iddiasında bulunmak ve Allah'ın ayetleriyle alay etmek yani.

Bunu, yüce Allah'ın onların azap çekmelerinin nedeni olarak saydığı günahlardan da çıkarsamak mümkündür. [Şöyle ki, ayette onların cezalandırılması iki sebebe dayandırılıyor: Birincisi] Allah'a gerçekte bağdaşmayan bir iftirada bulunmaları[ndan ibarettir]; tıpkı Allah'a ortak koşmak veya O'na yalan yere teşrii/yasal bir hükmü isnat veya yalan yere O'ndan vahiy aldığını iddia etmek gibi bir suçu işleyen kimsenin durumunda olduğu gibi. [İkincisi ise,] Allah'ın ayetlerine karşı büyüklük taslamaları[ndan ibarettir. Nitekim] *"Ben de yakında Allah'ın indirdiğinin benzerini indireceğim."* diyenin durumu bu suçun kapsamına girmektedir.

"Haydi canlarınızı çıkarın." ifadesindeki emir, tekvinî/varoluşsal bir emirdir. Çünkü hayat gibi ölüm de [sırf Allah'ın elinde olup] insanın gücü dahilinde değildir ki, bununla ilgili bir emrin kendisine yöneltilmesi doğru olsun. Nitekim yüce Allah bir ayette şöyle buyurmuştur: "Öldüren de O'dur, diriltten de O'dur." (Necm, 44) Buna göre ayetteki emir, tekvinîdir; melekler de bu emrin gerçekleşmesinin sebepleri arasında yer almaktadırlar. Bu da demektir ki bu ifade, kinayeli istiare veya tahyilî istiare yollu kullanılmıştır. Sanki insanın canı, bedeninin içinde bir şeymiş, insanın yaşaması ona bağılıymış ve onun bedenden çıkmasıyla birlikte ölüm gerçekleşmiş gibi. Oysa yüce Allah'ın sözlerinden canın, nefsin bedensel bir varlık olmadığı, maddî ve cismanî şeylerden sayılmadığı anlaşılmaktadır. Tam tersine nefis veya can başka tür bir varlıktır; bedenle birleşir, bir şekilde onunla bağlantılı hâle gelir, maddî olarak tasavvur edilemeyen bir şekilde onunla bütünleşir.

Daha önce tefsirimizin birinci cildinde, "Ruhun Soyutluğu Üzerine Bir Felsefî Araştırma" başlığı altında bu konuya değinmiştik.¹ İnşa-allah yeri geldikçe başka açıklamalar da sunacağız. Şimdilik şunu söylüyoruz: "Haydi canlarınızı çıkarın." ifadesinde kastedilen, canları ile bedenlerinin bağlantısının kesilmesidir. Bu da ölümdür. Yine ayetin akışından anladığımız kadarıyla bu sözü melekler söylemiştir.

O hâlde ayetin anlamı şu şekilde belirginleşmektedir: "Keşke, bu zalimlerin ölüm dalgalarına, ölüm sarhoşluğuna ve dayanılmaz zorluklarına, şiddetlerine tutulduklarını görseydin! Melekler onlara işkenceye başlamışlardır. Önce canlarını büyük bir azapla çekip çıkarıyorlar. Bir yandan da onlara artık ölüm âlemine geldiklerini, burada alçaklık azabıyla azaplandırılacaklarını, bunun Allah'a karşı gerçek olmayanı söylemelerinin ve O'nun ayetlerini kabul etmeye yanaşmamalarının, büyüklük kompleksine kapılmalarının bir karşılığı olduğunu haber veriyorlar."

94) Andolsun, sizi ilk defa yarattığımız gibi, yine yapayalnız/tek olarak bize geldiniz ve size verdiğimiz şeyleri arkanızda bıraktınız. Ortak sandığınız

nız şefaathçilerinizi şimdi yanınızda görmüyoruz! Andolsun, aranızdaki bağlar kopmuş ve (şefaathçi) sandıklarınız sizden kaybolup gitmiştir.

Ayetin orijinalinde geçen "furâdâ" sözcüğü "ferd" in çoğuludur. Başka şeylere bir şekilde karışmaktan uzaklaşan, ayrılan kimse demektir. Bunun karşısı da "zevc=çift" tir. Bu ise, başkasına bir şekilde karışan anlamına gelir. Bu iki kavrama anlam itibarıyla "vitr" (tek) ve "şef" (çift) kavramları da yakındır. "Vitr"; başkasına eklenmeyen, "şef" ise başkasına eklenen demektir. Ayetin orijinalinde geçen "havvelnâkum" kelimesinin mastarı olan "tahvil" kelimesi ise, insanın eli altında ve tasarrufunda bulunan mal ve benzeri bir şeyi vermek anlamına gelir.

Şefaathçilerden maksat, Allah'tan başka kulluk sunulan tanrılarıdır. Bunlara müşrikler, Allah katında aracı olsunlar diye kulluk sunarlar. Böylece bu özellikleriyle Allah'ın yaratma düzeninde O'nun ortakları olduklarını varsayarlar [ve şirkin, "yaratmada şirk" kısmına girerler].

Ayette insan hayatının ölümden sonraki gerçeğine dikkat çekiliyor: İnsan öldükten sonra Rabbinin huzuruna çıktığında bu gerçeği olanca çıplaklığıyla görecektir. Kendi nefsinin, canının gerçek mahiyetini gözlemleyecektir. Nefsinin Allah tarafından yöneltildiğini, yönlendirildiğini, başkalarının bu hususta hiçbir etkinliğinin olmadığını müşahade edecektir. İlk kez yaratıldığı gibi üzerindeki tek egemenin Allah olduğunu anlayacaktır. Hayatına katkı olarak eklenen sebepler, destekler, mallar, evlâtlar, eşler, aşiretler ve toplumlar gibi yardımcıların, aynı şekilde Allah katında şefaathçi olsunlar diye kulluk sunulan ve böylece Allah'a ortak koşulan düzmece ilâhların, bütün bunların birer sanı, birer yanılsama, birer asılsız düşünce olduğunu, varoluş sahasında kesinlikle hiçbir etkinliklerinin olmadığını net olarak kavrayacaktır.

Çünkü insan, evrenin cüzlerinden bir cüzdür; ilâhî yönetimin altındadır, evrenin diğer cüzleri gibi yüce Allah'ın kendisi için öngördüğü hedefe yönelik olarak yaşamını sürdürmektedir. Varlık âleminde yer alan hiçbir şeyin ilâhî yönetim ve yönlendirme üzerinde herhangi bir etkinliği olamaz. Bunlar sadece sebepler ve illetlerdirler; etkinlik göstermeleri de yüce Allah'a bağlıdır, kendi başlarına bağımsız bir etkin-

¹ - [el-Mizân, c.1, Bakara Sûresi, 153-157. ayetlerin tefsiri.]

lik göstermeleri mümkün değildir.

Şu kadarı var ki, yaratılış eli insanı şekillendirdiğinde, onu bir varlık olarak meydana getirdiğinde, doğal olarak insanın gözleri hayatın çekici süslerine, sebeplere, görülür araçlara ilişir; hayatın lezzetleri onu kendilerine çeker, nefsi de bunlara bağlanır. Bunun sonucunda sebeplerin kuyruğuna tutunması, onlara boyun eğmesi kaçınılmaz olur. Sonuç itibarıyla de sebepleri var eden müsebbib'ül-esbaba [sebeplerin sebeplik konumu alamsına sebep olan], sebeplerin yaratıcısına ve bütün emir ve yönetimi tekelinde tutan Allah'a dönüp bakmaz. Bu gerçeğin farkında olamayan insan sebeplere bağımsız etkinlik yetkisi tanır. Öyle ki, sadece sebeplere boyun eğmek suretiyle dünya hayatının lezzetlerinden zevk alır, böylece dünyada kaldığı sürece bu yanılsamalarla ve içine düştüğü bu dipsiz vehimler kuyusuyla oyalanır; maddî hayatın zevklerine düşkün olan nefsin dürtüleriyle dünyadan, lezzetlerinden haz almaya çalışarak ömrünü tüketir. Artık onun ömrünü batıl lezzetler ve eğlenceler kaplamıştır, hakka yönelecek zaman bulamaz hâldedir. Nitekim yüce Allah bir ayette şöyle buyurmuştur: *"Bu dünya hayatı oyun ve eğlenceden başka bir şey değildir."* (Ankebût, 64)

Kur'ân'ın ön gördüğü eğitim sisteminin vurgulamak istediği de budur: İnsan kulluk kıyafetinden sıyrıldığı zaman gerçek Rabbinin unuttur ve bu, onun kendisini de unutmasına neden olur. Nitekim yüce Allah bir ayette şöyle buyurmuştur: *"Allah'ı unuttuklarından dolayı Allah da onlara kendilerini unutturdu..."* (Haşr, 19)

Ama ne var ki insanın canı, ölüm dolayısıyla bedeninden ayrıldığı zaman, bedensel olarak bağlantılı olduğu ve dünyevî yaşam açısından bütünleştiği bütün maddî sebepler, illetler ve donanımlarla bağlantısı kesilir. O zaman söz konusu sebeplerin, illetlerin ve donanımların bağımsız etkinliğe sahip olmadıklarını görür. Gözünde büyüttüğü kadar olmadıklarını, gözden kaybolacak şekilde küçüldüklerini, etkinliklerinin silindiğini gözlemler. Artık kendi gözleriyle aslında işinin başta da sonda da, gerçek Rabbinin yönetimi altında olduğunu görür, başkasının değil. O'ndan başka Rabbi olmadığını, hayatında tek etkinlik yetkisinin O'nun olduğunu görür, başkasının değil.

"Andolsun, sizi ilk defa yarattığımız gibi, yine yapayalnız/tek olarak bize geldiniz." ifadesi, işin aslına yönelik bir işarettir. *"ve size verdiğimiz şeyleri arkanızda bıraktınız."* ifadesi ise, insanı Rabbinin anmaktan alıkoyan, Rabbine yönelmesin diye oyalayan, ilk yaratıldığı gün ile canının alınıp Rabbinin huzuruna çıktığı günün arasına girip insanı eğlendiren sebeplerin geçersizliğinin ilânıdır. *"Andolsun, aranızdaki bağlar kopmuş ve (şefaathçi) sandıklarınız sizden kaybolup gitmiştir."* ifadesi de insanın bu sebeplerden kopmasının, sebeplerin bağımsızlıklarını ve etkinliklerini yitirmesinin sebebini açıklamaya yöneliktir. Bunun sebebi, insanın dünya hayatı boyunca peşinde koştuğu, oyalandığı yanılsamaların, sanıların batıl olduğunun anlaşılmasıdır.

Buradan hareketle anlıyoruz ki, bu sebeplerin ve illetlerin insanda, kendisini oyalayan, eğlendiren vehimler ve yanılsamalar olmaktan öte bir etkinlik payları söz konusu değildir.

95) Taneyi ve çekirdeği yaran, şüphesiz Allah'tır...

Ayetin orijinalinde geçen "fâlık" kelimesinin mastarı olan "el-falk" sözcüğü, yarma demektir. Önceki ayette, açıklamaların sonunda sebeplerin bağımsız etkinlikleri olumsuzlanıp, onların Allah'tan başka şefaathçiler olmalarının, dolayısıyla O'nun ortakları olmalarının geçersizliği ifade edildikten sonra bu ayette, insanı Rabbine yönelmekten alıkoyan bu şeylerin Allah tarafından yaratılan, O'nun yönetimi altında etkinlik gösteren varlıklardan başka bir şey olmadıkları açıklanıyor. Bunlar Allah'ın öntasarımı ve takdiri olmadan insan hayatının islâhı bağlamında hiçbir etkinlik gösteremezler, hiçbir faaliyet sergileyemezler, insanı yaratılışının hedefine yöneltemezler. Dolayısıyla bütün yönetim ve yönlendirme yetkisi Allah'ın elindedir, başkasının değil. Rab O'dur, başkası değil.

Evet, taneyi ve çekirdeği yaran O'dur. Bunlardan bitkiler ve ağaçlar yeşerten O'dur. Ki insanlar onların tanelerinden ve meyvelerinden faydalanırlar. Ölüden diriye ve diriden ölüyü çıkaran da O'dur. -Âl-i İmrân Suresi'nin 27. ayetini tefsir ederken bu olgu üzerinde geniş açıklamalarda bulunduk.- İşte Allah budur. [Bütün bunları yapan sadece Allah'tır, başkasının bu hususta hiçbir etkinliği yoktur.] Öyleyse nereye kaçılıyorsunuz? Ne zamana kadar bu gerçekten kaçıp batılın pe-

şinden sürükleneceksiniz?

96) Sabahı yarıp çıkaran, geceyi dinlenme zamanı... kılan O'dur. Bu, o üstün ve bilen Allah'ın takdiridir.

Ayette geçen "el-isbah" sözcüğü, sabah demektir. Aslında mastardır. "Sekenen" ise, insanın dinlenmesine yardımcı olan şey demektir. "el-Husban", hesabın çoğuldur. Bazılarına göre ise, "hisaben" gibi "ha-sibe" fiilinin mastarıdır. "Ve ceal'el-leyle sekenen=Geceyi dinlenme zamanı yaptı." ifadesi, "fâlik'ul-isbâh=sabahı yarıp çıkaran" ifadesine atfedilmiştir. İsim cümlesi fiil anlamını içerdiği zaman fiil cümlesini isim cümlesine atfetmenin herhangi bir sakıncası yoktur. Bazıları ise "ve ceale" kelimesini "ve câilu" şeklinde okumuşlardır.

Sabahın yarılıp ortaya çıkarılmasında; gecenin meydana getirilmesi suretiyle hareketli varlıkların hareketlerine son vererek dinlenmeye çekilmelerinde, gün boyu sürdürdükleri hareketleri sonucu çektikleri yorgunluktan, sarf ettikleri çabadan ve bitkinlikten kurtulmak ve tükettikleri güçlerini yeniden kazanmak için hareketsiz kalmalarında; güneş ve ayın, hareketleri sonucu gece ve gündüzün, ayların ve senelerin meydana gelmesi için birer hesap ölçüsü olmasında ince bir takdir, plân gözlemlenmektedir. Bu, değişken ve sürekli dönüşüm yaşayan dünya üzerindeki hareketlere ilişkin son derece ince hesaplanmış bir plânın somut belirtileridir. Bu plân sonucu insan hayatı belli bir düzen dahilinde gelişiyor, hayatı bir istikamet kazanıyor.

Ayetin sonunda, "*Bu, o üstün ve bilen Allah'ın takdiridir.*" cümlesine yer verilmiş olması da buna yönelik bir işaret mahiyetindedir. O üstündür, hiç kimse O'na üstünlük sağlayıp baskı altına alamaz. Hiç kimse O'nun plânlarını bozacak güce sahip değildir. O bilendir, mülkünün maslahatına ilişkin herhangi bir şeyi bilmemesi mümkün değildir. Yani kendi kendine bozulacak ve doğal olarak devam etmesi mümkün olmayan bir takdir, bir plân hazırlamış olması düşünülemez.

97) O, karanın ve denizin karanlıklarında kendileri ile yolu bulasınız diye sizin için yıldızları yaratandır...

Bu ayette kastedilen anlam son derece açıktır. Ayetlerin geniş geniş

açıklanmasından maksat ise, evrensel yaratılış düzeni açısından ayrıştırılması veya sözel anlatım açısından açıklanması kastedilmiştir. İnsanın dünya hayatındaki yaşamında gerekli olan maslahatlarının bu büyük cisimlere ve birbirini çeken bu gök cisimlerine bağlı olmasını dilemekle, bu cisimlerin her birinin bağımsız ilâhî bir irade-nin doğrultusunda hareket ediyor olmaları, kendisiyle ilintili olan, zatına özgü kılınan bir dilemeyle yaratılmış olmaları arasında bir ilişki yoktur. Çünkü bu iki alan, konum itibarıyla birbirlerinden farklıdır. Bu alanlardan birine ilişkin birtakım gelişmelerin yaşanması, diğer alanlarda bazı gelişmelerin meydana gelmesine engel oluşturmaz. Çünkü evrenin tüm cüzleri arasında bütünlük ve bağlılık egemendir. [Dolayısıyla evrenin cüzleri arasındaki bağlılık, bu cüzlerin her birinin müstakil ve kendine has bir iradeyle vücuda gelmesine engel teşkil etmez.]

98) O, sizi bir tek nefisten (Âdem'den) yaratandır. Kiminiz istikrara kavuşmuş, kalış yerine (dünyaya) yerleşmiştir; kiminiz de emanet olarak (sulplere ve rahimlere) konulmuştur...

Ayetin orijinalinde geçen "müstakarr" sözcüğü, "müstakırr" şeklinde de okunmuştur. İlk okuyuşa göre, ism-i mekân (yer ismi), dolayısıyla istikrar kazanılan, kalınan yer anlamını ifade eder. Bu durumda, "müstevda" da yer ismi olarak kabul edilir, yani emanet bırakılan yer anlamını ifade eder. Bir şeyin emanet bırakıldığı yer yani. "Müstekarr" ve "müstevda" sözcükleri başka bir ayette de geçmiştir: "*Yeryüzünde hiçbir canlı yoktur ki, rızıkı Allah'a ait olmasın. Allah onun durduğu ve emanet bırakıldığı yeri bilir. Bunların hepsi apaçık bir kiptedir.*" (Hûd, 6)

İfadede hafız ve özet bir anlatım esas alınmıştır. Bu durumda ayetin açılımı şöyledir: "Kiminiz durduğu yeredir, kiminiz de emanet bırakıldığı yeredir."

İkinci okuyuş tarzını esas aldığımızda ise, ki bu daha çok tercihe şayandır, "müstekırr" ism-i fail olur. Aynı şekilde "müstevda" da zorunlu olarak ism-i mef'ul kabul edilir. Bu durumda cümlemin açılımı şöyle kabul edilir: "Kiminiz istikrara kavuşmuş, kalıcı olarak bir yere yer-

leşmiştir; kiminiz de henüz istikrara kavuşmamış, emanet olarak konulduğu yerededir."

"O, sizi bir tek nefisten yaratandır." ifadesinden anlaşıldığı kadarıyla olanca çokluğu ve yaygınlığıyla insan soyunun Hz. Âdem'e gelip dayandığı kastedilmektedir. Kur'ân mevcut insan neslinin Âdem'le başladığını belirtir. Dolayısıyla "müstekarr" ifadesiyle insan soyunun doğum yoluyla yeryüzüne gelmiş bulunan bireylerine işaret edilmiştir. Çünkü bir ayette yeryüzü, insan neslinin "müstekarr"ı, kalış yeri olarak nitelendirilmiştir: "*Sizin yeryüzünde kalıp bir süre yaşamanız lâzımdır.*" (Bakara, 36) "Müstevda" ile de erkeklerin sulbüne ve anaların rahmine emanet bırakılan ve henüz doğmayan, ama ileride doğacak olan insan bireyleri kastedilmektedir. Ayetin bütün insan bireylerinin bir tek nefisten yaratıldıklarına ilişkin açıklamasına uygun olanı da budur. Öte yandan "müstekarr" ve "müstevda"nın mimli mastar olarak kabul edilmeleri de mümkündür.

Burada yaratma anlamında "halk" ve benzeri ifadeler yerine "inşa" ifadesi kullanılmıştır. Bu ifade ise bir kerede oluşu anlatır, aşamalılığı değil. Ayet için bizim verdiğimiz bu anlamı az önce sunduğumuz şu ayet de son derece net bir biçimde desteklemektedir: "*Yeryüzünde hiçbir canlı yoktur ki, rızkı Allah'a ait olmasın. Allah onun durduğu ve emanet bırakıldığı yeri bilir.*" (Hûd, 6) Yani Allah, onlardan fiilen oluşmuş ve yeryüzüne yerleşmiş olanları bilir. Fiilen oluşmamış ve yeryüzüne yerleşmemiş, dolayısıyla oluş aşamasında olanları da bilir.

Bu durumda tefsirini sunduğumuz ayetin anlamı şu şekilde belirginleşmektedir: "Ey insanlar topluluğu, O'dur sizi bir tek kişiden yaratan, sizi belli bir süre için yeryüzünde yaşatan. Siz top yekûn yok edilmediğiniz sürece yeryüzü sizinle dolu olacaktır. Her zaman bir kısmınız orada yerleşmiş olacak ve bir kısmınız da yeryüzüne yerleşme hedefine yönelik olarak erkeklerin sulbünde ve kadınların rahminde emaneten duracaktır."

Tefsir bilginleri ayetin anlamıyla ilgili olarak başka yorumlar da getirmişlerdir. Bazıları demişlerdir ki: İnsanların bir tek nefisten yaratılmalarından maksat, onların tek bir nefis türünden yaratılmış olmalarıdır. Bu nefis de insan türünün nefsidir. Ya da maksat, insanların

ruhsal ve bedensel bileşimden oluşan bir tek türden yaratılmalarıdır. O da insan nefsinden ve bedeninden oluşan insan gerçeğidir.

Bazıları da demişlerdir ki: "Müstekarr"dan maksat, kadınların rahimleri, "müstevda"dan maksat da erkeklerin sulbüdür. Bazıları ise şöyle demişlerdir: "Müstekarr" yeryüzü, "müstevda" da kabirdir. Bazıları da; "müstekarr" rahim, "müstevda" ise, yeryüzü veya kabirdir, demişlerdir. Diğer bazılarına göre ise, "müstekarr" ruh, "müstevda" ise, bedendir. Bunun gibi daha birçok açıklamaya yer vermişlerdir ki, bunları sunmanın pek bir yararı yoktur.

99) O, gökten su indirendir. Onunla her çeşit bitkiyi bitirdik...

Ayette geçen "es-semâ", yukarı taraf demektir. Dolayısıyla insanın yukarısında olan ve insanı yukarıdan gölgeleyen her şey "sema" ismiyle anılır. Bazılarının dediğine göre, "*Onunla her çeşit bitkiyi bitirdik.*" ifadesinden maksat şudur: Biz gökten indirdiğimiz su ile bitkileri ve bitkilik (bitki olma) gücü, kabiliyeti olan tüm gelişenlerdeki gelişmeyi gizlilikten açıklığa çıkardık. Yani gelişmeyle belirginleşen her şeyi bitirdik; bitki, ağaç, insan ve diğer hayvan türleri gibi.

Ayette geçen "hazîren" kelimesi, sanki "el-hâzır" kelimesinin kısaltılmışı ve "el-ahzar", yani yeşil demektir. "Tanelerin birbirinin üzerine binmesi", başakta olduğu gibi, üst üste belli bir düzen içinde dizilmeleri anlamındadır. "Tal" kelimesi, hurma meyvesinin daldaki oluşan ilk aşaması, yani tomurcuk demektir. "el-Kınvan", "kunv"un çoğuldur ve hurma salkımı demektir. Üzümün salkımı (ungûd) olduğu gibi, hurmanın da salkımı vardır. "ed-Dâniye", birbirine yakın demektir. "el-Müştebih ve gayr'il-müteşabih", tür ve şekil olarak birbirine benzeyen ve benzemeyen anlamındadır. "Yen'us-semeri", meyvenin olgunlaşması demektir.

Burada yüce Allah yarattıklarından bazılarını zikretmiştir ki, gören gözü ve açık basireti olanlar bunlara baksınlar, bunlardan hareketle Allah'ın birliği gerçeğini kavrasınlar. Bunların bir kısmı yeryüzünde olup biten olgulardır; tanenin ve çekirdeğin yarılmaları gibi. Bir kısmı da göksel olgulardır; gece, sabah, güneş, ay ve yıldızlar gibi. Bir kısmı da insanın kendisine yöneliktir; insan türünün bir tek nefisten inşa

edilmesi, bir yere yerleştirilmesi veya bir yerde emanet olarak tutulması yani. Bazıları ise, bunların tümünü birden barındırmaktadır; yağmurun gökten yağması, yeryüzünde birtakım gıdaların, tanelerin, meyvelerin ve kendisinde gelişme gücü olan bitki, hayvan ve insan gibi türlerin yeşermesi, gelişmesi gibi.

Art arda gelen bu üç ayet sıralamasında yıldızlar, bilen (âlim) bir topluluğa özgü bir ayet olarak sunulmuş, insan nefislerinin yaratılması, kavrayan ve derin düşünebilen (tefekkuh) bir topluluğa özgü bir ayet olarak sunulmuş; bitkilerin yeşertilmesi düzeni üzerinde düşünme ise, inanan bir topluluğa yönelik bir ayet olarak sunulmuştur. Ayetlerle yönelik oldukları gruplar arasındaki münasebet son derece açıktır. Çünkü bir düzenin işleyişi üzerinde durup düşünmek basit bir iştir, ek bir çabayı ve uzmanlığı gerektirmez; bilâkis sıradan bir anlayış dahi bunu kavrar. Bunun için gerekli olan tek şart, zihnin imanın sağladığı insaf duygusuyla aydınlanmasıdır; inat ve dik başlılık kirlerine bulaşmamasıdır.

Yıldızlar ve semavî varlıkların hareketlerine egemen olan sistemin işleyişi üzerinde gözlem yapmak ise, ancak bu işte uzmanlaşan bilginlerin üstesinden gelebilecekleri husustur. Bunlar bir ölçüye kadar yıldızları, yörüngelerini ve diğer gök cisimlerinin hareketlerine egemen olan sistemi bilebilirler. Sıradan insanların genel anlayışları, ancak özel bir çaba [ve bilginlerin açıklamaları] sonucu bu tür hususları algılayabilir. İnsanların nefislerinde somutlaşan ayete gelince, bunları ve bunların şahsında somutlaşan yaratılış sırlarını algılayabilmek için teorik gözlemlere ek olarak içe dönük denetime (murakabe), güçlü bir derinleşme operasyonuna ve sürekli bir yoğunlaşma faaliyetine ihtiyaç vardır. Bunun adı da tefekkuh (fıkıh)tur, ilimde derinleşmedir.

100) Cinleri Allah'a ortak yaptılar. Hâlbuki onları O yaratmıştır. Bir de hiçbir bilgiye dayanmaksızın O'na oğullar ve kızlar yakıştırdılar. O ise, onların nitelendirdikleri şeylerden uzak ve yücedir.

Ayette geçen "el-cinn" kelimesi ya "cealû=yaptılar" fiilinin mefulüdür ve bu fiilin diğer mefulü de "şüreka=ortaklar"dır veya "el-cinn" kelimesi, "şüreka" ifadesinden bedeldir. "*Hâlbuki onları O yaratmıştır.*" ifadesi de cümle içinde hâl gibidir. Fakat bazı dilbilimcileri bunu doğ-

ru bulmazlar; ama onların da kanıtları pek net değildir. Artık cümle içinde gramatik açıdan hangi fonksiyonu icra ediyorsa, ifade onlara yönelik bir cevap niteliğindedir. Buna göre şöyle bir anlam elde ediyoruz: "Tuttular, cinlerden Allah'a ortaklar koştular. Hâlbuki cinleri Allah yaratmıştır. Yaratılan bir şeyin yaratıcısının makamına ortak olması doğru değildir."

Burada cinlerden maksat, şeytanlardır. Nitekim Mecusîler Ehrimen (kötülük tanrısı=şeytan) ve Yezdan (iyilik tanrısı) şeklinde iki tanrıya inanırlardı. Benzeri bir inancı İblis'in (Melek-i Tavus/Şah-i Pe-riyan) tanrılığına inanan Yezidîler arasında görüyoruz. Ya da kastedilenler bildiğimiz cinler topluluğudur. Bunu söylerken Kureyşlilere izafe edilen şöyle bir inancı esas alıyoruz: Onlar diyorlardı ki: "Allah cinlerle evlilik yoluyla akrabalık kurdu. Bu akrabalıktan melekler meydana geldi." Bu yorum şu ayetin akışına daha uygundur: "*Cinleri Allah'a ortak yaptılar. Hâlbuki onları O yaratmıştır. Bir de hiçbir bilgiye dayanmaksızın O'na oğullar ve kızlar yakıştırdılar.*" Bu durumda burada sözü edilen oğullar ve kızların tümü meleklerden oluşmaktadır. Ayetin orijinalinde geçen "haregû" kelimesi, "Bunları kendileri uydurdular, icat ettiler ve Allah'a iftira ederek O'na izafe ettiler, yakıştırdılar." anlamındadır. Allah onların koştukları ortaklardan yüce ve münezzektir. Eğer [oğullar ve kızlardan] kastedilen, meleklerden daha genel bir anlam ise, bununla Müslüman olmayan diğer toplumların sahip oldukları inançların kastedilmiş olması uzak bir ihtimal değildir. Örneğin Brahmanistler ve Budistler İsa'nın Allah'ın oğlu olduğunu söyleyen Hristiyanlara benzer iddialar ileri sürmektedirler. Buna, tefsirimizin üçüncü cildinde değindik. Aynı şekilde diğer kadim putperest toplumlar da kulluk sundukları birtakım düzmece ilâhların Allah'ın oğulları ve kızları olduklarına inanırlardı. Bunu arkeolojik kazılar sonucu ortaya çıkarılan eserlerden anlıyoruz. Nitekim Arap müşrikleri de, meleklerin Allah'ın kızları olduklarını söylüyorlardı.

101) O, gökleri ve yerli bir örnek edinmeksizin yaratandır... Her şeyi O yaratmıştır ve O, her şeyi bilendir.

Bu ifade ile müşriklerin Allah'ın oğulları ve kızları olduğuna ilişkin sözlerine cevap verilmektedir. Cevabın mahiyeti şudur: Oğlun

olması için eşin olması gerekir. Yüce Allah'ın eşi olmadığına göre, çocuğu nasıl olur?!

Aynı şekilde yüce Allah her şeyin yaratıcısı, bir örnek edinmeksizin yoktan var edicisidir. Çocuk da, yaratılmış olan bu her şeyden bir parçadır. Ki o şey onu bir tür aşılama ile geliştirir. Bir şeyin parçası ve benzeri de, kesinlikle o şeyin kendisi tarafından yaratılmış olamaz. [Dolayısıyla, eğer yüce Allah'ın çocuğu olsaydı, o çocuk Allah'ın bir cüzü olduğundan kesinlikle onun yaratıcısı Allah olamazdı. Çünkü bir şey kendi cüzünü veya benzerini yaratamaz. Oysa ki âlemdeki bütün her şeyin yaratıcısı Allah'tır.]

Bütün bunlar gösteriyor ki, Allah gökleri ve yeri yoktan var etmiştir. Öyle ki, varlık âleminin hiçbir parçası hiçbir şekilde O'nun benzeri ve dengi olamaz. Böyle olunca yüce Allah'ın mahiyet ve tür olarak kendisine denk olan bir eşle evlenmesi veya oğullar ve kızlar edinmesi nasıl mümkün olabilir?! ["Peki yedi kat gökleri ve yeryüzünün her tarafını gezdiniz de mi O'nun böyle bir eş ve evlâtlara sahip olmadığını bildiniz?" sorusunun cevabında deriz ki:] Bu, yüce Allah'ın haber verdiği bir geçektir; ki O'nun bilmemesi mümkün değildir. Çünkü O, her şeyi bilir. Daha önce tefsirimizin üçüncü cildinde, "*Hiçbir insana yakışmaz ki, Allah kendisine kitap, hüküm ve peygamberlik versin...*" (Â-i İmrân, 79) ayetini incelerken burası için de faydalı olan açıklamaları yaptık.

102-103) İşte Rabbiniz olan Allah O'dur. O'ndan başka ilâh yoktur; her şeyin yaratıcısıdır. Öyleyse O'na kulluk edin; O her şeye vekildir. Gözler O'nu görmez, O gözleri görür. O, latif ve (her şeyden) haberdar olandır.

"İşte Rabbiniz olan Allah O'dur." cümlesi, önceki ayetlerin içerdiği açıklamaların bir sonucudur. Buna göre şöyle bir anlam belirginleşiyor: "Gerçek size açıklandığı gibi olduğuna göre, bizim niteliklerini saydığımız Allah'tır sizin Rabbiniz, başkası değil." "O'ndan başka ilâh yoktur." cümlesi de önceki cümlelerin zımnen kapsadığı tevhit ilkesini açıkça vurgulamaya yöneliktir. Bunun yanında gerekçelendirme ve nedeni vurgulama amaçlı da olduğu görülüyor. Yani Rab O'dur, O'ndan başka Rab yoktur. Çünkü O, kendisinden başka ilâh bulunmayan Allah'tır. O'ndan başkası ilâh olamayacağına göre, nasıl Rab olabilir?

"Her şeyin yaratıcısıdır." ifadesi, "O'ndan başka ilâh yoktur." ifadesinin içeriğini gerekçelendirme amacına yöneliktir. Yani, ilâhlığın O'nun tekelinde olmasının nedeni, O'nun istisnasız her şeyin yaratıcısı olmasıdır. O'nun dışında herhangi bir şeyi yaratan bir kimse yoktur ki, ilâhlıkta O'na ortaklığı söz konusu olsun. Her şey O'nun tarafından yaratılmıştır, O'nun karşısında kul olarak O'na boyun eğmektedir. Dolayısıyla hiçbir şey ilâhlıkta O'na denk değildir.

"Öyleyse O'na kulluk edin." ifadesi, "*İşte Rabbiniz olan Allah O'dur.*" ifadesine ilişkin sanki ayrıntı nitelikli bir sonuç konumundadır. Yani, başkası değil, yalnızca yüce Allah sizin Rabbiniz olduğuna göre, sadece O'na kulluk edin. "O her şeye vekildir." Yani, O her şeyin koruyucusu, her şeye egemendir; her şeyi bir plân dahilinde yönlendirmektedir, her şeyin varlığını düzenlemektedir. Böyle olunca, insanların korkup sakınmaları ve hiçbir bilgiye dayanmaksızın O'na hiç kimseyi ortak koşmamaları gerekir. Bu durumda, cümlelerin, "*O'na kulluk edin.*" ifadesine yönelik bir tekit, pekiştirici bir cümle gibi olduğunu söyleyebiliriz. Yani O'na kulluk etmekten kaçınmayın. Çünkü O, sizin üzerinizde vekildir; işlerinizin hangi düzen içinde geliştiğinden habersiz değildir.

"Gözler O'nu görmez." ifadesi, "O her şeye vekildir." sözünden dolayı ayetin muhatabı olan müşriklerin ilkel zihinlerinde belirebilecek bir vehmi bertaraf etmeye yöneliktir. [Çünkü, "O her şeye vekildir." denildiğinde,] müşriklerin ilkel zihinleri şöyle bir tasavvura yönelmeye elverişlidir: "Allah her şey üzerinde vekil olduğuna göre, cismanî ameller sergileyen diğer cismanî varlıklar gibi cismanî bir varlıktır." Bu vehme cevap olarak şöyle deniyor: "Gözler Allah'ı göremez. Çünkü O, cismanîlikten ve cismanîliğin gereklerinden münezzehtir, yücedir."

"O gözleri görür." ifadesi de, müşriklerin maddî bir temele dayanarak düşünmeyi alışkanlık hâline getirmiş, bu yüzden duyuların ve somut varlıkların sınırları içinde kalakalmış zihinlerinde belirebilecek bir kuruntuyu bertaraf etmeye yöneliktir. Müşrikler bu temelden yaklaşıncaya şöyle düşünüyorlardı: "Allah gözlerin algılama alanından yüce olunca, duyuların ve somut algıların alanının dışına da çıkmış olur. Böyle olunca bilinç ve bilginin vazgeçilmez şartı olan varoluşsal bağ-

lantı da geçersiz olur. Dolayısıyla Allah yarattığı varlıklardan kopmak durumunda kalır. Hiçbir şey O'nu bilmediği gibi, O da hiçbir şeyi bilmez; hiçbir şey O'nu görmediği gibi, O da hiçbir şeyi görmez."

Buna cevap olarak yüce Allah şöyle buyurmuştur: "*O gözleri görür.*" Buna gerekçe olarak da, "*O, latif ve (her şeyden) haberdar olandır.*" buyurmuştur. "Latif", bir şeyin içine sızabilen, nüfuz eden ince varlık demektir. "Habir" ise, uzmanlığı olan bilgi sahibi, haberdar anlamına gelir. Yüce Allah, kuşatmanın gerçek anlamıyla her şeyi kuşatan olduğuna göre, her şeyi görmektedir de. Hiçbir şeyin zahiri veya batını O'nun gözünden kaçmaz. Bunun yanında bilgi ve uzmanlık sahibidir, haberdardır. Eşyanın zahirini ve batınını, dışını ve içini bilir. Hiçbir şey bir başkasını bilmesine engel oluşturmaz. Hiçbir şey bir başka şeyin farkına varmasına engel oluşturacak şekilde perde olmaz. O, hem gözü, hem de gözün gördüğünü görür. Oysa göz, gördüğünden başkasını algılayamaz.

Bu ayette yüce Allah, görmesini (idrakini) gözlere izafe ediyor, gözlerin sahiplerine izafe etmiyor. [Gözleri gördüğünü belirtiyor, gözlerin sahiplerini gördüğünü belirtmiyor.] Çünkü yüce Allah'ın görmesi, idraki bizim maddî algılamalarımıza benzemez. Dolayısıyla varlıkların dışsal arazlarıyla ilintili değildir. Meselâ göz, ışıkları ve renkleri, bunlar aracılığıyla da yakını, uzağı, büyüğü, küçüğü, hareketi, duruşu bir şekilde görür, algılar. Bilâkis arazlar ve yerleri, dışları ve içleriyle birlikte O'nun yanında hazır ve açıktırlar, O'na gizli değiller, O'ndan gaip olamazlar. Buna göre yüce Allah gözleri olanca gerçeklikleri ve sahip oldukları tüm nitelikleriyle görür, ama onlar O'nu göremezler.

Bu iki ayet, akli hayrete düşüren yüzeysel bir açıklama, kolay bir anlatım yöntemine ve özet bir söz söyleme sanatına örneklik oluşturmaktadır. Bununla beraber bunlar üzerinde düşünen bir insanı, perdeler gerisindeki sırları görmeye de hidayet etmektedirler.

HER ŞEYİ KUŞATAN, HER ŞEYİ KAPSAYAN YARATILIŞ GERÇEĞİ ÜZERİNE

"İşte Rabbiniz olan Allah O'dur. O'ndan başka ilâh yoktur; her şeyin

yaratıcısıdır." Ayetin zahiri, yaratılış olgusunun her şeyi kuşattığını, yüce Allah'ın var edişinin varoluş ve gerçekleşme bağlamında pay sahibi olan her şeye yayıldığını göstermektedir. "*Allah, her şeyin yaratıcısıdır.*" ifadesi Kur'ân'da birçok kere tekrarlanmıştır. Bununla beraber yaratılışın herhangi bir alanla sınırlı olabileceğine ilişkin en ufak bir belirtiye, bir ipucuna yer verilmemiştir. Yüce Allah şöyle buyuruyor: "*De ki: Allah, her şeyin yaratıcısıdır. O birdir, kahredici güce sahiptir.*" (Ra'd, 16) "*Allah, her şeyin yaratıcısıdır. O, her şeye vekildir.*" (Zümer, 62) "*İşte Rabbiniz olan Allah O'dur. O her şeyin yaratıcısıdır. O'ndan başka ilâh yoktur.*" (Mü'min, 62)

Bu meseleyle ilgili olarak çeşitli dinlerin mensupları arasında ilginç tartışmalar olmuştur. Müslüman kelâmcılar ve felsefeciler bir yana Hristiyan ve Yahudi kelâmcılar ve felsefeciler tarafından farklı görüş ve değerlendirmeler ileri sürülmüştür. Burada onların sözlerine yer vermeye, onlarla tartışmaya girmeye gerek görmüyoruz. Bizim araştırmamız, Kur'ânî bir tefsir olduğundan, bu hususta söyleyeceklerimiz tefsir çerçevesinin dışına çıkmayacak ve Kur'ân ayetleri üzerinde düşündüğümüzde, zihnimizde beliren düşünceleri özetlemenin dışında bir gayemiz olmayacaktır.

Kur'ân-ı Kerim'in, tıpkı bizim teslim ettiğimiz gibi, gezegenleri ve yıldızlarıyla göğün; dağları, vadileri, ovaları, denizleri, karaları, elementleri, madenleriyle yerin; bulutların, gök gürlemelerinin, yıldırımların, kasırgaların, yağmurların, soğğun, bitkinin, ağacın, hayvanın ve insanın birtakım etkilerinin ve özelliklerinin olduğunu kabul ettiğini görüyoruz. Bunlar (etkiler) aynı zamanda onların fiilleridirler, onlara fiilin failine ve malulün illetine izafe edildiği gibi izafe edilirler.

Aynı şekilde Kur'ân'ın, diğer varlık türleri gibi insanın birtakım fiillerinin olduğunu doğruladığını da görüyoruz. Bunlar insana izafe edilen ve insan ile birlikte varolan fiillerdir. Yeme, içme, yürüme, oturma ve sağlık, hastalık, gelişme, anlama, bilinç, sevinme ve neşelenme gibi. Bu hususta insan ile diğer canlı türleri arasında herhangi bir fark yoktur. Kur'ân insana amellerinden haber veriyor, ona birtakım şeyler emrediyor ve birtakım şeyleri yasaklıyor. Eğer insanın kendisine izafe edilen fiilleri olmasaydı, bütün bunlardan bir sonuç çıkmazdı, bunla-

rın (haber verme, emretme, yasaklama) bir anlamı olmazdı.

Dolayısıyla Kur'ân, tıpkı bizim toplumsal yaşamımızda bir insan fer-dini ölçtüğümüz kriterlerle onu ölçüp değerlendiriyor. Bizler, insanın kendisine izafe edilen fiillerinin olduğuna inanıyoruz ve bir şekilde onun isteğine gelip dayanan fiillerinden dolayı onun sorumlu tutul-masını öngörüyoruz. Yeme, içme ve yürüme gibi. Bunun yanında kendisiyle birlikte varolmakla beraber onun iradesine dayanmayan bazı fiilleri görmezlikten geliyoruz [onlarla onu cezalandırmıyoruz, so-rumlu tutmuyoruz]. Sağlık, hastalık, gençlik ve yaşlılık gibi.

Görüldüğü gibi, Kur'ân varlık düzenini, edindiği deneyimlerin yardı-mıyla aklımızın desteklediği ve duyularımızın onayladığı biçimde dü-zenlemektedir. Şöyle ki: Varlık düzeninin cüzleri, parçaları kimlikleri ve türleri itibariyle birtakım farklılıklar barındırmakla beraber fiilleriyle etkindir, etki etmekte ve başkalarından etkilenmektedir. Bununla, tüm cüzlerinin diğer cüzlerle bağlantısı olan bu gördüğümüz varlık düzeninin bütün parçaları arasında kaynaşma meydana gelmektedir. Bu-na, eşyaya egemen olan "Genel nedensellik" yasası diyoruz. Bunun anlamı da şudur: Kendisi açısından olması veya olmaması aynı oranda mümkün olan bir şey, varlığını ancak başkasından alabilir, onun var etmesiyle var olabilir. O hâlde bir malulün illeti bulunmuyorsa, onun varlığı imkânsızdır. Kur'ân bu yasanın doğruluğunu ve evrenselliğini or-taya koymuştur. Eğer bu yasa doğru olmasaydı ya da bazı alanlarda buna aykırı gelişmeler olsaydı, bunu kanıt olarak ele almak kesinlikle doğru ol-mazdı. Oysa Kur'ân'ın yaratıcının varlığını, birliğini, kudretini, ilmini ve diğer sıfatlarını kanıtlamak için bu yasayı ileri sürdüğünü gö-rüyoruz.

İlletin olmaması durumunda malul nitelikli herhangi bir şeyin varlığı imkânsız olduğu gibi, malul nitelikli bir şeyin illetin olması duru-munda var olması, aralarındaki varoluşsal bağın hakkının yerine gelmesi için gereklidir. Yüce Allah Kur'ân'ın birçok yerinde bu kuralı uygulayarak, yüce sıfatlara sahip olduğundan hareketle onların etki-lerinin ve malullerinin varlığına delâlet etmiştir. "*Allah bir ve kahhar olandır.*", "*Allah üstündür, oç alandır.*", "*Allah üstündür, hüküm sahi-bidir.*", "*Allah bağışlayandır, rahimdir.*" gibi. Aynı şekilde birçok olayın

ve olgunun varlığına, onları doğuran başka şeylerin varlığını kanıt göstermiştir. Buna şu ayeti örnek gösterebiliriz: "*Fakat onlar daha önce yalanladıkları şeye inanacak değillerdi.*" (Yûnus, 74) Bunun gibi, müminlerin, kâfirlerin ve münafıkların durumuna ilişkin daha birçok ayet gösterilebilir. Eğer gerekli şartlar olduğu ve olumsuz tüm en-geller ortadan kalktığı hâlde etken ile etkinin birbirinden ayrılması mümkün olsaydı, yüce Allah'ın gösterdiği bunca kanıtın ve delilin hiçbir geçerliliği olmazdı.

Demek ki, Kur'ân varlık âlemine egemen olan genel ve evrensel ne-densellik yasasını tanıyor. Buna göre varlık âleminde yer alan her şeyin ve bağlı unsurlarının, meydana gelen her olayın bir illeti veya illetler topluluğu vardır. Bunların varlığını bu illetler gerektirmektedir ve bunla-rın ortadan kalkması durumunda onların da var olmaları söz konusu olamaz. Daha ilk bakışta kuşku duyulmaması gereken bir gerçektir bu. Sonra, yüce Allah'ın Kur'ân'da yaratma eylemini, evrenin cüzlerinden "şey" niteliğini alabilen her şeyi kapsayacak şekilde genelleştirdiğini görüyoruz. Bir ayette şöyle buyurulmuştur: "*De ki: Her şeyin yaratıcısı Allah'tır. O birdir, kahredici güce sahiptir.*" (Ra'd, 16) Az önce araş-tırma bölümünün girişinde sunduğumuz ayetlerin birçoğu da buna örnek oluşturacak içeriğe sahiptir. Bu genelleştirmeyi ise, yüce Allah kendi nedenselliğini ve etkinliğini her şeye şamil kılmak şeklinde gerçekleştirmektedir. Bunun yanında az önce işaret ettiğimiz gibi â-lemdeki bütün cüzler arasındaki evrensel nedensellik yasası da ge-çerliliğini korumaktadır.

"*Göklerin ve yerin mülkü O'nundur... Her şeyi yaratmış, ona ölçü, bi-çim ve düzen vermiştir.*" (Furkan, 2) "*Her şeye yaratılışını verip sonra onu yola iletendir.*" (Tâhâ, 50) "*O ki her şeyi yarattı, düzenledi. Ve O ki her şeyin miktarını, biçimini belirleyip hedefini gösterdi.*" (A'lâ, 2-3)

Bunlar ve benzeri diğer ayetlerde başka türlü bir açıklama yöntemi esas alınmıştır. Şöyle ki: Yaratılan şeylerin kendisi yaratmaya; yapıp ettikleri, çeşitli etkinlikleri, hareketleri ve duruşları ise ilâhî ölçü, tak-dir ve yol göstermeye dayandırılmıştır. Buna göre şeylerin amellerinin özellikleri ve etkinlikleri, amellerinin sonuçları Allah'ın takdirine, plân-lamasına gelip dayanır. Yer değiştirmek amacıyla yürüyen insan,

denizde yüzen balık ve iki kanadıyla uçan kuş gibi. Yüce Allah bir ayette şöyle buyurmuştur: *"Onlardan kimi karnı üzerinde yürür, kimi iki ayak üstünde yürür, kimi dört ayak üstünde yürür. Allah dilediğini yaratır."* (Nûr, 45) Buna benzer anlamları içeren ayetler çoktur. Bu demektir ki varlıkların amellerinin özellikleri, sınırları ve ölçüleri gelip yüce Allah'a dayanır. Varlıkların yöneldikleri farklı, değişik ve türlü görünümlere sahip hedefleri de öyle. Varlıklar ta baştan itibaren ve sonuna kadar kendileriyle beraber olan ilâhî yol gösterme ile bunlara yönelmektedirler. Bu, üstün iradeli ve her şeyi bilen Allah'ın plânlanmasına, takdirine dayanır.

Dolayısıyla varlıklar, özleri ve zatlari itibariyle ilâhî yaratmaya dayanmaktadırlar. Varlıklarının sınırları, dönüşümleri, amaçları ve varoluş serüvenindeki hedefleri ve hayatları ise, sonuç itibariyle ilâhî yaratma eyleminin özelliklerine dayanan ilâhî plânlamaya (takdire) dayanırlar. Bu hususta başka ayetler de vardır ki, evrenin parçalarının birbirleriyle bitişik, aralarında kaynaşma olduğunu ve varlık itibariyle bir olduklarını ifade etmektedir. Bu ayetlerden anladığımız kadarıyla evrenin tüm parçalarına aynı düzen hükmetmektedir, evren üzerinde tek yönetici irade, sadece yüce Allah'ındır. Buna "Yönetmelik birliki kanıtı" adı verilebilir.

Allah'ın ayetleri üzerinde düşünöldüğü zaman varılabilecek sonuçlardır bunlar. Ancak bir araştırmacının gözden kaçırmaması gereken başka hususlar da vardır. Bunları üç madde hâlinde inceleyebiliriz:

Birincisi: Bir grup araştırmacı konuyla ilgili şöyle bir görüş belirtmişlerdir: "Bazı şeyler vardır ki, bunların çirkinliklerinden, iğrençliklerinden kuşku duyulmaz [ve Allah tarafından meydana getirildikleri söylenemez]. Zulüm ve günah türleri gibi. Ki akıl bunları ulu Allah'ın kutsal makamına izafe etmekten imtina eder, kaçınır. Kur'ân-ı Kerim de yüce Allah'ı her türlü zulümden ve kötölükten tenzih eder. Şu ayetlerde olduğu gibi: *'Rabbın kullara zulmedici değildir.'* (Fussilet, 46) *'De ki: Allah kötölüğü emretmez.'* (A'râf, 28) Bu konuyla ilgili daha birçok ayet vardır. Bu ise, yaratma eyleminin her şeyi kuşatmasıyla çelişen bir durumdur. O hâlde, ayetin bu aklî ve şer'î kayıtla kayıtlanarak yorumlanması zorunluluğu doğmaktadır."

"Bundan çıkan sonuç da şu olur: İnsan tarafından sergilenen fiiller insan tarafından yaratılırlar. Bunların ötesindeki şeyler, bu şeylerin özleri ve sonuçları ise Allah tarafından yaratılırlar."

"Kaldı ki, insanın fiillerinin Allah tarafından yaratılmış olması, onların insanın serbest iradesiyle gerçekleşmiş olmalarını geçersiz kılar. Bunun yanında emir, yasak, itaat, isyan, sevap ve ceza esasına dayalı düzeni iptal eder, dolayısıyla elçilerin gönderilmesini, kitapların indirilmesini, şeriatların yasalaştırılmasını anlamsız kılar."

Ancak ne var ki, bu araştırmacılar bu yönde görüş belirtirken önemli bir hususu gözden kaçırarak, gerçek bir varoluş ve oluş elde eden somut olgularla, itibarî olguları ve pratikte varlığı söz konusu olmayan vaz'î (saymaca) yönleri birbirinden ayırmamışlardır. Ki hayat gereksinimleri, toplumsallık ve uygar yaşam suretiyle varoluşun mutluluğunu elde etme amacını gütmek, insanları bu tür göreceli olguları ve izafî oluşları tasavvur etme ve onaylamaya zorlamıştır. Böylece yukarıdaki görüşü savunan araştırmacılar, bu iki türlü olgu arasında bir fark göztemediklerinden, eşyada varlıkla yokluk yönlerini birbirine karıştırmışlardır. Tefsirimizin birinci cildinde¹ cebir (zorlama/zorunda olma) ve serbestlik kavramları üzerinde dururken bir ölçüde bu konuya da değinmiştik.

Açıklamanın akışı içinde [yukarıdaki açıklamaya cevap olacak nitelikte] şunu söyleyebiliriz: *"Allah her şeyin yaratıcısıdır."* ifadesinin zahiri, yaratılışın her şeyi kapsadığını göstermektedir. Bunun yanında, *"O'dur ki, yarattığı her şeyi güzel yaptı."* (Secde, 7) ayeti de yüce Allah'ın yarattığı her şeyin güzel olduğunu ifade etmektedir. Bu iki ayetten çıkan sonuç şudur: Allah dışında "şey" diyebileceğimiz her şey yaratılmıştır. Her yaratılan da güzellik niteliğine sahiptir. O hâlde, yaratılış ve güzellik varlık âleminde birbirinden ayrılmaz şeylerdir. Yani her şey Allah tarafından yaratılması açısından, yani objeler dünyasındaki bütünsel varlığı itibariyle güzeldir. Buna göre, eğer bir şeye sonradan çirkinlik ve kötölük nitelikleri ârız oluyorsa, bu, onların mensubiyet ve izafe ediliş itibariyle ya da başka olgulardan dolayı bu tür nitelikleri

¹- [Bakara, 26-27. ayetlerin tefsirinde.]

almalarından kaynaklanıyordur. Yoksa yüce Allah'a ve ârız olduğu faile izafe edilen gerçek varoluş ve pratik oluş açısından bu tür nitelikleri almaları söz konusu değildir. [Dolayısıyla yaratılan her şey, zatı itibariyle güzeldir; çirkinlik ve kötülük ise nispî bir olgudur, bir şey başka bir şeye izafe edildiğinde bu nitelikler ortaya çıkar.]

Öte yandan Kur'ân'ın birçok yerinde kötülükten, zulümden, günahattan ve başka şeylerden söz eden ve bunların var olduğunu vurgulayan ayetlere rastlıyoruz. Bu durumda onları önceki olgulara eklemek bağlamında şunu söylememiz gerekmektedir: Bu anlamlar ve isimler gerçek değildir; bir şey Allah'a mensubiyeti ve O'nun tarafından yaratılmış olması açısından bu gibi niteliklere bürünemez. Yalnızca konum, nispet veya izafe ediliş açısından etkinin ve amelin gerçekleşmesini sağlayan konu itibariyle bu nitelikleri alması mümkündür. Çünkü hiçbir günah veya zulüm yoktur ki, aynı türden olup da zulüm ve günah olarak nitelendirilmeyen bir eşi bulunmasın.

Bunların farklılaştıkları nokta, birinin yasal veya aklî bir olguya muhalif oluşu veya toplumsal sistemi ifsat edici olması, diğerininse bunun aksine bir mahiyet arz etmesidir. Buna zina ve evliliği örnek gösterebiliriz. Bunlar gerçek mahiyetleri ve varoluş türleri itibariyle aralarında farklılık bulunmayan benzer eylemlerdir. Yalnızca ilâhî şeriata veya toplumsal yasalara yahut sosyal maslahata uygunlukları ya da aykırılıkları itibariyle farklılık gösterirler [ve sonuç olarak biri güzellik, diğeri ise çirkinlikle nitelendirilir]. Buna göre bunlar vaz'î (itibarî ve saymaca) olgulardır, göreceli yönelimlerdir. Yaratma ve var etme ise sadece varlıkların objektif oluşlarıyla ilintilidir. Sosyal maslahatlara veya bozgunculuklara uyarlanması itibariyle -ki bu uyarılama, pratik aklın ve kolektif bilincin belirlemesi ve hükmü sonucu beraberinde övgüyü veya yergiyi, ödülü veya azabı getirir- varlıklara atfedilen itibarî ve vaz'î (saymaca) unvanlara gelince, gerçekte bunlar toplumsal çerçeveyi aşmayan olgulardır; hiçbir şekilde varoluş alanına girmezler. Sadece ödül ve azap türleri kapsamına giren sonuçları itibariyle bu bağlamda ele alınabilirler.

Diyelim ki falan eylem, sözgelimi zulüm, zulüm niteliği itibariyle toplumsal alanda çirkindir; toplumun bireyleri açısından cezayı ge-

rektiren, yerilmesi gereken bir günahattır. Ama bu eylem varoluş itibariyle, insana ârız olan hareketler türünden bir etki veya etkiler toplamından başka bir şey değildir. Dolayısıyla dışsal (haricî) illetler ve sebepler, özellikle birinci illet/sebeup olan yüce Allah, sadece varlıkların varoluş açısından var olmalarını, vücuda gelmelerini gerektirirler. Bazı varlıkların çirkinlik özelliğine ve ona bağlı olarak belirginleşen diğer hususlara gelince, bunlar şeriat veya akıl sahibi toplum bireyleri perspektifinden bakınca belirginleşen hususlardır; bunun da varoluşsal perspektifle bir ilgisi yoktur. Sözgelimi Başkan Zeyd, başkanlık niteliğiyle bizim yanımda toplumsal bir objedir. Bunun toplumsal hayata yansıyan etkileri vardır. Saygı görme, öncelik tanınma, söz geçirme, işleri yönetme gibi. Fakat gerçeği ve varoluşu açısından yalnızca bir insan bireyidir. Özü itibariyle, yönetilen diğer insanlarla aralarında bir fark yoktur. Bu perspektiften bakınca, başkanlığın ve ona bağlı olarak belirginleşen olguların bir anlamı olmaz. Aynı şekilde zengin, yoksul, efendi, hizmetçi, üstün, ezilen, onurlu, cimri ve sayılmayacak daha bir sürü nitelik için de aynı durum söz konusudur.

Kısacası, yaratılış her şeyi kuşatan bir olgu olmakla beraber, yalnızca varoluşları ve objeler dünyasında gerçek oluşları açısından değişik isimler altında belirginleşen sosyal ortamda ortaya çıkan objeler ve pratik fiillerle ilintilidir. Bunun ötesinde fiiller ve objeler için kullanılan çirkin, güzel, günah, itaat ve diğer sosyal niteliklere gelince, yaratma ve var etmenin bunlarla bir ilintisi yoktur. Bunların varlıkları yalnızca teşri alanında, toplumsal yargı sahasında, varsayım ve itibar meydana söz konusu olabilir.

Emir ve yasakların gerçekleştiği, güzellik ve çirkinliğin, itaat ve günahın algılandığı ve bunlara bağlı sevap ve azabın bunlarla irtibatlandırıldığı, aynı şekilde efendilik, kölelik, başkanlık, yönetilirlik, üstünlük ve alçaklık gibi sosyal niteliklerin ortaya çıktığı ortam ve koşulların varoluş ortamından, yaratılış ve var edilişin ilintili olduğu objektif oluş ortamından ve koşullarından farklı olduğu bu şekilde açıklığa kavuşunca, yaratılış olgusunun her şeyi kuşatıcı olmasının, bazılarınin söylediği gibi emir ve yasak, sevap ve azap sistemini bozarak

bunları anlamsız kılmak gibi, daha önce sözünü ettikleri bozgunculukları gerektirmediği de anlaşılır.

Allah'ın sözlerini gereği gibi düşünüp anlayan bir kimsenin böyle bir düalizmi caiz görecektir bir fetva vermesi mümkün müdür? Oysa Kur'ân, Allah'ın her şeyin yaratıcısı olduğuna; O'nun bir ve kahhar olduğuna; kaza ve kaderinin, tekvinî hidayetinin/varoluşsal yol göstericiliğinin, rabliğinin ve yöneticiliğinin her şeyi kuşattığına, hiçbir şeyin bu genel sistemin dışında olmadığına; egemenliğinin, saltanatının, kuşatıcılığının, kürsüsünün her şeyi kapsadığına; göklerde ve yerde bulunan açık, gizli her şeyin O'nun olduğuna ilişkin ayetlerle doludur. Allah'ın rabliğinin tekliğini vurgulamaya yönelik bu ilâhî öğretiyle, O'nun yarattıkları arasında başkalarının sayısızca yarattığı şeylerin bulunduğuna ilişkin bir anlayışı bağdaştırmak mümkün müdür?

İkincisi: Konumuzla ilgili yine demişler ki: "Kur'ân-ı Kerim her şeyin yaratılışını yüce Allah'a izafe ettiğine ve her şey üzerindeki etkin illeti sırf O'nunla sınırlandırdığına göre, bunun anlamı, varlıklar arasındaki neden-sonuç ilişkisinin geçersizliğidir. Bu demektir ki, varlık üzerinde Allah'tan başka etken (müessir) yoktur. Ancak yüce Allah'ın yasası, malulün varlığının illetten sonra olmasını zorunlu kılan bir bağlantı söz konusu olmaksızın, bizim malul (sonuç) dediğimiz şeyin illetten (sebebe) sonra yaratılması şeklinde cereyan etmektedir. Meselâ, varlığından sonra sıcaklığın varlığı beliren ateşin, sıcaklığa nispeti ile soğukluğa nispeti eşit düzeydedir. Sıcaklığın da ateşe ve kara olan nispeti aynı orandadır. Fakat yüce Allah'ın yasası sıcaklığın ateşten, soğukluğun da kardan sonra yaratılması şeklinde cereyan edegelmiştir. Yoksa burada bir zorunluluk, herhangi bir şekilde gereklilik ve iktiza söz konusu değildir."

Özetlemeye çalıştığımız bu anlayış, evrensel nedensellik yasasını, sebep-sonuç ilişkisini geçersiz kılmaktadır. Oysa aklî yargıda esas olan, nedensellik yasasıdır. Bu yasanın geçersizliğiyle, bir yaratıcının varlığının kanıtlanmasına giden kapı kapatılmış olur ve bu durumda artık varlıklar arasında neden-sonuç ilişkisinin geçersizliğini kanıtlamak için ilâhî bir kitaba başvurmayla gerek kalmaz, zemin oluşmaz.

[O hâlde, Kur'ân ayetlerinin zahirine dayanarak böyle bir anlam çıkarmak doğru değildir. Çünkü] Kur'ân'ın aklın açık bir hükmünü iptal etmesi ve aklî doğal yargılamasından soyutlaması nasıl düşünülebilir?! Tam tersine Kur'ân, gerçekliğini aklın hükmüyle ve vicdanın yargısıyla kanıtlamaktadır. Sonuç olarak eğer Kur'ân, geçerliliği yönünde etki gösteren kendi delilini (aklî hükmü) geçersiz kılsa, bu aynı zamanda kendisinin de geçersizliği demektir.

Bunları bu tür bir görüşe sürükleyen etken, paralel illetlerle zincirleme illetleri birbirine karıştırmalarıdır. Oysa imkânsız olan, iki paralel illetin/sebebin aynı düzlem üzerinde bir şeyin varlığına illet olmalarıdır. Ancak eğer bu iki illet birbirlerinin paralelinde değil de uzantısında olursa, her birinin kendi konumunda etkinlik göstermesinin sakıncası olmaz. Örneğin, ateşin varlığına ilişkin eksiksiz bir illet, ateşin varlığını gerektirdiği gibi sıcaklığın da varlığını gerektirir. Böyle bir durumda sıcaklık üzerinde iki gereklilik bir arada değildir, birbirinden bağımsız iki tam illet onun üzerinde etkinlik göstermemektedir. Tam tersine, kendinden yukarıdaki başka bir illetin malulü olan bir illet onun üzerinde etkinlik göstermektedir.

Daha dakik başka bir tabirle şunu şöyle söyleyebiliriz: Yukarıdaki görüşü savunanların yanlışlığının kaynağı, fiilin kendisinden kaynaklandığı etken anlamında fail ile fiilin kendisiyle gerçekleştiği etken anlamında faili birbirine karıştırmış olmalarıdır. Bu konuda daha detaylı açıklamalar başka yerlerden elde edilebilir.

Üçüncüsü: Bu görüş de kaynağı itibariyle ikincisine yakındır. Bu görüşü savunanlar, yüce Allah'ın her şeyin yaratılmasını kendine izafe ettiğini, bunun yanında yüce Allah'ın varlıklar arasında sebep-sonuç (illet-malul) ilişkisini de vurguladığını gördüklerinde, şöyle bir saniya kapıldılar: "Varlıklar içinde açık ve bilinen bir illeti olan şeyin illeti gerçekte o bilinen ilettir, yüce Allah değildir. Aksi takdirde tek bir malul üzerinde iki bağımsız illetin etkinliği söz konusu olacaktır."

Bu anlayışı kabul ettiğimizde yüce Allah'ın etkinliği için varlıkları meydana getirme, varlığını başlatma dışında bir alan bırakmamış oluruz. Bu nedenle söz konusu görüşü savunanların yaratıcının varlığını, varlıkları yoktan meydana getirme (burhan-ı hüdu) bağla-

mında kanıtlamaya çalıştıklarını görüyoruz. İnsanın, önceden yok iken var edilmesi, yeryüzünün yok iken meydana getirilmesi ve evrenin önceden yok iken yaratılması gibi.

Buna bir de illetleri insan tarafından bilinmeyen olguların veya olayların varlığını ekliyorlar. İnsanlarda, hayvanlarda ve bitkilerde bulunan hayat ve ruh gibi olgular örneğin. Çünkü insan henüz bunların var olmasına neden olan [doğal] illetleri belirleyebilmiş değildir. Bunların bilgice sığ olanları buna sıradan insanların doğal nedenlerini kavrayamadıkları bulutların oluşmasını, karın ve yağmurun yağmasını, kuyruklu yıldızları, depremleri, kıtlığı, kuraklığı, salgın hastalıkları da ekliyorlar. Bunlardan birinin doğal sebebi anlaşılnca, ondan vazgeçip başka birini ele alıyorlar. Ya da daha değişik bir konum alarak savunmaya geçiyorlar veya hasımlarının görüşlerini kabul etmek zorunda kalıyorlar.

Bu görüşün bilimsel dildeki karşılığı [bazı kelâmcıların açıkladığı üzere] şudur: Mümkün'ül-vücud/mümkün nitelikli [yani vücuda gelmesi ve gelmemesi eşit olan, olmak ve olmamak hususunda bir sebebin olmasını gerektiren] bir varlık, vacib'ül-vücud/varlığı zorunlu olan zata ancak hüdusunda/mejdana geliş açısından muhtaçtır, bekasında/varlığını sürdürmesi açısından değil. Kelâm ehlinin büyük bir kısmı [Mutezile ekolu gibi] bu görüşte ısrar ediyorlar. Hatta bazıları açıkça şunu söylemektedir: "Eğer vacib'ül-vücudun/varlığı gerekli olan zatın yokluğu mümkün olsa bile, O'nun yokluğu evrenin varlığına zarar vermez." (Allah bundan yüce ve münezzehtir.) Bizim kanaatimize göre bu, İsrailiyat menşeli bir görüştür, bazı Müslüman araştırmacıların zihinlerine bulaşmıştır. Bu anlayışın bir uzantısı da "Beda" ile "Nesh" in imkânsızlığının savunulmasıdır. Bununla birlikte bu görüş hâlâ insanlar arasında varlığını korumaktadır.

Her halükârda bu görüş, en düzeysiz vehimlerin tipik bir örneğidir. Kur'ân'ın mantığı bunun tam aksini söylemektedir. Çünkü yüce Allah evrende gözlemlenen ayetler aracılığıyla yaratıcının varlığını ve birliğini kanıtlar. Bu, her tür yaratılışa egemen olan düzendir. Her şey varlığı ve hayatının devamı açısından bu yasa doğrultusunda hareket eder. Varlıklar bazında yaşanan değişimler, dönüşümler, eylemler, etkilermeler ve birinden kaynaklanıp bir başkasına ulaşan çıkarlar

hep bu düzen çerçevesinde meydana gelmektedir. Güneş, ay, yıldızlar, bunların doğuşlarını ve batışlarını, insanların bundan elde ettikleri kazançları, değişen mevsimler sonucu yeryüzündeki değişiklikleri, denizleri, yeryüzünde akan nehirleri, bulutları ve yağmurları, insanların faydalandıkları hayvanları, bitkileri, bunların yaşadıkları doğal hâller ve tekvinî/varoluşsal dönüşümler şeklinde cereyan eden insanın embriyodan, cenine, çocukluktan gençliğe, derken yaşlılığa, ihtiyarlığa doğru yaşadığı süreci, gelişmeleri buna örnek gösterebiliriz.

Bütün bunlar, varlıklarını sürdürmeleri itibariyle "şeylere" dönük yönlerdir. Bunların konuları ise, arazlarının ve eserlerinin illetidirler. Bir dönem var olan bir toplam, ondan sonra oluşacak başka bir toplamın illetidir. Dolayısıyla bugünün olayları yarının olaylarının illetleri, dünkü olayların da malulleridirler.

Şayet olgular yaşadıkları olaylar, sergiledikleri etkileşimler, ortaya koydukları eylemler itibariyle bekalarında/varlıklarını sürdürmede Allah'tan müstağni ve bağımsız olsalardı, Kur'ân-ı Kerim'in şu parlak kanıtlarının ve kesin belgelerinin, susturucu delillerinin hiçbirinin anlamı olmazdı. Şöyle ki; Kur'ân, bu apaçık işaretleri iki açıdan kanıt olarak kullanır:

Birincisi: Fail açısından. Bunu aşağıdaki ayetin benzerlerinde gözlemleyebiliriz: "*Gökleri ve yeri yaratan Allah hakkında şüphe edilir mi?*" (İbrâhîm, 10) Şurası kesin bir zorunluluktur ki, şu varlıkların hiçbirisi kendi kendini icat etmemiş, yaratmamıştır. Aynı şekilde kendi benzeri olan bir varlık da onu meydana getirmemiştir. Çünkü [mümkün'ül-vücud olduklarından/var olabilmek için bir var ediciye ihtiyaç duyduklarından,] onun benzeri de tıpkı onun gibi bir var edicinin var etmesine muhtaçtır. Eğer yaratma olgusu, bizzat var olan, kendisine yokluk ârız olmayan bir var ediciye/vacib'ül-vücuda gelip dayanmasaydı, objeler dünyasında hiçbir varlık var olmayacaktı. Çünkü varlık elbisesi giyinen âlemdeki tüm varlıklar (objeler dünyası) Allah'ın var etmesiyle mevcuttur. O Allah ki özü itibariyle haktır; yokluğu, bozukluğu hiçbir şekilde düşünülemez, asla değişilge veremez. Kendisi var olanı var olanı içindeki hiçbir yaratık, var olduktan sonra kendisini vücuda getiren varlıktan (Allah'tan) müstağni olamaz. O hâl-

de, bir şeyin bir şeyi meydana getirmesi, var etmesi, bir kazanın kızdırılması gibi bir şey değildir: Kazan kızdırılır, böylece ısı kızdırandan kızdırılana geçer, sonuçta kızdırılan şey sıcaklık niteliğine sahip olur; kızdıranı ayrı bir varlık olarak kalır veya yok olur. Şimdi eğer bir şeye varlık bahşetme bu tarzda olsaydı, varlık bahşedilen şey kendi başına bir varlığa sahip olurdu, bizzat vacib'ül-vücud/hiçbir şekilde yok olmayan ve varlığı zorunlu olan bir varlık olurdu, gereklilik vasfını edinirdi, yok olmayı kabul etmezdi. Aksi takdirde çelişki olacaktı varlık âleminde. Yalın fitrî mantık bunu şu şekilde ifade ediyor: Eğer varlıklar kendilerini var etme gücüne sahip olsalardı, bir şekilde Rablerinden bağımsızlıkları söz konusu olsaydı, yok olmayı ve bozulmayı kabul etmezlerdi. Çünkü bir şeyin kendisini iptal etmeyi ve mutsuz etmeyi istemesi imkânsızdır.

Aşağıdaki ayetlerden bu sonucu çıkarmak mümkündür: *"O'nun yüzü (zâtı) dışında her şey helâk olacaktır."* (Kasas, 88) *"Kendilerine ne zarar, ne de yarar veremeyen; öldürmeyen, yaşatamayan, ölüleri diriltip kabirden çıkarmayan..."* (Furkan, 3) Yüce Allah'ın her şeyin sahibi olduğunu, O'nun dışında varlıklara malik olan bir başkasının olmadığını, her şeyin O'nun mülkü olduğunu, mülk olmaktan başka bir özelliklerinin olmadığını ifade eden ayetlerin de buna delâlet ettiklerini gözlemleyebiliriz.

O hâlde varlıklar, oluşlarının ve meydana gelişlerinin başlangıcında varlıklarını Allah'tan edindikleri gibi, varlıklarını ve hayatlarını sürdürmeyi ve kalıcı kılmayı da O'ndan edinirler. Bir şeye varoluşun bahşedilişi sürdükçe varlığı devam eder. Varoluşun bahşedilişi kesilince, onun resmi, varlık levhasından silinir. Yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"Hepsine, onlara da, bunlara da Rabbinin ihsanından arttırarak veriz. Rabbinin ihsanı kesilmiş değildir."* (İsrâ, 20) Bunun gibi örnek gösterilecek birçok ayet vardır.

İkincisi: Hedefler açısından. Bunu varlık âlemine egemen olan düzeni vasfeden ayetlerden gözlemleyebiliriz. Bu ayetlerde anlatıldığı gibi, varlık âlemi bir bütündür, parçaları birbiriyle kaynaşmıştır, boyutları arasında tam bir uyum vardır. Parçalardan birinin hareketi, bir diğerrinin kemaline/varoluşsal olgunluğuna erişmesinin garantisidir. Bir-

birine bağlı zincirin bir tarafındaki gelişmeler, bir diğer tarafındaki unsurların mutluluğunu gerçekleştirme amacına yönelik olabiliyor. Örneğin insan, hayvanlar âlemine ve bitkiler âlemine egemen olan düzenden yararlanmaktadır. Yine bitkiler toprağa ve atmosfere egemen olan sistemden istifade eder. Aynı şekilde yeryüzünde yaşayan varlıklar gökyüzündeki varlıklardan yardım görürler, gökyüzündeki varlıklar da yeryüzündeki varlıklardan destek alırlar. Sonuç olarak herkes ve her şey bütünlük içindeki bir düzen doğrultusunda hareket eder. Her varlık türü, bu sistem dahilinde kendisi için öngörülen varoluşsal mutluluğu gerçekleştirmeye yönelik olarak hareketini sürdürür. Bu sayede varoluşsal açıdan istenen başarıyı, olumlu sonucu elde eder. Bozulmamış bir fitrat, diri bir şuur, bütün bunların üstün iradesi ve bilgi sahibi bir zatın plânlaması, hikmetli ve her şeyden haberdar birinin yönetmesi, yönlendirmesi ile olması ihtimalinden başkasını kabul etmez.

Hiç kuşkusuz, sözünü ettiğimiz bu takdir/plânlama ve tedbir/yönetme, varlıkların özlerini yaratma, mahiyetlerini icat etme ve gerçeklerini kendileri için öngörülen bir kalıp içinde var etmekle gerçekleşir. Öyle ki her biri, kendisi için öngörülen kalıp çerçevesinde kendisinden istenen hareketleri, işleri yerine getirir; kendisi için belirlenen süreçte varacağı menzile varır, dayanacağı sona dayanır. Ve her varlık bu aşamaların tümünde kader sevk ve idaresi, kazâ/ilâhî öntasarımın komutası altında sebepler bineğinin sırtında hareket eder.

Ulu Allah şöyle buyurur: *"Yaratma ve emir O'nundur."* (A'râf, 54) *"Haberiniz olsun, hüküm yalnız O'nundur."* (En'âm, 62) *"Herkesin yöneldiği bir yönü vardır."* (Bakara, 148) *"Hüküm veren Allah'tır. O'nun hükmünün ardına düşüp onu iptal edecek yoktur."* (Ra'd, 41) *"Her nefsin yaptığı işin başında durandır."* (Ra'd, 33)

Bu ve benzeri ayetler üzerinde düşünen bir kimse, bunların açık ve anlaşılır anlamlarını, net içeriklerini görmezlikten gelerek bunları, Allah'ın eşyanın özlerini, sahip oldukları özellikler ve kişilikler eşliğinde yarattıktan sonra bir kenara çekildiği şeklinde yorumlayabilir mi? Bu düşünceye göre, Allah eşyayı yarattıktan sonra bir kenara çekilip gelişmeleri izlemektedir; izlemekten başka yapacak bir işi yoktur. Çün-

kü varlıklar yaratıldıktan sonra içerdikleri sebep ve sonuç ruhu sayesinde karşılıklı etkileşim ve belli bir düzen alma sürecine girdiler. Bağımsız fiiller sergilemeye, bağımsız olarak etkilenmeye başladılar. Onları yaratan da bir köşeye çekilmiş, bunların tümünden yok olacakları günü beklemektedir. O gün gelince de bunları yeniden yaratacak ve ilk hayatında davetine olumlu karşılık verenleri ödüllendirecek, davete karşı burun kıvrıp büyüklük taslayanları cezalandıracaktır. Çünkü onların bu aykırı tutumlarına uzun bir zaman boyunca sesini çıkarmadan sabretmiştir. Ancak kimi zaman da onların sergiledikleri bazı davranışları yüzünden gazaba gelmiş, onların iradelerine karşı çıkmış, karşı çıkma ve engelleme şeklinde kimi plânlarının etkinlik göstermesini engellemiştir.(!)

Güya yüce Allah, kendi başlarına hareket eden varoluşsal sebep ve illetlerin, kendi hoşnutluğuna aykırı veya hoşnutluğuyla örtüşmeyen sonuçlar veren gelişmeler gösterdiklerini görünce, kimi zamanlarda bir köşeye çekilmişliğine son vererek, rızasına uygun olaylar meydana getirecek şekilde varlık âlemindeki gelişmelere müdahale ediyor. Ama müdahale ettiği zaman da, o hususta egemen olan nedensellik yasasını iptal ediyor, geçersiz kılıyor. Çünkü eğer istediğini varlık âlemine egemen olan nedenler ve illetler yoluyla meydana getirecek olursa bu, onların iddialarına göre, varoluşsal nedenlerin etkinliği anlamına gelecektir, O'nun değil. Bu düşünceyi savunanların peygamberler aracılığıyla gerçekleşen mucizelerin, olağanüstü gelişmelerin sadece ilâhî irade doğrultusunda ve evrensel nedensellik yasasını geçersiz kılarak gerçekleştiğini söylemekte ısrar etmelerinin sırrı da böylece anlaşılıyor. Ancak bu demektir ki, bu iş, varoluşsal nedenselliğin, genel illiyet/nedensellik yasasının geçersiz kılınması suretiyle meydana geliyor. Bu ise onların, "Eşya varoluşu itibarıyla Allah'a muhtaçtır, ama varlığını sürdürme hususunda O'na muhtaç değildir." şeklindeki iddialarını çürütecek bir olgudur. [Çünkü görüldüğü gibi onlara da bazı hususlarda Allah'ın müdahalesi söz konusudur.]

Bu düşünceyi savunanların önünde, şu iki seçenektен birini kabul etmekten başka bir çıkar yol yoktur: Ya evrenin onca genişliği ve egemen sistemiyle Allah'tan bağımsız olduğunu, hiçbir şekilde O'na

muhtaç olmadığını, evrende meydana gelen gelişmeler ve dönüşümler üzerinde Allah'ın herhangi bir etkisinin olmadığını, yalnızca başlangıçta ilk yaratma bağlamında O'na ihtiyaç duyduğunu, bundan sonra varlığını sürdürmekte O'na muhtaç olmaktan kurtulduğunu, yaratıcı-ya-ratılan birlikteliğinin sona erdiğini söyleyecekler. Ya da "şey" ismini alan her varlığın Allah tarafından yaratıldığını, her şeyin varlığını O'ndan aldığını, varoluş ve varlığını sürdürme hususunda tamamen O'na muhtaç olduğunu, bir göz açıp kapama anı kadar bile olsa hiçbir zat/öz ve fiilin Allah'tan müstağni olamayacağını söyleyecekler.

Ancak sen, ayetlerin tefsiri çerçevesinde Kur'ân esaslı incelemenin bu iki görüşten birincisini reddettiğini öğrenmiş oldun. Çünkü ayetler, yaratılış olgusunu alabildiğine geniş boyutlarda ele alıyorlar, gaybî egemenliği eşyanın içini, dışını, önünü, sonunu, özünü, fiillerini, oluşunu ve varlığını sürdürüşünü kapsayacak şekilde genelleştiriyorlar. O hâlde doğru olan, ikinci görüştür. Zaten aklî araştırma da sonuç itibarıyla Kur'ân ayetlerinden algılanan gerçekleri destekler niteliktedir. Buraya kadar yapılan açıklamalardan şu anlaşılıyor: "Allah her şeyin yaratıcısıdır." ifadesinin zahiri, yaratılışın kapsayıcılığını, genelliğini ortaya koymaktadır. Bunu daha özel bir alana indirgeyecek ne aklî, ne de şer'î bir kayıt ve gerekçe söz konusudur.

* * *

104) (Ey Resulüm, müşriklere de ki:) "Doğrusu size Rab-binizden basiretler (kanıtlar) geldi. Artık kim görürse yararı kendisine, kim de kör olursa zararı kendisinedir..."

Mecma'ul-Beyan adlı eserde şöyle deniyor: "el-Basireh; bir şeyin olduğu gibi görülmesini sağlayan kanıt ve nişane demektir. el-Besair, ise onun çoğuludur." (Mecma'ul-Beyan'dan alınan alıntı burada son buldu.) Bir görüşe göre; göz için görme ne ise, kalp için de basiret aynı konumdadır. Aslında bu kelimenin kökeninde yatan anlam, objeler dünyasında gözlemlenen şeyin zihne yansımaları ve gerçeğine ulaşılması için algılayıcı güçlerin en güçlülerinden sayılan görme duyusu ile algılayıştır. Ayette geçen görme ve körlük, bilgi ve cehalet veya

iman ve küfürdür.

Yüce Allah burada, *"Doğrusu size Rabbinizden basiretler geldi."* demekle, sanki önceki ayetlerde tekliğine, ortaklarının bulunmadığına ilişkin olarak sunulan apaçık kanıtlara işaret ediyor. Bunun anlamı şudur: "Önceki ayetlerde yer alan bu kanıtlar, Rabbiniz tarafından bana gelen vahiy kanalıyla size gönderilen basiretler ve apaçık kanıtlardır." -Hitap Peygamber efendimizin (s.a.a) dilice yapılmıştır.- Ardından muhataplara, yani müşriklere şu hatırlatmada bulunuluyor: "Siz istediğiniz gibi davranmakta serbestsiniz; ister gerçekleri görürsünüz, ister kör olmayı tercih edersiniz. Ama Allah'tan gelen gerçekleri görmeyiz sizin lehinize, kör gibi davranıp burun kıvrmanız da sizin aleyhinize olacaktır."

Buradan anlıyoruz ki, onlar üzerinde bekçi, gözetleyici ifadesiyle, nefislerinin durumunun ve kalplerinin yönlendirilişinin Allah'a bağlı olduğu kastediliyor. Bununla Peygamber'in varoluşsal olarak onların üzerinde bekçi olmadığı, sadece onlara öğüt verdiği anlatılıyor. Bu açıdan ayetin, önceki ayetlerle, hemen sonrasındaki ayet arasında yer alan bir ara cümle görüntüsü verdiğini fark ediyoruz. Ayet, Peygamber'in lisanından Allah tarafından yöneltilmiş bir hitaptır. Şöyle ki o, soydaşlarına ilâhî mesajla gönderilmiş bir elçidir. Soydaşlarına Allah'ın mesajını iletiyor, bunu iletirken kendisinden onları dinlemeye ve itaat etmeye sevk edecek heyecanlandırıcı sözler de söylüyor, sadece öğüt vermeyi amaçladığını göstererek ve yıkıcı hiçbir amacın peşinde olmadığını vurgulamakla onları ilâhî mesaja uymaya teşvik ediyor.

105) İşte böylece ayetleri döne döne (çeşitli biçimlerde) açıklıyoruz ki, "Sen ders almışsın." desinler...

Bazıları ayetin orijinalinde geçen "dereste" fiilini, hitap sıygasıyla "dâraste", bazıları da gaip sıygasıyla ve müennes kalıbında "dereset" şeklinde okumuşlar. Bir görüşe göre, ayetin orijinalinde geçen "nusarrifu" fiilinin mastarı olan "tasrif" (döne döne açıklama); ardışık ifadelerin içerdiği anlamlar düzleminde sürekli yinelenen anlamın, çeşitli yararların bir araya getirilmesi amacıyla uyarlanması demektir. "De-reste" ifadesinin kökü, "ders"tir. Bu da okuma yoluyla öğrenme ve öğretme demektir. "Dâreste" şeklindeki okuyuşta da bu anlam esastır. Ancak bir kelimedede çekimden dolayı harf arttıkça, bu,

anlamın da arttığını gösterir. "Dereset" olarak gaip sıygasıyla ve müennes kalıbına uyarlandığında ise, "dürûs" kökünden geldiği kabul edilir. Bu da, izlerin silinmesi demektir. Yani bu sözler silinip gitti. Tıpkı, "Bunlar önceki kuşakların efsaneleridir." demeleri gibi.

Bu durumda ayette şöyle bir anlamın kastedildiğini söyleyebiliriz: İşte bu örnekteki gibi ayetleri döne döne açıklıyoruz, değişik şekillerde açıklamalar getiriyoruz. Bunu yaparken birçok anlam güdüyoruz. En başta şu bedbahtların bedbahtlıklarını iyice ileri götürüp seni ey Muhammed, başkasından, Ehlikitap'tan ders alımı olmakla suçlamalarını hedefliyoruz. Veya, "Bu tür sözler silindi, bunların devirleri geçti; artık bugün işe yaramazlar." demelerini bekliyoruz. Bir diğer amacımız da bunları, kalplerini temizleyerek, göğüslerini ona doğru açarak bilen bir topluluğa açıklamaktır. Bu açıdan tefsirini sunduğumuz ayeti, şu ayete benzetebiliriz: *"Biz Kur'ân'dan öyle bir şey indiriyoruz ki o, müminler için şifa ve rahmettir; zalimlerin ise yalnızca ziyanını artırır."* (İsrâ, 82)

AYETLERİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

el-Kâfi'de, müellif kendi rivayet zinciriyle Fudayl b. Yesar'dan şöyle aktarır: İmam Cafer Sadık'ın (a.s) şöyle dediğini duydum: "Allah vafedilmez. Hem nasıl vafedilsin ki! Oysa kitabında, *'Allah'ı, şanına yaraşır biçimde ululamadılar.'* diyor. O'nu hangi oranda tanımlamaya çalışırlarsa çalışsınlar, Allah o orandan yücedir." [c.1, s.103, h: 11] ed-Dürr'ül-Mensûr adlı tefsirde, İbn-i Cerir, İbn-i Münzir, İbn-i Ebî Hatem, Ebu's-Şeyh ve İbn-i Mürdeveyh İbn-i Abbas'tan, *"Allah'ı, şanına yaraşır biçimde ululamadılar."* ayetiyle ilgili olarak şöyle rivayet ederler: "Onlar, Allah'ın kendilerine güç yetirebileceğine inanmayan kâfirlerdir. Kim Allah'ın her şeye güç yetirdiğine inanırsa, o Allah'ı şanına yaraşır biçimde ulalamıştır. Kim de buna inanmamışsa, Allah'a şanına yaraşır biçimde iman etmemiştir. *'Çünkü, 'Allah, hiçbir beşere bir şey indirmedir.' dediler.'* ayetinde ise İsrailoğulları'ndan bazı kimse-ler kastediliyor. Yahudiler demişlerdi ki: 'Ey Muhammed, Allah sana bir kitap mı indirdi?' Hz. Muhammed (s.a.a), 'Evet.' deyince, şöyle demiş-

lerdi: 'Allah'a andolsun ki, Allah gökten bir kitap indirmiş değildir.' Bunun üzerine yüce Allah şu ayeti indirdi: Ey Muhammed de ki: *Öyleyse Musa'nın, bir nur ve insanlara yol gösterici olarak getirdiği kitabı kim indirdi?... (Resulüm,) sen 'Allah (onu indirdi.)' de.* [c.3, 38-39]

Ben derim ki: Rivayetin başlangıç ifadelerinde yer alan anlamın, ayetin zahirine aykırı olduğunu daha önce açıklamıştık. Tam tersine ayetin zahiri, *"Allah, hiçbir beşere bir şey indirmedir."* sözünü söyleyenlerin, Allah'ı, şanına yaraşır biçimde ululamayanlar olduklarını göstermektedir.

Aynı eserde İbn-i Ebî Hatem ve Ebu's-Şeyh Süddî'den, *"Çünkü, 'Allah, hiçbir beşere bir şey indirmedir.' dediler."* ifadesiyle ilgili olarak şöyle rivayet edilir: "Yahudi Finhas, 'Allah Muhammed'e hiçbir şey indirmemiştir.' demişti." [c.3, s.39]

Ben derim ki: [Bu rivayet sahih değildir. Çünkü] anlatan (ayet) ile anlatılan (Finhas'ın sözleri) arasındaki çelişki, anlamı bozacak boyutlardadır. [Çünkü ayet genel anlamda hiçbir beşere bir şey indirilmediğini söylerken, rivayete göre Finhas sadece Hz. Muhammed'e (s.a.a) bir şey indirilmediğini söylüyor. Bu da açık bir çelişkidir.] Aradaki bu fahiş ihtilâfla birlikte Süddî'den rivayetin anlam olarak aktarıldığı ihtimalini de kabul etmek mümkün değildir.

Aynı eserde İbn-i Cerir, İbn-i Münzir, İbn-i Ebî Hatem Said b. Cübeyr'den şöyle rivayet ederler: "Malik b. Seyf adlı bir Yahudi Peygamberimizin (s.a.a) yanına geldi ve onunla tartıştı. Peygamberimiz ona şöyle dedi: 'Seni Tevrat'ı Musa'ya indiren Allah adına yemine veriyorum; Tevrat'ta Allah'ın şişman hahamları sevmediğine ilişkin bir ifadeye rastladın mı?' Adamın kendisi şişman bir hahamdı. Bu söz üzerine kızdı ve 'Allah'a yemin ederim; Allah, hiçbir beşere bir şey indirmemiştir.' dedi. Bunun üzerine arkadaşları, 'Yazıklar olsun sana. Allah Musa'ya da mı indirmedir?' dediler. O, *'Allah hiçbir beşere bir şey indirmedir.'* dedi. Bu olay üzerine, *'Allah'ı, şanına yaraşır biçimde ululamadılar.'* ayeti indi." [c.3, s.39]

Aynı eserde İbn-i Mürdeveyh Büreyde'den şöyle rivayet eder: Resulullah buyurdu ki: "Ümm'ül-Kura (kentlerin anası) Mekke'dir." [c.3, s.39-40]

Tefsir'ul-Ayyâşî'de Ali b. Esbat'tan şöyle rivayet edilir: İmam Bâkır'a (a.s) sordum: "Hz. Peygamber'e (s.a.a) neden 'ümmî' adı verildi?" Buyurdu ki: Bu ifade onun Mekke'ye (Ümm'ül-Kura) mensubiyetini göstermeye yöneliktir. Çünkü yüce Allah, *'kentlerin anası ve çevresindeki insanları uyarman için'* buyurmuştur. Ümm'ül-Kura Mekke'dir; çevresi de Taif'tir." [c.2, s.31, h:76]

Ben derim ki: Bu rivayeti esas aldığımız zaman, *"kentlerin anası ve çevresindeki insanları uyarman için"* ayetini, *"En yakın akrabayı uyar."* (Şuarâ, 214) ayetiyle aynı mesajı vurgulamaya yönelik olarak algılamamız gerekir. Belli bir grubun uyarılmasına ilişkin emir ile mesajın tüm insanlara yönelik olması arasında bir çelişki yoktur. Bu gerçeğe birçok ayette işaret edilmiştir: *"ki onunla sizi ve ulaştığı herkesi uyarayım..."* (En'âm, 19) *"O sadece âlemlere bir öğüttür."* (En'âm, 90) *"De ki: Ey insanlar, ben sizin hepinize gönderilen... bir elçiyim."* (A'râf, 158)

Tefsir'ul-Ayyâşî'de Abdullah b. Sinan'dan şöyle rivayet edilir: "İmam Cafer'den (a.s), *'De ki: 'Öyleyse... kitabı kim indirdi?...Siz onu parça parça kâğıtlar hâline getirip (istediğinizi) açıklıyorsunuz, çoğunu da gizliyorsunuz.'* ayetini sordum. Buyurdu ki: Yahudiler Tevrat'tan dilediklerini gizliyor, dilediklerini de insanlara açıklıyorlardı."

İmam'dan (a.s) aktarılan diğer bir rivayette de şöyle deniyor: "Yahudiler Tevrat'ı kâğıtlara yazıyor, sonra dilediklerini insanlara açıklıyor, dilediklerini gizliyorlardı." İmam devamla şöyle buyurdu: "İndirilen her kitap ilim ehlinin yanındadır." [c.1, s.369, h: 98 ve 59]

Ben derim ki: İlim ehlinin maksat, Ehlibeyt İmamlarıdır (hepsine selâm olsun).

ed-Dürr'ül-Mensûr adlı tefsirde, *"Allah'a karşı yalan uydurandan... daha zalim kim olabilir?!"* ayetiyle ilgili olarak şöyle deniyor: Hâkim el-Müstedrek adlı eserinde Şurahbil b. Sad'dan şöyle rivayet eder: "Abdullah b. Ebî Sarah hakkında, *'Allah'a karşı yalan uydurandan ya da kendisine hiçbir şey vahyedilmemişken, 'Bana vahyolundu.'* diyenden yahut, *'Ben de yakında Allah'ın indirdiğinin benzerini indireceğim.'* diyenden daha zalim kim olabilir!" ayeti inmiştir. Resulullah (s.a.a) Mek-

ke'ye girince bu adam süt kardeşi Osman'ın yanına kaçtı. Osman da Mekkeliler güvene kavuşuncaya kadar onu yanında sakladı, sonra gelip onun için Peygamber'den eman istedi." [c.3, s.30]

Aynı eserde İbn-i Cerir ve Ebu's-Şeyh İkrime'den, "Allah'a karşı yalan uydurandan ya da kendisine hiçbir şey vahyedilmemişken, 'Bana vahyolundu.' diyenden... daha zalim kim olabilir?!" ayetiyle ilgili olarak şöyle rivayet edilir: "Bu ayet secili sözler söyleyip kehanette bulunan yalancı peygamber Müseyleme hakkında inmiştir. 'Ben de yakında Allah'ın indirdiğinin benzerini indireceğim.' ifadesi de Abdullah b. Sa'd b. Ebî Sarah hakkında inmiştir. Bu adam Peygamberimizin (s.a.a) vahiy katipliğini yapıyordu. Kendisine 'Azîzun hakîm' olarak yazması söylenen ifadeleri, 'Gafûrun rahîm' şeklinde değiştirerek yazıyordu. Sonra halk kendisine ayeti yanlış yazdığını söylediğinde, 'Ne fark eder, ikisi de aynıdır.' diyordu. Derken İslâm'dan döndü ve Kureyşlilere katıldı." [c.3, s.30]

Ben derim ki: Yukarıda sunduğumuz rivayetin dışında başka kanallardan da aynı anlamı içeren birçok rivayet aktarılmıştır.

Tefsir'ul-Kummî'de deniyor ki: Bize babam anlattı, o da Safvan'dan duymuş, ona İbn-i Meskan anlatmış, o da Ebu Basir'den İmam Cafer'in (a.s) şöyle buyurduğunu rivayet etmiş: "Abdullah b. Sa'd b. Ebî Sarah Osman'ın süt kardeşıydı. Medine'ye geldi, Müslüman oldu. Güzel yazı yazardı. Peygamberimize (s.a.a) vahiy indiğinde, Peygamber onu çağırır, indirilen ayetleri yazmasını isterdi. Resulullah (s.a.a) ona, 'Allah işitendir, görendir.' dediğinde o, 'Allah işitendir, bilendir.' şeklinde, 'Allah yaptıklarınızdan haberdardır.' dediğinde o, 'Allah yaptıklarınızı görendir.' şeklinde yazardı. Ayrıca 'ta' ve 'ya' harflerini farklı yazardı. Resulullah (s.a.a) ise ona, bunların fark etmediğini söylerdi."

"Derken dinden dönüp kâfir oldu ve Mekke'ye geri döndü. Kureyşlilere şöyle dedi: 'Allah'a yemin ederim, Muhammed ne dediğini bilmiyor. Ben onun dediklerinin benzerlerini söylüyorum, buna rağmen benim yazdıklarıma itiraz etmiyor. O hâlde ben de Allah'ın indirdiği gibi indiriyorum.' Bunun üzerine yüce Allah Peygamberi'ne (s.a.a) şu ayeti indirdi: *Allah'a karşı yalan uydurandan ya da kendisine hiçbir*

şey vahyedilmemişken, 'Bana vahyolundu.' diyenden yahut, 'Ben de yakında Allah'ın indirdiğinin benzerini indireceğim.' diyenden daha zalim kim olabilir?!"

"Resulullah (s.a.a) Mekke'yi fethettiği zaman onun öldürülmesini emretti. Osman elinden tutarak mescitte bulunan Resulullah'ın (s.a.a) yanına getirdi ve dedi ki: 'Ya Resulallah, onu affet.' Resulullah (s.a.a) sustu. Osman isteğini tekrarladı. Bunun üzerine Resulullah (s.a.a), 'Onu sana bağışlıyorum.' dedi. Adam çekip gidince Resulullah (s.a.a), 'Ben size, kim onu görürse öldürsün demedim mi?' Bunu duyan bir adam dedi ki: 'Ya Resullah, benim gözüm sendeydi, onu öldürmek için bir işareti bekliyordum.' Bunun üzerine Resulullah şöyle buyurdu: 'Peygamberler işaretle adam öldürtmezler.' Böylece adı geçen adam Mekke fethinden sonra azatlılardan, canları bağışlananlardan oldu." [c. 1, s.210-211]

Ben derim ki: Aynı anlamı içeren başka rivayetler el-Kâfi'de, Tefsir'ul-Ayyâşî'de¹ ve Mecma'ul-Beyan'da² çeşitli kanallarla İmam Bâkır ve İmam Sadık'tan (her ikisine selâm olsun) rivayet edilmiştir.

Bazı tefsir bilginleri, bu hikâyeyi İkrime ve Süddî kanalıyla aktardıktan sonra şöyle demişlerdir: "Bu iki rivayet asılsızdır. Çünkü Mekke döneminde inen hiçbir surede, 'semîen alîmen=duyan ve bilen', 'alîmen hakîmen=ilim ve hikmet sahibi' ve 'azîzun hakîmun=güç ve hikmet sahibi' ifadeleri geçmez. Sadece İbn-i Abbas'tan, En'âm sure-sinden sonra [Mekke'de] inen Lokmân suresinin Medine'de indiği rivayet edilen ayetlerinden 'azîzun hakîmun' ifadesini içeren ayetle ondan sonraki iki ayeti bu genellemenin dışında tutmak gerekir. Nitekim el-İtkan adlı eserde de aynı görüşe yer verilmiştir."

Mezkur müfessir bunların ardından, "Bazılarının, 'Bu ayetin Medine'de indiği ihtimali vardır.' görüşüne ihtiyaç olmadığı gibi buna ilişkin rivayet sahih de değildir." dedikten sonra devamla şöyle der:

"Rivayet edilir ki: 'Abdullah b. Sa'd dinden döndükten sonra Kur'-ân'a eleştiriler getirmeye başladı.' Belki de o, rivayette kendisine izafe edi-

¹ - [c.1, s.369, h: 60]

² - [c.4, s.335]

len sözlerin bir kısmını sırf yalan ve iftira olarak söylemiştir. Çünkü onun vahiy katipliği yaptığı dönemlerde inen surelerin hiçbirinde onun üzerinde oynadığını söylediği ifadelere benzer ifadeler yer almaz. Kaldı ki o, Mekke'nin fethinden önce yeniden İslâm'a dönmüştü. Eğer söylediği gibi Kur'ân ifadeleri üzerinde tasarrufta bulunmuş, Peygamberimiz (s.a.a) de onun bu söylediklerini onaylamış olsaydı ve bu nedenle Peygamber'e indirilenlerin vahiy olmasından şüpheye düşseydi, artık tekrar İslâm'a dönüş yapmazdı." (Adı geçen müfessirden yaptığımız alıntı burada sona erdi.)¹

Daha önce İmam Bâkır ve İmam Sadık'tan (her ikisine selâm olsun) aktarılan muteber rivayetlerde Abdullah b. Ebî Sarah kıssasının Mekke'de değil, hicretten sonra Medine'de gerçekleştiği belirtilmişti. Ehli-sünnet kanallarından aktarılan rivayetlerden ise, olayın Mekke'de gerçekleştiği net olarak anlaşılmıyor. Hatta bu rivayetlerin zahirinden hareketle olayın Medine'de gerçekleştiği sonucuna varmak da mümkündür. Kur'ân surelerinin tertibi hususunda dayanak olarak kabul edilen İbn-i Abbas rivayeti ise, adı geçen müfessirin reddettiği rivayetlerden daha güçlü değildir.

İbn-i Ebî Sarah'ın Mekke'nin fethinden önce kendi rızasıyla Müslüman olduğuna ilişkin ifadesine gelince, gerek Şîî ve gerekse Sünnî kanallardan aktarılan rivayetlerde onun Mekke'nin fethine kadar Müslüman olmadığı belirtilmektedir. Resulullah efendimiz (s.a.a) onun kanını helâl bilmiş, öldürülmesini emretmişti. Fakat Osman onun canının bağışlanması için şefaathçi olunca Peygamberimiz onu bağışlamıştı.

Fakat rivayetlerin zahiri açısından bir problem kalıyor. Tefsirini sunduğumuz ayette geçen, "*Ben de yakında Allah'ın indirdiğinin benzerini indireceğim, diyenden.*" ifadesiyle, İbn-i Ebî Sarah'ın söylediği rivayet edilen, "*Ben de Allah'ın indirdiğinin benzerini indiriyorum.*" ifadesi arasında belirgin bir örtüşme söz konusu değildir.

Kaldı ki, "*Allah'a karşı yalan uydurandan ya da kendisine hiçbir şey vahyedilmemişken, 'Bana da vahyolundu.'* diyenden yahut, '*Ben de*

yakında Allah'ın indirdiğinin benzerini indireceğim.' diyenden daha zalim kim olabilir?!" ifadesinin Medine'de inmiş olması, bu ifadeyle, bundan sonraki ayet arasındaki belirgin bağlantı ile bağdaşmıyor. Eğer bu ifade Medine'de inmişse, o zaman iki ayetin birlikte Medine'de inmiş olmaları daha uygun olurdu.

Başka bir rivayet daha var. Bu rivayette ayete ilişkin başka bir iniş sebebinden söz ediliyor. Bunu Abd b. Humeyd, İkrime'den şöyle rivayet etmiştir: "Ve'l-mürselâti urfen. Fe'l-âsifâti asfen ('*Andolsun, birbirini ardınca gönderilenlere. Esip savuranlara*' -Mürselât Suresi-) ayetleri inince, Abduddaroğulları'ndan Nazr, 'Fe't-tâhinâti tannen, fe'l-âcinâti acnen' ('*Andolsun; un öğütenlere, hamur yoğuranlara...*') diyerek ayetle alay eder biçimde kafiyeli sözler sıraladı. Bunun üzerine yüce Allah, '*Allah'a karşı yalan uydurandan ya da kendisine hiçbir şey vahyedil-memişken, 'Bana vahyolundu.'* diyenden... daha zalim kim olabilir?!" ayetini indirdi." [ed-Dürr'ül-Mensûr, c.3, s.30]

Tefsir'ul-Ayyâşî'de Selâm'dan, o da İmam Bâkır'dan (a.s), "*bugün alçaklık azabıyla cezalandırılacaksınız.*" ayetiyle ilgili olarak şu açıklama rivayet edilir: "Burada kastedilen kıyamet günü çekilen susuzluktur." [Tefsir'ul-Ayyâşî, c.1, s.370, h: 63]

Ben derim ki: Aynı hadis, Tefsir'ul-Ayyâşî'de Fuzayl'den, o da İmam Cafer Sadık'tan (a.s) rivayet edilir. Orada, "Kastedilen, susuzluktur." şeklinde bir açıklama getirilmiştir. [c.1, s.370, h: 63]

el-Kâfi'de müellif kendi rivayet zinciriyle İbrahim'den, o da İmam Cafer'den (a.s) şöyle rivayet eder: "Yüce Allah Âdem'i yaratmak isteyince Cebrail'i cuma gününün ilk saatlerinde gönderdi. Cebrail sağ elini yedinci gökten (yere) en yakın (olan) göğe kadar uzattı ve her gökten bir toprak parçası aldı. Sonra (sol elini) yedinci yerden uzak yedinci yere kadar uzattı ve her birinden bir avuç (toprak) aldı. Sonra yüce Allah emredeceği kelimeyi emretti. Bunun üzerine Cebrail, ilk aldığını sağ elinde, ikinci aldığını da sol elinde tuttu. Sonra avucundaki çamuru iki kısma ayırdı. Sonra yerden yerden aldığı çamurun yarısından birtakım zürriyetler yarattı, gökten aldığı çamurun yarısından da birtakım zürriyetler yarattı. Sağında olanlara dedi ki: 'Elçiler, nebiler, vasiler, siddıklar, müminler, şehitler ve onurlandırmak istediğim

¹ - [el-Menâr, c.7, s.625]

kimseler senden olacaktır.' Böylece onlar için söyledikleri, söylediği gibi gerekli oldu. Solunda olanlara da şöyle dedi: 'Zorbalar, müşrikler, münafıklar, ta-ğutlar ve alçaltmak veya mutsuz etmek istediklerim de senden olacaktır.' Böylece onlar için de Allah'ın dedikleri, dediği gibi gerekli oldu."

"Sonra her iki çamurun diğer yarıları birbirine karıştırıldı. İşte şu ayette buna işaret edilmiştir: *'Taneyi ve çekirdeği yaran, şüphesiz Allah'tır.'* 'el-Habb=tane' müminlerin tıynetidir, yaratılış hamurudur. Allah bu tıyete, bu hamuru kendi sevgi ve muhabbeti ile yoğurmuştur. [Çünkü 'muhabbet' kelimesinin kökü, 'h b b'dir.] 'en-Neva=çekirdek' ise kâfirlerin tıynetidir, yaratılış hamurudur. O kâfirler ki, her türlü hayırdan uzaktırlar. 'en-Neva' diye isimlendirilmesi, [sözlük anlamı itibarıyla] haktan yüz çevirip uzaklaşmasından dolayıdır."

"Yine ulu Allah şöyle buyurmuştur: *'Ölünden diriye çıkaran, diriden de ölüyü çıkarandır.'* Bu ayette geçen diriden maksat, kâfirin yaratılış hamurundan, tıynetinden çıkarılan mümindir. Diriden çıkarılan ölüden maksat da müminin tıynetinden, yaratılış hamurundan çıkarılan kâfirdir. O hâlde diri mümindir, ölü de kâfirdir. Şu ayette buna işaret edilmiştir: *'Yoksa ölü iken dirilttiğimiz...'* Ölü olması, yaratılış hamurunun kâfirin yaratılış hamuruyla karışık olması hâlidir. Dirilmesi ise, yüce Allah'ın ezelî kelimesiyle onları birbirinden ayırmasıdır. Yüce Allah, mümini karanlığa girdikten sonra doğum aracılığıyla aydınlığa çıkarır. Kâfiri de [doğum aracılığıyla] içinde bulunduğu aydınlıktan karanlığa sokar. İşte şu ayette buna işaret edilmiştir: *'Diri olanı uyar-sın ve kâfirlere azap hak olsun diye...'*" [c.2, s.5-6, h: 7]

Ben derim ki: Bu rivayet, insanların yaratılış hamurlarına, tıynetlerine ilişkin hadislerden biridir. İnşaallah yeri gelince bu tür rivayetler üzerinde duracağız. Yukarıda sunduğumuz rivayette "el-habb=tane" ve "en-neva=çekirdek" kelimelerinin bilinen anlamlarına rağmen mümin ve kâfirin tıyete şeklinde yorumlanması, batınî anlama bir örnektir; yoksa zahirî anlam açısından böyle sonuç elde edilmez. Bundan başka rivayetlerde de bu tür anlamları ifade eden cümleler yer almıştır.

Tefsir'ul-Ayyâşî'de, "geceyi dinlenme zamanı... kılan O'dur." ifadesiyle ilgili olarak Hasan b. Ali b. bint-i İlyas'tan şöyle rivayet edilir: İ-

mam Rıza'dan (a.s) şunları dinledim: "Allah geceyi dinlenme zamanı yapmıştır. Kadınları da dinlenme aracı kılmıştır. Geceleyin evlenmek ve yemek yedirmek sünnettir." [c.1, s.371, h: 67]

Aynı eserde Ali b. Ukbe babasından, o da İmam Cafer Sadık'tan (a.s) şöyle rivayet eder: "Eşlerinizle geceleri birleşin. Çünkü Allah geceyi dinlenme, rahat etme zamanı kılmıştır. İhtiyaçlarınızı gece vakti temin etmeye kalkışmayın." [c.1, s.371, h: 68]

el-Kâfi'de müellif kendi rivayet zinciriyle Yunus'tan, o da bizim mezhebimize mensup bazı âlimlerden, onlar da İmam Ebu'l-Hasan'dan (a.s) şöyle rivayet eder: "Allah peygamberleri nübüvvet üzere (peygamberlik hamurundan) yaratmıştır. Onlar peygamberden başkası olamazlar. Müminleri iman üzere yaratmıştır; onlar da ancak mümin olurlar. Bazı kimselere de imanı ödünç olarak verir. Dilerse onların imanlarını tamamlar, dilerse onu tamamen onlardan alır. *'Kiminiz istikrara kavuşmuş, kalış yerine yerleşmiştir; kiminiz de emanet olarak konulmuştur.'*" ifadesi bu anlama yorumlanır. İşte falan adam, [ikinci kısımdandı,] emanet bırakılan biriydi. Fakat bizim (Ehlibeyt) aleyhimize yalan sözler söyleyince Allah imanı ondan aldı." [c.2, s. 418, h: 4]

Ben derim ki: "Müstevda'=emanet bırakılan yer" ve "mustakarr= konulan yer" ifadelerinin imanın iki kısmı şeklinde yorumlanmasına ilişkin olarak Ehlibeyt İmamlarından aktarılan birçok rivayet vardır. Bunları Tefsir'ul-Ayyâşî [c.1, s.371, h: 69] ve Tefsir'ul-Kummî'de [c.1, s.212] bulmak mümkündür. Yukarıda sunduğumuz rivayet ise, genel bir ifadenin özel bir duruma uyarlanması, tatbik edilmesi şeklinde izah edilebilir.

Tefsir'ul-Ayyâşî'de Sa'd b. Said Ebu'l-Esbağ'dan şöyle rivayet edilir: İmam Cafer Sadık'ın (a.s) "Mustakarr ve müstevda" ifadeleriyle ilgili olarak şöyle dediğini duydum: "Mustakarr'dan maksat, ana rahmi; müstevda'dan maksat da babanın sulbüdür. Bazen de bir insana iman emanet olarak verilir, ama daha sonra bu iman ondan alınabilir." [c.1, s.371, h: 71]

Aynı eserde Südeyr'den şöyle rivayet edilir: Hamran'ın İmam Bâkır'a, "O, gökleri ve yeri bir örnek edinmeksizin yaratandır." ayetinin anlamını sorduğunu duydum. İmam ona şu karşılığı verdi: "Allah, bütün eşyayı önceden bir örnek olmaksızın yoktan var etti. Gökleri ve

yerleri de bir örnek edinmeksizin yoktan var etti. Oysa onlardan önce gökler ve yerler yoktu. Şu ayeti duymadın mı: '*Onun arşı su üzerindedir.*'" [c.1, s.373, h: 77]

el-Kâfi'de müellif kendi rivayet zinciriyle Abdullah b. Sinan'dan, o da İmam Cafer'den (a.s), "*Gözler O'nu görmez...*" ayetiyle ilgili olarak şöyle rivayet eder: "Burada insanın tasavvur gücünün O'nu kuşatması kastedilmiştir. Şu ayeti görmediniz mi: '*Size Rabbinizden basiretler geldi.*' Burada basiret göz anlamında kullanılmamıştır. '*kim de kör olursa zararı kendisinedir.*' Burada da gözlerin körlüğü kastedilmiştir; tam tersine insanın tasavvur gücünün kuşatması kastedilmiştir. Me-selâ Araplar, 'Fulanun basîrun bi's-ş'iri (falan adam şiirde uzmandır), Fulanun basîrun bi'l-fıkhi (falan fıkhta uzmandır), Fulanun basîrun bi'd-derahim (falan adam para uzmanıdır), Fulanun basîrun bi's-siyabi (falan adam giysi uzmanıdır)' derler. Yoksa Allah gözle görülmekten münezzehtir." [c.1, s.98, h: 9]

Ben derim ki: et-Tevhid adlı eserde, Şeyh Saduk başka bir kanaldan aynı hadisi İmam Sadık'tan (a.s), ayrıca kendi rivayet zinciriyle Ebu Haşim el-Caferî kanalıyla İmam Rıza'dan (a.s) aktarmıştır. [s.112, h: 10-11]

Yine el-Kâfi adlı eserde müellif kendi rivayet zinciriyle Safvan b. Yahya'dan şöyle rivayet eder: "Hadisçilerden Ebu Karra, kendisini İmam Rıza (a.s) ile görüştürmemi istedi. Bunun için İmamdan izin istedim. İmam onunla görüşmeyi kabul etti. Ebu Karra İmamın yanına gitti ve ona helâlden, haramdan ve hükümlerden sordu. Derken tevhitte (kelâm ilmi) ilgili sorular sormaya başladı. Ebu Karra dedi ki: '*Biz (Ehlisünnet) şöyle rivayet ederiz: Allah konuşma ve görüşmeyi iki peygamber arasında paylaştırmıştır. Konuşmayı Musa'nın (a.s), görüşmeyi de Muhammed'in (s.a.a) payı olarak öngörmüştür. (Musa peygamberle konuşmuş, Hz. Muhammed'le de görüşmüştür.)*' Bunun üzerine İmam şöyle buyurdu: '*İki ağırlıklı topluluğa, cinlere ve insanlara, 'Gözler O'nu görmez.', 'O bilgice kuşatılmaz.', 'Hiçbir şey O'nun benzeri değildir.*' diye tebliğ eden kimdir? Hz. Muhammed değil mi?' Ebu Karra, 'Evet.' dedi. İmam dedi ki: Bir insan bütün halka gelip Allah katından gönderildiğini söylese, onları Allah'ın emri doğrultu-

sunda Allah'a kulluk sunmaya davet ettiğini belirtse, ardından gözlerin Allah'ı göremeyeceklerini, O'nun bilgice kuşatılamayacağını, hiçbir şeyin O'na benzemediğini vurgulasa, sonra da kalkıp; '*Ben O'nu gözlerimle gördüm, O'nu bilgice kuşattım, O insan suretindedir.*' deseyse, bu bir çelişki olmaz mı? Böyle şeyler söylemekten utanmıyor musunuz? Zındıklar bile Peygamberimizi, Allah katından geldiğini iddia edip de söylediklerinin aksini iddia eden biri olarak suçlamaya cesaret edememişlerdi!"

"Bunun üzerine Ebu Karra dedi ki: 'Ama Allah; '*O'nu bir diğer inişte de gördü.*'" [Necm, 13] demiyor mu?' İmam Rıza (a.s) şöyle buyurdu: 'Bu ayetten hemen sonra Peygamber'in neyi gördüğü belirtiliyor. [Çünkü bu ayetten önce şöyle buyurmuştur:] '*Gözleriyle gördüğünü kalbi yalanlamadı.*'" [Necm, 11] Bu ayette deniliyor ki: Muhammed'in kalbi, gözlerinin gördüğünü yalanlamadı. Ardından da gözlerinin neyi gördüğüne işaret ediliyor: '*Andolsun, Rabbinin en büyük ayetlerinin bazılarını gördü.*'" [Necm, 18] Allah'ın ayetleri, Allah'tan ayırdır. Nitekim diğer bir ayette şöyle buyurulmuştur: '*Onu bilgice kuşatamazlar.*' Gözler O'nu görürse, bilgice de kuşatılmış olur, dolayısıyla O'nun kesin olarak bilinmesi gerçekleşir."

"Bu cevap karşısında Ebu Karra dedi ki: 'Sen rivayetleri yalanlıyor musun?' İmam Rıza (a.s) buyurdu ki: Eğer rivayetler Kur'ân'la çeliyorlarsa, onları yalanlarım. Müslümanların üzerinde ittifakla birleştikleri husus; Allah'ın bilgice kuşatılamayacağı, gözlerin O'nu göremeyeceği ve hiçbir şeyin O'nun benzeri olamayacağıdır." [c.1, s.95, h: 2]

Ben derim ki: Aynı anlamı içeren başka rivayetler de Ehlibeyt İmamlarından (hepsine selâm olsun) aktarılmıştır. Bir de Allah'ı görmeyi olumlayan başka rivayetler de vardır. Ama bu rivayetlerde görme, son derece ince bir anlamda ve Allah'ın kutsal zatına yaraşır biçimde ele alınmaktadır. İnşallah A'râf suresini tefsir ederken bu rivayetler üzerinde duracağız. Bu rivayette İmamın (a.s) Allah'ın görülmesini şiddetle olumsuzlamasının sebebi ise, Allah'ın görülmesi meselesinin o dönemde ele alınış tarzıdır. Çünkü o çağda yaygın olan kanaat, Allah'ın cismanî gözlerle cismanî olarak görüldüğü şeklindeydi. Bu ise ne akılla, ne de Kur'ân'ın açık nassıyla bağdaşır.

Meselâ Taberî Tefsirinde İkrime'den, o da İbn-i Abbas'tan şöyle rivayet eder: "Peygamberimiz Rabbini görmüştür." Bunu duyan bir adam, "Allah, 'Gözler O'nu görmez.' demiyor mu?" dedi. İkrime ona şu karşılığı verdi: "Sen göğü görmüyor musun?" Adam, "Evet, görüyorum." dedi. İkrime, "Sen göğün tümünü mü görüyorsun?"¹

Bunun gibi konuyla ilgili olarak kaynaklarda yer alan birçok rivayet vardır.

Öyle anlaşıyor ki İkrime, Allah'ın cismanî gözle cismanî olarak görülmesini olumluyor. Oysa akıl da, nakil de bunu olumsuzlamaktadır. Oysa İkrime şunu gözden kaçırmış bulunuyor: Eğer "Gözler O'nu görmez."den maksat, bir şeyin bütün yönleriyle kuşatılmasının olumsuzlanması ise, bunu sırf Allah'a özgü kılmanın bir anlamı olmaz. Çünkü insan ve hayvan gibi yer cisimleri ve gök cisimleri gibi değişik yüzeylere sahip maddî varlıklar, ancak görenle görünen arasında gidip gelen ışınların isabet ettiği kısımları itibarıyla görülürler. Burada belirleyici olan mercek ve aynalar üzerinde yapılan araştırmalarda tespit edilen optik yasalar geçerlidir.

Örneğin bir insanı gördüğümüzde, onun bedenini üstten, alttan, arkadan, önden, sağdan ve soldan kuşatan birçok yüzeyleri arasında sadece bir yüzeyi itibarıyla görmüş oluruz. Gözün, karşısındaki insanı bütün yüzeyleri itibarıyla görmesi, kuşatması imkânsızdır. Dolayısıyla, eğer, "Gözler O'nu görmez." ifadesinden maksat, bu tür bir algılayışın hem yüce Allah, hem de diğer varlıklar açısından imkânsızlığının belirtilmesi ise, bu durumda hiçbir sonuca matuf olmayan gereksiz ve anlamsız bir ifadeyle karşı karşıyayız demektir.

et-Tevhid adlı eserde müellif kendi rivayet zinciriyle İsmail b. Fazl'dan şöyle rivayet eder: "İmam Ebu Abdullah Cafer b. Muhammed Sadık'a (a.s) yüce Allah'ın ahirette görülüp görülemeyeceğini sordum. Buyurdu ki: Allah bundan yücedir, münezzehtir. Ey Fazl'ın oğlu, gözler an-

cak renk ve nicelik sahibi olan varlıkları görürler. Oysa renkleri ve nicelikleri yaratan yüce Allah'ın kendisidir."

¹- [ed-Dürr'ül-Mensûr, c.3, s.37]

Ayetlerin Meâli

106- Rabbinden sana vahyolunana uy. O'ndan başka ilâh yoktur. Müşriklerden de yüz çevir.

107- Allah dileseydi, onlar müşrik olmazlardı. Biz seni onların üzerine bir gözetleyici kılmadık. Sen onların vekili de de-ğilsin.

108- Onların Allah'tan başka yalvarıp taptıklarına sövmeyin; sonra onlar da bilmeyerek haksızlıkla Allah'a söverler. İşte böylece her ümmete kendi işlerini süslü gösterdik. Sonra da dönüşleri Rablerine-dir; O, ne yaptıklarını onlara haber verecektir.

109- Olanca güçleriyle, eğer kendilerine bir ayet (mucize) gelirse, ona mutlaka inanacaklarına dair Allah'a yemin ettiler. De ki: "Ayetler ancak Allah katındadır. O (mucize) gelecek olsa da inanmayacaklarını siz nerden bileceksiniz?"

110- Biz kalplerini ve gözlerini, ilkin ona (Kur'ân'a) inanmadıkları gibi, ters çeviririz ve onları azgınlıkları içinde şaşkınca dolaşır bir durumda bırakırız.

111- Eğer biz onlara melekleri indirseydik, ölümler onlarla konuşsaydı ve her şeyi toplayıp karşılarna getirseydik, Allah dilemedikçe yine de inanmayacaklardı. Ancak onların çoğu bunu bilmezler.

112- Böylece biz, her peygambere insan ve cin şeytanlarından ibaret bir düşman kıldık. Onlardan bazısı bazısına, aldatmak için yaldızlı sözler fısıldarlar. Rabbin dileseydi onu yapa-mazlardı. Artık onları, uydurdukları şeylerle baş başa bırak.

113- Bir de ahirete inanmayanların kalpleri ona kansın, ondan hoşlan-sınlar ve kazanmakta olduklarını kazanıp dursunlar.

AYETLERİN AÇIKLAMASI

Bu ayetlerin, önceki ayetler grubuyla bağlantılı olduğu açıktır; bu hususta en ufak bir belirsizlik söz konusu değildir. Konu; Allah'ın tek ve ortaksız ilâhlığı, tevhittir.

106) Rabbinden sana vahyolunana uy. O'ndan başka ilâh yoktur. Müşriklerden de yüz çevir.

Peygamberimize (s.a.a) tevhit ve temel dinsel yasalar hususunda Rabbinden kendisine iletilen vahye uyması emrediliyor. Müşriklerin hak söze boyun eğmeye yanaşmamaları, büyüklük taslamaları,

dinsel davete yüz çevirmeleri gibi gözlemlediği olumsuz tavırların kendisini yolundan alıkoymaması uyarısında bulunuluyor.

"Rabbinden..." ifadesi, Peygamberimize (s.a.a) yönelik özel ilâhî itina-yı göstermek bakımından önemlidir. Ancak, "Rabbinden..." ifade-sinden sonra, "Müşriklerden de yüz çevir." ifadesinin yer almasından hareketle bazılarının ayetten, "Sen vahye uy, Rabbine ibadet et. Bırak onları tanrılarına tapsınlar." şeklinde bir anlam çıkarsamaması, dolayısıyla müşriklerin hayat tarzlarının ve şirklerinin onaylandığı vehmi-ne kapılmaması için, "Müşriklerden de yüz çevir." ifadesinden önce, "O'ndan başka ilâh yoktur." ifadesine yer verilerek bu tarz olası bir kuruntunun önüne geçiliyor. Böylece "Müşriklerden de yüz çevir." sö-züyle ne kastedildiği belirginleşiyor ve mesaj yerini buluyor.

O hâlde şöyle bir anlamın kastedildiğini söyleyebiliriz: Sen, Rab-binden sana vahyedilene uy. O, sana büyük bir özen göstermekte, seni sınırsız rahmetinin kapsamına almaktadır. Çünkü bütün insanlar içinde seni seçip vahyin muhatabı kılmış ve seni ittiba/uyma ruhuy-la desteklemiştir. Öyleyse şu müşriklerden yüz çevir. Ancak yüz çe-virmen, onları putlarıyla baş başa bırakıp istedikleri gibi putlarına tapmalarına izin veresin, Allah'a ortak koşmalarına razı olasin anla-mında değil kuşkusuz. Çünkü bu, putperestliği tanımak, onaylamak anlamına gelir. Hâlbuki ilâh sadece birdir, o da sana vahiy indiren Rabbindir. O'ndan başka tanrı yoktur. O hâlde onlardan yüz çevir. Ya-ni, onları tevhit inancına getirmek için kendini yorma, gücünün üs-tünde yükümlülüklerin, ağırlıkların altına girme. Çünkü senin görevin yalnızca gerçekleri duyurmaktır. Sen onların üzerinde ne bekçisin, ne de onların vekilisin. Koruyucu ve vekil sadece Allah'tır. Allah onların tevhit inancına bağlanmalarını dilememiştir. Eğer dilemiş olsaydı şirk koşmazlardı. Fakat Allah onları sapıklıklarıyla baş başa bırakmıştır. Çünkü onlar haktan yüz çevirdiler, hakka boyun eğmeye yanaşmadılar.

107) Allah dileseydi, onlar müşrik olmazlardı. Biz seni onların üzerine bir gözetleyici kılmadık. Sen onların vekili de değilsin.

Bu ifade, Peygamberimize (s.a.a) moral destek sağlamak, onun gön-lünü hoş tutmak amacına yöneliktir. Ki onların ortak koşmaları kar-

şısında karamsarlığa kapılmasın, onlara yönelik çağrılarının sonuç vermemesi karşısında üzüntü duymasın. Çünkü onlar şirk koşmakla Allah'ı çaresiz bırakacak değildirler. Çünkü meşiyet/dileme Allah'ındır. Eğer dileseydi, onlar şirk koşmazlardı; bilâkis isteyerek ve gönüllü olarak iman ederlerdi, tıpkı diğer samimî müminler gibi. Ama Allah böyle dilemedi; çünkü onlar yeryüzünde büyüklük tasladılar, Allah'a karşı ululandılar, diklendiler. Kendilerince O'na tuzaklar kurdular. Oy-sa böyle yapmakla kendilerini helâk ettiler. Allah onların kurdukları tuzakları başlarına geçirdi, onları iman etmekten yoksun bıraktı, doğ-ru yolu bulma başarısını onlara vermedi.

Çünkü nasıl ki tekvine/evrene egemen olan yasalar sisteminin esa-sını nedensellik, evrensel sebep-sonuç kanunu oluşturmuştur. İlâhî irade de ancak eşyanın ve olayların kendileri için öngörülen bu tekvi-nî yasalara uymaları durumunda bunlarla alâkalı olur. Dolayısıyla e-ğer bir hususta illetler/nedenler toplanır, şartlar tamamlanır/koşullar elverişli olur ve oluşumuna mani olan tüm engeller ortadan kalkarsa, ilâhî irade ve meşiyetin taalluk etmesiyle o şey muhakkak var olur. Bununla birlikte olayların ve eşyanın gerçekleşmesini sağlayan ilâhî iradedir. Mutlak dileme Allah'ındır; dilemezse olmaz, dilerse olur. Ay-nı şekilde teşri/yasama ve hidayet sisteminin esası da sebeplere da-yanır. Kim Allah'tan rahmet dilerse, Allah ona merhamet eder. Kim O'nun rahmetinden yüz çevirirse rahmetten yoksun kalır. Başka bir deyişle; yol gösterme anlamında hidayet herkese açıktır. Kim bu ilâhî nefhadan, bağıştan faydalanır ve günah, fık, küfür ve inatçılık gibi insanı azaba götüren şeylerden uzak durursa, ilâhî rahmet onu kuşa-tır, ona en güzel hayatı yaşatır. Kim de hevasının peşine düşer, hakka boyun eğmemekte diretirse, Allah'a karşı büyüklenir, O'na karşı plân-lar kurmaya kalkışır, Allah'ın ayetleriyle alay ederse, Allah onu mut-luluktan yoksun bırakır, üzerine bedbahtlığı yağdırır; O'nu bildiği hâlde saptırır ve yüreğine küfür damgasını vurur. Artık ebediyen kurtulması mümkün olmaz.

Eğer ilâhî irade bu şekilde etkinlik göstermeseydi, sebepler esasına dayanan sistem ve neden-sonuç ilişkisi geçersiz olurdu. Onun yerine hiçbir kurala bağlı olmayan başıboş bir irade etkin olur, objektif mas-

lahatlar, hikmetler ve amaçlar ortadan kalkardı. Bu bağlamdaki bozukluk varoluş sisteminin bozulmasına neden olurdu. Çünkü teşri/yasama sistemi de sonuç itibariyle tekvin/varoluş yasasına dayanır. Bu alanda (teşri) baş gösteren bir bozukluk, onun (tekvin) da bozulmasına yol açar.

Aynı şekilde eğer yüce Allah müşrikleri iman etmek zorunda bıraksaydı, bu şekilde insan denen bu canlı türünü iman ve küfür kavşağının başında bulunmak durumundan çıkarsaydı, ona bahsettiği seçme yeteneğini geçersiz kılsaydı, onu yaratılışı itibariyle iman etmek zorunda olan biri yapsaydı, daha yaratılışının ilk evresinde kemal/tam olgunluk koltuğuna oturtsaydı, herkes yakınlık ve saygınlıkta eşit olsaydı, bu, davet sisteminin geçersizliği, eğitim ve olgunlaştırma amaçlı çabaların iptali anlamına gelirdi, dereceler arasındaki farklılıklara gerek kalmazdı. Bu da yeteneklerin, amellerin, durumların, melekelerin ortadan kalkması anlamına gelirdi. Bu durumda beşerî düzen ve onu çevreleyen varlık âleminin sistemi altüst olurdu, bu varlık düzeninden başka bir düzen etkili olmaya başlardı. Artık insandan veya insanın algıladıklarından bahsedilmezdi. Bu konuyu kavramak için üzerinde iyice düşünün!

Bundan da anlaşılıyor ki, *"Allah dileseydi, onlar müşrik olmazlardı."* ifadesini, zorunlu/cebrî iman şeklinde yorumlamak ve ayeti, *"Eğer Allah onların zorla ve cebren şirki terk etmelerini isteseydi, onları buna zorlardı."* şeklinde tefsir etmek yersizdir. Tam tersine bundan maksat, daha önce de vurguladığımız gibi, ilâhî iradenin onların şirki kendi istekleriyle terk etmeleriyle ilintili olmasıdır. Tıpkı bu şekilde müminlerin iman etmeleriyle ilintili olması gibi. Böylesi, ilâhî kudretin eksiksizliği gerçeğine ve de [ayette güdülen,] Peygamber'e (s.a.a) moral desteği sağlama ve kalbini hoş tutma amacına daha uygundur.

O hâlde ayeti şöyle anlamak durumundayız: Onlardan yüz çevir; ortak koşmalarından dolayı içinde bir burukluk olmasın, üzülme. Çünkü Allah müminlerden imanı dileyip de iman etmelerini sağlamaya güç yetirdiği gibi, onlardan da imanı dileyip iman etmelerini sağlamaya güç yetirebilir. Kaldı ki, sen onlardan sorumlu değilsin. Ne varoluşsal

olarak, ne de başka türlü onların akıbetleri senden sorulmaz. Sen gönlünü hoş tut.

Buradan hareketle şunu da anlıyoruz ki: *"Biz seni onların üzerine bir gözetleyici kılmadık. Sen onların vekili de değilsin."* ifadesi de Peygamberimizi (s.a.a) teselli etme, gönlünü hoş tutma amacına yöneliktir. Öyle anlaşılıyor ki, ayetin orijinalinde geçen "el-hafiz" sözcüğü, yaşatma, büyütme ve rızık verme gibi onların varoluşsal işlerinin idaresini üstlenen anlamında kullanılmıştır. "el-Vekil" ile de vekâlet edilen kimseyle ilintili olarak menfaati celbeden ve zararı bertaraf eden işlerin idaresini üstlenen vekil kastedilmiştir. Dolayısıyla, *"Biz seni onların üzerine bir gözetleyici kılmadık..."* ifadesi sonuç itibariyle şu anlama gelmektedir: Onların varoluşsal yaşamlarıyla, dinsel yaşamlarının yönetimi senin elinde değildir. Bu yüzden senin çağrını reddetmeleri, senin talebine olumlu karşılık vermemeleri seni üzmemelidir.

Denebilir ki: Ayette geçen "el-hafiz"den maksat, başında bekçi olduğu kimseyi kendisine yönelen zararlardan koruyan kimsedir. "el-Vekil" de, vekâlet ettiği kimseye menfaatlerin yönelmesini sağlayan kimse anlamında kullanılmıştır. Ama bu anlamı bir parça uzak bir ihtimal olarak görüyoruz. Çünkü "el-hafiz" sözcüğü duyulur duyulmaz özellikle varoluşsal bir anlam içerdiği intibahı vermektedir. "el-Vekil" ise, varoluşsal bir anlamın yanında başkasını da içermektedir. Dolayısıyla iki ifadeden birini (hafiz) varoluşsal bir anlama, diğerini (vekil) de hem varoluşsal, hem de başka alanla ilgili bir anlama yorumlamanın pek bir mantığı olmasa gerektir. Uygun olanı ifadelerden birini bir anlama, diğerini de öteki anlama yorumlamaktır.

108) Onların Allah'tan başka yalvarıp taptıklarına sövmeyin; sonra onlar da bilmeyerek haksızlıkla Allah'a söverler.

Ayette geçen "es-sebbu" sözcüğü, bildiğimiz sövme anlamına gelir. Ragıp İsfahanî el-Müfredat adlı eserinde der ki: "el-Advu; saldırı, tecavüz demektir. Kaynaşmanın, uzlaşmanın karşıtıdır. Bu kelime bazen kalbî duygu esas alınır, bu durumda düşmanlık ('el-adavet ve el-muadat') anlamında kullanılır. Bazen davranış esas alınarak, koşmak ('el-adv') anlamına gelir. Bazen de muamelelerde adalet ilkesinin ihlâl edilmesi göz önünde bulundurulur ve haksızlık ('el-

udvan ve el-advu') anlamında kullanılır. Yüce Allah bir ayette şöyle buyurmuştur: *'sonra onlar da bilmeyerek haksızlıkla Allah'a söverler.'* Bazen de bulunulan yerin özelliği göz önünde bulundurulur ve engeli, çıkıntılı, rahat olmayan ('el-advâ') anlamını ifade eder. 'Mekânun zu advâ'; uyumsuz, engeli yer anlamındadır." (el-Müfredat'tan alınan alıntı sona erdi.)

Ayet dinî bir edepten, ahlâktan söz ediyor. Bu edep kuralına uyulduğu sürece dinî toplumun mukaddesatının saygınlığı korunur, dinsel kutsalların aşağılanması, kirlenmesine engel olunur; çirkin sözlere, sövgülere, dil uzatmalara, alaylara maruz kalmasına izin verilmez. Çünkü insan, kutsal saydığı değerleri savunma iç güdüsüne sahip olarak yaratılmıştır. Bu iç güdünün bir gereği olarak kendisine yönelik bir saldırı gibi algıladığı hareketlere karşılık verir. Hatta kendince üstün ve saygın olan değerlere yönelik tavırlardan dolayı sövgüye ve kötü sözler sarf etmeye yönelecek kadar öfkelenebilir de. Eğer müminler müşriklerin tanrılarına söverlerse, onların cahiliye taassupları müminlere sövgüyle karşılık vermeye, müminlerin inandığı uluhiyet makamına, yani yüce Allah'a sövmeye itebilir. Dolayısıyla müşriklerin ilâhlarına sövmek, bir bakıma onların ulu Allah'a sövmelerine, O'nun yüce makamına yakışmayan sözler sarf etmeye sebebiyet oluşturmak anlamına gelir.

"İşte böylece her ümmete kendi işlerini süslü gösterdik." ifadesinden anlaşılan gerekçelendirmenin genelliği, bir şekilde dinsel mukaddesatına yönelik kötü bir sözün söylenmesine neden olacak her türlü olumsuz sözün yasaklanışının genelliğini gösterir.

İşte böylece her ümmete kendi işlerini süslü gösterdik. Sonra da dönüşleri Rablerinedir; O, ne yaptıklarını onlara haber verecektir.

"Ziynet=Süs"; bir şeye dikkatlerin çekilmesini ve talipleri tarafından sevilmesini sağlamak amacıyla eklenen güzel ve sevimli şey demektir. Talipler süse yönelirken süslenen şeye ulaşırlar. Tıpkı güzel bir şekilde süslenen giysi gibi. İnsan süslenmek için bu giysiyi giydiğinde, aynı zamanda sığağa ve soğuga karşı da kendini güvenceye almış olur.

Yüce Allah insanın şu ayrıntılı ve bölümlü dünya hayatını, kendine özgü şu yeryüzü hayatını kendi etkin güçlerini devreye sokmak suretiyle sürdürmesini dilemiştir. Allah'ın bu iradesi doğrultusunda insan, belirgin duyuları aracılığıyla kendisi için zararlı ve yararlı olan şeyleri algılar. Sonra içsel güçleri ve duyuları aracılığıyla bunlar üzerinde tasarrufta bulunur. Derken bazı şeyleri yemek ve bazı şeyleri içmek suretiyle beslenir. Kendine özgü davranışlarla eşiyile birleşmeye yönelir. Giyinir, barınır, bazı şeyleri kendine ayırır, bazılarını dışlar vs.

O, bütün bu amelleri ve gereklerini yerine getirirken zevk alır, bazı yaşamsal amaçları gerçekleştirir. Sonunda da ya gerçek mutlu hayata ulaşır. Ki insan öylesi bir hayat için yaratılmıştır. Ya da gerçek mutlu hayat sandığı bu dünya hayatına kavuşur. İnsan bir işi yaparken, ya ondan alacağı maddî lezzeti hedefler. Yeme, içme, cinsel birleşme vs.den aldığı gibi. Ya da düşünsel lezzeti amaçlar. İlâçlardan, ilerleme, kaynaşma, övülme, övünme, ebedî olarak anılma, öğ alma, zenginlik ve güvenlik gibi olgulardan aldığı lezzet gibi.

Aslında bu lezzetlerdir ki, söz konusu filleri ve sonuçlarını süslü ve çekici kılmıştır. Yüce Allah insanı bu lezzetlerle donatmış ve bunlar aracılığıyla onu varoluşsal bir misyonu yerine getirmeye yöneltmiştir. Bu donatılma sayesinde insan kendiliğinden bu eylemleri yapmaya yönelir, onları gerçekleştirmeye çalışır. İnsanın bu fiilleri gerçekleştirmesi ile birlikte ilâhî hedefler, varoluşsal amaçlar da gerçekleşmiş olur. İnsanın kişisel varlığının kalıcılık kazanması, insan neslinin devam etmesi gibi. Eğer yemekte, içmekte ve cinsel birleşmede sözünü ettiğimiz bu lezzetler olmasaydı, insan bu tür ağır işleri yapmak için kendini yormaz, ruhuna ve bedenine ağır gelen bu eylemleri gerçekleştirmezdi. O zaman da hayatın düzeni bozulurdu, insanın kişiliği yok olur, insan nesli kesilirdi; derken insan denen canlı türü tükenirdi. Hiç kuşkusuz bu da varoluş hikmetinin boşa çıkmasını gerektirdi.

Bu tür süslerin [ve lezzetlerin] bir kısmı doğaldır; eşyanın doğasına yerleştirilmiştir. Leziz yiyecekler ve cinsel birleşme sonucu ulaşılan zevk gibi. Bunlar yaratılış sisteminin kapsamındadırlar ve yüce Allah'a izafe edilirler. Eşya da, varlık bütünü çerçevesinde öngörülen he-

deflerine ulaşmak bağlamında doğal olarak bunlara yönelir. Dolayısıyla insanı bu tür eylemlere yönelten sadece yüce Allah'tır. O'dur her şeye yaratılışını veren, sonra da yolunu gösteren.

Bunların bir kısmı ise düşünsel lezzetler kapsamına girer, insanın dünya hayatını onarır, ıslâh eder, ahiretine de zarar vermez. Bu gibi lezzetler de yüce Allah'a izafe edilir. Çünkü bunlar, insanın dejenere olmamış tertemiz fıtratından kaynaklanırlar. Fıtrat ise, Allah'ın insanları yaratırken esas aldığı yaratılış yasasıdır. Allah'ın yaratmasında da değişiklik olmaz. Yüce Allah bir ayette şöyle buyurmuştur: *"Size imanı sevdirdi ve onu sizin kalplerinizde süsledi."* (Hucurât, 7)

Düşünsel zevklerden olup heva ve heves ile uyuşan, kulluğu iptal etmek ve tertemiz hayatı ifsat etmek suretiyle dünya ve ahiret mutsuzluğuna neden olan zevkler ise, dejenere olmamış fıtratın yolundan uzak sapkın lezzetlerdir. Çünkü fıtrat öyle ilâhî bir varlıktır ki, yüce Allah onu insanı mutluluğa yöneltecek şekilde düzenlemiştir. Dolayısıyla fıtrattan kaynaklanan hükümler, onun yol açtığı düşünceler, asıl etkenle çelişmezler, fıtratın kendisine ters düşemezler. Bir şey fıtrata aykırı ise ve insan için mutluluğa neden olmuyorsa, onun fıtrattan süzülüp gelmediği kesinleşir. Tam tersine o, şeytanî dürtülerin ürünüdür ve nefsanî sürçmelerden kaynaklanmıştır. Bu yüzden şeytana izafe edilmesi uygundur. Meselâ, çeşitli günah türlerinden algılanan vehim menşeli lezzetler, sanal zevkler bu gruba girer. Çünkü bunlar Allah'a izafe edilen süslerden ayrı olarak şeytana izafe edilen süslerdir. Sadece yüce Allah'ın bu bağlamda şeytana izin vermiş olması söz konusudur. Ulu Allah şeytanın şu sözlerini aktarmaktadır: *"Ben yer yüzünde onlara günahları süsleyeceğim ve onların hepsini azdıracam."* (Hicr, 39) *"Şeytan onlara yaptıkları işleri süsledi."* (Nahl, 63)

Bu tür vehmî lezzetler, kesinlikle aracısız olarak yüce Allah'a izafe edilemezler. Çünkü şu evrensel düzeni kuran Allah'tır. O, evrende yer alan varlıkları, varoluş amaçlarına yöneltmiş, onlara mutluluklarının bulunduğu yeri göstermiştir. Sonra insanın bozulmamış evrensel fıtratına dayalı olarak soyut inançlar ve görüşler ortaya koymuş, insanın mutluluğunu elde etmesi, bedbahtlıktan ve emeklerinin boşa gitmesinden korunması için davranışlarını bunlara dayandırmasını

öngörmüştür. Hâl böyleyken yüce Allah'ın dönüp münkeri/çirkin işleri emretmesi, marufu/iyi işleri yasaklaması, her türlü çirkin kötülüğün işlenmesini teşvik etmesi; bütün insanlara hem iyiliği, hem de kötülüğü emretmesi, sonra bütün insanlara hem iyiliği, hem de kötülüğü yasaklaması; böylece teklif/yükümlülük ve teşri/yasama sistemini, sonra ödül ve ceza sistemini bozması; böyleyken bu niteliğe sahip dinini, dosdoğru din, Allah'ın insanların yaratılışına esas kıldığı fıtratla uyuşan din şeklinde tanımlaması asla düşünülemez. Yüce Allah bundan münezzehtir. O'nun yaratması, bu ve benzeri çelişkilerden uzaktır; insanların yaratılışına esas kıldığı fıtratta bu tür çelişkilerin olması mümkün değildir.

Eğer desen ki: İtaate ve günaha çağırının, "Takva ile süslenen ve yapıcı karakterlerle kendini donatan nefisleri yüce Allah itaate ve salih amele yöneltir. Günah kirine bulaşmış, içsel pislikleri karakter hâline getirmiş nefisleri de hazırlık ve kabiliyet dereceleri oranında günaha ve fıska çağırır. Dolayısıyla hayra ve şerre çağıran, insanları itaate ve günaha yönelten Allah'tır." şeklinde algılanarak Allah'a izafe edilmesinin ne gibi bir sakıncası olabilir?

Buna cevap olarak derim ki: Bu ayrı bir husustur, bizim üzerinde durduğumuz meseleden farklıdır. Bu görüş, itaat ve günah konusunu, onlar ile yüce Allah arasında sebeplerin aracılık etmesi bağlamında ele alıyor. Bu da yerinde ve doğru bir görüştür. Çünkü hiç kuşkusuz ruhsal güzel ve kötü durumların, kendilerine uygun davranışların [itaatler ve günahların] dışarıya yansımaları üzerinde belirleyici etkileri vardır. Böyle bir durumda sergilenen itaat ve günah nitelikli davranışlar, ruhsal durumlara aracısız; yüce Allah'a da izin vermesi şeklinde izafe edilir. Çünkü her sebebe, sonuç üzerinde etkinlik göstermesine izin veren O'dur.

Bizim üzerinde durduğumuz mesele ise, itaat ve günahı teşri/yasama ve hüküm sistemi açısı ile itaate ve günaha sevk eden diğer sebepleri göz ardı ederek nefislerin onlara yönelmesi açısından ele almaktır. İşte bu bağlamda; yüce Allah'ın iman ve küfre birden davet ettiği, insanları itaate ve günaha birlikte sevk ettiği söylenebilir mi? O değil midir ki, dinini ilâhî fıtrata dayalı olarak oluşan insan

toplumu için öngörülen dosdoğru din olarak nitelendiren? Dolayısıyla ilâhî yasalar ve bu yasalarla çalışmayan ruhsal etmenlerin tümü fitrîdir, fitratla uyumludur. Nefsin hevasına/hevese uygun ama şeriatın hükümlerine aykırı olan etmenler ise fitrata aykırıdır; bozulmamış fitrat sahibi birine, hevanın bu tür dürtülerine yönelik çağrıda bulunması isnat edilemez. O hâlde, bunları yüce Allah'a izafe etmek de imkânsızdır. Nitekim bir ayette şöyle buyurmuştur: *"Onlar bir kötülük yaptıkları zaman, 'Babalarımızı bu yolda bulduk, bunu bize Allah emretti.' derler. De ki: Allah kötülüğü emretmez! Allah'a karşı bilmediğiniz şeyler mi söylüyorsunuz?" De ki: Rabbim bana adaleti emretti.*" (A'râf, 28-29)

Bu tür vehim menşeli lezzetlerin, izin vermesi açısından yüce Allah'a izafe edilmesine gelince, bunu şöyle açıklayabiliriz: İlâhî mülk evrenseldir, geneldir ve ilâhî saltanat mutlak, sınırlandırılmaz. Hiç kimse ve hiçbir şey O'nun izni olmadan O'nun mülkünde tasarrufta bulunamaz. Dolayısıyla şeytanın yordakçılarının kalplerinde süslediği ve bir şekilde yüce Allah'ın gazabına dayanan şirk ve günah gibi hususlar, ancak Allah'ın izin vermesiyle gerçekleşirler. Sonuç olarak bu izin sayesinde de sinama ve deneme sünneti tamamlanmış olur. Çünkü böyle bir sinama ve deneme sistemi olmaksızın yasama sistemi de olmaz, davet hareketini yürütmenin ve ilâhî hidayete bağlanmanın anlamı kalmaz. Yüce Allah bu hususta şöyle buyurmuştur: *"O'nun izni olmadan hiç kimse şefa'at edemez."* (Yûnus, 3) *"Bir de (böylece) Allah, müminleri arındırmak ve kâfirleri yok etmek ister."* (Âl-i İmrân, 141)

Bundan da anlaşılıyor ki, amellerin süslü [lezzetli ve sevimli] kılınmasının Allah ile bir nispeti, bağlantısı vardır ve bu nispet, izin aracılığıyla işlenen amellerle aracısız izafe edilen amelleri kapsayacak şekilde genel bir anlamı ifade etmektedir. İşte şu ayeti bu açıdan ele almak gerekir: *"İşte her ümmete kendi işlerini süslü gösterdik."* (En'âm, 108) Aslında yukarıdaki açıklamayla uyumu çok daha belirgin olan şu ayettir: *"Biz yeryüzündeki şeyleri, kendisine süs olsun diye yarattık, ki onların hangisinin daha güzel iş yaptığını deneyelim."* (Kehf, 7)

Bu ayetin çerçevesinde müfessirler fiillerin yüce Allah'a nispeti üzeri-

ne değişik görüşler ileri sürmüşlerdir:

Bu görüşlerden biri şöyledir: Ayette kastedilen, emir ve yasak aracılığıyla, güzel ve çirkin olanın açıklanmasıyla süslemedir. Dolayısıyla ayetin anlamı şu şekilde belirginleşmektedir: "Ey müminler, size amellerinizi süslediğimiz gibi, sizden önceki ümmetlerin de Allah'a güzelce davet etmek, putlara sövmekten vazgeçmek gibi amellerini süsledik. Kâfirlerin hakkı kabul etmekten kaçınmalarına neden oluşturacak itici davranışları sergilemelerini yasakladık."

Bu görüş, ayetin zahirinin ifade ettiği genellikle bağdaşmıyor. Daha önceki açıklamalarımızdan da anlaşıldığı gibi, ayetin içeriğini bu şekilde özelleştirmeyi gerektirecek bir kanıt yoktur.

Bir diğer görüş de şöyledir: Her ümmete, yapıp ettiklerini, doğal eğilimlerini bunlara yöneltmekle süslü gösterdik, bununla beraber onlara hakkı da tanıttık ki, hakka sarılsınlar ve batıldan uzaklaşsınlar.

Bununla ilgili olarak şunu söyleyebiliriz: İtaat ve günah, iman ve küfür ile ilgili davetin aracısız olarak yüce Allah'a izafe edilmesi nasıl doğru değilse, güzel ve çirkin hareketlere yönelik doğal eğilimin de aynı tarzda yüce Allah'a izafe edilmesi doğru değildir. Dolayısıyla kötülöklere ve çirkin davranışlara yönelik tekvinî/varoluşsal çağrı ve eğilim ile teşri/yasama düzeyindeki çağrı ve eğilim arasında bir farkın olduğunu; öncekinin yüce Allah'a izafe edilmesi, buna karşılık ikincisinin O'na izafe edilmemesi gerektiğini söylemek yerinde bir görüş değildir.

Bir diğer görüşe göre: Burada kastedilen, ödölün (sevabın) zikredilmesi suretiyle amellerin süslü kılınmasıdır. Nitekim bir ayette şöyle buyurulmuştur: *"Allah size imanı sevdirdi ve onu kalpleriniz de süsledi ve size küfrü, fıskı ve isyanı çirkin gösterdi."* (Hucurât, 7) Yani, ödölünü gündeme getirmek, iman edenleri ve imanlarını övmek suretiyle onu size sevdirdi. Küfrü de cezasını zikrederek, işleyenleri yererek çirkin gösterdi...

Bu görüşle ilgili olarak şunu söyleyebiliriz: Bu görüşe göre, herhangi bir kayıtlayıcı olmaksızın, ameller "güzel ameller"le sınırlandırılmıştır.

[Oysa ayet geneldir.] Kaldı ki, ayetin akışından ve "süsleme" kelimesinin zahirinden anlaşılan anlamdan uzak bir anlamdır da. Öte yandan, bu anlamıyla süsleme, sırf müminlere özgü bir durum değildir.

Bir diğer görüş de şöyledir: Süslemeden maksat, güzel ve çirkin olanıyla tüm amellerin, yüce Allah tarafından bir aracı veya itaate ve isyana ilişkin bir çağrı söz konusu olmaksızın süslenmesi [ve insanların bunları yapmaya zorunlu kılınması]dır. Bu görüş, esası da insanların kendilerine izafe edilen fiilleri işlemeye mecbur olması görüşüne dayanır.

Bununla ilgili olarak da şunu söyleyebiliriz: Ayetin zahiri, zorunluluktan daha çok serbestliğe yakındır. Çünkü bir şeyin süslenmesi, ancak insanın ilgisinin ona çekilmesi, insan tarafından sevilmesinin sağlanması, dolayısıyla onu tercih edip başkasını bırakması amacına yöneliktir. Eğer insanın fiillerinin işlenmesi ve terk edilmesi aynı oranda ona izafe edilmeseydi, insanın tercihinin bir anlamı olmazdı. O hâlde bir fiilin süslenmesi, insanı onu işlemeye yöneltmek için başvuru bir hile konumundadır. Bu durumun itaat ve güzel amellerle ilintili yansımalarının şer'î literatürdeki adı hidayet ve başarılı kılma; günahlar ve kötü amellerle ilintili yansımalarının adı da saptırma ve ilâhî tuzağa maruz bırakmadır. Dolayısıyla ilk baştan saptırma ve tuzağa düşürme anlamında kullanılmadığı sürece, insanların işledikleri kimi kötülüklerin cezası niteliğindeki saptırma ve tuzağa düşürmeyi yüce Allah'a izafe etmenin hiçbir sakıncası yoktur. Tefsirimizin çeşitli bölümlerinde bu konuyla ilgili açıklamalara yer verdik.¹ Daha önce insanların fiillerini işlerken serbest mi, yoksa kaderin zorlaması altında mı olduğu hususunu da ele aldık. Tefsirimizin birinci cildinde bu hususta geniş açıklamalar bulabilirsiniz.²

"Sonra da dönüşleri Rablerinedir; O, ne yaptıklarını onlara haber verecektir." ifadesi, daha önce işaret ettiğimiz, süslemenin iman ve küfür gibi batınî/işsel davranışları ve organların işledikleri güzel ve çir-

kin işler gibi zahirî davranışları kapsayacak şekilde genel olduğuna ilişkin hüküm destekler mahiyettedir. Çünkü ayetin zahiri, insanın bir takım işlere sırf onları saran süslere [ve lezzetlere] kapıldığı için, onların bu süslerin gerisindeki gerçekliklerini bilmeksizin yöneldiğini ifade etmektedir. Dolayısıyla insanlar bu gibi amelleri, üzerlerindeki örtüye aldanarak işlerler. Ancak sonunda Rablerine döndükleri zaman, O, onlara işledikleri amellerin gerçek mahiyetini haber verir. Böylece nelerden yüz çevirdiklerini somut olarak gözlemlerler, müşahade ederler. İşte o zaman Rahman'ın dostları o ana kadar bilmedikleri, kendilerine gizli kalan şeylerin kendileri için göz aydınlığı niteliğinde olduklarını görürler. Şeytanın dostları ise, Allah'ın huzurunda beklemedikleri bir durumla karşılaşır. Dolayısıyla kıyamet günü amellerin gerçek mahiyetlerinin ortaya çıkması sadece güzel amellere ya da sadece kötü amellere özgü bir durum değildir, her ikisini de kapsamaktadır [hem iyilikler, hem de kötülükler, o günde zuhur edecektir].

109) Olanca güçleriyle... Allah'a yemin ettiler. De ki: "Ayetler ancak Allah katındadır."

Ayetin orijinalinde geçen "el-cehdu" kelimesi, güç demektir. "el-Eyman" ise, ant içmek anlamına gelen yeminin çoğuludur. "Cehd'el-eyman" ise, var gücüyle yani takati miktarınca yemin etmek, yemin ederken tüm gücünü kullanmak anlamına gelir. Bu deyimle, onların çok yemin ettikleri ve ellerinden geldiğince yeminlerini sağlamlaştırdıkları anlatılıyor. Mucizelerin Allah'ın yanında olması ile de, onların O'nun mülkünde, egemenliği altında ve O'nun izni olmadan ulaşamayacak durumda oldukları kastediliyor.

Dolayısıyla ayetten şöyle bir anlam elde ediliyor: Allah adına var güçleriyle yemin ettiler ki eğer Peygamber'in (s.a.a) çağrısının doğruluğuna ilişkin bir mucize gösterilirse, bu mucizeye kesinlikle inanacaklardır. -Bu söz, onların ayet (mucize) istemelerinden kinayedir.- Sen onlara de ki: Mucizeler Allah'ın mülkü içinde ve O'nun egemenliği altındadır. Sadece O, bunlara egemendir. Allah gücüyle onları kuşatmıştır. Bu hususta benim hiçbir yetkim yoktur. Dolayısıyla kendi başıma sizin mucize isteklerinize cevap vermeye kalkışmam.

¹ - [Meselâ: "Süsleme" ile ilgili bilgi için bkz. c.3, Âl-i İmrân Suresi, 14. ayetin tefsiri. "Saptırma ve tuzağa düşürme" için de bkz. c.1, Bakara Suresi, 26. ayetin tefsiri.]

² - [c.1, Bakara Suresi, 26-27. ayetlerin tefsiri.]

O (mucize) gelecek olsa da inanmayacaklarını siz nerden bileceksiniz?

Ayetin orijinali, hem gaip sıygasıyla "la yu'mi-nûn" (inanmayacaklar), hem de muhatap sıygasıyla "la tu'minûn" (inanmayacaksınız) şeklinde okunmuştur. İlk kıraati esas aldığımızda hitap, iltifat sanatının bir göstergesi olarak müminlere; ikinci kıraate göre de müşriklere yönelik olur. Her hâlükârda ifadenin, Peygamber'in (s.a.a) sözlerinin tamamlayıcısı şeklinde olduğu açıktır.

"Ma Yuş'irukum=Ne nerden bileceksiniz" ifadesinin orijinalinin başındaki "ma" edatının, soru edatı olduğu anlaşılmaktadır. Böyle olunca şöyle bir anlam kastedilmiş olur: "Kendilerine mucizeler gelince, onların inanmayacakları gerçeğini siz nereden bileceksiniz?" Dolayısıyla günlük konuşmalarımızda kullandığımız şu tarz bir ifadenin bir örneğiyle karşı karşıya bulunuyoruz: "Bu adamlar Allah adına size yemin ediyorlar ki, eğer size mucizeler gelirse onlara iman edeceklerdir. Belki de siz onlara inandınız, yeminlerinin doğruluğunu onayladınız. Ama siz, onlara mucizeler gelse de inanmayacaklarını bilmiyorsunuz. Çünkü Allah onların iman etmelerini istememiştir." Dolayısıyla bu ayet, gaybe ilişkin haber veren ayetler grubu içinde yer almaktadır.

Bazıları demişler ki: "O (mucize) gelecek olsa..." ifadesinin orijinalinin başındaki "enne" edatı "lealle" (olabilir ki) anlamında kullanılmıştır. Bu ise yaygın anlamın tersine bir yorumdur (şazdır), dil açısından mümkün olsa da Allah'ın kelâmında bu tür kullanımlara yer yoktur.

110) Biz onların kalplerini ve gözlerini, ilkin ona inanmadıkları gibi, ters çeviririz...

İfadenin zahiri, "ve nukallibu=çeviririz" kelimesinin bundan önceki, "la yu'minûn=inanmayacaklar" ifadesine atfedildiğini göstermektedir. Bir bakıma bu ayet, onların neden inanmadıklarını açıklamaktadır. "İlkin"den maksat, inişi istenen bu ayetlerin (mucizelerin) inişinden önce onlara yöneltilmiş olan ilk davettir. Bu durumda bu ayetlerin inişinden sonra -eğer inmiş olsaydı- onlara yöneltilecek olan davet de ikinci davet oluyor.

Bu bakımdan şöyle bir anlam karşımıza çıkıyor: Onlara mucizeler in-se de inanmazlar. Çünkü biz kalplerini ters yüz ederiz; o kalpler-

le normalde olması gerektiği gibi akledemezler. Gözlerini de ters çeviririz; normalde görmek olan işlevlerini yerine getiremezler. Bu yüzden, kendilerine inişi farz edilen bu ayetlerin inişinden önce ilk kez Kur'-ân'a inanmadıkları gibi bu kez de iman etmezler. Böylece onları azgınlıkları içinde şaşkınca dolaşır bir durumda bırakırız.

Ayetin zahirinin akışından bunu anlıyoruz. Ancak buna karşın tefsir bilginleri ayetle ilgili olarak garip yorumlar getirmişlerdir. Bunların üzerinde durmaya ve onlarla ilgili değerlendirmeler yapmaya değmez. Bu hususta bilgi sahibi olmak isteyenler, bunları söz konusu eden diğer tefsir kitaplarına başvurabilirler.

111) Eğer biz onlara melekleri indirseydik, ölümler onlarla konuşsaydı... yine de inanmayacaklardı...

Bu ifade, "Ayetler ancak Allah katındadır." ifadesine ilişkin bir diğer açıklamadır. Buna göre, "Eğer kendilerine bir ayet (mucize) gelirse, ona mutlaka inanacaklar..." iddiaları yalandır. Ki onlar, Rablerinin yüce makamını, azametini kavrayamayacak kadar cahil oldukları için böyle bir yalan söylemeye yeltenmişlerdir. Çünkü onların kalplerinde imanı meydana getirme, kendilerini imana sahip kılma hususunda bağımsız etkinliğe sahip sebepler olduklarını sandıkları mucizelerin, Allah'ın izni ve dilemesi olmaksızın onların içlerinde iman duygusunu meydana getirmeleri mümkün değildir.

Ayetlerin bu akışı gösteriyor ki, ifadede hazf [lafız olarak cümlede yer almadan anlam olarak kastedilmek ve icaz [özlü anlatım] söz konusudur. Dolayısıyla şöyle bir anlam elde ediyoruz: "Eğer biz onların bu isteklerine cevap versek, onlara olağanüstü mucizeler göstersek, üzerlerine melekler indirsek de onları gözleriyle görseler; onlar için ölümleri diriltsek, onlarla yüz yüze gelseler, kendileriyle konuşsalar, davet edildikleri dinin doğruluğunu söyleseler; her şeyi onlar için toplayıp, bölük bölük, grup grup ayırsak veya her şeyi onların karşısına somut olarak görebilecekleri şekilde bir araya getirsek ve onlara lisan-hâllerile veya sözleriyle tanıklıkta bulunsalar, yine de Allah'ın dilemesi olmaksızın iman edemezler, bütün bunların iman etmeleri hususunda herhangi bir etkinliği olmaz."

Evet, Allah'ın dilemesi olmaksızın hiçbir sebep ve maddî illet iman duygusunun oluşmasında etkili olamaz. Çünkü evrensel düzen on-ca genişliğiyle nedensellik yasasına ve sebep-sonuç ilişkisine göre işliyor olsa da, sebepler ve illetler özleri itibarıyla [ihtiyaçla donatılmışlardır,] Rablerine muhtaçtırlar; O'na asılıdırlar. Kendileri için hükme bağlanan hiçbir etkinliği ve gerektiriciliği O'ndan bağımsız olarak yerine getirmeleri söz konusu değildir. Sebeplerin hükmü ancak Allah'ın dilemesiyle olabilir. Bir etkinlik göstermeleri Allah'ın iznine bağlıdır.

Ne var ki, müşriklerin büyük çoğunluğu -sırf inatçılıkları, azgınlıkları yüzünden küfürde direten bilginleri hariç- Rablerinin makamının büyüklüğünün bilincinde değildirler. Sebeplerin bağımsız etkinliğe sahip olduklarını, etkinlik göstermeleri için Allah'a muhtaç olmadıklarını düşünürler. Bu yüzden kendilerine imanın bir nedeni olan arzulanırları mucize gelecek olursa, iman edeceklerini ve hakka tâbi olacaklarını sanırlar. Oysa cahil oldukları için olguları birbirine karıştırıyorlar ve şu yetersiz, şu Allah'ın iradesine muhtaç sebepleri tam ve müstağni etkenler gibi görüyorlar.

112) Böylece biz, her peygambere insan ve cin şeytanlarından ibaret bir düşman kıldık. Onlardan bazısı bazısına, aldatmak için yaldızlı sözler fısıldarlar. Rabbin dileseydi onu yapamazlardı. Artık onları, uydurdukları şeylerle baş başa bırak.

"eş-Şeyatîn", "şeytan"ın çoğuludur. Sözlükte "çok kötü" anlamına gelir. Ağırıklı olarak Kur'ân'ın tanımladığı İblis ve soyunun bir niteliği olarak kullanılır. "Cinn" ise, "cenn" kelimesinden türemiştir ve gizlenme anlamına gelir. Kur'ân terminolojisinde, doğaları gereği duyularımız tarafından algılanmayan bilinç ve irade sahibi, meleklerden ayrı bir tür varlığı ifade eder. Kur'ân, şeytan olan İblis'in de onların hemcinsleri olduğunu anlatır. "Vahiy" ise, işaret ve benzeri bir şekilde gizli söz söylemek, fısıldamak anlamına gelir. "ez-Zuhurf" da, çekici, göz alıcı süs veya süslü şey demektir. Dolayısıyla süslü sözden maksat, gerçek olmadığı hâlde gerçeğe benzeyen yaldızlı parlak sözdür. Yine ayetin orijinalinde geçen "gururen" kelimesi, aynı kökten olan mukadder fiilin ("garre") meful-i mutlakı veya meful-i lehidir.

Bu gramatik değerlendirmelerin ışığında şöyle bir anlamın belirginleştiğini görüyoruz: Senin için yaptığımız gibi, bundan önceki her peygamber için de düşmanlar yaptık. Bunlar, birbirlerine işaret etmekle destek sağlayan insan ve cin kökenli şeytanlardır. -Burada sanki, cin kökenli şeytanların vesveseler yoluyla insan kökenli şeytanlara taktik vermeleri ve bazı insan kökenli şeytanların diğer bazı insan kökenli şeytanlara gizlice birtakım tuzaklar ve plânlar telkin etmeleri kastedilmiştir.- Bu şeytanlar yaldızlı sözlerle, baştan çıkarıcı ifadelerle onları kandırırlar veya onları kandırıp saptırmak için onlara birtakım yaldızlı sözler fısıldarlar.

"Rabbin dileseydi onu yapamazlardı." ifadesiyle, meşiyetin/ilâhî iradenin egemenliğinin evrensel, yürürlükte ve etkin olduğu anlatılıyor. Nasıl ki mucizeler Allah'ın izni ve iradesi olmadan onların iman etmeleri hususunda bir işe yaramazlar, aynı şekilde şeytanların peygamberlere düşman olmaları, kendi yordakçalarına veya birbirlerine aldatma amaçlı yaldızlı sözler fısıldamaları da Allah'ın izniyle gerçekleşmektedir. Allah dileseydi bunu yapamazlardı; birbirlerine o sözleri fısıldayamazlar, peygamberlere düşman olamazlardı. Bu anlamıyla bu ayetle önceki ayetler arasındaki bağlantı belirginleşiyor. Çünkü ayetlerin tümünün ortak noktası, olguların evrensel ilâhî iradeye bağlı olarak gerçekleştikleri üzerinde durmalarıdır.

"Artık onları, uydurdukları şeylerle baş başa bırak." ifadesi, ilâhî iradenin etkinliğine ilişkin bir ayrıntılandırmadır. Yani, bu düşmanlık, bu bozgunculuk ve bu vesveseler Allah'ın iznine bağlı olduklarına göre ve onlar da Allah'ın etkin ve ezici iradesini işlevsiz hâle getiremeyeceklerine göre, ilâhî emirlere karşı gelip yeryüzünde bozgunculuk çıkarmalarını gördüğünde üzülmeye. Bilâkis onları ve Allah'a ortak koşmak gibi çirkin iftiralarını baş başa bırak.

O hâlde, ayetin sonunda yer alan, "Rabbin dileseydi onu yapamazlardı." ifadesi, ayetler grubunun başındaki, "Müşriklerden yüz çevir. Allah dileseydi, onlar müşrik olmazlardı." ifadesiyle aynı anlama gelmektedir.

"Böylece biz, her peygambere insan ve cin şeytanlarından ibaret bir düşman kıldık..." ayeti, onların peygamberlere düşman kılın-

malarını ilk bakışta -ki bunda, kötülüğe neden olma, şirke ve günah işlemeye yöneltme söz konusudur- yüce Allah'a -ki her türlü kötülükten ve şerden münezzehtir- izafe etmesi açısından, amellerin süslü gösterilmesini yüce Allah'a izafe eden, *"İşte böylece her ümete kendi işlerini süslü gösterdik."* ayetine benzemektedir. Dolayısıyla o ayet için geçerli olan açıklamalar bunun için de geçerlidir. Bir sonraki ayette yer alan, *"Bir de ahirete inanmayanların kalpleri ona kansın..."* ifadesinin zahiri için de aynı değerlendirme geçerlidir. Çünkü burada, sözü edilen zulümler ve günahlar, hak davetin sunulmasının amaçları arasında sayılmıştır.

Bu iki ayetin tefsiri çerçevesinde tefsir bilginleri, mezheplerinin farklılığına paralel olarak, tıpkı amellerin süslü gösterilmesinin Allah'a izafe edilmesiyle ilgili yorumları gibi, amellerin Allah'a izafe edilmesi hususunda da farklı yorumlarda bulunmuşlardır. Ancak bizim daha önceki açıklamalarımızdan şunu öğrenmiş olduk:

Ayetin zahirinden anladığımız kadarıyla "şey" niteliğini hak eden her varlık Allah'ın mülküdür, O'na mensuptur ve bu hususta hiçbir istisna yoktur. Ancak yüce Allah'ın kutsal makamını her türlü kötülükten ve çirkinlikten tenzih etme amacına yönelik bütün ayetler, bütün hayırların ve güzelliklerin aracısız veya aracılı olarak yüce Allah'ın iradesine dayandıklarını, O'na mensup olduklarını; buna karşılık kötülüklerin ve çirkinliklerin de aracısız olarak şeytan ve nefis gibi Allah'tan başkasına mensup olduklarını, izin verme anlamında da Allah'a izafe edildiklerini ortaya koymaktadır. Dolayısıyla bunlar da yüce Allah'ın mülküdür ve O'nun izni doğrultusunda gerçekleşmektedir. Bunun böyle olması ilâhî sınamanın, dolayısıyla emir, yasak, ödül ve ceza esasına dayalı ilâhî davetin gerçekleşmesi amacına yöneliktir. Eğer böyle olmasaydı, diğer canlılar gibi insanların da hareketlerine egemen olan ilâhî yasalar sistemi geçersiz olur, dengeler bozulurdu; her canlı gibi insanların da bu varlık âleminde kendi mutluluklarına doğru hareket etmelerini öngören düzen altüst olurdu. Çünkü varlık âlemine egemen olan yasalar sistemi, her varlığın aşamalı olarak olgunlaşmasını gerektirmektedir.

113) Bir de ahirete inanmayanların kalpleri ona kansın, ondan hoşlan-

sınlar...

Ayetin orijinalinde geçen "yakterifû" kelimesinin mastarı olan "el-ıktıraf" kelimesi, kazanmak, edinmek demektir. "İleyhi" kelimesindeki müzekker tekil zamir ise, önceki ayette geçen şeytanların birbirlerine yönelttikleri vahye dönüktür. "Li-tesğa=kansın" ifadesinin orijinalinin başındaki "lâm" amaç bildirmeye yöneliktir. Cümle bütün olarak lafzen telaffuz edilmeyen, ama gramatik olarak takdir edilen bir ifadeye matuftur. Dolayısıyla ifadenin açılımı şöyledir:

Biz, yaptığımızı yaptık, dilediğimizi diledik, bazılarının diğer bazısına aldatma amaçlı yaldızlı sözler fısıldamasına engel olmadık ki, size gizli olan bazı amaçlar gerçekleşsin, bunun yanında ahirete inanmayanların kalpleri de bu fısıldamalara doğru aksın, onlara yönelsin, onlardan hoşnut olsun; böylece işlediklerini işlemeye devam edip kazanmakta olduklarını kazanıp dursunlar. Bunun sonucunda da davranışlarının, kabiliyetlerinin diliyle istedikleri bütün mutsuzluklara ahiret hayatında ulaşsınlar. Çünkü yüce Allah mutluluk ve mutsuzluk ehlinin her birine amaçlarına yönelik yürüyüşlerini tamamlayıcı destekte bulunur, onların hareketlerini kolaylaştırır, kapasitelerinin diliyle istediklerini gerçekleştirip menzillerine ulaşmalarına fırsat verir. Nitekim ulu Allah bir ayette şöyle buyurmuştur: *"Hepsine, onlara da, onlara da Rabbinin vergisinden uzatırız. Rabbinin vergisi kesilmez."* (İsrâ, 20)

AYETLERİN HADİSLER İŞİĞİNDA AÇIKLAMASI

ed-Dürr'ül-Mensûr adlı tefsirde İbn-i Ebî Hatem, Süddî'den şöyle rivayet eder: "Ebu Talip ölüm döşegine düşünce Kureyşliler dediler ki: Haydin şu adama gidelim, yeğeninin bizimle uğraşmasına engel olmasını isteyelim. Çünkü onun ölümünden sonra yeğenini öldürmek bize yakışmaz. Sonra Araplar derler ki: Sağlığında yeğenini koruyordu, o ölünce tutup yeğenini öldürdüler!"

"Bunun üzerine Ebu Süfyan, Ebu Cehil, Nazr b. Haris, Halef'in oğulları Ümeyye ve Übeyy, Ukbe b. Ebî Muayt, Amr b. Asî ve Esved b. el-Buhturî Ebu Talib'in bulunduğu yere gittiler. Muttalib adındaki bir a-

dama dediler ki: 'Ebu Talib'in yanına girmemiz için bize izin iste.' Adam Ebu Talib'in yanına geldi ve şöyle dedi: 'Bunlar senin soydaşlarının ileri gelenleri, aksakallılarıdır. Yanına girmek istiyorlar.' Bunun üzerine Ebu Talip onlara izin verdi, yanına girdiler. Dediler ki: 'Ey Ebu Talip, sen büyüğümüzün, efendimizsin. Muhammed bizi de incitti, ilâhlarımızı da incitti. Senin onu çağırmanı, ilâhlarımızla uğraşmasına engel olmanı istiyoruz. Biz de onu ilâhıyla baş başa bırakırız.' Bunun üzerine Ebu Talip Hz. Muhammed'i (s.a.a) çağırdı. Peygamberimiz yanına gelince Ebu Talip ona şunları söyledi: 'Şunlar senin soydaşlarıdır, amca çocuklarıdır.' Resulullah (s.a.a) dedi ki: 'Ne istiyor-lar?' Dediler ki: 'Senin bizden ve ilâhlarımızdan vazgeçmeni istiyoruz, o zaman biz de senden ve ilâhından vazgeçeriz (seni ve ilâhını baş başa bırakırız).' Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.a) şöyle buyurdu: 'Eğer size bu sözü versem, siz de bütün Araplara hakim olmanızı, acemlerin size haraç vermesini sağlayacak bir kelimeyi söyler misiniz?' Ebu Cehil atıldı: 'Babanın başı için, o kelimeyi de, on fazlasını da söyleriz. Nedir o kelime?' Resulullah (s.a.a) buyurdu ki: 'Allah'tan başka ilâh yoktur, deyin.' Hemen yüzlerini çevirip suratlarını ekşittiler."

"Bunun üzerine Ebu Talip dedi ki: 'Başkasını söyle, çünkü bu söz soydaşlarını telaşlandırdı, korkuttu.' Peygamberimiz onların umudunu kesmek amacıyla dedi ki: 'Ey amcacığım, güneşi getirip elime koyana kadar ben bu dediğimden farklı bir şey söylemem. Hatta güneşi getirip elime koysalar bile ondan başkasını söylemeyeceğim.' Bunun üzerine kızdılar ve şöyle dediler: 'Ya bizim tanrılarımıza dil uzatmaktan vazgeçersen ya da biz de sana ve sana emredene dil uzatırız.' Bu olay üzerine yüce Allah şu ayeti indirdi: *Onların Allah'tan başka yalvarıp yakardıklarına sövmeyin; sonra onlar da bilmeyerek haksızlıkla Allah'a söverler.*" [c.3, s.38]

Ben derim ki: Görüldüğü gibi, bu rivayetin başı ile sonu birbirini tutmuyor. Çünkü rivayetin başından şu anlaşılıyor: Onlar Hz. Peygamber'den (s.a.a) ilâhlarından vazgeçmesini istiyorlar. Yani insanları onların tanrılarını reddetmeye, onlara kulluk sunmayı terk etmeye yönelik davetine son vermesini istiyorlar. Ancak kendilerine olumlu

karşılık vermesinden ümitlerini kesince, bu sefer tanrılarına dil uzatması durumunda kendilerinin de onun ilâhına dil uzatacaklarını söyleyerek onu tehdit ediyorlar. Oysa konuşmanın akışı, onların Peygamber'i, putları reddetmeye ilişkin çağrısından dolayı tehdit etmelerini gerektiriyor. Bunu atlayarak, ilâhlarına dil uzatmasından söz edip, sonra bundan dolayı onu tehdit etmeleri, konuşmanın akışına uymuyor. Kaldı ki, ayette kıssanın girişine ilişkin bir işaret de algılanmıyor, oysa kıssanın özünü de bu oluşturmaktadır.

Öte yandan peygamberlik misyonunun verdiği ağırlık ve Peygamberimizin (s.a.a) insanlar arası ilişkilerde esas aldığı üstün ve güzel ah-lâk, onun anlamsız sözler olan sövgüden uzak durmasını gerektirmiştir. Gerçi Peygamberimiz, "Allah'ım falana, falana lânet et." şeklinde bazı Kureyş ulularına lânet okumuş ve yine bazı ayetlerde, "*Küfürleri (gerçeği kabul etmemeleri) sebebiyle Allah onlara lânet etmiştir.*" (Nisâ, 46) "*Kahrolası nasıl da ölçtü, biçti...*" (Müddessir, 19) "*Kahrolası insan..*" (Abese, 17) "*Yuh size ve Allah'tan başka taptıklarınıza.*" (Enbiyâ, 67) şeklinde ifadeler yer almıştır. Ama bütün bunlar bedduadır; sövme, dil uzatma değil. Dil uzatma ise birini küçük düşürmek, hayalî bir hakarete maruz kılmak için hakkında kötü ve çirkin söz söylemektir. Ayrıca, "*Hayra engel olan, saldırgan, günahkâr. Kaba, sonra da kötülükle damgalı.*" (Kalem, 12-13) ve benzeri ayetlerde yer alan açıklamalar, gerçeğin ortaya konması türünden ifadelerdir.

Öyle anlaşıyor ki, Peygamberimize (s.a.a) iman eden avamdan bazı kimseler müşriklerle tartışıp konuşurlarken onların ilâhlarına sövmüşlerdir. Nitekim avamdan insanlar tartışmalarında genellikle bu şekilde davranırlar. Aşağıdaki hadisten de anlaşılacağı gibi, bu ayette bu şekilde müşriklerin putlarına sövmeleri yasaklanmıştır.

Tefsir-ul-Kummî'de müellif diyor ki: Bana babam, Mes'ade b. Sada-ka'nın şöyle dediğini rivayet etti: "İmam Cafer Sadık'a (a.s), Peygamberimizin (s.a.a), 'Şirk, karıncanın karanlık bir gecede siyah bir kayanın üzerindeki yürüyüşünden daha gizlidir.' sözü ile ilgili olarak bir soru yöneltildi. Buyurdu ki: Müminler müşriklerin Allah'ın dışında taptıkları ilâhlarına sövüyorlardı, müşrikler de müminlerin ibadet ettikleri ilâha sövüyorlardı. Bunun üzerine yüce Allah, müminlerin müşriklerin

ilâhlarına sövmelerini yasakladı, ki kâfirler müminlerin ilâhına sövmesinler. Aksi takdirde müminler bilmeden Allah'a ortak koşmuş olurlar. Allah bu konuda şöyle buyurmuştur: *Onların Allah'tan başka yalvarıp yakardıklarına sövmeyin; sonra onlar da bilmeyerek haksızlıkla Allah'a söverler.*" [c.1, s.213]

Tefsir'ul-Ayyâşî'den Amr et-Tayalîsî'den, o da İmam Cafer'den (a.s) şöyle rivayet eder: "İmama, '...sövmeyin...' ayetini sordum, buyurdu ki: 'Ey Amr, bir kimsenin Allah'a sövdüğünü gördün mü?' Dedim ki: 'Sana kurban olayım, peki bu nasıl olur?' Buyurdu ki: Allah'ın velisine söven, ona sövmüş olur." [c.1, s.373, h: 80]

ed-Dürr'ül-Mensûr adlı tefsirde belirtildiğine göre, İbn-i Cerir, Muhammed b. Kâ'b el-Kurazî'den şöyle rivayet etmiştir: "Resulullah (s.a.a) Kureyş'le konuştu. Dediler ki: 'Bize Musa'nın bir asasının olduğunu, bununla taş vuruşu vardı; İsa'nın ölülerini dirilttiğini, Semud oğullarına mucize olarak bir deve verildiğini anlatıyorsun; sen de bize bazı mucizeler göster ki, senin sözlerini doğrulayalım.' Resulullah (s.a.a) buyurdu ki: 'Size neyi getirmemi istersiniz?' Dediler ki: 'Bizim için Safa tepesini altına dönüştür.' Resulullah (s.a.a) buyurdu ki: 'Eğer bunu yapsam, beni doğrular mısınız?' Dediler ki: 'Evet, Allah'a yemin ederiz ki, eğer bunu yapsan hepimiz sana tâbi oluruz.' Bunun üzerine Peygamber (s.a.a) kalktı, dua etmeye başladı. Sonunda Cebrail gelip ona dedi ki: 'Eğer istersen Safa tepesi altına dönüşür; ama buna rağmen iman etmezlerse onlara azap ederiz. İstersen de onları kendi hâllerine bırak, içlerinden tövbe edenler gönüllü olarak tövbe etsinler.' Peygamberimiz dedi ki: 'Öyleyse onların tövbe edecek olanları gönüllü olarak tövbe etsinler.' Bunun üzerine, 'Olanca güçleriyle... Allah'a yemin ettiler... Ancak onların çoğu bunu bilmezler.' ayetleri indi." [c.3, s.39]

Ben derim ki: Rivayette, tefsirini sunduğumuz ayetlerin iniş sebebi olarak gösterilen hikâye, ayetlerin zahiriyle bağdaşmıyor. Çünkü daha önce bu ayetlerin zahirinin, onların kendilerine gelen ayetlere inanmadıklarını, Allah iman etmelerini dilemedikçe mümkün olan her türlü mucize onlara gelse de onların şirkten ayrılmayacaklarını, Allah'ın da onların iman etmelerini dilemediğini haber verdiğini açıkladık.

Ayetler bunu anlattıklarına göre, rivayette belirtildiği gibi Cebrail'in, "Eğer istersen Safa tepesi altına dönüştürülür; ama buna rağmen inanmazlarsa onlara azap ederiz. İstersen de onları kendi hâllerine bırak, içlerinden tövbe edenler gönüllü olarak tövbe etsinler." şeklindeki sözleri ayetlerle nasıl bağdaştırılabilir?

Aslında tefsirini sunduğumuz ayetler, verdikleri mesaj itibarıyla şu ayetle aynı kategoriye girerler: "Hiç kuşkusuz, şu kâfirleri uyarsan da, uyarmasan da, onlar için birdir; onlar inanmazlar." (Bakara, 6) Öyle anlaşıyor ki, Kureyş ulularından bazıları Kur'ân'ın dışında birtakım mucizeler istediler ve eğer bu mucizeler gösterilirse, iman edeceklerine var güçleriyle yemin ettiler. Ancak yüce Allah bu ayetleri indirerek onları yalanladı ve onların iman etmeyeceklerini, çünkü yüce Allah'ın onlara yönelik bir ceza olarak inanmalarını dilemediğini haber verdi.

Tefsir'ul-Kummî'den, "Biz onların kalplerini ve gözlerini... ters çeviririz." ayetiyle ilgili olarak deniliyor ki: Ebu Carud İmam Bâkır'dan (a.s) ayetle ilgili olarak şu açıklamayı rivayet etmiştir: "Kalplerini ters çeviririz, böylece kalplerinin altı üstüne gelir. Gözlerini kör ederiz, artık hidayet/doğru yolu göremezler." Ali b. Ebî Talip (a.s) de demiştir ki: "Sizin yönelttiğiniz cihadın bir kısmı elle cihattır; ondan sonra da kalplerinizle cihat geliyor. Kimin kalbi marufu maruf, münkeri de münker olarak bilmezse, kalbi tersyüz edilir; böylece altı üstüne gelir ve ebediyen artık hiçbir hayrı kabul edemez." [c.1, s.213]

Ben derim ki: Bundan maksat, nefsin taşkın hayvansal güçlerinin isteklerini dengeleyen akliselimden yüz çevirip keyfinin peşine düşmesinden dolayı algılama yeteneğinin ve bu algılarından kaynaklanan yargılarının tersyüz olmasıdır.

Tefsir'ul-Ayyâşî'den Zürrare, Hamran ve Muhammed b. Müslim'den İmam Bâkır ve İmam Cafer'in (selâm üzerlerine olsun), "Biz onların kalplerini ve gözlerini... ters çeviririz." ayetiyle ilgili olarak şöyle buyurdıkları rivayet edilir: "İlkin ona inanmadıkları gibi... ifadesiyle onlardan ilk kez misak (ahit) alındığı gün kastedilmiştir." [c.1, s.374, h: 81]

Ben derim ki: "Rabbin, Âdemoğullarından, onların bellerinden zürriyetlerini almıştı..." (A'râf, 172) ayetini tefsir ederken, "misak" (ahit, söz alma) olayı ile ilgili etraflı açıklamalara yer vereceğiz. Ancak daha önce, ayette işaret edilen, "onların ilk kez iman etmemeleri"nden maksadın, davetin ilk dönemlerinde Kur'ân'a iman etmemeleri olduğunu belirtmiştik.

Ayetlerin Meâlî

114- Allah'tan başka bir hakem mi arayayım? Oysa size Kitab'ı açıklanmış olarak indiren O'dur. Kendilerine kitap verdiklerimiz, onun gerçek üzere Rabbin tarafından indirilmiş olduğunu bilirler. Şu hâlde, sakın kuşkuyla kapılanlardan olma.

115- Rabbinin sözü (kelimesi), doğruluk ve adalet üzerine tamamlanmıştır. O'nun sözlerini değiştirebilecek hiç kimse yoktur. O, işiten dir, bilendir.

116- Yeryüzünde bulunan (insan)ların çoğuna uyacak olursan, seni Allah'ın yolundan saptırırlar. (Çünkü) onlar ancak zanna uyarlar ve sadece tahmin yürütürler.

117- Şüphesiz Rabbin, kendi yolundan sapanı çok iyi bilir. O, doğru yolda olanları da çok iyi bilir.

118- Eğer Allah'ın ayetlerine inanıyorsanız, artık üzerine yalnız O'nun adı anılan (hayvan)lardan yiyin.

119- Üzerine Allah'ın adı anılmış olanlardan niçin yemeyesiniz? Oysa Allah, çaresiz yemek zorunda kaldığınız dışında, haram şeyleri ayrı ayrı açıklamıştır. Doğrusu birçokları bilgisizce kendi heva (kötü arzu)larıyla (kimilerini) saptırıyorlar. Muhakkak ki Rabbin, haddi aşanları çok iyi bilir.

120- Günahın açığını da, gizlisini de bırakın. Çünkü günah kazananlar, yaptıklarının cezasını çekeceklerdir.

121- Üzerine Allah'ın adı anılmayan (hayvan)lardan yemeyin. Çünkü o, fısktır (yoldan çıkmadır). Gerçekten şeytanlar, sizinle mücadele etmeleri için dostlarına fısıldarlar. Eğer onlara uyarsanız, şüphesiz siz de ortak koşanlar olursunuz.

AYETLERİN AÇIKLAMASI

Ayetler grubunun, "Allah'tan başka bir hakem mi arayayım?" ifadesinin orijinalinin başındaki ayrıntılandırma bildiren "fa" harfinden de anlaşılacağı gibi, önceki ayetler grubuyla bağlantılı olduğu ortadadır. Ama aynı zamanda -sayıları sekizi bulan- ayetlerin birbirleriyle bağlantılı oldukları da görülmektedir. Bazısı bazısıyla irtibatlı, bazısı bazısına dönüktür. Çünkü ayetlerde kitabında hükümlerini ayrıntılı olarak açıklayan Allah'tan başka hakem/yönetici edinilmesi olumsuzlanıyor, aynı zamanda hakemlik ve yöneticilik bağlamında insanlara uyma, onlara itaat etme de yasaklanıyor. Bu arada insanların çoğuna uymanın sapıklık olduğu, itaat edilen insanların çoğunun zanna göre hareket ettikleri, yöneticilik yaparken hükümlerini tahmine ve kesin olmayan bilgilere dayandırdıkları belirtiliyor.

Ayetler grubunun sonunda şeytanların yordakçıları, velileri olan müşriklerin müminlerle murdar olmuş hayvanın etinin yenmesi hususunda tartıştıkları dile getiriliyor. Bu bağlamda, üzerine Allah'ın adı anılarak kesilen hayvanların etlerinin yenmesi emredilirken, üzerine Allah'ın adı anılmadan kesilen hayvanların etlerinin yenmesi de yasaklanıyor ve Allah'ın kitabında ayrıntılı olarak açıkladığı ve kullarının uymasından hoşnut olduğu hükmünün bu olduğu ifade ediliyor.

Bütün bunlar, İbn-i Abbas'tan rivayet edilen şu sözleri destekler niteliktedir: "Müşrikler, 'Siz öldürdüğünüz hayvanları yerken Allah'ın öldürdüğünü mü yemiyorsunuz?' diyerek Peygamberimizle (s.a.a) ve müminlerle tartışıyorlardı. Bunun üzerine konuya ilişkin ayet indi." Şu hâlde bu ayetlerin ana hedefi farkı açıklamak ve hükmü vurgulamaktır.

114) Allah'tan başka bir hakem mi arayayım? Oysa size Kitab'ı açıklanmış olarak indiren O'dur.

Mecma'ul-Beyan adlı eserde deniyor ki: "el-Hakem ve el-hâkim aynı anlama gelir. Ancak 'el-hakem' niteliğinde, övgü unsuru daha belirgindir. Çünkü bu sözcük sadece hakka göre hüküm verdiği için hükmüne başvurulmayı hak eden kimse anlamını ifade eder. 'Hâkim' ise, hakka aykırı hükümler de verebilir." Merhum Tabersî devamla

şöyle diyor: "et-Tafsîl; anlamın anlaşılmasına sebep olacak ve açıklamanın maksadı ifade etmekte yetersiz kalmasına yol açacak karşılığı ortadan kaldıracak şekilde anlamları açıklamak demektir." (Mecma'ul-Beyan'dan alınan alıntı burada sona erdi.)

"Allah'tan başka bir hakem mi arayayım?" ifadesi, bir bakıma, daha önce işaret edilen "Allah tarafından gönderilen basiretler"e ilişkin bir ayrıntılandırma mahiyetindedir. Bundan önce de Kur'ân'ın, Allah tarafından kendisinden önceki İncil ve Tevrat'ı onaylamak üzere indirilen mübarek bir kitap olduğu zikredilmişti. Bu durumda şöyle bir anlam elde ediyoruz: "Allah'ın dışında sizin kulluk sunduğunuz tanrılardan veya eğilim gösterdiklerinizden mi hüküm talep edeceğim ve onların hükmüne mi uyacağım? Oysa Allah size Kitab'ı yani Kurâ'n'ı indirmiştir. Bu kitap, ayrıntılı açıklamalar içermekte ve içerdiği bilgiler ve yol göstericilikler birbirlerinden ayırt edilecek şekilde sunulmaktadır; hükümleri arasında herhangi bir karışıklık yoktur. İşte ancak bu niteliğe sahip olan bir kimse hüküm verebilir, ancak böyle bir zatın hakemliğine başvurulabilir."

Dolayısıyla tefsirini sunduğumuz ayet, aşağıdaki ayetin vurguladığı anlamı vurgulamaya yöneliktir: *"Allah, hak ile hükmeder. O'ndan başka yalvardıkları tanrılar ise hiçbir hüküm veremezler. Hiç kuşkusuz Allah işitendir, görendir."* (Mü'min, 20) Şu ayet de aynı anlamı vurgular mahiyettedir: *"Hakka götüren mi uyulmaya daha lâyıktır, yoksa yola götürülmedikçe kendisi doğru yolu bulamayan mı?"* (Yûnus, 35)

Kendilerine kitap verdiklerimiz, onun gerçek üzere Rabbin tarafından indirilmiş olduğunu bilirler.

Burada hitap yeniden Peygamberimize (s.a.a) yöneltiyor. Maksat kesin inancını pekiştirmek, ayaklarının yere sağlam basmasını daha bir temin etmektir. Müşriklere hitap ederken kendisine inen kitabın hak içerikli olarak Allah tarafından indirildiğini daha bir güven duygusuyla söylemesi için böyle bir üslûba gerek görülmüştür. Dikkat edilirse burada iltifat sanatına başvurulmuştur [ve müşriklere hitaptan Peygamber'e hitaba geçiş yapılmıştır]. Bu açıdan ifade sanki bir tür ara cümlecik niteliğindedir. Şöyle ki, sözün arasına girilerek ayaklarını daha sağlam yere basması ve kalbinin özgüveninin artması ve

müşriklerin onun sunduğu mesaja pürüzsüz olarak inandığını, bir basiret üzere olduğunu anlamaları hedeflenmiştir.

"gerçek üzere..." ifadesi, *"Rabbin tarafından indirilmiş..."* ifadesiyle ilintilidir. Kitabın indirilişinin "gerçek"le olması, şeytanlar tarafından vesvese veya kehanet yoluyla telkin edilmediğinin vurgulanması amacıyla yönelik olarak dile getirilmiştir. Nitekim bir ayette yüce Allah şeytanların kimi insanlara birtakım sözler fısıldadıklarını anlatmaktadır: *"Şeytanların kime ineceğini size haber vereyim mi? Onlar, her günahkâr yalancıya inerler."* (Şuarâ, 221-222) Aynı şekilde şeytanların bazı batıl sözleri ilâhî vahye karıştırmaları gibi bir durumun da Kur'ân açısından söz konusu olmadığına vurgulanması da amaçlanmıştır. Peygamberimize (s.a.a) böyle bir duruma karşı şu şekilde güvence verilmektedir: *"Gaybı bilen O'dur. Gizli bilgisini razı olduğu elçileri dışında kimseye göstermez. Onların da önlerine ve arkalarına gözetliciler koyar ki, Rablerinin kendilerine verdiği bilgileri duyurduklarını bilsin."* (Cin, 26-28)

115) Rabbinin sözü (kelimesi) doğruluk ve adalet üzerine tamamlanmıştır. O'nun sözlerini değiştirebilecek hiç kimse yoktur. O, işitendir, bilendir.

"Kelime"; tam veya eksik bir anlama işaret eden lafız demektir. Ancak Kur'ân'da yüce Allah'ın yargı veya vaat nitelikli olarak söylediği hak söz anlamında kullanıldığı olmuştur. Nitekim yüce Allah bir ayette şöyle buyurmuştur: *"Eğer Rabbinden bir kelime (söz) geçmemiş olsaydı, aralarında hüküm verilirdi."* (Yûnus, 19) Bu ayette, "kelime" ile yeryüzüne indirildikleri sırada yüce Allah'ın Âdem Peygamber'e söylediği şu söze işaret edilmektedir: *"Sizin, yeryüzünde kalıp bir süre yaşamanız lâzımdır."* (Bakara, 36)

Bir başka ayette de şöyle buyurmuştur: *"Üzerlerine Rabbinin kelimesi hak oldu."* (Yûnus, 96) Buradaki "kelime" ile yüce Allah'ın başka bir ayette İblis'e yönelik olarak söylediği şu sözün içeriğine yönelik bir işaret söz konusudur: *"Senden ve onlar içinde sana uyan kimselerden cehennemi dolduracağım."* (Sâd, 85) Yüce Allah bir başka yerde de bu sözü şu şekilde açıklamıştır: *"Rabbinin; 'Andolsun, ben cehennemi hep cinlerden ve insanlardan dolduracağım.' kelimesi (sözü) tam*

olarak yerine gelmiştir." (Hûd, 119) Şu ayette geçen "kelime" de aynı anlamdadır: *"Rabbinin İsrailoğulları'na verdiği güzel kelime (söz), sabretmeleri yüzünden tam yerine geldi."* (A'râf, 137) Burada da, yüce Allah'ın onlara yönelik olarak, kendilerini Firavun hanedanından kurtarıp yeryüzüne mirasçı kılacağına ilişkin vaadine işaret ediliyor. Nitekim şu ayette İsrailoğulları'na yönelik bu vaade işaret edilmiştir: *"Biz istiyor-duk ki o yerde ezilenlere lütfedelim, onları önderler yapalım, onları mirasçılar kılalım."* (Kasas, 5)

Kur'ân'da "kelime" lafzının, insan gibi zihin dışı bir obje anlamında kullanıldığının da örnekleri vardır: *"Allah seni, kendisinden bir kelime ile müjdeliyor. Adı Meryem oğlu İsa Mesih'tir."* (Âl-i İmrân, 45) Hz. İsa hakkında "kelime" ifadesini kullanmanın nedeni şudur: İsa Peygamber (a.s) aşamalı yaratılış sürecinin dışında olağanüstü bir şekilde yaratılmış ve onun yaratılışı var edici ilâhî kelime sonucu gerçekleşmiştir. Nitekim ulu Allah bir ayette bu hususa şöyle işaret etmiştir: *"Şüphesiz Allah katında İsa'nın durumu, Âdem'in durumu gibidir. Onu topraktan yarattı, sonra ona 'ol' dedi, o da oluverdi."* (Âl-i İmrân, 59)

Dolayısıyla tefsirini sunduğumuz ayetlerin akışından algıladığımız kadarıyla, *"Rabbinin sözü doğruluk ve adalet üzerine tamamlanmıştır."* ifadesinde İslâmî davet mesajı ve bunun ayrılmaz parçaları olan Hz. Muhammed'in (s.a.a) peygamberliği ve kendisinden önceki semavî kitaplara egemen olan, bütün temel ilâhî bilgilerin kapsayıcısı, bütün genel şer'î hükümlerin kuşatıcısı Kur'ân'ın indirilişi kastedilmiştir. Nitekim Hz. İbrahim'in (a.s) Kâbe'nin duvarlarını yükseltirken yaptığı duada da buna işaret edilmiştir: *"Rabbimiz! Onlara içlerinden senin ayetlerini kendilerine okuyacak, onlara kitap ve hikmeti öğretecek ve onları arındıracak bir elçi gönder."* (Bakara, 129)

Önceki semavî kitaplarda Peygamber'in (s.a.a) zikrinin geçtiğine ise şu ayette işaret ediliyor: *"Onlar ki yanlarındaki Tevrat ve İncil'de yazılı buldukları o elçiye, o ümmî peygambere uyarlar."* (A'râf, 157) Aynı mesajı tefsirini sunduğumuz ayetten hemen önceki ayetten de algılamak mümkündür: *"Kendilerine kitap verdiklerimiz, onun gerçek üzere Rabbin tarafından indirilmiş olduğunu bilirler."* Aşağıdaki ayet

de aynı hususa işaret etmektedir: *"Kendilerine kitap verdiklerimiz, onu oğullarını tanıdıkları gibi tanırırlar."* (Bakara, 146) Bunun gibi örnek verilebilecek çok ayet vardır.

O hâlde -Allah doğrusunu daha iyi bilir- "kelimenin tamamlanması" ile; bu kelimenin, yani Hz. Muhammed'in peygamberliği ve diğer tüm semavî kitaplara egemen olan Kur'ân'ın inişiyle ortaya çıkan İslâmî davetin kalıcılık mertebesine erişmesi, sürekli ve pratik bir tahakkuk/gerçekleşme evresine girmesi kastedilmiştir. Çünkü bundan önce uzun asırlar boyunca tedricî olgunlaşma sürecini yaşıyordu; bir peygamberden sonra bir diğer peygamber gönderilerek, bir şeriattan sonra bir diğer şeriat indirilerek olgunlaşma evresine doğru aşamalı bir yol izliyordu. Buna göre tefsirini sunduğumuz ayetler grubu, İslâm şeriatının önceki şeriatların genel öğretilerini içerdiği gibi, onların eksikliklerini de giderdiğine, tamamladığına delâlet etmektedir. Nitekim şu ayette de buna işaret edilmiştir: *"O size, dinden Nuh'a tavsiye ettiğini, sana vahyettiğimizi, İbrahim'e, Musa'ya ve İsa'ya tavsiye ettiğimizi şeriat yaptı."* (Şûrâ, 13)

Böylece kelimenin tamamlanmasının ne anlama geldiği anlaşılıyor. Buna göre, kelimenin tamamlanması, şeriatların eksiklik aşamasından tedricî olarak olgunluk aşamasına gelip dayanmaları anlamına gelmektedir. Bunun somut kanıtı da Muhammedî dindir. Nitekim ulu Allah bir ayette bunu şu şekilde ifade etmiştir: *"Kâfirler istemese de Allah nurunu tamamlayacaktır. O elçisini, hidayet ve hak din ile gönderdi ki müşrikler hoşlanmasa da onu, bütün dinlere üstün getirsin."* (Saf, 8-9)

Bu ilâhî kelimenin "doğruluk" bakımından tamamlanması ise, sözün açıklandığı şekliyle realite dünyasında gerçekleşmek suretiyle doğrulanması demektir. "Adalet" bakımından tamamlanması ise, bütün yönleri ve cüzleriyle adaletle, eşitlikle nitelendirilmesi anlamını ifade etmektedir. Yani bazı parçalarıyla diğer bazı parçaları arasında çelişki olmaz. Bütün eşya, onun perspektifinde zarara, haksızlığa ve zulme uğratılmaksızın olması gerektiği şekilde ölçülür, değerlendirilir. Bu nedenle, *"doğruluk ve adalet üzerine"* niteliklerine, *"O'nun sözlerini değiştirebilecek hiç kimse yoktur."* cümlesiyle açıklama getirilmiştir. Şöyle ki: Sözü edilen ilâhî kelime hiçbir değiştirici tarafından de-ği-

şiklik kabul etmediğine göre, -ister değiştirici kendi hükmüyle çelişmek veya iradesini değiştirmek ya da sözünde durmamak şeklinde Allah olsun, isterse de yüce Allah'ı âciz bırakarak etkisiz hâle getiren ve O'nu dilediğinin aksine bir şeye zorlayan başka biri olsun- demek ki O'nun sözü söylendiği gibi gerçekleşir, durumunda ve niteliğinde herhangi bir değişiklik olmayacak şekilde adalete uygun olur. Dolayısıyla, *"O'nun sözlerini değiştirebilecek hiç kimse yoktur."* ifadesi, *"doğruluk ve adalet üzerine..."* ifadesinin gerekçelendirmesi konumundadır.

Tefsir bilginleri arasında, ayette geçen "kelime" ve "kelimeler"le Kur'ân'ın kastedildiğini söyleyenler olmuştur. Bazısına göre; "kelime"den maksat, Kur'ân; "kelimeler"den maksat da Kur'ân'ın içeriğidir. Sadece Kur'ân'ın içerdiği ve yasal niteliği bulunan ifadeler bu kapsamın içinde değildir. Çünkü bunlar değiştirilmeye, neshedilmeye açık ifadelerdir. Allah, *"O'nun sözlerini değiştirebilecek hiç kimse yoktur."* buyurmuştur. Bazısına göre, "kelime"den maksat, dindir. Kimisine göre de maksat, kanıttır. Kimisine göre, "doğru"dan maksat, Kur'ân'ın içerdiği haberler, "adalet"ten maksat da içerdiği hükümlerdir.

"O, işitendir, bilendir." ifadesinin orijinalindeki "semî", yani O işitendir ve sizin ihtiyaçlarınızın lisaniyla O'na yönelttiğiniz dualara cevap verir, kabul eder. "Alîm" ise, gerçek ihtiyaçlarınızı bilir, demektir. Veya *"işitendir"* yani, elçi olarak görevlendirdiği melekler aracılığıyla mülkünde olup bitenleri işitir; *"bilendir"* yani, bütün bunları aracısız olarak bilir. Ya da *"işitendir"* yani, sözlerinizi işitir ve *"bilendir"* yani, işlerinizi bilir.

116) Yeryüzünde bulunan (insan)ların çoğuna uyacak olursan, seni Allah'ın yolundan saptırırlar. (Çünkü) onlar ancak zanna uyarlar ve sadece tahmin yürütürler.

Ayetin orijinalinde geçen "yehrusûn" kelimesinin kökü olan "el-hars", yalan ve tahmin demektir. Ancak ikinci anlam (tahmin) ayetin akışına daha uygun düşmektedir. Çünkü, *"sadece tahmin yürütürler."* ifadesi ve ondan önceki, *"Onlar ancak zanna uyarlar."* ifadesi, *"Yeryüzünde bulunan (insan)ların çoğuna uyacak olursan..."* ifadesine yöne-

lik gerekçelendirme amaçlı ifadeler konumundadırlar. Doğal olarak zannın peşinden gitmek, tahminlere göre hareket etmek, yüce Allah'ın kendisine yönelik bilgiler ve O'nun tarafından indirilen yasalar gibi ancak kesin bilgiye dayalı olarak hareket edilmesi gereken meselelerde insanların sapmasına neden olur.

Evet şurası bir gerçek: İnsanın yeryüzündeki yaşamı ve hareket tarzı, ancak zanna dayanması ve tahminler yürütmesi ile sağlıklı bir şekilde devam edebilir. Hatta insanla alâkalı itibarî ilimleri, bilgileri itibar kalıpları içinde şekillendirmesini öngören illetler ve nedenler üzerinde araştırma yapan, bunların insanın yaşamsal meseleleriyle, işleriyle ve durumlarıyla ilintisini irdeleyen bilim adamları neredeyse öz bilgiye, salt yakine dayalı bir temel bulamamaktadırlar. Yalnızca kabul edilmesi ve güvenilmesi zorunlu olan bazı küllî/bütünsel kuramlar açısından böyle bir kesinlik söz konusu olabilir.

Ancak bu (tahmine göre hareket etmek) ancak hayattaki cüz'î meselelerin takribe/zanna, tahmin yürütmeye açık bölümlerinde doğrudur. Fakat insan denen canlı türünün ebedî kurtuluşu ve iflâhı demek olan mutluluğu ile ebedî helâki ve hüsrânı demek olan mutsuzluğu ile ilintili konulara, evrene ve yaratıcısına, yaratmasının gerisindeki amaca, sonra varılacak diriliş ve hesaplaşma sürecine, bununla doğrudan ilgisi bulunan peygamberlik misyonuna, kitaba ve ilâhî hükme ilişkin olması gereken bakış açısına gelince; bu gibi konular zanna dayanmayı ve tahmin yürütmeyi kabul etmezler. Ulu Allah bu bağlamda kullarından sadece kesin bilgiye dayalı inançlarını kabul eder. Bu konuya işaret eden ayetlerin sayısı oldukça fazladır. Şu ayeti buna örnek verebiliriz: *"Bilmediğin bir şeyin ardına düşme."* (İsrâ, 36)

Bu bağlamda en açık kanıtsallığın, tefsirini sunduğumuz ayette belirginleştiğini görüyoruz. Bu ayette açık bir şekilde deniliyor ki, yeryüzü ehlinin büyük çoğunluğunun Allah yoluna ve Allah'a kulluk sunmaya ilişkin çağrıları ve emirleri, zanna ve tahmin yürütmeye dayandığı için onlara itaat etmek caiz değildir. Çünkü Rablik ve kulluk meselesi söz konusu olduğunda zan, gerçeği ortaya çıkarıp mutmain olma hususunda olumlu sonuç vermez. Bu hususta zanna göre hareket etme özü itibarıyla cehalettir, tatminsizliktir. Rabbe ve O'nun kulundan is-

tediklerine cahil olmakla kulluk sunulmaz.

Normal akıl bunu öngörür. Akıl bu öngörüsünü yüce Allah da onaylamıştır. Meselâ, yeryüzünde bulunan insanların çoğuna itaat et-meyi yasaklamasının gerekçesi bağlamında bir sonraki ayette şöyle buyurmuştur: *"Şüphesiz Rabbin, kendi yolundan sapanları çok iyi bilir. O, doğru yolda olanları da çok iyi bilir."* Görüldüğü gibi bu ayette önceki ayetin içerdiği hüküm aklın yargısıyla değil, Allah'ın ilmiyle gerekçelendirilmiştir. Şu ayetlerde ise, iki yöntem arasında bir senteze gidilmiştir: *"Onların bu hususta bir bilgileri yoktur. Sadece zanna uyuyorlar. Zan ise haktan hiçbir gerçek kazandırmaz. -Bu ayette aklın yargısı esas alınmıştır.- Bizi anmaktan yüz çeviren ve dünya hayatından başka bir şey istemeyen kimseden yüz çevir. İşte onların erişebilecekleri bilgi budur. Şüphesiz Rabbin, yolundan sapanı da iyi bilir ve O, yola geleni de iyi bilir."* (Necm, 28-30) Dikkat edilirse ayetlerin sonunda Allah'ın bilgisine ve hükmüne dayanılması öngörülmüştür.

117) Şüphesiz Rabbin, kendi yolundan sapanları çok iyi bilir. O, doğru yolda olanları da çok iyi bilir.

Dilbilimcilere göre "e'lem" kelimesi, "min" kelimesiyle kullanılmadığı zaman bazen tafdil (üstünlük) anlamını ifade eder, bazen de üstünlük unsurundan soyutlanmış salt nitelik (âlimlik) anlamını ifade eder. Ayet, her iki anlama da açıktır. Eğer sapıkların ve hidayete erenlerin kimler olduklarına ilişkin gerçek bilgi kastedilmişse, bu bilgiye sadece yüce Allah sahiptir ve hiç kimse bu konuda O'na ortak değildir ki, bir üstünlük durumu da söz konusu olsun. Şayet kastedilen, daha geniş anlamıyla, hem yüce Allah'ın bizzat nitelendiği, hem de kendisinden bir bağış olarak başkalarını nitelediği mutlak anlamda bilgi ise, bu durumda üstünlük anlamı belirginleşir. Çünkü Allah'tan başkaları da Allah'ın kendilerine bahsettiği bilgi oranında sapanların ve doğru yolda olanların kimler olduklarını bilirler.

"O, doğru yolda olanları da çok iyi bilir." ifadesinin orijinalinde (e'lemu bi'l-muhtedîn) "e'lemu" kelimesi, "ba" harf-i cerrîyle geçişli kılınmıştır. Bu da gösteriyor ki, *"sapanı"* ifadesinin orijinali olan *"men yedillu"* ifadesi, harf-i cerrin ortadan kalkmasıyla cümle içinde, gra-

ma-tik açıdan mansuptur. Bu durumda takdirî açılım şöyledir: *"E'lamu bi-men yedillu."* Nitekim az önce örnek olarak sunduğumuz Necm Suresi'ndeki ilgili ayet de bu takdirî açılımı destekler mahiyettedir.

118) Eğer Allah'ın ayetlerine inanıyorsanız, artık üzerine yalnız O'nun adı anılan (hayvan)lardan yiyeceksiniz.

Bundan önceki ayette, yüce Allah'ın herkesten daha çok itaat edilmeyi hak ettiği kanıtına işaret ediliyordu. Bunun da zorunlu sonucu şudur: Öyleyse Allah'ın koyduğu hükme göre hareket etmek -ki tefsirini sunduğumuz ayette buna işaret ediliyor- Allah'tan başkasının, tamamen kendi hevasına uyarak ve herhangi bir bilgiye dayanmaksızın şeytanların kendisine yönelttiği telkinlerin lojistik desteğinde müminlerle tartışan müşriklerin kendilerince mubah saydıkları şeyleri reddetmek -ki buna da, *"Üzerine Allah'ın adı anılmayan (hayvan)lardan yemeyin."* ayeti işaret etmektedir- bir zorunluluktur.

Buradan hareketle anlıyoruz ki, bu dört ayette yer alan birbiriyle bağlantılı cümleler içinde sadece iki cümlemin altı çiziliyor. Diğer cümleler ise, sadece bu iki cümleye tâbi olmaları ve ulaşılması amaçlanan konunun değişik yönlerine işaret ettikleri itibarıyla zikrediliyorlar. Kısaca, anlatılmak istenen konu şudur: *"Üzerine Allah'ın adı anılanları yiyeceksiniz, üzerine Allah'ın adı anılmayanları yemeyin."* Yani boğazlanan, şer'î usûle göre kesilen hayvanlarla murdar hayvanları birbirinden ayırın. Boğazlananları yiyeceksiniz, murdar olanları yemeyin. Siz, boğazlanmış hayvanla murdar hayvanı ayırmanızdan dolayı sizinle tartışan müşriklere rağmen bu ayırıcı tavrınızı sürdürün.

Dolayısıyla, *"Üzerine Allah'ın adı anılan (hayvan)lardan yiyeceksiniz."* ifadesi, yukarıdaki açıklamaları baz aldığımızda, hükmün bir ayrıntısı olarak belirginleşmektedir. Bu yüzden hemen beraberinde, *"Eğer Allah'ın ayetlerine inanıyorsanız."* ifadesine yer verilmiştir. Üzerine Allah'ın adı anılandan maksat, boğazlanarak ve şer'î usûle göre kesilen hayvandır.

119) Üzerine Allah'ın adı anılmış olanlardan niçin yemeyesiniz?...

Bu ayet, önceki ayette yer alan özet ayrıntının üzerine yapılan ayrıntılı bir açıklama mahiyetindedir. Bu durumda şöyle bir anlam belirgin-

leşmektedir: Allah size nelerin haram kılındığını ayrıntılı olarak açıkladı. Bu genellemeden, istisnâî durumları ayırdı. Ancak size ayrıntılı olarak açıkladığı haramlar arasında, üzerinde Allah'ın adı anılarak kesilen hayvanlar yoktur. Dolayısıyla bunları yemenizde bir sakınca yoktur. Ne var ki, insanların çoğu keyiflerine uydukları ve bilgisizce davrandıkları için saparlar. Şüphesiz senin Rabbin de azgınları, ilâhî hadleri ve sınırları aşanları herkesten daha iyi bilir. Onlar, "Sizin öldürdüğünüzle Allah'ın öldürdüğü arasında bir fark yoktur; ya tümünü yiyin ya da tümünü yemeyin." diyen müşriklerdir.

Buraya kadar yapılan açıklamalardan anlıyoruz ki, "*niçin yemeyesiniz?*" ifadesinin anlamı, "Yememenizde sizin için ne gibi bir fayda vardır?" şeklindedir. Dolayısıyla ifadenin orijinalinin başındaki "ma" edatı, şaşkınlık belirten soru edatıdır. Bazılarına göre, ifadenin anlamı, "Yememeniz size yaraşmaz." şeklindedir ve "ma" edatı da olumsuzluk bildirmektedir.

Ayetin zahirinden anlaşıldığı kadarıyla yiyeceklerle ilgili haramlara ilişkin hükümler En'âm Suresi'nden önce inmiştir. Nitekim Mekke döneminde En'âm Suresi'nden önce inen Nahl Suresi'nde bu hususla ilgili açıklamalar yer almaktadır.

120) Günahın açığını da, gizlisini de bırakın. Çünkü günah kazananlar, yaptıklarının cezasını çekeceklerdir.

Ayet içeriği itibarıyla geneldir ve gizlisiyle açığıyla tüm günahları yasaklamaya yöneliktir; ancak kendisinden önce ve kendisinden sonra devam eden kesintisiz akışla irtibatı, bir sonraki ayette yer alan yasağa hazırlık niteliğinde olduğunu ortaya koymaktadır: "*Üzerine Allah'ın adı anılmayan hayvanlardan yemeyin. Çünkü o, fısktır (yoldan çıkmadır).*" Bu durum, üzerine Allah'ın adı anılmadan kesilenleri yemenin günah niteliğinin nesnel karşılığı olmasını gerektirmektedir. Böylece bir önceki hazırlık ifadesiyle bunun arasında bir bağlantı kurulabilmektedir. Dolayısıyla üzerine Allah'ın adı anılmadan kesilen hayvanların etini yemek açık veya gizli günah şeklinde gerçekleşebilir. Fakat, "*Çünkü o, fısktır (yoldan çıkmadır).*" ifadesindeki kuvvetli vurgu, bunun gizli günah kapsamına girdiğini göstermektedir. Aksi takdirde bu kadar sert bir vurguya gerek olmazdı.

Bununla anlıyoruz ki, açık günahтан maksat; akıbetinin iğrençliği üzerinde hiçbir örtü bulunmayan, sonucunun çirkinliği hususunda en ufak bir kapalılık söz konusu olmayan günah türleridir. Şirk, yeryüzünde bozgunculuk yapmak ve zulüm gibi. Gizli günahтан maksat da, ilk bakışta böyle bir özelliği belli olmayan günah türleridir. Leş, kan ve domuz eti yemek gibi. Bu tür günahlar ancak ilâhî tanımlama ile bilinebilirler, ara sıra aklın da onları kavraması muhtemeldir. İşte açık ve gizli günah nitelemesinin ifade ettiği anlam bazında ayetin akışından algıladığımız budur.

Fakat tefsir bilginleri bu iki kavramın anlamıyla ilgili olarak farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Bu görüşlerden biri şöyledir: Açık ve gizli günahтан maksat, açıkta ve gizlice işlenen günahlardır. Bazısına göre, açık günahтан maksat, bedensel organlarla işlenen; gizli günahтан maksat da, kalpte geçen günah nitelikli duygulardır. Bazısına göre, açık günahтан maksat, zina; gizli günahтан maksat da gizli dost edinmek, metres tutmaktır. Bazıları, açık günah; kişinin babasının karısıyla (analık) evlenmesi; gizli günah da, zina anlamında kullanılmıştır, demişlerdir. Diğer bazılarına göre, açık günahтан maksat açıktan işlenen zina, gizli günahтан maksat da gözlerden saklı olarak işlenen zinadır. Nitekim Cahiliye Arapları açığa çıkmadığı sürece zina etmekte herhangi bir sakınca görmezlerdi. Onlara göre fuhuş, kişinin açıktan yaptığı zinaydı. Görüldüğü gibi, bunların tümü, en azından büyük bir kısmı herhangi bir kanıta dayanmadığı gibi, ayeti içinde yer aldığı ayetler grubunun akışından soyutlamaktadır.

"*Çünkü günah kazananlar, yaptıklarının cezasını çekeceklerdir.*" ifadesi, yasaklamaya ilişkin bir gerekçelendirme ve varılacak kötü akıbetle ilişkin bir uyarı niteliğindedir.

121) Üzerine Allah'ın adı anılmayan (hayvan)lardan yemeyin. Çünkü o, fısktır. Gerçekten şeytanlar, sizinle mücadele etmeleri için dostlarına fısıldarlar. Eğer onlara uyarsanız, şüphesiz siz de ortak koşanlar olursunuz.

Bu ifade, daha önce de vurguladığımız gibi, "*artık üzerine Allah'ın adı anılan (hayvan)lardan yiyin.*" ifadesiyle aynı anlamı içermektedir.

"Çünkü o, fısktır (yoldan çıkmadır)..." ifadesiyle başlayan ayetin sonuna kadarki bölümü, yukarıda açıklanan yasaklamanın gerekçesini, gerisindeki hikmeti açıklamaya ve yasağı pekiştirmeye yöneliktir. "Çünkü o, fısktır (yoldan çıkmadır)." cümlesi ise tekliğinde önceki yasaklama hükmünün gerekçesidir ve takdirî açılımı şöyledir: Bu, yoldan çıkmadır; her yoldan çıkma nitelikli şeyden de kaçınmak gerekir. O hâlde, üzerine Allah'ın adı anılmayan hayvanlardan yeme fiili de, uzak durulması gereken bir davranıştır.

"Gerçekten şeytanlar, sizinle mücadele etmeleri için dostlarına fısıldarlar." ifadesi, müşriklerin müminlerin zihinlerini bulandırmak için yaydıkları kuşkulara bir cevap niteliğindedir. Şeytanların dostlarından maksat, müşriklerdir. Dolayısıyla ifadenin anlamı şu şekilde belirlenmektedir: Müşriklerin sizinle tartışırken söyledikleri, "Siz kendi ellerinizle öldürdüklerinizi yiyorsunuz, ama Allah'ın öldürdüğünü - bununla murdar olmuş hayvanı kastediyorlar- yemiyorsunuz." şeklindeki sözleri şeytanın fısıldadığı batıl bir sözdür. Oysa arada büyük bir fark vardır. Çünkü murdar hayvanın etini yemek yoldan çıkmadır, kesilen hayvanın etini yemekse öyle değildir. Allah murdar hayvanın etinin yenmesini haram kılmıştır, ancak kesilen hayvanın etini haram kılmıştır. Çünkü yüce Allah'ın haram kıldığı yiyecekler arasında, üzerine Allah'ın adı anılan hayvanların etleri yer almıyor.

"Eğer onlara uyarırsanız, şüphesiz siz de ortak koşanlar olursunuz." ifadesi ise bir tehdit, imandan çıkmaktan korkutma amaçlıdır. Bununla vurgulanan anlam şudur: Eğer müşriklerin çağrısına uyup murdar hayvanların etini yerseniz, siz de onlar gibi müşrik olursunuz. Ya müşriklerin hayat sistemlerinin bir yasasını uyguladığınız için ya da onlara itaat etmek suretiyle onların dostları olduğunuz, dolayısıyla onlardan olduğunuz için. Nitekim yüce Allah bir ayette şöyle buyurmuştur: "...Sizden kim onları kendine veli yaparsa, o, onlardandır." (Mâide, 51)

"Eğer onlara uyarırsanız..." ifadesinin, üzerine Allah'ın adı anılan hayvanların yenmesine ilişkin emri içeren ifadenin ardından değil de, üzerine Allah'ın adı anılmadan kesilen hayvanların yenmemesine ilişkin yasağı içeren ifadenin ardından yer alması gösteriyor ki, müşrikler müminlerle murdar hayvanların etini yemekten vazgeçmemeleri

için tartışıyorlardı, şer'î usûle göre kesilen hayvanların etini yemekten vazgeçmeleri için değil.

AYETLERİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

ed-Dürr'ül-Mensûr adlı tefsirde şöyle deniyor: İbn-i Mürdeveyh, Ebu'l-Yeman Cabir b. Abdullah'tan şöyle rivayet etti: "Peygamberimiz (s.a.a) Mekke'nin fethedildiği gün elinde bir asa olduğu hâlde Mescid-i Haram'a girdi. Her kabilenin ibadet ettiği bir putu vardı. Peygamberimiz o putların her birine yaklaştığında asasıyla onu devirir, yanından geçirdi. Resulullah'ın peşice hareket eden insanlar da yere devrilen o putu ellerindeki baltalarla parçalıyor, mescidin dışına atıyorlardı. Peygamberimiz (s.a.a) de şöyle buyuruyordu: *Rabbînin sözü, doğruluk ve adalet üzerine tamamlanmıştır. O'nun sözlerini değiştirebilecek hiç kimse yoktur. O, iştendir, bilendir.*" [c.3, s.40]

Yine aynı eserde İbn-i Mürdeveyh ve İbn-i Neccar Enes b. Malik'ten, o da Peygamberimizden (s.a.a), "*Rabbînin sözü, hem doğruluk ve adalet üzerine tamamlanmıştır.*" ayetiyle ilgili olarak şöyle rivayet eder: "Bundan maksat, Lailâheillallah (Allah'tan başka ilâh yoktur) sözüdür." [c.3, s.40]

el-Kâfi'de müellif kendi rivayet zinciriyle Muhammed b. Mervan'dan şöyle rivayet eder: İmam Cafer Sadık'ın (a.s) şöyle dediğini duydum: "İmam, annesinin karnındayken konuşulanları iştir. O doğduğunda iki kürek kemiğinin ortasında şöyle yazılır: '*Rabbînin sözü, doğruluk ve adalet üzerine tamamlanmıştır. O'nun sözlerini değiştirebilecek hiç kimse yoktur. O, iştendir, bilendir.*' İmamlık görevini fiilen üstlenmesinin zamanı gelince, yüce Allah nurdan bir sütun ona bahşeder; o nur sayesinde her memleketin halkının yaptıklarını görebilir." [c.1, s.387, h: 40]

Ben derim ki: Bu anlamı içeren başka rivayetler, başka kanallardan ve bizim mezhebimize mensup bilginler aracılığıyla İmam Cafer'den (a.s) rivayet edilmiştir. Kummî¹ ve Ayyâşî¹ de tefsirlerinde ondan (a.s)

¹ - [Tefsir'ul-Kummî, c.1, s.214-215]

bu ifadeleri rivayet etmişlerdir. Bu rivayetlerin bazısında, ayetin İmamın iki gözünün arasında yazılı olduğu belirtilir; bazısında da sağ pazusunun üzerinde yazılı olduğu ifade edilir.

Rivayetlerde ayetin yazılı olduğu yerle ilgili ihtilâf gösteriyor ki, bundan maksat, ilâhî hükmün İmamın (a.s) aracılığıyla zahir olması, üstün kılınmasına karar verilmiş olmasıdır. Aslında rivayetlerde ayetin yazıldığı yerin farklılığı, yaklaşımların farklılığından kaynaklanmaktadır. Şöyle ki, ayetin İmamın iki gözünün arasında yazılı olduğu ile onun İmam için yönelinecek, izlenecek bir merci kılınması anlatılıyor. İki kürek kemiğinin arasında yazılı olduğu ile sorumluluğun ona yüklenmesi, görevi üstlendiğinin açıklanması ve onun desteklenmesi ifade ediliyor. Ayetin sağ pazusunun üzerinde yazılı olması ile de onun yaptıklarına ayetin damga vurduğunun açıklanması, onunla güçlendirilmesi ve onunla desteklenmesi kastediliyor.

Bu ve bundan önceki iki rivayet daha önceki şu değerlendirmemizi destekler mahiyettedir: Ayetin zahirî ifadesi gösteriyor ki, kelimenin tamamlanması ile İslâm çağrısının vazgeçilmez gerekleri olan Hz. Muhammed'in (s.a.a) peygamberliği ve Kur'ân'ın indirilmesi ile birlikte açığa çıkması, üstün kılınması kastedilmiştir. İmamlık misyonu da bunlardan biridir.

Tefsir'ul-Ayyâşî'de, "*Üzerine Allah'ın adı anılan (hayvan)lardan yiye.*" ayetiyle ilgili olarak Muhammed b. Müslim'den şöyle rivayet edilir: "İmam Sadık'a (s.a) bir hayvanı keserken 'La ilâhe illallah' veya 'Subhanallah' yahut 'Elhamdülillah' ya da 'Allahu ekber' diyen adamın kestiğinin yenilip yenilmeyeceğini sordum. 'Bunların tümü de Allah'ın isimleridir.' dedi." [c.1, s.375, h: 85]

Aynı eserde İbn-i Sinan'dan, o da İmam Cafer'den (a.s) şöyle rivayet eder: "İmama kadınların ve bulûğ çağına ermemiş çocukların kestiklerinin yenilip yenilmeyeceğini sordum. Buyurdu ki: Evet, kadın Müslüman ise ve hayvanı keserken Allah'ın adını anıyorsa kestiği helâldir. Çocuk hayvanı kesmeye güç yetirebiliyorsa ve keserken Allah'ın adını anıyorsa kestiği helâldir. Adam Müslümansa, hayvanı keserken

Allah'ın adını anmayı unutursa, o hayvanın etini yemenin bir sakıncası yoktur. Ancak adamın bu hususta [Allah'ın adını kasıtlı olarak anmamak yönünde] bir kuşkulandırıcı tutumunun olmaması gerekir." [c.1, s.375, h: 86-87]

Ben derim ki: Aynı anlamı destekleyen rivayetler Ehlisünnet kanallarından da aktarılmıştır.

Aynı eserde, Hamran'ın şöyle dediği belirtilir: "İmam Cafer'den (a.s) Nasibî (Ehlîbeyt'e düşman olan kimse) ve Yahudinin kestiği hayvanla ilgili olarak şu sözleri duydum: "Allah'ın adını andığını duymadıkça onun kestiğini yeme. Allah'ın şu ayetini duymadınız mı: *Üzerine Allah'ın adı anılmayan (hayvan)lardan yemeyin.*" [c.1, s.375, h: 86-87]

ed-Dürr'ül-Mensûr adlı tefsirde kaydedildiği üzere Ebu Davud, Beyhakî (Sünen'inde) ve İbn-i Mürdeveyh, İbn-i Abbas'tan şöyle rivayet ederler: "*Üzerine Allah'ın adı anılmayan (hayvan)lardan yemeyin. Çünkü o, fısktır (yoldan çıkmadır).*" ayeti neshedilmiş ve ondan şu ayetin içeriği istisna edilmiştir: "*Kendilerine kitap verilenlerin yiyeceği size helâldir.*" [c.3, s.43]

Ben derim ki: Bu ayetin neshedildiği hususunda birtakım açıklamalar Ebu Hatem kanalıyla Mekhul'dan da aktarılmıştır. Ancak Mâide Suresi'nin girişinde şöyle demiştik: Eğer ayet neshedilmişse, ancak kesenin Müslüman olması şartı açısından neshedilmiş olur, hayvanı keserken üzerine Allah'ın adının anılmasının gerekliliği açısından değil. Çünkü ayetin bu hususa yönelik bir açıklaması bulunmuyor. Bu hususta iki ayet arasında çelişki de yoktur. Mesele fıkıh biliminin alanına girmektedir.

¹- [Mâide, 5]

¹- [Tefsir'ul-Ayyâşî, c.1, s.374, h: 82]

Ayetlerin Meâli

122- Ölü iken kendisini dirilttiğimiz ve kendisine insanlar arasında yürüyebileceği bir nur verdiğimiz kimse, karanlıklar içinde olup ondan hiç çıkamayan kimse gibi olur mu? İşte kâfirlere, yaptıkları işler böyle süslü gösterilmiştir.

123- Böylece her kentin büyüklerini, orada tuzak kurmaları için oranın suçluları yaptık. Oysa onlar kendilerinden baş-kasına tuzak

kurmuyorlar, fakat farkında değiller.

124- Onlara bir ayet geldiğinde, "Allah'ın elçilerine verilenin bir benzeri bize de verilmedikçe, kesinlikle inanmayız." dediler. Allah, elçiliğini nereye vereceğini daha iyi bilir. Suç işleyenlere, Allah katında bir aşağılık ve yaptıkları hileye karşı çetin bir azap erişecektir.

125- Allah kimi hidayete erdirmek isterse, onun göğsünü İslâm'a açar; kimi de saptırmak isterse, onun göğsünü, göğsü çıkıyormuş gibi dar ve tıkanık yapar. Allah, inanmayanların üstüne işte böyle pislik çökertir.

126- İşte bu, Rabbinin dosdoğru yoludur. Biz, öğüt alanlar için ayetleri geniş geniş açıkladık.

127- Rableri katında esenlik yurdu onların (hidayete erenlerin)dır. Ve O, yaptıkları işlerden dolayı onların velisidir.

AYETLERİN AÇIKLAMASI

122) Ölü iken kendisini dirilttiğimiz ve kendisine insanlar arasında yürüyebileceği bir nur verdiğimiz kimse, karanlıklar içinde olup ondan hiç çıkamayan kimse gibi olur mu?

Ayetin anlamı açıktır. Yalın ve sade zihinlerde ilk etapta canlandırdığı manzara itibariyle bütün müminler ve kâfirler için verilmiş bir örnektir. Bu örnek üzerinde düşünüldüğü zaman doğru yol üzere olmakla, sapıklığın gerçek mahiyeti belirginleşir.

Çünkü insan, ilâhî yol göstericilikle karşılaşmadan önce hayat nime-tinden yoksun, his ve harekettten uzak bir ölü gibidir. Allah'a, O'nun hoşnut olacağı şekilde inanınca, Allah'ın ölümünden sonra dirilttiği biri gibi olur. Allah ona bir nur verir, istediği her yere onunla ulaşır [o nur ile etrafını görür]. Hayrı ve şerri, yararlıyı ve zararlıyı onun sayesinde ayırt eder. Bu sayede faydalı olanı alır, zararlı olanı terk eder; hayat yolculuğuna böyle devam eder.

Kâfire gelince; o, ölüm karanlığı ve onun da ötesinde cehalet karanlıkları gibi çıkışı olmayan, kurtuluş yolu bulunmayan karanlıkların ortasına düşen kimse gibidir. Böyle bir kimse, ne hayrını ve şerrini bilir,

ne de faydalı olanla zararlı olanı birbirinden ayırt edebilir. Aşağıdaki ayetler, bir açıdan tefsirini sunduğumuz ayetle aynı amaca yöneliktirler: *"Ancak işitenler çağrıya icabet ederler. Ölülere gelince Allah onları diriltecek."* (En'âm, 36) *"Erkek ve kadından her kim inanmış olarak iyi bir iş yaparsa, onu dünyada hoş bir hayatla yaşatırız."* (Nahl, 97)

Bu ayette, sapıklık ölüm; iman veya doğru yol üzere olma da hayat; diriltme hidayete yönelme; nur salih amellerin bilincinde olma; karanlık da cehalet şeklinde örneklendirilerek kinayeli bir anlatımla sunuluyor. Bu ifade tarzının temelinde genel anlama ve anlatma hedefi yatmaktadır. Çünkü bu ayetlere muhatap olanlar, insan için insan olduğu açıdan, maddî lezzetleri algılayıp bunlara yönelik iradî bir hareketin, eğilimin menşei olan bu hayvanî hayatın ötesinde bir hayat öngörmüyorlar.

Onlara göre, sözü edilen bu maddî bağışlar açısından mümin ile kâfir arasında herhangi bir fark yoktur. Bu, hem mümin, hem de kâfir için aynı oranda geçerli olan bir yasadır. Dolayısıyla müminin iman nuruyla dirilen ve insanlar arasında bu nur aracılığıyla yürüyen biri, kâfirin de sapıklık ölümüyle ölmüş, karanlıklara gömülmüş ve oradan çıkmayan biri olarak tasavvur edilmesi, somutlaştırıcı ve örneklendirici bir yöntemle gerçek mahiyetlerinin gözler önüne serilmesini amaçlamaktadır.

Ancak konunun akışı üzerinde iyice düşünüldüğünde, Kur'ân'ın genel mesajı göz önüne alındığında, ayetin bundan öte bir anlamının olduğu ve sıradan insanların bu anlamı kolayca kavrayamadıkları anlaşılr. Çünkü yüce Allah ilâhî direktifler doğrultusunda hareket eden insana Kur'ân'da ebedî, sonsuz bir hayat izafe eder ve bu hayatın dünyevî ölümle kesintiye uğramadığını belirtir. Böylece ilâhî direktifler doğrultusunda hareket eden insan Allah'ın yönetimi, velâyeti altında, O'nun korumasının kapsamındadır; Allah'ın güvencesiyle korunmaktadır. Ona hiçbir kötülük ve bozulma sirayet etmez. Yorgunluk ve bedbahtlık onun semtine uğramaz. O Rabbinin sevgisine dalmıştır, O'na yakın olmanın coşkusuyla kendinden geçmiştir. Hayırdan başka bir şey görmez, sadece mutlulukla karşılaşır. O güvenlik ve esenlik

içindedir, korku ve tehlike nedir bilmez. Tükenmez, sonu gelmez bir mutluluk, coşku ve lezzetin içindedir.

Bu özelliklere sahip olan bir insan, başkalarının göremediklerini görür, onların işitemediklerini işitir, onların düşünemediklerini düşünür, isteyemediklerini ister. Evet, onun işlerinin dış görünüşü, hareketlerinin ve duruşlarının biçimi başkalarının işlerine, hareketlerine ve duruşlarına benzer, onları çağırıştırır; ama onun başkasında olduğundan çok daha öte bir bilinci ve iradesi vardır. Çünkü o, diğer insanlarda olmayan bilinç ve iradenin kaynağı olan hayata sahiptir. Dolayısıyla mümin başkasında olmayan, başkasında olana benzemeyen bir hayat türünü yaşamaktadır.

Genel olarak insanlar tıpkı diğer canlılar gibi yaşamının gereklerine yönelik bir bilinçle sahiptirler, bu gerekleri yerine getirmeye ilişkin iradî bir hareket içindedirler. Ki bu, insanlarla diğer canlı türlerinin ortak özelliğidir. Bununla beraber, insanın diğer canlı türlerinden daha gelişkin bir canlı türü olduğundan, onun diğer canlı türlerinden daha üstün bir hayat yaşadığından kuşku duymayız. Çünkü insanın yaşarken sergilediği etkinlikler, bütünsel düşünceler ve sırf kendisine özgü akıl yürütmeler başka canlılarda görülmez. Aynı şekilde bitkilerle karşılaştırdığımızda hayvanlar için, ilkel varoluş evreleriyle karşılaştırdığımızda bitkiler için böyle bir ayrıcalık öngörürüz. Buna göre her canlı türü kendisinden önceki varlık evresine göre daha yüksek bir konuma, daha gelişkin bir hayat biçimine sahiptir.

Dolayısıyla kendisine ilim ve iman verilen, sarsılmaz kesin inanç düzeyine erişen, artık kendini bütünüyle Rabbine yönelten, Rabbinden başkasına ilgi duymayan, başkasının algılayamayacağı şeyleri algılayan, başkasının ulaşamayacağı şeyleri isteyen insan için başkasının hayatından yüksek bir hayatın, bilincine yol göstericilik yapan bir nurun, kendisiyle ve hayat ortamıyla birlikte olan bir üstün iradenin olduğuna hükmetmeliyiz.

Yüce Allah bu hususla ilgili olarak şöyle buyuruyor: "*Onu hoş bir hayatla yaşatırız.*" (Nahl, 97) Evet onların bir hayatları vardır; ama doğası gereği hoştur, bu özelliğiyle bilinen hayatın ötesinde bir düzeye çıkılabilecek düzeyde de yaşatabiliriz. *Kayıp / Kaybolmak* arifler

anlamazlar; gözleri var, fakat onlarla görmezler; kulakları var, fakat onlarla işitmezler. İşte onlar hayvanlar gibiler, hatta daha da sapıklar. Ve işte gafiller onlardır." (A'râf, 179) Burada yüce Allah, kastettiği kimselerin müminlerinki gibi kalplere, gözlere ve kulaklara sahip olduklarını belirtiyor; ancak bu organların müminler bağlamında gördükleri işlevleri onlar açısından olumsuzluyor. Bununla da yetinmiyor, müminlerin kendilerine özgü bir ruha da sahip olduklarını vurguluyor: *"Allah onların kalplerine iman yazmış ve onları kendinden bir ruh ile desteklemiştir."* (Mücâdele, 22)

Bundan da anlaşılıyor ki, mümin bazında hayatın da, nurun da bir gerçekliği, bir reelliği söz konusudur; sözlü iltifatın, lafzî kapsamın dışına çıkmayan mecazî anlamda değil. Dolayısıyla Allah katında müminlere özgü olarak ön görülen nitelikler, insanlar tarafından tasavvur edilen anlamdan çok daha hayat ismini hak etmektedir. Nitekim insan denen canlı türünün hayatı hayvanların hayatına, hayvanların hayatı bitkilerin hayatına göre bu ismi daha çok hak etmektedir.

Buna göre, *"Ölü iken kendisini dirilttiğimiz..."* ifadesinin anlamı şudur: Kendisi itibarıyla [hidayetden yoksun olduğu için] sapık olan veya Rabbine iman etmeden önce kâfir olan sapık kimseyi -ki bu da bir tür ölümdür- biz iman veya hidayet -ki ikisi de aynı kapiya çıkar- hayatını bahşederek dirilttik ve ona bir nur verdik, yani imanından kaynaklanan bir ilim bahşettik. Nitekim hem Şîî bilginlerin, hem de Sünnî bilginlerin rivayet ettikleri bir hadiste Peygamberimiz (s.a.a) şöyle buyurmuştur: *"Kim bildiğiyle amel ederse, Allah ona bilmediklerini bahşeder veya Allah ona bilmediklerini öğretir."* Çünkü iman ruhu insanın içine girip kalıcılık kazanınca, görüşler ve ameller bu imana uygun şekillere dönüşürler, kesinlikle ona aykırı düşmezler. Aynı durum üstün ve alçak nitelikli tüm melekeler, karakterler için geçerlidir. Bunlar da insanın iç dünyasına yerleşince, kendileriyle her bakımdan benzeşen görüş ve davranışlara dönüşürler.

Bazılarına göre, ayette geçen "nur"dan maksat, iman veya Kur'ân'dır. Ama bu, ayetlerin akışına uzak bir anlamdır.

Bu nurun mümin üzerindeki en belirgin etkinliği, *"insanlar arasında yürüyebileceği..."* şeklinde ifade edilmiştir. Yani kapkaranlık sosyal

hayatı bağlamındaki yolculuğunda bu nurun aydınlığında yol alır. Öyle ki bu nur, insanın hayatta mutlu olmasına yarayan faydalı amelleri alıp, bu hususta zararlı olan amelleri terk etmesini sağlar.

İşte yaşaması ve nura sahip oluşuyla müminin durumu bundan ibarettir. Acaba mümin, bir başkası *"gibi olur mu?"* Ki bu başkasının nitelikleri de şu şekilde ifade edilmiştir: *"karanlıklar içinde olup..."* Yani, sapıklık karanlıkları içindedir, iman nurundan yoksundur. *"ondan hiç çıkamayan..."* Çünkü ölüm, hayatın etkinliğini göstermez. Dolayısıyla kâfirin, ahiretine yararlı olacak ve akıbetinin mutlulukla bezenmesini sağlayacak ameller işlemlerini ümit etmek, doğru değildir.

Buraya kadar yaptığımız açıklamalardan şunu anlıyoruz: *"karanlıklar içinde olup ondan hiç çıkamayan kimse gibi olur mu?"* ifadesinin [orijinali olan "ke-men meseluhu fi'z-zulumat" cümlesinin] takdirî açılımı şöyledir: "Ke-men hüve fi'z-zulumat=Karanlıklar içinde olan ve oradan çıkamayan kimse gibi." O hâlde ifadede mahzuf bir müb-teda ["hüve"] vardır ve o mevsula ["men"] dönük zamirdir. Bir görüşe göre ise, cümlenin takdirî açılımı şöyledir: "Ke-men meseluhu meselu men fi'z-zulumat=Örneği karanlıklar içinde olanın örneği gibi olan kimse..." Bunun, takdirî açılımı gereksiz yere arttırmaktan başka bir sakıncası yoktur.

İşte kâfirlere, yaptıkları işler böyle süslü gösterilmiştir.

Ayetin girişinin akışından, "kezâlike=işte böyle" benzetmesinin, ayrının asıl olana benzetilmesine bir örnek olduğunu anlıyoruz. Bununla güdülen maksat da genel bir kurala vurgu yapmaktır. Tıpkı şu ayetlerde olduğu gibi: *"İşte Allah hak ve batıl için böyle örnek verir."* (Ra'd, 17) *"İşte Allah böyle örnekler verir."* (Ra'd, 17) Yani, işaret ettiğimiz örneği bir asıl, bir genel kural olarak al ve rastladığın örnekleri onunla karşılaştı, mukayese et.

Dolayısıyla, *"İşte... böyle süslü gösterilmiştir."* ifadesinin anlamı şudur: Verilen örnekte belirtildiği üzere kâfirler karanlıklarda olup o karanlıklardan kurtulması söz konusu olmadığına göre, onlara amelleri de süslü gösterilmiştir. Bu süsleme o kadar çekicidir ki, onlar bu a-

melleri işlemekten kendilerini alamıyorlar. Bu ameller onları âdeta hapseder, mutluluk atmosferine çıkıp özgürlüklerine kavuşmalarına izin vermez. Öyle ki ebediyen nurun uçsuz bucaksız dünyasına ulaşamazlar. Ve Allah zalimler topluluğunu doğru yola iletmez.

Bir görüşe göre, *"İşte... böyle süslü gösterilmiştir."* ifadesindeki teşbihin gerisindeki anlam şudur: Şunlara iman süslü gösterilip ona göre amel etmeleri sağlandığı gibi, bunlara da küfür süslü gösterilip ona göre amel etmeleri sağlanmıştır. Böylece süslü gösterme bakımından şunların durumu ile bunların durumu benzeşmiştir. Ancak bu yorum ayetin akışı ile bağdaşmıyor.

123) Böylece her kentin büyüklerini orada tuzak kurmaları için oranın suçluları yaptık. Oysa onlar kendilerinden başkasına tuzak kurmuyorlar, fakat farkında değiller.

Ayet şöyle bir mesaj veriyor gibidir: Biz bir topluluğu dirilttik, onlara insanlar arasında yürümelerini kolaylaştıracak bir nur verdik. Diğer bir topluluğu da diriltmedik; onlar karanlıklar içindedirler, oradan çıkamazlar. Kendilerine süslü gösterilen amelleri de onlara fayda sağlamamakta, onları bu karanlıklardan kurtaramamaktadır. Bunun gibi, her kentin büyüklerini oranın suçluları yaptık ki, dinsel davete, Peygamber'e ve müminlere karşı tuzaklar, plânlar kursunlar, entrikalar çevirsinler. Ama bunun onlara bir faydası olmayacaktır. Çünkü onlar karanlıklar içindedirler; göremezler. Dolayısıyla kurdukları tuzakların kendi başlarına geçtiğinin, yaptıkları plânların boşa çıktığının, entrikalarının ayaklarına dolandığının farkında değillerdir.

Buna göre, *"İşte kâfirlere, yaptıkları işler böyle süslü gösterilmiştir."* ifadesi, onların süslü gösterilmiş amellerinin onları içinde bulundukları karanlıklardan kurtarma hususunda bir fayda sağlamadığını vurgulamaya yöneliktir. *"Böylece her kentin... yaptık..."* ifadesi de, işledikleri amellerin, kurdukları tuzakların başkalarına zarar vermediğini, tuzaklarının kendi başlarına geçtiğini, ama göz gözü görmez bir karanlık içinde oldukları için de bunun farkında olmadıklarını vurgulamaya yöneliktir.

Bir görüşe göre, ayetteki ["kezâlike" kelimesiyle yapılan] benzetmenin yorumu şöyledir: "Sana anlattığımız örnek gibi, kâfirlere yaptıkları

işler süslü gösterilmiştir. Yine bunun gibi, her kentin büyüklerini oranın suçluları yaptık. Aynı şekilde nur sahibini müminlerden yaptık, dine karşı tuzak kuranları da suçlulardan. Böyle yapmamızın nedeni, müminlerin tercihlerini iyi kullanıp doğru yolu bulmaları, kâfirlerin de kötü bir tercih yapıp sapmalarıdır. Dolayısıyla her iki grupta ilgili ifadede "yapma" fiili "olma" anlamında kullanılmıştır. Ancak ilkinde ilâhî lütuf, ikincisinde ise tuzak kurma imkânının sağlanması etkin olmuştur." Ama ne var ki bu yorum, bir ölçüde ayetin akışından uzaktır. *"Böylece her kentin büyüklerini oranın suçluları yaptık."* ifadesinin orijinalindeki "ceale" fiili, *"...bir nur verdiğimiz..."* ifadesinin orijinalindeki "ceale" ile aynı anlamda kullanılmıştır. Her ikisine de "yaratma" anlamı uygun düşmektedir. Dolayısıyla şöyle bir anlam kastedilmiştir: "Her kentte oranın suçluları olan büyüklerini yarattık ki, orada dinî davete engelleme amacına yönelik tuzaklar kursunlar."

Onların tuzaklar kurmalarının yaratılmanın gayesi, yapılmanın hedefi olması, aşağıdaki ayette işaret edildiği gibi ateşe girmenin yüce Allah tarafından belirlenmiş bir hedef olmasına benzer: *"Andolsun, cehennem için de birçok cin ve insan yarattık."* (A'râf, 179) Tefsirimizin çeşitli bölümlerinde bunun ifade ettiği anlamla ilgili açıklamalara yer verdik. [Şöyle ki: "Li-yemkurû" ifadesinin başındaki "lâm=için" edatı, akıbet ve sonuç bildirme anlamındadır, gaye ve hedef değil.]

Tefsirini sunduğumuz ayette özellikle kentlerin suçlu büyüklerinden söz edilmesi, tuzağın sonuçta onu kuranların başına geçtiğinin [onların kazdıkları kuyuya düştüklerinin] vurgulanmasının amaçlanmasından dolayıdır. Çünkü Allah'a ve ayetlerine karşı önlem alıcı tuzaklar kurmak, suçluların büyüklerinin başının altından çıkıyor. İnsanların geri kalan kısmını, çoğunluğunu oluşturan küçük suçlular ise sadece emir kuludurlar, kuyrukturlar.

"Oysa onlar kendilerinden başkasına tuzak kurmuyorlar, ama farkında değiller." ifadesine gelince, bunu şöyle açıklayabiliriz: Tuzaktan maksat, içinde kötülük ve zarar unsurlarını barındıran iştir. Bu da sonuçta tuzak kuran kimseye döner. Böylece tuzağı kurarken varmak istediği hedef bozulur, çabası boşa gider, işi başarısızlıkla sonuçlanır.

Aslında dinsel davetten dolayı yüce Allah'ın bir beklentisi yoktur.

Bundan kendisine bir fayda beklemiyor. Onun faydası davet edilen kişi açısından söz konusudur. Şayet bir insan Allah'a ve ayetlerine karşı bir tuzak kursa, bununla dinsel davetin önüne geçmeyi hedeflese, bu bağlamda davetçilerin harcadıkları çabaların başarılı olmasını engellese, o, farkında olmadan kendisine zarar vermiş, kendi aleyhine bir tuzak kurmuş olur. Neticede kendine zarar vermiş olur, Rabbine değil.

124) Onlara bir ayet geldiğinde, "Allah'ın elçilerine verilenin bir benzeri bize de verilmedikçe, kesinlikle inanmayız." dediler. Allah, elçiliğini nereye vereceğini daha iyi bilir. Suç işleyenlere, Allah katında bir aşağılık ve yaptıkları hileye karşı çetin bir azap erişecektir.

"Allah'ın elçilerine verilenin bir benzeri bize de verilmedikçe, kesinlikle inanmayız..." ifadesiyle, dinsel davet için gerekli olan unsurlarla birlikte risaletin, elçiliğin kendisini istiyorlar, salt temel veya ayrıntı nitelikli dinsel bilgileri değil. Öyle olsaydı, "Allah'ın peygamberlerine verilenin bir benzeri..." [yani ayetin orijinalinde "rusulullah" değil de, "en-biyâullah" demeleri] veya buna benzer bir ifade kullanmaları daha uygun olurdu. Şu ayetlerde olduğu gibi: "Allah bizimle konuşmalı, ya da bize bir ayet gelmeli değil miydi?" (Bakara, 118) "Bize meleklerin indirilmesi ya da Rabbimizi görmemiz gerekmez miydi?" (Furkân, 21)

Bu ifadelerde demek istiyorlar ki, elçilere verildiği gibi bize de risalet verilmedikçe asla iman etmeyiz. Aslında bu ifadenin altında bir tür alay etme amacı da yok değildir. Çünkü onlar risaleti ilke olarak kabul etmiyorlardı. Dolayısıyla aşağıdaki ayette yer alan sözlerine benzer bir ifadeyle karşı karşıyayız: "Ve dediler ki: Bu Kur'ân iki kentten, büyük bir adama indirilmeli değil miydi?" (Zuhuruf, 31) Nitekim bu ayetteki talebe verilen, "Rabbinin rahmetini onlar mı bölüştürüyorlar?" (Zuhuruf, 32) şeklindeki cevapla, söz konusu ayetteki talebe verilen, "Allah, elçiliğini nereye (elçilik görevini kime) vereceğini daha iyi bilir." şeklindeki cevap arasında bir benzerlik vardır.

Buraya kadar yapılan açıklamalardan anlaşılıyor ki, "Onlara bir ayet geldiğinde... dediler." ifadesindeki zamir ["hum=onlar", önceki ayetin akışı içinde yer alan, "her kentin büyüklerini... oranın suçluları yaptık..." ifadesindeki büyük suçlulara dönüktür. Eğer bu zamir müşrikle-

rin geneline yönelik olsaydı, "Allah'ın elçilerine verilenin bir benzeri bize de verilmedikçe" sözünün bir anlamı kalmazdı. Çünkü herkesi elçi yaptıktan sonra ortada kendisine elçi gönderilecek biri kalmadığına göre artık bütün insanların elçi olarak görevlendirilmesinin bir mantığı olmaz. Kaldı ki, "Allah elçiliği nereye vereceğini daha iyi bilir." sözü de onlara cevap olması açısından bir anlam ifade etmezdi. Tam tersine, böyle bir şeyi söylemenin anlamsız bir talep olduğunu belirtmek daha yerinde bir cevap olurdu. Nitekim yukarıda buna işaret ettik. Ayrıca ayetin sonunda yer alan azap tehdidi de bu söylediklerimizi destekler niteliktedir: "Suç işleyenlere, Allah katında bir aşağılık ve yaptıkları hileye karşı çetin bir azap erişecektir." Çünkü burada onların suçlulukla nitelendirildiklerini ve azaba maruz kalmalarının da tuzak kurmaları şeklinde gerekçelendirildiğini görüyoruz. Önceki ayette ise, tuzak kurma kentin suçlu büyüklerine izafe edilmiştir. Ayette geçen "sağâr" kelimesi, alçaklık, zillet anlamına gelir.

125) Allah kimi hidayete erdirmek isterse, onun göğsünü İslâm'a açar.

Ayetin orijinalinde geçen "yeşreh" kelimesinin kökü olan "eş-şerh", açma, yayma anlamına gelir. Ragıp İsfahanî el-Müfredat adlı eserinde, bu sözcüğün aslının et ve benzeri şeyleri açma, yayma anlamına geldiğini söyler. İlim ve irfanın kabı sayılan göğsün açılması ise, göğsün, karşılaştığı tüm hak nitelikli bilgileri kavraması, kendisine iletilen hiçbir hak ifadeyi reddetmeyecek şekilde genişletilmesi anlamını ifade eder. Nitekim buna karşıt bir manzara olarak tasvir edilen sapıklığın niteliğinden de bu yönde bir anlam çıkarmak mümkündür. Yüce Allah şöyle buyuruyor: "...onun göğsünü dar ve tıkanık yapar." Buna göre yüce Allah, kimin göğsünü, yüce Allah'a teslim olmak anlamına gelen İslâm'a açmışsa, göğsünü genişletmiş, yaymış demektir. Artık o göğüs Allah tarafından sunulan her gerçek inancı, her dinsel salih ameli kabule hazırdır. Allah ona hak bir söz yönelttiğinde derhal içine alır, salih bir amel sunduğunda derhal uygular. Bunun nedeni, onun basiret gözünün açık olması, ilâhî bir nurla görüyor olmasıdır. Bu nur, hak bir inanca iliştiğinde onu hemen aydınlığa çıkarır; salih bir amele rastladığında, derhal onu gün yüzüne çıkarır. Ama kalp gözü kör olan kişi bakımından durum, bunun aksini gös-

termektedir. Böyle insanlar hak ile batılı birbirinden ayıramazlar, doğru ile yalanı ayırt edemezler. Ulu Allah bir ayette şöyle buyurmuştur: *"Zira gözler kör olmaz; fakat asıl göğüslerdeki kalpler kör olur."* (Hac, 46)

Yüce Allah bir başka ayette de göğüslerin İslâm'a açılmasını aynı şekilde açıklamıştır: *"Allah'ın göğsünü İslâm'a açıp da Rabbinden bir nur üzerinde olan kimse (başkasına benzer) mi? O hâlde Allah'ı anmaktan yüz çevirip de yürekleri katılaşmış olanlara yazıklar olsun!"* (Zümer, 22) Burada yüce Allah göğsü İslâm'a açılan kimseyi tanımlarken, onun Allah katından bir nur ile hareket ettiğini vurguluyor, bu nur yolculuğu esnasında onun önünü aydınlatıyor. Sonra onu, katı kalplilerle karşılaştırdığı için kalp yumuşaklığı ile vassfediyor; kalbinin bu yüzden Allah'ın zikrini hemen kabul ettiğini, katı kalpliler gibi ilâhî zikri reddetmediğini belirtiyor. Sonra da şöyle buyuruyor:

"Allah sözün en güzelini, birbirine benzer, ikişerli kitap hâlinde indirdi. Rablerinden korkanların, ondan derileri ürperir, sonra derileri ve kalpleri Allah'ın zikrine yumuşar. İşte bu Allah'ın hidayetidir, dilediğini bununla doğru yola iletir. Ama Allah kimi sapıklığında bırakırsa, artık ona yol gösteren olmaz." (Zümer, 23)

Bu ayette kalplerin Allah'ın zikrine karşı yumuşamasından, gönüllü olarak hakka uymasından söz ediliyor. Bu bağlamda bunun ilâhî hidayet/yol göstericilik olduğuna, Allah'ın bununla dilediğini doğru yola iletmesine işaret ediliyor. Tam bu noktada, Zümer Suresi'nin bu ilgili ayetiyle, bizim tefsirini sunduğumuz ayetin aynı anlam üzerinde birleştiklerini görüyoruz. Buna göre, yüce Allah kullarından birini hidayete erdirdiğinde onun göğsünü açar, böylece bütün hak nitelikli inanç ilkelerini ve bütün salih amelleri içine alacak genişliğe kavuşur; büyük bir yumuşaklıkla, esneklikle bütün bunları kabul eder, kesinlikle katılaşarak reddetmez. Bu, bir tür manevî nurdur; hak nitelikli sözü ve salih ameli aydınlatır, bu nura sahip olan kişiye yardımcı olur, aydınlattığı gerçeklere sarılmasını sağlar. Dolayısıyla bu nur, ilâhî yol göstericiliği tanımaya sağlayan bir tanıtıcı rehber konumundadır.

Bundan da anlıyoruz ki, *"Allah kimi hidayete erdirmek isterse, onun*

göğsünü İslâm'a açar." ifadesi, *"Ölü iken kendisini dirilttiğimiz ve kendisine insanlar arasında yürüyebileceği bir nur verdiğimiz kimse..."* ifadesine ilişkin bir başka açıklama mahiyetindedir. Öte yandan, *"Allah kimi hidayete erdirmek isterse..."* ifadesinin içerdiği ayrıntı, iki açıklamadan birinin ötekisi için, onun kaçınılmaz sonucu imiş gibi, ayrıntı işlevini görmesine tipik bir örnektir. Nitekim iki açıklamanın birbirlerini onaylaması, doğrulaması birini diğerinin sonucu, ayrılmaz ayrıntısı hâline getirir, öyle algılanmasını sağlar. Bu ise, ayetin akışı açısından göz önünde bulundurulması gereken ince, sanatsal bir ayrıntıdır.

Dolayısıyla tefsirini sunduğumuz ayetin anlamı şu şekilde belirginleşmektedir: Ölü iken yüce Allah'ın bu şekilde dirilttiği kimse, bu şekilde Rabbinden bir nur üzere oluyorsa, bu nur aracılığıyla inanmak zorunda olduğu hak nitelikli inanç ilkelerini ve uygulamakla yükümlü olduğu amelleri görüp pratik hayatında uyguluyorsa, bu demektir ki, yüce Allah kimi doğru yola iletmek isterse onun göğsünü İslâm'a açar, Rabbine teslim olmaya, O'na ibadet etmekten kaçınmaya elverişli hâle getirir. Buna göre İslâm, Allah'tan bir nurdur ve Müslümanlar da Rableri katından gelmiş bir nur üzeredirler.

Kimi de saptırmak isterse, onun göğsünü, göğse çıkıyormuş gibi dar ve tıkanık yapar.

Saptırma, hidayetin/doğru yola iletmenin karşıtı bir olgudur. Bu yüzden saptırmanın sonuçları da doğru yola iletmenin sonuçlarının karşıtı şeklinde tezahür ederler. Nitekim hidayetin yansıması, göğsün açık ve geniş olmasıdır; aynı şekilde hidayetin karşıtı olan saptırmanın da yansıması, daralma ve tıkanmadır. Bunun da sonucu, daralan göğsün kendisine sunulan hak nitelikli inanç ilkelerini, doğruluğu kabul etmemesi, hak ve doğruluğun ona girecek bir yol bulamamasıdır. Bu yüzden göğsün daralmasının hemen ardından onun tıkanık olması (harec) da ifade edilerek gerçek mahiyeti çarpıcı bir şekilde ifade edilmiştir.

Mecma'ul-Beyan adlı eserde de belirtildiği gibi, "el-harec"; darın darı, en dar demektir. el-Müfredatta şöyle deniyor: "el-Harec ve el-herâc kelimeleri, bir araya gelmekte olan iki şey arasındaki dar aralık an-

lamına gelirler. Bu yüzden dar olan bir şeye ve günaha 'harec' demişlerdir."

Dolayısıyla, "göğsü çıkıyormuş gibi... tıkanık yapar." ifadesi, "zîg =dar" sözcüğünün açıklaması niteliğindedir. Bununla, ayette sözü edilen darlığın bir açıdan dar kapların durumuna benzediğine işaret edilmek istenmiştir. Nitekim bu kaplara kendilerinden büyük veya geniş bir şey sokulmak istenirse girmez.

Allah, inanmayanların üstüne işte böyle pislik çökertir.

Burada inanmayanların saptırılmalarına ilişkin genel bir kurala yer veriliyor. O da şu ki, onlar Allah'a teslim olma ve hakka boyun eğme hâlini yitirmişlerdir. Ayetlerin ana konusu Allah'a yönelik imanın bulunmayışı, yani O'na ortak koşulması etrafında dönmekle beraber, bu ifadede "inanmama" genel ve mutlak bir nitelik olarak sunuluyor [neye inanma açıklanmıyor]. Ancak ayette yer alan önceki açıklamalar, hem insanların Allah'a inanmamalarını, yani O'na ortak koşmalarını, hem de O'nun ayetlerine inanmamalarını, yani Allah'ın indirdiği bazı bilgi ve hükümleri reddetmelerini kapsamaktadır. Bütün bunlara şu ifadelerle işaret edilmiştir: "göğsünü İslâm'a açar...", "yürüyebileceği bir nur verdiğimiz...", "göğsünü... dar ve tıkanık yapar." Ayrıca daha önceki ayetlerin birinde yer alan şu ifadeyi de bu kapsama almak gerekir: "karanlıklar içinde olup ondan hiç çıkamayan..."

Ayette imansızlığın özdeşi olarak gündeme getirilen sapma, pislik olarak nitelendiriliyor. Ama burada, "inanmayanların üstüne..." ifadesinde işaret edildiği şekliyle bir tür yukarıda olma durumu söz konusudur. Sanki bu pislik onların üstündedir, onları çepeçevre kuşatmıştır ve onlarla başkalarını birbirlerinden ayırmaktadır. Bu yüzden insanlar onlardan tiksiniyorlardır. Tıpkı pislığe bulaşmış bir yiyecekten tiksindikleri gibi.

Bazıları bu ayetten hareketle hidayet ve sapıklığın yüce Allah'tan olduğu, Allah'tan başkasının bu hususta bir etkinliğinin olmadığı sonucuna varmışlardır ki bu tür bir çıkarsama yanlıştır. Çünkü ayet - daha önce de vurguladığımız gibi- Allah'tan olan hidayet ve saptırmanın gerçek mahiyetini açıklamaya yöneliktir. Bir açıdan bunları tanımlamakta, sınırlarını belirleyerek belirginleştirmektedir. Bu

ayette, iddia edildiği gibi, bu ikisinin sırf Allah'tan olduklarının, başkasının bunda bir etkinliğinin olmadığı açıklanması amaçlanmaktadır. Bu da gayet açık bir şekilde ayetin akışından anlaşılmaktadır.

Bunun benzeri bir diğer görüş de diğer bazıları tarafından ileri sürülmüştür: "Bu ayet, lafzı itibarıyla hidayet ve saptırmanın yüce Allah'tan olduğuna ilişkin görüşümüze delâlet ettiği gibi, yine lafzı itibarıyla bunun böyle olduğuna ilişkin aklî bir kanıt da sunmaktadır."

"Şöyle ki: Kul aynı oranda hem imana, hem de küfre güç yetirebilir. Bu hususta iki ihtimal arasında eşitlik vardır. Dolayısıyla bu iki hâlden şunun değil de bunun meydana gelmesini gerektirecek bir tercih söz konusu olmadan, onlardan birinin meydana gelmesi imkânsızdır. Bu bağlamda belirleyici olan tercih ise, kalbî eğilimdir. Ki bu kalbî eğilim ancak söz konusu fiilin bir maslahatı veya menfaati kapsadığına, ağırlıklı bir zararının veya bozgunculuğunun olmadığına ilişkin bir bilgi veya inanç ya da zannın oluşmasıyla meydana gelir. Kalpte bu tür etkenlerin [bilgi, inanç veya zannın] meydana gelmesi de yalnızca Allah tarafından gerçekleştirilebilir. Buna göre insanın bir işi yapması için ona güç yetiriyor olması tek başına yeterli değildir, onun yanında kalpte bu etkenlerin de gelmesi gereklidir."

"Bu gerçek bütün çıplaklığıyla ortaya çıktığına göre şunu söyleyebiliriz: Allah bir insanın kalbinde iman tercih edilmesine ilişkin etkenler var etmedikçe, ondan iman sadır olması imkânsızdır. Allah insanın kalbinde iman tercih edilmesine ilişkin etkenler meydana getirdiğinde ise, imana yönelik bir eğilim, nefiste inanmaya ilişkin bir yatkınlık ve arzu ortaya çıkar. İşte göğsün açılması bu demektir. Böyle bir insanın kalbinde aksi etkenler yaratılmadığı sürece küfre girmesi imkânsızdır. Karşıt etkenlerin yaratılması ile birlikte de imandan kaçış, yüzü ekşitiş ortaya çıkar. Kalbin dar ve tıkanık yapılmasından da maksat budur. Bu durumda ayetin açılımı şöyle belirginlik kazanıyor: Allah kimin iman etmesini dilerse, ondaki iman etkenlerini güçlendirir; kimin de küfre sapmasını dilerse, onu imandan alıkoyan etkenleri güçlendirir, küfrüne yol açan sebepleri pekiştirir. O hâlde, aklen de gerçeğin böyle olduğu kesinlik kazandığına göre, Kur'ân bu

anlatımıyla aklî kanıtları da içermektedir." (Bir müfessirden yaptığımız özet alıntı burada sona erdi.)

Şimdi bu görüşün eleştirisine geçiyoruz:

Birincisi: Bir şeyin, varoluşunun sebeplerinin ve öncüllerinin yaratılması açısından yüce Allah'a izafe edilmesi, onun Allah'tan başkasına bir başka açıdan izafe edilmesini olumsuzlamaz. Aksi takdirde, evrensel nedensellik yasasının geçersiz olması gerekirdi. Evrensel nedensellik yasasının geçersizliği ise, tâ baştan aklî kanıt ortadan kaldırırdı. Şu hâlde bir şey, örneğin hidayet ve dalâlet, gerçek olarak yüce Allah'a izafe edildiği hâlde, yüce Allah'tan başkasına da aynı şekilde izafe edilebilir ve bunda bir çelişki de yoktur.

İkincisi: Ayette yüce Allah'ın hidayet ve sapma bağlamında yaptığının, kalbi genişletip daraltması olduğuna işaret ediliyor. Bunlar ise, kesinlikle kalbin bir şeyden nefreti veya bir şeyi arzulaması değildirler. Bu demektir ki ayetin, sözü edilen müfessirin değerlendirmesiyle bir ilgisi yoktur. Dolayısıyla kulun bir işin gerçekleşmesini istemesinin onu arzulamasını, istememesinin de bu fiile yönelik nefretinin olmasını gerektirmesi tek başına, kalbin geniş veya dar kılınmasının anlamının, söz konusu ameli istemesi veya reddetmesi olduğunu kabul etmemiz için yetmez. O hâlde, sözü edilen müfessirin karşılaştırma yaptığı iki şeyden birini diğerinin yerine koymak suretiyle demagoji yapmıştır. Daha da ilginç olanı, kendince geliştirdiği aklî kanıtın ayette uymasından dolayı, ayetin lafzının bu kanıtı içerdiğinin kanıtı olarak algılanması gerektiğini söylemesidir.

Üçüncüsü: Daha önce belirttiğimiz gibi ayet, yüce Allah'ın bir kulunun hidayete ermesini veya sapıtmasını dilediğinde, ne yaptığının açıklanmasına yöneliktir. Fakat hidayet ve saptırmanın tamamının yüce Allah'tan olması, O'ndan başkasının bu hususta bir etkinliğinin olmaması durumuna gelince, ayetin açıklamasının amacı bunu vurgulamak değildir. Çünkü ayet, gerçek de olsa, hidayet ve saptırmanın yüce Allah'tan olduğunu anlatma amacına yönelik değildir.

126) İşte bu, Rabbinin dosdoğru yoludur. Biz, öğüt alanlar için ayetleri geniş geniş açıkladık.

Burada, önceki ayette, yüce Allah'ın birinin hidayete ermesini veya sapmasını dilediğinde yaptığı fiillere yönelik bir işaret yer almaktadır. Daha önce "sırat" ve onun "müstakîm" oluşunun ne anlama geldiğini açıklamıştık. Bununla yüce Allah, hidayete ermeyi dilediğinde göğsü İslâm'a açmasını ve saptırmayı dilediğinde göğsü dar ve tıkanık yapmasını dosdoğru yolu ve yürürlükteki yasası olarak nitelendiriyor. Bu yasa değişmez, etkisiz hâle getirilmez. O hâlde hiçbir mümin yoktur ki, göğsü Allah'a teslim olmaya açık hâle getirilmiş olmasın. Mümin olmayanların durumu ise bunun aksini sergilemektedir.

Buna göre, "İşte bu, Rabbinin dosdoğru yoludur." ifadesi, önceki ayette sözü edilen tanımın, hidayet ve sapıklıkla ilgili dört dörtlük bir tanım olduğunu vurgulamaya ilişkin ikinci bir açıklama ve pekiştirme mahiyetindedir. Ardından yüce Allah, bu açıklamayı şu sözleriyle pekiştiriyor: "Biz, öğüt alanlar için ayetleri geniş geniş açıkladık." Yani öğüt, alan, düşünen ve yüce Allah'ın öz yaratılışına yerleştirdiği fitrî bilgilere ve ilkesel inançlara başvuran insan açısından hak söz apaçık ortadadır. İnsan kendi öz yaratılışına yerleştirilmiş bulunan bu gerçeklere başvurduğunda, her türlü gerçeği tanıma ve onları her türlü batıldan ayırma imkânına kavuşabilir. Bununla beraber, yüce Allah yine de açıklamayı üstleniyor. Çünkü insana kanıt gösterdikten sonra onu sonuca ulaştıran da O'dur.

127) Rableri katında esenlik yurdu onlarındır. Ve O, yaptıkları işlerden dolayı onların vellsidir.

Ayetin akışının zahirinden anlaşıldığı kadarıyla "selâm"dan, sözcüğün sözlük anlamı, yani esenlik kastedilmiştir. Açık ve gizli felâketlerden uzak olma yani. Esenlik yurdu ise, orada oturan kimsenin ölüm, sakatlık, hastalık, yoksulluk, yoksunluk, birini kaybetme, üzülmeye, kederlenme gibi felâketlerin tehdidi altında yaşamadığı yer demektir. Özellikle ifadenin, "Rableri katında..." ifadesiyle kayıtlandırıldığını göz önünde bulundurduğumuz zaman, bununla vaadedilen cennetin kastedildiği anlaşıyor.

Evet; şu da var ki: Daha bu dünyadayken, yüce Allah'ın dostlarının, velilerinin esenlik yurdunda vaadedilen nimetlere kavuştukları bir gerçektir. Çünkü onlar mülkün yüce Allah'a ait olduğunu, kendi-

lerinin hiçbir şeye sahip olmadıklarını görüyorlar, dolayısıyla bir şeyi yitirmekten korkmazlar, yitirdiklerinde ise üzülmezler. Nitekim ulu Allah bir ayette şöyle buyurmuştur: *"İyi bilin ki, Allah'ın velilerine korku yoktur ve onlar üzülmeyeceklerdir."* (Yûnus, 62) Onlar Rablerinden başkasıyla ilgilenmezler, hayatlarında O'nunla baş başadırlar. Dolayısıyla Rablerinin yanında -hem de daha bu dünyada yaşarken- esenlik yurdu içindedirler. O, yaptıkları güzel şeylerden dolayı onların velisidir. Yaptıkları güzel şeyler de, dünyada yüce Allah'ın kalplerine yerleştirdiği ilâhî hidayet nurunun aydınlığında hareket etmeleridir. Allah bu nur aracılığıyla onların gözlerini ve basiretlerini aydınlatmıştır.

Bazılarına göre; "es-Selâm'dan maksat, yüce Allah'tır. O'nun yurdu da cennettir." Ama ayetin akışı böyle bir çıkarsamaya elverişli değildir.

Ayetteki çoğul zamirleri, söylendiği üzere, *"öğüt alanlar için..."* ifadesinin orijinalinde geçen "kavim" sözcüğüne dönüktür. Çünkü bu zamirlerin döndürülebileceği en yakın merci budur. Ancak ayet üzerinde düşündüğümüz zaman zamirlerin, sözü edilen hidayetle "doğru yolu bulanlar"a yönelik olmasının daha güçlü bir ihtimal olduğu anlaşılabacaktır. Çünkü ayetlerin içeriği ana teması onlarla ilgilidir ve yüce Allah'ın onlara yönelik güzel muamelesi açıklanmaktadır. O hâlde, ayette işaret edilen güzel vaadin de onlara yönelik olması gerekmektedir. Öğüt alan kavim ise, sözün akışı itibarıyla ayette zikredilmiştir.

İLÂHÎ YOL GÖSTERİCİLİĞİN (HİDAYETİN) ANLAMİ

Bildiğimiz anlamıyla hidayet (yol göstericilik), hangi açıdan bakılırsa bakılsın, fiillerin tanıtımı ve nitelendirilmesi amacıyla kullanılan bir kelimedir. Araplar, "Hedeytu fulanen ila emrin keza=falan adamı şu işe hidayet ettim." derler. Burada kastedilen, o işe nasıl ulaşılabileceğinin anlatılması veya ona varmasını sağlayacak yolun gösterilmesi kastedilmiştir. Bu, yol gösterme anlamında hidayettir. Veya birinin elinden tutar, yol boyunca ona eşlik ederek, onun istediği yere ulaştırırsın. Bunun adı da, amaca ulaştırma anlamında hidayettir, kılavuzluktur.

Bu hususların tümü bağlamında objeler dünyasında meydana gelen ise, kişinin gerçekleştirdiği eylem çeşitleridir; yolu açıklama veya

gösterme (yol göstericilik) ya da yol gösterilen kişiyle beraber yürüme (kılavuzluk) gibi. Ancak hidayet kendisi, eylemin tanıtıcı formasyonudur ve amaçla ilintilidir. Nitekim yol gösterilen kişinin, bunun sonucunda sergilediği fiil de "ihtidâ" (gösterilen yola iletilme) şeklinde nitelendirilir. Bu bağlamda yüce Allah'a izafe edilen hidayet -bu yüzden güzel isimlerinden biri olan "el-Hadî" şeklinde isimlendirilmiştir- yüce Allah'ın rahmet ve rızık gibi fiillerinden algılanan fiil sıfatlarının kapsamına girer.

Yüce Allah'ın hidayeti ise iki türlü olur:

Birincisi: Tekvinî/Varoluşsal hidayet. Bu, varoluşsal olgularla ilintilidir. Yaratılan tüm varlık türlerine, yaratılmalarının amacını oluşturan olgunlaşma hedefine doğru yol almalarına, bu amacı gerçekleştirmeye yönelik fiillerini işlemelerine yöneltmesi gibi. Yüce Allah'ın, yaratılan her canlıyı, kendisi için takdir edilen işlere yöneltmesi ve varoluşu için öngörülen eceli doldurmaya iletmesi de bu tür hidayet/yol göstericiliğin kapsamına girer. Nitekim ulu Allah bir ayette şöyle buyurmuştur: *"O, her şeye yaratılışını verip sonra hidayet edendir."* (Tâhâ, 50) *"O ki her şeyi yarattı, düzenledi. Ve O ki her şeyin miktarını, biçimini belirleyip (hedefini) gösterdi."* (A'lâ, 2-3)

İkincisi: Teşriî/Yasama nitelikli hidayet. Bu ise, hak esaslı inanç ilkeleri ve salih ameller gibi yasama nitelikli olgularla ilintilidir. Bunlar da emir, yasak, diriltme, azap etme, emre uyanlara ödül, emre uymayanlara azap vaatleme gibi hususlar bağlamında söz konusudur.

Bu hidayet bir tür yol gösterme şeklindedir. Nitekim yüce Allah bir ayette şöyle buyurmuştur: *"Biz onu yola hidayet ettik: Ya şükredici veya nankör olur."* (İnsân, 3)

Bu hidayet kapsamına giren bir kısım yol göstericilik de, kişiyi amacına ulaştırma şeklindedir. Bir ayette yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"Dileseydik elbette onu ayetlerle yükseltirdik; fakat o, yere saplandı ve hevesinin peşine düştü."* (A'râf, 176) Yüce Allah bu tür hidayeti şöyle tanımlar: *"Allah kimi doğru yola iletme isterse, onun göğsünü İslâm'a açar."* (En'âm, 125)

Buna göre, bu tür hidayet, kalpte özel bir açılımın meydana getiril-

mesidir. Bu şekilde açılıma kavuşturulan kalp hak sözü ve salih ameli kapsayacak hâle gelir, bunları algımlarken daralmaz. Buna özel bir hazırlanış da diye biliriz. Bu sayede kalp Allah'ın emirlerine teslim olmaktan kaçınmaz, O'nun hükmünü benimseme hususunda herhangi bir daralma ve tıkanıklık hissetmez.

Yüce Allah bir ayette bu olguya şu ifadelerle işaret etmiştir: *"Allah'ın göğsünü İslâm'a açıp da Rabbinden bir nur üzere olan kimse (başkasına benzer) mi?... İşte bu Allah'ın hidayetidir, dilediğini bununla doğru yola iletir."* (Zümer, 22-23) Ulu Allah hidayetini bu ayette "nur" olarak tanımlamıştır. Çünkü kalp bu nur sayesinde hak söze teslim olmak, doğru ameller işlemek gibi içermekle, sahip olmakla yükümlü olduğu şeylerle, batıl söz ve bozguncu amel gibi hiçbir şekilde bünyesinde yer vermemesi gereken şeyleri birbirinden ayırt eder.

Yüce Allah başka bir yerde, seçkin peygamberleri hidayete erdirdiğinden, onlara büyük nimetler bahşediğinden söz ederken bu hidayete ilişkin diğer bir tablo çizer: *"Onları seçtik ve onları hidayet ettik. İşte bu Allah'ın hidayetidir, kullarından dilediğini buna iletir."* (En'âm, 87-88) Bu ifadeyi tefsir ederken demiştik ki: Ayet, şunu açık bir şekilde gösteriyor ki Allah'ın hidayeti, kendisine uyanları doğru yola, düz bir hareket metoduna iletir. Bunda farklılık ve ihtilâf olmaz. Onun, ilâhî bilgilerden ve yasalardan meydana gelen dini demek olan yolunun bazı bölümleriyle diğer bazı bölümleri arasında çelişki olmaz. Çünkü bölümlerin tümü katışıksız, öz tevhidi temsil ederler. Tevhit ise, değişmez ve tek bir gerçekliktir. Sonra bu yolun bütün bölümleri ilâhî fitrata, yaratılış yasasına dayanırlar. İlâhî fitrat ise yargılarında yanılmaz, kendi içinde dönmüşüm yaşamaz, gereklerinde farklılıklar arz etmez.

Sonra bu yolun yolcuları, bu dinin taşıyıcıları da birbirlerine kaynaşmış hâldedirler, aralarında ihtilâf ve çelişme olmaz. Dolayısıyla Allah'ın peygamberlerinden birinin davet ettiği, bütün peygamberlerin davet ettiği gerçektir. En son peygamberin insanlığı teşvik ettiği hayat biçimi, en ilk peygamberin, Âdem'in teşvik ettiği hayat biçiminin aynısıdır. Aralarındaki tek fark birinin kısa ve öz, birininse geniş ve ay-

rıntılı olmasıdır.

AYETLERİN HADİSLER İŞİĞİNDA AÇIKLAMASI

el-Kâfi'de müellif kendi rivayet zinciriyle Zeyd'den şöyle rivayet eder: İmam Bâkır'ın (a.s), *"Ölü iken kendisini dirilttiğimiz ve kendisine insanlar arasında yürüyebileceği bir nur verdiğimiz kimse..."* ayetiyle ilgili olarak şunları söylediğini duydum: "Hiçbir şeyi bilmeyen, tanımayan, anlamayan ölü yani. *'yürüyebileceği bir nur...'* Uyacakları, peşinden gidecekleri bir imam. *'karanlıklar içinde olup ondan hiç çıkamayan kimse gibi olur mu?'* İmamı tanımayan kimse yani." [c.1, s. 185, h: 13]

Ben derim ki: Bu rivayet bir tür uyarılma ve genel bir tanımlamayı özel bir olguyla örtüştürme mahiyetindedir. Çünkü ayetin akışı, hayatın iman ve nur olmasını öngörmektedir. Bu da hak söze ve salih amele yöneltme anlamında ilâhî hidayet demektir.

Suyutî ed-Dürr'ül-Mensûr adlı tefsirinde Zeyd b. Eslem'den, ayetin Ammar b. Yasir hakkında indiğini rivayet eder. Ayrıca İbn-i Abbas ve Zeyd b. Eslem'den, ayetin Ömer b. Hattap ve Ebu Cehil b. Hişam hakkında indiği rivayet edilmiştir. [c.3, s.43] Ancak ayetin akışı, anlamının özele indirgenmesine elverişli değildir.

Yine ed-Dürr'ül-Mensûr adlı tefsirde, İbn-i Ebî Şeybe, İbn-i Ebî Dünya, İbn-i Cerir, Ebu's-Şeyh, İbn-i Mürdeveyh, el-Hâkim ve Beyha-kî "eş-Şuab" adlı eserde çeşitli kanallardan İbn-i Mesud'dan şöyle rivayet ederler: *"Allah kimi hidayete erdirmek isterse, onun göğsünü İslâm'a açar."* ayeti indiğinde Resulullah (s.a.a) şöyle buyurdu: "Allah kalbe nuru yerleştirdiğinde kalp açılır, genişler." Orada bulunanlar dediler ki: "Bunun bir belirtisi var mıdır?" Buyurdu ki: "Sonsuzluk yurduna eğilimli olma (yönelme), aldaniş yurdundan uzaklaşma, ölüm gelmeden ölüme hazır olma." [c.3, s.43]

Ben derim ki: Aynı eserde bu hadisi, bir grup müfessir Ebu Cafer Medainî, el-Fazl, el-Hasan ve Abdullah b. Sur gibi tâbiîn kuşağına mensup bilginler kanalıyla Resulullah'tan (s.a.a) rivayet etmiştir. [c.3, s.45] el-Uyun'da, müellif kendi rivayet zinciriyle Hamdan b. Süleyman en-Nişaburî'den şöyle rivayet eder: İmam Rıza'dan (a.s), *"Allah kimi hi-*

dayete erdirmek isterse, onun göğsünü İslâm'a açar." ayetinin anlamını sordum. Buyurdu ki: "Yüce Allah kimi dünyada kendisine iman etmeye, ahirette de saygınlık ve onur yurdu olan cennete iletmek isterse, onun göğsünü Allah'a teslim olmaya açar, Allah'a ve Allah'ın ödül vaadine güvenmeye yöneltir ve böylece huzura kavuşur, sükûnet bulur. Dünyada küfründen ve isyanından dolayı kimi de cennetinden ve saygınlık yurdundan saptırmak isterse, onun göğsünü dar ve tıkanık yapar. Derken kişi iman noktasında kuşkuya düşer, inanç ilkeleri sarsılır. Artık göğşe doğru yükseliyormuş gibi tık nefes olur. İşte Allah, inanmayanların üstüne böyle pislik çökertir." [c.1, s.131, h: 27]

Ben derim ki: Bu hadiste, bizim yukarıda yaptığımız açıklamalara işaret eden hoş nükteler vardır.

el-Kâfi'de müellif kendi rivayet zinciriyle Süleyman b. Halid'den, o da İmam Cafer'den (s.a.a) şöyle rivayet eder: "Yüce Allah bir kulu için hayır dilediği zaman onun kalbinin üzerine nurdan bir nokta kondurur, kalp kulaklarını açar, bir meleği onu doğrultmakla görevlendirir. Bir kuluna da kötülük dilediği zaman kalbinin üzerine siyah bir nokta kondurur, kalp kulaklarını tıkar, ona saptırıcı bir şeytanı musallat eder." Ardından İmam şu ayeti okudu: **"Allah kimi hidayete erdirmek isterse, onun göğsünü İslâm'a açar; kimi de saptırmak isterse, o-nun göğsünü, göğşe çıkıyormuş gibi dar ve tıkanık yapar."** [c.1, s.166, h: 2]

Ben derim ki: Bu hadisi Ayyâşî kendi tefsirinde mürsel olarak,¹ Şeyh Saduk da et-Tevhid'de² müsnet olarak İmam Sadık'tan (a.s) rivayet etmiştir.

Yine el-Kâfi adlı eserde, müellif kendi rivayet zinciriyle Halebî'den İmam Cafer Sadık'ın (a.s) şöyle buyurduğunu rivayet eder: "Kalp daima insanın içinde ıstırapla hareket edip durur, hakkı bulmak için her türlü arayış içine girer; hakkı bulunca da sakinleşir, mutmain olur." Ardından İmam şu ayeti okudu: **"Allah kimi hidayete erdirmek isterse, onun göğsünü İslâm'a açar; kimi de saptırmak isterse, onun**

¹ - [c.1, s.376, h: 94]

² - [s.242, h: 4]

göğsünü, göğşe çıkıyormuş gibi dar ve tıkanık yapar." [c.1, s.421, h: 5]
Ben derim ki: Bunu Ayyâşî de tefsirinde Ebu Cemile'den, Abdullah b. Cafer'den, o da kardeşi İmam Musa Kâzım'dan (a.s) rivayet etmiştir.¹
Tefsir'ul-Ayyâşî'de Ebu Basir'den, o da Hayseme'den şöyle rivayet eder: İmam Bâkır'ın (a.s) şöyle dediğini duydum: "Kalp, hakkı bulmadıkça yerinde duramaz, aşağıdan boğaza doğru çıkıp iner. Hakkı bulunca yerinde durur." Sonra İmam parmaklarını yumup şu ayeti okudu: **"Allah kimi hidayete erdirmek isterse, onun göğsünü İslâm'a açar; kimi de saptırmak isterse, onun göğsünü... dar ve tıkanık yapar."**

Tefsir'ul-Ayyâşî'de devamla şöyle der: "İmam Sadık (a.s) Musa b. Eşyem'e şöyle sordu: 'Sen tıkanığın ('harec') ne anlama geldiğini biliyor musun?' Musa, 'Hayır.' dedi. Bunun üzerine İmam (a.s) elini uzatıp parmaklarını yumdu ve 'Kapalı bir şey gibidir ki, ne bir şey içine girer, ne de bir şey dışına çıkar.' buyurdu." [c.1, s.377, h: 95]

Ben derim ki: Buna yakın bir hadis Tefsir'ul-Burhan'da Şeyh Saduk'tan rivayet edilmiştir. [c.1, s.553, h: 5] el-Berkî de el-Mehasin adlı eserinde² hadisin giriş kısmını Hayseme'den, o da İmam Bâkır'dan (a.s) rivayet etmiştir. İmamın "harec" sözcüğünü açıklarken tasvir ettiği durum, Ragıp'tan konuyla ilgili olarak yaptığımız alıntıyla uyumaktadır.

el-İhtisas adlı eserde, müellif kendi rivayet zinciriyle Âdem b. Hür'den şöyle rivayet eder: "Benim de hazır bulunduğum bir mecliste Musa b. Eşyem İmam Cafer Sadık'a (a.s) Allah'ın kitabında yer alan bir ayetin anlamını sordu. İmam ona sorduğu ayetin anlamını açıkladı. Çok geçmeden bir adam içeri girdi ve aynı ayeti sordu. İmam bu soruya karşılık İbn-i Eşyem'e yaptığı açıklamadan farklı bir açıklama yaptı."

"Sonra İbn-i Eşyem şöyle demiştir: 'Bunu duyduğumda, Allah'ın kalbime girmesini dilediği duygular kalbimi sardı. Sanki kalbim bıçaklarla doğranıyordu. Kendi kendime dedim ki: Ebu Katade gibi, 'vav' veya

¹ - [Tefsir'ul-Ayyâşî, c.1, s.376, h: 93]

² - [el-Mehâsin, s.202, h: 47]

benzeri bir tek harfte bile yanılmayan bir adamı bıraktık, bu kadar büyük bir hata yapan adama geldik.' Ben bütün bunları içimden geçirirken bir başka adam geldi ve aynı ayetin açıklanmasını istedi. Bu sefer İmam, hem bana yaptığı açıklamadan, hem de diğer adama yaptığı açıklamadan tamamen farklı bir açıklama yaptı. Bunun üzerine meseleyi kavradım ve İmamın bilinçli olarak böyle davrandığını anladım. Bu sırada içimde bir şey yapmakla ilgili bir duygu geçti."

"Ardından İmam Sadık (a.s) bana doğru döndü ve şöyle dedi: 'Ey İbn-i Eşyem, şunu şunu... yapma.' Böylece meseleyle ilgili olarak içimden geçenleri açıklamış oldu. Sonra şöyle buyurdu: 'Ey İbn-i Eş-yem, Allah Davud Peygamber'in oğlu Süleyman'ı, kendisine lütfettiği ihsanı vermek veya tutmakta serbest bırakmış, bunun yetkisini ona vermiş ve şöyle demiştir: *'Bu bizim ihsanımızdır. Artık sen de hesaba vurmaksızın ver ya da tut.'* (Sâd, 39) Aynı şekilde Peygamberimize (s.a.a), bu arada bize de aynı yetkiyi vermiştir. Ey İbn-i Eşyem, Allah kimi hidayete erdirmek isterse, onun göğsünü İslâm'a açar; kimin de sapıklık üzere kalmasını isterse, onun kalbini dar ve tıkanık yapar. Sen tıkanığın ('harec') ne demek olduğunu biliyor musun?' Ben, 'Hayır.' dedim. Bunun üzerine İmam eliyle anlatmak için parmaklarını yumdu ve 'İçine bir şey girmeyen, içinden bir şey de çıkmayan kapalı bir şey demektir.' buyurdu." [s.30-31]

Ben derim ki: Yüce Allah'ın Peygamberi'ne (s.a.a) ve onun soyundan gelen İmamlara (a.s) verdiği yetkinin açıklaması bağlamında birçok hadis rivayet edilmiştir. Fakat bu hadisin içerdiği anlam; yüce Allah'ın kitapla ilgili olarak İmamlara büyük bir bilgi bahsettiği, dolayısıyla herhangi bir ayete ilişkin bilgilerinin bir veya iki yorumla sınırlandırılmayacağı ve bu bilgilerden istediklerini sunup, istediklerini sunmama yetkisinin kendilerine verildiği şeklindedir. Aynı sonucu, İmamın, ayette işaret edildiği şekliyle Davud oğlu Süleyman Peygamber'e verilen yetkiyi kendilerine uyarlamasından da algılamak mümkündür. İmam'ın, okuduğu ayetle de bu anlama işaret etmek istemiş olması da muhtemeldir. Fakat daha güçlü ihtimal, İbn-i Eşyem'in yaşadığı kalbî sıkıntı, ıstırap ve huzursuzluk münasebetiyle ayeti kalplerin durumuna ilişkin bir açıklama getirmek için okumuş olmasıdır.

Tefsir'ul-Kummî'de, bu ayetle ilgili olarak şöyle deniyor: "Tıpkı etrafı başka ağaçlarla sarılmış, dolayısıyla yapraklarını sağına ve soluna doğru yayamayan ve bu yüzden yukarı doğru yükselen, dolayısıyla tıkanıklığı da devam eden bir ağaç gibi..." [c.1, s.216]

Ben derim ki: Bu benzetme de Ragıp İsfahanî'nin "harec" kavramıyla ilgili açıklamasıyla örtüşmektedir.

Tefsir'ul-Ayyâşî'de, Ebu Basir'den, o da İmam Cafer'den (a.s), **"Allah, inanmayanların üstüne işte böyle pislik çökertir."** ifadesiyle ilgili olarak şöyle rivayet edilir: "Ayette işaret edilen pislikten maksat, kuş-kudur." [c.1, s.377, h: 96]

Ben derim ki: Bu rivayet, genel bir anlatımın özel bir olguya uyarlanmasına ve de genel anlatımın kimi nesnel karşılıklarının vurgulanmasına ilişkin bir örnek mahiyetindedir.

Ayetlerin Meâli

128- Onların hepsini bir araya topladığı gün, "Ey cinler (şeytanlar) topluluğu! Siz İnsanlarla (onları yönetip yoldan çıkarmak için) çok

uğraştınız." (der.) Onların insanlardan olan dostları, "Rabbimiz, kimimiz kimimizden yararlandı ve bizim için belirlediğin ecele (nokta-ya) ulaştık." derler. Allah der ki: "Durağınız ateştir; Allah'ın dilediği hariç, orada ebedî kalacaksınız." Şüphesiz Rabbin, hikmet sahibi ve bilendir.

129- İşte kazandıklarından ötürü zalimlerin bir kısmını diğer bir kısmının başına böyle geçiririz.

130- "Ey cinler ve insanlar topluluğu! İçinizden size ayetlerimi anlatan ve bu günle karşılaşacağınıza dair sizi uyaran elçiler gelmedi mi?" Derler ki: "Kendi aleyhimize şahitlik ederiz." Dünya hayatı onları aldattı ve kâfir olduklarına dair kendi aleyhlerine şahitlik ettiler.

131- Bu, halkı habersizken, Rabbinin haksızlık ile kentleri helâk edici olmadığındandır.

132- Her birinin yaptıkları işlere göre dereceleri vardır. Rabbin, onların yaptıklarından habersiz değildir.

133- Rabbin zengindir (hiçbir şeye ihtiyacı yoktur), rahmet sahibidir. Dilerse sizi yok eder ve sizi başka bir kavmin zürriyetinden yarattığı gibi, sizden sonra yerinize dilediğini yaratır.

134- Şüphesiz, size vaadedilen mutlaka gelecektir; siz (Allah'ı) âciz bırakacak değilsiniz.

135- De ki: "Ey kavmim, konumunuz üzere, (yapacağınızı) yapın, ben de (yapacağımı) yapıyorum. Yakında yurdun sonunun (başarının) kime ait olacağını bileceksiniz."

AYETLERİN AÇIKLAMASI

Ayetler grubunun, bundan önceki ayetlerle sıkı bir bağlantısı vardır. Burada yüce Allah'ın öngörmesi sonucu bazı zalimlerin diğer bazı zalimlerin velisi anlamı açıklanıyor. Şeytanların kâfirlerin velisi olması gibi. Yüce Allah'ın onları bu şekilde veli kılmış olması, hiçbir şekilde zulüm olarak değerlendirilemez. Çünkü onlar gelecekte, kıyamet gününde, ilâhî açıklamadan ve ahiret gününe ilişkin uyarıcı duyurulardan sonra, kendi kötü tercihleri ve dünya hayatına aldandışları sonucu

Allah'a ortak koştuklarını, günah işlediklerini, dolayısıyla haksızlık ettiklerini, zulümle donandıklarını itiraf edeceklerdir. Haksızlık eden zalimlerinse kurtuluşa eremeyecekleri bir gerçektir.

O hâlde ilâhî kaza/hükme bağlama, öntasarım, sorgulamanın ve cezalandırılmanın eksenini oluşturan serbest seçimleri etkisiz hâle getirmiş değildir. Ayrıca beşerî mutluluk ve mutsuzluğun temel gerekçesini oluşturan beşeri serbest seçim ile ilâhî yargı ve öntasarım arasında bir çatışma söz konusu değildir. Dolayısıyla hükme bağlanan, ezelde tasarlanan, insanın kendi seçimi ve iradesi sonucu şeytanlardan edindiği velilere uymasındır. Yoksa ilâhî yargı baştan itibaren insanın seçme hakkını elinden almış, ardından onu şeytanlara uymaya zorlamış değildir. Yani Allah'ın veya şeytanların onu mutsuzluk yolunu izlemeye, şirk esaslı inanç sistemini seçmeye, günah ve isyanlarda bulunmaya zorlaması söz konusu değildir. Tam tersine Allah'ın onlara herhangi bir ihtiyacı yoktur. Onların elinde olup da Allah'ın gereksinim duyduğu, bundan dolayı da onlara haksızlık ettiği bir şey yoktur. Bilâkis Allah, onları rahmetiyle yaratmış ve kendilerini mutluluk yoluna girmeye teşvik etmiştir. Ama onlar zulmettiler, bu yüzden kurtuluşa eremediler.

128) Onların hepsini bir araya topladığı gün, "Ey cinler (şeytanlar) topluluğu! Siz insanlarla (onları yönetip yoldan çıkarmak için) çok uğraştınız."... ve bizim için belirlediğin ecele (noktaya) ulaştık.

Araplar, bir işi veya bir şeyi çokça yapan, bir iş veya bir şeyle çokça uğraşan kimse için, "Eksere min'eş-şey'i ev'il-fi'li" veya "istek-sere minhu" derler. Ayetin orijinalinde geçen "isteksertum=çok yaptınız" ifadesiyle, cinlerin çok sayıda insanı kıyamete getirdikleri şeklinde bir anlam kastedilmiyor. Çünkü onları dünyada meydana getiren, kıyamet günü de onları huzurunda toplayacak olan yüce Allah'tır. Şeytanların yaptığı şey, musallat oldukları insanla çokça uğraşmaları, onu yoldan çıkarmaları, onun üzerinde yönlendirici bir velâyet/yönetici po-zisyonunu elde etmeleridir. Bu da zorlayıcı, mecbur edici bir velâyet-yöneticilik değildir. Tersine iki taraf arasında bir işbirliğinden söz edilebilir. Onlardan uyan uyduğundan bir çıkar beklediği için ona uyar. Uyulan ise, üzerindeki yöneticiliği ve işlerini plânlaması ile uyan-

dan kendisine bir çıkar sağlanacağını umduğu için yönetimini üstlenir. Dolayısıyla cinlerin insanları yoldan çıkarmakla bir tür haz aldıkları, insanların da vesveselere, dedikodulara uymakla bir tür maddî ve nefsanî lezzet elde ettikleri söylenebilir.

Nitekim cinleri, veli edinen insanların şu itirafları bunun göstergesidir: Rabbimiz, birbirimizden yararlandık; biz onların vesveselerinden, baştan çıkarıcı telkinlerinden dünyevî zevkler ve çıkarlar sağladık, onlar da bizden hoşlarına giden şeyler sağladılar. Derken gelip bu akıbetle yüz yüze kaldık.

Bundan da anlaşılıyor ki -ayetin akışı da bunu gösterir-, "*bizim için belirlediğin ecele...*" ifadesinde geçen "ecel"den maksat, varlıkları için öngörülen sınır-düzey ve amelleri için öngörülen mertebedir, yaşamlarının sona erdiği vakit anlamındaki ecel (ölüm) değil. Diğer bir ifadeyle, fiilî varoluşlarıyla ulaşabilecekleri en son merteye kastedilmiştir, hayatlarının son bulacağı an değil. Dolayısıyla onların itiraflarının anlamı şu şekilde belirginleşmektedir: Bazılarımız kendi kötü tercihi ve olumsuz amelleriyle diğer bazılarımızdan yararlandı. Böylece bu kendi tercihimize dayanan yolculuğumuzla, senin bizim için belirlediğin düzeye, yani kâfirler ve zalimler olma düzeyine ulaştık.

Buna göre, ayetin anlamı şu şekilde belirginleşmektedir: Allah o gün, aleyhlerine olan kanıtlar tamamlansın diye onların hepsini bir araya getirir. O sırada cinlere şöyle seslenir: "Ey cinler topluluğu, insanların velâyetini elinize geçirmek, onları yönetip yoldan çıkarmak için çok uğraştınız." Cinleri dost ve veli edinen insanlar da işin aslını itiraf ederek derler ki: "Rabbimiz, bazımız bazımızdan yararlandı. Biz insanlar topluluğu cinlerden yararlandık, onların baştan çıkarıcı vesveseleriyle dünyanın çekici süslerine ve göz alıcı nimetlerine sarılıp yararlandık. Cinler de bizden yararlandılar, bizim onların vesveselerine uymamız onlara zevk verdi. Böylece karşılıklı olarak birbirimizden yararlanıyorduk, tâ ki aykırı yaşantımız itibariyle varabileceğimiz son sınıra ve amel derecesine ulaşınca kadar."

Aslında onlar şunu da itiraf etmiş oluyorlar: Ecel, gerçi Allah tarafından belirlenmiş, ancak bu ecele kendileri bazısının bazısından

yararlanması suretiyle ulaşmamaktalar. Bu da, onların kendi istekleriyle, kendi tercihleriyle izledikleri bir yoldur. Buradan hareketle ayette geçen cinlerden maksadın, insanların göğüslerine vesveseler telkin eden cin kökenli şeytanlar olduğu sonucuna varmak mümkündür.

Allah der ki: "Durağınız ateştir; Allah'ın dilediği hariç, orada ebedî kalacaksınız." Şüphesiz Rabbin, hikmet sahibi ve bilendir.

Bu, yüce Allah'ın, onların itiraflarına karşılık olarak verdiği cevap ve aleyhlerine karara bağladığı hükümdür. Allah'ın hükmü, *"Durağınız ateştir..."* şeklinde ifade edilmiştir.

"el-Mesvâ"; "sevâ/yesvî/sevâen=sürekli olarak ikamet etti." kökünün ism-i mekânıdır. Dolayısıyla, *"Durağınız ateştir."* ifadesi, içinde sürekli kalacağınız ve hiç çıkmayacağınız yer ateştir, anlamını ifade eder. Bu yüzden, *"orada ebedî kalacaksınız."* ifadesiyle de pekiştirilmiştir. *"Allah'ın dilediği hariç"* ifadesi, bir istisna niteliğindedir ve bununla demek isteniyor ki: Allah'ın gücü, bununla beraber olduğu gibi durmaktadır. Böyle bir şeyi yapmayacak olsa da O, sizi buradan çıkarma gücüne sahiptir.

Ardından ayetin akışı şu cümleyle tamamlanıyor: *"Şüphesiz Rabbin hikmet sahibi ve bilendir."* Bu ifade, ayette yer alan açıklamanın gerekçesi mahiyetindedir ve hitap Peygamberimize (s.a.a) yöneliktir.

129) İşte kazandıklarından ötürü zalimlerin bir kısmını diğer bir kısmının başına böyle geçiririz.

Burada, yüce Allah'ın zalimlerden bazısını diğer bazısına veli/yönetici ve önder yapmasının, önceki ayette açıklanan [evrensel bir] gerçeğe dayandığı açıklanıyor. Bu gerçek şudur: Uyan uyduğundan, onun teşvikleri ve baştan çıkarmaları ile yararlanır, böylece birtakım günahlar işler. Derken Allah uyulanı uyanın yöneticisi hâline getirir, uyan onun yönetimi altına girer.

"Bi-ma yeksibûn=kazandıklarından ötürü" ifadesinin orijinalinin başındaki "ba" harf-i cerri, neden ya da karşılık bildirir. Bununla demek isteniyor ki; zalimlerin bu şekilde birbirleriyle yöneten ve yönetilen ilişkisine girmeleri, işledikleri zulümlerin karşılığı olan bir cezadır.

Yoksa herhangi bir günahın cezası olmaksızın baştan itibaren varolan bir yönetsel ilişki söz konusu değildir. Nitekim ulu Allah bir ayette de şöyle buyurmuştur: *"Allah onunla birçoğunu saptırır ve yine onunla birçoğunu hidayete erdirir. Ancak onunla sadece fasıkları saptırır."* (Bakara, 26) Tefsirini sunduğumuz ayette, hitabın şeklinde bir değişikliğe (iltifat sanatı) gidilmiştir, gaip sıygası şeklinde sürüp gelen akış, birden mütekellim (birinci çoğul şahıs) sıygasına dönüştürülmüştür. Bununla kastedilen husus, bu gerçeğin açıklanmasının Peygamberimize (s.a.a) özgü kılınmasıdır. Çünkü onlar böyle bir gerçeğin açıklanışının muhatabı olmaya lâyık değildirler. Mütekellim sıygasına geçiş yapılması ise, fısıldaşmanın, sırrı açmanın bu kalıpta daha uygun olduğu içindir. Ayetlerin akışında birkaç kez daha üslup değişikliğine gidilmiştir ki, bunların hangi anlama yönelik oldukları üzerinde düşünenler tarafından bilinmektedir.

130) Ey cinler ve insanlar topluluğu! İçinizden... elçiler gelmedi mi? Derler ki: "Kendi aleyhimize şahitlik ederiz." Dünya hayatı onları aldattı...

Bu ifade, önceki ayetten, onların kendi olumsuz tercihleri sonucu şeytanları veli/yönetici edindiklerine ilişkin olarak çıkarsanan kanıtlarla ilgili olarak zihinlerde belirebilecek bir kuşkuğu giderme amacına yöneliktir.

Sözünü ettiğimiz kuşku şudur: Gerçi onlar bu yola kendi seçimleriyle yöneltiler, ama onlar bu tür günahların ve yararlanmaların, sonuçta kendilerini helâke sürükleyeceğini, zalimlerin ve şeytanların başlarında yönetici olmalarına neden olacağını, artık peşinden mutluluk gelmeyen bir mutsuzluğa duçar olacaklarını bilmiyorlardı. Dolayısıyla onlar, amellerinin kötülüğü, fiillerinin çirkinliği hakkında genel bir bilgi sahibi olmakla beraber bunların böyle bir sonucu olduğundan habersizdiler. Habersiz olanı cezalandırmak ise zulümdür.

İşte yüce Allah, zihinlerde uyanabilecek bu tür bir kuşkuğu bu ifadelerle bertaraf ediyor. Onlara elçilerin gelip gelmediğini, bu elçilerin kendilerine Allah'ın ayetlerini hatırlatıp hatırlatmadıklarını, toplanma ve hesaplaşma günüyle ilgili olarak kendilerini uyarıp uyarmadıklarını soruyor. Onlar kendilerine gönderilen elçileri inkâr ettiklerine tanık

lık edince, söylenecek söz kalmıyor ve hüccet/aleyhlerindeki kanıt kesinlik kazanıyor.

O hâlde ayetten şöyle bir anlam algılıyoruz: "Biz onların tümüne hitap ederiz ve deriz ki: Ey cinler ve insanlar topluluğu, size, içinizden elçiler gelmedi mi? Biz onları size göndermedik mi? Onlar size, hak dine delâlet eden ayetlerimi anlatmadılar mı? Böyle bir günle, yani kıyamet günüyle karşılaşacağınıza dair sizi uyarıp korkutmadılar mı? Allah'ın gelecekte sizi sorguya çekeceğini, amellerinizden dolayı sizi muhasebe edeceğini, işlediğiniz amellerinize gerekli karşılığı tam olarak vereceğini, hayra hayırla, şerre şerle karşılık vereceğini bildirmediler mi? Biz onlara bu soruları yönelttiğimizde bize şu karşılığı verirler: Biz kendi aleyhimize tanıklık ediyoruz. Elçiler bize geldiler, senin ayetlerini bize okudular, bu günkü buluşmamız hakkında bizi uyardılar." Bu arada peygamberlerin getirdiklerini inkâr ettiklerini, bilerek onları reddettiklerini, bu hususta habersiz kimseler olmadıklarını itiraf ediyorlar.

Buraya kadar yaptığımız açıklamalardan öncelikle şu hususlar açıklığa kavuşuyor.

Birincisi: "İçinizden..." kelimesi, ancak gönderilen elçilerin başka cinsten değil, cinlerden ve insanlardan oluşan muhatapların cinsinden olduklarına delâlet eder. Meselâ, elçiler melekler arasından seçilip gönderilmediler ki, onlardan ürksünler, bir yakınlık kuramasınlar, sözlerini anlayamasınlar. Fakat gerek cinlere ve gerekse insanlara ayrı ayrı kendi hemcinsleri arasından elçiler gönderildiği hususuna ilişkin bir kanıtı bu ayetten edinmek mümkün değildir.

İkincisi: Ayette "şahitlik etme" ifadesinin tekrarlanması, tamamen ilintili olduğu hususların değişmesinden kaynaklanmaktadır. Çünkü ilkinden maksat, elçilerin geldiklerine, Allah'ın ayetlerini anlattıklarına, kıyamet günüyle ilgili uyarılarda bulunduklarına ilişkin tanıklıktır. İkincisinden maksat ise, elçilerin getirdikleri mesajı bilinçli bir şekilde inkâr ettiklerine tanıklık etmeleridir.

Bazılarına göre; "Ayette geçen ilk şahitlikten maksat, mükellefiyet hâlinde, yükümlülük vaktinde kâfir ve günahkâr olduklarına ilişkin ilgili tanıklıkları; ikincisinden maksat da, ahirette dünyadayken kâfir

olduklarına tanıklık etmeleridir." Ancak bu tür bir değerlendirme yapmanın hiçbir yararı yoktur. Çünkü her iki tanıklık da sonuçta dünya hayatında küfür üzere olduğuna ilişkin bir tek tanıklığa dönüktür. Dolayısıyla böyle bir durumda, tekrarın izahına yönelik ihtiyaç giderilmemiş olur.

Üçüncüsü: "Dünya hayatı onları aldattı..." ifadesi, bir ara cümleciktir. Burada zikredilmesinin sebebi, dinleyicilerin zihinlerinde uyanabilecek bir kuşkuğu gidermektir. Şöyle ki: "Onlar birbirlerinden yararlanırlarken, peygamberlerin gelişinden, onların ayetleri açıklayışlarından, ahiret günüyle ilgili uyarılarda bulunuşlarından habersiz değildiler. Peki neden kendilerini tehlikeye attılar, niçin bilerek ve tercih ederek helâk oluşu seçtiler?" Bu soruya, dünya hayatının onları aldattığı şeklinde cevap veriliyor. Ne zaman kalplerinde hakka ilişkin bir düşünce belirdiyse, bir hayır parıltısı parıldadıysa, hemen heva ve tutkular kalplerinin üzerine çullandı; kötü işlerin, kötü huyların karanlıkları kalplerinin üzerine çöktü. Böylece kalpleriyle hak arasında aşılamaz bir engel meydana geldi. Gözleri hakkı göremeyecek ve gözlemleyemeyecek şekilde körleşti.

131) Bu, halkı habersizken, Rabbinin haksızlık ile kentleri helâk edici olmadığındandır.

Ayetin orijinalinin başındaki "zâlike=bu" ifadesiyle -ayetin akışından anladığımız kadarıyla- önceki açıklamaların içeriğine işaret edilmektedir. "en lem-yekun" ifadesinin orijinalinin başına, gerekçelendirme bildiren "lâm" harfi takdir edilmiştir. Dolayısıyla şöyle bir anlam elde edilmiş olur: Açıkladığımız bu işleri yapmamızın, yeni peygamberler göndermemizin onların ayetlerimizi açıklamalarının ve kıyamet gününe ilişkin uyarılarda bulunmalarının nedeni şudur: Kentler halkını, kendilerine yöneltilen itaat emrinden ve bu emre karşı çıkmaları durumunda başlarına geleceklerden habersiz iken onları helâk etmek, onların üzerine azap indirmek Allah'ın yasası değildir. Aksi takdirde bu, yüce Allah'ın onlara zulmetmesi, haksızlık yapması anlamına gelir.

Gerçi onlar Allah'ın kendilerine yönelik kazası, hükmü ve bazısını bazısına yönetici kılması sonucu mutsuzluk derekesiyle yüz yü-

ze geldiler; ancak Allah onların itaat etme güçlerini ellerinden almadı, serbest seçim yeteneklerini devre dışı bırakmadı. Tam tersine kendileri şirk esaslı hayatı ve günahları tercih ettiler. Bunun üzerine, içlerinden peygamberler onlara gönderildi. Peygamberler onlara Allah'ın ayetlerini açıkladılar, onları hesaplama gününde gerçekleşecek yüzleşme hususunda uyardılar. Fakat onlar peygamberleri inkâr ettiler, azgınlıklarını ve inatçılıklarını ısrarla sürdürdüler. Bunun üzerine Allah bazısının bazısını yönetici edinmeleri şeklinde onları cezalandırdı. Ardından da sürekli kalacakları yurdun ateş olacağına hükmetti. O hâlde, isteyerek ve bilerek kendileri için helâki, felaketi çağırılar onlardır. Onlar habersizken Allah, onları helâk etmiş değildir. Dolayısıyla Allah onlara zulmetmemiştir. Yüce Allah'ın verdiği hüküm adaletin tâ kendisidir.

Buraya kadar yaptığımız açıklamalardan şu hususlar açıklığa kavuşuyor:

Birincisi: "*Rabbinin... olmadığındandır.*" ifadesi, böyle bir şeyin ilâhî yasa olmasını olumsuzlama amacına yöneliktir. Çünkü Allah bir şeyi ancak yürürlükteki bir yasa uyarınca ve dosdoğru bir yol doğrultusunda yapar. Nitekim Allah bir ayette şöyle buyurmuştur: "*Gerçekten Rabbin, dosdoğru bir yol üzerindedir.*" (Hûd, 56) Dolayısıyla ifadenin lafzında buna yönelik bir işaret vardır.

İkincisi: Kentlerin helâk edilmesinden maksat, ayetin akışından anladığımız kadarıyla dünyada mutsuz olmalarının öngörülmesi, ahirette de azaba çarptırılmalarıdır; dünyadayken üzerlerine azap indirilmesi değil.

Üçüncüsü: Ayette geçen zulümden (haksızlık) maksat, yüce Allah'ın onları, hiçbir şeyden haberleri yok iken helâk etmesi varsayımı ile gündeme gelen zulümdür, ülkelerin halkının zulmü değil.

132) Her birinin yaptıkları işlere göre dereceleri vardır. Rabbin, onların yaptıklarından habersiz değildir.

Ayetin orijinalinin başında yer alan "kullun=her biri" ifadesi, iki topluluğa dönük mahzuf zamirle ilintilidir. Dolayısıyla kastedilen anlam şudur: İnsan ve cin topluluklarının her birinin yaptıkları işlere göre bir derecesi vardır. Çünkü ameller/işler farklıdır ve farklılıkları ora-

nında neden olacakları dereceler de farklı olur. Rabbin, onların yaptıkları işlerden habersiz değildir.

133) Rabbin zengindir (hiçbir şeye ihtiyacı yoktur), rahmet sahibidir...

Yaratılmışlara zulmetme olgusunu yüce Allah açısından olumsuzlama amacına yönelik genel bir duyuru niteliğindedir.

Bunu şöyle açıklayabiliriz: Bir şeyi konulması gereken yerden başka bir yere koymak, diğer bir ifadeyle hakkı geçersiz kılmak anlamına gelen zulüm, bir şeyi yapmak veya yapmamak şeklinde tezahür eder. Bu da iki şeyden dolayı olur: Ya bir şekilde ona ihtiyaç duymaktan. Kendisine veya istediği bir başkasına bir çıkar sağlamak ya da kendisinden veya istediği bir başkasından bir zararı defetme gereğini duymak gibi. Ya da bir ihtiyaçtan değil de, bir içsel gaddarlıktan ve katı kalplilikten ileri gelir. Böyle olunca da mazlumun çektiği acılardan etkilenmez, maruz kaldığı musibetlerden dolayı yumuşama nedir bilmez. Bu, bir ihtiyaçtan değil; ama kötü bir melekedен, uğursuz bir karakterden ileri gelen bir zulüm olur.

Ulu Allah ise bu her iki olumsuz nitelikten münezzehtir. O, ihtiyaç duymayan zengindir, yoksullaşmaz. O, mutlak rahmet sahibidir; her şeye durumuna yaraşır şekilde nimet bahşeder. Dolayısıyla O, hiç kimseye zulmetmez. İşte, "*Rabbin zengindir (hiçbir şeye ihtiyacı yoktur), rahmet sahibidir.*" ifadesi bu anlamı içermektedir. Buna göre ayetten şöyle bir anlam elde ediyoruz: Senin Rabbin mutlak zenginliğe sahiptir; yoksulluk ve ihtiyaç nedir bilmez. Yine O, her şeyi kuşatan rahmet sahibidir. Bunun sonucu da şudur: O, sizi ortadan kaldırıp sizden sonra rahmetiyle mahlukatından dilediğini yeryüzüne egemen kılabilir. Bunun kanıtı, kendilerine ihtiyaç duymadığı için yeryüzünden sildiği bir diğer kavmin soyundan sizi rahmetiyle yaratmış olmasıdır.

Ayette, akıllı akılsız tüm varlıklar için kullanılan "ma" edatının kullanılıp, buna karşın akıllı varlıklar için olan "men" edatının kullanılmaması, ilâhî kudretin sınırsızlığını göstermeye yönelik bilinçli bir müphemlik oluşturmak içindir.

134) Şüphesiz, size vaadedilen mutlaka gelecektir; siz (Allah'ı) âciz bırakacak değilsiniz.

Yani vahiy yoluyla size vaadedilen ölümden sonra diriliş ve amellerin karşılıklarının eksiksiz bir şekilde görülmesi, kesinlikle gerçekleşecektir ve siz Allah'ı âciz bırakacak değilsiniz ki, O'nu saf dışı edesiniz, bunları gerçekleştirmesine engel olabilirsiniz. Dolayısıyla bu ifade, önceki vaadi ve tehdidi destekleyici, pekiştirici mahiyettedir.

135) De ki: "Ey kavmim, konumunuz üzere (yapacağınızı) yapın, ben de (yapacağımı) yapıyorum. Yakında yurdun sonunun (başarının) kime ait olacağını bileceksiniz."

Ayetin orijinalinde geçen "mekâneh" bir şeyin üzerine yerleştiği konum ve durum demektir. Bir şeyin "akıbet"i ise, gelip dayandığı son demektir. Bir görüşe göre bu kelime ("akıbet") tıpkı "ukbâ" gibi mastardır. Arapların, "âkıbet'ud-dar" ifadesiyle, insanın çabasında başarılı olduğunu, amacına ulaştığını ifade ettikleri bilinmektedir. Ayette, anlatımın başına yönelik bir göndermeye yer verildiğini görüyoruz. Bununla birkaç ayet önceki şu ifadeyi kastediyoruz: *"Rabbinden sana vahyolunana uy. O'ndan başka ilâh yoktur. Müşriklerden de yüz çevir."* [106. ayet]

Buna göre, şöyle bir anlam öngörülmüştür: Müşriklere söyle: Ey kavmim, -burada bir tehdit söz konusudur- konumunuzun ve durumunuzun, yani şirkinizin ve küfrünüzün elverdiği oranda ne yapabiliyorsanız yapın, işlediğiniz zulümlere devam edin; ben de tevhide yönelik imanım ve davetim üzere olan tavrımı sürdürüyorum, bunun gereklerini yapıyorum. Yakında kimin yaptıklarından dolayı mutlu olacağını, kimin başarıya kavuşacağını bileceksiniz. Ben başaracağım, siz değil. Çünkü siz Allah'a ortak koşmakla zalim oldunuz. Zalimlerse, zulümleri dolayısıyla kesinlikle başarıya ulaşamazlar. Bir görüşe göre, "ben de (yapacağımı) yapıyorum." sözü, yüce Allah'ın vaadettiği ölümden sonra diriltme ve amellerin karşılığını verme yönündeki vaadi gerçekleştireceğine ilişkin bildirimidir.

Ama bu görüş yanlıştır, *"Yakında yurdun sonunun (başarının) kime ait olacağını bileceksiniz."* ifadesinin akışı, bu ihtimali geçersiz kılacak niteliktedir.

AYETLERİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

Tefsir-ul-Kummî'de, *"zalimlerin bir kısmını diğer bir kısmının başına böyle geçiririz."* ifadesiyle ilgili olarak şu açıklamaya yer veriliyor: *"Zalimlerin dostlarını dost edinenleri, kıyamet günü onlarla birlikte haşrederiz."* [c.1, s.216]

el-Kâfi'de, müellif kendi rivayet zinciriyle Ebu Basir'den, o da İmam Bâkir'dan (a.s) şöyle rivayet eder: *"Allah, bir zalimden mutlaka bir başka zalim aracılığıyla intikam almıştır. İşte şu ayette buna işaret edilmiştir: zalimlerin bir kısmını diğer bir kısmının başına böyle geçiririz."* [c.2, s.334, h: 19]

Ben derim ki: Ayetin, rivayette yer alan özgüleştirmeye yönelik delâleti belirgin değildir.

ed-Dürr'ül-Mensûr adlı tefsirde, İbn-i Ebî Dünya *"Kitab'ul-Emel"* de, İbn-i Ebî Hatem ve Beyhakî *"eş-Şuab"*'da Ebu Said el-Hudrî'den şöyle rivayet ederler: *"Üsâme b. Zeyd, henüz doğmuş bir köle çocuğu, bir ay sonra ödenmek üzere yüz dinara satın aldı. Bu olay üzerine Resulullah'ın (s.a.a) şöyle buyurduğunu duydum: Bir ay sonra ödenmek üzere bir şeyi satın alan Üsâme'ye şaşmaz mısınız? Üsâme tul-i emel sahibidir (uzun arzular, sınırsız beklentiler içindedir). Nefsimi elinde tutan Allah'a yemin ederim ki, her göz açıp kapama anında, alt ve üst kirpiklerim birbirlerine değmeden canımın alınacağını sanırım. Aynı şekilde kirpiklerimi ayırdığımda bir daha kapatamayacağımı, bundan sonra öleceğimi düşünürüm. Yuttuğum her lokmada, onu yutmadan öleceğim aklıma gelir. Ey Âdem'in çocukları, eğer aklınız varsa, kendinizi ölüme hazırlayın! Nefsimi elinde tutan Allah'a yemin ederim ki: Şüphesiz, size vaadedilen mutlaka gelecektir; siz (Allah'ı) âciz bırakacak değilsiniz."* [c.3, s.47]

Ayetlerin Meâli

136- Allah'ın yarattığı ekinlerden ve hayvanlardan Allah için bir pay ayırıp, zanlarınca, "Bu Allah'a, bu da ortaklarımıza (putlarımıza)." dediler. Ortakları için ayrılan Allah'a ulaş-mıyor; fakat Allah için ayrılan, ortaklarına ulaşıyor. Ne kötü hüküm veriyorlar!

137- Bunun gibi, ortakları, müşriklerden birçoğuna çocuklarını öldürmeyi süslü gösterdi ki onları mahvetsinler, dinlerini de karıştırıp bozsunlar. Eğer Allah dileseydi, bunu yapa-mazlardı. Öyleyse onları uydurdukları ile baş başa bırak!

138- Ve kendi zanlarınca dediler ki: "Bunlar, dokunulmaz hayvanlar ve ekinlerdir. Bunları bizim dilediğimizden başkası yiyemez. Bunlar da sırtlarına binilmesi yasak hayvanlardır." Birtakım hayvanları da vardır ki, Allah'a iftira ederek üzerlerine Allah'ın adını anmazlar. Yapmakta oldukları iftiraları yüzünden Allah onları cezalandıracaktır.

139- Yine dediler ki: "Bu hayvanların karınlarında olanlar, yalnız erkeklerimize aittir, kadınlarımıza ise haramdır. Şayet o (yavru) ölü doğarsa, onlar da bunda ortaktır. Allah, (bu) nitelemeleriyle onları cezalandıracaktır.

140- Çocuklarını bilgisizlik yüzünden beyinsizce öldürenler ve Allah'ın kendilerine verdiği rızkı, Allah'a iftira ederek haram kılanlar, elbette ziyana uğramışlardır. Onlar gerçekten sapmışlardır ve doğru yolu bulamamışlardır.

141- Çardaklı ve çardaksız bahçeleri, hurmaları, ürünleri çeşit çeşit ekinleri, birbirine bezer ve benzemez biçimde zeytin ve narları yaratan da O'dur. Her biri meyve verdiği zaman meyvesinden yiyin ve hasat günü hakkını verin; fakat israf etmeyin; çünkü O israf edenleri sevmez.

142- Hayvanlardan yük taşıyanı ve taşımayanı da (yaratan O'dur). Allah'ın size verdiği rızktan yiyin, şeytanın adımlarına uymayın; çünkü o, sizin için apaçık bir düşmandır.

143- Sekiz çift hayvanı (yarattı); koyundan iki, keçiden iki. De ki: "Bu ikisinin erkeklerini mi, dişilerini mi, yoksa dişilerinin rahimlerinde bu-

lunan yavruları mı haram etti? Eğer doğru sözlü iseniz, bilgiye dayalı olarak bana haber verin."

144- Deveden de iki, sığırdan da iki. De ki: "Bu ikisinin erkeklerini mi, dişilerini mi, yoksa dişilerinin rahimlerinde bulunan yavruları mı haram etti? Yoksa Allah'ın size böyle vasiyet ettiğine şahit mi oldunuz? Bilgisizce insanları saptırmak için Allah'a karşı yalan uydurandan daha zalim kim olabilir?! Allah, zalimler topluluğunu doğru yola iletmez."

145- De ki: "Bana vahyolunanda, leş veya akıtılmış kan yahut domuz eti -ki pisliğin kendisidir- ya da günah işlenerek Allah'tan başkası adına boğazlanmış bir hayvan dışında, yiyen kimse için haram edilmiş bir şey bulamıyorum."

146- Yahudilere bütün tırnaklı hayvanları haram ettik. Sırtlarının yahut bağırsaklarının taşıdığı ya da kemiğe karışan yağlar hariç, sığır ve koyunun iç yağlarını da onlara haram ettik. Onları zulümleri yüzünden böyle cezalandırdık. Biz, elbette doğru söyleyeniz.

147- Eğer seni yalanlarsa, de ki: "Rabbiniz geniş rahmet sahibidir. Bununla beraber O'nun azabı suçlular topluluğundan defedilmez."

148- (Allah'a) ortak koşanlar diyecekler ki: "Allah isteseydi, ne biz, ne de babalarımız ortak koşmazdık; hiçbir şeyi de haram kılmazdık." Onlardan öncekiler de aynı şekilde (peygamberlerini) yalanladılar ve sonunda azabımızı tattılar. De ki: "Yanınızda bize açıklayacağınız bir bilgi var mı? Siz, ancak zanna uyuyorsunuz ve siz sadece tahmin yürütüyorsunuz."

149- De ki: "O hâlde üstün delil, ancak Allah'ındır. Çünkü eğer Allah dileseydi, elbette hepinizi doğru yola iletirdi."

150- De ki: "Haydi, Allah şunu haram etti diye şahitlik edecek tanıklarınızı getirin." Eğer şahitlik ederlerse, sen onlarla beraber şahitlik etme; ayetlerimizi yalanlamış olanların, a-hiret gününe inanmayanların ve Rablerine (başkalarını) denk tutanların keyiflerine uyma.

AYETLERİN AÇIKLAMASI

Ayetler, yiyecekler ve diğer bazı maddelerle ilgili olarak müşrikler arasında uygulanan bazı hükümler hakkında onlarla bir tartışma başlatarak, konuyla ilgili Allah'ın hükmünü açıklıyor.

136) Allah'ın yarattığı ekinlerden ve hayvanlardan Allah için bir pay ayırıp, zanlarınca, "Bu Allah'a, bu da ortaklarımıza (putlarımıza)." dediler...

Ayetin orijinalinde geçen "ez-zer'u" kökeni,, bir şeyi yaratmak suretiyle var etmek demektir. Öyle anlaşıyor ki kelimenin anlamının temelinde, ortaya çıkma anlamı yatıyor. "el-Hars", ekin anlamına gelir. "Zanlarınca, 'Bu Allah'a...' dediler." ifadesindeki "zanlarınca..." sözü, bir tür tenzih etmedir. Tıpkı şu ayette olduğu gibi: "*Rahman çocuk edindi, dediler. O, böyle şeylerden yücedir, münezzehdir.*" (Enbiyâ, 26) "ez-Za'mu" kelimesi, inanmak anlamına gelir. Fakat daha çok gerçeğe bağdaşmayan inanışlarla ilgili olarak kullanılır.

"Bu da ortaklarımıza..." ifadesinde "ortaklar", müşriklere izafe edilmiştir; çünkü ortakların varlığını kabul eden ve onlara inananlar kendileridir. Bu izafe, "küfrün önderleri", "onların liderleri" ve "onların velileri" şeklindeki izafelere benzemektedir. Bir görüşe göre; ortakların onlara izafe edilmesi, mallarının bir kısmını onlara ayırmaları, dolayısıyla onları mallarına ortak etmeleri nedeniyle başvurulmuş bir ifade tarzıdır.

Hangisi olursa olsun, bu ifade yani, "zanlarınca, 'Bu Allah'a, bu da ortaklarımıza (putlarımıza).' dediler." ifadesi, içerdiği iki "Bu Allah'a, bu da ortaklarımıza" ara cümlesiyle genel bir anlatıma yönelik bir tür ayrıntılandırma, bir tür detaylı açıklama mahiyetindedir. Bununla, [daha önce genel olarak ifade edilen] Allah'ın yarattığı şeylerden O'na bir pay ayırmaları şeklindeki tuhaf yaklaşımları açıklanıyor. Bu, aynı zamanda bu bağlamdaki başka bir hüküm için de bir zemin hazırlama mahiyetindedir. Bu hükme de şu ifadede işaret ediliyor: "*Ortakları için ayrılan Allah'a ulaşmıyor; fakat Allah için ayrılan, ortaklarına ulaşmıyor.*"

Bu şekilde verdikleri hüküm, temelde Allah'a iftira olup yanlış olmakla birlikte, onların yüce Allah karşısında putlara ayrıcalık tanıyıp, inanç sistemleri içinde onları daha önemli bir konuma oturttuklarını

gösteriyor. Bu yüzden, "*Ne kötü hüküm veriyorlar...*" diyerek kınanıyorlar. Ayetin anlamı açıktır.

137) Bunun gibi, ortakları, müşriklerden birçoğuna çocuklarını öldürmeyle süslü gösterdi ki onları mahvetsinler...

İbn-i Amir'in dışındaki kıraat bilginleri, "zeyyene" fiilini malum fiil olarak ve "katl" kelimesini de onun mefulü olarak "katile" şeklinde okumuşlardır. "Katl" kelimesi de "evlâdihim"e muzafıdır, o da "katl" kelimesinin mefulü ve muzafun ileyhidir. "Şurekâuhum" ise "zeyyene" fiilinin failidir.

Buna göre, ayette kastedilen anlam şudur: Putlar, müşriklerin kalpleri üzerinde etkinlik sahibi oldukları ve müşrikler de onlara yönelik mevhum bir sevgi besledikleri için, müşriklerden birçoğuna çocuklarını öldürmelerini ve tanrılara yaklaşmak için onları kurban olarak sunmalarını süslü gösterdi. Nitekim tarih bilimi, ilkel putperestlerin ve Sabîîlerin (yıldızla tapanlar) böyle bir geleneğe sahip olduklarından söz eder. Bu, Arap aşiretlerinden Temimoğulları'nın uyguladıkları kızları diri diri toprağa gömmeye geleneğinden farklıdır. Çünkü ayette [erkekleri de, kızları da kapsayan] çocuklardan söz ediliyor, özellikle kızlardan değil.

[Yukarıdaki açıklamamıza göre, ortaklardan maksat putlardır. Ancak burada bazı görüşler de vardır.] Bir görüşe göre; ayette geçen ortaklardan maksat, şeytanlardır. Bazıları, put bakıcılarının kastedildiklerini söylemişlerdir. Bazıları da, burada sapık insanların kastedildiklerini ileri sürmüşlerdir.

İbn-i Amir ise ayeti şu şekilde okumuştur: "Ve kezalike zuyyine likesirin mine'l-mişrikîn katlu evlâduhum şurekâihim..." Buna göre, "zuyyine" meçhul fiildir; "katlu" onun naib-i falidir; "evlâduhum", "katl"ın mefulüdür; "şurekâihim" ise "katl"ın muzafun ileyhi ve failidir. Bu durumda muzafın mefulü, muzaf ile muzafun ileyhin arasında yer almıştır. [Bu kıraate göre karşımıza şu anlam çıkıyor: "Bunun gibi, müşriklerden birçoğuna ortaklarının (putlarının) çocuklarını öldürmesi süslü gösterildi."]

"*Ki onları mahvetsinler, dinlerini de karıştırıp bozsunlar.*" ifadesinin orijinalinde geçen "irdâ" kökeni, helâk etme, mahvetme anlamına

gelir. Burada kastedilen, müşriklerin Allah'ın nimetlerine karşı nan-körlük etmek, Allah'ın yarattıklarına zulmetmek suretiyle helâk olmaları ve dinlerinin batılın hak suretinde görünmesi suretiyle karmaşık hâle gelmesidir. Dolayısıyla, her üç yerde de "hum=onlar" zamiri, müşriklerin çoğuna dönüktür.

Bazılarına göre ise, ayette, kelimenin ilk anlamıyla helâk kastedilmiştir, yani öldürülmeleri. Bu durumda ["liyurdûhum" kelimesindeki] ilk zamirin çocuklara, ["aleyhim" ve "dinehum" kelimelerindeki] ikinci ve üçüncü zamirin de müşriklerin çoğuna döndürülmesi gerekir. Ya da [çocukların da müşriklerden olduğu hasebiyle] genişletilmiş bir bakışla bütün zamirler müşriklere döndürülür. Ayetin anlamı ek bir açıklamayı gerektirmeyecek kadar açıktır.

138) Ve kendi zanlarınca dediler ki: "Bunlar dokunul-maz hayvanlar ve ekinlerdir..."

Ayette geçen "hicr" sözcüğü, yasaklama, engelleme demektir. Hemen sonrasındaki ifade onu açıklar mahiyettedir: *"Bunları bizim dile-düğümüzden başkası yiyemez."* Yani, bu hayvanlar ve ekinler haramdır, sadece bizim izin verdiklerimiz onlardan yiyebilirler. Rivayet edilir ki: "Cahiliye Arapları, ilâhlarına birtakım kurbanlar sunar ve bunlardan put bakıcılarından sadece erkeklerin yemelerine izin verirlerdi. Zanlarınca bunlardan kadınların yemesi hiçbir şekilde uygun değildi."

"Bunlar da sırtlarına binilmesi yasaklanmış hayvanlardır." Yani diyorlardı ki: "Bu hayvanların sırtlarına binmek yasaktır." Ya da: "Onların, sırtlarına binilmesi yasaklanmış hayvanları vardı." Bunlara sâibe, bahîre ve hâm adını veriyorlardı. Yüce Allah şu ayette bu uygulamayı olumsuzlamaktadır: *"Allah, ne bahîre diye bir şey ortaya koymuştur, ne sâibe, ne vasîle ve ne de hâm. Fakat kâfirler Allah'a yalan iftira ediyorlar ve onların çoğu (iftira ettiklerine) akıl erdiremiyorlar."* (Maide, 103) Ya da Mâide Suresi'nin bu ilgili ayetinin tefsirini yaparken de işaret ettiğimiz gibi, kimi ihtilâfları baz alırsak, bu dört kısım hayvandan bazısı kastedilmiştir.

"Birtakım hayvanları da vardır ki... üzerlerine Allah'ın adını anmazlar." Yani onların birtakım hayvanları da vardır ki, keserken üzerlerine putlarının adlarını anarlardı ve Allah'ın adını anmazlardı. Bir gö-

rüşe göre; bununla hac mevsiminde binmedikleri hayvanlar kastediliyor. Diğer bazılarına göre de; burada bir kısım hayvanlar kastediliyor ki, hiçbir durumda onların üzerlerine Allah'ın adını anmazlardı. Ayetin anlamı yeterince açıktır.

139) Yine dediler ki: "Bu hayvanların karınlarında olanlar, yalnız erkeklerimize aittir..."

Burada hayvanların karınlarındakiyle, bahîre ve sâibe adını verdikleri hayvanların karınlarındaki yavrular kastedilmiştir. Bu yavrular sağ olarak doğacak olsalardı, onları sadece erkeklere helâl kıyarlardı, kadınları bunlardan mahrum bırakırlardı. Şayet ölü olarak doğacak olsalardı, erkek-kadın hep birlikte onlardan yerlerdi. Bazılarına göre ise, hayvanların karınlarındakilerden, sütleri; bazılarına göre de, sütleri ve yavruları birlikte kastedilmiştir.

"Allah, (bu) nitelemeleriyle onları cezalandıracaktır." Yani Allah onları, bu nitelendirmelerinin kendisiyle cezalandıracaktır. Çünkü bu nitelemeleri, bir vebal ve azap olarak onlara geri dönecektir. Dolayısıyla bu ifadede bir tür mecaz vardır. Bazılarına göre ise ayetin takdiri açılımı şöyledir: "Allah, onları bu nitelendirmelerinden dolayı cezalandıracaktır." Bazılarına göre de açılım şöyle olmalıdır: "Allah, bu nitelendirmelerinin cezasını onlara gösterecektir." Buna göre muzaf hazfedilmiş, muzafun ileyh onun yerine konulmuştur. Ayetin anlamı gayet açıktır.

140) Çocuklarını bilgisizlik yüzünden beyinsizce öldürenler... ziyana uğramışlardır...

Burada, önceki ayetlerde anlatılan, cahiliye toplumunda etkin olan uydurma uygulamalar reddediliyor. Çocukların öldürülmesi, bazı hayvanların ve ekinlerin yasaklanması gibi. Bunların kesin bir hüsrân ve aydınlığa çıkma ihtimali bulunmayan bir sapma olduğu ifade ediliyor.

Ayette çocukların öldürülmesi, bilgisizlikten kaynaklanan bir beyinsizlik olarak nitelendiriliyor. Bunun yanında hayvanlar ve ekinlerden, Allah'ın kendilerine verdiği rızık olarak söz ediliyor ve bunların haram kılınmasının Allah'a karşı uydurulmuş bir iftira olduğu belirtiliyor. Bu i-

fadeler kullanılarak, onların hüsrana uğramalarının gerekçesine vurgu yapılmak isteniyor. Âdeta demek isteniyor ki: Çocuklarını öldürme hususunda ziyana uğradılar; çünkü bilgisizlik yüzünden beyinsizlik ettiler. Allah'a iftira ederek bazı hayvanları ve ekinleri haram kılmakla da ziyana uğradılar; çünkü bunlar Allah'ın verdiği rızklardır. Allah, bir şeyi rızık olarak verdikten sonra bunu onlara haram kılmaktan münezzehtir.

Ardından yüce Allah, Allah'ın kendilerine rızık olarak verdiği bazı hayvanları ve ekinleri kendilerine haram kılmakla içine düştükleri sapıklığı ayrıntılı bir şekilde açıklıyor. Bu açıklamayı yaparken aklî kanıtları ve kulların yaşamları için gerekli olan şeyleri veri olarak kullanıyor: "...bahçeleri... yaratan O'dur." diye başlayan dört ayet hep bu mesele üzerinde durmaktadır. Sonra meseleyi işitsel ve vahyî açıklamalar bazında ele alıyor: "De ki: Bana vahyolunanda, ... yiyen kimse için haram edilmiş bir şey bulamıyorum..."

Bu beş ayetten çıkan sonuç şudur: Müşriklerin bazı ekinleri ve hayvanları haram kılmaları, kendi düşüncelerinden kaynaklanan bir sapıklıktır. Buna ne aklî kanıt elverir, ne de kulların maslahatı böyle bir yaklaşıma yöneltir, ne de Allah katından inen vahiy, onlara bu şekilde yol göstermiştir. Öyleyse onlar, büsbütün zarar ve ziyan içindedirler.

141) Çardaklı ve çardaksız bahçeleri... birbirine benzer ve benzemez biçimde zeytin ve narları yaratan da O'dur.

Ayetin orijinalinde geçen "cennâtin ma'rûşat=çardaklı bahçeler" ifadesi, asma üzüm bağları gibi dalları üst üste binerek bir dayanakla yukarı doğru uzanan ağaçlar anlamında kullanılmıştır. "Ma'rûşat" kelimesinin kökü olan "arş" sözcüğü, aslında yükseklik anlamına gelir. Dolayısıyla çardaklı bahçelerden maksat, üzüm ve benzeri meyve bağlarıdır. Çardaksız bahçelerden maksat da, bir desteğe dayanmaksızın kendi kökleri üzerine yükselen ağaçlardan oluşan bağlardır. "ürünleri çeşit çeşit ekinleri..." Buğday, arpa, mercimek ve nohut gibi hububattan oluşan yiyecekleri yani.

"birbirine benzer ve benzemez biçimde zeytin ve narları" ifadesinin akışından anlaşıldığı kadarıyla, bu meyvelerin birbirine benzeyeni de,

benzemeyeni de olduğu vurgulanıyor. İki meyvenin benzeşmesi; tat, şekil, renk veya başka bir hususta olur.

Her biri meyve verdiği zaman meyvesinden yiyin...

Ayetteki emir, mubahlığı vurgulamak içindir. Bunu, bahçelerin, hurmaların, ekinlerin ve başka şeylerin yaratılmasından anlaşılabilecek yasağın kaldırılması sadedinde söylenmiş olmasından anlıyoruz. Ayetin akışı cümlelerin takdirî açılımının şöyle olmasını öngörmektedir: "O'dur ki bahçeleri, hurmaları ve ekinleri yarattı, bunların ürünlerinden yemenizi, ürünlerin devşirildiği gün de bunlardaki hakkı ödemenizi emretti ve size savurganlığı yasakladı." Artık bunların mubah olduğunu göstermek için bundan daha güçlü kanıt bulunabilir mi?

"ve hasat günü hakkını verin." Ürünlerin içinde yer alan ve onlarla ilintili olan hakkı yani. O hâlde ifadedeki ["hakkehu" kelimesindeki] zamir, ürüne dönüktür. Hak onunla ilintili olduğu için ona izafe edilmiştir. Nitekim yoksullarla bağlantılı olduğu için onlara da izafe edilebiliyor [yoksulların hakkı denebiliyor]. Bu ifadeden sonra gelen, "O, israf edenleri sevmez." ifadesinde olduğu gibi, zamirin Allah'a dönük olması da ihtimal dahilindedir. Bu durumda hakkın Allah'a izafe edilmesi, bu hakkı öngörenin Allah olması münasebetiyledir.

Burada ürünlerde, hububatta ve meyvelerde yoksullar için bir hakkın öngörüldüğüne ve bunun hasat günü hak sahiplerine verilmesine işaret ediliyor. Aklî kanıt böyle bir pay ayırmayı gerekli gördüğü gibi, şeriat da bunu bir yasa olarak onaylıyor. Burada İslâm'ın yasalaştırdığı zekâtın dışında bir yükümlülüğün söz ediliyor. Çünkü ayette işaret edilen maddelerin birçoğu zekât verilecek gelirler kapsamına girmezler. Kaldı ki, bu ayet Mekke'de inmiştir, zekât hükmü ise Medine'de karara bağlanmıştır.

Hiç kuşkusuz bu ayetle zekât hükmünün temellerinin atılmış olması ihtimali vardır. Nitekim Medine inişli surelerde karara bağlanan yasal hükümlerin tümü, genel ve üstü kapalı ifadeler şeklinde Mekke inişli surelerde yer almışlardır. Yüce Allah birkaç ayetin kapsamında genel olarak haram kılınan şeylerden söz ettikten sonra şöyle buyurmuştur: "De ki: Gelin, Rabbinizin size neleri haram kıldığını okuyayım... çirkin-

liklerin açığına da, kapalıasına da yaklaşmayın." (En'âm, 151)

"fakat israf etmeyin." Yani sizin yaşamınız için öngörülen ve uymanız durumunda yaşamınızın dirlik içinde devam etmesini sağlayan sınırları aşmayınız. Sizden mal sahibi olanlar, malından yerken israf etmesinler, har vurup harman savurmasınlar, Allah'a isyan gibi alanlarda kullanmak suretiyle malı uygunsuz yerlerde kullanmasınlar. Yoksullar da kendilerine verilen malları boş yere zayi etmesinler. Çünkü konuşmanın üslûbu mutlaklıdır ve ayetteki hitap [fakir-zengin] bütün insanlara yöneliktir.

Bazıları, **"fakat israf etmeyin..."** sözünde hitabın mal sahiplerine; bazıları, zekâtı (sadakaları) toplayan devlet başkanına (imama) yönelik olduğunu söylemişlerdir. Bazıları da şu görüştedir: "Ürünleri hasattan önce yeyip fakirlerin haklarının bu şekilde zayi olmasına sebep olacak şekilde israf etmeyin." Bazılarına göre, ifadenin maksadı şudur: "Verilmesi gerekenin bir kısmını alıkoyacak şekilde kısmaya gitmeyin." Bir üçüncü görüş de şu şekilde ifade edilmiştir: "Günah işlerde kullanılmak üzere malınızı infak etmeyin." Ne var ki, ifadenin akışı ve mutlaklığı bu görüşlerin tümünü reddetmektedir.

142) Hayvanlardan yük taşıyanı ve taşımayanı da (yaratan O'dur)...

Ayette geçen "hamûle"; yük taşımaya güç yetirebilen büyükbaş hayvanlar demektir. "Ferş" ise, küçükbaş hayvanlar anlamına gelir. Küçükbaş hayvanlardan [aslında yere serilen yaygı veya yere döşenen döşeme anlamını taşıyan] "ferş" diye tabir edilmesi, bu hayvanların âdeta bir yaygı gibi yere seriliyor olmalarından veya küçük oldukları için yaygı gibi ayaklar altında kalıyor olmalarından dolayıdır.

"Allah'ın size verdiği rızktan yiyin." ifadesi, yemenin mubahlığını vurgulamakta ve aklın öngördüğünü onaylamaktadır. Bu hâliyle önceki ayette yer alan şu ifadeye benzemektedir: **"meyvesinden yiyin."**

"Şeytanın adımlarına uymayın; çünkü o, sizin için apaçık bir düşmandır." Yani, mubahlığı şeriatça belirlenmiş bu meseleyle ilgili olarak şeytanın ardına düşmeyin, onun adımlarını izlemeyin, dolayısıyla Allah'ın helâl kıldıklarını haram kılmayın. Daha önce belirttiğimiz gibi şeytanın adımlarını izlemekten maksat, hiçbir bilgiye dayanmaksızın

Allah'ın helâl kıldıklarını haram kılmaktır.

143) Sekiz çift hayvanı (yarattı); koyundan iki, keçiden iki...

Önceki genel değinmeden sonra hayvanlar ayrıntılı olarak sunuluyorlar. Bu ifadede, müşriklerin tutumlarının daha şiddetli bir şekilde kınanması, daha geniş boyutlarda kınanmaları amaçlanmaktadır. Dolayısıyla, **"Sekiz çift..."** ifadesi, önceki ayette yer alan **"yük taşıyanı ve taşımayanı da..."** ifadesine ilişkin atf-i beyandır (açıklama nitelikli atıftır).

Ayette geçen "ezvac", "zevc=çift"in çoğuludur. Bazen yanında bir başkası bulunan bir şeye, bazen de iki şeye çift denir. Bu ve sonraki ayette dört hayvan türü sayılmıştır: Koyun, keçi, sığır ve deve. Bunların dişi ve erkek oldukları göz önünde bulundurulduğunda sekiz çift eder.

Bu durumda ayetin anlamı şu şekilde belirginleşmektedir: Allah sekiz çift hayvan yarattı. Bunlardan ikisi dişi ve erkek olmak üzere koyundan; ikisi de, dişi ve erkek olmak üzere keçidendir. De ki: Allah koyun ve keçinin erkeklerini mi haram kıldı, dişilerini mi? Yoksa koyun ve keçinin dişilerinin rahimlerinde bulunan yavruları mı haram kıldı? Eğer doğru sözlü iseniz, bana bu hususta bir bilgiye dayalı olarak haber verin.

144) Deveden de iki, sığırdan da iki... yavruları mı haram kıldı?

Bundan önceki ifadede hareketle bu ifadenin de anlamını rahatlıkla kavriyoruz. Bazılarına göre, dört yerde geçen çiftlerden maksat, hayvanlardan yabani ve evcil çiftlerdir.

Yoksa Allah'ın size böyle vasiyet ettiğine şahit mi oldunuz?

Ayetin akışından anladığımız kadarıyla, bu, bir yarısı hafz edilmiş ikili bir anlatımın öbür yarısıdır. Dolayısıyla açılımı şöyledir: Bunu akletme, dinleme gibi düşünsel yöntemlerle mi öngördünüz, yoksa Allah'ın bunları haram kıldığına şahit olup O'nunla bunu konuştunuz da sonra böyle bir iddiada mı bulundunuz?

Bilgisizce insanları saptırmak için Allah'a karşı yalan uydurandan daha zalim kim olabilir?!

Önceki ifadeye ilişkin bir ayrıntı niteliğindedir; onların o soruya cevap

veremeyecekleri için böyle bir üslûp kullanılmıştır. Dolayısıyla ifade-nin anlamı şu şekilde belirginleşmektedir: "Sizden daha zalim kim olabilir!" Bu açıdan, *"Allah'a karşı yalan uyduran..."* ifadesinde, kina-ye yoluyla ayete muhatap olan müşriklerden söz edilmektedir. Bu i-fade, aynı zamanda müşriklere dönük zamirin yerine konulmuştur. Bununla, olumsuzlayıcı sorudan anlaşılan hükmün nedenine değ-i-nilmek istenmiştir. O hâlde takdirî açılım şöyledir: Sizden daha zalim kimse yoktur. Çünkü siz Allah'a karşı yalan uydurdunuz, bununla da insanları bilgisizce saptırmayı hedeflediniz. Siz bu şekilde zulmettiği-nize göre hidayete eremezsiniz. Çünkü Allah zalimler topluluğunu doğru yola iletmez.

145) De ki: "Bana vahyolunanda, leş veya akıtılmış kan... dışında, yi-yen kimse için haram edilmiş bir şey bulamıyorum."

Ayetin anlamı açıklama gerektirmeyecek kadar açıktır. Mâide Sure-si'nin 3. ve Bakara Suresi'nin 173. ayetleri de benzeri ifadeler içe-rmektedir. Dolayısıyla konunun daha iyi anlaşılması için bu ayetlere başvurmak yararlı olabilir.

146) Yahudilere bütün tırnaklı hayvanları haram ettik...

Ayette geçen "zufur", "ezfâr"ın müfredidir ve parmakların uçlarında çıkan kemik, yani tırnak anlamına gelir. "el-Hevâyâ" ise, bağırsaklar demektir. Mecma'ul-Beyan adlı eserde şöyle deniyor: "Hevâyâ sözcü-ğü, cümle içindeki yeri itibariyle merfu ve 'zuhûr=sırtlar'a matuf olabi-lir. Bu durumda şöyle bir açılım yapmış oluruz: 'Ya da bağırsakların taşıdığı...' Bu sözcüğün cümle içindeki yeri itibariyle mansup olması da muhtemeldir. Bu durumda 'illâ ma hamelet=taşıdığı hariç' ifade-sindeki 'ma' edatına matuf olur. 'Ev mehteleta bi-azmin=kemiğe karışan' ifadesindeki 'ma' edatı da önceki 'ma' edatına atfedilmiştir." (Mecma'ul-Beyan'dan alınan alıntı sona erdi.) Bu iki değerlendirmen-den ilki gerçeğe daha yakındır.

Mecma'ul-Beyan'ın müellifi devamla şunları söylüyor: "*Onları... böyle cezalandırdık.*" ifadesinin orijinalinde yer alan "zâlike" sözcüğü, cüm-le içindeki yeri itibariyle mansup, yani 'onları cezalandırdık...' ifadesi-nin ikinci mefulü olabilir. Böyle olunca da cümle şu şekilde açıklığa kavuşuyor: 'Onları zulümleri yüzünden böyle cezalandırdık.' Ama

'zâlike' sözcüğünün mübteda olarak merfu kılınması doğru değildir. Çünkü o zaman [haberde (yüklemde) mübteda (özne) ile bağlantısını kuracak bir zamir olmadığından] cümlenin takdirî açılımı şöyle ol-mak durumunda kalır: 'Zalike cezeynahum=Bu, onları onunla ceza-landırıdığımızdır.' Tıpkı, 'Zeydün darabtu=Zeyd, dövdüm', yani 'Zeydün darab-tuhu=Zeyd, dövdüm onu' demek gibi. Böyle bir kullanım ise, ancak şiirden kaynaklanan kalıp zorunluluğundan dolayı caiz olabi-lir." (Mec-ma'ul-Beyan'dan alınan alıntı sona erdi.)

Ayet, bu bağlamda bir açığı kapatmayı ve bir karışıklığı gidermeyi amaçlar gibidir. Bu vesileyle Allah'ın İsrailoğulları'na rızık olarak ver-diği bazı şeyleri onlara haram kılmasının, zulümlerinin bir cezası ol-duğunu vurguluyor. Bu ise, söz konusu şeylerin ilk doğaları itibariyle helâl olmalarıyla çelişmez. Nitekim bir ayette buna şu şekilde işaret edilmiştir: *"Tevrat indirilmeden evvel, İsrail'in (Hz. Yakub'un) kendine haram kıldığından başka, İsrailoğulları'na bütün yiyecekler helâl idi."* (Âl-i İmrân, 93) Bir diğer ayette de buna şu şekilde işaret edilmiştir: *"Yahudilerin yaptıkları zulümden ve çokça Allah yolundan yüz çevir-melerinden dolayı kendilerine (önceden) helâl kılınan temiz şeyleri yasakladık."* (Nisâ, 160)

147) Eğer seni yalanlarlarsa, de ki: "Rabbiniz geniş rahmet sahibidir..."

Ayetin anlamı, ek bir yorumu gerektirmeyecek kadar açıktır. Yüce Al-lah burada Peygamber'ine (s.a.a), kendisini yalanlamaları durumun-da onları geri çevrilmesi mümkün olmayan ilâhî azapla uyarmasını, tehdit etmesini emrediyor. Ama onları karamsarlığa ve ümitsizliğe i-tecek bir üslûpla değil, bir parça ümit veren, kurtuluş için aralık kapı bırakan bir ifade tarzıyla. Bu yüzden söze başlarken öncelik şu ifade-ye veriliyor: *"Rabbiniz geniş rahmet sahibidir."*

148) (Allah'a) ortak koşanlar diyecekler ki: "Allah isteseydi, ne biz, ne de babalarımız ortak koşmazdık; hiçbir şey de haram kılmazdık..."

Ayet, müşriklerin bu sözlerle yaptıklarını savunmaya kalkıştıklarını belirtiyor. Ardından onların böyle söylemekle cahil olduklarını ortaya koyduklarını vurguluyor; sadece zan ve tahminlere göre hareket ettik-lerini ifade ediyor. Müşriklerin söyledikleri bu söz, aslında bir gerçeği

ifade etmekte ve Kur'ân'ın birçok ayetinde buna yakın ifadeler yer almaktadır. Fakat bu sözün, müşriklerin vardıkları sonuç gibi bir olumsuzluğa yönelik olduğu hiçbir şekilde söylenemez.

Onlar bu gerçeği söylerken, şirk koşmalarının, Allah'ın kendilerine rızık olarak verdiği bazı şeyleri haram kılmasının Allah'ın onayıyla gerçekleştiğini, dolayısıyla bu hususta kendileri açısından bir sakıncanın söz konusu olmadığını söylemeye çalışıyorlar. Savunmaları özetle şöyledir: Eğer Allah, üzerinde bulunduğumuz şirkten ve haram kılmadan başka bir şey isteseydi, bizi şirki ve haram kılmayı terk etmeye zorlardı. Bunu dilemediğine göre, şirkimize ve haram kılmanıza müsaadesi vardır demektir. O hâlde bu şirkin ve haram kılmanın bir sakıncası yoktur.

Ama dayandıkları bu kanıt, böyle bir sonuç vermez. Tam tersine şu sonucu verir: Allah, böyle bir davranışı onlardan istememekle onları zorunluluk durumuyla karşı karşıya bırakmamış, onları buna mecbur etmemiştir. Dolayısıyla onlar şirk koşup koşturmak, bazı helâlleri haram kılıp kılmamak hususunda serbesttirler. Bu yüzden Allah onları kendisine iman etmeye ve varsayımlara göre hareket etmekten kaçınmaya çağırabilir. Bu nedenle susturucu üstün kanıt her zaman Allah'ındır, onların elinde bu hususta herhangi bir kanıt yoktur, sadece zanna ve tahmine göre hareket ediyorlar.

149) De ki: "O hâlde üstün delil, ancak Allah'ındır. Çünkü eğer Allah dileseydi, elbette hepinizi doğru yola iletirdi."

Ayette geçen birinci "fa=o hâlde" edatı, cümlelerin içeriğinin daha önceki "Allah isteseydi... ortak koşturmadık." ifadesinden çıkarılan bir sonuç olduğunu göstermeye yöneliktir. İkinci "fa=çünkü" ise, gerekçelendirme amaçlıdır. Dolayısıyla bu ayette, karşı tarafın ortaya koyduğu kanıtın gereği açıklandıktan sonra, onun aleyhine çevrilmesi amaçlanmış gibidir.

Bu bakımdan ayetten şöyle bir anlam elde ediyoruz: Çünkü, kanıtın sonucunu karıştırmış bulunuyorsunuz. Bunun nedeni de cahil olmanız, zanna göre hareket etmeniz, ilâhî bilgiler hususunda tahmin yürütmenizdir. Sizin ortaya koyduğunuz bu kanıt, aslında Allah'ın sizi şirki reddetmeye ve Allah'a iftira atmaktan vazgeçmeye ça-

ğırması karşısında sizin hiçbir kanıtınızın olmadığını göstermektedir. Tam tersine kanıt Allah'ındır ve o da sizin aleyhinizedir. Çünkü O, dilerse hepinizi doğru yola iletir, sizi iman etmeye zorlar, sizi şirki ve mesnetsiz haram kılmaları terk etmek zorunda bırakırdı. Sizi buna zorlamadığına ve sizi serbest iradenizle baş başa bıraktığına göre, O, sizi şirki terk etmeye ve mesnetsiz haramlar koymaktan vazgeçmeye davet etme hakkına sahiptir.

Diğer bir ifadeyle: Sizin ortaya koyduğunuz kanıt, asıl kanıtın sizin aleyhinize olmak üzere Allah'a ait olduğunu göstermektedir. Çünkü O dileseydi, sizi iman etmek zorunda bırakır ve tümünüzü hidayete erdirirdi. Ama O böyle yapmadı; tam tersine sizi serbest bıraktı. Bu bakımdan sizi davet ettiği şeye davet emesi, son derece normaldir.

Bundan önce yer alan bir grup ayette yüce Allah şu açıklamayı yapmıştı: Allah, kullarını iman etmeye zorlamaz, tekvinî iradesiyle, varoluşsal dilemesiyle onlardan böyle bir şey dilemez. Dolayısıyla onlar, varoluşsal dilemenin etkisiyle iman etmek zorunda değildirler. Tam tersine, bunun aksine hareket etmelerine izin vermiştir. İzin derken, insanların diledikleri gibi hareket etmelerinin önündeki tekvinî engellerin kaldırılmasını kastediyoruz. Bu demektir ki, kullar serbest seçim hakkına ve bir fiili yapma ve yapmama gücüne sahiptirler. Ama yaratılışsal (tekvinî) olarak insanlara tanınan bu serbestlik, yasal (teşriî) olarak örneğin şirkin terk edilmesinin emredilmesiyle çelişmez. Tam tersine, yasal emir ve yasağın temeli de, bu yaratılışsal serbestlik olgusudur.

150) De ki: "Haydi, ... şahitlik edecek tanıklarınızı getirin..."

Ayette geçen "helümme" fiil isimdir ve "getirin" anlamına gelir. Bu fiil açısından tekil, ikil ve çoğul farkı yoktur. Ayette geçen şahitlikten maksat, bilgiye dayalı olarak işin aslının öyle olduğuna tanıklık etmektir. Ayetteki "haza=şu" zamiriyle, onlar tarafından haram kılınan şeylere işaret ediliyor. Hitap, muhatapların çaresizliklerini ortaya koyar niteliktedir. Yüce Allah Peygamber'e (s.a.a), onlara bu şekilde hitap etmesini emretmekle onların Allah'ın bunları haram kıldığını iddia etmek suretiyle Allah'a iftira ettiklerinin ortaya çıkarılmasını a-

maç-lıyor. O hâlde, ifadeyi böyle bir yasağın olmadığına yönelik bir kinaye olarak algılayabiliriz.

"Eğer şahitlik ederlerse, sen onlarla beraber şahitlik etme." ifadesi, amacı biraz daha ileri götürüyor ve şöyle emrediyor: İçlerinde buna şahitlik edecek kimse olmadığı gibi, böyle bir haram kılma da yoktur. Hatta eğer onlar böyle bir haram kılmanın olduğuna şahitlik ederlerse, sen onlarla beraber şahitlikte bulunma. Çünkü böyle bir haram kılma, söz konusu değildir. Onların şahitliklerine de itibar edilmez. Çünkü onlar, heva ve heveslerinin peşinden giden bir topluluktur.

"Ayetlerimizi yalanlayanların... keyiflerine uyma." ifadesi, "Eğer şahitlik ederlerse, sen onlarla beraber şahitlik etme." ifadesine yönelik açıklama amaçlı bir atıftır. Yani, böyle bir durumda onların şahitlikleri heva ve heveslere uyma olduğu gibi, senin şahitliğin de heva ve heveslere uyma anlamına gelir. Nasıl gelmez ki?! Hâlbuki onlar Allah'ın apaçık ayetlerini yalanladılar, ahirete iman etmezler, O'nun yarattığı kimi varlıkları put edinerek O'na denk tutuyorlar. Bu konudaki açıklamaların tam, kanıtların kesin olmasına rağmen böyle bir davranışa ancak heva ve heveslerinin peşinden koşanlar yeltenebilir.

AYETLERİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

Mecma'ul-Beyan adlı eserde, "Ortakları için ayrılan Allah'a ulaşmıyor..." ifadesiyle ilgili olarak şöyle deniyor: "Putlarına ayırdıkları pay Allah için ayırdıkları paya karıştığında, hemen geri alırlardı; ama Allah için ayırdıkları pay putlarına ayırdıkları paya karışsaydı, geri almazlardı ve 'Allah daha zengindir.' derlerdi. Su, Allah için ayırdıkları payı putları için ayırdıkları paya karıştırsaydı, suyun önünü kesmezlerdi; ama putların payını Allah'ın payına karıştırsaydı, hemen akıntıyı keserlerdi ve 'Allah daha zengindir.' derlerdi. Bu rivayet, İbn-i Abbas ve Katade'den aktarılmıştır. Bizim İmamlarımızdan da (hepsine selâm olsun) rivayet edilmiştir." [c.4, s.370]

Tefsir'ul-Kummî'de, "Bunun gibi, ortakları, müşriklerden birçoğuna çocuklarını öldürmeyi süslü gösterdi." ayetiyle ilgili olarak şöyle deniyor: "Yani müşriklerin önceki kuşakları, çocukları öldürme geleneğini

süslü ve çekici bir gelenek olarak sonraki kuşaklara bıraktılar." [c.1, s.217]

Yine aynı eserde, "...dediler ki: Bunlar, dokunulmaz hayvanlar ve ekinlerdir." ayetinin açıklaması çerçevesinde, [ayette geçen "el-hicr" kelimesinin anlamıyla ilgili olarak,] "el-Hicr; yasaklanmış, haram kılınmış demektir." deniyor. [c.1, s.218]

Aynı eserde, "...bahçeleri... yaratan da O'dur." ifadesi hakkında, "Burada kastedilen bağlardır." deniyor. [c.1, s.218]

Aynı eserde, "ve hasat günü hakkını verin; fakat israf etmeyin; çünkü O, israf edenleri sevmez." ayetiyle ilgili olarak deniliyor ki: Bize Ahmed b. Muhammed anlattı, ona Ali b. Hakem anlatmış, o da Eban b. Osman'dan duymuş, o da Şuayb el-Akerkufî'den şöyle dediğini rivayet etmiştir: İmam Cafer Sadık'a (a.s), "ve hasat günü hakkını verin." ayetini sordum, buyurdu ki: "(Buğday ve arpa gibi) başaklı ürünlerin hakkı bir deste, devşirilen hurmanın hakkı da bir avuçtur." Bunun üzerine sordum: "Adamın bunları evine koyduktan sonra vermesi doğru olur mu?" Buyurdu ki: "Hayır, bunları evine götürmeden vermesi, kişinin cömertliği için daha uygun bir davranıştır." [c.1, s.218]

Aynı eserde Ahmed b. İdris'ten, o da el-Berkî'den, o da Sa'd b. Sa'd'dan şöyle rivayet eder: "İmam Rıza'ya (a.s), "Adam hasat yaparken yoksullar orada bulunmuyorsa, ne yapsın?" Buyurdu ki: "Bu durumda adamın bir sorumluluğu yoktur." [c.1, s.218]

el-Kâfi'de, Ali b. İbrahim'den, o İbn-i Ebî Umeyr'den, o Muaviye b. Haccac'dan şöyle rivayet eder: İmam Cafer Sadık'ın (a.s) şöyle dediğini duydum: "Ekinde iki hak vardır; biri alınır, biri de verilir." Dedim ki: "Alınan hangisidir, verilen hangisidir?" Buyurdu ki: "Alınan hak; onda bir ve onda birin yarısıdır. Verilen ise, yüce Allah'ın şu ayette işaret ettiği: 've hasat günü hakkını verin.' Yani hasat ettiğin üründen hasadı bitirinceye kadar yoksullara bir miktar verirsin." Ravi der ki: "Sanırım İmam şunu demek istedi: Hasadı bitirinceye kadar gelen yoksullara zaman zaman birer deste verirsin." [c.3, s.564, h: 1]

Aynı eserde, müellif kendi rivayet zinciriyle Ebu Nasr'dan, o da İmam Rıza'dan (a.s) şöyle rivayet eder: İmam'a, "ve hasat günü hakkını

verin; fakat israf etmeyin." ayetini sordum. Buyurdu ki: "Babam diyordu ki: 'Kişinin hasat ve devşirme zamanı iki avucunu birden doldurup vermesi israftır.' Babam bir gün hizmetçilerinden birinin iki avucunu birden doldurarak sadaka verdiğini gördü, ona şöyle seslendi: Bir elinle ve bir avucunu doldurarak ver, başaklardan da birer deste ver." [c.3, s.566, h: 6]

Aynı eserde, müellif kendi rivayet zinciriyle Musadif'ten şöyle rivayet eder: "İmam Cafer Sadık'a (a.s) ait bir arazide onunla beraber bulunuyordum. O sırada arazide ekin biçiliyordu. Bu sırada bir dilenci geldi, bir şeyler istedi. Ona, 'Allah versin.' dedim. Bunun üzerine İmam (a.s) buyurdu ki: Yavaş ol! Bunu söylemeye hakkın yok. Ancak üç kişiye verdikten sonra, verip vermemekte serbestsiniz." [c.3, s.566, h: 5]

Aynı eserde, müellif kendi rivayet zinciriyle İbn-i Ebî Umeyr'den, o da Hişam b. Müsenna'dan şöyle rivayet eder: Bir adam, İmam Sadık'tan (a.s), "*ve hasat günü hakkını verin; fakat israf etmeyin; çünkü O, israf edenleri sevmez.*" ayetini sordu. Buyurdu ki: "Ensardan falan oğlu falanın (İmam adını da verdi) bir ekini vardı. Ürünü toplayınca tümünü sadaka olarak verirdi, kendisi ve çocukları ortada kalırlardı. Yüce Allah böyle davranmayı israf kavramının içinde değerlendirdi."

Ben derim ki: İmam'ın maksadı, ayeti adamın yaptığına uyarlamaktır, ayetin bu olay üzerine indiğini belirtmek değil. Büyük bir ihtimalle rivayette işaret edilen Ensarî, Sabit b. Kays b. Şemmas'tır. Çünkü Taberî ve başkaları İbn-i Curayh'tan şöyle rivayet etmişlerdir: "Bu ayet Sabit b. Kays b. Şimas hakkında inmiştir. Sabit, kendisine ait bir hurma ağacının hurmalarını topluyordu. Dedi ki: 'Bugün bana kim gelirse ona hurma vereceğim.' Gelen herkese hurma yedirdi, akşam olunca kendisine hurma kalmadığını gördü. Bunun üzerine yüce Allah, '*İsraf etmeyin; çünkü O, israf edenleri sevmez.*' ayetini indirdi."¹ Fakat daha önce de söylediğimiz gibi ayet Mekke inşilidir ve ancak uyarlama şeklinde Sabit'in davranışını kapsayabilir.

Tefsir-ul-Ayyâşî'de, İmam Sadık'tan (a.s), bu ayetle ilgili olarak şöyle

rivayet ediliyor: "Yanına gelen Müslümanlara ver; eğer Müslümanlardan gelen olmazsa ve sadece bir müşrik gelirse, ona da ver." [c. 1, s.377, h: 100]

Ben derim ki: Bu anlamı içeren rivayetler, İmam Bâkır'dan, İmam Cafer Sadık'tan ve İmam Rıza'dan (selâm üzerlerine olsun) çokça aktarılmıştır.

ed-Dürr'ül-Mensûr adlı tefsirde, İbn-i Münzir, Nehhas, Ebu's-Şeyh ve İbn-i Mürdeveyh'in Ebu Said el-Hudrî'den, onun da Resulullah'tan (s.a.a), "*ve hasat günü hakkını verin.*" ifadesiyle ilgili olarak şöyle rivayet ettikleri yazılır: "Yere düşen başakları verin." [c.3, s.49]

Yine aynı eserde, Said b. Mansur, İbn-i Ebî Şeybe, İbn-i Münzir, İbn-i Ebî Hatem, Nehhas ve Beyhakî'nin -Sünen'inde- İbn-i Abbas'tan, "*ve hasat günü hakkını verin.*" ayetiyle ilgili olarak şöyle rivayet ettikleri kaydedilir: "Bu ayetin hükmünü onda bir ve onda birin yarısı ile ilgili hükmü içeren ayet neshetmiştir, yürürlükten kaldırmıştır." [c.3, s.49]

Ben derim ki: Bu ayet ile zekât hükmünü içeren ayet arasındaki ilişki nesh nitelikli bir ilişki değildir. Çünkü zekât harici sadakanın farz olduğunu da söylesek, müstahap olduğunu da söylesek arada birinin neshedilmesini gerektiren çelişki, çakışma söz konusu değildir.

Yine aynı eserde, Ebu Ubeyd, İbn-i Ebî Şeybe, Abd b. Humeyd ve İbn-i Münzir'in Dahhak'tan şöyle rivayet ettikleri yazılır: "Zekât vermeyi öngören ayet, Kur'ân'da sadaka ile ilgili olarak yer alan bütün hükümleri neshetmiştir." [c.3, s.49]

Ben derim ki: Bundan önceki rivayet hakkında söylediklerimiz, bu rivayet için de geçerlidir.

Yine aynı eserde Ebu Şeybe, Abd b. Humeyd, İbn-i Münzir ve Ebu's-Şeyh'in Meymun b. Mehran ve Yezid b. Esamm'dan şöyle rivayet ettikleri yazılır: "Medineliler hurmalarını topladıkları zaman, hurma salkımlarını getirip mescidin tavanına asarlardı. Dilenciler gelir asalarını vurarak yere düşen hurmaları alırlardı. İşte bu davranış, '*ve hasat günü hakkını verin...*' ayetinin pratikteki yansımasıdır." [c.3, s.49]

¹ - [Tefsir-i Taberî, c.7-8, s.45, Mısır basımı.]

Tefsir-ul-Kummî'de, "*Sekiz çift hayvanı (yarattı); Koyundan iki, keçiden iki...*" ayetiyle ilgili olarak şöyle deniyor: "Burada yüce Allah'ın bir başka ayette helâl kıldığı hayvanlara işaret ediliyor: 'Sizin için hayvanlardan sekiz çift indirdi.' [Zümer, 6] Sonra bu ayeti şu şekilde açıklamıştır: '*Sekiz çift hayvanı (yarattı); koyundan iki, keçiden iki... deveden de iki, sığırdan da iki.*' Resulullah (s.a.a), '*koyundan iki*' ifadesiyle ilgili olarak buyurdu ki: Bu hayvanların yabanisi ve evcilleri kastedilmiştir. '*keçiden iki*' ifadesiyle evcil keçi ile vahşi dağ keçisi kastedilmiştir. '*sığırdan da iki*' ifadesiyle, evcil sığırlar ile yabani dağ sığırları kastedilmiştir. '*deveden de iki*' ifadesiyle de, Bahâtî [Araplar, Horasan develerine 'Bahatî' derlerdi] ve Urab [Horasan develerinin ırkından olmayan develere de 'Urab' derlerdi] develeri kastedilmiştir. İşte Allah bunları helâl kılmıştır." [c.1, s.219]

Ben derim ki: el-Kâfi,¹ el-İhtisas² ve Tefsir-ul-Ayyâşî'de³ Davud er-Rikkî ve Safvan el-Cemmal kanalıyla bunu destekleyen mahiyette bir hadis İmam Sadık'tan (a.s) rivayet edilir. Geride, "*Sekiz çift hayvanı (yarattı); koyundan iki...*" ifadesinde geçen "çift" kelimesinin, "*Sizin için hayvanlardan sekiz çift indirdi.*" [Zümer, 6] ayetinde geçen "çift" kelimesiyle aynı mı, ayrı mı anlamı ifade ettiği hususu kalıyor. Bununla ilgili açıklamalara İnşaallah ileride yer vereceğiz.

Tefsir-ul-Ayyâşî'de Hariz'den, o da İmam Cafer'den (a.s) şöyle rivayet eder: İmam'a yırtıcı kuşlar ve vahşi hayvanların etlerinin yenilip yenilmeyeceği soruldu. Hatta kirpi, yarasa, eşek, katır ve atın yenilip yenilmeyeceği de soruldu. Buyurdu ki: "Allah'ın kitabında haram kıldıklarından başka haram yoktur. Resulullah (s.a.a) Hayber Savaşı'nda eşeklerin etlerinin yenmesini yasaklamıştır. Ama Resulullah, eşeklerin yük taşımında kullanılmaları dolayısıyla etlerinin yenmesi suretiyle soylarının tüketilmemesi için etlerini yasaklamıştır, yoksa eşeğin eti haram değildir." Bunu dedikten sonra İmam, şu ayeti okudu: "*De ki: Bana vahyolunanda, leş veya akıtılmış kan yahut do-*

¹ - [c.4, s.462, h: 17]

² - [s.54]

³ - [c.1, s.381, h: 116-117]

muz eti -ki pisliğin kendisidir- ya da günah işlenerek Allah'tan başkası adına boğazlanmış bir hayvan dışında, yiyen kimse için haram edilmiş bir şey bulamıyo-rum." [c.1, s.382, h: 118]

Ben derim ki: Bu hadisin anlamını destekleyen başka rivayetler de İmam Bâkır'dan ve İmam Sadık'tan (üzerlerine selâm olsun) aktarılmıştır. Bu rivayetlerin bazısında şöyle deniyor: "Allah'ın, kitabında haram kıldıklarından başkası haram değildir. Ancak Araplar bazı hayvanların etlerini yemezlerdi, biz (Ehlibeyt) de bazı etleri yemiyoruz."

Öte yandan birçok hayvanın etinin yenmesini yasaklayan birçok rivayet vardır. Bunlar arasında dişleriyle parçalayan vahşi hayvanlar ve pençeleriyle tutup parçalayan yırtıcı kuşlar da yer almaktadır. Ehli-sünnet rivayetlerinde de mesele bu şekilde ele alınmaktadır. Konu fıkıh bilimini ilgilendirdiği için daha geniş bilgi edinmek maksadıyla fıkıh kaynaklarına başvurulabilir.

Şayet Kur'ân'da haram kılınan şeylerin dışında haram kılınan şeyler varsa, bunlar Peygamberimizin (s.a.a) onlardan tiksindiği için haram kıldığı şeylerdir ve Allah da Peygamber'in bu yetkisini onaylamıştır. Nitekim ulu Allah bir ayette şöyle buyurmuştur: "*Ki onlar yanlarındaki Tevrat ve İncil'de yazılı buldukları o elçiye, o ümmî peygambere uyarlar. O elçi, onlara iyiliği emreder, onları kötülükten men eder; onlara güzel şeyleri helâl, çirkin şeyleri haram kılar...*" (A'râf, 157)

Mecma'ul-Beyan adlı eserde, "*Yahudilere bütün tırnaklı hayvanları haram ettik...*" ayetiyle ilgili olarak şöyle deniyor: "İsrailoğulları'nın kralları yoksulların kuşların etini ve iç yağın yemelerini yasaklamışlardı. Bunun üzerine yüce Allah, onların yoksullara yaptıkları zulmün cezası olarak bunları onlara haram etti. Bu rivayeti, Ali b. İbrahim de tefsirinde aktarmıştır." [c.4, s.379]

Şey Tusî el-Emalî adlı eserinde, kendi rivayet zinciriyle, Mes'ade b. Ziyad'dan şöyle rivayet eder: İmam Cafer b. Muhammed'in (a.s), "*O hâlde üstün delil, ancak Allah'ındır.*" ayetiyle ilgili olarak sorulan bir soruya şöyle cevap verdiğini duydum: "Allah kıyamet günü kuluna şöyle sorar: 'Ey kulum, biliyor muydun?' Eğer kul, 'Evet.' cevabını verirse, ona şöyle der: 'Bildiklerinle amel etseydin ya?' Şayet kul, 'Bilmiyordum.' derse, bu sefer ona şöyle der: 'O zaman amel etmek i-

çin öğrenseydin ya?' Böylece Allah, kulu cevap veremez durumda bırakır. İşte üstün delilin Allah'ın olmasının anlamı budur."

Ben derim ki: Burada, ayetin içeriğinin, örneklerinden biri ile izah edilmesi söz konusudur.

Ayetlerin Meâli

151- De ki: "Gelin, Rabbinizin size neleri haram kıldığını okuyayım: O'na hiçbir şeyi ortak koşmayın, ana-babaya iyilik edin, fakirlik korkusuyla çocuklarınızı öldürmeyin; sizi de, onları da biz besliyoruz; çirkin işlerin açığına da, kapalıasına da yaklaşmayın ve haksız yere Allah'ın yasakladığı cana kıymayın. Aklınızı kullanasınız diye O size bunları tavsiye etti."

152- "Erginlik çağına kadar en güzel biçimde yaklaşma dışında yetimin malına yaklaşmayın, ölçü ve tartıyı adaletle ölçüp tartın; biz, kişiye gücünün yettiğinden fazlasını yüklemeyiz; söylediğiniz zaman, akrabanız da olsa adaletli davranın ve Allah'ın ahbine vefa edin. Düşünesiniz diye O size bunları tavsiye etti."

153- "İşte benim doğru yolum budur; ona uyun, başka yola uymayın; sonra sizi O'nun yolundan ayırır. Korunasınız diye O size bunları tavsiye etti."

154- Sonra iyilik edenlere (eksiklerini) tamamlayıcı, her şeyi açıklayıcı, yol gösterici ve rahmet olarak Musa'ya kitabı verdik ki, Rablerinin huzuruna varacaklarına inansınlar.

155- Bu (Kur'ân) da, indirdiğimiz mübarek bir kitaptır; ona uyun ve (yasaklarından) korunun ki, size merhamet edilsin.

156- "Kitap yalnız bizden önceki iki topluluğa indirildi, biz ise onların okumasından gerçekten habersizdik." demeyesiniz diye.

157- Yahut, "Eğer bize kitap indirilseydi, biz onlardan daha çok doğru yolda olurduk." demeyesiniz diye. İşte size de Rabbinizden açık bir delil, yol gösterici ve rahmet geldi. O hâlde, Allah'ın ayetlerini yalanlayıp onlardan yüz çevirenden daha zalim kimdir? Ayetlerimizden yüz çevirenleri, yüz çevirmelerinden ötürü en kötü azapla cezalandıracağız.

AYETLERİN AÇIKLAMASI

Bu ayetlerde, Allah tarafından indirilen belli bir şeriata mahsus olma-

yan evrensel haramlar açıklanıyor. Allah'a ortak koşmak, anne-babaya iyilik etmeyi terk etmek, çirkin işlere yaklaşmak, dokunulması yasak olan cana haksız yere kıymak -yoksulluk korkusuyla çocukları öldürmek de bu kapsama girer-, güzel olmayan bir yöntemle yetimin malına el uzatmak, ölçü ve tartıda adaletli davranmamak, sözlü zulümde bulunmak, Allah'a verilen sözü tutmamak, Allah'tan başkasının yoluna uyup dinde ihtilâf çıkarmak gibi.

Burada sayılan hususların evrensel yasalar olduğunun kanıtı, yüce Allah'ın geçmiş peygamberlerle ilgili olarak aktardığı sözler arasında, onların ümmetlerine yönelik dinsel tebliğ kapsamında bunları gündeme getirmiş olmalarıdır. Nuh, Hud, Salih, İbrahim, Lut, Şuayb, Musa ve İsa Peygamber'den (selâm üzerlerine olsun) aktarılan açıklamaları buna örnek gösterebiliriz. Nitekim yüce Allah bir ayette şöyle buyurmuştur: *"O size, dinden Nuh'a tavsiye ettiğini, sana vahyettiğimizi, İbrahim'e, Musa'ya ve İsa'ya tavsiye ettiğimizi şeriat yaptı. Şöyle ki: Dini doğru tutun ve onda ayrılığa düşmeyin."* (Şûrâ, 13) Bu ayette, Nuh'a, İbrahim'e, Musa'ya ve İsa'ya verilenlerin tavsiye şeklinde ifade edilmesi, bunun yanında evrensel ilâhî yasakları içeren bu üç ayette de bunlardan söz edilirken tavsiye tabirinin kullanılması, Kur'ân'ın son derece incelikli, latif üslûbunun örneklerindendir. Hani buyuruyor ya: *"Aklınızı kullanasınız diye O size bunları tavsiye etti."*, *"Düşünesiniz diye O size bunları tavsiye etti."*, *"Korunasınız diye O size bunları tavsiye etti."*

Kaldı ki, bu ayetlerde işaret edilen hususlar üzerinde iyice düşünüldüğü zaman, ne kadar basit ve ayrıntısız olursa, olsun ve muhatap aldığı toplum ne kadar ilkel olursa olsun, ilâhî dinin bunlarsız düşünülmemeyeceği, bunlarsız anlamı olamayacağı anlaşılmaktadır.

151) De ki: "Gelin, Rabbinizin size neleri haram kıldığını okuyayım: O'na hiçbir şeyi ortak koşmayın."

"Gel" anlamına gelen "Teale" kelimesiyle ilgili olarak şöyle denmiştir: Bu kelime, "ulüvv" (yükseklik) kökünden türemiştir. Kelime emir ifade ettiğinden ve gerçekte öyle olmasa da emir verenin genelde yüksek yerde olduğu varsayıldığından bu anlamı ifade etmek için [aslında "yukarı çık" anlamına gelen] bu kökten böyle bir türev üretil-

miştir. Ayette geçen "etlû" kelimesinin kökü olan "et-tilâveh", "el-kıraeh" (okumak) sözcüğüne yakın bir anlam ifade eder. "Aleykum=size" ifadesi, "etlû=okuyayım" veya "hareme=haram kıldığı" ifadesiyle ilintilidir. Çünkü her ikisiyle de ilintili olabilme salâhiyetine sahiptir. Bazılarına göre ise, "aleykum=size" sözcüğü, cümle içinde ism-i fiil konumundadır ve "size gerekir" anlamını ifade eder. "ortak koşmayın." cümlesi de, onunla ilintilidir. Bu durumda cümle nin şu şekilde kurulması gerekir: "Allah'a ortak koşmamanız, ana-babaya iyi davranmanız... size gerekir." Ancak bu anlam, ayetin akışından ilk etapta insanın zihninde uyanabilecek bir anlam değildir.

"Gelin... neleri haram kıldığını okuyayım..." ifadesinde okuma vaa-dinde bulunulduğu için, konuşmanın akışı vahiydeki gibi korunmuştur. Dolayısıyla yasaklar hususunda bazen nehiy sıygası kullanılmış, bazen de yasak olanın tersi emredilmiştir. Meselâ, "O'na hiçbir şeyi ortak koşmayın.", "Fakirlik korkusuyla çocuklarınızı öldürmeyin.", "Çirkin işlere yaklaşmayın." dendiği gibi, "Ana-babaya iyilik edin.", "Ölçü ve tartıyı adaletle tam ölçüp tartın.", "Söylediğiniz zaman da... adaletli davranın."...

Sayılan haramlar içinde de şirke öncelik verilmiştir. Çünkü şirk en büyük zulümdür. Şirkin Allah tarafından bağışlanması beklenemez. Nitekim yüce Allah bir ayette şöyle buyurmuştur: "Allah kendisine ortak koşulmasını bağışlamaz; bundan başkasını dilediği kimse için bağışlar." (Nisâ, 48) Ayrıca her iyilik bir şekilde tevhit inancıyla bağlantılı olduğu gibi, her günah da sonuçta şirke dayanır.

"Ana-babaya iyilik edin."

Yani, ana-babaya iyi davranın. Mecma'ul-Beyan adlı eserde şöyle deniyor: "Yani [Rabbiniz, size] ana-babaya iyi davranmayı tavsiye etti. 'Şunu haram kıldı' ifadesinin, 'Onun haram olduğuna dair tavsiyede bulundu, ondan uzak durulmasını emretti' anlamını içeriyor olması da, bu açılımı destekliyor." (Mecma'ul-Beyan'dan alınan alıntı burada son buldu.)

Kur'ân'da birçok yerde, ana-babaya iyi davranılmasına ilişkin tavsiyeye tevhit emrinden ve şirk yasağından hemen sonra yer verilmiştir. Buna şu ayetleri örnek gösterebiliriz: "Rabbin, yalnız kendisine

tapmanızı ve anaya-babaya iyilik etmenizi emretti." (İsrâ, 23) "Hani Lokman oğluna öğüt vererek demişti ki: 'Yavrum, Allah'a ortak koşma; çünkü ortak koşmak büyük bir zulümdür.' Biz insana, ana-babasını tavsiye ettik." (Lokmân, 13-14)

Bu da gösteriyor ki, ana-babaya karşı kötü davranma, onlara başkaldırma en büyük günahlar arasında yer alır ya da Allah'a ortak koşmadan sonra, en büyük günah odur. Akıl da bunun böyle olduğunu öngörmektedir. Çünkü insanların toplumsal yaşamı olmadan ne hayat olur, ne din. Buna rağmen toplum anlaşılmaya dayalı itibarî bir olgudur. Bunun meydana gelmesi ve korunması, ancak nesli sevmekle mümkündür. Bu ise, bir yandan ana-baba, öbür yandan çocuklardan oluşan aile ortamına merhamet bağının egemen kılınmasıyla gerçekleşebilir. Çocuklar, anne ve babanın doğaları gereği evlâtlarının üzerine düştükleri bir dönemde onların merhametlerine ve iyiliklerine muhtaçtırlar. Anne ve babanın bu doğal eğilimi, çocuklarına iyilik etmeleri için en büyük teşvik edici etkindir, ayrıca tavsiyeye gerek yoktur. Fakat onların çocuklarının şefkat ve merhametlerine muhtaç olmaları durumu tamamen farklıdır. Bu, anne ve babanın yaşlılık dönemlerine, kendi başlarına ihtiyaçlarını gideremedikleri zamanlara denk gelir. O zaman da çocuklar gençlik çağlarını ve güçlerinin doruklarında oldukları vakitleri yaşarlar.

Kendilerine muhtaç oldukları ve beklenti içinde oldukları bir zamanda çocukların anne ve babalarına eziyet etmeleri, onlara karşı kötü davranmaları, sonra bunun bütün toplumda yaygınlaşması, çocuk doğurma ve eğitme duygusunun ortadan kalkmasına neden olur. Bu da bir yandan üreme amaçlı cinsel birleşmeyi, dolayısıyla nesli kesintiye uğratır; bir yandan da aile kurma, küçük bir toplumsal birimi oluşturma hususunda itici bir rol oynar. Artık babalık ve annelik kurumlarının saygınlığı kalmaz. Bunun sonucunda öyle bir nesil ortaya çıkar ki, aralarında akrabalık bağları olmaz, birbirlerine merhamet etmek nedir bilmezler. O zaman toplumsal bağlar çözülür, birlikten doğan güç dağılır, bütünlükten eser kalmaz. Öyle bir bozulma, öyle bir yozlaşma egemen olur ki, bunu hiç kanun, hiçbir gelenek düzeltemez. Böyle bir toplumdan dünya ve ahiret mutluluğu göçüp

gider. İnşaallah ileride bu dinsel gerçeklikle ilgili olarak daha etraflı açıklamalar içeren bir bölüme yer vereceğiz.

"Fakirlik korkusuyla çocuklarınızı öldürmeyin; sizi de, onları da biz besliyoruz."

Ayette geçen "el-ımlak"; mal ve yiyecek hususunda iflâs etmek demektir. "et-Temelluk" (Birine yalan sevgi gösterip yaltaklanmak) kelimesi de bu kökten türemiştir. Memleketleri sık sık kuraklık ve kıtlıkla karşı karşıya kaldığı için cahiliye Arapları arasında fakirlik korkusuyla çocukları öldürmek yaygın bir gelenektir. Cahiliye Arabı iflâs etmek durumuyla karşı karşıya kaldığında, ilk iş olarak çocuklarını öldürmeye kalkardı. Onları yoksulluk ve açlık içinde bir hayat sürdürürken görmeyi kendine yedirmezdi.

Bu yasak, şu ifadeyle gerekçelendiriliyor: *"sizi de, onları da biz besliyoruz."* Yani siz onları, geçimlerini temin edememe korkusuyla öldürüyorsunuz, ama onların rızklarını siz vermiyorsunuz ki! Bilâkis sizin de, onların da rızkını veren; sizi de, onları da besleyen, geçindiren Allah'tır. Şu hâlde çocuklarınızı öldürmeyin.

"Çirkin işlerin açığına da, kapalıasına da yaklaşmayın."

Ayette geçen "el-fevâhiş", "fâhişe"nin çoğuludur ve iğrenç, çirkin şey demektir. Yüce Allah kitabında zinayı, homoseksüelliği ve namuslu kadınlara iftira atmayı bunun örneklerinden saymıştır. Açığından ve kapalıısından maksadın da, açıktan ve gizlice işlenen çirkin hayâsızlıklar olduğunu düşünüyoruz. Açıktan zina etmek, metres tutmak ve gizli dost hayatı yaşamak gibi.

Bu gibi hayâsızlıkların normal bir şey gibi kabul edilmesi, onların çirkinliğinin ve yüz kızartıcılığının yok sayılması anlamına gelir. Bu da onları yaygınlaştırır. Çünkü insan nefsi, alıkondduğu bu hayâsızlıklara karşı güçlü bir eğilim taşır. Bunlarla kendisinin arasındaki engeller ortadan kalktığı zaman yoksun bırakıldığı bu lezzetlere ve arzulara karşı büyük bir istek duyar ve kısa zamanda insanlar arasında yaygınlaşırlar. Bu tür çirkin hayâsızlıkların insanlar arasında yaygınlaşması neslin kesilmesine, aile hayatının ortadan kalkmasına yol açar. Aile dediğimiz küçük toplumsal birimin yok olması da, büyük insan

topluluğunun yok olmasını kaçınılmaz kılar. İleride uygun bir yerde bu konuyla ilgili daha ayrıntılı bilgiler sunacağız.

Aynı şekilde adam öldürmeyi, onu izleyen diğer hayâsızlıkları normal karşılamak, genel güvenliği ortada kaldırır. Genel güvenliğin yok olması da, insan toplumunun bünyesinin çökmesi, temellerinin çürümesi anlamına gelir.

"Haksız yere Allah'ın yasakladığı cana kıymayın..."

Yani, Allah'ın öldürülmesini yasakladığı veya kan ve hak hususunda yasalar çerçevesinde dokunulmaz kıldığı cana kıymayın. Bazıları demişlerdir ki: Çirkin işlerin genel kapsamı içinde olmasına karşın, yüce Allah'ın adam öldürmekten ayrıca söz etmesi, cana verdiği önemi ve adam öldürmenin ağır bir suç olduğunu göstermek içindir. Fakirlik korkusuyla çocukların öldürülmesinin de genel olarak çirkin işler kapsamında olmakla beraber özel olarak zikredilmesi de bu gerekçeden ileri gelmektedir. Araplar bunu yaparken, fakirlik korkusuyla babanın evlâtlarını öldürebileceğini düşünüyorlardı. Güya baba böyle yapmakla onurunu kurtarıyordu. Babalık bir anlamıyla çocuğun sahibi olmayı ifade ederdi.

Yüce Allah, yasalar çaresinde dokunulmaz kıldığı cana, yani Müslümanın veya sözleşmeli kâfirin canına kıyılmasının yasaklanmasına ilişkin genel hükümden bir hususu istisna etmiş, haklı yere öldürmeyi bunun dışında tutmuştur. Bununla kısas veya şer'î bir diğer cezanın öldürmeyi gerektirdiği durumlar kastedilmiştir.

Ardından sözü edilen hususların haramlığı şu ifadeyle pekiştiriliyor: *"Aklınızı kullanasınız diye O size bunları tavsiye etti."* Ayette sayılan beş olgunun yasaklığının gerekçelendirilmesi bağlamında, *"aklınızı kullanasınız"* ifadesinin kullanılmış olmasının gerisindeki amaçla ilgili açıklamalara ileride yer vereceğiz.

152) "Erginlik çağına erişinceye kadar en güzel biçimde yaklaşma dışında yetimin malına yaklaşmayın."

Yaklaşma yasağı, genellik ifade etmek için kullanılmış bir deyimdir. Dolayısıyla yetimin malını yemek, kullanmak ve onda herhangi bir tasarrufta bulunmak yasaktır. Ancak onun malını en güzel bir yön-

temle kullanmak için yaklaşmak bu genel yasağın kapsamında değildir. Bu yasak ve bu haramlık, yetimin erginlik çağına erişmesine kadar devam eder. Erginlik çağına erişince, artık malını idare etmekten âciz bir yetim değildir. Dolayısıyla malını idare edecek bir veliye ihtiyacı olmaksızın kendi malını idare edebilir.

Bundan da anlıyoruz ki, ayette geçen "yebluğ eşuddehu" ifadesiyle yetim çocuğun erginlik çağına erişmesi ve rüştünü ispatlaması kastedilmiştir. Nitekim aşağıdaki ayette de bu konuya değinilmiştir: *"Evlenme çağına gelinceye kadar yetimleri deneyin; eğer onlarda bir olgunluk görürseniz, mallarını kendilerine verin. Onların mallarını israf ederek veya büyüyecekler (de geri alacaklar) diye tez elden yemeyin."* (Nisâ, 6)

Buradan hareketle anlıyoruz ki, yetimin malı üzerinde tasarrufta bulunma yasağının, *"erginlik çağına erişinceye kadar"* şeklinde sınırlandırılmasından maksat, yetim erginlik çağına erişince yaklaşma yasağı kalkıyor ve malı üzerinde tasarrufta bulunması serbest oluyor, değildir. Bilâkis, bu ifadeyle güdülen amaç, onun malına yaklaşılabilecek zamanı belirlemektir. Ki bu zamandan sonra mesele ortadan kalkıyor. Dolayısıyla ifadenin şöyle bir anlama geldiğini söyleyebiliriz: Malını yönetip çoğaltmayı beceremeyen yetimin malını idare edin ve çoğalmasını sağlayın, ta ki kendisi büyüüp buna güç yetirinceye kadar.

"Ölçü ve tartıyı adaletle tam ölçüp tartın; biz, kişiye gücünün yettiğinden fazlasını yüklemeyiz."

Ölçü ve tartıyı adaletle tam ölçüp tartmak, en ufak bir eksiltmeye gitmeksizin adaletli davranmaktır. *"Biz, kişiye gücünden fazlasını yüklemeyiz."* ifadesi, bir yanlış anlamaya meydan vermemeye yöneliktir. Sanki şöyle demek isteniyor: "Ölçü ve tartıda gerçek adaletle göre hareket etmek, insan nefsi için imkânsız bir şeydir. Şu hâlde insanın bu bağlamda gerçeğe en yakın olanı yakalama çabası içine girmesi kaçınılmazdır." Buna cevap olarak da şöyle denmiştir: *"Biz, kişiye gücünden fazlasını yüklemeyiz."* *"Biz, kişiye gücünden fazlasını yüklemeyiz."* ifadesinin her iki hükümle birden, yani, *"yetimin malına yaklaşmayın"* ve *"ölçü ve tartıyı adaletle tam ölçüp tartın."* ifadeleriyle i-

lintili olması da muhtemeldir.

"Söylediğiniz zaman, akrabanız da olsa adaletli davranın."

Burada özellikle akrabalarından söz edilmiştir; çünkü akrabalık duygusu ve yakınlığı, onun tarafını tutmayı, onu malı ve canı hususunda zarara ve kötülüğe karşı korumayı gerektirir. Bundan da anlıyoruz ki, ayette geçen söylemekten maksat, birinin yarar veya zarar görmesini sağlayacak türden bir söylemedir. Nitekim adaletin de bu söylemeyle birlikte zikredilmesi, bu ihtimali güçlendirmekte ve bu hususta zalimce davranılabileceğini de göstermektedir. Dolayısıyla bu söyleme şahitlik, yargılama ve fetva verme gibi birtakım haklarla ilgilidir, hukuksaldır.

O hâlde şöyle bir anlam kastedilmiştir: İnsanların yararı veya zararıyla ilgili sözlerinize dikkat edin, onları denetleyin ve bu hususta tam adaletle uyun. Merhamet, şefkat veya herhangi bir duygu sizi bir tarafı tutmaya yöneltmesin. Sözleri tahrif etmenize, dolayısıyla başkalarının haklarına tecavüz etmenize neden olmasın. Sevdiğiniz tarafın lehine, sevmediğiniz tarafın da aleyhine olabilecek şekilde şahitlikte bulunmanıza veya yargılamana yol açmasın.

Mecma'ul-Beyan adlı eserde şöyle deniyor: "Bu ayet, söz sanatının en belîğ örneklerindendir. Çok az ifadelerle ikrarlar, şahitlikler, vasiyetler, fetvalar, yargılar, hükümler, mezhepler, marufu emretme ve münkeri yasaklama gibi temel olguları içermiştir."

"Allah'ın ahbine vefa edin."

Ragıp İsfahanî el-Müfredat adlı eserinde der ki: "el-Ahd; bir şeyi sürekli ve her durumda korumak ve gözetmek demektir." Bu yüzden fermanlar, şer'î yükümlülükler, verilen görevler için kullanıldığı gibi sözleşmeler, antlaşmalar, adak ve yeminler için de kullanılmıştır.

Kur'ân'da daha çok ilâhî buyruklar anlamında kullanılır. Tefsirini sunduğumuz ayette, sözcüğün Allah'a izafe edilmesi ve genel ilâhî hüküm ve tavsiyelerin açıklanması bağlamında kullanılmış olması, *"Allah'ın ahbine vefa edin."* ifadesindeki ahitten maksadın, ilâhî dinsel yükümlülükler olması ihtimalini güçlendirmektedir. Ama aynı zamanda ahitten maksadın, verilen söz, yapılan anlaşma olması

da muhtemeldir. "Allah'a şu şu hususlarda söz verdim." demek gibi. Yüce Allah bir ayette şöyle buyurmuştur: *"Ahde vefa edin; çünkü ahitten sorulacaktır."* (İsrâ, 34)

Buna göre, tefsirini sunduğumuz ayette ahdin yüce Allah'a izafe edilmesi, aşağıdaki ayette şahitliğin O'na izafe edilmesine benzer: *"Allah'ın şahitliğini saklamayacağız."* (Mâide, 106) Burada, Allah ile bir muameleye girildiğine işaret etmek için böyle bir ifade kullanılmıştır. Sonra ayette sözü edilen yükümlülükler şu ifadeyle pekiştirilmiştir: *"Düşünesiniz diye O size bunları tavsiye etti."*

153) *"İşte benim doğru yolum budur; ona uyun, başka yollara uymayın; sonra sizi O'nun yolundan ayırır..."*

Ayetin başındaki edat, "enne" ve "en" şeklinde okunmuştur. Bununla, *"O'na hiçbir şeyi ortak koşmayın.."* ifadesinin mahalline matuf olduğu anlatılmak istenmiştir. Bazıları da, yeni bir başlangıç olduğu ihtimalinden hareketle "inne" şeklinde okumuşlardır.

Ayetlerin akışından anladığımız kadarıyla, bu ayetin içeriği de, Peygamberimize (s.a.a), insanlara okuması emredilen tavsiyelerden biridir. Bu tavsiyeler şu ifadeyle başlamıştı: *"De ki: Gelin, Rabbinizin size neleri haram kıldığını okuyayım..."* Bu ise, *"İşte benim doğru yolum budur; ona uyun."* ifadesinin, amacın bizzat kendisiyle ilintili olmasından dolayı akış içinde yer almamış olmasını gerektirir. Çünkü dinin genel ilkeleri önceki iki ayette sunulmuştur. O hâlde bu ifade, kendisinden sonraki *"başka yollara uymayın"* ifadesinin içeriğine zemin hazırlama amacıyla akış içinde yer almıştır. Nitekim bu cümle de kendisinden sonraki, *"sonra sizi O'nun yolundan ayırır."* cümlesinin içeriğine ilişkin bir hazırlık ifadesi mahiyetindedir.

Dolayısıyla ayette şu mesaj veriliyor: *"O'nun yolundan ayrılarak dağılıp parçalanmayın, ihtilâfa düşmeyin."* Bu bakımdan ayet, şu ayetle aynı mesajı içermektedir: *"O size, dinden Nuh'a tavsiye ettiğini, sana vahyettiğimizi, İbrahim'e, Musa'ya ve İsa'ya tavsiye ettiğimizi şeriat yaptı."* (Şûrâ, 13) O hâlde ayette, dinin yaşatılmasına ilişkin emirden maksat, dinden şeriat olarak tavsiye edilen hükümlerin uygulanmasıdır. Dinde ayrılığa düşmeyin uyarısına zemin hazırlamak amacıyla, bu emir bir kez daha tekrarlanmış gibidir.

Bu durumda ayetin anlamı şu şekilde belirginleşmektedir: Rabbinizin size haram kıldığı ve size uymanızı tavsiye ettiği hususlardan biri de, içinde farklılık ve ihtilâf diye bir şey olmayan Allah'ın dosdoğru yolunu bırakıp başka yollara uymamanızdır. Çünkü Allah'ın yolunun dışındaki yollara uymanız, sizi O'nun yolundan uzaklaştırır, ayrı düşürür. Bu durumda O'nun yolu hakkında ihtilâflara düşersiniz, dosdoğru yolun dışına çıkarsınız. Çünkü dosdoğru yolun bölümleri arasında farklılık olmadığı gibi, izleyicileri arasında da ihtilâf olmaz.

Ayetlerin akışı, *"benim yolum"* ifadesiyle Peygamber'in (s.a.a) yolunun kastedilmiş olmasını gerektirmektedir. Çünkü Rabbinden aldığı emir doğrultusunda insanlara bu yükümlülükleri açıklayan odur. Nitekim hitaba, *"Gelin... okuyayım"* şeklinde başlanmıştır. Dolayısıyla onlarla konuşan Peygamber efendimizdir, onlar da Peygamberimizin muhatapları konumundadırlar. Yüce Allah ise, ayetlerin akışında gaip (üçüncü şahıs) konumundadır. Nitekim tefsirini sunduğumuz ayetin sonunda O'ndan gaip sıygasıyla söz ediliyor: *"Sonra sizi O'nun yolundan ayırır... O size bunları tavsiye etti."* Dosdoğru yolun Hz. Peygamber'e (s.a.a) izafe edilmesinin bir sakıncası yoktur. Nitekim başka bir ayette dosdoğru yol, Allah'ın kendilerine nimet verdiği kullarından olan peygamberlere, sıdıklara [peygamberlerin yolunu izleyerek sözleri ve davranışları arasında çelişki bulunmayanlara], şahitlere [fiilî hayatlarıyla peygamberlerin sunduğu ilâhî mesajın canlı tanıkları olanlara] ve salihlere [peygamberlerin öğretileri doğrultusunda yapıcı amellerle dünyayı imar edenlere] izafe edilmiştir: *"Bizi doğru yola hidayet et; kendilerine nimet verdiğin... kimselerin yoluna."* (Fâtîha, 7)

Ne var ki müfessirler, *"benim yolum"* ifadesindeki birinci şahıs zamirinin yüce Allah'a dönük olduğunu savunur gibidirler. Onlara göre ayette iltifat sanatının bir örneği gösterilmiştir. Fakat bu iltifat, *"benim yolum"* ifadesinde değil, *"O'nun yolundan"* ifadesinde söz konusudur. Dolayısıyla ayetin anlamı şu şekilde belirginleşmektedir: *"Gelin size Rabbinizin tavsiye ettiklerini okuyayım. O diyor ki: Bu, benim dosdoğru yolumdur; ona uyun."* Veya: *"O'nun size tavsiyesi şudur: Bu, benim dosdoğru yolumdur; ona uyun, ondan başka yollara uymayın; sonra sizi benim yolumdan ayırır."* Dolayısıyla daha ön-

ce de söylediğimiz gibi iltifat, "O'nun yolundan" ifadesi açısından söz konusudur.

Kesin olan bir şey var ki, yüce Allah bu ayette, sözünü ettiği dinsel genel prensipleri "dosdoğru yolu" olarak isimlendiriyor. Bu öyle bir yoldur ki, izleyicisini kesinlikle maksada ulaştırır, bölümleri arasında ve kendisini izledikleri sürece izleyicileri arasında ihtilâf, ayrılık meydana gelmez. Bunun ardından yüce Allah muhatapları, başka yollara uymamaları hususunda uyarıyor. Çünkü bu yolların özelliği insanlar arasına ayrılık ve farklılık tohumları ekmeleridir. Bunlar, şeytanî heveslerin yollarıdır. Bu yolları izledikten sonra bu hevesleri frenleyecek bir kontrol mekanizması olmaz. Ama fitrat ve yaratılış esasına dayanan Allah'ın yolunda durum farklıdır ve Allah'ın yaratmasında değişiklik söz konusu değildir. İşte doğru din budur. En sonunda da yüce Allah, hükmünü şu ifadeyle pekiştiriyor. "*Korunasınız diye O size bunları tavsiye etti.*"

Üç ayetin sonundaki sonuç cümleleri birbirinden farklıdır. İlkinde, "*Aklınızı kullanasınız diye O size bunları tavsiye etti.*"; ikincisinde, "*Düşünesiniz diye O size bunları tavsiye etti.*"; üçüncüsünde ise, "*Korunasınız diye O size bunları tavsiye etti.*" denmiştir.

Bu şekilde değişik ifadelerin kullanılmış olmasını şöyle izah etmek mümkündür: Söz konusu ayetlerin ilkinde işaret edilen Allah'a ortak koşma, ana-babaya karşı serkeşlik, onlara eziyet etme, fakirlik korkusuyla evlâtları öldürmek, çirkin hayâsızlıklara yaklaşmak, dokunulmaması gereken cana haksız yere kıymak gibi olgular, insan fitratının daha ilk bakışta haram olduklarını anlayabileceği şeylerdir. Diğer hayvanlardan sahip olduğu akıl yeteneğiyle ayrılan normal bir insan, heva ve hevesinin peşine düşmediği, karanlık duyguların aklını kuşatmadığı, aklının üzerine yoğun bir perde germediği sürece bu tür suçları işlemeye yeltenmez. Dolayısıyla heva ve heveslerin etkisinden kurtularak birazcık olsun akli kullanmak, insan için bunların haramlığının ve olumsuzluğunun belirginleşmesini sağlayabilir. Bu yüzden, "*Aklınızı kullanasınız diye O size bunları tavsiye etti.*" buyuruyor.

İkinci ayette sözü edilen yetimin malından uzak durmak, ölçü ve tar-

tiyi eksiksiz yapmak, adalete uygun söz söylemek, Allah'a verilen sözü tutmak gibi hususlar, ilk ayette işaret edilen olgular düzeyinde net değildirler. Tam tersine, insanın bunların gerçek mahiyetlerini kavraması için akılla donanmış olmasının yanında bir ölçüde düşünmesi de gerekir. Yani fitrî akıl açısından bilinen genel maslahatlara ve sakıncalara müracaat edilmesi gereği doğar. Ancak o zaman bu tür olguların sakıncaları, toplum üzerindeki yıkıcı etkileri, insan türünün diğer bireylerini nasıl bir yok oluş tehlikesiyle burun buruna getirdiği anlaşılır. Küçüklere ve zayıflara merhamet edilmeyen, ölçü ve tartının eksik yapıldığı, yargı sisteminde, yaşamada adalete uygun hareket edilmeyen, hak söze değer verilmeyen bir toplumda hayır diye bir şey olur mu? İşte bu inceliğe dikkat çekmek için ayetin sonunda, "*Düşünesiniz diye O size bunları tavsiye etti.*" buyuruyor.

Üçüncü ayetin amacı ise, Allah'tan başkasının yoluna uymak suretiyle dinde ayrılığa düşmeyi, ihtilâf çıkarmayı yasaklamaktır. Çünkü dinsel takva duygusuna erişmek, ancak Allah'tan başkasının yoluna uymaktan uzak durmakla mümkündür.

Şöyle ki: Dinsel takva duygusuna sahip olmak, ancak akletmek ve düşünmek suretiyle ilâhî yasakları gözetmek ve haramlardan sakınmakla mümkündür. Diğer bir ifadeyle dinsel takvaya ulaşmak, dinin temelini oluşturan insan fitratı doğrultusunda hareket etmekle mümkündür. Nitekim yüce Allah bir ayette şöyle buyurmuştur: "*Nefse ve onu biçimlendirene, ona bozukluğunu ve korunmasını (takvasını) ilham edene andolsun...*" (Şems, 7-8) Yüce Allah takva sahiplerine, günahlardan korunup haramlardan sakındıkları sürece, yollarını aydınlatacak, böylece hak ile batılı birbirinden ayırt etmelerini sağlayacak destekte bulunacağını va'detmiştir: "*Kim Allah'ın yasaklarından sakınırsa, Allah ona bir çıkış yolu gösterir.*" (Talâk, 2) "*Allah'tan korkarsanız, O size eğri ile doğruyu ayırdedici (furkan) bir anlayış verir.*" (Enfâl, 29)

Demek ki insan, fitrat yolunda hareket ederek akletmeyi ve düşünmeyi esas alan bir yaklaşım içinde olduğu sürece takva yolunu izlemiştir. Ama bu dosdoğru yolun dışına çıktığı zaman, -ki bu, heva ve heveslerin peşinden gitmekten, yere çakılıp kalmaktan ve dünyanın

çekici süslerine aldanmaktan başka bir şey değildir- duyguları onu dünyevî zevklerin ardına takılmaya yöneltir, artık normal aklın gereklerine aykırı hareket eder, dinsel takva tavsiyesini bir kenara bırakır, kendisini bekleyen korkunç akıbetin oluşturduğu tehlide aldırış etmeden zevklere dalar. Ne yaptığını ve kendisine ne yapıldığını bilmeyen bir sarhoş gibi.

Nefsanî tutkular çeşit çeşittir; bu tutkular açısından bir disiplinden veya tutkuların peşinden gidenleri şemsiyesi altında toplayacak bir düzenden söz etmek mümkündür. Bu yüzden nefsanî hevaların peşinden giden iki kişinin aynı yolda birlikte hareket ettikleri veya aynı amaca doğru yol aldıkları pek görülen bir şey değildir. Yüce Allah, Kur'ân'da onların çeşit çeşit yollara uyduklarından söz etmiştir: "*Suçluların yolu açık seçik ortaya çıksın...*" (En'âm, 55) "*Bozguncuların yoluna uyma.*" (A'râf, 142) "*Bilmeyenlerin yoluna uymayın.*" (Yûnus, 89) Müşriklerle ilgili olarak da şöyle buyuruyor: "*...Onlar, ancak zanna ve nefislerin alçak heveslerine uyuyorlar. Oysa kendilerine, Rableri tarafından hidayet gelmişti.*" (Necm, 23) Hidayetten, sapıklıktan, tâbî olmaktan ve itaatten söz eden ayetleri incelediğimiz zaman, bu anlamı destekleyen birçok husus görürüz.

Kısaca özetleyecek olursak; dinsel takva, ayrılık ve ihtilâfla bağdaşmaz, ayrılıklar içinde olanlar takvaya ulaşamazlar. Açılan her yoldan gitmek, hangisi arzusuna uyuyorsa onu izlemek, takva ile bir arada olmaz. Tam tersine, değişmeyen ve izleyicileri arasında ihtilâf olmayan dosdoğru yolu izlemek gerekir. Ancak o zaman kişinin takva melekesine sahip olması beklenebilir. Yüce Allah'ın, "*başka yollara uymayın; sonra sizi O'nun yolundan ayırır.*" ifadesinden sonra, "*Korunasınız diye O size bunları tavsiye etti.*" ifadesine yer vermesi işte bundan dolayıdır.

Ruh'ul-Meanî adlı tefsirde şöyle deniyor: "İlk ayet, '*Aklınızı kullanasınız diye...*' ifadesiyle son buluyor; bu ayet ise, -ikinci ayeti kastediyor- '*Düşünesiniz diye...*' ifadesiyle son buluyor. Çünkü Araplar şirk esaslı inanç sistemini, evlâtları öldürme geleneğini, zinaya yaklaşmayı, haksız yere cana kıymayı sürdürüyorlardı, bundan kaçınmadıkları gibi bu tür davranışların çirkinliğini de akletmiyorlardı. Allah onlara bu tür

şeyleri yasakladı ki bunların çirkinliğini akletsinler, dolayısıyla onlardan uzaklaşsınlar, onları terk etsinler. Fakat yetimlerin mallarını korumak, ölçü ve tartıyı eksiksiz yapmak, adalete uygun söz söylemek ve verilen sözü tutmak gibi hususlara gelince, bunlar onların yapageldikleri ve bu tür niteliklerle anılmaktan övünç duydukları hususlardı. Yüce Allah bunları onlara emretti ki, şayet unutacak olurlarsa yeniden hatırlasınlar. Kutb-i Razî de bu görüştedir." (Ruh'ul-Meanî aldığı-mız alıntı burada son buldu.)

Okuyucu biliyor ki, Arapların yetimlerin mallarını korudukları, ölçü ve tartıyı eksiksiz yaptıkları, sözlerinde adaleti gözettikleri şeklindeki değerlendirmeler cahiliye Araplarının tarihçe tespit edilmiş yaşam tarzlarıyla bağdaşmıyor. Sonra müellifin hatırlama şeklindeki çıkarılması, Kur'ân literatüründe ayette geçen "tezekkür"ün değil, "zikr"ın anlamıdır.

Mezkur tefsir kitabının müellifi devamla şöyle der: "İmam -Fahr-i Razî'yi kastediyor- Tefsir'ul-Kebir'inde diyor ki: Bu ayetlerin her birinin bu tür ifadelerle son bulmalarının nedeni şudur: İlk ayette işaret edilen beş husus açık ve nettir; bunları akletmek ve anlamak bir zorunluluktur. Bu ayette ise, -ikinci ayeti kastediyor- sözü edilen dört husus, gizli ve zor şeylerdir; onlarla ilgili denge çizgisini tutturmak için içtihad ve çokça düşünmeye ihtiyaç vardır. Bu da tezekkür=düşünme demektir." (Alıntı burada son buldu.)

İlk ayetle ilgili olarak vurguladığı zorunluluk durumu, bizim yukarıda sunduğumuz açıklamayla örtüşmektedir; ancak ikinci ayette işaret edilen dört husus, insanın en basit bir düşünmeyle ulaşabileceği şeylerdir, müellifin belirttiği gibi bir gizlilik ve zorluk söz konusu değildir. Bu nedenledir ki müellif, düşünmeyi bu olguların özüyle değil, bunlarla ilgili denge çizgisini tutturmayla irtibatlandırma gereğini duymuştur. Böyle olunca da ayetin asıl anlamı gözden kaçmış oluyor. Çünkü ayetlerin akışı, tavsiye edilen hususların özleriyle ilgili bir düşünmenin sağlanmasına yöneliktir. Kaldı ki bunlar arasında, doğaları gereği denge çizgisinin tutturulmasını gerektirenler, ilk iki olgudur. Yetimin malına yaklaşma ve ölçü ve tartıyı eksik yapmama yani. Bu ikisiyle ilgili bu durum da, "*Biz, kişiye gücünün yettiğinden fazlasını yükle-*

meyiz." ifadesiyle giderilmiştir. Dolayısıyla ayetteki bu inceliğin anlaşılmış olması gerekir.

Adı geçen müfessir, ikinci ayet hakkında da şu açıklamaya yer vermiştir: "Ebu Hayyan der ki: Dosdoğru yol (sırat-ı müstakîm) bütün yükümlülükleri kapsadığı ve yüce Allah da onun izlenmesini emrettiği, ondan başkasına uyulmasını da yasakladığı için ifadenin sonunda takva emrine yer verilmiştir. Takva ise, ateşten korunup sakınma demektir. Çünkü Allah'ın yoluna uyan, ebedî olarak kurtulmuş olur, sonsuz mutluluğu elde etmiş olur." (Ruh'ul-Meanî'den alınan alıntı burada sona erdi.)

Yukarıdaki değerlendirme, ayette yer alan dosdoğru yola uymayla ilgili emrin, bir aslî unsur olarak kastedilmiş olması ihtimaline dayalıdır. Oysa biz, daha önce ayetin akışının, bu ifadenin başka yollara uyp ayrılığa düşmeye ilişkin yasağa yönelik bir giriş, *"başka yollara uymayın; sonra, sizi O'nun yolundan ayırır."* ifadesine bir zemin hazırlama olmasını gerektirdiğini belirtmiştik.

154) Sonra iyilik edenlere (eksikliklerini) tamamlayıcı, her şeyi açıklayıcı ve rahmet olarak Musa'ya kitabı verdik...

Önceki ayetlerde zikredilen ve tavsiye edilen genel şer'î yükümlülükler, bütün peygamberlere verilen dinin evrensel yükümlülükleri arasında yer aldıkları ve bunlar, ayrıntıları açıklanmamış genel yükümlülükler oldukları için şu hususa dikkat çekiliyor: Yüce Allah, bu yükümlülükleri genel hatlarıyla bütün peygamberlere tavsiye ettikten sonra gerek duyulduğu için bunları önce Musa'ya indirilen kitapta, daha sonra da Hz. Peygamber'e (s.a.a) indirilen mübarek kitapta geniş bir şekilde açıklamış, ayrıntılarını sunmuştur. Bu amaçla şöyle deniyor: *"Sonra iyilik edenlere (eksikliklerini) tamamlayıcı... olarak Musa'ya kitabı verdik..."*

Bu bakımdan ayetin şöyle bir anlam içerdiğini öngörüyoruz: Dinsel yasaları icmalen ve genel olarak karara bağlayıp yasalaştırdıktan sonra, bu yasamanın bir devamı ve tamamlayıcı unsuru olarak iyilik edenler için bu icmalî yasamanın eksikliklerini gidermek üzere Musa'ya kitabı verdik. Böylece İsrailoğulları'nın bu genel yasalarla ilgili ihtiyaç duyduğu her şeyin teferruatını, katımızdan bir hidayet ve

rahmet olarak açıkladık ki, Rableriyle karşılaşacakları gerçeğine iman etsinler. Bu anlamı, önceki üç ayetin akışıyla bütünlük arz eden tefsirini sunduğumuz bu ayetin akışından anlıyoruz.

Dolayısıyla, *"Sonra... Musa'ya kitabı verdik..."* ifadesiyle, *"De ki: Gelin, Rabbinizin size neleri haram kıldığını okuyayım."* ifadesinden önceki ayetlerin akışına yeniden dönmüş oluyor. Burada yüce Allah, birinci çoğul şahıs kipiyle Peygamberi'ne (s.a.a) hitap etmektedir. Ayrıca, *"Sonra..."* kelimesinden algılanan gecikme anlamıyla, bu kitabın söz konusu genel ve icmalî yasalara yönelik bir ayrıntılandırma amacıyla indirildiği anlatılmak isteniyor.

Tefsir bilginleri, *"Sonra... Musa'ya kitabı verdik..."* ifadesini ilginç yorumlarla açıklamaya çalışmışlardır:

Birine göre; ifadede hazf vardır; dolayısıyla takdirî açılım şöyledir: *"Sonra ey Muhammed, Musa'ya kitap verdiğimizizi söyle."*

Bir başkasına göre; ifadenin açılımı şöyledir: *"Sonra size haber veriyorum ki, Musa'ya kitap verildi."*

Bir diğerine göre; açılım şöyledir: *"Sonra size okuyorum ki: Biz Musa'ya kitap verdik."*

Diğer bir görüşe göre; bu ifade, İbrahim kıssasının akışı içinde yer alan, *"Biz ona İshak'ı ve (İshak'ın oğlu) Yakub'u hediye ettik."* [En'âm, 84] ifadesiyle bağlantılıdır. Dolayısıyla cümlelerin düzenlemesi şöyledir: *"Ona İshak'ı ve Yakub'u hediye ettik. Sonra Musa'ya kitabı verdik."*

Müfessirleri bu tür zorlama ürünü yorumlara iten etken, Tevrat'ın Kur'ân'dan önce indirilmiş olmasına karşın, ayette gecikmeyi, birinin ardından gelmeyi ifade eden "sümme=sonra" edatının kullanılmış olmasıdır. Böyle olunca da Tevrat'ın Kur'ân'dan sonra inmiş olması gibi bir durum ortaya çıkıyor. Nitekim bundan önce, *"De ki: Gelin, Rabbi-nizin size neleri haram kıldığını okuyayım."* buyurulmuştu. Yukarıda yaptığımız değerlendirme, müfessirlerin bu tür zorlama ürünü yorumlarının sığlığını ortaya koyar mahiyettedir.

"iyilik edenlere tamamlayıcı..." ifadesi, kitabın indirilmesinin, İsrailoğulları'ndan iyilik edenlerin bu genel yasalarla amel etmeleri

bağlamındaki eksikliklerinin tamamlanması amacına yönelik olduğunu açıklayıcı mahiyettedir. Yüce Allah Musa'nın kıssası çerçevesinde, kitabın indirilişinden sonra şöyle buyurmuştur: *"Onun için levhalarda öğüt ve her şeyin açıklayıcısı olarak her şeyden örnekler yazdık. 'Bunları kuvvetle tut ve kavmine, bunların en güzelini tutsunlar diye emret.'* (dedik)." (A'râf, 145) *"Kapısından secde ederek girin ve '(Rabbimiz!) Bizi bağışla.'* deyin ki, hatalarınızı size bağışlayalım. İyilik edenlere ise, (iyiliklerinin karşılığını) fazlasıyla vereceğiz.' demiştik. " (Bakara, 58) Bu durumda tefsirini sunduğumuz ayette geçen "ellezî ahsene=iyilik eden" ifadesinde geçen ism-i mevsulun tür bildirdiği anlaşılır.

Bu cümlelerin anlamı etrafında çeşitli görüşler ileri sürülmüştür. Bazılarına göre, cümlelerin anlamı şöyledir: "Musa'ya yönelik peygamberlik ve saygınlık iyiliğinin tamamlayıcısı olarak..." Diğer bazısına göre anlam şöyledir: "Müminlerden iyilik edenlere yönelik nimetin tamamlayıcısı olarak..." Bazıları demişlerdir ki: "Cümlelerin anlamı şu şekildedir: İyilik eden peygamberlere yönelik nimetin tamamlayıcısı olarak..." Başkaları şöyle demişlerdir: "Cümlelerin anlamı şu şekildedir: İyilik edenlerin dünyadaki iyiliklerinin bir karşılığı olan cennetteki saygınlıklarının tamamlayıcısı olarak..." Bazılarına göre, cümle şu şekilde anlaşılmalıdır: "Yüce Allah'ın Musa'ya iyilik olarak bahsettiği saygınlık, peygamberlik ve diğer nimetlerin tamamlayıcısı olarak..." Bazıları da şöyle demişlerdir: "Cümle İbrahim kıssasıyla bağlantılıdır ve anlamı da şöyledir: İbrahim'e yönelik nimetin tamamlayıcısı olarak..." Yukarıda sıraladığımız görüşlerin tümünün son derece zayıf oldukları net bir şekilde ortadadır.

"her şeyi açıklayıcı" Yani, İsrailoğulları'nın ihtiyaç duydukları veya kendilerinden sonra gelecek kuşakların da yararlanacağı her şeyi. *"yol gösterici"* Yani, kılavuz edinecekleri bir yol gösterici. *"ve rahmet olarak"* Yani, yararlanacakları bir rahmet kaynağı olarak. *"ki Rablerinin huzuruna varacaklarına inansınlar."* Bu ifadede, İsrailoğulları'nın Allah'ın huzuruna çıkmaya ve ahiret gününe inanma hususunda ağır davrandıkları veya buna inanmaktan kaçındıkları yönünde bir işaret vardır. Nitekim Kur'ân'ın tahrif edildiğini haber

verdiği bugünkü Tevrat'ta ölümden sonra dirilişten ve kıyamet gününden söz edilmemesi de, bizim bu çıkarsamamızı destekleyici somut bir kanıttır. Bazı Yahudi tarihçiler de, İsrail halkının ahiret gününe inanmadığını söylemişlerdir.

155) Bu (Kur'ân) da, indirdiğimiz mübarek bir kitaptır...

Yani, bu Kur'ân da, mübarek bir kitaptır; Musa'nın kitabının sahip olduğu özelliklere sahiptir; ona uyun...

156) "Kitap, yalnız bizden önceki iki topluluğa indirildi..." demeyesiniz diye...

Ayette geçen "en tekulû" ifadesi, "kerahete en tekulû" veya "liellâ tekulû" (demeyesiniz diye) anlamını ifade eder. Arapça'da bu yaygın bir kullanımdır. Bu ifade, önceki ayette geçen *"indirdiğimiz"* ifadesiyle ilintilidir.

"Bizden önceki iki topluluğa..." ifadesindeki iki topluluktan maksat, kendilerine Tevrat ve İncil adlı semavî kitaplar indirilen Yahudiler ve Hristiyanlardır. Bu ikisinden önce Nuh ve İbrahim gibi peygamberlere inen semavî kitaplar ise, ilâhî yasaların temellerini içermekle beraber ayrıntılı açıklamaları içermiyorlardı. Davud Peygamber'e inen Zebur gibi diğer bazı peygamberlere atfedilen semavî kitaplara gelince, bunlarda yasalara yer verilmemiş, o peygamberler de onlarla amel etmekle mükellef kılınmışlardı.

Dolayısıyla şöyle bir anlam çıkıyor karşımıza: Biz Kur'ânı indirdik; çünkü, "ilâhî yasaları ayrıntılı biçimde içeren semavî kitaplar, bizden önceki iki topluluğa, yani Yahudilere ve Hristiyanlara indirildi. Bizim onların okumasından haberimiz yoktu. Dolayısıyla habersiz olduğumuz bir şeyden sorumlu tutulamayız." demenizi istemiyorduk.

157) Yahut, "Eğer bize kitap indirilseydi, biz onlardan daha çok doğru yolda olurduk." demeyesiniz diye...

Yani, bizden önce kendilerine kitap verilenlerden daha çok doğru yol üzere olurduk. *"İşte size de Rabbinizden açık bir delil, yol gösterici ve rahmet geldi."* ifadesi, her iki ayette geçen *"demeyesiniz diye"* ifadeyle ilintili bir ayrıntı mahiyetindedir. Bu son ifadede kitap yeri-

ne "beyyine=açık delil" sözcüğü kullanılmış, bununla kitabın (Kur'ân'ın) kanıtının belirginliğine ve kanıtsallığının açıklığına işaret ediliyor. Öyle ki böyle bir kanıt karşısında kimsenin ileri sürebileceği bir mazereti veya bahanesi kalmıyor. Ayette geçen, "sadefe" ve "yasdifüne" sözcüklerinin kökü olan "es-sadef", "yüz çevirme" anlamına gelir. Ayetin anlamı, ek bir açıklamayı gerektirmeyecek kadar açıktır.

AYETLERİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

Tefsir'ul-Ayyâşî'de, Ebu Basir'den şöyle rivayet edilir: "Bir gün İmam Bâkır'ın (a.s) yanında bulunuyordum. İmam yatağına yaslanmıştı. O sırada En'âm Suresi'nden, başka ayetler tarafından neshedilmemiş muhkem ayetleri okudu. Sonra şöyle buyurdu: Yetmiş bin melek bu ayetlerin inişine eşlik etti. [İmam, şu ayetleri okudu:] *De ki: Gelin, Rabbinizin size neleri haram kıldığını okuyayım: O'na hiçbir şeyi ortak koşmayın...*" [c.1, s.383, h: 123]

ed-Dürr'ül-Mensûr adlı tefsirde şöyle denir: Abd b. Humeyd, İbn-i Ebî Hatem, Ebu's-Şeyh, İbn-i Mürdeveyh ve Hâkim sahih olduğunu belirterek Ubade b. Samit'ten şöyle rivayet etmişlerdir: "Resulullah efendimiz (s.a.a) buyurdu ki: 'Hanginiz bu üç ayete uymak hususunda bana söz verir?' Ardından, '*De ki: Gelin, Rabbinizin size neleri haram kıldığını okuyayım...*' diye başlayan üç ayeti okudu. Daha sonra da şöyle buyurdu: Kim bu üç ayetin içeriğinin gereğini yerine getirirse, onun ücreti Allah'a aittir. Kim de bu hususlarda bir kusur işler de Allah dünyadayken bunlardan dolayı onun başına bir musibet getirirse, bu onun cezası olur. Kimi de ahirete ertelerse, isterse cezalandırır, isterse bağışlar." [c.3, s.54]

Ben derim ki: Bu son rivayette bir tutarsızlık göze çarpmaktadır. Çünkü Allah'a ortak koşma suçunun cezalandırılması hususunda sadece dünyevî ceza ile yetinilmez ve ayrıca Allah'a ortak koşma suçu ahirette affedilecek suçların kapsamına alınmaz. Bu, Kur'ân nassıyla dile getirilmiştir: "*Allah kendisine ortak koşulmasını bağışlamaz.*" (Nisâ, 48) "*Kâfir olup küfürlerinde ısrar ederek ölenler, işte Allah'ın, meleklerin ve bütün insanların lâneti onların üzerinedir. Ebedî ola-*

rak lânette kalırlar. Ne kendilerinden azap hafifletilir, ne de onlara bakılır." (Bakara, 161-162)

Öte yandan rivayet, söz konusu ayetlerin içerdiği hükümlerin İslâm şeriatına özgü olduğunu vurgular mahiyettedir. Nitekim bazı sahabe ve tâbiîn kuşağına mensup bilginlerden aktarılan rivayetlerden de bunu algılamak mümkündür. Örneğin ed-Dürr'ül-Mensûrda, bir grup ravi İbn-i Mesud'dan şöyle rivayet etmişlerdir: "Hz. Muhammed'in (s.a.a) üzerinde mührü bulunan vasiyetini görmekten hoşlananlar şu üç ayeti okusunlar: *De ki: Gelin, Rabbinizin size neleri haram kıldığını okuyayım... korunasınız diye O size bunları tavsiye etti...*" Bunun bir benzerini de Münzir es-Sevrî, Rebî b. Haysem'den rivayet etmiştir.

Tefsir'ul-Ayyâşî'de Amr b. Ebî'l-Mikdam'dan, o da babasından, o da Ali b. Hüseyin'den (a.s) şöyle rivayet eder: "*Çirkin işlerin açığına da, kapalılarına da...* Çirkin işin açığı, kişinin analığıyla evlenmesi; kapalı da zinadır." [c.1, s.383, h: 124]

Ben derim ki: Bu rivayette, ayette geçen genel ifadenin örneklerinden bazıları zikredilmiştir.

ed-Dürr'ül-Mensûr adlı tefsirde şöyle denir: Ahmed, Abd b. Hu-meyd, Nesaî, Bezzaz, İbn-i Münzir, İbn-i Ebî Hatem, Ebu's-Şeyh, İbn-i Mürdeveyh ve Hâkim -sahih olduğunu belirterek- İbn-i Mesud'dan şöyle rivayet ederler: "Resulullah efendimiz (s.a.a) eliyle bir çizgi çizdi ve 'Bu, Allah'ın dosdoğru yoludur.' dedi. Sonra bu çizginin sağına ve soluna birtakım çizgiler daha çizdi ve 'Bu yolların her birinin başında insanları ona davet eden bir şeytan bulunur.' dedi, ardından da şu ayeti okudu: *İşte benim doğru yolum budur; ona uyun, başka yollara uymayın; sonra sizi O'nun yolundan ayırır.*" [c.3, s.55-56]

Yine aynı eserde şöyle denir: Ahmad, İbn-i Mace, İbn-i Ebî Hatem ve İbn-i Mürdeveyh, Cabir b. Abdullah'tan şöyle rivayet ederler: "Bizler Resulullah'ın (s.a.a) yanında oturuyorduk. Önünde şöyle bir çizgi çizdi ve 'Bu, Allah'ın yoludur.' dedi. Sonra bu çizginin sağında iki, solunda da iki çizgi daha çizdi ve 'Bunlar da, şeytanın yoludur.' buyurdu. Ardından elini orta yolun üzerine koyarak, '*İşte benim doğru yolum bu-*

dur; ona uyun...' ayetini okudu." [c.3, s.56]

Tefsir'ul-Kummî'de deniliyor ki: Bize Hasan b. Ali babasından, o da Hüseyin b. Said'den, o da Muhammed b. Sinan'dan, o da Halid el-Kammat'tan, o da Ebu Basir'den, o da İmam Bâkır'dan (a.s), *"İşte benim doğru yolum budur; ona uyun, başka yollara uymayın; sonra sizi O'nun yolundan ayırır."* ayetiyle ilgili olarak şöyle rivayet etti: "Yol biziz (Ehlibeyt); kim bu yoldan yüz çevirir de başka yollara uyarsa, küfre sapmış olur." [c.1, s.221]

Ben derim ki: Bu rivayet, ayetin içeriğinin örneklerinden birine uyarlanmasına dayanır. İmam'ın (a.s) söylediği husus, *"De ki: Ben buna karşılık sizden, yakınlarımı sevmenizin dışında başka bir ücret istemiyorum."* (Şûrâ, 23) ayetinin, *"Buna karşılık sizden bir ücret istemiyorum, ancak Rabbinize varan yola girmek isteyeneye yol gösteriyorum."* (Furkân, 57) ayetiyle birlikte düşünüldüğünde algılanan bir sonuçtur.

Gerek Şia ve gerekse Ehlişünnet kaynaklarında yer alan birçok rivayette, Hz. Ali'nin (a.s) "sırat-ı müstakîm=dosdoğru yol" olduğu belirtilir. Tefsirimizin birinci cildinde Fâtiha Suresi'ni tefsir ederken bu rivayetlere işaret etmiştik.

Ayetlerin Meâli

158- İlle meleklerin gelmesini yahut Rabbinin gelmesini ya da Rabbinin bazı ayetlerinin gelmesini mi bekliyorlar?! Rabbinin bazı ayetleri geldiği gün, daha önce iman etmemiş ya da imanında bir hayır kazanmamış olan kimseye artık imanı bir fayda sağlamaz. De ki: "Bekleyin; şüphesiz biz de beklemekteyiz."

159- Dinlerini parça parça edip grup grup olanlar var ya, senin onlarla hiçbir ilişkin yoktur. Onların işi ancak Allah'a kalmıştır. Sonra (Allah), yaptıklarını onlara haber verecektir.

160- Kim iyilik getirirse, ona onun on katı vardır; kim de kötülük getirirse, sadece onun dengiyle cezalandırılır ve onlar haksızlığa uğratılmazlar.

AYETLERİN AÇIKLAMASI

Bu ayetler, önceki ayetler grubuyla bağlantılıdır. Burada dosdoğru yo-

lu izlemekten kaçınan, dolayısıyla bölük pörçük gruplara ayrılan müşriklerle ağır bir tehdit yöneltilmekte ve Hz. Peygamber'in (s.a.a), dinlerini bu şekilde parçalayanlardan uzak olduğu vurgulanmaktadır. Bu arada iyilikle gelenlere güzel bir vaatte bulunulmakta, kötülükle gelenlerin de kötülüklerinin cezasını çecekleri ifade edilmektedir.

158) İlle meleklerin gelmesini yahut Rabbinin gelmesini ya da Rabbinin bazı ayetlerinin gelmesini mi bekliyorlar?!

Soru, öğütün fayda vermediği ve çağrının sonuçsuz kaldığı bir bağlamda olumsuzlama amacına [böyle bir şeyi beklememeleri gerektiğini ifade etmeye] yöneliktir. Çünkü ayette zikredilen hususlar, zorunlu olarak onlar hakkında adaletle dayalı kesin bir hükmün verildiği, onların yok edilmesine ve yeryüzünün onlardan temizlenmesine karar verildiği durumlarda gündeme gelen olgulardır.

Böyle bir bağlamda, meleklerin gelmesinden maksadın, onların azap ayetiyle (nişanesiyle) inmeleri olması gerekmektedir. Nitekim bir diğer ayetten bunu anlamak mümkündür: *"Dediler ki: 'Ey kendisine Zikir (Kur'ân) indirilmiş olan, sen mutlaka delirmişsin. Eğer doğrular-dansan, bize melekleri getirsene!' Biz, melekleri ancak hak ile indiririz; o zaman da onlara mühlet verilmez."* (Hicr, 6-8)

Dolayısıyla Rabbin gelmesinden maksat da, kıyamet günüdür. Çünkü o gün tevhit ayeti, Allah'ın birliğinin kanıtı eksiksiz bir şekilde ortaya çıkar, üzerinde en küçük bir kapalılık, bir örtü kalmaz. Nitekim kıyamet gününün özelliği, eşyanın hakikatinin üzerindeki perdeleri açmasıdır. Dolayısıyla ayette yüce Allah hakkında sözü edilen "gelme"den maksat, gizlilikten sonra açıklık, gaip oluştan sonra hazır oluşturma. Yoksa yüce Allah başka varlıkların gelmesi gibi cismanî bir gelişten münezzehtir.

Bazıları, "Bundan maksat, Allah'ın emrinin gelmesidir." demişlerdir. Benzeri bir değerlendirmeye, tefsirimizin ikinci cildinde, *"Onlar, bulut gölgeleri içinde Allah'ın... gelmesini mi bekliyorlar?"* (Bakara, 210) ayetini tefsiri ederken yer vermiştik.

Bu durumda, "Rabbin bazı ayetlerinin gelmesi"nden maksat da, dünya hayatının bir daha geri dönmeyecek şekilde kendileri hakkında değişmesi ve seçme haklarının ellerinden alınmasıdır. Meselâ

ölüm ayeti, dünyadaki amel hayatının berzah âlemindeki ceza hayatına yerini terk etmesine yol açar.

Ya da [Rabbin bazı ayetlerinin gelmesi"nden maksat,] küfür ve inkâr karakterinin onların nefislerinde kalıcılık kazanmasına sebep olacak bir ayetin tecelli etmesidir. Ki bu durumda tevhide yönelmeleri ve hakka kalplerini açmaları mümkün olmaz; sadece ilâhî gazap ve azabın dört bir yandan kendilerini kuşatması sonucu korku etkisiyle, dilleriyle "İman ettik." derler. Nitekim şu ayetten böyle bir sonuç algılamak mümkündür: *"Söz (hüküm) onlar hakkında kesinleştiği zaman, insanların ayetlerimize kesin inanmıyor oldukları için onlara yerden bir dâbbe (canlı) çıkarırız; o onlarla konuşur."* (Neml, 82)

Bir diğer ayette de şöyle buyruluyor: *"Doğru iseniz bu fetih ne zaman? diyorlar. De ki: Fetih günü gelince, inkâr edenlere o zaman inanmaları fayda vermez ve kendilerine mühlet de verilmez."* (Secde, 28-29) Ayetin zahirinden anlaşıldığı gibi fetihten maksat, Hz. Peygamber'le (s.a.a) ümmeti arasında adalet ilkesi doğrultusunda kesin hükmün verilmesidir. Nitekim yüce Allah, Şuayb Peygamber'in şöyle dediğini aktarmaktadır: *"Rabbimiz, bizimle kavmimizin arasında hak olarak fethi gerçekleştire; muhakkak ki sen, fethedenlerin en iyisisin."* (A'râf, 89) Bir diğer ayette de yüce Allah elçileriyle ilgili olarak şöyle buyuruyor: *"Fetih istediler ve her inatçı zorba perişan oldu."* (İbrâhîm, 15)

Ya da ["Rabbin bazı ayetlerinin gelmesi"nden maksat,] yüce Allah tarafından geri çevrilmesi mümkün olmayan kaçınılmaz bir gazabın gelmesidir. Ki bu gazap sonucunda, acı veren azaptan korunabilmek için iman etmek zorunda kalırlar. Fakat bunun onlara bir faydası olmaz; çünkü yalnızca insanın kendi özgür iradesiyle gerçekleştirdiği imanın ona faydası olur. Nitekim aşağıdaki ayetten bunu anlıyoruz: *"Azabımızı gördükleri zaman, 'Tek Allah'a inandık ve O'na ortak koşmakta olduğumuz şeyleri inkâr ettik.' dediler. Fakat azabımızı gördükleri zaman inanmaları, kendilerine bir fayda sağlamadı. Allah'ın kulları hakkında eskiden beri yürürlükte olan yasası budur. İşte o zaman kâfirler ziyana uğradılar."* (Mü'min, 84-85)

Dolayısıyla meleklerin gelmesi veya Rabbin gelmesi ya da Rabbin bazı

ayetlerinin gelmesi, onlar arasında adalet ilkesine göre hüküm verilmesi ile birlikte gündeme gelen olgulardır. Aslında onlar, farkında olmasalar da, hiçbir öğütten etkilenmedikleri ve hiçbir kanıtı kabul etmedikleri için, gerçekte bundan başkasını da beklemiyorlar. Çünkü bilsinler veya bilmesinler, gerçek olanca çıplaklığıyla karşılarında durmaktadır.

Bazılarına göre, ayetteki soru üslûbu azarlama amaçlıdır. Çünkü onlar Hz. Peygamber'den (s.a.a) üzerlerine melekleri indirmesini veya Rablerini görmeyi ya da önceki topluluklara gösterildiği gibi kendilerine de bir mucizenin gösterilmesini istiyorlardı. Bu yüzden âdeta şöyle deniyor: Bunlar kanıt falan istemiyorlar, sadece önerdikleri şeylerin gerçekleşmesini bekliyorlar.

Aslında ayetin giriş kısmını baz aldığımızda, bu değerlendirmenin pek de uzak olmadığı görülür. Ancak ayetin şu son cümlesi, yani, *"Rabbinin bazı ayetleri geldiği gün..."* cümlesi, bu değerlendirmeye gerektiği gibi örtüşmemektedir. Çünkü azarlama amaçlı bir ifadenin akışı içinde gerçeklerin açıklanması ve sonuçların ayrıntılı olarak gözler önüne serilmesi hedef alınmaz.

Rabbinin bazı ayetleri geldiği gün...

Bu ayetlerin ortaya çıkacakları günün özellikleri açıklanıyor. Aslında bunların, bizzat o ayetlerin özellikleri olduğunu söyleyebiliriz. Buna göre, bu günden önce gönüllü olarak ve kendi isteğiyle iman etmemiş olan bir kimsenin bu günde iman etmesinin ya da iman edip de imanının bir gereği olarak herhangi bir hayır işlememiş, salih bir amel gerçekleştirmemiş, tam tersine ömrünü kötülükler ve günahlar arasında geçirmiş olan bir kimsenin imanının ona faydası olmaz. Çünkü böyle bir insanın tövbesi kabul edilmez. Yüce Allah bir ayette şöyle buyurmuştur: *"İçlerinden birine ölüm gelip çatıncaya kadar kötülükleri yapıp, 'Ben şimdi tövbe ettim.' diyenler... için (kabul edilecek) tövbe yoktur."* (Nisâ, 18) Dolayısıyla daha önce gönüllü olarak ve kendi rızasıyla iman etmeyen ya da Allah'a iman edip de ayetlerini inkâr eden, O'nun koyduğu yasalara, şeriata aldırış etmeyen, tam tersine günahlar vadisinde ömür tüketen, salih amel namına hiçbir şey kazanmayan bir kimse, bütün bunlara karşın ilâhî azabı fark edip zorunlu olarak imana sığındığında, bu iman, sırf ilâhî azabı geri çe-

virme amaçlı bir kaçış olduğu için, kendisine hiçbir fayda sağlamaz, ilâhî azabı ondan geri çevirmez. O'nun azabı, suçlular topluluğundan geri çevrilmez.

Bu ayette Kur'ân'ın benzersiz ifade tarzının göz alıcı örneklerinden birini görüyoruz. Çok hoş ve gönül açıcı bir üslûpla konu ele alınıyor. Şöyle ki: Ayette *"Rabbinin (Senin Rabbinin)"* ifadesi üç kere tekrarlanıyor. Bunun tek amacı var; o da hasımları, yani müşrikler karşısında Peygamber'e (s.a.a) özgüven aşılama, direncini arttırmaktır. Çünkü müşrikler tanrılarıyla övünüyor, putlarıyla iftihar ediyorlardı. Böyle bir manzara karşısında Peygamber'in Rabbine güvenip dayanması, buna bağlı olarak kalbini pekiştirmesi, davetine olan bağlılığını, coşkusunu sürdürmesi amacıyla böyle bir moral desteğe gereksinim duyuluyor. Eğer davetinde başarılı olursa, ne güzel. Öbür türlü, Allah onunla kavmi arasında kesin hükmünü, adalet ilkesine dayalı ve her şeyi açığa çıkarıcı kararını verecektir. Sonra yüce Allah bu atmosferi daha etkili kılmak ve Peygamberimizin özgüvenini daha çok pekiştirmek için ayetin sonunda şöyle buyuruyor: *"De ki: Bekleyin, biz de beklemekteyiz."* Yani, onların beklediklerini sen de bekle ve onlara, bunun beklentisi içinde olduğunu haber ver. Onlara da beklemelerini emret. Çünkü bu, gerçeklerin olanca çıplaklığıyla ortaya çıkarılacağı hükümdür, kesinlikle bir şaka değildir.

Bundan da anlaşılıyor ki ayet, ciddî bir tehdit içeriyor, laf olsun diye korkutmuyor. Bu da bazı müfessirlerin aşağıya alacağımız yorumlarının yanlışlığını ortaya çıkaran bir olgudur. Bu müfessirler, *"Ayetteki soru, azarlama amaçlıdır."* diyenlerin bu görüşlerini geçersiz kılmak için demişlerdir ki: *"Bu üç ayet, onların başkaları gibi aynı meseleyle ilgili olarak bekledikleri şeyleri içermektedir. Dolayısıyla bu bazı ayetlerle, onların önerdikleri şeylerin kastedilmiş olması doğru olmaz. Çünkü peygamberlerden getirilmesi istenen ayetler, mucizeler, Allah'ın yasası gereğince, bunlara iman etmeyen toplumun kökten yok edilme azabıyla cezalandırılmasını öngörür. Oysa yüce Allah rahmeti gereği, Hz. Peygamber'in (s.a.a) ümmetini bu şekilde cezalandırmayacaktır."*

Bu yoruma karşılık bizim söyleyeceklerimiz var: Kur'ân ayetlerinde, İslâm ümmetinin de aralarında adalet ilkesine göre karar verilmesi

ve haklarında gerçekleri ortaya çıkaracak kesin hükmün verilmesi kuralının kapsamına gireceğine ilişkin kesin ifadeler vardır; bu konu üzerinde en küçük bir perde yoktur. Buna şu ayetleri örnek gösterebiliriz: *"Her ümmetin bir elçisi vardır. Elçileri geldiği zaman aralarında adaletle hükmolunur, onlara hiç haksızlık edilmez. 'Doğru iseniz, bu bizi tehdit ettiğiniz azap ne zaman?' diyorlar. De ki: 'Ben kendime dahi, Allah'ın dilediğinden başka, ne bir zarar, ne de bir yarar verme gücüne sahip değilim. Her ümmetin bir süresi (eceli) vardır... 'Sahiden o bir gerçek midir?' diye senden soruyorlar. De ki: Evet, Rabbim hakkı için o gerçektir. Siz onu önleyemezsiniz."* (Yûnus, 47-53)

Bazıları, tefsirini sunduğumuz bu ayetten hareketle salih amelle desteklenmeyen imanın olumlu bir etkinliğinin olmayacağı sonucuna varmışlardır. Bu çıkarsama mutlak olarak değil, ama bazı durumlar için gerçeği ifade etmektedir. Çünkü ayet, Allah'a iman etme imkânına sahipken iman etmeyen veya iman edip salih amel edebilecekken, sadece iman edip salih amel işlemeyen, ama Allah'ın şiddetli azabının geldiğini görünce iman etmek veya salih amel işlemek zorunda kalan kimseye imanının fayda vermeyeceğini açıklamaya yöneliktir. Fakat gönül rızasıyla iman eden, ancak salih amel işlemeye, imanı sonucu bir hayır elde etmeye fırsat bulamadan ölüp giden kimseye gelince, ayette böyle bir kimsenin durumuna yönelik bir işaret yer almamaktadır. Hatta denebilir ki, ayette gönüllü olarak gerçekleştirilen, hatalara bulandırılmayan, herhangi bir kötülükle ifsat edilmeyen imanın da tek başına yararlı olabileceğine dair bir işaret veya kanıt yer almaktadır.

"Daha önce iman etmemiş kimseye... artık imanı bir fayda sağlamaz." ifadesinin orijinalindeki "lâ yenfeu" fiilinin faili olan "imanuha", mevsuf ("nefsen") ile sıfatı ("lem tekun...") arasında yer almıştır. Sanki, fiil ile fail arasında uzun bir aralığın oluşmasının önlenmesi için böyle bir uygulamaya başvurulmuş gibi. Ayrıca, böylece "fî imaniha" ve "imanuha" ifadelerinin cümle içinde çok yakın olmalarından da kaçınılmıştır.

159) Dinlerini parça parça edip, grup grup olanlar var ya, senin onlarla hiçbir ilişkin yoktur...

Bundan önceki ifadenin muhatapları, hanif dini parça parça bölen müşrikler olmakla birlikte, ifadenin içeriğinin Ehlikıtap'la da bir ilintisi olduğunu, onlara da bir ölçüde göndermede bulunulduğunu söyleyebiliriz. Bu da, *"Dinlerini parça parça edip grup grup olanlar..."* ifadesinin müşrikler, hatta müşriklerle birlikte Yahudi ve Hristiyanları da kapsayacak şekilde algılanmasını gerektirir. Çünkü onlar da, Allah'ın dinini parçalamak ve dinde görüş ayrılıklarına düşmek hususunda müşriklerle aynı konumu paylaşmaktadırlar.

Şu kadarı var ki, ayetlerin akışının, şirki yasaklamakla başlayıp Allah'ın yolundan ayrılma yasağıyla son bulan genel ilâhî yasaları içeren ayetler grubuyla bağlantılı olması, *"Dinlerini parça parça edip grup grup olanlar."* ifadesinin Peygamberimizle bu niteliğe sahip olanlar arasındaki durumu açıklamaya yönelik olmasını gerektirmektedir. Dolayısıyla, *"parça parça edip..."* ifadesinin orijinalinde mazi/ geçmiş zaman fiilinin kullanılmış olması, olayın ister geçmişte, ister şimdiki zamanda, isterse gelecekte olsun, özü itibarıyla gerçekleşmiş olma hâlini ifade eder, salt olayın geçmiş zamanda gerçekleşmiş olduğunu değil.

Bilindiği gibi Hz. Peygamber'in (s.a.a) dinde ayrılığa düşüp, grup grup olan ve her biri bir önderin peşine düşenlerden ayrı tutulması, onlarla bir ilişkisinin olmadığının bildirilmesi, soyutlandırılması tamamen şu gerçeğin vurgulanmasına yöneliktir: O bir elçidir, insanları hak söze ve tevhit dinine davet eder. O, varlığıyla İslâm'ı temsil eden eksiksiz bir örnektir. Hareketleriyle insanları İslâm'ın gereklerini yerine getirmeye çağırır. Böyle olunca, *"senin onlarla hiçbir ilişkin yoktur..."* sözü şu şekilde anlaşılmaktadır: Onların, senin davet ettiğin dinle bir ilgileri yoktur, senin izlediğin yol üzere de değildirler.

Bu durumda ayette kastedilen anlam şudur: *"Kitap verilenler, ancak kendilerine ilim geldikten sonra, aralarındaki kıskançlık yüzünden ayrılığa düştüler."* [Âl-i İmrân, 19] ayetinde vurgulandığı gibi, kaçınılmaz olarak bilgiden kaynaklanan (bilerek yapılan) ihtilâflar sonucu dinlerini parça parça edip, çeşitli mezheplere ayrılanlar, senin mesaj birliği ve tefrikadan kaçınma temeline dayandığı yolunun üzerinde değildirler. Bu şekilde dinde ayrılığa düşenlerin işi Allah'a aittir.

Onlardan dolayı sana bir zarar gelmez. Allah, kıyamet günü onlara yaptıklarını haber verecektir. Karşılığında rehin tutuldukları amellerinin gerçek mahiyetini gözlerinin önüne serecektir.

Bu açıklamalarımızdan, ayetin anlamını, Peygamberimizin (s.a.a) sırf müşriklerden veya müşriklerle birlikte Yahudi ve Hristiyanlardan ya da bu ümmetten çeşitli mezheplere bölünen bidatçilerden uzak olduğunu vurgulamaya özgü kılmayı gerektiren bir hususun olmadığı anlaşılmıştır. Ayet, bunların tümünü içerecek şekilde genel niteliklidir.

160) Kim iyilik getirirse, ona onun on katı vardır; kim de kötülük getirirse, sadece onun dengiyle cezalandırılır ve onlar haksızlığa uğratılmazlar.

Ayet, vermek istediği mesaj bakımından eksik bir husus bırakmıyor. Burada yüce Allah'ın kullarına yönelik bir iyiliğine işaret ediyor. Allah kullarına, işledikleri iyiliklere on katı iyilikle karşılık vereceğini bildiriyor. Kötülüğü de sadece kendisi kadar bir kötülükle cezalandıracağını belirtiyor. Yani iyiliğe on misli, kötülüğe de bir misli karşılık vardır. Amellerin karşılıklarının verilmesinde eksiklik söz konusu değildir. İyiliğin karşılığında kısmaya, kötülüğün karşılığında da artırmaya başvurulmaz. Bunun yanında iyiliğinin karşılığını fazlasıyla vermesi mümkündür. Nitekim şu ayette buna işaret etmektedir: *"Mallarını Allah yolunda infak edenlerin örneği, yedi başak bitiren, her başağında yüz tane bulunan bir tanenin örneği gibidir. Allah dilediğine kat kat artırır."* (Bakara, 261) Aynı şekilde kötülüğün karşılığını affetmesi, karşılık olarak öngörülen o bir cezayı da vermemesi mümkündür.

Fakat ayetin önceki ayetlerle ilintili olması, onların akışının bir parçası hâlinde devam etmesi, bir diğer anlamı daha gündeme getirmektedir. Sanki önceki ayetler grubunun akışı içinde hak üzere birleşip ittifak etme ve onda ayrılığa düşme hususları üzerinde durulduktan sonra şöyle deniyor: Bu iki iyi ve kötü huyun her birine hak ettiği karşılık verilir. Bu konuda hiçbir haksızlığa meydan verilmez. Çünkü karşılık, işlenen amelin dengi olmalıdır. Bir iyilik yapana, işlediği iyilik kadar iyilikle karşılık verilir. Buna ek olarak fazladan da ödül verilir. Bir kötülük işleyene de, -ki bu kötülükten maksat, ayette yasak oldu-

ğuna işaret edilen dinde ihtilâfa düşmedir- sadece işlediği kötülüğün benzeri bir kötülükle karşılık verilir. Böyle bir kimsenin güzel bir karşılık beklentisinin içine girmemesi gerekir. Böylece aşağıdaki ayetten çıkarsanan anlamın bir benzeri çıkıyor karşımıza: *"Kötülüğün cezası, yine onun gibi bir kötülüktür."* (Şûrâ, 40) Yani, asıl anlatılmak istenen, kötülüğün karşılığının onun gibi bir kötülük olduğu ve kimsenin buna rağbet etmeyeceğidir. Yoksa amaç, cezanın tekliğini ve katlanmağını anlatmak değildir.

AYETLERİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

Tefsir'ul-Ayyâşî'de Zürrare, Hamran ve Muhammed b. Müslim İmam Bâkır ve İmam Cafer Sadık'tan (Allah'ın selâmı üzerlerine olsun), *"Rabbinin bazı ayetleri geldiği gün, daha önce iman etmemiş... kimseye, artık imanı bir fayda sağlamaz."* ayetiyle ilgili olarak şöyle rivayet ederler: "Bu ayetlerden kastedilen, güneşin batıdan doğması, dâbbenin ortaya çıkması ve bir dumanın belirmesidir. Bazı kimseler kötü işler işlemekte ısrar ederler ve iman gereğini yerine getirmezler. Sonra bu mucizeler ve alâmetler belirdiğinde imanı kendisine bir fayda sağlamaz." [c.1, s.384, h: 128]

Ben derim ki: "Bazı kimseler kötü işler işlemekte ısrar ederler..." ifadesi, *"ya da imanında bir hayır kazanmamış olan..."* cümlesinin açıklaması mahiyetindedir. Bunu daha önceki açıklamalarımızdan çıkarıyoruz. Ayrıca aşağıdaki rivayet de bunu destekler mahiyettedir.

Aynı eserde Ebu Basir, İmam Bâkır ve İmam Sadık'tan birinden (üzerlerine selâm olsun), *"ya da imanında bir hayır kazanmamış olan..."* ifadesiyle ilgili olarak şöyle rivayet eder: "Günahkâr müminle imanı arasına çok günah işlemesi, buna karşılık az iyilik etmesi girer, böylece imanında bir hayır kazanmamış olur." [c.1, s.385, h: 130]

Tefsir'ul-Kummî'de deniyor ki: Bana babam anlattı, o da Safvan'-dan, o da İbn-i Muskan'dan duymuş: İmam Bâkır (a.s), *"Rabbinin bazı ayetleri geldiği gün..."* ifadesiyle ilgili olarak buyurdu ki: "Güneş batıdan doğunca, o gün iman eden hiç kimseye imanı fayda vermez." [c.1, s.221-222]

ed-Dürr'ül-Mensûr adlı tefsirde belirtildiğine göre, Ahmed, Abd b. Humeyd -Müsnedinde-, Tirmizî, Ebu Ya'la, İbn-i Ebî Hatem, Ebu's-Şeyh ve İbn-i Mürdeveyh, Ebu Said el-Hudrî'den, o da Peygamberimizin (s.a.a), "*Rabbinin bazı ayetleri geldiği gün...*" ayetiyle ilgili olarak şöyle buyurduğunu rivayet eder: "Burada kastedilen, güneşin batıdan doğmasıdır." [c.3, s.57]

Ben derim ki: Görüldüğü kadarıyla bu ve öncesindeki rivayetlerde genel bir ifadenin nesnel karşılıklarından birine uyarlanması söz konusudur. Fakat bu rivayetlerin, ayetin tefsiri mahiyetinde söylenmiş olmaları da muhtemeldir. Her hâlükârda burada, yüce Allah'ın hışmının ve azabının belirginleştiği bir gün kastediliyor. Bu korkunç hışmı ve gazabı gören insanlar, iman etmek zorunda kalacaklar. Ama bu imanın kendilerine bir faydası olmayacak. Güneşin batıdan doğacağına ilişkin birçok hadis, Şîi kaynaklarda Ehlibeyt İmamlarından; Sünnî kaynaklarda da Ebu Said el-Hudrî, İbn-i Mesud, Ebu Hureyre, Abdullah b. Ömer, Huzeyfe, Ebuzer, Abdullah b. Abbas, Abdullah b. Ebî Evfa, Safvan b. Assal, Enes, Abdurrahman b. Avf, Muaviye, Ebu Umame ve Aişe gibi sahabîlerden rivayet edilmiştir. Ancak Sünnî kaynaklarda yer alan bu rivayetlerin içerikleri arasında akıl almaz ihtilâfların da bulunduğunu vurgulayalım.

Çağdaş bilimsel teoriler yeryüzünün şimdiki hareket tarzının değişmesini büsbütün olumsuzlamamaktadır. Buna göre, doğudan başlayan hareket tersine dönebilir ya da kutuplar yer değiştirebilirler; kuzey kutbunun güneye, güney kutbunun da kuzeye, aşamalı olarak veya bütünsel bir atmosfer olayı sonucu birden bire gelmesi mümkündür. Ancak bütün bunlar, ayette geçen ifadenin sembolik bir anlam taşıdığı, bununla gerçeklere ilişkin ilâhî sırlardan bazılarına işaret edildiği ihtimalini göz ardı ettiğimizde söz konusu olan şeylerdir.

Rivayetlerde bu alâmetlerden bazısı şu şekilde sıralanır: Dâbbe-t'ul-arzın çıkması, bir dumanın göğü kaplaması, Ye'cuc ve Me'cuc'un ortaya çıkması... Bütün bunlar, Kur'ân'da zikredilen olgulardır. Bunun yanında başka alâmetler de sayılmıştır: Mehdi'nin (a.s) zuhuru, Meryem oğlu İsan'ın (a.s) inişi, Deccal'ın ortaya çıkışı vs. Bunlar, ahir zamanda ortaya çıkacağı söylenen olgular olmakla beraber,

tövbe kapısının kapanmasını gündeme getiren olaylar olma özellikleri belirgin değildir.

el-Burhan adlı eserde, el-Berkî'den, o da kendi rivayet zinciriyle Abdullah b. Selman el-Amirî'den, o da İmam Cafer'den (a.s) şöyle rivayet eder: "Yeryüzü durdukça, orada helâl ve haramı bilen ve insanları Allah'ın yoluna çağırان Allah'ın bir hücceti (kanıtı) bulunacaktır. Kıyametten kırk gün öncesine kadar yeryüzü hüccetsiz kalmayacaktır. Hüccet kaldırıldığı zaman tövbe kapısı kapanır, hüccetin kaldırıldığı güne kadar iman etmemiş olan kimsenin o gün iman etmesi fayda vermez. Bu duruma düşenler, Allah'ın yarattığı varlıkların en kötüleridir. Kıyamet onların başına kopar." [c.1, s.564, h: 5]

Ben derim ki: Ebu Cafer Muhammed b. Cerir et-Taberî, "Mena-kib-u Fatıma" adlı eserinde, bu hadisi başka bir rivayet zinciriyle İmam Cafer'den (a.s) rivayet etmiştir.

Tefsir-ul-Kummî'de, müellif babasından, o Nazr'dan, o Halebî'den, o Mualla b. Huneys'den, o da İmam Cafer'den (a.s), "*Dinlerini parça parça edip, grup grup olanlar...*" ayetiyle ilgili olarak şöyle buyurduğunu nakleder: "Allah'a yemin ederim ki, şu halk da (İslâm ümmetinin geneli) dinini parça parça etmiş bulunuyor." [c.1, s.222]

Ben derim ki: Yani çeşitli mezheplere bölünmüşlerdir. Daha önce İslâm ümmetinin yetmiş üç fırkaya bölüneceğini belirten bir hadise yer vermiştik.

Tefsir-ul-Ayyâşî'de, Ebu Basir'den, o da İmam Cafer Sadık'tan (a.s) Hz. Ali'nin (a.s) bu ayeti, "fâreku dinehum..." şeklinde okuduğunu rivayet eder. [Buna göre, "Dinlerinden ayrılıp, grup grup olanlar..." şeklinde bir anlam karşımıza çıkar.] [c.1, s.385, h: 131]

Ben derim ki: ed-Dürr'ül-Mensûr gibi kaynaklarda belirtildiğine göre, bazı Sünnî kaynaklar da böyle bir kıraati Hz. Ali'den (a.s) rivayet etmişlerdir.

el-Burhan adlı eserde el-Berkî'den, o babasından, o Nazr'dan, o Yahya el-Halebî'den, o Muskan'dan, o da Zürene'den şöyle rivayet eder: "Ben yanında oturduğum bir sırada İmam Cafer'e (a.s), '*Kim iyilik getirirse, ona onun on katı vardır.*' ayetinin Ehlibeyt İmamlarının ve-

lâyetinden haberi olmayanları kapsayıp kapsamadığı soruldu. İmam buyurdu ki: 'Bu ayet, özellikle müminleri (Ehlibeyt'in velâyetine inananları) kapsar.' Dedim ki: 'Allah sana iyilik versin. Sizce oruç tutup, namaz kılan, haramlardan sakınan, güzel bir takva örneği sergileyen, fakat Ehlibeyt'i tanımadığı gibi Nasibîler (Ehlibeyt'e düşman olan bir grup) gibi size düşmanlık da beslemeyen insanların durumu ne olacaktır?' İmam, 'Allah böyle insanları rahmetiyle cennetine koyacaktır...' buyurdu." [c.1, s.565, h: 4]

Ben derim ki: Bu rivayet gösteriyor ki, ahirette elde edilecek ecir kişilerin marifetiyle bağlantılıdır. Bu anlamı içeren birçok rivayet, hem Şia, hem de Ehlisünnet kaynaklarında yer almaktadır.

Öte yandan, "*Kim iyilik getirirse, ona onun on katı vardır.*" ifadesinin anlamıyla ilgili birçok rivayet aktarılmıştır. Bunları hem Şia uleması, hem de Ehlisünnet uleması aktarmış ve bu ayetin tefsiri bağlamında materyal olarak kullanmışlardır. Ancak bu rivayetlerin büyük kısmı, oruç ve namaz gibi [ayette sözü edilen iyiliğin] nesnel karşılıkların[ın] belirginleştirilmesi etrafında gelişmektedirler. Bu yüzden söz konusu rivayetleri burada birer birer ele alıp irdelemeyi uygun görmedik.

lan O'dur. Şüphesiz Rabbin, cezalandırması çabuk olandır ve gerçekten O, bağışlayandır, merhamet edendir.

AYETLERİN AÇIKLAMASI

Bu ayetlerle En'âm Suresi son buluyor. Bu ayetler aynı zamanda, Peygamberimizin (s.a.a) bu sure bağlamında sunduğu çağırışı da özetler niteliktedir. Bunun yanında Hz. Peygamber'in (s.a.a) sunduğu daveti, bizzat pratik hayatına yansıttığı da vurgulanıyor. Ayrıca, bu ayetlerde şirk esaslı inanç sisteminin temellerini yıkacak somut kanıtlardan oluşan bir özet sunuluyor.

161) De ki: "Rabbim beni dosdoğru bir yola iletti..."

Ayette geçen "kıyam" sözcüğü, "kıyam" sözcüğünün kısaltılmış şekli. Dinin bu şekilde nitelendirilmesinin nedeni, kulların maslahatlarını en iyi şekilde temin ediyor olmasıdır. Bazılarına göre, bu sözcük, "bir işin yönetimini üstlenen" anlamında bir sıfattır.

Yüce Allah Peygamberi'ne (s.a.a), insanları kendisine kulluk sunmaya davet ettiği Rabbinin onu ilâhî yol göstericiliği ile dosdoğru bir yola, apaçık bir çizgiye ilettiğini haber vermesini emrediyor. Bu yol, izleyicileri üzerinde kesin bir kontrole sahiptir. Onları amaçlarından uzaklaştırmaz, içinde ihtilâf olmaz. Bu yol, -insan fitratına dayandığı için- insanların dünyevî ve uhrevî maslahatlarını en güzel şekilde gözetken bir dindir. İbrahim'in şirk sapmasından uzak, tevhidî dengeye eğilimli hanif dini yani. İbrahim müşriklerden değildi. Bu surenin kimi ayetlerinin tefsiri çerçevesinde bu kavramlarla ilgili açıklamalarda bulunmuşuk.

162-163) De ki: "Benim namazım, ibadetim, hayatım ve ölümüm hep âlemlerin rabbi Allah içindir... ve ben Müslümanların ilkiyim..."

Ayette geçen "nüsük" sözcüğü, mutlak anlamda "ibadet" demektir. Ama daha çok Allah'a kurban kesmek veya kesilen kurban anlamında kullanılır.

Yüce Allah ikinci olarak Peygamberi'ne (s.a.a), Allah'ın kendisini ilettiği gerçekler doğrultusunda amel ettiğini, onlara göre davrandığını,

Ayetlerin Meâli

161- De ki: "Rabbim beni dosdoğru bir yola iletti; insanların hayrına olan her şeyi bünyesinde barındıran bir dine, Allah'ı birleyen (hanif) İbrahim'in dinine. O, (Allah'a) ortak koşanlardan değildi."

162- De ki: "Benim namazım, ibadetim, hayatım ve ölümüm hep âlemlerin rabbi Allah içindir."

163- "O'nun ortağı yoktur. Bana bu emrolundu ve ben Müslümanların ilkiyim."

164- De ki: "Allah her şeyin rabbi iken, O'ndan başka rab mi arayayım? Herkes ancak kendi kazandığını yüklenir. Hiçbir suçlu, bir başkasının suçunu yüklenmez. Sonra dönüşünüz Rabbinizedir. O, hakkında ayrılığa düştüğünüz şeyleri size haber verecektir."

165- Sizi yeryüzünün halifeleri yapan ve size verdiği (ni-metler) hususunda sizi sınamak için kiminizi kiminizden de-recelerle üstün kı-

kendisinin de bunları pratize etmekle yükümlü olduğunu haber vermesini emrediyor. Bu, Peygamber'in muhataplar nezdinde suçlanmaktan daha uzak ve kabullenilmeye daha yakın olmasını sağlar. Çünkü doğruluğun bir belirtisi insanın başkasından istediği şeyleri yapması, sözü ile fiilinin birbirine uygun olmasıdır.

Dolayısıyla yüce Allah ona şöyle emrediyor: De ki: Ben namazımı ve genel olarak ibadetimi -namazdan özel olarak söz edilmesi, yüce Allah'ın namaza gösterdiği özeni gösteren bir işarettir- amelleri, nitelikleri, fiilleri ve terkleriyle hayatımı, bir şekilde hayatla bağlantısı bulunan olgularıyla ölümümü, -nitekim, "Nasıl yaşarsanız öyle ölürsünüz." buyurmuştur- bu saydıklarımın tümünü âlemlerin rabbi olan Allah için kıldım. Ben hayatımın ve ölümümün her yönüyle Allah'ın kuluyum, sadece O'na taparım. Ben yüzümü O'na çevirdim. Bir şeyi sadece O'nun için yapar, sadece O'nun için terk ederim. Hayatımda sadece O'nun için yaşarım, sadece O'nun için ölürüm. Çünkü O, âlemlerin Rabbidir. O, her şeyin sahibidir, her şeyin yöneticisidir.

İşte ben, böyle bir kulluk sunmakla emrolundum. Ben, Allah'a teslim olanların (Müslümanların) ilkiyim. O'nun her açıdan ve her yönüyle emrettiği kulluğu eksiksiz yerine getiririm.

Bundan da anlaşılıyor ki, "*Benim namazım, ibadetim, hayatım ve ölümüm... Allah içindir.*" ifadesi, sırf Allah'a yönelik kulluğu (ihlâsı) dışı vurma amacına yöneliktir. Ya da ibadet, hayat ve ölüm ile ilgili konularda sırf Allah'a yönelik kulluğu (ihlâsı) ortaya koymaya yöneliktir. İbadet ve itikatta, ölümün ve hayatın sahibinin Allah olduğunu vurgulamak suretiyle ihlâsı haber vermeye yönelik değildir. Bu söylediğimizin kanıtı, "*Bana bu emrolundu.*" ifadesidir. Bu ifadeden anlaşılan, Peygamberimizin bu sayılan hususların tümünü aynı anlamda sırf Allah'a yönelik kılmakla emrolunduğudur. Yoksa ilk ikisini ihlâs ve teslimiyet bağlamında sırf Allah'a yönelik kılmak, son ikisini de itikat bağlamında Allah'ın elinde olduğuna inanmak gibi bir durum söz konusu değil. Böyle bir anlam çıkarmak zorlama olur.

"*Ve ben Müslümanların ilkiyim.*" ifadesi, Peygamberimizin (s.a.a) İslâmiyet (teslimiyet) derecesi ve rütbesi itibarıyla insanların ilki olduğunu gösteriyor. Çünkü zamansal açıdan ondan önce başka Müslü-

manlar vardı. Nitekim yüce Allah Hz. Nuh'la ilgili olarak şöyle buyurmuştur: "*Bana Müslümanlardan olmam emrolundu.*" (Yûnus, 72) Hz. İbrahim'le ilgili olarak da şöyle buyurmuştur: "*Âlemlerin Rabbine teslim oldum.*" (Bakara, 131) Yine İbrahim ve İsmail Peygamber'le ilgili olarak şöyle buyurmuştur: "*Rabbimiz, bizi sana teslim olanlar yap.*" (Ba-kara, 128) Lut Peygamber'le ilgili olarak şöyle buyurmuştur: "*Ora da bir ev dışında Müslümanlardan kimse bulmadık.*" (Zâriyât, 36) Sebe' Kraliçesi ile ilgili olarak da şöyle buyurmuştur: "*Bize daha önce bilgi veril-mişti ve biz teslim olmuştuk...*" (Neml, 42) Şayet kraliçenin kasti Allah'a teslim olmak ise. Yine Sebe' Kraliçesi'nden şöyle bahsedilmiştir: "*Süleyman'la beraber âlemlerin Rabbi Allah'a teslim oldum.*" (Neml, 44)

Kur'ân'da başka hiç kimseyle ilgili olarak "Müslümanların ilki" gibi bir nitelik kullanılmamıştır. Yalnızca tefsirini sunduğumuz bu ayette, Peygamberimizden kavmine bunu bildirmesi istenmiştir. Bir de Zümer Suresi'nde şöyle bir ifade yer almaktadır: "*De ki: Bana dini yalnız Allah'a halis kılarak, O'na kulluk etmem emredildi ve bana Müslümanların ilki olmam emredildi.*" (Zümer, 11-12)

Bazılarına göre ise: "Müslümanların ilki derken, Peygamberimizin (s.a.a) İslâm ümmeti açısından ilk Müslüman olması kastedilmiştir. Çünkü Müslümanların ilki, İbrahim Peygamber'dir ve ondan sonra gelenler İslâm bakımından ona tâbidirler." Ancak bu yorumun dayandığı sınırlandırmayı kanıtlamak mümkün değil. Ayrıca, İbrahim'in Müslümanların ilki olması savını da, yukarıda kanıt olarak sunduğumuz ayetler olumsuzlamaktadır.

Öte yandan İbrahim ve İsmail Peygamber'le ilgili olan, "*Neslimizden de sana teslim olan bir ümmet çıkar.*" (Bakara, 128) ve "*Babanız İbrahim'in dini... O size Müslümanlar adını verdi.*" (Hac, 78) ayetlerinde de, yukarıdaki iddiayı destekleyen herhangi bir kanıt yoktur.

164) De ki: "Allah her şeyin rabbi iken, O'ndan başka rab mi arayayım?..."

Bu ve bundan sonraki ayet, üç kanıt içermektedirler. Bu kanıtlar, surede tevhit inancıyla ilgili olarak sunulan tüm kanıtları kapsayacak niteliktedirler. Kanıtlardan biri, yaratılışın başlayışıyla, diğeri ya-

ratılışın dönüşüyle, biri de yaratılışın başlaması ve dönüşü arasındaki insanın durumuyla ilgilidir. Diğer bir ifadeyle; kanıtlardan biri, dünya hayatıyla, diğeri dünya hayatının öncesiyle, biri de dünya hayatının sonrasıyla ilgilidir.

Yaratılışın başlangıcı bağlamındaki kanıt, şu ifadenin kapsamında yer almaktadır: *"Allah her şeyin rabbi iken, O'ndan başka rab mi arayayım?"* Açıktır ki, Allah her şeyin rabbi olduğuna göre, her şey de O'nun rububiyetinin yönetimi altındadır. Dolayısıyla O'ndan başka rab kesinlikle yoktur. O hâlde sadece O, kulluk sunulmayı hak eden yegane ilâhtır.

Yaratılışın dönüşü bağlamındaki kanıt da, şu ifadenin kapsamında yer almaktadır: *"Herkes ancak kendi kazandığını yüklenir."* Yani, herkesin işlediği amel ve kazandığı şey, ancak kendisine yüklenir. Hiçbir suçlu, başka bir suçlunun yükünü taşımaz. Dolayısıyla bir insanın başkasının günah yükünü üstlenmesi mümkün değildir. Sonunda da herkes Allah'a dönecektir. O, kulların amellerinin gerçek mahiyetlerini gözler önüne sermek suretiyle yaptıklarının karşılığını eksiksiz verecektir. Amellerin karşılığının verilmesi kaçınılmaz olduğuna göre ve O, hesaplaşma gününün tek egemeni olduğuna göre, kulluğun yalnızca O'na sunulması gerekir, hiçbir şeye sahip olmayan sahte ilâhlara değil.

Dünya hayatı bağlamında sunulan kanıt ise şu ifadenin kapsamında yer almaktadır: *"...sizi yeryüzünün halifeleri yapan... O'dur."* Kanıtın özü şudur: Sizin dünya hayatınıza egemen olan bu olağanüstü düzen, sizin yeryüzünde halife olmanız esasına dayanmakta; büyüklük, küçüklük, güçlülük, zayıflık, erkeklik, dişilik, zenginlik, yoksulluk, liderlik, uyduluk, bilgilik, bilgisizlik gibi olgular bağlamında farklı konumlarda olmanızı öngörmektedir. Bu düzen, anlaşma ve sözleşmeye dayalı bir düzen olmakla beraber, köken itibarıyla yaratılıştan kaynaklanmakta, ona dayanmaktadır. Dolayısıyla, bu düzeni koyan ve bu düzen çerçevesinde size iyilikte bulunan, yüce Allah'tır. O, sizi sınamak için, sizi denemek için bu düzeni koydu. Dolayısıyla, sizin mutluluğunuzla ilgili işleri yöneten, kendisine itaat eden, onun için öngörülen mutluluğa ulaştıran, zalimleri de yüzükuyla bedbaht-

lıklarıyla baş başa bırakan rab, O'dur. Böylece ibadet edilmeyi hak eden tek ilâh, O'dur.

Buraya kadar yapılan açıklamalardan anlaşılıyor ki, *"Herkes ancak kendi kazandığını yüklenir. Hiçbir suçlu, bir başkasının suçunu yüklenmez."* cümleleri, aynı anlamı vurgulamak için ayetin akışı içinde yer almışlardır. Buna göre, bir kimsenin kazandığı ondan ayrılmaz, ondan başkasının omuzlarına binmez. Bunu şu ayetten de anlıyoruz: *"Her can, kazandığının rehinidir."* (Müddessir, 38)

165) Sizi yeryüzünün halifeleri yapan O'dur...

Ayette geçen "halâif" sözcüğü, "halife"nin çoğuludur. Burada insanlardan bir kuşağın kendisinden önceki kuşağın yerine geçmesi kastedilmiştir. Ya da yüce Allah'ın insanları kendi halifeleri kılmasıdır kastedilen. Daha önce, tefsirimizin birinci cildinde, *"Ben, yeryüzünde bir halife yaratacağım."* (Bakara, 30) ayetini incelerken, "halife" kavramının anlamı üzerinde durmuştuk. Tefsirini sunduğumuz bu ayetin anlamı, yukarıdaki açıklamalarla birlikte belirginleşmiştir. En'âm Suresi Allah'ın bağışlayıcılığına ve merhametliliğine işaret ederek son buluyor.

AYETLERİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

el-Kâfi'de, müellif kendi rivayet zinciriyle, İbn-i Muskan'dan, o da İmam Cafer Sadık'tan (a.s), *"O hanifti, Müslümandı..."* ifadesiyle ilgili olarak⁶² şöyle rivayet eder: "Yani, içinde putlara tapmaya ilişkin hiçbir iz bulunmayacak şekilde kulluğu, ibadet sırf Allah'a yönelterek." [c.2, s.15, ihlâs babı, h: 5]

Ben derim ki: Aynı hadisi el-Berkî, el-Burhan adlı eserde İbn-i Muskan kanalıyla İmam Cafer'den (a.s) şöyle rivayet etmiştir: "Yani, putlara tapmaya ilişkin hiçbir şeyle karışmamış şekilde kulluğu, ibadeti sırf

⁶²- [Bu hadis, Âl-i İmrân Suresi'nin 67. ayetinin tefsiri bağlamında rivayet edilmiştir. Ancak hadiste "hanif" kelimesi açıklandığı için burada, yani En'âm Suresi'nin 161. ayetiyle ilgili olarak da nakledilmiştir. Musahhih]

Allah'a yönelterek."⁶³ Aslında bu hadiste, maksada ilişkin açıklamaya yer verilmiştir, anlamsal açıklamaya değil.

Tefsir'ul-Ayyâşî'de, Ebu Basir'den, o da İmam Sadık'tan (a.s) şöyle rivayet eder: "Ayette bir tek dereceden söz edilmiyor. Allah, 'Bazısı bazısının üstünde olan dereceler var.' buyuruyor. İnsanlar, ancak amelleriyle birbirlerinden üstün olurlar." [c.1, s.388, h: 147]

Ben derim ki: Bu rivayette ayetin anlam olarak nakledilmesi söz konusudur. Çünkü ayetin asıl metni şöyledir: *"ve kiminizi kiminizden derecelerle üstün kılan."* Diğer bir ayette de şöyle buyurulmuştur: *"onların bazısını bazısından derecelerle üstün kıldık."* (Zuhruf, 32) Öyle anlaşıyor ki, "Bazısı bazısının üstünde..." ifadesi, İmam'ın (a.s) sözüdür. Ayrıca bu hadis, *"Onlar Allah katında derecelere sahiptirler..."* gibi ayetlerin tefsiri bağlamında söylenmiştir; bizim incelediğimiz ayetin tefsiriyle ilgili değil. Dolayısıyla bu hadisin bizim tefsirini sunduğumuz ayetin bağlamında rivayet edilmiş olması, ravinin bir yanılgısıdır. Çünkü görüldüğü gibi hadisin sonundaki "İnsanlar ancak amelleriyle birbirlerinden üstün olurlar." ifadesinin, bu ayet bağlamında bir anlamı yoktur.

En'âm Suresi'nin Sonu
Hamd Allah'a Mahsustur.

İÇİNDEKİLER

EN'ÂM SURESİ

1 - 3. AYETLER / 7

Ayetlerin Meâli	7
Ayetlerin Açıklaması	8
En'âm Suresi'nin Mekki Oluşu ve Bu Husustaki Farklı Görüşler	8
1. Ayet.....	9
2. Ayet.....	11
3. Ayet.....	16
Ayetlerin Hadisler Işığında Açıklaması	17

4 - 11. AYETLER / 23

Ayetlerin Meâli	23
Ayetlerin Açıklaması	24
4. Ayet.....	24
5. Ayet.....	24
6. Ayet.....	25
7. Ayet.....	26
8. Ayet.....	27
Kâfirlerin Melek İndirilmesini İstemelerinin Yönelik Olduğu Muhtemel İki Hedef	27

⁶³ - [c.1, s.567, h: 3]

9. Ayet.....	30
Aydınlığa Kavuşan Altı Husus.....	33
10-11. Ayetler.....	36

12 - 18. AYETLER / 37

Ayetlerin Meâli.....	37
Ayetlerin Açıklaması.....	38
12. Ayet.....	38
Allah'ın Malikiyeti ve Rahmeti, Ahiretin Varlığının Kanıtıdır.....	38
13. Ayet.....	41
14. Ayet.....	45
Putperestliğin İki Çıkış Sebebi.....	45
Aydınlık Kazanan Üç Husus.....	47
15. Ayet.....	48
16. Ayet.....	49
17. Ayet.....	50
18. Ayet.....	52
Yüce Allah'ın "Kahir" İsminin Anlamı.....	52

19 - 20. AYETLER / 54

Ayetlerin Meâli.....	54
Ayetlerin Açıklaması.....	54
19. Ayet.....	55
Peygamber'in Çağrısında Korkutmanın, Ödül Vaat Etmekten	
Daha Ön Plânda Olması.....	56
Peygamber'in Çağrısı Evrenseldir.....	57
20. Ayet.....	59
Ayetlerin Hadisler Işığında Açıklaması.....	60

21 - 32. AYETLER / 63

Ayetlerin Meâli.....	64
Ayetlerin Açıklaması.....	65
21. Ayet.....	65
Allah'a Yalan Uyduranın ve Ayetlerini Yalanlayanın En Kötü	
Zalim Olması.....	65
Peygamber'in, Ehlibeyt'in ve Evliyaullah'ın Şefaatine	
İnanmanın Şirk Olmaması.....	66
"Felâh" Kelimesinin Anlamı.....	67
"Zalimler Kurtuluşa Ermezler." İfadesinin Anlamı.....	68
22-23. Ayetler.....	71
24. Ayet.....	72
Müşriklerin Uydurdukları İlâhların Kıyamet Günü	
Kendilerinden Kaybolup Gitmesi.....	73
25. Ayet.....	75
26. Ayet.....	76
27-28. Ayetler.....	76
"Daha Önce Gizlemekte Oldukları, Onlara Göründü." İfadesiyle	
İlgili el-Menar'dan Aktarılan Dokuz Görüş.....	78
Müşriklerin Kıyamet Günü Yalan Söylemeleri.....	79
29-30. Ayetler.....	81
31. Ayet.....	82
32. Ayet.....	83
Ayetlerin Hadisler Işığında Açıklaması.....	83
Ebutalib'in İmanıyla İlgili Hadisler.....	84
Zerr Âlemiyle İlgili İki Hadis.....	87

33 - 36. AYETLER / 89

Ayetlerin Meâli.....	89
Ayetlerin Açıklaması.....	90

33. Ayet	90
34. Ayet	92
35. Ayet	93
36. Ayet	97
Ayetlerin Hadisler Işığında Açıklaması	98

37 - 55. AYETLER / 99

Ayetlerin Meâli	100
Ayetlerin Açıklaması	102
37. Ayet	102
38. Ayet	105
Hayvanlar Âlemi	106
38. Ayetle İlgili Açıklamanın Devamı	113
"Biz Kitapta Hiçbir Şeyi Eksik Bırakmamışızdır." İfadesinin Anlamı	117
Haşir Olgusunun Hayvanları Kapsaması	119
39. Ayet	120
40-41. Ayetler	123
Aydınlığa Kavuşan Üç Husus	125
42. Ayet	128
43. Ayet	131
44. Ayet	132
45. Ayet	133
46. Ayet	134
47. Ayet	136
48-49. Ayetler	136
50. Ayet	137
51. Ayet	140
52. Ayet	143
53. Ayet	149

54. Ayet	151
Aydınlığa Kavuşan Üç Husus	151
55. Ayet	152
Ayetlerin Hadisler Işığında Açıklaması	153
"Kaderiye" Hakkında Birkaç Hadis	153

56 - 73. AYETLER / 161

Ayetlerin Meâli	163
Ayetlerin Açıklaması	165
56. Ayet	165
57. Ayet	166
Hükmün Anlamı ve Yalnızca Allah'a Ait Oluşu	167
Yüce Allah'ın Fiilinin ve Hükmünün Gerçek Anlamı	172
58. Ayet	179
59. Ayet	180
60. Ayet	188
61. Ayet	191
62. Ayet	192
63. Ayet	193
64. Ayet	196
65. Ayet	197
66-67. Ayetler	200
68. Ayet	204
69. Ayet	206
70. Ayet	208
71. Ayet	209
72. Ayet	212
73. Ayet	213
Ayetlerin Hadisler Işığında Açıklaması	216

74 - 83. AYETLER / 225

Ayetlerin Meâli	226
Ayetlerin Açıklaması	227
On Ayetle İlgili Kısa Değerlendirme	227
74. Ayet	235
Azer, Hz. İbrahim'in Öz Babası mı?	236
Kur'ân'da Geçen Kıssalarla İlgili Garip Bir Değerlendirme	241
Mezkur Değerlendirmenin Yanlışlığı	242
74. Ayetle İlgili Açıklamanın Devamı	244
75. Ayet	246
Göklerin ve Yerin Melekûtunun Anlamı	247
Ayetle İlgili Açıklamanın Devamı	250
76. Ayet	251
"Batanları Sevmem." İfadesinin Anlamı	256
77. Ayet	258
78. Ayet	259
Güneş'e İşaretle müzekker Zamirinin Kullanılmasıyla İlgili Farklı Yorumlar	261
Ayetle İlgili Açıklamanın Devamı	265
Yapılan Açıklamalardan Anlaşılan Altı Husus	266
79. Ayet	275
80. Ayet	277
Ayetle İlgili Farklı Yorumlar ve Cevapları	282
81. Ayet	286
82. Ayet	288
83. Ayet	295
Ayetlerin Hadisler Işığında Açıklaması	296
İbrahim Peygamber'in Kıssası ve Kişiliği	309
1- Kur'ân'da İbrahim Peygamber'in (a.s) Kıssası	309

2- İbrahim'in Allah Katındaki Konumu ve Kulluk Tavrı	313
3- İnsanlık Âlemine Etkileri	314
4- Bugünkü Tevrat'ta İbrahim'in Kıssası	315
5- İbrahim'in Tevrat'taki Kıssasıyla İlgili Değerlendirme	314

84 - 90. AYETLER / 343

Ayetlerin Meâli	343
Ayetlerin Açıklaması	344
84. Ayet	345
85. Ayet	346
86. Ayet	347
87. Ayet	351
88. Ayet	355
89. Ayet	356
Kur'ân'da "Kitap" Kavramının Anlamı	359
Kur'ân'da "Hüküm" Kavramının Anlamı	361
89. Ayetle İlgili Açıklamanın Devamı	363
90. Ayet	370
Ayetlerin Hadisler Işığında Açıklaması	371

91 - 105. AYETLER / 379

Ayetlerin Meâli	380
Ayetlerin Açıklaması	382
91. Ayet	383
92. Ayet	398
92. Ayet	398
Kur'ân'da "Bereket" Kavramının Anlamı	401
93. Ayet	403
94. Ayet	409

95. Ayet	411
96. Ayet	412
97. Ayet	412
98. Ayet	413
99. Ayet	415
100. Ayet.....	416
101. Ayet.....	417
102-103. Ayetler.....	418
Her Şeyi Kuşatan, Her Şeyi Kapsayan Yaratılış Gerçeği.....	420
103. Ayet.....	434
104. Ayet.....	435
Ayetlerin Hadisler Işığında Açıklaması	436

106 - 113. AYETLER / 447

Ayetlerin Meâli	447
Ayetlerin Açıklaması	448
106. Ayet.....	448
107. Ayet.....	449
108. Ayet.....	452
Fiillerin Yüce Allah'a Nispeti Üzerine Değişik Görüşler	457
109. Ayet.....	459
110. Ayet.....	460
111. Ayet.....	461
112. Ayet.....	462
113. Ayet.....	464
Ayetlerin Hadisler Işığında Açıklaması	465

114 - 121. AYETLER / 470

Ayetlerin Meâli	470

Ayetlerin Açıklaması	471
114. Ayet.....	472
115. Ayet.....	474
116. Ayet.....	477
117. Ayet.....	478
118. Ayet.....	479
119. Ayet.....	480
120. Ayet.....	480
121. Ayet.....	481
Ayetlerin Hadisler Işığında Açıklaması	483

122 - 127. AYETLER / 486

Ayetlerin Meâli	486
Ayetlerin Açıklaması	487
122. Ayet.....	487
123. Ayet.....	492
124. Ayet.....	493
125. Ayet.....	495
126. Ayet.....	500
127. Ayet.....	500
İlâhî Yol Göstericiliğin (Hidayetin) Anlamı	501
Ayetlerin Hadisler Işığında Açıklaması	504

128 - 135. AYETLER / 508

Ayetlerin Meâli	508
Ayetlerin Açıklaması	509
128. Ayet.....	510
129. Ayet.....	512
130. Ayet.....	513

131. Ayet.....	515
132. Ayet.....	516
133. Ayet.....	516
134. Ayet.....	517
135. Ayet.....	517
Ayetlerin Hadisler Işığında Açıklaması	518

136 - 150. AYETLER / 520

Ayetlerin Meâli	522
Ayetlerin Açıklaması	524
136. Ayet.....	524
137. Ayet.....	525
138. Ayet.....	526
139. Ayet.....	527
140. Ayet.....	527
141. Ayet.....	528
142. Ayet.....	530
143. Ayet.....	530
144. Ayet.....	531
145. Ayet.....	531
146. Ayet.....	532
147. Ayet.....	533
148. Ayet.....	533
149. Ayet.....	534
150. Ayet.....	535
Ayetlerin Hadisler Işığında Açıklaması	536

151 - 157. AYETLER / 542

Ayetlerin Meâli	543

Ayetlerin Açıklaması	544
151. Ayet.....	544
152. Ayet.....	548
153. Ayet.....	551
154. Ayet.....	556
155. Ayet.....	559
156. Ayet.....	559
157. Ayet.....	560
Ayetlerin Hadisler Işığında Açıklaması	560

158 - 160. AYETLER / 563

Ayetlerin Meâli	563
Ayetlerin Açıklaması	563
158. Ayet.....	564
159. Ayet.....	568
160. Ayet.....	569
Ayetlerin Hadisler Işığında Açıklaması	570

161 - 165. AYETLER / 574

Ayetlerin Meâli	574
Ayetlerin Açıklaması	575
161. Ayet.....	575
162-163. Ayetler.....	575
164. Ayet.....	577
165. Ayet.....	579
Ayetlerin Hadisler Işığında Açıklaması	579